

The Guggenheim School Papers

ગુજરાત ચાલુપત્ર

जन्युआरी १९०३.

આનુંકમણિકા

३३५.

મનસિકાધિગત્ય શ્રીએવદન્નું સત્યાધિરોહણુ.	૧
માસ—મયા વર્ષનું પુનરાવરોહન અને તથા વર્ષની મુજારકબાદી.	૨
શુભ્દ લોકોનો દત્તિદાયક.	૪
શુભેચ્છી કુનિયાની સામાન્ય બાપા.	૮
સારી સાખામાં અપાત્તી કેળવણી.	૧૦
વઢ્ઠાઓનું નિરીક્ષણ કરવાની રેવ.	૬
સિતલના ઉદય.	૧૦
બાળકોનાં ખૂસ લક્ષણ.	૧૫
સેરમાઈ.	૧૨
કામચાલ.	૧૩
વિચાર—પ્ર. સ. ૧૯૦૭, સંવત ૧૯૫૬-૬૦ નું.	૧૮
અપાનમાં કુળવેચનો પ્રચાર.	૨૦
સામાન્ય જાત—સ્ત્રીધાનતરમાપક ધડિયાળ.	૨૪
મનિવ—પૂરક સરવાળાની રીતથી બાદબાંધી.	૨૫
બાળકોનું—અમેરિકાની રજી સ્મન.	૩૦
કેળવણીની વિમાસિક સ્પર્ધા.	૩૨
કેળવણી આપતી અવરો—અવરો.	૩૩

(अथपुनरुक्तानां पुनरुक्तिः)

અસહાયક.

"आयोदय" प्रिन्टिंग प्रेस:

(સર્વે દેશરત્નકીર્તિ ગ્રન્થાદિ.)

લેખનકળા કોપી બુકો.

... ગુજરાતી અને બાળબોધ છે નમ્બર.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખમઈ દલાલની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અતુલની અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણુ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અતુલ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણુ દબની ગોઠવણુ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં તે ચઢીઆતી યવાની ખાત્રી યવા- પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુચ સિલકો આગળ સેકંડો સર્ટિફિકેટ મૂકવા કરતાં એ કોપી બુકો બીજા સાથે સ્વરખાવતાં પાનમાં લેવા જેવી ફેટલીક સુચનાઓ, તેમના અતુલની વિચારને ટેકો મળવા અહિં મૂકવી વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે આંખનાં પત્રાં (કોપરપેટ) કાઢાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાબતે સુન્દર રંગી સાદીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર જ્યાં ટકાવ વાપરેલાં છે,

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે. તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. રાસ્ટ્રાતમાં 'બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ મૂકે છે, ને રાસ્ટ્રાતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ઘુંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ ફેરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘુંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણુ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ય વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પંજુ બંધ છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન સાથે, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સંધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જ્યાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણુ શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ હમારી કોપીબુકોનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં બંધારમાં ધણાં ઉપયાગી યદ પડે તેવાં લખાણુ દાખલ કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીબુકો દેશાવરના ખરીદ કરનારને સેકંડે તેનીશ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેફર્વ ખર્ચ આપી શું. પ્રથુ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી 'આગમનું' ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે જેનાં પુરાકો સેકંડે અમો ટકા હકશાઈ લખ મોકલી આપના ગોઠવણુ રાખી છે. ટેકાણું-આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની દેકાણું લેખનકળા કોપીબુકની એક્ષિસ-કાલખાંદો રોડ નં. ૨૦૪ સુખમઈ.

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની.

અશુરપી રતને જાળવવું એજ જીંદગીની મોટી દોલત છે.

સુલક મરાહુર જામનગરનો પ્રખ્યાત શુદ્ધ સાચાં મોતીનો સુરમો.
આ સુરમો વાપરવાથી આંખના અસંખ્ય દરદીઓ ફતેહમંદ થયા છે.

સર્વ મનુષ્યને અશુરપી રતને જાળવવા શરીરના તમામ અવયવો ક-
રતાં વધારે જરૂરું છે. જેના સાધનતરીકે અમારો સુરમો ઝાંખ, ઝામર,
પાંછીતું ખરતું, કુલ્લ, પરવાળાં ખીલ, આંધજાપણું, ખટકો, કદણુ, દૂખડા
આવતું, અંગાઇ જતું, જાળાં બંધાવાં, ગરબો, રતાશ, ચીપડાં થવાં, ખંપ-
જીતું ખરતું, તથા મોટી જતું, કોઠ, આંજણી તથા બીજા વિગરથી થતાં
આંખનાં અસંખ્ય દરદો જેવાં કે ધુમાડાથી, બહુ વાંચવાથી, ઉભાચૂરા-
ત્માદિ ગમે તે કારણથી થએલ દર્દનું નિવારણ કરે છે. આ સુરમો રોગીજી
નિરોગી તેમજ વાંચનવર્ગ તથા લેખકવર્ગ તમામને એક સરખી રીતે ફાયદા-
કારક થઈ પડે છે. નંબર ૧ તોલા ૧ ના ૩. ૪ નં. ૨ ના ૩. ૨. નં ૩ નો
૩. ૧ નં. ૪ ના આના ૮.

કુલખનાર } વોરા પ્રસમાલજી સુધ્ધિં અમીજી અત્તરપાળાનો પત્ર
જામનગર, } વ્યવહાર નીચેને શીરનામે કરવો. “વોરા નુરનાઇ પ્રસમાલજી
સુધ્ધિં અમીજી અત્તરપાળા.”

આંખના નામાંકિત ડોક્ટરો હકીમો અને વૈદ્યોએ અમારાં સુરમાને
હોસપિટલમાં ડીસપેનસરીઓ અને દેશી દવાખાનાઓમાં આંખની જુદી જુદી
જાતનાં અસંખ્ય દરદીઓ ઉપર ધણીજ ફતેહમંદીથી વાપરી ઉત્તમ સર્જીશી-
કેટ આપેલાં છે જેમાંનાં થોડાં નીચે ટીક્યાં છે.

જામનગરના પ્રખ્યાત આંખના ડોક્ટર નરસિંહભાઈ ત્રીકસજી મહેતા-
એલ. એમ. એન્ડ એસ. જામનગરહોસપીટલના દાર્લિસ સર્જન તરફથી મળે-
લું નીચેનું સર્જીશીકેટ. મહેરખાન વોરા અસમાલજી સુધ્ધિં અમીજી અ-
ત્તરીયા-જામનગર. આપ સાહેબ તરફથી આવેલ સાચાં મોતીનો સુરમો મેં
મારા કેટલાંક આંખના દરદીઓ ઉપર વાપર્યો-તે સુરમો ધણે દંડા છે, આંખની
રતાશને, ઝાંખને તથા ગરમીને તોડવામાં ધણો અકશીર માહુમ પડ્યો છે—
બહારગામમાં જ્યાં સારા અતુલવી વૈદ્ય ડોક્ટરો ન મળે શકે ત્યાં આ. સુ-
રમો ધણીજ ઉપયોગી થઈ પડશે એવી મારી પડી આવી છે. કેટલીએક જ

૭. જે ઉમેદવારને એક વખત કોઈ પણ સ્કૉલરશિપ મળી હશે તે તેજ સ્કૉલરશિપ માટે ફરીથી ઉમેદવારી કરી શકશે નહિ, પણ જોયા પ્રકારની સ્કૉલરશિપ માટે ઉમેદવારી કરી શકશે.

૮. એલ્ફોર્ડન હાઈસ્કૂલના પ્રિન્સિપાલના પ્રમુખપણા નીચે નીચેની કમિટી સ્પર્ધાની પરીક્ષા લેશે. તા. ૨૧મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૩ (સોમવાર)ને રોજ સવાળા ૧૧ વાગે (મુખ્યપ્રાર્થના) એલ્ફોર્ડન હાઈસ્કૂલના મકાનમાં પરીક્ષા લેવામાં આવશે. ઉમેદવારોએ પોતાનું તથા પોતાની નિવાળનું નામ તા. ૧૪મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૩ સુધીમાં મુખ્યપ્રાર્થના ગમે તે એક ડેપુટીને મોકલવું.

પુના,

R. D. Prior,

તા. ૧૬ નવેમ્બર, ૧૯૦૩.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, મધ્ય ભાગ.

સુખંધની નૅશનલ ઇન્ડિઅન આસોસિએશનની ઓઓ ત.

રફથી આપવાની વધારાની સ્કૉલરશિપો.

૨. ઉપરની જાહેરખબરમાં જણાવેલે વખતે અને સ્થળે મુખ્યધંની નૅશનલ ઇન્ડિઅન આસોસિએશનની ઓઓ તરફથી આપવાની વધારાની પાંચ સ્કૉલરશિપો માટે પરીક્ષા લેશે.

૨. આ સ્કૉલરશિપોમાંની એક રૂ. ૧૦ ની, બે રૂ. ૬ ની (દરેક) અને બે રૂ. ૩ ની (દરેક) રાખવામાં આવી છે, અને તે એક વરસ સુધી મળશે, આ સ્કૉલરશિપો આપવાની શરતો નીચેના ફેરફાર સાથે ઉપરની જાહેરખબરમાં જણાવ્યા મુજબ છે:—

૩. આ વધારાની સ્કૉલરશિપો કન્યાશાળાઓની અથવા જે યુરોપિયન શાળાઓમાં દેશી બાળાં શિખવતી હશે ત્યાંની છોકરીઓનેજ મળી શકશે.

૪. જ રૂપિયાની બે સ્કૉલરશિપોમાંથી એક જે છોકરી ઓગોર્વના ક્યુલર ધોરણ ૬ માં મુજબની પરીક્ષામાં જીતે તન્મજરે પાસ થશે તેને આપવામાં આવશે, અને બીજી ઓગોર્વના ક્યુલર ૫ માં ધોરણ મુજબની પરીક્ષામાં જે છોકરી જીતે તન્મજરે પાસ થશે તેને આપવામાં આવશે. ત્રણ રૂપિયાની બન્ને સ્કૉલરશિપો ઉપરની જાહેરખબરના ૫ માં પેરેગ્રાફમાં જણાવ્યા મુજબની પરીક્ષાના પરિણામ ઉપરથી આપવામાં આવશે; અને રૂ. ૧૦ ની સ્કૉલરશિપ યુરોપિયન અથવા ઇંગ્લેન્ડ શિખવનારી સ્કૂલની જે છોકરી યુરોપિયન સ્કૂલના ધોરણ ૬ માં સઘળા નિયમોની પરીક્ષામાં જ્યાં વિાવમાં કોઈ દેશી બાળાં લખેને જીતે તન્મજરે પાસ થશે તેને આપવામાં આવશે.

૫. દસ રૂપિયાની સ્કૉલરશિપ માટે કોઈ સાચક ઉમેદવાર નહિ મળે તો તે બધા ઓગરટ માસમાં લેવાયલો જ્યુનિયર સેકન્ડરી રીયર્સ પરીક્ષામાં જે જીતે તન્મજરે પાસ થઈ હશે તેને આપવામાં આવશે.

૬. મેરી હારપેન્ડર સ્કૉલરશિપો જેવી રીતે અને જે વખતે આપવામાં આવશે તેજ પ્રમાણે આ વધારાની સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે.

પુના,

R. D. Prior,

તા. ૧૬ નવેમ્બર સને ૧૯૦૩, એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, મધ્ય ભાગ.

ગણિત—પૂરક સરનાળાની રીતથી આદ્યજ્યોત્તી	૨૭
ત્રિશ્ર અપૂર્ણાકરેનો વર્ગ કાઢવાની રીત...	૧૮૦
જાપાનમાં કેળવણીનો પ્રચાર.	૨૦
નિરીક્ષાગમન.	૫૧
ન્યાયશાસ્ત્ર	૮૩, ૧૪૪, ૧૭૫, ૩૪૧
પદાર્થશાસ્ત્ર—રંગ	૧૧૮, ૨૬૫
પરચૂરણ સૂચન.ઓ.	૪૮
પુસ્તકોની પહોંચ...	૬૪, ૨૫૬
પંચાંગ—ઇ. સ. ૧૯૦૩, સંવત ૧૯૫૫-૬૦	૧૮
પ્રાણી વિશે પાઠ—ઈ.સ. ૧૯૦૩	૩૭૧
ગામ	૨૧૦, ૨૫૪
ધોડું	૩૬૮
બકરું	૩૧૧
બેસ...	૩૦૫
બાગકેને મેષ.	૧૮૫
બાગીચ (ઉડું રૂઝો માટે)	૫૩
બાળકો—અંગ્રેજી ૨૭ રમત.	૩૦
બુગોળના પાઠ.	૧૪૮, ૧૮૧
માધવનાથ મેમોરિયલ ફંડ.	૫૭૮
માનસશાસ્ત્ર	૮૦, ૧૦૦, ૨૮૮
માસ—અભ્યાસમાં સહજ થવાની પદ્ધતિ.	૬૫
પ્રતિકાસ અને બુગોળનું ચિત્રણ...	૧૬૫
ઉપયોગી શોધ (ડૉ. એમ. એ. સ્કીને કરેલી).	૨૮૨
બિંબને માટે વખત.	૧૦૮
કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ.	૨૨૫
કેવી રીતે વર્ણવું.	૪૩
કેળવણી [અમેરિકામાં].	૨૩૬
.. [યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં]	૭૧
.. [સ્વીડનમાં].	૮૬
કેળવણી એટલે શું ?	૨૦૦
કેળવણીનું કોન્ફરન્સ—ત્રીજું (મુસલમાન લોકોનું)	૩૮૫

વાર્ષિક રિપોર્ટ (ધિ. નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિયેશનની મુખ્યમંત્રી સાખાનો).	૧૬૯
ચંદો છૂટા પાડવા સંબંધી નિયમો...	૨૫૮
સારીરિક શિક્ષા તથા નીતિબળને લગતા વિચારો.	૧૬૭
શિક્ષકના આવશ્યક ગુણો...	૬૬, ૩૫૯
શિક્ષકનો ઉદ્દેશ.	૧૦
શિક્ષણ તથા નિશાળવ્યવસ્થા સંબંધી, સ્વનાઓ.	૧૪૦
શિક્ષણસામ્રાજના વિષય પર બાંધણો.	૧૬૯
શિક્ષણ સંબંધી સ્વનાઓ....	૩૬
શૌકબળકે મુદ્દા (સર જોશુઆ ક્રિસ્ટી).	૨૬૩
‘સમુદસંગમધ્ય’ નામનું હસ્તલિખિત, સંસ્કૃત પુસ્તક.	૨૬૬
સારી સાખામાં અપાતી કેળવણી.	૮
મુકરેલી દુનિયાની સામાન્ય બાબા.	૮
શ્રીજીવણી [નાવજીવણમાં]...	૪૨
સ્પષ્ટ લખાણ	૧૦૬
સ્વર્ગવાસ [પોપ ૧૩ માં લીઓનો].	૨૫૭
હસ્તકળાશિક્ષણ (કેનેડામાં)...	૧૦૫
શાંતિબિપેક.	૭૧, ૫૮
વંદરચિતો’ પ્રાકૃતપ્રકાશ	૩૩૨
શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા...	૩૨, ૧૨૨, ૨૧૮, ૩૧૪
સામાન્ય જ્ઞાન—કીડી.	૩૭૫
મદા.	૧૫૫
સૂર્યોદયાન્તરમાપક ધડિયાળ.	૨૪
સંધની જૂગાળ...	૨૬૮
સોક્રેટીસ વ્યવે તેની શિક્ષણપદ્ધતિ	૭૫, ૧૧૦

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૨મું.

જાન્યુઆરી ૧૯૦૩.

અંક ૧૯૧.

શ્રીમન્ મહારાજાધિરાજ શ્રીએડ્વર્ડનું રાજ્યાધિરોહણ.

રાગ કલ્યાણ.

- વિશ્વના પતિ, દે મુલગ-ઉન્નતિ, મુજશ લે સદાય ભરતખંડભૂપતિ-વિ.
એડ્વર્ડ મહારાજ બિરાજ્યા, તખ ઉપર ધરી તાજ;
વિન્ય વિન્ય વસુધામાં વ્યાપ્યો, વધિયું ઇન્દ્રિય રાજ. વિશ્વનાં ૧
વ્યાપિત મેતા સકળ દેશમાં, ઉન્નવળ નિર્મેળ ન્યાય;
પરમ પ્રતાપી છે પરિપૂરણ, પ્રેમ પ્રગદિલભાય. વિશ્વનાં ૨
દેશ દેશમાં દંડો વાગે, વિન્ય તણો શુભ રીત;
જગતવિષે નરનારી સધળે, ગાય મળી શુભગીત. વિશ્વનાં ૩
આજ પ્રેમ આનંદ ભરી અતિ, માલે મહિતજભાય;
ગાય ધવળમંત્રેણ શુભ ગીતો, ક્લેશ ન દીસે ક્યાંય. વિશ્વનાં ૪
ઉત્સવ વધિયો હાલ હિંદના, પાપતાપ મોઝાર;
ભૂપ થયા ભેળા શુભ ભાવે, દિલ્હિને દરબાર. વિશ્વનાં ૫
ચક્રવર્તિ પદ ધારણ કીધું, એડ્વર્ડ મહારાજ;
અર્પી પ્રેમ પ્રગદિલ પૂરો, સોખ્યાં સુખનાં સાજ. વિશ્વનાં ૬
વંધો સદા સુખ સંપતિ સારી, રહો અચળ આ રાજ;
પુત્ર પૌત્ર પરિવાર કુશળ રહ્યો, કરો સુમંગળ કાજ. વિશ્વનાં ૭
ભરતખંડ આ ભવ્ય પુરાતન, જગમાં ઉત્તમ દેશ;
ઉન્નતિ એના અમૂલ્યવિષે લે, 'શુભન' એ ઉદ્દેશ. વિશ્વનાં ૮

માસ.

સને ૧૯૦૨નું વર્ષ પૂરું થયું છે તો હવે આપણે તે સાલનું પુનરાવલોકન કરી જઈએ. એ વર્ષમાં મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક કેળવણીએ ખૂબ જોતાં નવો જન્મ લીધો છે. ગોખલનું મૂળ કાઠી નાખી સંગીત શિક્ષણ આપવાના ઉદ્દેશથી બનાવેલાં નવાં પ્રાથમિક ધોરણો અમલમાં મૂકાઈ ચૂક્યાં છે. જૂનાં ધોરણો માટે ઘણા વખતથી જૂમ હતી. શિક્ષકસમાજે, ચર્ચાપત્રો, અને વર્તમાનપત્રો વારંવાર પોકાર કરતાં, તે સર્વ ધ્યાનમાં લઈ કેળવણી ખાતાના વિદ્વાનોએ ઘણા શ્રમથી ઇંગ્લંડ અને જર્મનીની કેળવણીની પદ્ધતિનું યોગ્ય અનુકરણ કરી નવાં ધોરણો તૈયાર કર્યાં, અને તે સને ૧૯૦૨ની શરૂઆતથી અમલમાં મૂકાયાં છે. નવાં ધોરણોમાં પદાર્થપાઠોનો વિષય છેક નવો હોવાથી કેળવણીખાતા તરફથી “પદાર્થપાઠોની યોજના” તૈયાર કરાવવામાં આવી છે. વળી ખીન્ન વિષયોમાં શિક્ષણની પદ્ધતિમાં ઘણો ફેરફાર કરેલો હોવાથી “ધોરણો શિખવવા સંબંધી સૂચનાઓ” શિક્ષકો માટે ખાતા, તરફથી તૈયાર કરાવી તેમને માર્ગ બતાવ્યો છે. જૂની ધરમાં પડેલા શિક્ષકોને શરૂઆતમાં તો આ પદ્ધતિ કદાચ વિચિત્ર અને કંકણ લાગતી હશે, પણ એકાદ બે વર્ષના અનુભવથી માત્રમ પડશે કે ખરી પદ્ધતિ તો તેજ છે. ને તેઓ ખત રાખી કામ કરશે તો તેમને ચાર પાંચ વર્ષમાં તેમની નિશાળનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયેલું જણાશે, અને તેઓ વાર્ષિક પરીક્ષા તથા તપાસણી વખતે થોડી મહેનતે વિરોધ થય મેળવતા થશે.

વળી એ વર્ષમાં આપણા નામદાર વાઈસરોય લૉર્ડ કર્ઝન સાહેબે કેળવણી માટે એક ભારે રકમ જક્કી છે, તેનો ઉપયોગ આ નવા વર્ષમાં થશે. તેમણે આખા હિંદની કેળવણી માટે દર વર્ષે અંપાતી રકમ ઉપરાંત ૪૦ લાખ રૂપિયા વધારે મંજૂર કર્યા છે, તેમાંથી આ ઇલાકાને ભાગે આસરે ૬ લાખ રૂપિયા આવ્યા છે, અને તે જુદા જુદા વિભાગ અને સંસ્થાઓની જરૂરીઆત મુજબ વહેંચવાની મહેનતમાં ડિરેક્ટર સાહેબે ગોઠવણ કરી છે. આ રકમનો મોટો ભાગ પ્રાથમિક કેળવણીની વૃદ્ધિએ અપાયેલો જણાય છે. ખ્રિસ્તીની પ્રાથમિક નિશાળોમાં નવાં ધોરણોના વિષયો શિખવવા મા-

ટે ફેટલાંક સાહિત્યો આપવાની જરૂર જણાઈ છે, માટે તે પ્રત્યે આ રકમ-
માંથી તેમને નાણાં મળશે. જૂના શિક્ષકોને નવી શિક્ષણપદ્ધતિનો અનુભવ
લેવાને થોડી મુદત ટ્રેનિંગ કૉલેજોમાં મોકલવાની ખાતાને જરૂર જણાઈ
છે, તેથી ટ્રેનિંગ કૉલેજોમાં આ પધુ માણસો માટે રહેવાનાં મકાનો તૈયાર
કરવાને ભારે રકમો આપવામાં આવી છે. અત્રેની શુભરાત ટ્રેનિંગ કૉલેજોને
આ પ્રત્યે ૫૦ હજાર રૂપિયા મળ્યા છે. વળી ગામડાંની નિશાળોના મહેતાશ-
ઓ ખેતીના વિષયનું જ્ઞાન આપી શકે માટે ટ્રેનિંગ કૉલેજોના સ્કૉલરોને તે
વિષયનું આનુભવિક જ્ઞાન આપવાને દરેક કૉલેજમાં એક એક નવા ખેતી-મા-
સ્તરની નિમણૂક થઈ છે, અને તે બધાને હાલમાં પૂના મૉડલ શામ્પર પો-
તાના કામનો અનુભવ લેવાને મોકલ્યા છે. આ બધી ખીના ઉપરથી જણા-
શે કે મુખ્યત્વે કરીને પ્રાથમિક કેળવણીની વૃદ્ધિ પ્રત્યે ઘણો પ્રયત્ન થયો છે.

એ વર્ષેમાં વળી મુનિવર્સિટિના કમિશને ખીજા દરજ્જાની તથા ઊંચા
બ્રેકરની કેળવણીમાં ફેટલાંક ફેરફાર સચવ્યા છે, તે જો અમલમાં આવશે
તો આ પ્રકારની કેળવણીમાં પણ ચાલતા વર્ષમાં ઘણો સંગીન ફેરફાર થશે.

કેળવણી સિવાયનાં સને ૧૯૦૨ની સાલનાં મહત્ત્વ કાર્યો તપાસીએ તો
તેમાં નામદાર સહેનશાહ સાતમા એડ્વર્ડ રાજાનો ઇંગ્લંડમાં તા. ૬મી ઑ-
ગસ્ટે દળદળા સાથે થયેલો રાજ્યાભિષેક મુખ્ય છે. આ મુપ્રસિદ્ધ બનાવથી
એ વર્ષ સર્વે ઇતિહાસના અભ્યાસીઓના મગજમાં નિરંતર તાજું રહેશે.

વળી સને ૧૯૦૨ની સાલમાં સધળા સરકારી નોકરોને એક અમુ-
લ્ય લાભ થયો છે. આજમુધી સરકારી નોકરીનાં છેલ્લાં પાંચ વર્ષના પગારની
સરાસરી ઉપરથી પેન્શનની રકમ નક્કી થતી. હવે તે મુદત ૬મી કરી છેલ્લાં
ત્રણ વર્ષના પગારની સરાસરી ઉપરથી પેન્શનની રકમ નક્કી કરવાનો ઠરાવ
નામદાર હિંદ સરકારે બહાર પાડ્યો છે. આ ઠરાવ તા. ૨૭મી ઑક્ટોબર
સને ૧૯૦૨થી અમલમાં મૂકાયો છે, માટે તે તારીખથી પેન્શન ઉપર જ-
નારા સરકારી નોકરોને આ ઠરાવનો લાભ મળશે.

ફકાળનું દુઃખ પણ સને ૧૯૦૨ની સાલમાં ટળ્યું છે. પ્રથમ ચો-
માસમાં વરસાદ નહિ આવવાથી લોકોને ધારતી હતી, પણ પાંચમી, છ-

અરે મહેર કરી છે.

આવી રીતે સને '૧૯૦૨નું વર્ષ પાછલાં ત્રણ વર્ષ કરતાં 'સર્વ પ્રકારે વધારે લાભકારી નીવડ્યું છે અને સુખશાન્તિમાં પસાર થયું છે. એવીજ રીતે ચાલતું વર્ષ પણ લાભકારી નીવડે અને સુખશાન્તિમાં પસાર થાઓ: એવી અમારી ઈશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. તથાસ્તુ.

આ પત્રનું ૪૧મું વર્ષ પૂરું થઈ ૪૨મું બેઠું છે. ગયા વર્ષમાં શિક્ષક-વર્ગને ઉપયોગી થઈ પડે એવા અનેક વિષયો ચર્ચાયા છે. તેમાં 'કાવ્યશાસ્ત્ર' અને 'ન્યાયશાસ્ત્ર' એ નવા વિષયો છે. આ વર્ષમાં એ વિષયો જારી રાખવામાં આશરે, તેમજ 'માનસશાસ્ત્ર', વરચિક્રિત 'પ્રાકૃતપ્રકાશ'નું ભાષાન્તર, અને એવા બીજા વિષયોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવશે. પ્રસંગે પ્રસંગે નીતિનો બોધ આપવાનો ગયા વર્ષમાં આરંભ થયો છે. તે પણ ચાલુ રહેશે. વિદ્વતા કરતાં અમે સદ્ગત્તનને ધણુંજ મહત્ત્વાતું ગણીએ છીએ. વિદ્વતા નીતિથીજ શોભે છે. 'વિદ્યા વિનયેન શોભતે' ધણા વિદ્વાનોમાં વિનય અને પ્રમાણિકપણનો અભાવ જોવામાં આવે છે. એ દૃષ્ટિથી વિદ્યાને કલંકિત કરે છે, માટે એમાંથી દૂર રહેવા સર્વેએ સતત પ્રયાસ કરવો જોઈએ. શિક્ષકોમાં તો રિશેષે કરીને એવા દોષો નજ દોવા જોઈએ. તેમનું વર્તન દરેક પ્રકારે શિષ્યવર્ગને અનુકરણ કરવા લાયક હેતુ જોઈએ. આ તરું વર્ષ અમારા ગ્રાહકોને આરોગ્યકારક, સંતાપનાશક, અને સુખદાયક થાઓ એવી અમારી ઈશ્વર પ્રતિ પ્રાર્થના છે. વળી દુર્જનનું બળ સંજ્ઞાનથી વિશેષ છે, માટેજ નીતિમાં 'દુર્જનઃ પ્રથમં વન્ધ્યઃ સજ્જન-સ્તદનન્તરમ્' (દુર્જનને પ્રથમ વંધવો અને પછી સંજ્જનને) એમ દુર્જનથી બીને કહ્યું છે. ખરું જોતાં તો એના નામઝડણથી પણ આપણને પ્રાપશ્ચિત થાય છે. એક કવિ કહે છે કે

રે સ્વલ તવ સ્વલ ચરિતં વિદુષાં વિવિચ્ય કથયામિ ।

અથવાલં પાપાત્મન કથયા કૃતયાપિ તે હૃતયા ॥

(હે ખલ, તારું ચરિત વિદ્વાનો આગળ નું વિસ્તારથી કહી, બતાવું છું. પણ ના, ના, મેં બૂલ કરી. હે પાપી પ્રથ તારું નિંદા નામ પણ મારે દે.

તું નથી. દુર્જનો પોતાની જાળ અનેક પ્રકારે વિસ્તારી માંહે સજ્જનોને પ-
કડા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરે છે; માટે અમારા સજ્જન ગ્રાહકો એવા દુષ્ટ પુ-
રોની જાળમાં ફસાય નહિ એવી અમરી પ્રભુપ્રાર્થના છે.

સૌજન્યામૃતમિન્ધવઃ પરહિતપ્રારબ્ધવીરવ્રતાઃ

વાચાલાઃ પરવર્ણને નિઘ્નગુણાલાપે ચ મૌનવ્રતાઃ ।

આપત્સ્વપ્નવિલુપ્તવૈર્ગનિચયાઃ સંપત્સ્વનુત્સેકિનો

મા ભૂવન્ સ્વલ્પક્રતિર્ગતવિષ્ણુલાનનાઃ સજ્જનાઃ ॥

સજ્જનતારૂપી અમૃતના સમુદ્ર, પારકાના કલ્યાણ માટે જેમણે વીરવ્રત
આરંભ્યું છે, પરગુણ વર્ણવવામાં વાચાળ અને પોતાના ગુણના સંભાષણમાં
જેઓ મુનિવ્રત ધારણ કરે છે, આપત્તિમાં પણ જેમનું અગાધ ધૈર્ય નોશ
પાંખતું નથી અને સંપત્તિમાં જેઓ હિંસેકરહિત એટલે ગર્વરહિત છે, એ-
વા સજ્જનો ખજાના મુખમાંથી નીકળતા ઝેરથી કરમાઈ જ્યાં છે મુખ જે-
નાં એવા ન થાયો. અમારા ગ્રાહકોમાં આવા ગુણ આવો. તથાસ્તુ.

અ નવું વર્ષ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે ઘાતરી રાખવા લા-
યક છે. આ વર્ષના આરંભમાં આપણા મહારાજાધિરાજ કૃપાળુ શ્રીએશ્વર્ય
સાતમાના રાજ્યાધિશેઠ્ઠણનો મહોત્સવ કદી પણ જેપેક્ષા નહિ કે સાંભળેલા
નહિ એવા દેખદળાથી દિલ્હિમાં દરબાર ભરી જિજ્ઞવવામાં આવનાર છે. વળી
હિંદુસ્તાનના દરેક શહેરમાં તેમજ ગામડામાં પણ એ મહોત્સવ યોગ્ય રીતે
પાળવામાં આવનાર છે. ધ્રુવ શ્રીએશ્વર્ય રાજને દીર્ઘાયુષ્ય આપે અને
પ્રજા એમના સામ્રાજ્યમાં સુરક્ષિત અને સુખી રહે ।

ગયા મહિનામાં મિ. દેવદત્ત રામકૃષ્ણ ભાંડારકર, એમ. એ. એ મુંબ-
ઈમાં રાસત્ર એશિયાટિક સોસાયટીની સાખામાં ‘ગુર્જર લોકોના ઇતિહાસ’
વિષે નિબંધ વાંચ્યો હતો. તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે—

‘ગુર્જરાત’ એ ‘ગુર્જરરાષ્ટ્ર’નો અપભ્રંશ છે એવો સામાન્ય અભિપ્રાય
છે. ગુર્જરરાષ્ટ્ર એટલે ગુર્જરલોકોનું રાજ્ય. શિલાલેખના પ્રમાણપરથી એમ
જણાય છે કે ૧૦મા સૈકાના મધ્ય ભાગ સુધી ગુર્જરાત દેશ લાટ નામથી
ઓળખાતો. ત્યારે હવે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન જાડે છે કે ૧૦મા સૈકાના મ-

ધ્ય ભાગ પહેલાં ગુર્જર રાજ્યો ક્યાં રાજ્ય કરતા હતા અને ગુજરાત નામ ક્યારે અને કયો વંશ તેથી પાડ્યું. ત્રણ શિલાલેખપરથી એમ માલમ પડે છે કે રજપુતાનાના અમુક ભાગને ગુર્જરા કહેતા, અને તેમાં શહેરાનાં નામ આવે છે તે પરથી એમ જણાય છે કે એ દેશ હિંદવાન, સુરા, અને મગધનાની આસપાસ આવેલો હતો. હ્યુઇનસિયાંગ નામનો પ્રખ્યાત ચીનો મુસાફર (ઇ. સ. ૬૦૦-૬૪૦) કહે છે કે વલ્લભીદેશથી ઉત્તરે ૩૦૦ માઇલને છેટે કિન-ચે-લો દેશ આવ્યો હતો. આ પ્રમાણે કિન-ચે-લો એટલે ઉત્તર અને મધ્ય રજપુતાના. વળી કિન-ચે-લો એ ચીના લોકોનો ‘ગુર્જર’ શબ્દનો ઉચ્ચાર છે. એટલે હ્યુઇનસિયાંગના વખતમાં ઉત્તર અને મધ્ય રજપુતાનાનો મુલક ગુર્જરા કહેવાતો હતો. હવે હાલ જે દેશને ગુજરાત કહે છે તેનું તામ્ર-ગુજરાત ક્યારે પડ્યું એ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે આકુક્ય કે સોળકીવંશના રાજાઓના વખતમાં એ નામ પડ્યું. દન્તકથા એવી છે કે આકુક્ય વંશના પહેલા, સ્વતંત્ર રાજા મૂળરાજનો બાપ કાન્યકુબ્જમાં કલ્યાણકટકથી અણુ દિલવાડ આવ્યો. કલ્યાણકટક ક્યાં આવ્યું એ વિષે ઘણા પ્રાચીન શોધકો ગુંચવાયા છે, પણ કલ્યાણકટક એટલે કનોજ એમાં સંશય નથી. કનોજને મહોદય કહેતા અને મહોદય અને કલ્યાણ એ પર્ણાય શબ્દો (એકજ અર્થના શબ્દો) છે. વળી કેટલાંક તામ્રપત્રમાં મહોદયને સ્કન્ધાવાર (સરકર) કહ્યું છે અને સ્કન્ધાવાર તથા કટક એ પણ પર્ણાય શબ્દો છે. આ પ્રમાણે કલ્યાણકટક એટલે મહોદયસ્કન્ધાવાર. વળી એકજ રાજા અને શહેરનાં જુદાં જુદાં પણ એકજ અર્થનાં નામો આપવાનો પ્રચાર હિંદુ ગ્રંથકારોમાં જોવામાં આવે છે, તેથી કલ્યાણકટક એટલે કનોજ એ ઘણું સંભવિત છે. વળી દશગા સૈકાના મધ્યભાગ સુધી કનોજ ગુર્જર લોકોની સત્તાનું મુખ્ય સ્થાન હતું, તેથી આકુક્ય કે સોળકીવંશના રાજા કનોજથી કેશાવર નામ વચ્ચે તે પણ તેઓ ગુર્જરવંશના હતા એજ સિદ્ધ કરે છે. પરમાર, ચોડાણ, અને પ્રતિહાર લોકો પણ આકુક્ય લોકો સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે (એ બધા અગ્નિકુળના કહેવાય છે), તેથી એ પણ ગુર્જરવંશનાજ હતા એમ અનુમાન થાય છે. રાજાઓના શિલાલેખમાં મયનદેવને ગુર્જર પ્રતિહાર કહ્યો છે, તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે એ ગુર્જરવંશનો, અને પ્રતિહાર કુળનો હતો.

વળી પરમાર લોકો ગુર્જર હતા એ નીચેનાં કારણોથી તકી થાય છે. પંજ-
 બના દિરોઝપુરના ગુર્જર લોકોમાં એવી દંતકથા છે કે તેઓ ધારથી આવ્યા
 અને ત્યાં પરમારવંશની સત્તા શરૂઆતથીજ હતી. વળી આવડા લોકો પર-
 મારની શાખા છે અને ગુર્જર ઓસવાળ લોકો પણ પરમાર છે. હવે ગુ-
 ર્જર લોકોના મૂળ વિષે જનરક્ષ કનિગદ્વામનો મત એવો છે કે તેઓ અ-
 ને ટોકસિ કે યૂથિ કે કુશન લોકો તે એકજ છે. આનું કારણ તે એ આપે
 છે કે ઇસ્વી સનના શરૂના સૈકામાં પંજબ અને વાયવ્યપ્રાંતમાં જાટ અને
 કુશન એજ જો પરદેશી પ્રજાઓ ધણી મોટી સંખ્યામાં આવી હતી. આ
 કારણે તો સંતોષકારક નથી, પરંતુ એ તો ખરી વાત છે કે શ્રીમાળી પ્રાં-
 દો અને રજપુતાના જે ખરેખર ગુર્જર લોકોનો દેશ હતો ત્યાંના દ્વાલના
 ધણી સંરક્ષરો પોતે કનક કે કનકરેણુના વંશજ છે એમ કહે છે, અને કનક-
 રેણુ તો કુશન જાતનો કનિષ્ઠ રાજા હતો. આહીર, ગુર્જર, અને જાટ એ
 બધા એકજ મૂળના છે એમ ઘણા મનુષ્યજાતની જુદી જુદી પ્રજાનું મૂળ
 શોધનારા વિદ્વાન લોકોનું મત છે; પણ તેઓમાં જે ફેર છે તેનું કારણ એ
 કે તેઓ હિંદુસ્તાનમાં જુદે જુદે સમયે આવ્યા અને જુદા જુદા પ્રાંતમાં
 વસ્યા. સદુથી પહેલાં આહીર લોકો આવ્યા. તેઓ ઇસ્વી સનના બીજા સૈ-
 કાના પાછલા ભાગમાં દાખલ થયા. તેમની પછી ગુર્જર લોકો આવ્યા,
 અને છેલ્લા જાટ આવ્યા; કેમકે કોઈ પણ શિલાલેખમાં તેમનું નામ જો-
 વામાં આવતું નથી, તેમજ મુસલમાન લોકો આવ્યા તે પહેલાં જાટ લોકો-
 ની સત્તા કોઈ પણ દેશપર સ્થપાયલી માલમ પડતી નથી. આ પરદેશી લોકો
 વાયવ્ય તરફથી પંજબમાં પેા અને ધીમે ધીમે પૂર્વ અને દક્ષિણ તરફ વૈ-
 થતા ગયા. પંજબમાં જમ્મુ, ત્રિપલ, અને હઝરતના ડુંગરી પ્રદેશોમાં, અને
 પેશાવરના ઉત્તરના પ્રદેશમાં સ્વાટ નદી સુધી ગુર્જર ભરવાડો સંખ્યાબંધ
 માલમ પડે છે. તેઓ હિંદુઓમાં દોરોને ડુંગર ઉપર ઉઠે લઈ જાય છે અને
 શિયાળામાં ખીણોમાં લઈ જાય છે. પંજબના દક્ષિણ ભાગમાં તેઓ ઉત્તર
 ભાગ જેટલા જોવામાં આવતા નથી. પૂર્વ તરફ જમનાને કિનારે અને સહ-
 રાનપુર પ્રાંતમાં તેઓ ટોળાજૂથ વસ્યા છે અને એ પ્રાંત ૧૮મા સૈકામાં
 ગુજરાત દહેજાનો હતો. દક્ષિણ તરફ તેઓ મુંગઈ ઇલાકામાં જે ભાગ ગુ-

જરાત કહેવાય છે ત્યાંસુધી ફેલાયા છે. જ્વાલિયરના એક ઉત્તર પ્રાંતને હજી પણ ગુર્જર લોકોના નામપરથી ગુર્જરવર્ષ કહે છે.

દુનિયાના મુધરેલા દેશોમાં વ્યવહારના સાધન તરીકે એક સામાન્ય ભાષા કઈ થવી જોઈએ તે વિષે વિદ્વાનો વિચારમાં પડ્યા છે. લેટિન જે અગાઉ ખ્રિસ્તિ દેશોની સામાન્ય ભાષા હતી તેનો અભ્યાસ હાલ થોડાજ ખંતથી કરે છે, અને એ ભાષા બોલનારા તો હાલ કવચિતજ જોવામાં આવે છે. ફ્રેંચ ધણી વખત સુધી યુરોપની સભ્ય લોકોની ભાષા તરીકે બોલાવી હતી, તેનો ઉપયોગ હવે રાજ્યતંત્રીઓ રાજ્યજાટપટમાં પણ કરતા નથી. અંગ્રેજી ભાષા, જે દુનિયાના ધણી ભાગમાં બોલાય છે, તે પણ બીજી પ્રજાની અદેખાઈને લીધે સામાન્ય ભાષા તરીકે ક્યૂંકરણ નહિ. ત્યારે તો સામાન્ય ભાષા એવી હોવી જોઈએ કે જે હાલમાં કોઈ પ્રજાથી બોલાતી ન હોય; કેમકે એમ હોય તોજ ક્યૂંકરણ રહે નહિ. થોડાં વર્ષ ઉપર ફ્રેંચાર્ક વિદ્વાનોએ થોડીક ભાષા એકી કરી એક વોલેપક નામની કૃત્રિમ ભાષા રાસ્ટ્રીય રીતે વ્યવસ્થિત કરી, પણ તે ધણી અઘરી માલમ પડવાથી તેનો સામાન્ય અંગીકાર થયો નહિ. એવી બીજી પણ કૃત્રિમ ભાષાઓ જોવી કરવામાં આવી ને તેનો પણ નાશ થયો. હાલ એસ્પેરંટો નામની એક કૃત્રિમ ભાષા કરવામાં આવી છે. એ ઘણીજ સાદી ને સહેલી છે. એમાં દરેક શબ્દ જેમ લખાય છે તેમજ તેનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે. કોઈ પણ અક્ષર લખવામાં આવ્યા છતાં તેનો ઉચ્ચાર થતો નથી એમ નહીં. સ્વરના ઉચ્ચાર અંગ્રેજી સિવાય બધી ભાષામાં હોય છે તેવાજ છે. દરેક શબ્દમાં ઉચ્ચાર કરતી વખતે બાર ઉપાન્ત્ય સ્વરપરજ પડે છે. વ્યાકરણ યાજુંજ સરળ છે અને તેનું બંધારણ શાસ્ત્રીય છે. કાઉન્ટ ટોસ્તોલ કહે છે કે બે કલાકમાં એ ભાષાનું મેં સરળતાથી વાંચી શકાય એટલું ગાર મેળવ્યું. આ પ્રમાણે એસ્પેરંટો મુધરેલી દુનિયાની સામાન્ય ભાષા થાય તો ધણું સહેલું પડે એમ છે. હાલ યુરોપમાં ૮૦,૦૦૦ માણસો એ ભાષા લખી ને બોલી શકે છે.

આગરૂ માસના 'પંચમ એન્યુકેચનલ જર્નલ'માં એમ. ઈ. મેડરના ગ્રંથમાંથી કેટલોક જિતારો ક્યાં છે તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે—

છોકરાનાં મનમાં જુદા જુદા વિષયો વિષે કુટીકૃત ભરતી એવું નામ કેળવણી નથી. કેળવણી આવવાનું કામ એવી ધણું અધરું છે. દરેક સારી શાળામાં છોકરાને એવી કેળવણી આપવામાં આવે છે કે તેથી તેઓ વિજ્ઞાન કરતાં શીખે છે, પોતાની આસપાસના પદાર્થો તપાસવામાં તથા તે વિષે શોધન કરવામાં તેમને રસ પડે છે, તેમની જિજ્ઞાસા ઉત્ક્રાંતિ થાય છે; તેમને પ્રશ્ન પૂછવાની ટેવ પડે છે, અને તેમની શક્તિ તીવ્ર થાય છે. સારી શાળામાં માત્ર અપરિપક્વ જ્ઞાન વિદ્યાર્થીના મનમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરવામાં આવતું નથી, મળુ ત્યાં તેમને વિચાર કરતાં તેમજ તેઓ જે કંઈ જુએ તેનું અવલોકન કરતાં તથા શોધન કરી જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરતાં શિખવાય છે. વળી સારી શાળાના શિક્ષકો માત્ર એટલું જ કરી બેસી રહેતા નથી; તેઓ વિદ્યાર્થીઓનાં મનને કેળવે છે તેજ પ્રમાણે તનને પણ કેળવે છે, અને સર્વથી વિશેષ તેમનાં સદ્ગુણો અને સુનીતિ ખાટે સંભાળ રાખે છે. નીતિનું સારું શિક્ષણ આપવું એ તેઓ પોતાનું ઉત્તમ કર્તવ્ય સમજે છે. પોતાના શિષ્યને માત્ર કુશાલ પુદ્ધિવાળા અને અપજા બનાવતા નથી; પણ અગાઉ હતા તે કરતાં વિશેષ નીતિમાન કરે છે. તેઓ તેમનામાં જાહેરનતોના ગુણ લાવવા મથન કરે છે એટલું જ નહિ પરંતુ આત્મસંયમ અને સ્વાર્થ સાધવાની અપેક્ષા વગર સ્વર્ત્તવ્ય બજાવવાના વૃત્તિ પણ પ્રેરે છે.

ચોડાં વેશ્વર ઉપર એક કહેજના રતેહમદ વિદ્યાર્થીને રસ્તે રોપવામાં આવતાં સાધારણ જાડનાં નામ પૂછવામાં આવ્યાં ત્યારે તેણે કહ્યું કે મને એ બાબતની ખબર નથી. હું તો વિદ્યાર્થી છું. તે બાર વરસ શાળામાં ભણ્યો હતો, પણ તેને સજિના કુદરતી પદાર્થો જોવાનું મન થાય એવી કેળવણી મળી નહોતી. એ તો ખૂબી વાત છે કે બધા વિદ્યાર્થીઓ એક જોવા રહેતા નથી. પરંતુ બહુ જ યોગ્યને વસ્તુનું નિરીક્ષણ કરવાની કે સંશોધન કરવાની ટેવ પડે છે. શિક્ષણની આ ખામી દૂર કરવાનો ઉપાય શો છે તેના જવાબમાં સર જોશુઆ ફ્રિય કહે છે તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

૭થી ૧૨ વરસની ઉંમરનાં બાળકોને કિન્ડર્ગાર્ટનના અભ્યાસપાઠ ક્રમવાર શિખવવા. ક્રૅમેલે પોતેજા સાદા હાથના ઉદ્યોગના કામથી આખને તેમજ આંગળાંને યોગ્ય કસરત મળે છે. કાગળો કાપી નમુના બનાવવી અ-

ને માત્ર જેવા પદાર્થના મેલેન બનાવવાનું કામ ઉ અને ૧૧ વરસની વચ્ચેની ઉમરનાં બાળકો માટે ધણુંજ ઉપયોગી છે. ૧૧ વરસની ઉમરે કોતર કામનાં હથિયાર વાપરતાં તેમજ લોકડાના સાદા નમુના બનાવતાં શિખવવું જોઈએ. આ પ્રમાણે શિખવવાથી બાળકોને નાનપણથીજ હાથ અને આંખોનો ઉપયોગ કરવાની રેવ પડે છે. પણ આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે કિન્ડર્ગાર્ટનનું હસ્તકામ બુદ્ધિ કેળવવાના કામને બદલે નથી પણ તેના મદદગાર તરીકે છે. નિશાળનું મુખ્ય કામ બુદ્ધિ કેળવવાનું છે અને એ કામને તે મુખ્ય પદવીથી જિતારી બીજી પદવીએ મૂકવું અને હસ્તકામને પ્રથમ પદવી આપવી એ બૂલ છે.

એરિસ્ટોટલના મત પ્રમાણે શિક્ષકનો ઉદ્દેશ નીચે પ્રમાણે હોવો જોઈએ:—

(૧) બાળકાવસ્થામાં અને કેળવણીની શરૂઆતમાં વિદ્યાર્થીનું મન કેળવવા કરતાં તન કેળવવાપર વિશેષ ધ્યાન આપવું, અને બુદ્ધિ કેળવવા કરતાં નીતિ કેળવવાની વધારે સંભાળ રાખવી. કોઈ પણ નીચી કે લઘુ ઉત્પન્ન કરનાર વસ્તુ છોકરાંની નજરે પડ્યા દેવી નહિ, કે એવી બાબતથી તેમના કાન અપવિત્ર થવા દેવા નહિ; કેમકે જે અધમ વસ્તુને સાંભળતાં કાન દેવાય છે તેને કાળક્રમે કરવાનું પણ મન ચાલે છે. છોકરાંનાં મનુષ્ય કોઈ પણ પદાર્થની કે બાબતની પ્રથમ જે છાપ પડે તે ઉત્તમ હોવી જોઈએ. તેમને સર્વે રીતે કેળવવાં કે તેમનાં તન, મન, અને હૃદયને જાયામાં જાચી અભિલાષા રહે, ને તે તૃપ્ત કરવા તરફજ તેમનો ઉદ્દેશ રહે. માત્ર ઉપયોગી બાબતોનું જ્ઞાન આપવું એજ શિક્ષકે પોતાનું કર્તવ્ય સમજવું ન જોઈએ; પરંતુ જેથી તેમના વિચારો અને વૃત્તિઓ ઉદાર ચાલે, તેમનામાં સ્વચ્છતા ઉત્પન્ન થાય, અને તેમની નીતિ ઘણાં જાયા પ્રકારની થાય એવી કેળવણી આપવામાંજ પોતાનો ધર્મ રહેલો છે એમ હમેશા સમજી તે પ્રમાણે વર્તવાનો તેણે યુથાશક્તિ પ્રયાસ કરવો જોઈએ. //

બાળકોનાં કેટલાંક ખાસ લક્ષણ આયુષિક શાંખાના શિક્ષકોએ અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવાં જોઈએ. (૧) છોકરાંને કામ કરવામાં ધણો આનંદ થાય છે,

તેમને દરરૂં ૧૨રૂં ગમે છે. હાથ્યાવાદ્યા વગર બેસાડી મૂકવાં એ તેમને જુલમ જેવું લાગે છે. કોએક કહે છે કે બાળકની પ્રથમ રૂચિ કામ કરવા તરફ થાય છે તે પછી જ્ઞાન સંપાદન કરવા તરફ યાપ છે. (૨) બાળકોમાં કલ્પનાશક્તિ પ્રબળ હોય છે. બાળકો રમતાં હોય તે વખત તેમની તરફ નજર કરશો તો માલમ પડશે કે તેઓ હમેશ પુષ્પ ઉમ્મરનાં માણસોની અને જનાવરની નકલ કરે છે. તેઓ સિંપાઈ યવાની કે ઘોડા ધવાની રમત રમે છે. લાકડીપર સવાર થઈ તેઓ ઘોડાપર સવાર થયા એમ સમજે છે. જેમ બાળકોમાં કલ્પનાશક્તિ બળવાન છે તેમજ પ્રજાની પણ બાલ્યાવસ્થામાં, એટલે જ્યારે તેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રચાર થયો નથી હોતો ત્યારેજ કલ્પનાશક્તિ પ્રબળ હોય છે. હાઈ મેકેસે કહે છે કે એજ કારણે લીધે જેમ પ્રજા સુધારામાં આગળ પડતી થાય છે તેમ તેમાં ઉત્તમ કવિતાનો નાશ થતો જાય છે. એજ કારણથી શોકસુખીઓ અને ગિહ્ન જેવા કવિઓ પાછળથી થવા પામ્યા નથી. (૩) બાળકો ગિરાસુ હોય છે. આસપાસના પદાર્થોનાં નામ તે ઉપયોગ શીખવાની તેમને ઇચ્છા થાય છે. તે હમેશ પૂછે છે કે આ શું છે? એનો શો ઉપયોગ છે, વગેરે. સારો શિક્ષક એ ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા તરફ ધ્યાન આપે છે. જે માણસ એવી ઇચ્છાથી ગુરસે થાય છે અને બાળકોની ગિરાસા દાખી દેવાનો યત્ન કરે છે તે પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક થવાને યોગ્ય નથી. (૪) બાળકોને પદાર્થો હાથમાં લઈ તપાસવા ગમે છે. કાઈ પદાર્થ બાળકને જતાવશો કે તરતજ તે લેવા તે પોતાનો હાથ કાંપો કરશે. તે હાથમાં લઈ તપાસવાનું તેને મન થશે. (૫) બાળકો મિલનસાર છે. તંદુરસ્ત બાળકને એકલા રહેવું ગમતું નથી. તેને ખીજાં છોકરાં સાથે રમવાનું કે કંઈ પણ કામ કરવાનું મન થાય છે. આ પ્રમાણે છોકરાંનાં ખાસ લક્ષણ જોવાને લીધે શિક્ષકોએ તેને અનુસરતું શિક્ષણ કરવું જોઈએ. (૧) છોકરાંને કામ કરવું ગમે છે માટે શિક્ષકોએ તેમના પ્રાર્થમાં તેમને કંઈ ઉદ્યોગ કરવો પડે અને હરવું કરવું પડે તેની સંભાળ લેવી જોઈએ. તેમને એકની એક રિયતિમાં કલાકના કલાક બેસાડી મૂકવાં એ તેમનાપર જુલમ કરવા જેવું છે. માટે ક્રિડા, ડિન્ડર્ગાઈનના ઉદ્યોગ, બાળગીત, ચેલાયુક્ત ગીત, વગેરે વચ્ચે વચ્ચે સૂચવવા દેવાં. (૨) બાળકોની કલ્પનાશક્તિ પ્રબળ છે, તેથી તેમના પાઠ કલ્પનાશક્તિ વધરાવ તેવા કરવા જોઈએ. દાખલા ત-

રીકે છોકરાંને ચોરસ કાંદતાં આપડે એટલે તેમની પાસે ચોરસ આકૃતિના નમુના દર્શાવવા, ચોરસ આકૃતિના કાગળો કરાવવા, દોપિરતાંની ચોરસ આકૃતિઓ કરાવવી, અને લાકડાની એવી આકૃતિઓ કરાવવી. પોપટ વિષે પાંઠે શીખ્યા પછી તેમની પાસે પોપટનું ચિત્ર દર્શાવવું કે માટીનો તમુનો કરાવવો. આજ નિયમ બધા પાઠમાં અનુસરવો. અંકગણિતમાં અમુક નિયમ લાગુ પડે એવા દાખલા ચોખ્ખાવવા. (૩) છોકરાં નિશાસુ છે, માટે તેમને સવાલો પૂછવાનું ઉત્તરન આપવું. તેમના સવાલમાં કોઈ વાર કંઈ અસંબંધ કે મૂર્ખાઈ બરેલું હોય તો તેથી શિક્ષકે નાઉમેદ થવું નહિ કે તેમની નિશાસા દબાવી દેવી નહિ. (૪) છોકરાંને પદાર્થો હાથમાં લઈ તપાસવા ગમે છે, તેથી પદાર્થપાઠ ચાલતા હોય ત્યારે જે પદાર્થનું શિક્ષણ આપવું હોય તેના નમુના તેમને આપવા, અને તેમની ધૃષ્ટિપડે પદાર્થની હકીકત તેમની પાસેજ દર્શાવવી. દાખલા તરીકે પૂલનો પાઠ ચાલતો હોય ત્યારે દરેક બાળકને એ પૂલો આપવા અને એકના બાગ પોતાની નજર પડે તેમ તેમની પાસે કરાવવા કે તેમને દરેક ભાગનો રંગ, સ્થિતિ, આકાર, વગેરે માલમ પડે. વળી દરેક ભાગનું ચિત્ર તેમની નોટબુકમાં દર્શાવવું. (૫) વળી છોકરાં મિલનસાર છે, માટે તેમને એકલાં રાખી ડ્રિલ, ગીતન, વાચન, કવિતાનો મુખપાઠ, વગેરે સાથે લેવું.

પરીક્ષાના ઉમેદવારોના મનમાં એસમાર્ક મેળવવા વિષે તરુલુવાર વિચાર હોય છે. એસમાર્ક આપી પાસ કરવા એ એક જાતની મહેરબાની છે, પણ મહેરબાની પણ ન્યાયની રીતેજ દર્શાવી શકાય અને મહેરબાનીને પણ ચોખ્ખી રીતે લેવી જોઈએ. એ વિષે મુંબઈની યુનિવર્સિટીમાં નીચે પ્રમાણે ધારો છે: સામાન્ય રીતે ત્યાં એસ અપાતી નથી. મેટ્રિક્યુલેશનથી ઉપલી પરીક્ષાઓમાં પાસ થવાને દરેક વિષયમાં સેકંડે ૩૦ માર્કની જરૂર છે. જેમનાં બધાં માર્કનો સરવાળો ૪૫ ટકા કે વધારે થતો હોય અને જેઓ એકજ વિષયમાં નાપાસ થતા હોય તેમનાં નામ એ હકીકત સાથે પરીક્ષકની કમિટી આગળ યુનિવર્સિટી રેજીસ્ટ્રાર લાવે છે, અને જે કમિટીમાંના કે મેમ્બરો તેમના લાભમાં મત આપે તો ખૂટતા માર્ક આપવામાં આવે છે. પંદરમીની યુનિવર્સિટીમાં એવો ધારો છે કે જો કોઈ ઉમેદવાર એકજ વિષયમાં નાપાસ થતો હોય

ને સેંકડે પાંચ માંક ખૂટતા હોય તો ને. પેપરમાં તે નપાસ થતો હોય તે પેપર ફરીથી વપાસવા યુનિવર્સિટિ રેજીસ્ટ્રાર તેના પરીક્ષકને લખે છે. વળી યુનિવર્સિટિ રેજીસ્ટ્રાર તે પરીક્ષકને તે ઉમેદવારના બીજા વિષયના માંક પણ લખી જણાવે છે. કાગળ ફરી તપાસી પરીક્ષક જે પાસ કરે તોજ તે પાસ થાય છે. હોઈ કરકને નીમેશા યુનિવર્સિટિ કમિશનના રિપોર્ટપરથી તેમનો મત નીચે પ્રમાણે જણાય છે. પરીક્ષકની કમિટીએ પરીક્ષાનું પરિણામ નક્કી કરું. જે ઉમેદવારો માત્ર એકજ વિષયમાં નાપાસ થતા હોય અને તે વિષય નાં જે કુલ માંક હોય તેના સેંકડે ૫ ટકાજ જે તેમના ખૂટતા હોય અને બી. જી. વિષયોમાં તેમના માંક કુલ માંકના સેંકડે ૫૦ ટકા હોય તો તેઓ પાસ થયા છે એમ ગણવું. આ ઉપરથી જણાશે કે એસમાર્ક ઈંગ્લેન્ડમાં આવે તેમ અપાતા નથી. આ વાત શિક્ષકોએ તેમના વિદ્યાર્થીઓનાં મનપર ખૂબ દસાવવાની જરૂર છે.

કાવ્યશાસ્ત્ર.

(આજુ પુસ્તક ૪૧ના ૫૪ ૩૫૩થી)

વિશ્વનાથાદિ નવીન આલંકારિકા રસયુક્ત વાક્યને કાવ્ય કહે છે. વાક્યે રસાત્મકં કાવ્યમ્. હવે વાક્ય હોય તોપણ રસયુક્ત હોય તો તે કાવ્ય છે. રસયુક્ત કાવ્યમાં અલંકાર માત્ર ઉત્કર્ણવિધાયક, એટલે શાલામાં વધારો કરનાર છે; અર્થાત્ કાવ્યલક્ષણમાં સાલંકારો પદની જરૂર નથી, એ પ્રદ લક્ષણનો ઘટક અવધન નથી. રસરહિત અલંકારયુક્ત પદને ચિત્ર કાવ્ય કહે છે તેમાં કાવ્યપદનો વ્યવહાર મુખ્ય નથી, ગૌણ છે. વામન રીતિને કાવ્યનો આત્મા કહે છે. રીતિરાત્મા કાવ્યસ્ય એ વામનનું મૂત્ર છે. મૂત્ર શબ્દનો અર્થ નીચેના શ્લોકમાં જણાવ્યો છે:—

અત્પાક્ષરમસંદિગ્ધં સારવદ્વિશ્વતોમુલ્લમ્ ।

અસ્તોભમનવદ્યં ચ સૂત્રં સૂત્રવિદો વિદુઃ ॥

જેમાં, થોડા અક્ષર હોય, જે કંઈ સંસંધયુક્ત ન હોય, જેમાં સાર રહેલો હોય, જે સર્વે લાગુ પડે, અને જેમાં નિર્લંક શબ્દ ન હોય તેને સૂત્રનું તત્ત્વ

જાણનારા સ્વતઃ કહે છે, અર્થાત્ જેમાં, દંકમાં ધણો અર્થ સમાયો હોય તે સ્વતઃ.

‘રીતિનું લક્ષણ વામન ગુણવિશિષ્ટ પદરચના આપે છે. વિશિષ્ટા પદરચના રીતિ:’ ! ‘વિશેષો ગુણાત્મા’ વૈદર્ભી, ગૌડી, અને પાઞ્ચાલી એવા ત્રણ રીતિના પ્રકાર છે. વિદર્ભ, ગૌડ, અને પાઞ્ચાત્ત દેશના કવિઓને પ્રિય હોવાથી અનુક્રમે રીતિનાં નામ વૈદર્ભી, ગૌડી, અને પાઞ્ચાલી પડ્યાં છે.

આનન્દવર્ધન (ધ્વનિકાર)ના અભિપ્રાય પ્રમાણે ધ્વનિ એ કાવ્યનો આત્મા છે.

‘રસગંગાધરકાર જગન્નાથ ચમત્કારિક અર્થ પ્રતિપાદન કરનાર શબ્દોને કાવ્ય કહે છે. રમણીયાર્થપ્રતિપાદક: શબ્દ: કાવ્યમ્.’

કાવ્યનાં ઉપરનાં લક્ષણો સરખાવતાં માલમ પડશે કે જગન્નાથ શબ્દોને કાવ્ય કહે છે. મમ્મટ શબ્દ અને અર્થ ઉભયને કાવ્ય કહે છે. મમ્મટનું લક્ષણ વધારે સાફ છે. શબ્દ અને અર્થ બંને ચમત્કૃતિ ઉત્પન્ન કરે છે, મંત્રકરી ન થાય એવું કાવ્ય જનાવવામાં ચમત્કારિક શબ્દ અને અર્થ બંનેની જરૂર છે, અને ‘કાવ્ય સાંભળ્યું,’ ‘કાવ્ય જોતાયું,’ અને ‘કાવ્ય સમજાયું’ એમ કાવ્યપદને લગતો વ્યવહાર શબ્દ અને અર્થ બંનેને લગતો છે, માટે લક્ષણમાં શબ્દ અને અર્થ બંને પદ મૂકવાં જોઈએ. એકલું શબ્દ પદ મૂકવું યોગ્ય નથી. લાભદ પણ બંનેને કાવ્ય કહે છે.

‘શબ્દાર્થો સહિતૌ કાવ્યં ગદ્યં પદ્યં ચ તદ્ દ્વિધા ।’

‘રસાત્મકં વાક્યં કાવ્યમ્’ એ વિધનાયનું લક્ષણ જેમાં રસ ન હોય પણ રસાભાસ હોય એવાં કાવ્યને લાગુ ન પડે. મમ્મટનું લક્ષણ વિસ્તીર્ણ અને ઉત્તમ છે. પ્રજ્વલદોષરહિત, ગુણયુક્ત, ન્સામાન્ય રીતે અલંકારયુક્ત અને કવચિત્ રજુટ અલંકારરહિત શબ્દાર્થ તેજકાવ્ય. ગુણયુક્ત પદ્યથી રસનો સંગ્રહ થાય છે. કેમકે રસ કાવ્યનો આત્મા છે. ગુણ આત્માનાં ધર્મ છે, અને ધર્મ ધર્મી વગર રહી શકે નહિ.

અંગ્રેજીમાં કાવ્યનું એક લક્ષણ નીચે પ્રમાણે છે:—

‘Poetry is the overflow of powerful feelings.’

એટલે જેમાં પ્રજ્વળ મનોભાવ જિભગાઈ જાય તે કાવ્ય.

આ ઉપરથી જણાશે કે કાવ્ય રચવું સહેલું નથી, તેમજ તેની પૂર્ણી સમજૂતી એ પણ સહેલું કામ છે, રસિકવું છે, નીરસવું નથી.

કાવ્ય રચવું કઠણ છે એ જેમ સંસ્કૃત વિદ્વાનોએ પ્રતિપાદન કર્યું છે તેમજ તેમણે કાવ્યની મહત્તા પણ તેવીજ દર્શાવી છે. મમ્મટ કહે છે કે :

કાવ્યં યશસેઽર્થકૃતે વ્યવહારવિદે શિવેતરક્ષતયે ।

સચ્ચઃ પરનિર્ઘૃતયે કાન્તાસંમિતતયોપદેશયુજે ॥

કાવ્ય રચવાથી કવિને યશ પ્રાપ્ત થાય છે, કાવ્ય મળે છે, કાવ્ય પડનાર સહૃદયને વ્યવહારવું જ્ઞાન થાય છે, કવિના અકલ્યાણનો નાશ થાય છે, એકે દર્મ કવિને તેમજ પડનાર સહૃદયને પરમ આનંદ થાય છે, અને સહૃદયને જ્ઞાતા તરફથી મધુરતાથી ઉપદેશ મળે તેમ કાવ્યથી ઉપદેશ મળે છે.

શાસ્ત્ર તેમજ શબ્દને વિદ્વાનોએ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે, પ્રભુસંમિત, મિત્રસંમિત, અને કાન્તાસંમિત. વેદવાક્ય પ્રભુસંમિત એટલે પ્રભુતુલ્ય કહેવાય છે. જેમ પ્રભુ વાણીમાત્રથી પુરૂષને અમુક કાર્યમાં પ્રવર્તીવે છે, અમુક કાર્યથી પાછો ફેરવે છે, અને તેમ ન કરે તો દંડે છે, તેમજ વેદવાક્ય પણ પુરૂષને અમુક વિધિ કરવા પ્રવર્તીવે છે કે તેમ કરતાં પાછો ફેરવે છે. વેદનાં મંત્રો લલુવામાં ભૂલ કરવાથી પણ વિદ્ય આવે તો વેદવિધિ અતુચ્છરવામાં ભૂલ થવાથી અનિષ્ઠ થાય એમાં શી નવાઈ!

સૌંદર્યધાનં વેદારુણં પ્રભુસંમિતમુચ્યતે ।

ઈષ્ટપાઠાન્યથાપાઠે પ્રત્યવાયસ્ય દર્શનાત્ ॥

વેદશાસ્ત્રમાં શબ્દ પ્રધાન છે; કેમકે એમાં લગાર પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી. એ પ્રભુસંમિત છે; કેમકે પ્રભુની આજ્ઞાની પેઠે એની આજ્ઞા સોપાતી નથી.

ઇતિહાસાદિ શાસ્ત્ર મિત્રસંમિત કહેવાય છે. તેઓ મિત્રની પેઠે સન્માર્ગ દર્શાવે છે. એમાં સત્યુચ્ચની સ્તુતિ અને અસત્યુચ્ચની નિંદા હોય છે તેથી એમાં અર્થ પ્રધાન છે.

ઇતિહાસાદિકં શાસ્ત્રં મિત્રસંમિતમુચ્યતે ।

અસ્યાર્થવાદરૂપત્વાત્ કથ્યતેઽર્થપ્રધાનતા ॥

કાવ્યશાસ્ત્ર આ બેથી જુદી રીતેજ ઉપદેશ કરે છે. 'જેમ કાન્તા કે દાક્ષી, મેંદ હાસ્યથી, અને એવા બીજા હાસ્યભાવથી કે મધુર ભાષણથી પુરુષને રંજન કરી તેની પાસે પોતાનું ધાર્યું દૂરની સ્ત્રીનાથીજ કરાવે છે, તેમ કાવ્યશાસ્ત્ર પણ શબ્દ અને અર્થ બંનેમાં રહેલી વ્યંજનાવૃત્તિથી સહ-દયના હૃદયને આલ્લસાદ પમાડી ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરી રામાદિતી પેઠે વર્તવું, રાવણાદિતી પેઠે નહિ એમ સ્ત્રી પુરુષને કર્તવ્યમાં પ્રવર્તીવે છે અને અ-કર્તવ્યથી તેને પાછો ફેરવે છે, માટે કાવ્ય કાન્તાસંમિત કહેવાય છે. એમાં શબ્દ અને અર્થ બંને જોણ છે અને વ્યંજનાવૃત્તિ કે ધ્વનિ પ્રધાન છે.

ધ્વનિપ્રધાનં કાવ્યં તુ કાન્તાસંમિતમીરિતમ્ ।

“શબ્દાર્થો ગુણતાં નીત્વા વ્યજ્જનપ્રવર્ણં યતઃ ॥

ઉપદેશ પણ મધુરતાથી આવ્યો હોય તોજ રહે છે, માટે સર્વ શાસ્ત્રો-માં કાવ્યશાસ્ત્ર શ્રેષ્ઠ છે એમ આલંકારિકા કહે છે.

સ્વાદુકાવ્યરસોન્મિશ્રં વાક્યાર્થમુપબુજ્જતે ।

પ્રથમાલીદમધવઃ પિવન્તિ કટુમેપજમ્ ॥

જેમ પ્રથમ મધ ચટાણું હોય તો છાકું કડવું ઔપધ પી શકે છે, તેમ મધુર કાવ્યરસથી ભરેલા વાક્યાર્થમાં કડવો ઉપદેશ હોય તો પણ પુ-રુષ ગ્રહણ કરી શકે છે.

આ પ્રમાણે મમ્મટ કાવ્યનું મહત્ત્વ વર્ણવે છે. ગ્રામીન આલંકારિક ભા-મહ પણ કહે છે કે

ધર્માર્થકામમોક્ષેષુ વૈચક્ષણ્યં કલાસુ ચ ।

કરોતિ કીર્તિં પ્રીતિં ચ સાધુકાવ્યનિષેવણમ્ ॥

સત્કાવ્ય રચવાથી કે શ્રવણ કરવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે, કળામાં પ્રવીણ રવાય છે, પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, અને કીર્તિ મળે છે.

વિદ્યાધર વગેરે બીજા કવિ પણ એવાજ લાભ વર્ણવે છે.

હવે કાવ્યના સ્વરૂપ તથા મહત્ત્વનો અને તેને રચવા અને શ્રવણ કરવાથી થતા લાભનો કંઈક ખ્યાલ વાંચનારના મનમાં આવ્યો હશે. કાવ્ય કરવું એ હાલ કેટલાક સમજે છે તેમ સહેલું નથી. સારું કાવ્યરચાય તો-જ રચવું, નહિકર કાવ્ય કરવુંજ નહિ. લાભદાયક છે કે

નાકવિત્ત્વમધર્માય વ્યાપમે દણ્ડનાથ વા ।

કુકવિત્ત્વં પુનઃ સાક્ષાન્મૃતિમાહુર્મનીરોષણઃ ॥

કાવ્ય ન બનાવવાથી અધર્મ, વ્યાધિ, કે દંડ થતો નથી, પણ કુકવિ
યવાથી, અર્થાત્ કુકાવ્ય રચવાથી, સાક્ષાત્ મૃત્યુ થાય છે એમ વિદ્વાનો કહે છે.
કવિતાના અભ્યાસથી સર્વ શાસ્ત્ર અને કળાનું જ્ઞાન થાય છે. માનક
કહે છે કે

અધનસ્યેવ દાતૃત્વં ક્લીવસ્યેવાસ્ત્રકૌશલમ્ ।

અજ્ઞસ્યેવ પ્રગલ્ભત્ત્વમકવેઃ શાસ્ત્રવેદનમ્ ॥

જેમ ગરીબ દાતાર થઈ શકે નહિ, નપુંસક પુરૂષમાં હથિયાર વાપર-
વાની હોશિયારી હોય નહિ, અજ્ઞાનમાં બોલવાની બહાદુરી હોય નહિ, તેમ
કવિ ન હોય તે શાસ્ત્ર બાણી શકે નહિ. વિદ્યાધર પણ કહે છે કે

તત્ કિંચિન્ન વિલોક્યંતે ન કિલ યત્ કાવ્યાત્ સમુન્મીલતિ ।

એટલે કાવ્યમાંથી જેનું જ્ઞાન થતું નથી એવું છેજ નહિ.

આ ઉપરથી કવિ લોકાવ્યવહારમાં કુશળ હોવો જોઈએ એ તો સ્પષ્ટ
છે. તેમજ એ પણ સમજાયું હશે કે માત્ર વાણીના આંબરને કવિતા કહે-
વાય નહિ. નીચેના શ્લોકમાં પણ બહુ સારી રીતે કાવ્યસ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે:—

શાળોત્કર્ણમિવોજ્જ્વલચુતિ પદં વન્ધોઽર્ધનારીશ્વર-

શ્લુઘાલજ્જનજાહ્નિકો દિગ્વિલતોદ્ગિન્નેવ ચાર્થોદ્ગતિઃ ।

કિંચિત્પીઠિતચન્દ્રમણ્ડલમલત્પીયપહ્લવો રસઃ

તત્ કિંચિત્ કવિકર્મ મર્મ ન પુનર્વાગ્દિગ્દિગ્દિમાદમ્બરઃ ॥

સગણે ચક્રવેલું રત્ન બિજળું પ્રકાશે છે તેમ જેમાં શબ્દ દીપે છે અ-
ને અમતકૃતિજનક છે, અર્થુ અંગ શિવ અને અર્થુ પાર્વતી એવી અર્ધનારીશ્વ-
રની રચના કરતાં પણ જેમાં શબ્દરચના વિશેષ સ્તુતિમાત્ર છે, જેમાં અર્થ
દિગ્વિલતા જે વીજળી તેથી પણ વિશેષ સ્ફુરે છે, લીંગારેક ચૂર્ણ કરેલા ચન્દ્ર-
મંડળમાંથી નીકળતાં અમૃતના રસ જેવો જેમાં રસ આદહાટ્નનક છે, એવું
જે અવર્ણનીય કવિકર્મ, અર્થાત્ કાવ્ય, એ અતિગૂઢ છે, એક માર્મિક વિ-
ષય છે, સહસ્ય છે; જાત્ર વાણીરૂપી પડખમો આંબર એ કંઈ કાવ્ય નથી.
એ તો માત્ર કર્ણદ્રોહોદ્ધત છે.

ધરતી સંત ૧૯૦૭, સંવત ૧૯૫૬-૬૦.

તારીખ.	મન્યુઆરી.		ફેબ્રુઆરી.		માર્ચ.		એપ્રિલ.		મે.		જૂન.	
	ગોસ- માહ.		માહ- ફાગલ.		ફાગલ- ચૈત્ર.		ચૈત્ર- વૈશાખ.		વૈશાખ- જેઠ.		જેઠ- આષાઢ.	
	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.
૧	૩	ગુ.	૪	ર.	૨	ર.	૨	ભુ.	૪	શુ.	૬	સો.
૨	૩	શુ.	૫	ર.	૩	સો.	૫	ગુ.	૫	શ.	૭	મં.
૩	૪	શ.	૬	મ.	૪	મં.	૬	શુ.	૬	ર.	૮	ભુ.
૪	૫	ર.	૭	ભુ.	૫	ભુ.	૭	શ.	૮	સો.	૯	ગુ.
૫	૬	સો.	૮	ગુ.	૬	ગુ.	૮	ર.	૯	મં.	૧૦	શુ.
૬	૭	મં.	૯	શુ.	૭	શુ.	૯	સો.	૧૦	ભુ.	૧૧	શ.
૭	૮	ભુ.	૧૦	શ.	૮	શ.	૧૦	મં.	૧૧	ગુ.	૧૨	ર.
૮	૯	ગુ.	૧૧	ર.	૧૦	ર.	૧૧	ભુ.	૧૨	શુ.	૧૩	સો.
૯	૧૧	શુ.	૧૨	સો.	૧૧	સો.	૧૨	ગુ.	૧૩	શ.	૧૪	મં.
૧૦	૧૨	શ.	૧૩	મં.	૧૨	મં.	૧૩	શુ.	૧૪	ર.	૧૫	ભુ.
૧૧	૧૩	ર.	૧૪	ભુ.	૧૩	ભુ.	૧૪	શ.	૧૫	સો.	૧૬	ગુ.
૧૨	૧૪	સો.	૧૫	ગુ.	૧૪	ગુ.	૧૫	ર.	૧૬	મં.	૧૭	શુ.
૧૩	૧૫	મં.	૧૬	શુ.	૧૫	શુ.	૧૬	સો.	૧૭	ભુ.	૧૮	શ.
૧૪	૧૬	ભુ.	૧૭	શ.	૧૬	શ.	૧૭	મં.	૧૮	ગુ.	૧૯	ર.
૧૫	૧૭	શુ.	૧૮	ર.	૧૭	ર.	૧૮	ભુ.	૧૯	શુ.	૨૦	સો.
૧૬	૧૮	શ.	૧૯	સો.	૧૮	સો.	૧૯	ગુ.	૨૦	શ.	૨૧	મં.
૧૭	૧૯	શ.	૨૦	મં.	૧૯	મં.	૨૦	શુ.	૨૧	ર.	૨૨	ભુ.
૧૮	૨૦	ર.	૨૧	ભુ.	૨૦	ભુ.	૨૧	શ.	૨૨	સો.	૨૩	ગુ.
૧૯	૨૧	સો.	૨૨	ગુ.	૨૧	ગુ.	૨૨	ર.	૨૩	મં.	૨૪	શુ.
૨૦	૨૨	શ.	૨૩	મં.	૨૨	મં.	૨૩	શુ.	૨૪	સો.	૨૫	શ.
૨૧	૨૩	ર.	૨૪	ભુ.	૨૩	ભુ.	૨૪	શ.	૨૫	મં.	૨૬	ર.
૨૨	૨૪	સો.	૨૫	ગુ.	૨૪	ગુ.	૨૫	ર.	૨૬	ભુ.	૨૭	સો.
૨૩	૨૫	શ.	૨૬	શુ.	૨૫	શુ.	૨૬	સો.	૨૭	ગુ.	૨૮	મં.
૨૪	૨૬	ર.	૨૭	ર.	૨૬	ર.	૨૭	મં.	૨૮	શુ.	૨૯	શ.
૨૫	૨૭	સો.	૨૮	મં.	૨૭	મં.	૨૮	શુ.	૨૯	સો.	૩૦	ગુ.
૨૬	૨૮	શ.	૨૯	ભુ.	૨૮	ભુ.	૨૯	શ.	૩૦	ર.	૩૧	મં.
૨૭	૨૯	શુ.	૩૦	શ.	૨૯	શ.	૩૦	સો.	૩૧	ગુ.		
૨૮	૩૦	ર.			૩૦	ર.	૩૧	મં.				
૨૯	૩૧	શ.			૩૧	શ.						
૩૦	૩૨	સો.				સો.						

तारीख.	शुक्रादि.		आंगरेट.		सप्टेम्बर.		ऑक्टोबर.		नवेम्बर.		डिसेम्बर.	
	आषाढ- आवख.		आषाढ- सादरवो.		भादरवो- आसे.		असे- आतिथ.		आतिथ- आगशर.		आगशर- पोस.	
	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.
१	७	शु.	६	श.	१०	म.	१०	शु.	११	र.	१२	मं.
२	८	शु.	१०	र.	११	शु.	११	शु.	१२	सो.	१३	शु.
३	९	शु.	११	सो.	१२	शु.	१२	शु.	१३	मं.	१४	शु.
४	१०	श.	११	मं.	१३	शु.	१३	र.	१४	शु.	१५	शु.
५	११	र.	१२	शु.	१४	श.	१४	सो.	१५	मं.	१	श.
६	१२	सो.	१३	शु.	१५	र.	१५	मं.	१	शु.	२	र.
७	१३	मं.	१४	शु.	१	सो.	१	शु.	२	श.	३	सो.
८	१४	शु.	१५	श.	२	मं.	२	शु.	३	र.	४	मं.
९	१५	शु.	१	र.	२	शु.	३	शु.	४	मं.	५	शु.
१०	१६	शु.	२	सो.	३	शु.	४	श.	५	र.	६	शु.
११	१७	र.	३	मं.	४	शु.	५	र.	६	शु.	७	शु.
१२	१८	र.	४	शु.	५	श.	६	सो.	७	मं.	८	श.
१३	१९	सो.	५	शु.	६	र.	७	मं.	८	शु.	९	र.
१४	२०	मं.	६	शु.	७	मं.	८	शु.	९	शु.	१०	सो.
१५	२१	शु.	७	श.	८	शु.	९	शु.	१०	र.	११	मं.
१६	२२	शु.	८	र.	९	शु.	१०	शु.	११	सो.	१२	शु.
१७	२३	शु.	९	सो.	१०	शु.	११	शु.	१२	मं.	१३	शु.
१८	२४	श.	१०	मं.	११	शु.	१२	र.	१३	शु.	१४	शु.
१९	२५	र.	११	शु.	१२	श.	१३	सो.	१४	मं.	१५	शु.
२०	२६	सो.	१२	शु.	१३	र.	१४	मं.	१५	शु.	१६	शु.
२१	२७	मं.	१३	शु.	१४	सो.	१५	शु.	१६	र.	१७	मं.
२२	२८	शु.	१४	श.	१५	मं.	१६	शु.	१७	सो.	१८	शु.
२३	२९	शु.	१५	सो.	१६	शु.	१७	शु.	१८	मं.	१९	शु.
२४	३०	शु.	१६	मं.	१७	शु.	१८	र.	१९	शु.	२०	शु.
२५	१	श.	१७	शु.	१८	र.	१९	सो.	२०	मं.	२१	शु.
२६	२	र.	१८	शु.	१९	शु.	२०	मं.	२१	शु.	२२	शु.
२७	३	सो.	१९	शु.	२०	र.	२१	शु.	२२	सो.	२३	मं.
२८	४	मं.	२०	शु.	२१	शु.	२२	र.	२३	शु.	२४	शु.
२९	५	शु.	२१	श.	२२	मं.	२३	शु.	२४	मं.	२५	शु.
३०	६	शु.	२२	र.	२३	शु.	२४	शु.	२५	शु.	२६	शु.
३१	७	शु.	२३	सो.	२४	शु.	२५	शु.	२६	शु.	२७	शु.

જાપાનમાં કેળવણીનો પ્રચાર.

ગયાં ત્રીસ વરસમાં જાપાન સુધારાની બાબતમાં કેટલું બધું આગળ વધ્યું છે તે દરેક વાંચનારને ખબર હશે. એ બધા સુધારાનું મૂળ સંગીન કેળવણીની પદ્ધતિ છે. રાજ્યતંત્રીઓના અધિકાર નીચે દસ ખાતાં છે તેમાંનું એક કેળવણીખાતું છે. એ ખાતું ત્રણ મુખ્ય અધિકારીઓ, કેટલાક મુખસિદ્ધ વિદ્વાનો, અને એક પ્રધાન ચલાવે છે. પ્રધાનને એ મંડળનો મુખ્ય નીમવામાં આવે છે. એના હાથ નીચે ચાર ઉપમંત્રિ; સાત સર્લા હકારો, અને નવ ઇન્સ્પેક્ટરો હોય છે. બીજા પ્રકારની કેળવણી એટલે કે કોલેજોમાં અષ્ટાતી કેળવણી એક મંડળીના અધિકાર નીચે છે. એ મંડળીમાં ૪૮ વિદ્વાનો હોય છે. શાળાઓનું આરોગ્ય તપાસનારું એક બીજું મંડળ હોય છે, તેમાં આઠ ગૃહસ્થો હોય છે. ઉપર ત્રણ મુખ્ય અધિકારીઓ કલા તે નીચે મુજબ વહેવટ કરે છે:—

અ. ખાસ કેળવણીનો અધિકારી. એને વિદ્યાની પ્રાપ્તિ સુચવનારી પદ્ધતિ (ડિગ્રી) આપવાની તેમજ વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યા સંપાદન કરવા માટે પરદેશ મોકલવાની સત્તા હોય છે. યુનિવર્સિટિયો, હાઈસ્કૂલો, ખાસ સ્કૂલો, પુસ્તકાલયો, સંગ્રહસ્થાનો, ખગોળ અને વાયુચક્રશાસ્ત્રનાં વેધસ્થળો, ભૂસ્તરવિદ્યા અને ધરતીકંપ વિશે શોધ ચલાવનારી શાખાઓ, ટેકિયોનું મહાવિદ્યાલય, અને વિદ્યાના વિષયમાં શોધ કરનારું મંડળ એ સર્વે આ અધિકારીની સત્તા નીચે છે.

આ. સામાન્ય કેળવણીનો અધિકારી. એને ટ્રેનિંગ સ્કૂલો, માધ્યમિક સ્કૂલો, સાધારણ સ્કૂલો, કિન્ડર્ગાર્ટન સ્કૂલો, બીજી સ્ત્રીશાળાઓ, આંધળોને મુંગાંની શાળાઓ, કેળવણીનાં સંગ્રહસ્થાનો, અને સાધારણ કેળવણીનાં મંડળો ઉપર અધિકાર હોય છે.

ઇ. યાન્ત્રિક કેળવણીનો અધિકારી. એને સિદ્ધશાળાઓ, બેતીની શાળાઓ, ઔદ્યોગિક શાળાઓ, દરિયાઈ વ્યાપારની કેળવણીની શાળાઓ, યાન્ત્રિક કેળવણીની શાળાઓ, અને સિદ્ધશાળાના શિક્ષકોને કેળવનારી ટ્રેનિંગ સ્કૂલો ઉપર સત્તા હોય છે.

જાપાનમાં હાલ કેવો અભ્યાસક્રમ ચાલે છે તેને કંઈક ખાસ નીચે લખેલી હકીકતપરથી મળશે:—

- જાપાનમાં સાત કિન્ડર્ગાર્ટન શાળાઓ છે, પણ ત્યાં તવંગર લોકોનાં
- છોકરાંને જ કેળવણી મળે છે. સાધારણ પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ ચાર વરસનો છે. આ શાળામાં અભ્યાસ થઈ રહ્યાપછી ઊંચી પ્રાથમિક શાળામાં દાખલ થવાય છે. ત્યાંનો અભ્યાસ બે વરસ પહોંચે છે. આ ઊંચી પ્રાથમિક શાળાઓ બે પ્રકારની છે: માધ્યમિક શાળા માટે તૈયાર કરનારી, અને પ્રાથમિક કેળવણી જ નેમને લેવી હોય અને આગળ અભ્યાસ ન કરવો હોય તેમને માટેની. પહેલીમાં અભ્યાસક્રમ બે વરસનો છે અને બીજીમાં ચાર વરસનો છે. આટલે લગણુ પ્રાથમિક કેળવણી ૧૨૭ વર્ષાત છે અને છોકરાંની ઉંમર
- ૬ ફેબ્રુઆરી ૧૪ વર્ષ સુધીની હોય છે. આટલી પણ કેળવણી છોકરાંને આપી ન શકે એવાં ગરીબ માળાપોને મદદ કરવાને જાપાનમાં ખાસ મંજૂરીઓ હોય છે. એ મંજૂરી એવાં છોકરાંને કેળવણીનો ખર્ચ આપે છે. પ્રાથમિક શાળાની ૬૨૭ વર્ષાત કેળવણી ગૂરી થયા પછી તરત જ માધ્યમિક શાળા (અભ્યાસક્રમ પાંચ વરસનો), સ્ત્રીઓ માટે ઊંચી શાળા (અભ્યાસક્રમ ચાર વરસનો), અને ટ્રેનિંગ સ્કૂલો (ત્યાં છોકરાઓનો અભ્યાસક્રમ ચાર વરસનો અને છોકરીઓનો ત્રણ વરસનો હોય છે) ની કેળવણી શરૂ થાય છે. અન્યક ઉંમર સુધી છોકરા અને છોકરીને સાથે કેળવણી અપાય છે, અને સારપછી તેમને માટે જુદી જુદી શાળાઓ હોય છે. ઊંચા પ્રકારની કેળવણીમાં નીચેની શાળાઓનો સમાવેશ થાય છે: યુનિવર્સિટીની કેળવણી માટે તૈયાર કરનારી હાર્દ સ્કૂલો (અભ્યાસક્રમ ૩ વરસનો), જેમને આગળ અભ્યાસ ન કરવો હોય તેમને માટેની હાર્દ સ્કૂલો (૪ વરસના અભ્યાસક્રમ વાળી), ઊંચા પ્રકારની ટ્રેનિંગ સ્કૂલો (છોકરાનો અભ્યાસક્રમ ૪ અને છોકરીઓનો ૩ વરસનો), અને સ્ત્રીઓ માટે કોલેજો. આ પછી યુનિવર્સિટી કોલેજોમાં ત્રણ ચાર વરસ અભ્યાસ કરી ફેલોશિપ થાય તેને કાયદા, સાહિત્ય, કે વિદ્યાના વિષયમાં 'ગ્રેજ્યુએટ'ની પદવી મળે છે. જાપાનમાં ગ્રેજ્યુએટને 'ગકુશિ' કહે છે. યુનિવર્સિટી હોલમાં બેઠે પાંચ વરસ અભ્યાસ કરવાથી 'ગકુશિ' ને 'હકુશિ'ની અતિમાન્ય પદવી મળે છે. આ પદવી મુજબની યુનિવર્સિટીની એમ. એ. ને મળતી છે. એ પદવી પ્રાપ્ત કરતા પહેલાં યુનિવર્સિટીના અધિકારીઓ નીચે તે વિષયપર પ્રશ્નપત્ર રચવો પડે છે.
- આ પ્રમાણે જાપાનમાં પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ ૪ વરસનો,

માધ્યમિક શાળાનો ૫ વરસનો, અને હાઈસ્કૂલનો ૩ કે ૪ વરસનો હોય છે. આ સ્કૂલોમાં નીચે લખેલા વિષયો શિખવાય છે:—

નીતિના પાઠો

જપાનીસ અને આઈનીસ ભાષાઓ

પરભાષાઓ

ખેતી

ભૂગોળ

ઇતિહાસ

ગણિતશાસ્ત્ર (અંકગણિત, અક્ષરગણિત, ભૂમિતિ, અને ત્રિકોણમિતિ)

પ્રાકૃતિવિજ્ઞાન

વનસ્પતિવિજ્ઞાન

પદાર્થવિજ્ઞાન

રસાયણશાસ્ત્ર

જપાનીસ અને આઈનીસ લેખનકળા

ચિત્રકામ (ડ્રોઈંગ)

ગાયન

દેશીહિસાબ

કસરતશાસ્ત્ર

ટોકિયોની યુનિવર્સિટિમાં ૬ કૉલેજો છે, તેમાંની ખેતીની કૉલેજ સિવાયની બધી એકજ વાડામાં છે આખી યુનિવર્સિટિનો એક પ્રમુખ છે અને દરેક કૉલેજ પર એક ડિરેક્ટર છે કૉલેજોમાં એક કાયદાની કૉલેજ, બીજી વૈદકશાસ્ત્રની કૉલેજ, ત્રીજી ઇજનેરી કૉલેજ, ચોથી સાહિત્યકૉલેજ, પાંચમી વિદ્યાકૉલેજ, અને છઠ્ઠી ખેતીની કૉલેજ છે. એમાંની પહેલી બેનો અભ્યાસક્રમ ચાર વરસનો અને બાકીનીનો ત્રણ વરસનો છે.

જપાનમાં બે યુનિવર્સિટિ છે, એક ટોકિયોની અને બીજી કાયોટોની. બંને શિષ્યવવાતું અને પરીક્ષા લેવાતું કામ કરે છે. પહેલીમાં આસરે ૩૦૦ અને બીજીમાં ૧૮૦ પ્રોફેસરો છે. યુનિવર્સિટિમાં સાહિત્ય, કાયદા, વૈદકશાસ્ત્ર, ઇજનેરી કળા, અને વિદ્યાપર દેખરેખ રાખી વ્યવસ્થા કરનારી મંડ-

જીએ છે. પ્રૌદ્ધસરો ધણે ભાગે જનપાનીઓ છે, અને તેઓએ પોતાના વિ-
ષયોમાં જર્મની, ફ્રાન્સ, ઑસ્ટ્રિયા, કે અમેરિકામાં અભ્યાસ કરી જાતી પ-
દવી મેળવેલી હોય છે. કેટલાક પ્રૌદ્ધસરો યુરોપીઅન અને અમેરિકનો પણ
હોય છે. પણ બધા પ્રૌદ્ધસરો જુવાન, ચપલ, આગળ જતાં અતિકુશળ
નીવડે એવાજ રાખવામાં આવે છે. આ પ્રૌદ્ધસરોનો વાર્ષિક પગાર ૨૦૦૦
થા ૬૦૦૦ ચેન * હોય છે. કેળવણી ધણે ભાગે જનપાનીસ ભાષામાંજ અ-
પાય છે. માત્ર યુરોપીઅન પ્રૌદ્ધસરો સ્વભાષામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને કે-
ન્દ્ર કે જર્મન શીખવું પડે છે. અભ્યાસ પૂરો કરી પરીક્ષા પાસ થા-
વ્ય. એટલે તેમને સરકારી કે ખાનગી (વેપારોની વખારમાં કે કારખાનામાં)
તોકરી મળે છે. શરૂઆતમાં તેમને ૧૦૦૦ ચેન વાર્ષિક પગાર મળે છે. તો-
જોની સંખ્યા જોઈએ તે કરતાં ઓછી છે, તેથી જનપાનમાં ઍન્જ્યુએટ કવ-
ચિત્તજ તોકરી વગરનો રખડો માલમ પડે છે. માત્ર 'ગકુક્ષિ' નામની એકજ
ડિમી છે. જે કોઈ વિદ્યાના કે સાહિત્યના વિષય પર નવીન સંશોધન દર્શાવનારો
પ્રખ્ય રહે છે તેને 'હકુક્ષિ' નામની ડૉક્ટરની જાયામાં જાતી ડિમી આપ-
વામાં આવે છે. ટોકિયો યુનિવર્સિટિમાં આસરે ૮૦૦ અને કાયોટોની યુનિ-
વર્સિટિમાં ૪૦૦ શિષ્યો છે. એ બધા શહેરમાં રહે છે અને ભાષણ સાંભળ-
વાજ યુનિવર્સિટિમાં જાય છે.

• હિંદુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓને માટે જનપાનમાં ખાસ ગોઠવણ છે. તેમના
લાગતે ખાઈ અંગેજી ભાષામાં ભાષણ અપાય છે, અને ત્યાંની યાત્રિક (ટે-
કનિકલ) કોલેજોમાં પાસ થાય તે હિંદુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓને જનપાનના વિદ્યા-
ર્થીઓના જેટલોજ હક મળે છે. ઇંગ્લંડ કે બીજા દેશ કરતાં જનપાનમાં
હિંદુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓને વધારે સગવડ છે.

• માસિક ફી આસરે ૬ ચેન એટલે ૧૦ રૂપિયા છે. ખાધાખરચ
આસરે અંદાજે ૨૫ થી ૩૦ રૂપિયા સુધી થાય છે. પુસ્તકો અને લૂગડાં-
લતાંનો માસિક ખર્ચ આસરે ૧૦ રૂપિયા થાય છે. હિંદુસ્તાનના શિષ્યોને
રસોઇઓ રાખવો પડે તો તેના માસિક ખર્ચ ૧૫ કે ૨૦ રૂપિયા બેસે છે.
યુનિવર્સિટિના અધિકાર નીચે પાંચ દાર્ઝરૂલો છે, તે ટોકિયો, કાયોટો, કુમે-
મોટો, સેન્ડાઈ, અને કનકવામાં છે. આ શાળાઓ વિદ્યાર્થીઓને યુનિવર્સિટિ

માટે તેમજ સરકારી નોકરીની પરીક્ષા માટે તૈયાર કરે છે. દરેકમાં આસરે ૧૦૦૦ શિષ્યો છે. ફી ૪ યેન છે અને અભ્યાસક્રમ ત્રણ વરસનો છે. ૧૮ વરસની ઉંમરના છોકરાને દાખલ કરવામાં આવે છે. નિશાળ છોડ્યા પછી તેમને આસરે ૫૦ યેનના માસિક પગારની નોકરી મળે છે. આ હાઈ સ્કૂલો ઉપરાંત દેશના બધા ભાગોમાં શિક્ષણાળાઓ (ટેકનિકલ સ્કૂલો) અને ઔદ્યોગિક શાળાઓ હોય છે. દરેક મુખ્ય શહેરમાં બે હાઈ સ્કૂલો અને બે ઔદ્યોગિક શાળાઓ હોય છે, ત્યાં તે શહેરના ઉદ્યોગની ખાસ કેળવણી અપાય છે. ટેકનિકો-માં દરેક કળા અને હુન્નરને લગતી કેળવણી આપવામાં આવે છે, અર્થાત્ ત્યાંની શિક્ષણપદ્ધતિ યુરોપની પદ્ધતિ કરતાં કોઈ પણ રીતે ઉત્તરતી નથી.

સ્ત્રીઓ માટે જાપાનમાં પ્રથમ યુનિવર્સિટિ મિ. નરસના પારમાર્થિક પરિશ્રમથી થઈ છે. તેણે અમેરિકામાં જઈ લાં સ્ત્રીઓને કેતું શિક્ષણ અપાય છે તે જોયું. જાપાન યાજો આવ્યા પછી તેણે લોકોનાં મનપર સ્ત્રી-કેળવણીની અગત્ય ઠાપી અને જૂના વિરુદ્ધ વિચારો તમનાં મનમાંથી કાઢી નાંખ્યા. તેણે દ્રવ્યવાન માણસોને સમજાવી સ્ત્રીઓને માટે યુનિવર્સિટિ સ્થાપવા મોટું ધંડ એકઠું કર્યું.

સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટિનાં બંધારણપક મંડળમાં ૪૬ સમાવેશ છે તેમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ છે. અભ્યાસક્રમમાં ત્રણ વિષયો છે: (૧) ગૃહબંધવસ્થા-શાસ્ત્ર, (૨) જાપાનીસ સાહિત્ય, અને (૩) અંગ્રેજી સાહિત્ય. દરેક વિષયમાં અઠવાડિયે ૨૧ કલાકનો અભ્યાસ આવશ્યક છે અને સતત કલાકનો અભ્યાસ ઔચિત્ક છે. સ્કૂલનું કામ સવારે દરરોજ રવિવર સિવાય ૮ થી ૧૨ વાગતા સુધી અને કેટલાક વર્ષને જાપેરે ૧ વાગતાથી ૪ વાગતા સુધી ચાલે છે. પહેલાં વિષયની ગાળવમાં ઘણો વખત ગૃહબંધવસ્થાની આતુભ-વિક કેળવણી આપવામાં જાય છે. નીતિશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, અને જાળકની પ્રકૃતિનો અભ્યાસ આવશ્યક છે, અને ચિત્રકામ, ગાયનકળા અને શિક્ષણપદ્ધતિનો અભ્યાસ ઔચિત્ક છે.

તુર્કસ્તાન, આફ્રિકા, ઇરાન, અને ચીનમાં સ્ત્રીકેળવણીપર પૂરતું લક્ષ અપાતું નથી, તેથી ત્યાં વિદ્યારુદ્ધિ થતી નથી. જાપાનમાં સ્ત્રીકેળવણીપર યોગ્ય ધ્યાન અપાય છે તેથી દરેક પ્રકારે દેશની ચડતી ન્ધાય છે.

સામાન્ય જ્ઞાન.

સૂર્યોદયાન્તરમાપક ધડિયાળ.

દુનિયામાં જુદી જુદી જગ્યાએ સૂર્યોદય કેટલા વખતને અંતરે થાય છે તે જોડાને સમજાવવાને એક જગ્યા (પત્તાના) કાગળનો ધડિયાળના આધારનો નમુનો નીચે મુજબ બનાવી શકાશે:—

નમુનો બનાવવાને જોઈતી વસ્તુઓ—જડો પત્તાનો કાગળ, કાતર, ગતે સોયો.

અ. જડો કાગળમાંથી બે ગોળ પત્તાં કાપી કાઢવાં. તેમાંનું એક બીજાથી મોટું રાખવું. નાનું ૯ ઇંચ વ્યાસનું અને મોટું ૧૮ ઇંચ વ્યાસનું રાખવું.

વ. નાના પત્તાને મોટા ઉપર એવી રીતે મૂકવું કે બંને સમ-કેન્દ્ર થાય.

ક. નાના પત્તાના પરિધના ૨૪ સરખા ભાગ કરવા, અને ધડિયાળના

જના કાંટા ફરે છે તેથી ઉલટી દિશામાં ૧થી ૧૨ સુધી અને ફરી ૧થી ૧૨ સુધી એમ આંકડા માંડવા. ધડિયાળના કાંટા ફરે છે તે દિશામાં પ્રથમ ૬નો અંક આવે ત્યાં આગળ સવાર, ૧૨ આગળ મધ્યરાત્રિ, ફરીથી ૬ નો અંક આવે ત્યાં આગળ સાંજ, અને ૧૨ આગળ બપોર એ મુજબ લખવું.

ઢ. મોટા પત્તાનો પરિધ સૂર્યની ગતિનો માર્ગ દર્શાવે છે. આ પ-

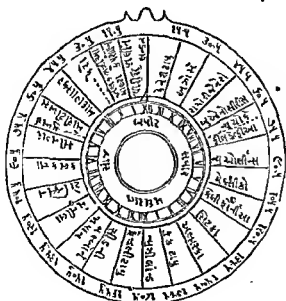
રિધના ૨૪ સરખા ભાગ કરી ધડિયાળના મંદામાં જ્યાં ૧૨ નો અંક હોય છે તે સ્થળે ૦ થી ૨૩ કરી ૧૫, ૩૦, ૪૫, એમ પંદર પંદરને અંતરે બંને બાજુએ ૧૮૦ સુધી આંકડા મૂકવા આ અંકો પૃથ્વીના ગોળા ઉપરના રેખાંશ દર્શાવે છે. આ પત્તામાં જમણી બાજુને પશ્ચિમ બાજુ ગણવી અને ડાબીને પૂર્વ ગણવી. દરેક આગળે લંબનું ૦ રેખાંશ લઈએ છીએ તો લંબનની પશ્ચિમે પંદર પંદર રેખાંશને અંતરે આવેલી મુખ્ય જગ્યાઓ જમણી બાજુના આંકડા આગળ અનુક્રમે મૂકવી, અને પૂર્વ તરફની ડાબી બાજુએ મૂકવી. એકજ રેખાંશ ઉપર આવેલી જગ્યાઓનું દિનમાન સરખુંજ હોય છે મોટે ધણી પ્રખ્યાત જગ્યા હોય તેજ માંડવી. મોટા પત્તા ઉપરના રેખાંશ

ના ૨૪ ભાગો નાના પત્તા ઉપરના કલાક જનાવનાર ૨૪ ભાગો સાથે અનુક્રમે લીટીઓથી જોડવા.

૬. આ બંને પત્તાના કેન્દ્રમાં કાણું પાડી તે સોપામાં ભેરવવાં, એવી રીતે કે તે ફરવવાં હોય ત્યારે ફરે.

હવે જો નાના પત્તાનો ૧૨ (અષ્ટોદશ)નો અંક ૦ રેખાંશની સામે આવે એવી રીતે પત્તાં રાખ્યાં હોય તો ઊકરાં જોઈને કહી શકશે કે લંડનમાં અષ્ટોદશ હોય ત્યારે કલકત્તામાં તે દિવસની સાંજ, ન્યુયોરકની સમયમાં તે દિવસની સવાર, અને ન્યુઝીલેન્ડમાં મધ્યરાત્રિ હોવી જોઈએ. હવે આપણે નાનું પતું ફરવી તેના ૬ (સવાર)નો અંક ૦ રેખાંશની સામે આવે તેવી રીતે રાખીશું તો ઊકરાં જોઈને કહી શકશે કે લંડનમાં સવાર હોય તે વખતે કલકત્તામાં અષ્ટોદશ, ન્યુયોરકની સમયમાં મધ્યરાત્રિ, અને ન્યુઝીલેન્ડમાં સંધ્યાકાળ હોવી જોઈએ. આવી રીતે બે આપેલી જગાના સૂર્યોદયનું અંતર માપવું હોય તો પૃથ્વીના ગોળા ઉપરથી તે જગાના પૂર્વ અથવા પશ્ચિમ રેખાંશ જાણી થઈ નાના પત્તાનો ૬ (સવાર)નો અંક જેમાંની એક જગાના રેખાંશ સામે આવે એવી રીતે નાનું પતું ગોઠવવું, એટલે બીજી જગ્યાએ સૂર્યોદય કેટલા કલાક પહેલાં થઈ ગયો છે અથવા કેટલા કલાક પછી થશે તે સમજાશે.

આવો નમુનો ફરેક નિશાનમાં બતાવી રાખવામાં આવશે, તો તે ઘણા ઉપયોગી થઈ પડશે.

ગણિત.

પૂરક સરવાળાની રીતથી બાદબાકી.

શાળાપત્ર પુસ્તક ૪૧ને ૨૭૧મે પાને બાદબાકી કેવી રીતે શિખવવી તેની સમજણ આપતાં છેવટે “ત્યારપછી બીજી રીતો (દાખલા નરીકે પૂરક સરવાળો) કરી જોવાશે ” એમ જણાવ્યું છે. પણ પૂરક સરવાળાની રીત સમજવી નથી માટે તે અત્રે આપી છે:—

૧૬૭ પગથિયું.

છોકરોને સળીઓ, મણકા, વગેરેની મદદથી $1+3=4$, $2+4=6$, $3+5=8$, વગેરે સાદી સંખ્યાઓના દશક ન આવે એવા સરવાળા આવડે એ સ્ત્રી શિક્ષકે તેમને “૧ લખોટામાં કેટલા ઉમેરીએ તો ૪ થાય?” “૨ માં કેટલા ઉમેરીએ તો ૭ થાય?” “૫ માં કેટલા ઉમેરીએ તો ૯ થાય?” વગેરે સવાલ પૂછ્યા. થોડા મહાવરે યથાપછી આ સવાલના જવાબ તેઓ ઝડપથી આપી શકશે. ત્યારપછી તેજ સવાલો જુદા રૂપમાં પૂછી શકાશે; જેમકે તમારા એમાંના એકની પાસે ૧ લખોટો હોય અને બીજાની પાસે ૪ હોય તો બીજાની પાસે કેટલા વધારે હશે અથવા તમારા એના લખોટાની સંખ્યામાં કેટલો તફાવત હશે?વગેરે. લખોટામંત્ર આગળ છોકરોને દસ વીચ આવા સવાલ પૂછવાથી તેઓ સમજશે કે જે સંખ્યાનો તફાવત એટલે તેમાંની નાની સંખ્યામાં જે સંખ્યા ઉમેરવાથી મોટી સંખ્યા આવે તે સંખ્યા. એક જે દાખલાથી આ વધારે સ્પષ્ટ થશે:—

બાદબાકી—૫-૩=૨, અથવા પાંચ લખોટામાંથી ૩ લખોટા લઈ એ તો કેટલા બાકી રહે? જ. ૨

પૂરક સરવાળો—૩ લખોટામાં કેટલા ઉમેરીએ તો ૫ થાય? જ. ૨

બાદબાકી—૯-૫=૪, અથવા ૯ લખોટામાંથી ૫ લઈએ તો કેટલા

બાકી રહે? જ. ૪

પૂરક સરવાળો—૫ લખોટામાં કેટલા ઉમેરીએ તો ૯ થાય? જ. ૪

ઉપર મુજબ દસ અંદરની સાદી સંખ્યાઓની બાદબાકી પૂરક સરવાળાની રીતથી બાળવર્ગમાં શિખવી શકાશે.

૨૮૭ પગથિયું.

૧૬૭ પગથિયાંમાં બાદબાકી એ સરવાળાનું એક અંગ છે એમ, છોકરો

સમજશે, એટલે હવે તેજ રીતે પહેલા ધોરણમાં દસ ઉપરની સંખ્યાઓની બાદબાકી શિખવી શકાશે. પ્રથમ ક્ષેત્રી સંખ્યાઓ લેવી કે મોટી સંખ્યાના એકમ અને દશક નાની સંખ્યાના એકમ અને દશકથી વધારે હોય; દાખલા તરીકે

બાદબાકી—૨૮-૧૬=૧૨, અથવા ૨૮ લખોટામાંથી ૧૬ લખોટા લઈએ તો બાકી કેટલા રહે? જ. ૧૨

પૂરક સરવાળો—૧૬ લખોટામાં કેટલા ઉમેરીએ તો ૨૮ થાય? જ. ૧૨

પૂરક સરવાળાની રીતે આ દાખલામાં મોટી સંખ્યામાં એકમ ૮ છે અને નાની સંખ્યામાં એકમ ૬ છે તો ૬ લખોટામાં ૨ લખોટા ઉમેરીએ તો ૮ થાય, માટે જગામાં ૨ એકમ આવશે. મોટી સંખ્યામાં દશક ૨ છે અને નાની સંખ્યામાં દશક એક છે, તો ૧ દશક લખોટામાં ખીમ ૧ દશક ઉમેરીએ ત્યારે ૨ દશક થાય માટે જગ્યામાં ૧ દશક આવશે. આ રીતે જગ્યા ૧ દશક અને બે એકમ એટલે ૧૨ લખોટા આવશે. આથી રીતના યોગ દાખલા કરાવ્યા પછી સો અંદરની ગમે તે સંખ્યાઓ લઈ દાખલા શિખવી શકાશે; દાખલા તરીકે

બાદબાકી—૬૬-૨૯=૩૭, અથવા ૬૬ લખોટામાંથી ૨૯ લઈએ તો કેટલા બાકી રહે? જ. ૩૭

પૂરક સરવાળો—૨૯ લખોટામાં કેટલા ઉમેરીએ તો ૬૬ થાય? જ. ૩૭

પૂરક સરવાળાની રીતે આ દાખલામાં મોટી સંખ્યામાં એકમ ૬ છે અને નાની સંખ્યામાં ૯ છે, તો ૯માં કોઈ પણ સંખ્યા ઉમેરવાથી ૬ થશે નહિ, પણ ૬ જેનો એકમ હોય એવી દશકવાળી સંખ્યા થશે, માટે તેવી સંખ્યા લેવી. આવી ઓછામાં ઓછી સંખ્યા ૧૬ છે, જેમાં દશક ૧ છે તે એકમ ૬ છે. હવે ૯ માં ૭ ઉમેરવાથી ૧૬ થાય છે, માટે જગ્યામાં એકમની જગ્યાએ ૭ આવશે. હવે દશક લેતાં મોટી સંખ્યામાં ૬ દશક છે અને નાની સંખ્યામાં ૨ દશક છે. પણ ઉપર એકમમાં આપણે ૬ને બદલે ૧૬ લીધા હતા તે વખતે ૧ દશક વધારે લીધો હતો, તો તે દશક મોટી સંખ્યાના દશકમાંથી ઓછો થશે; એટલે મોટી સંખ્યામાં ૫ દશક રહેશે અને નાની સંખ્યામાં ૨ દશક છે, તો ૨ દશકમાં ૩ દશક ઉમેરવાથી ૫

દશકે થાય છે માટે ૩ દશકે જવાબમાં આવશે. આવી રીતે જવાબમાં ૩ દશકે અને ૭ એકમ એટલે ૩૭ લખેલા આવશે :

મણકા, કચૂકા, વગેરેની દશકની પોટલીઓ ખાંધીને આવા દાખલા ૧લા ધોરણમાં શિખવી શકાશે. ઉપર જે જાતના દાખલા બતાવ્યા છે તેમાં ખીછ જાતના દાખલા ૧લા ધોરણમાં બારે પડે તો તે ખીજા ધોરણમાં શરૂઆતમાં શિખવવા.

હળું પગથિયું.

ઉપર મુજબ છોકરાંને ૧૦૦ની અંદરની સંખ્યાઓની બાદબાકી અમલે શિટ્ટે ખીજા પગથિયામાં જણાવ્યા પ્રમાણે ૧૦૦ ઉપરની અને ૧૦૦૦ અંદરની સંખ્યાઓની બાદબાકી શિખવવી. ૧લા તથા ૨જા પગથિયામાં આપણે મણકા, કચૂકા, લખોટા, વગેરેની મદદથી હિસાબ કરતા, પણ સો જિપરની સંખ્યામાં તેમ કરવું મુશ્કેલ પડશે અને હવે છોકરાં, આ હિસાબોનું તાત્પર્ય સમજ્યાં હશે, માટે વસ્તુઓની મદદ સિવાય દાખલા કરવામાં આવશે તો વાંધો નથી. આ પ્રમાણે હમરની અંદરની સંખ્યાઓની બાદબાકી પૂરક સરવાળાની રીતથી શિખવ્યા પછી એક રકમમાંથી ત્રણ આર રકમો તેવીજ રીતે બાદ કરવાનું શિખવી શકાશે; દાખલા તરીકે

બાદબાકી.

$$\begin{array}{r} ૪૭૫ \\ ૭૨૫ \\ \hline \end{array}$$

૩૫

૪૪

૬૯

૧૦૨

જ. ૨૨૫

પૂરક સરવાળો.

૩૫, ૪૪, ૬૯, ૧૦૨ એ રકમોમાં કયી સંખ્યા ઉમેરીએ તો ૪૭૫ થાય ? જ, ૨૨૫

પૂરક સરવાળાની રીતે આ દાખલામાં મોટી સંખ્યા (૪૭૫) માં એકમ ૫ છે અને નાની સંખ્યા (૩૫, ૪૪, ૬૯, ૧૦૨) માં એકમોનો સરવાળો ૨૦ છે, તો ૨૦ માં કોઈ સંખ્યા ઉમેરવાથી ૫ એકમ આવશે નહિ, પણ ૫ એકમનાળી ઝાઝામાં ઝોટી સંખ્યા ૨૫ આવશે, જેમાં ૨ દશક અને ૫ એકમ છે. તો મોટી સંખ્યાના ૨૫ એકમ લઈએ ત્યારે

નાની સંખ્યાઓના ૨૦ એકમમાં ૫ ઉમેરવાથી ૨૫ થાય છે, માટે જવાબમાં એકમની જગ્યાએ ૫ આવશે. ત્યારપછી દશક લેતાં મોટી સંખ્યામાં ૭ દશક છે તેમાંના ૨ દશક એકમની ગણતરીમાં લઈ લીધા છે, માટે ૫ દશક બાકી છે; અને નાની સંખ્યાઓના દશકોનો સરવાળો ૧૩ છે. હવે ૧૩ દશકમાં દશકની કોઈ સંખ્યા ઉમેરવાથી ૫ દશક થશે નહિ, પણ ૫ છેડે આવે એવી ઓછામાં ઓછી સંખ્યા ૧૫ દશક થશે, જેમાં ૧૦ દશક એટલે એક શતક અને ૫ દશક છે. તો મોટી સંખ્યાના ૧૫ દશક લઈએ ત્યારે નાની સંખ્યાના ૧૩ દશકમાં ૨ દશક ઉમેરવાથી ૧૫ દશક થશે, માટે જવાબમાં દશકની જગ્યાએ ૨ આવશે. હવે મોટી સંખ્યામાં શતકની જગ્યાએ ૪ છે તેમાંથી દશકની ગણતરીમાં એક શતક લઈ લીધો છે અને ૩ શતક બાકી છે; અને નાની સંખ્યાઓમાં માત્ર એક શતક છે, તો ૧ શતકમાં બે શતક ઉમેરવાથી ૩ શતક થાય છે, માટે જવાબમાં શતકની જગ્યાએ ૨ આવશે. આવી રીતે જવાબમાં ૨ શતક, ૨ દશક, અને પાંચ એકમ એટલે ૨૨૫ આવશે.

• સરવાળા પૂરા આવ્યા પછી બાદબાકી નહિ શરૂ કરતાં આવી રીતે સરવાળા અને બાદબાકી સાથે સાથે ચાલશે. ૧લા અને ૨જા પગથિયામાં વસ્તુઓની મદદથી દિસાબ સિખવાશે એટલે તે બાળકોના મગજમાં બરાબર ઠસશે. વળી તેમને આ રીતે દાખલા દરાવવાથી રમૂજ પડશે અને તેઓ કંટાળ્યા વિના કામ કરશે.

વાઝદિલ.

(માત્ર પ્રસ્તુત ૪૧ના ૫૫૩ ૩૬૫ થી.)

ડબ્બેસની ડિલ.

રમત ૨૪.

ડબ્બેસની ડિલની પહેલી રમત બાળકોને બરાબર આંતરે ત્યારપછી તેઓને નીચે આપેલી બીજી રમત સિખવડી. ચિહ્નો પહેલી રમત શરૂ કરતી વેળા જેમ પોતે મોટે અવાજે “તૈયાર થાઓ” બોલી ઊઠાડાવું તથા પોતાના તરફ ખેંચી લેવું, તેજ પ્રમાણે આ બીજી રમત શરૂ કરતી વખતે કરવું. ચિહ્નો “તૈયાર થાઓ” એ શબ્દ બોલે એટલું બાળકોએ એક રીંછી લીટીમાં ઊભા રહી પોતાના પરાંતી પાનીએ એક બીજા સાથે અડકાડી ૫

ગનાં આપુઆં જપ અંશને ખૂણે રાખી, ઊભા રહેવું. ડમ્બેલ્સની દરેક રમતની શરૂઆતમાં આજ પ્રથમની આંખ છે માટે બાળકોએ આ કૃતિ ઘણી ઝડપથી અને કંઈ પણ ભૂલ વગર કરવી.

એ પ્રમાણે બાળકો ઊભાં રહે ત્યારપછી નીચે પ્રમાણે આગાઓ આપી કૃતિઓ કરાવવી. ડમ્બેલ્સની વહેંચણી કરવાની રીત પહેલી રમતમાં આપી છે તે મુજબ બધી રમતોમાં કરવાની છે તે યાદ રાખવું.

આજ્ઞા.

કૃતિ.

એક. ડમ્બેલ પકડેલો જમણો હાથ ખભા સાથે કાટખૂણે કરે તેવી રીતે રાખી આગળ સીધો લંબાવવો, હાથેલી આકાર તરફ રાખવી, અને આંખ જમણી તરફ રાખવી.

બે. ખભા સાથે કાટખૂણે રાખેલો જમણો હાથ કાણી સાથે કાટખૂણે કરે એવી સ્થિતિમાં ભાવવો. આંખની સ્થિતિ તેની તેજ રાખવી. ત્રણ. ફરીથી જમણા હાથને ખભા સાથે કાટખૂણે ધાય તેવી રીતે સીધો લંબાવવો.

ચાર. ફરની સ્થિતિમાંથી જમણા હાથને જમણી બાજુના પાસાની સાથે કાટખૂણે ધાય તેવી રીતે સીધો રાખી લંબાવવો. આંખ સીધી રાખવી.

એ રીતે જમણા હાથની ક્રિયા બરાબર અને વગર ભૂલે આવડે ત્યારપછી તેજ આજ્ઞાઓ આપી તેજ પ્રમાણે ડાબે હાથે કૃતિઓ કરાવવી. યળી બંને હાથની પૃથક્ પૃથક્ ક્રિયા આવડ્યા પછી બેડ હાથે તેજ આજ્ઞાઓ આપી તેની તેજ કૃતિઓ કરાવવી.

ત્યારપછી બાળકોએ પોતાની મેળે આજ્ઞાઓ સાથે બોલી આ કૃતિઓ કરવી. છેવટે બધાં બાળકોએ નીચેનું બાળગીત સાથે બોલી આ બીજી રમતની કૃતિઓ કરવી. આ પ્રમાણે તેમને વગર ભૂલે આવડે ત્યારેજ બીજી રમત બરાબર આવડી એમ સમજવું.

બાળગીત.

એક કહેતામાં આગે હાથ,

બેએ લાવે કાણી સાથ;

ત્રણે લે પહેલાંની પેક,

ચારે પાછા બાજુ ટેક.

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ત્રિમાસિક સ્પર્ધામાં ઉત્તર લખી મોકલનાર શિક્ષકોને ગયા ઓક્ટોબરના અંકમાં સચના આપવામાં આવી હતી કે તેમણે ઉત્તરમાં પોતાનું નામ નહિ જણાવતાં એક કહેવત કે શ્લોક લખવો, અને એક ઇલાખદા કાંઈમાં તેજ કહેવત લખી પોતાનું નામ હામ જણાવવું. છતાં ગઈ સ્પર્ધામાં કદાચ કોઈ કાંઈમાં પોતાનું નામ હામ જણાવ્યું નથી. તેથી તેમને વિનંતિ કરવાની કે તેમણે ૧૫ દિવસની અંદર માગ્યા મુજબ લખી મોકલવું. આ હકીકત આવ્યા પછી ગઈ સ્પર્ધાનું પરિણામ બહાર પાડવામાં આવશે. દવેથી ઉત્તર લખી મોકલનાર એા ભૂત કરશે નહિ એવી આશા છે.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલવા:—

પ્રશ્ન ૧ લેા—પાણી વિષે ધોરણનાર સદતા ક્રમમાં પાઠ આપવાની ફકી નોંધ કોઢો. ધનામ ૩. ૨)

પ્રશ્ન ૨ જો—૨ જા ધોરણનાં બાળકોને બહાર નિરીક્ષણ માટે તેડી જઈ કઈ કઈ બાબતોનું લાન કરાવી શકાશે? ધનામ ૩. ૧)

પ્રશ્ન ૩ જો—ગરમ હવા મુસ્ત અને નિર્ગળ બનાવે છે અને હકીકત હવા 'અપગ તથા મજબૂત બનાવે છે, એ હકીકત દુનિયાના જુદા જુદા ભાગોના મુકાબલો કરી સિદ્ધ કરો. આ કારણને લીધે કેલેક્ટ, અંગ્રેજી જે જે દેશોની સદતી કે પડતી થઈ હોય તે જણાવો. ધનામ ૩. ૨)

ટીપ—સ્પર્ધાના નિયમ માહે એપ્રિલ સને ૧૮૯૩ ના શાળાપત્રમાં જોવા, ૨૦મી ફેબ્રુઆરી મુધી નહિ આવેલા ઉત્તરો લક્ષમાં લેવાશે નહિ.

કેલવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેરખબર.

(ઇ. નં. ૫૭૦૭, તા. ૧૩-૧૨-૦૨)

આથી ખગર આપવામાં આવે છે કે ગોમતીપુર તાલુકે દસકોઈનિંજે અમદાવાદની લોકલમોર્ડ રફૂતના જ્યા આસિરન્ટ મળીશંકર જીવનમ દવેએ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થવા માટે જોઈએ તે કરતાં વધારે ઉમ્મર થઈ જવાથી પોતાને સને ૧૮૯૮ ની સાલમા મુજેલા પબ્લિક સર્વિસ સં ટ્રિફિકેટમાં ઉમ્મર છેકી ઓછી લખી છે એમ ટ્રેનિંગ કોલેજના સત્તાધારીઓને માલમ પડવાથી, અને સદરુ આસિરન્ટ આ કરવામાં પોતાની બદલા નત નથી એ બાબતને સંતોષકારક પૂરાવો નહિ લાવી શકવાથી તેને કેળવણીખાતામાંથી ખસતરફ કરવામાં આવ્યો છે.

અમદાવાદ.

C. Mayno,

આ. એજ્યુકેશનર્લ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. લાં.

તના સુરમા વાપરી જોતાં મને આપ સાહેબ તરફથી આવેલો સુરમો સર્વોત્તમ માણુમ પડ્યો છે. જામનગર. દાસપીઠલ તારીખ ૧૩-૬-૮૬. વીનંતી નરસિંહ ત્રીકમજી મહેતા. એલ. એમ. એન્ડ. એસ. જામનગર હો. હા. સર્જનાના સલામ તા. ૫-૮-૮૬ બુધવાર જુનાગઢ.

શેઠ અસમાલજી અમીજી—તમારો મોતીનો સુરમો મેં વાપર્યો છે, અને આંખમાં નાખવાથી તે ઘણીજ ઠંડક આપે છે. તેનો નિરંતર ઉપયોગ કરવાથી આંખમાં થતા ઘણા બધાં રોગો અટકવા સંભવ છે એવું મ્હારો અભિપ્રાય છે. તમારા સુરમાની જનાવટ ઘણી સારી છે એટલુંજ નહીં પણ તેની અસર અને ઉમદાપણના પ્રમાણમાં કોમત પણ ઘણી સરળ હોવાથી દરેક માણસ તેનો ઉપયોગ કરી શકે એમ છે એ વધારે વખાણવા લાયક છે. બાકી તો તમારી દુકાનના માન અને મદતબો અને તેમાં થતી દરેક ઉમદીવસ્તુની જથાબંધ ખરીદી એજ સર્વશીકેટ છે. એજ.

મેડીકલ ઓશીસર જુનાગઢ.

નરોત્તમદાસ દંદ્રીજ દેશ્મવ.

એમ. બી. બી. એસ. (કરકામ).

જામનગરના સુપ્રસિદ્ધ મરહુમ રાજવંદ્ય ઝુંઘટજી તરફથી મળેલ નીચેનું સરદીશીકેટ. નંબર ૨૧. જામનગર જીવીતવર્ધક મંડળીની ઓશીસ.

બોરા અસમાલજી સુદ્ધાં અમીજી અત્તરખાળા—મેં આ સર્વોત્તમ શીકેટ લખી આપનામાં આવે છે કે તમે મોતીનો સુરમો જે જનાવો છો તે જનાવટ તમારી વંશપરંપરાથી ચાલતી આવે છે, તે બાબત અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. આ સુરમો ધણીજ ઉમદા છે, તેમ તેના તમારા જેવા મુજબ ગુણ છે. એ સુરમાનાં જેટલાં પખાણુ કઈ તેટલાં થોડાં છે. આંખનાં દરદને માટે તમારો સુરમો સારો છે. તમારો સુરમો જે આંખના દરદી વાપરશે તો તેને કાયદો થવાવિના રહેશે નહિ. એમ અમને ખાતી થઈ છે. એ સુરમો વાપરવા બીજાઓને બલામણ કઈ છે. દાસ એજ. મીતિ સં ૧૯૫૨ ત્રી બીજા જેઠ વદ ૧૩ બુધવાર તા. ૮-૭-૮૬ ધરવી. લી. ઝંડે વીઠલજી દાં. શંકરપ્રસાદ વિ. ઝંડે

અંકગણિતની સમજુતી. કિમ્મત રૂ. ૦૫ પોસ્ટેજ સાથે. પ્રાંતેશ; દશે, પંદર; વીશે, વીસ; અને પચીશે, પચીસ ટકા હમિયન. વેલ્યુએબલ ખર્ચ લેનારને ફિર. ખુશાલદાસ ગોકળદાસ. મુખ્ય ઍક. અમદાવાદ.

મુખ્યર્થના નામદાર ગવર્નરના શબ્દો.

“રામાયણ અને મહાભારતના ગ્રંથો શિખવાની જરૂર છે.”
 “આખા હિંદુધર્મ ઉપર રામાયણ ને મહાભારતે વખાણવા જેવી અસર કરી છે.”
 ઉપરના બન્ને ગ્રંથો શુદ્ધ, સરલ, છટાદાર, યુગરસી ભાષામાં.

પાંડવ અને કૌરવ (આવૃત્તિ ચોથી) — પાંડવ અને કૌરવ વચ્ચેની સઘળી હીલચાલ એટલી તો રમણીય અને ચિત્તાકર્ષક છે કે આ પુસ્તક વાંચતાં કે સાંભળતાં માણસના મનની બીજ કોઈ પણ કામમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી.

કદ ડેમી આઠ પેજ ૭૫ પચ્ચોતેર દારમ. પૂઠું પાકું. કિંમત રૂ. ૩ ત્રણ.
 રામ અને રાવણ (આવૃત્તિ ત્રીજી) — આ પુસ્તકમાં રામ અને રાવણની સંબંધી સઘળી હકીકત વીરસ તથા કરણારસ વગેરેની અપૂર્વ જર્માવટ સાથે દોઢ ખંડ થયેલી છે. કદ ડેમી આઠ પેજ પચ્ચાસ દારમ. કિંમત રૂ. ૧ એક.

અમારા તરફથી અપાતાં ભેટનાં પુસ્તકો પૈકી પોતાની પાસે જે જે પુસ્તક હોય તે લખી જણાવનારને તે સિવાય જે બીકી રહેતું હોય તે ભેટનું પુસ્તક કિંમત કે ટપાલ ખર્ચ પણ લીધા સિવાય મોકલી આપવામાં આવે છે.

વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,
 આતંકનિમ્મલ ઔપધાય. — જામનગર — શકિયાવાદ.

ઋષિ વિદ્યા આ માસિકમાં વેદાનુકૂળ ધર્મ સંસાર ને નીતિના વિષયો આપે છે. આરે વેદ સાંગોપાંગ સપ્રમાણ યુગ્મર ગિરામાં વિસ્તરાય છે. વાંચક રૂ. ૧૧). સમ્પાદક મંચાસંકર જ. દીવદી. પોસ્ટ ગીરગાંવ મુંબઈ.

જાહેર ખર્ચર.

નીચેનાં પુસ્તકો તૈયાર છે — પદાર્થપાઠમાળા ભાગ ૧ લો — કિંમત પાંચ આના. બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધી. સરકારે મંજૂર કરેલા પદાર્થ પાઠોના શિક્ષણની સંપૂર્ણ સચના સહિત. કન્ડરગાર્ડન પુસ્તક — કિંમત ચાર આના. નવાં ધોરણના ઉપયોગ માટે પહેલી છ બક્ષોસોના સંપૂર્ણ હકિકત તથા ચિત્રો; બાકીની બક્ષોસોની રૂંક નોંધ.

બ્યાકરણ ને વાક્ય ગૃહસ્થતિના જૂદા નકશા. વિદ્વાન પ્રો. મરેશોના પદાર્થ પાઠના ત્રણ ભાગનાં ભાષાંતરો. મગવાનાં ઠેકાણાં.

૧ પોરબંદર.	કર્તા.
૨ મુંબઈ.	એન એમ એન્ડ કો. કાગજાદેવી રોડ.
૩ અમદાવાદ.	ડાયમોન્ડ બુકબીટી પ્રેસ.

ઉપાધ્યાય કાશીરામ પ્રાગજી બી. એ.

સૂચના.

આ પત્ર સંબંધી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠે લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ. છાપવા મોકલેલું લખાણ ચોખ્ખે અક્ષરે ડાગળની એકજ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણ પાછું કલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે જોતાને ખર્ચે મંગાવી લે. શાળાખાતાનાં ડેપુટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સા.

તથા મહેતાજીઓને ફેળવણી તથા નિશાંતગૃહ્યવસ્થાને લગત વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ. કરીએ છીએ. સંબંધી હકીકત સ્કૅલખોડો તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારી લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું. સરકારી તેમજ ખાનગી જાહેરખપ્પરો જે માસમાં છાપાવી તેનાં આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. હો તો જે માસના એક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મનીઓડર મોકલનારે કૃપા ઉપર પાતાનું ફેકાલું અને શીખ તના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે બિના ભૂલ થવાતો સંજ્ઞ 'પોસ્ટની' ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘોં ઓનો વધારે મોકલવા પડે. સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં અસંવેશ નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી પોસ્ટેજ માફ છૂટક નેલનાં પોસ્ટેજ સાથે સહી આપના. પદસ્તો ખર્ચે નાર. દસ. રૂપીઆ સુધીનાં ખર્ચાંરોગા સિક્કો તથા સ્કોલરોને રૂપા સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ ખર્ચ. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર પેસેખાને રૂ. ૧ થી ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્થાપનનો એમાં કશું થશે નહિ.

જાહેરખપ્પરો છાપવાના ભાવ.
લીટી. તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે
૧... ૩... ૩... ૩... ૩... છીના અગીઆર માસ લગી
૨... ૪... ૪... ૪... ૪... ગણા ચાર્જ પડશે. ચાર
૩... ૫... ૫... ૫... ૫... એકાદી મુદત દશે તો પહેલું
જો ઉપરાંતનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે.
પાર માસ લગી લાગલાગટ દશે
દિને પૂરો ચાર્જ અને પછી
એકે અઘોં ચાર્જ લેવાશે.

હિન્દુમિલો વહેંચવાના દર.
પા ત્રીસા સુધીના રૂ. ૨-૦-૦, અઘોં ત્રીસા સુધીના રૂ. ૧૦-૦
બીને એકે ત્રીસા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ઉપરાંતનાં માટે અખતે લ

સ્ત્રી શિક્ષણ પરીક્ષા.

નિચાળ છેડા પછી સ્ત્રીઓને પોતાના અભ્યાસ વધારવાને ઉત્તેજન મળે, અને સ્ત્રીઉપયોગી જ્ઞાનની સ્ત્રીઓમાં વૃદ્ધિ થાય એ હેતુથી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ “ સ્ત્રી શિક્ષણ પરીક્ષા ” લેવાની કરેલી યોજનાના નિયમો ગયા વર્ષના જુલાઈ માસના “ જુદિયકાલ ” ના મુખ પૃષ્ઠ ૩-૪ ઉપર પ્રસિદ્ધ કરેલા છે. તે પરીક્ષા અમદાવાદમાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના નમરરોડ પ્રેમાભાઈ હીમાલાઈ હોલમાં તા. ૨૭ માહે દ્રેષ્ટુઆરી સને ૧૯૦૩ ને શુક્રવારને રોજ બપોર પછી બે વાગેથી શરૂ થશે. માર્ગે જો સજાગીઓની ઇચ્છા આ પરીક્ષા આપવાની હોય તેમણે નીચે સહી કરનારને તા. ૧૨ મી દ્રેષ્ટુઆરી સુધીમાં નીચેની હદીકત ભાથે જણાવવું. પરીક્ષામાં પાસ થનાર સર્વે સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવશે, તથા જોયે નંબરે પાસ થનારને દસવેલાં ઇનામો પણ આપવામાં આવશે.

૧. પોતાનું નામ, આપનું નામ તથા (પરણી હોય તો) ધણીનું નામ.

૨. જાત.

૩. ઉંમર.

૪. ક્યાં ગામથી પરીક્ષા આપવા આવવાનું છે ?

૫. ક્યાં બોરણમાં પરીક્ષા આપવાની છે ?

૬. શાળા ક્યારે છોડી છે, અથવા કયું સ્કૂલમાં શિક્ષક છે ?

૭. અંગ્રેજી અભ્યાસ ક્યો છે કે નહિ, ને ક્યો છે તો કેટલો ?

૮. ઉપરની માહિતી સાથે પોતાના નામ કે વાણીનું સર્ટીફિકેટ એવી મતમજનું કે, કોમેન્ડાર શાળામાં જતી કે ગઈ નથી તથા તે પરીક્ષા આપે તેમાં તેમની સંમતિ છે. (નામ કે વાણી ન હોય તો કોઈ પ્રતિષ્ઠિત શ્રદ્ધ રચનું સર્ટીફિકેટ મોકલવું.)

આ પરીક્ષા માટે નીચેનાં પુસ્તક મુકરર કરવામાં આવ્યાં છે, અને તે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની ઓફીસમાં નીચે પ્રમાણેની કિંમતથી મળે છે:—

પુસ્તકનું નામ.

કિંમત.

૧. શૃંગારવસ્થા અને આરોગ્યવિદ્યા.

૦-૧૦-૦

૨. અકરમાત અને તેના તાત્કાલિક ઉપાય.

૧-૦-૦

૩. છોકરીઓની આરોગ્યતા.

૦-૬-૦

૪. શિક્ષા વચન.

૦-૧-૦

૫. આરોગ્યતા અને સ્વચ્છતા.

૦-૨૦-૦

૬. અકરમાત વખતે મદદ અને ઇલાજ.

૦-૪-૦

૭. માંદાની આવર્જત.

૦-૨૨-૦

અમદાવાદ.

લાલશંકર ઉમીઆશંકર,
ઓનરરી સેક્રટરી, ગુજરાત વર્નાક્યુલર
સોસાયટી

લેખનકળા કોપી બુકો.

ગુજરાતી અને ભાષાબોધ છ નમ્બર.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્યર્થ ઈલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વક્ષણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીબુકો કરતાં તે સદીઆતી થયાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુઘ શિક્ષકો આગળ સેકંડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપી બુકો બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેવની અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા અદિ મૂકવી વધારે યોગ્યે ધારીએ હીએ.

૧. કોપીબુકોની સફાઈ અને સુંદરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પંદ્રાં (કાપરપેઇટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુંદર રંગની ચાલીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર જાંચાં ટકાઉ વાપરેલાં છે,

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી એ જાતનો અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે. તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું માનવાય છે.

૩. શરૂઆતમાં 'બાળકોબિહેશે નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ ફેળે છે, તે શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની 'ધારતી રહે છે, માટે એ હમારી કોપીઓનાં પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ઘુંટવાનો રાખ્યો છે, હાથ ફેરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘુંટવાની તે તેની નીચે જ લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા હોકરા પોતાને ધન્યે વળગે છે, તે ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જાંચાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખેટ હમારી કોપીબુકોના છઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયાગી ચક્ર પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીબુકો દેશવરના ખરીદ કરનારને સેકંડે તેનીય ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલ્વે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલ્વેનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકંડે અર્ધા ટકા હકશાઈ લઈ લોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ટેકાણું—આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની રાજકોટ લેખનકળા કોપીબુકની ઓફીસ—આલખાદેવી રોડ નં. ૨૦૪ મમ્બઈ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૨મું.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૩.

અંક ૨જો.

માસ.

ગયા મહિનાની ૧લી તારીખે દિલ્લી ખાતે ભારે દુઃખદાયકી ભરેલા દુઃખમાં આપણા નેકનામદાર માયાળુ શહેનશાહ શ્રીજીમા એડ્વર્ડ રાજના રાજ્યાભિષેકની ક્રિયાની પૂર્ણગૃહિતિ કરવામાં આવી હતી. નામદાર વાઇસરૉય લૉર્ડ કર્ઝન સાહેબે પ્રથમ શહેનશાહનો દંડરો તથા પેગામ વાંચી બતાવી લંબાણથી છટકાર આપણુ કર્યું હતું. ત્યારબાદ તેમણે તથા નામદાર ડયુક ઓફ કૉનૉટે રાજસણાઓની મુલાકાત લીધી હતી. છેવટે નામદાર શહેનશાહનો જય તથા દીર્ઘાયુષ્ય ઇચ્છી દરબાર વિસર્જન થયું હતું.

એ ગુરુ દિવસે હિંદુસ્તાનમાં બધે રથજે બહેર તહેવાર પાળવામાં આવ્યો હતો, મોટાં શહેરો તથા કરબાઓમાં મુખ્ય રાજ્યાધિકારીએ નામદાર શહેનશાહને દંડરો વાંચી બતાવ્યો હતો, નિયામોમાં લણુતા વિદ્યાર્થીઓને મીઠાઈ વહેંચી હતી, તથા રાત્રે રોડની કરી દારખાતું ફોગણું હતું. નાનાં ગામડાંમાં મુખીતંત્રાદીઓએ પાનસોપારીના મેળાવડા કર્યા હતા, અને ગામલોકે ઉધરાણું કરી નિયામમાં લણુતા વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા હતા અથવા મીઠાઈ વહેંચી હતી. દેશી રાજ્યોમાં પણ ધણી જામખુમ કરવામાં આવી હતી. સર્વેએ પ્રભુપ્રાર્થના કરી નામદાર શહેનશાહ ઉમા એડ્વર્ડ રાજનો જય તથા દીર્ઘાયુષ્ય માગ્યાં હતાં.

શહેનશાહનો દંડરો તથા પેગામ અમે આ અંકને છેડે આપ્યા છે.

દિલ્લી દરબારને લગતું દેશી દુનર અને કારીગરીની ચીજોનું પ્રદર્શન ખુદાનું મહેવાની ક્રિયા નામદાર વાઇસરૉય લૉર્ડ કર્ઝન સાહેબે રાજ્યાભિષેકના ગુરુ દિવસની અગાઉ તા. ૩૦મી ડિસેમ્બરે કરી હતી. આ પ્રસ-

એ નામદાર વાઝસરોયે એક છટાદાર ભાષણમાં પ્રદર્શનનો હેતુ બતાવ્યો હતો, અને રાજરાણાઓ, અમીરઉમરાવો, તથા દેશના ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોને દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન આપી દેશને આબાદ કરવાની સલાહ આપી હતી. નામદાર વાઝસરોયે નીચે આપેલી મતલબનું ભાષણ કર્યું હતું:—

“આ પ્રદર્શનમાં હિંદનો પ્રાચીન ઉદ્યોગ અને પ્રાચીન મહત્તા દેખાડનારી માત્ર પુરાતન કારીગરીની વસ્તુઓ મૂકવામાં આવી છે; હિંદની બહારની કારીગરીની અથવા પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિના જેવીજ બનાવી દીધેલી વસ્તુઓ મૂકવામાં આવી નથી.....આથી દેશપરદેશના સર્વે લોકો બાહ્યે કે હિંદની કારીગરી ખીસ દેશમાંથી આવેલી નથી પણ અત્રેજ ઉદ્ભવેલી છે; અથવા પિ પણ દેશમાં એવા કારીગરો છે કે જે પોતાની મેળે નવી વસ્તુઓ તથા નવા ધાતો શોધી તથા બનાવી શકે છે; અને હિંદના લોકોને ઇરાના રાજ્ય સ્વીસ, તથા જંગારના સામાનને માટે મુંબઈ અને કલકત્તાના બજારમાંથી જર્મની, ઑસ્ટ્રિયા, ફ્રાન્સ, ઇંગ્લેન્ડ, જાપાન, અમેરિકા, વગેરે દેશોમાં બનતી ચીજો લાવવાની જરૂર નથી, પણ અત્રેજ શહેરોમાં અને ગામોમાં અનેક પ્રકારની તેવીજ વસ્તુઓ બને છે.....હાલમાં પાશ્ચાત્ય રીતભાત દેશમાં પ્રવર્તતી જાય છે તેથી લોકો આદિની વસ્તુઓને સ્થળે પરદેશી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરે છે, અને એમ ધારે છે કે હિંદમાં એવી ચીજો બની શકતી નથી; પણ આ પ્રદર્શનમાં મૂકેલી ચીજો જોઈને હિંદના અનેક વિભાગોમાંથી આવેલી રાજરાણાઓ અને ગૃહસ્થોની ખાતરી થશે કે આ દેશમાં કારીગરી તો અલૌકિક છે, પરંતુ તેને ઉત્તેજન નહિ મળવાથી તે દિવસે દિવસે પડતી દશમાં આવતી જાય છે.....આથી દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન આપવાની હું સધળા રાજરાણાઓને તથા દેશના ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોને, સલાહ આપું છું. મારી ઇચ્છા એવી છે કે હવેથી રાજરાણાઓ તથા લોકો બનો શકે ત્યાંસુધી પરદેશી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરશે નહિ, અને આ પ્રમાણે દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન આપી લોકોની સ્થિતિ સુધારી દેશને આબાદ કરશે...”

ગયા ડિસેમ્બર માસમાં અમદાવાદમાં ૧૮મી નવંમ્બર કોન્ગ્રેસનો મેળાવડો થયો હતો. ગયા વર્ષથી એ મેળાવડાની સાથે હિંદુસ્તાનના હુન્નરો અને કારીગરીની ચીજોને પ્રદર્શન કરવામાં આવે છે. એવું પ્રદર્શન પહેલે કલકત્તાના

માં આવ્યું હતું, અને હોણુ અમદાવાદમાં ચલું હતું. એ પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકે-
વાનો મોટા સમારંભ થયો હતો, અને તેની દ્વિયા મહારાજા ગાયકવાડ
સરકાર શ્રીમંત સયાજીરાવે એક ઉત્તમ ભાષણ આપી કીધી હતી. આ
પ્રદર્શનને ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સાહેબ મી. લેલી તરફથી ધણી પુષ્ટિ
મળી હતી. એ પ્રદર્શનમાં વડોદરા રાજ્યમાંથી, કાઠિયાવાડનાં દેશી રાજ્યો, પો-
રબંદર, ભાવનગર, જામનગર, વગેરેમાંથી, અને બંગાળ, પંજાબ, ત્રાવણકોર
વગેરે હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોમાંથી કિત્ત કિત્ત કારીગરીના તરેહવાર
નમુનાઓ મૂકવામાં આવ્યા હતા. એ ચીજોનું વર્ણન વર્તમાનપત્રોમાં વિગ-
તવારે આવી ગયું છે, એટલે અત્રે એ વિષે કહેવાની જરૂર નથી. એમાં
કચ્છમાં કોરેલો એક હાથી, આમલીનાં પાંદડાંનું પત્રાવળ, ત્રિચિતોપોલીની
એક કંપનીએ બર અને લાઘાના પોચા ભાગનો માત્ર નખ કે ઘણાજ
બારીક ઓર્ગેરવડે બનાવેલો ત્રિચિતોપોલીનો ફિલ્લો, દક્ષિણ અને પોરબંદર-
થી આવેલાં કેળ અને કેવડના રેશાનાં બનાવેલાં ઘોતીઆં, મુંબઈથી આ-
વેલી એક ખુરશી જેમાં બેસતાજ આગળ પાછળની નળીઓમાંથી કુ-
આરા છૂટતા હતા, દોલતપુર હાઈકૂલના ફ્રાઈગ મારતરે મોકલેલો એ-
ક કાંડ જેમાં ૧૨૦૦ લીટીઓ લખેલી સદ્મદર્શક ચંત્રવડે દેખી શકાય-
આવી અને બીજી અનેક ચીજોપરથી દેશી કારીગરીને યોગ્ય ઉત્તેજન મળે
તો કેટલે સુંધી પહોંચી શકે તે સદજ જણાતું હતું. પ્રદર્શનના મંડપની બહાર
જાનુતાપ નામનું ચંત્ર મૂકવામાં આવ્યું હતું. એમાં એવી યોગના કરી' હતી
કે સૂર્યનાં કિરણો એક રચળે એકાં ચવાથી તેના તાપવડે રસોઈ કરી શકાય.
એ ચંત્રમાં બજીઆં વગેરે રસોઈ થતાં પણ હતી. એ ચંત્ર પોરબંદર રાજ્ય
તરફથી મૂકવામાં આવ્યું હતું. એનો શોધક વાયવ્ય પ્રાંતમાં અલમોરાનો વ-
તની નેશી શ્રીકૃષ્ણ છે. આવાં પ્રદર્શનો ચવાથી દેશી' કળાને ઉત્તેજન મળે
છે અને પ્રેક્ષકોને પણ અનેક પ્રકારની કેળવણી મળે છે એ નિર્વિવાદ છે, માટે
કો-મિસનું પ્રદર્શન ભરવાનું કામ અરેબર દેશને કલ્યાણકારક અને સ્તુત્ય છે.

મિ. પિ. મિ. નૌશી નામના શુદ્ધચે' મુંબઈનો દતિદાસ એક નાના
પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે, તેપરથી કેટલીક એ શહેરને લગતી અગત્યની
જૂની ખાબતો જણવામાં આવે છે. શ્રીક વિદ્યાન ઠાકેમિ જેને અધિષ્ઠાકા

કહે છે તે અને અશોકના લેખોમાં જે અપરાન્તક માલમ પડે છે તે બંને અબ્દો એકજ પ્રાંત દર્શાવે છે અને તે પ્રાંત તે કોંકણ છે. નાશિકના એક શિલાલેખપરથી એમ જણાય છે કે ઉત્તર કોંકણપર ઇસ્વી સનના બીજ સૈકામાં શતવાહન નામની જાતનું રાજ્ય હતું. કેટલાંક વર્ષ પછી ત્યાં મૈત્ર્ય જાતની સત્તા યદ્ય અને તેમને હરાવી છટા સૈકામાં ચાલુક્ય લોકો પ્રબળ થયા. પછી સિલહર નામની ડ્રાવિડિયન જાતે ૮૧૦ની સાલમાં ચાલુક્ય લોકોની સત્તા તોડી. ઇ. સ. ૧૨૬૦માં દેવગિરિના યાદવોએ સિલહર લોકો પાસેથી રાજ્ય લઈ લીધું અને મુખ્યાઓ મોકલી રાજ્ય ચલાવ્યું. જ્યારે અહલાઉદ્દીન ખિલજીએ દેવગિરિપર હુમલો કર્યો ત્યારે ત્યાંના રાજાના એક પુત્ર ભીમદેવને સંહીસલામતી માટે કોંકણ મોકલવામાં આવ્યો અને એ ભીમદેવે મુંબઈ વસાવ્યું. ભીમદેવના સમય સુધી ઉત્તર કોંકણની રાજધાની પુરી હતી, અને એ પુરી તેજ એલિશન્ટાનો ટાપુ. એલિશન્ટામાં જે ઉત્તમ શિક્ષાનું કોતરકારને ને પુતળાં જોવામાં આવે છે તે સિલહર લોકોની સત્તાનાં સ્મારક ચિહ્નો છે. મુંબઈની પાસે માદિમ છે તે ભીમદેવે વસાવ્યું. એ ટાંપુના સૈંદ્ય અને રમણીયતાથી એ એટલો બધો આશ્ચર્ય પામ્યો કે ત્યાં તેણે રાજ મહેલ અને થોડાં બીજાં મકાનો બંધાવવાનો હુકમ કર્યો, અને કેટલાંક ઝાડો, મુખ્યત્વે નાળીએરીનાં ઝાડો, રોપાવ્યાં. આજ સમયના ઇતિહાસપરથી મુંબઈના કેટલાક ભાગોનાં નામોનું મૂળ જડી આવે છે. ભીમદેવે મુંબઈ રચાવ્યા પછી તરતજ અગ્નિ નામના લોકો ત્યાં વસ્યા. કદાચ અગ્નિપાત્ર નામના મુંબઈના ભાગનું નામ એ લોકોપરથી પડ્યું હોય. વળી અગ્નિ લોકોના બે ઉપવિભાગો, ઠાકર અને ભોઈનાં નામપરથી ઠાકરવાડી અને ભોઈવાડો એ નામ પડેલાં જણાય છે. પરેલને માટે એવું માલમ પડે છે કે ત્યાં પરભુ લોકો વસ્યા અને તેઓએ એક દેવાલય બાંધ્યું તેમાં મહાદેવનું લિંગ એની મેજે પ્રગટ થયું. દક્ષિણમાં પરલીમાં પણ એવું જ્યોતિર્લિંગ છે તે ઉપરથી પરેલના જ્યોતિર્લિંગનું નામ પરલી વૈદનાથ મહાદેવ પડ્યું અને ગામનું નામ પરેલ પડ્યું.

ઇંગ્લેન્ડમાં એક ઇન્સ્પેક્ટરે એક નિશાળ તપાસી કેટલીક સૂચના કરી છે તે અગત્યની હોવાથી અત્રે આપી છે:—

શિક્ષકે અડવાડીઆમાં ભૂગોળ, પદાર્થપાઠ, અને ઇતિહાસના વિષયોમાં માત્ર એકજ પાઠ આપવો, અને સ્વારસખીના અડવાડીઆમાં તેણે કંઈ નવું શિખવતું નહિ, પરંતુ એ વિષયોપર ગયા અડવાડીઆમાં જે કંઈ શિખવવામાં આવ્યું હોય તે બધું કહી જવા વર્ગના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને કહેવું. પુનરાવર્તન કરી જવાની આ ઉત્તમ રીત છે. આમાં શિક્ષકને ઘણી થોડી મહેનત પડે છે અને વિદ્યાર્થીને ઘણો લાભ થાય છે. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે શાળાઓમાં શિક્ષકે જાતે ઘણું કામ કરે છે અને વિદ્યાર્થી પાસે બહુ થોડું કરાવે છે. આથી જે શિખવાય છે તે વિદ્યાર્થીના મનમાં ઘણી લાંબી વાર રહેતું નથી અને મન જેની રીતે ફળવાતું જોઈએ તેવી રીતે ફળવાતું નથી. આ તો ખરી વાત છે કે આમ કરવાથી શિક્ષકને ગયા અડવાડીઆમાં જે કંઈ શિક્ષણ આપ્યું હશે તેમાંનું કેટલુંક ફરી આપવું પડશે, પરંતુ મોટે જે શિક્ષણ આપ્યું તેમાંનું કેટલું વિદ્યાર્થીઓનાં મનપર ઠર્યું છે અને કેટલું તેઓ સંધરી શક્યા છે તે માલમ પડી આવશે.

ઇન્ફોર્મટર સાહેબની આ ટીકાના સંબંધમાં અમારો શિક્ષક તરીકેનો અનુભવ ત્રીજે પ્રમાણે છે:—

કોઈ પણ વિષયમાં નવું શિક્ષણ આપના પહેલાં એ વિષયનું જે શિક્ષણ ગઈ વખતે આપ્યું હોય તે વિદ્યાર્થીઓનાં મનપર કેટલું ઠર્યું છે તે જોઈ જવાની જરૂર છે. આથી નવું શિક્ષણ શરૂ કરતા પહેલાં પંદર કે વીસ મિનિટ જે કંઈ ગઈ વખતે શિખ્યું હોય તેપર પ્રશ્ન કરવામાં ગાળવી. એ પ્રશ્નો જુદા જુદા શિષ્યોને પૂછ્યા. એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર કોઈ પણ વિદ્યાર્થી તરફથી મળવોજ જોઈએ. શિષ્યનાં મનમાં એમ હોવું જોઈએ કે શિખવી ગયલાં વિષયના સંબંધમાં ધયલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર નહિ આવડે તો શિક્ષક ઘણીજ અપ્રીતિ દર્શાવ્યા વિના રહેનાર નથી. શિક્ષકની અપ્રીતિ ન થાય પંજુ ઘણીજ પ્રીતિ રહે એવી લાગણી શિષ્યવર્ગનાં મનમાં અવશ્ય રહેવી જોઈએ, અને એવી લાગણી ઉત્પન્ન કરવી એ શિક્ષકનું કામ છે. આ પ્રમાણે કોઈ પણ વિષયપર નવું શિક્ષણ આરંભતા પહેલાં પંદરેક મિનિટ યઈ ગયલાં પુનરાવર્તન કરવામાં ગાળવામાં આવશે તો તેથી અનેક લાભ થશે. વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષકના શિક્ષણપર એકચિત્તે ધ્યાન આપવાની જરૂર પડશે, તેમજ બીજે દિવસે વર્ગમાં આવતા પહેલાં આગતા દિવસના પાઠનું પુ.

કરાં નિશાળ છોડે તે વખતે તેમને ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં હેનોવેરિયન સમયનું પરિપક્વ જ્ઞાન હોય અને પાછલા સમયનું નહિ જેવું જ્ઞાન હોય એમ ન થવું જોઈએ. તેમજ અમેરિકાની ભૂગોળ સારી રીતે આવડતી હોય અને પોતાના દેશની ભૂગોળ ભૂલી ગયા હોય એમ પણ ન થવું જોઈએ.’

આનો અર્થ એવો છે કે ઉપરું ધોરણુ શિખવનાર શિક્ષકે માત્ર પોતાના ધોરણના વિષયોજ શિખવવા એટલુંજ નહિ, પરંતુ પાછલાં ધોરણોમાં જે શીખ્યા હોય તેનું પુનરાવર્તન કરાવી પકું કરાવવું. આ વાત શિક્ષકો ધણીવાર ધ્યાનમાં રાખતા નથી એમ અમારા અનુભવપરથી કહી શકીએ છીએ. હાઈસ્કૂલમાં સૌતમા ધોરણમાં સંસ્કૃત કે ઇતિહાસ શિખવતી વખતે અમે ધુણી વાર જોયું છે કે શિષ્યવર્ગને જટિલ ધોરણમાં, જે શીખ્યા હોય તેનું કંઈક જ્ઞાન હોય છે, પરંતુ પાછલાં ધોરણોમાં જે શીખ્યા હોય છે તે તેઓ ભૂલ નીસરી ગયા હોય છે. આનું પરિણામ એ થાય છે કે વિષયો મૂળથી શિખવવા પડે છે. માટે શિક્ષકોનો ધર્મ છે કે તેમણે વિદ્યાર્થીઓ પાછલાં ધોરણોમાં જે શીખ્યા હોય તેનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરતા રહેવું.

ઇન્સ્પેક્ટરની ચોથી સૂચના નીચે પ્રમાણે છે:—

‘જે પદાર્થપાઠો આખ્યા હોય, જે નમુના વાપર્યા હોય, ન્યાં ન્યાં ઇંકરોને શરવા લઈ જવામાં આવ્યાં હોય, અને પદાર્થપાઠપર નોંધ લખાવ્યા હોય તે બધાંની હકીકત ટૂંકાણુમાં શિષ્યવર્ગને અભ્યાસક્રમ જે પુસ્તકમાં નોંધાતો હોય તેમાં તારીખ સાથે નોંધી રાખવી. પદાર્થો વગેરે જોવાને છોડકરાંને બહાર લઈ જવા કરવાં અને બહાર લઈ ગયાની તારીખની નોંધ વખતપત્રકમાં નીચે લખવી. શિક્ષકો કઈ દિશાએ છોડકરાંને શરવા તેડી ગયા છે તેની ખબર માળા પાટિયાપર લખવી કે ‘છોડકરાં બહાર ગયાં હોય’ તે વખતે શાળામાં કોઈ આવનારને તેઓ લાં ચું કરે છે તે જોવા કઈ દિશાએ તેમની પાછળ જવું તે ખબર પડે.’

વળી એજ વિષયપર બીજા ઇન્સ્પેક્ટરની સૂચના એવી છે કે કાળા પાટીઆપર વિષયને લગતી જે નોંધ શિક્ષક કરે તે વિદ્યાર્થીઓએ નોંધશુકમાં ઉતારી લેવી; કેમકે એ નોંધ તેમની સ્મરણશક્તિને ઘણી અગત્યની ગણાય છે.

અભ્યાસક્રમના સંબંધમાં એજ. ઇન્સપેક્ટરની બીજી-સૂચના એવી છે કે ધોરણનો તમામ અભ્યાસક્રમ પૂરો કરવા શિક્ષક અંબધાયકો નથી. એ અભ્યાસક્રમ તો ઘણામાં ઘણા વર્ષમાં કેટલો અભ્યાસ કરાવી શકાય તે બતાવવા માટે છે. પણ માંદગી કે બીજા કોઈ કારણને લીધે અભ્યાસક્રમ પૂરો ન પણ થઈ શકે. એવે વખતે જમે તેમ તે પૂરો કરી અધૂરું જ્ઞાન આપવાને બદલે થોડો અભ્યાસક્રમ અધૂરો રહે તો ફીકર નહિ, પણ જેટલો કરવો તેટલો પરિપૂર્ણ શિખવવા તરફજ શિક્ષકની નજર રહેવી જોઈએ. ધોરણમાં મહત્ત્વ કરેલો અભ્યાસક્રમ શિખવી રહ્યા પછી વખત મળે તો વિશેષ જ્ઞાન ને આપવું એવો કંઈ અભ્યાસક્રમ નક્કી કરનારાઓનો ઉદ્દેશ નથી. તેમનો ઉદ્દેશ તો એટલોજ છે કે સાધારણ રીતે આટલો અભ્યાસક્રમ થયે જોઈએ; પછી એટલો વધુ થાય તેની ફીકર નહિ. પણ જે કંઈ શિખવવું તે પરિપૂર્ણ શિખવવું એ તો હમેશા યાદ રાખવું જોઈએ.

પંજાબની કેળવણીનો સને ૧૯૦૦-૧૯૦૧ નો વાર્ષિક રિપોર્ટ બહાર પડ્યો છે, તેમાં મુખ્ય બાજુવા લાયક બાબતો નીચે મુજબ છે:—

વસ્તી	}	મરદ	૧, ૨૦, ૦૦, ૦૦૦.
		સ્ત્રીઓ	૧, ૦૦, ૦૦, ૦૦૦.

શાળામાં લાલુતા હાકરા ૨, ૩૫, ૦૦૦.

” મલુતી હાકરીઓ ૨૩, ૦૦૦.

કોલેજની કેળવણી—

૭ પહેલા વર્ગની કોલેજો.

૫ બીજા વર્ગની કોલેજો.

૧૧૫૨ શિષ્ય.

બીજા વર્ગની કેળવણી—

યુનિવર્સિટીનો પ્રવેશક પરીક્ષામાં ૧૮૫૧ વિદ્યાર્થીઓ બેઠા હતા તેમાંથી ૧૧૫૭ પાસ થયા.

૧૦૯ હાઈસ્કૂલો, છે, તેમાં ૩માં દેશી બાયાનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

માધ્યમિક કેળવણી—

વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧,૦૫,૩૧૭ હતી. ૫૪૧ ગામડી શાળાઓને સર-
કાર તરફથી મદદ મળે છે, પરંતુ સરકારની મદદ છતાં પણ વ્યેવી શાળાઓ
દિવસે દિવસે ઓછી થતી જાય છે.

યુરોપીઅનોની કેળવણી—

યુરોપીઅનોને માટે ૩૫ શાળા છે તે તેમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા
૨,૩૯૧ હતી.

મુસલમાનોની કેળવણી—

એ વર્ષમાં ૨૫ બી. એ. અને ૨ બી. એ. એલ. યમા. પ્રવેશક
પરીક્ષામાં પાસ થયલા ૧૦ ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓમાં ૫ મુસલમાન છે.
યાન્નિક કળાને લગતી કેળવણી—

મેળોના કલાજીવનમાં ૩૦૪ વિદ્યાર્થીઓ છે, તેમાં ૧૪૪ મુસલમાન
અને ૧૦૯ હિંદુ છે.

બોર્ડિંગ હાઉસ ૩૧૩ છે, તેમાં ૧૦,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ રહેતા હતા.
શિક્ષકોની કેળવણી—

બીજા વર્ગની શાળાનાં શિક્ષકો માટે લાહોરમાં ટ્રેનિંગ કોલેજ છે, તેમાં
૬૬ વિદ્યાર્થીઓ હતા. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો માટેની નોર્મલ સ્કૂલમાં
૨૫૬ વિદ્યાર્થીઓ હતા. છોકરાઓની નિશાળોમાં ૬૭૮૬ શિક્ષકો છે તેમાં
૪,૫૧૮ સુન્નિશિક્ષક મેળવેલા છે.

સ્ત્રીકેળવણીની બાબતમાં ત્રાવણકોર આગળ વધેલું જણાય છે. લોકો
તેમજ મહારાજાઓ જુના વિચારોને વગી રહેનારા છે, તેપણ મહારાજા-
ઓ કેળવણીને સારું ઉત્તેજન આપતા રહે છે. હિંદુસ્તાનનાં બીજાં રાજ્યોમાં
છોકરીઓ જેટલી ઉમ્મર સુધી નિશાળે લણી શકે છે તેના કરતાં ત્રાવણકોર-
માં ત્યાંના રિવાજને લીધે વધારે વર્ષ સુધી નિશાળે શિક્ષણ લઈ શકે છે.
આથી સ્ત્રીકેળવણી ધણી આગળ વધી છે. માત્ર ત્રિવેન્દ્રમમાં જ સ્ત્રીઓને મા-
ટે બે કોલેજો છે, તેમાં મદ્રાસ યુનિવર્સિટીની એલ. એ. પરીક્ષાના અભ્યાસ-
ક્રમ જેટલું શિખવવામાં આવે છે.

‘સ્કૂલ જર્નલ’ નામના અમેરિકાના ચોપાનીઆમાં નીતિની અને ધર્મની કેળવણી વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

દરેક માણસે પોતાની જાંદગી સારી રીતે નિર્ગમન કરવી હોય તો તેને નીતિના નિયમમાં મૂકવાની જરૂર છે. નીતિની કેળવણી વિનાની કેળવણી સંપૂર્ણ કહી શકાયજ નહિ. આપણે આપણા શિક્ષકોને ધર્મ સંબંધી કેળવણી આપવાનો આગ્રહ કરી શકીએ નહિ; પરંતુ નીતિયજ્ઞ બોલું છું એ ને એથી જાંદગી દોરવાની જોઈએ એ વાત તેઓએ જાણવી નહિ એવો આગ્રહ કરી શકીએ.

ધર્મનું મૂળ નીતિ છે. માણસ ધર્મિષ્ઠ ન હોય ને નીતિમાન હોઈ શકે, પણ નીતિમાન ન હોય તો ધર્મિષ્ઠ હોઈ શકેજ નહિ. શાળામાં નીતિનું શિક્ષણ આપવું એટલે વિદ્યાર્થીઓને ખરું કે વાજખી શું અને ખોટું કે ગેરવાજખી શું તે શિખવવું, હમેશ વાજખી રીતે વર્તવાથી શા લાભ થાય છે તે સમજાવવા, અને પ્રમાણિકપણું રાખવું, એકત્તપેટાપણું દૂર કરવું, વડીલોને અને અધિકારીઓને યોગ્ય માન આપવું, સામાજીકા અભિપ્રાય તેમજ હક વિરહ હોય તોમણ તે તરફ માનની દૃષ્ટિથી જોવું, સારી ચાલચલન, સારી રીતમાત, સમ્યક્તા (જે બીજા વખાણવા લાયક ગુણોનું હમેશ આજ સ્વરૂપ છે), સારા ક્રયકારોના ઉત્તમ ક્રયો વાંચવા તરફ પ્રેમ, પવિત્ર વિચાર, ઉદાર કૂંચ, તથા ઈશ્વર, કુદરત, અને તેની સૃષ્ટિ, પ્રાણી, પક્ષી, પુષ્પ પ્રત્યે ભક્તિ અને પ્રેમભાવ—આ ગુણો આવે એવી કેળવણી આપવી.

આથી આગળ વધવું એ જોખમભરેલું છે. શાળાઓમાં ધર્મની કેળવણી આપી શકાય નહિ; કેમકે દેશમાં અનેક પંથો હોવાથી દોષ અને વરભાવ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. જેટલા પંથો હોય તે અધૂની જુદી જુદી શાળાઓ થાય; કેમકે શિક્ષકોને જોવો પડે હોય તેવીજ તે કેળવણી આપે.

અમેરિકામાં પણ આ પ્રમાણે ધર્મની કેળવણી આપવામાં આટલી બધી હરકત છે, તો આપણા દેશમાં સરકાર ધર્મ સંબંધી કેળવણી નથી આપતી એ ધણુંજ હતાપણુભરેલું છે એ નિર્વિવાદ છે.

“યુક્ત કમ્પેનિયન” નામના ચોપાનીઆમાં કેવી રીતે વાંચવું તે વિષે.

એક વિદ્વાને કેટલીક અગત્યની સૂચના આપી છે તે દરેક વિદ્યાર્થીએ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે.

કેવી રીતે વાંચવું—જે ચોપડી વાંચે તેમાંથી કંઈ પણ યાદ રાખવાનો પ્રયાસ કરે. જે પુસ્તક વાંચવા લાયક છે તો તે સ્મરણ કરવા લાયક પણ છે. કોઈપણ માણસ જેટલું વાંચે તેટલું બધું યાદ રાખી શકે નહિ, પણ જે બાબતપર તેને પ્રેમ હોય તે બાબત જેટલી તેની શક્તિ હોય તેના પ્રમાણમાંજ તે યાદ રાખી શકે. પણ દરેક માણસે જે પુસ્તક તે વાંચે તેમાંથી કંઈપણ અડધું કરવું જોઈએ, અને પોતાના આગલા જ્ઞાનમાં કંઈ પણ વધારો કરવો જોઈએ. નહિંતર આંખને તરદી આપવાનું કારણ શું છે ? એમ નકામી આંખને તરદી આપવા કરતાં તો મેદાનમાં સુઈ આકાશ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી ધધિરનો મહિમા નિહાળવાથી વધારે લાભ છે.

હવે કોઈપણ સરો અન્ય શી રીતે યદ રાખવો એ વિશે વિચાર કરવાનો છે. મનુષ્ય જેમ જેમ મોટો થતો જાય છે તેમ તેમ તેની સ્મરણ શક્તિ નબળી પડતી જાય છે; તેમજ મનુષ્ય જે ધંધે વજગેસે હોય છે તેને લગતા દરરોજના કામમાં તેનું મન રોકાય છે તેને લીધે તે ધંધાથી બીજા કોઈ વિષયને લગતી બાબત સ્મરણશક્તિમાં સહેલથી રહી શકતી નથી. આથી કોઈ પણ મરુ પુસ્તક વાંચી તેમાંથી સાર અડધું કરવાનો ઉત્તમ માર્ગ એ છે કે પુસ્તકમાં જે કંઈ રસિક અને સ્મરણ રાખવા યોગ્ય માલમ પડે તેની નોંધ કરી લેવી. આમ કરવામાં વખત જશે તેમજ શ્રમ પણ પડશે; પણ કાળજ્ય કે શ્રમ નિરર્થક જશે નહિ; કેમકે પુસ્તકમાં અડધું કરવા લાયક શું છે તે જોડી કાઢવું અને તેના મુખ્ય વિચારોને સંક્ષેપમાં લખવા એ પણ એક મનને કમરત છે, અને એવી પુસ્તકનો તાર સહેલાઈથી યાદ રહી જાય છે. પછી જોઈપણ જગ્યાએ જઈ તેમાંથી વાંચેલું સ્મરણસ્થાનમાંથી જતું રહેતું નથી.

વળી ચોપડી આપણી પોતાનીજ હોય તો આરંભમાં કે છેવટે એક બે કોરો પાનાં હોય છે તેમાં દંડી નોંધ કરવી, તેમજ નોંધની સાથે જરૂર હોય ત્યાં પુસ્તકને જે પાને અગત્યની બાબતો હોય તે પાનું પણ લખવું. જો કોરો પાનાં ન હોય તો પૂંછા સાથે બે ત્રણ કોરો પાનાં ચોઠાડવાં

પૂરોપની એક વિદ્વાન વિષે એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે જે સારો પુસ્તકો તે વાંચે છે તેમાંના ઉત્તમ વિચારો તે સરખા કદની કાગળની છબીઓ ઉપર લખી રાખે છે; અને એ છબીઓ સરખાજ કદની પેટીઓમાં મૂકે છે. આ તેના પુસ્તકાલયનો એક ભાગ છે અને એમાં તેણે જે અસંખ્ય ગ્રંથો વાંચ્યા છે તેમાંના ઉલ્લેખ વિચારો સંઘરી રાખ્યા છે.

‘દીર્ઘસ’ એક નામના ઈંગ્લેન્ડના માસિક ચોપાનીઓમાં હરિ બ્રિચ્ઝે નામના વિદ્વાનના ‘મોંઝે કરવું’ એ વિષે કેટલાક વિચારો છે તે જણાવ્યા પછી, સારી તેનો સાર નીચે આપ્યો છે:—

‘જો મોંઝે કરીને શીખવું એ ન શીખ્યા બરાબર છે’ આ વાક્ય શાળાઓમાં અક્ષરશઃ સમજી તે પ્રમાણે પદ્ધતિ યોગ્યવાનો લય રહે છે. જૂની પેઢીઓમાં જ્ઞાન મેળવવાની પદ્ધતિને નાશ થયો તેની સાથે ‘ઓકરને’ કેળવવાની; ઘણી જૂની હિતકારક પદ્ધતિઓ પણ નાશ પામ્યા જેવી છે, અને મોંઝે કરી શીખવાની કિમતી માનસિક કેળવણી પણ નાશ થવાના સમીપ જોખમમાં છે.

‘હું’ લગણુ પહેંચે એવી કેળવણીથી ઇમારત નાખવાનું સ્થાન મજા થાળાઓ છે. ત્યારે ઓકર શાળા છેડે ત્યારે એ ઇમારતનું કામ એટલું બધું વધેલું હોવું જોઈએ કે ઓકર પોતાના પ્રયાસથી તે ઇમારત પૂરી કરી શકે. તેટલા માટે ઓકરાં શાળા છોડી ધંધે વળગે ત્યારે સંગ્રાહક અને પરિપૂર્ણ સ્મરણશક્તિથી વધારે સારું તેમની ખાસે બીજું કંઈ સાધન નથી.

‘સર્વથી સારી રીતે કેળવનાર કુદરતે ઓકરાંને એવું મન બદેલું છે કે જેપર સહેલથી અસર થઈ શકે છે. વળી બાલ્યાવસ્થામાં એટલે ત્યારે ઓકરાં શાળાઓમાં શીખતાં હોય તે વખતે ઓકરાંનાં મન જેમ વાગીએ તેમ વળી શકે એવાં હોય છે, અને એ સમયે મનની બધી શક્તિઓ, અને સુખ્યત્વે સ્મરણશક્તિપર આબેહુબ છાપ પડે છે ને તે ઘણો વખત રહે છે.

તેટલા માટે ત્યારે ઓકર શાળામાં હોય ત્યારે તેમની સ્મરણશક્તિ બરાબર કેળવાય ને તેમાં સારો સંગ્રહ થાય તેની શિક્ષકે બરાબર સંભાળ

લેવી એ તેનું કામ છે. કેમકે જ્યારે તેઓ બુદ્ધિપૂર્વક સ્મરણુશક્તિ મેળવવા જેવાં યાપ જ્યારે તેમને અગાઉ કેળવેલી સ્મરણુશક્તિ કામ લાગે.

મ્હોંએ કરી શીખવું એ મુખ્યત્વે નીચલાં ધોરણોમાં અને બાળવર્ગમાં ધણુંજ અવશ્યનું છે. એ સમયમાં વિચારનો સંગ્રહ કરવામાં સ્મરણુશક્તિ ઘણી બગવાન છે. મોટી ઉમ્મરે બુદ્ધિ કેળવાવાથી જો બાળતો અને શબ્દો યાદ રાખવાં કષ્ટરૂપ થઈ પડે તેવી બાબતો અને શબ્દો યાદ રાખવાં એ ઉછરતાં બાળકની કદી પણ તૃપ્ત ન થાય એવી સ્મરણુશક્તિને બોનૂરૂપ થઈ પડતું નથી.

છોકરાં છેક બાળક હોય ત્યારે તેમના સંબંધમાં મ્હોંએ કરી શીખવું અને પોપટીઆ જ્ઞાન મેળવવું એ બે વચ્ચે તફાવત કરવો અઘરો છે; પણ જેમ જેમ છોકરાં મોટાં થાય તેમતેમ કંઈ પણ મ્હોંએ કરતાં પહેલાં તેનો બરાબર અર્થ સમજવો જરૂરનો છે. માત્ર શબ્દોજ મ્હોંએ કરવા ને કંઈ સમજવું નહિ એતુંજ નામ પોપટીઉં જ્ઞાન. મ્હોંએ કરી શીખવાથી શીખનારના મનમાં જ્ઞાન અમુક શબ્દના સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરે છે. પોપટીઉં જ્ઞાન મેળવવાતું જારી રહે તો ઘણીજ દાનિ થાય છે; પણ મ્હોંએ કરી શીખવાથી વિચારો મનમાં ઘણીવાર વધારે સારી રીતે દસવામાં મદદ મળે છે.

આગળ જતાં કોઈ દિવસે અર્થ સમજવાને શક્તિમાન થશે એમ સમજી કોઈપણ બાળક પાસે તેને સમજાય નહિ એવાં વાક્યો જોખાવવાં નહિ. આતો મનપર અસહ્ય બોલો મૂક્યા જેવું છે અને મન પોતાનું કામ બરાબર કરવા અશક્ત થાય છે. છોકરાંની ઉમ્મર અને વિષયની સરળતા બરાબર વિચારમાં લેવાં જોઈએ. વળી સમજ્યા વગર મ્હોંએ કરવાથી મનને ઘણોજ પરિશ્રમ અને કંટાળો લાગે છે. માટે જો રીતે કોઈ ગણે વેદ આગળ જતાં છોકરાંને કાવ્યો થશે એમ સમજી તેમનાથી પાચન ન કરી શકાય એવો બોરાક તેમને ખવડાવશે નહિ, તેવીજ રીતે કોઈપણ ગણે શિક્ષક આગળ જતાં કામ લાગશે એમ સમજી બાળકોના સ્મરણુસ્થાનમાં કંઈક કંઈક ને ન સમજાયલા શબ્દો ભરી મૂકવાને પ્રેરણા કરશે નહિ.

સમજીને મ્હોંએ કરવું નીચેની બાબતમાં ખાસ ઉપયોગી છે:—

(૧) મંથકારો અને વક્તાઓનાં ઘણાંજો ને પ્રાપ્તો, જેમાં વિચારો ઉત્તમ બાપામાં દર્શાવેલા હોય છે.

(૨) સંક્ષિપ્ત રૂપમાં એકઠી કરેલી હકીકતો; જેમકે દોષ, નિયમો, અને બ્રાહ્મણ.

(૩) જ્યારે હકીકતનું જ્ઞાન આબેહુજ આપવામાં આવ્યું હોય અને તેમાંની મુખ્ય બાબતો યાદ રાખવાની જરૂર હોય ત્યારે એવી હકીકતો સાર.

(નોંધ-કાળા પાટીઆપર કીધેલી નોંધો યાદ રાખો.)

આ ઉપરથી એમ માલમ પડશે કે સમજીને મહેંએ કરવાની રીત ધણી અગત્યની અને ઉપયોગી છે. ઉત્તમ શબ્દરત્નમાં દર્શાવેલા વિચારો સ્વચ્છસ્થાનમાં રાખવાથી જ્યારે કામ પડે છે ત્યારે આપણી સેવામાં તૈયાર હોય છે અને નવરાશ્ત્રી ધખતે મનન કરવામાં અતિલાભકારક થઈ પડે છે. આથી છોકરાં પાસે એક જાતનું પુસ્તકાલય થાય છે કે જે તેમની પાસેથી કોઈ હરણ કરી ચકતું નથી, જે ખોવાઈ જતું નથી, અને જે આખી જીંદગીમાં એને ઘણુંજ સહાયબૂત થઈ પડે છે. આની સાથે વળી છોકરાં પાસે નવા મુશ્કેલો સારો સંગ્રહ એકઠો થાય છે. આ દારણુને લીધે શિક્ષકે છોકરાંમાં આ પ્રમાણે સમજીને મહેંએ રાખવાની શક્તિ કેળવવાપર ઘણું ધ્યાન આપવું નેઈએ.

સોદા અને પોલાદનાં કારખાનાં હિંદુસ્થાનમાં કાઢવા મિ. જમ્શેદજી ટાટાએ યોજના કરી છે. મધ્યપ્રાંતમાં કોરિસપુરમાં ઉત્તમ પ્રકારનું પોલાદ નીકળી ચકે એમ છે. સોદા અને કાચવાની ખાણો પણ મધ્યપ્રાંતમાં છે. વળી હિંદુસ્થાનમાં મજૂરી બીજા દેશો કરતાં ઘણી થોડી પડે છે. રૂનાં કારખાનાં તથા ઉલોગના ક્ષતિહાસપરથી જણાય છે કે હિંદુસ્થાનના લોકોમાં સાહસિક વૃત્તિની ન્યૂનતા નથી. માટે મિ. ટાટાની યોજનાને જે સરકાર તરફથી આરંભમાં પુષ્ટિ મળશે તે હિંદુસ્થાનની સ્થિતિ થોડા વખતમાં બદલાઈ જવાનો સંભવ છે. વળી મિ. ટાટા રેશમનો વણાટ પણ હિંદુસ્થાનમાં વધે તેને માટે સંશોધન અને પ્રયાસ કરે છે. ચીન અને જાપાનમાં માત્ર રેશમના કીડાની એકજ જાત છે ત્યારે મૈસૂરમાં પાંચ જાત છે એમ તપાસ કરતાં મિ. ટાટાને માલમ પડ્યું છે. મૈસૂરમાં જે રેશમ નીકળે

છે. તેમાંની આમી કેવી રીતે દૂર થાય કે તેનું વેચાણ વધે તેના સંબંધમાં સંશોધન કરવા જે પ્રયત્ન જાપાનના વિદ્વાનોના અભિપ્રાય લેવામાં આવ્યો છે; અને હાલ જે મ્હેસૂરથી રેશમના નમુના મોકલવામાં આવ્યા છે તેનાં ઇંગ્લંડ, અમેરિકા, જાપાન, અને ક્રાન્સમાં સારાં વખાણ થયાં છે. મ્હેસૂરમાં ચોતુરનાં વૃક્ષની પુષ્કળ ઉત્પન્ન છે અને રેશમના કીડાની પણ ઉત્પત્તિ સારી છે તેથી આગળ જતાં મ્હેસૂર રેશમ ઉત્પન્ન કરનારા દેશો તરીકે દુનિયામાં વખણાતા દેશોમાંનો એક થશે. મિ. ટાટા જેવા કળાકુશળ, સાહસિક, અને ઉદાર વૃત્તિવાળા ધણા પુરૂષો હિંદુસ્થાનમાં હોય તો હિંદુસ્થાનની દશ બદલાયા વિના રહે નહિ.

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

૧. મ્હેંડાંનું ગણિત—દરેક ધોરણમાં ગણિતનો કોઈ પણ નિયમ સમજાવવા પછી તે નિયમનો ઉપયોગ આવે એવા કેટલાક સહેલા દાખલા છોડ કરાં પાસે મોઢે ગણાવવા. નિયમ શિખવ્યા પછી ત્યાં ત્યાં એવાં દાખલાં બનાવીને પૂછવાની શિક્ષકમાં શક્તિ ન હોય તો તેણે ધેરથી તૈયાર થઈને આવવું. છોકરાંને આવા મ્હેંડાંના દાખલા આવડે એટલે શિક્ષકે સંમજાવું તેઓ નિયમ બરાબર સમજ્યાં છે, અને ત્યારપછીજ તેણે અધારે દાખલા સ્લેટ કે કાગળ પર લખાવવા. આવી રીતે મ્હેંડાંના ગણિતને સ્લેટની ગણિત સાથે નિકટ સંબંધ છે; મ્હેંડાંનું ગણિત તે સ્લેટના ગણિતનું શરૂઆતનું પગથિયું છે. સ્લેટના ગણિતની આવી રીતે મ્હેંડાંના ગણિતથી શરૂઆત કરવાથી વર્ગના બધાં છોકરાંના મગજમાં ગણિતનો દરેક નિયમ બરાબર દસે છે. તેમને અડપથી તેમજ ચોકસપણે કામ કરવાની ટેવ પડે છે. જે છોકરાં મ્હેંડાંના દાખલામાં ટેવાયાં હોય તે સ્લેટના દાખલા વધારે અડપથી અને બૂલ વિના કરી શકે છે. મ્હેંડાંના દાખલાથી છોકરાંને એકાગ્ર ચિત્ત રાખવાની ટેવ પડે છે, તેથી તેઓમાં મોટી સંખ્યાઓ ધ્યાનમાં રાખવાની શક્તિ વધે છે, અને સસ્વાળા બાદબાકીમાં રહેજ બૂલ થઈ દાખલા ખોટા પડ્યાનો સંભવ રહેતો નથી. એક નિયમના વધારે દાખલા યથા શકે છે તેથી છોકરાંને દા-

ખસમાં ધણા મહાવરો થાય છે. એક નિયમના જુદા જુદા રૂપમાં ધણા દાખલા મૂળવાથી છોકરાંની વિચારશક્તિ પણ કેળવાય છે. આ સંબંધમાં એક શિક્ષક લખે છે કે “મેં આવી રીતે મ્હોંના ગણિતથી રહેઠના ગણિતની સંજ્ઞાત કરવા માંડી. ત્યારથી મારા વર્ગનાં છોકરાં પહેલાં કરતાં ત્રણ ગણા દાખલા એક કલાકમાં કરી શકે છે, અને તેમની કવચિતજ કાઈ હિસાબ ધણાં છોકરાંનો ખોટા પડે છે; તેથી મારે ઓડપર ધણા યોગ દાખલા મુમળવવા પડે છે અને હું ઝડપથી આગળ વધી શકું છું. આ પ્રમાણે પહેલાં હું બાર મહિનામાં જેટલા દાખલા કરી શકતો તેટલા ત્યાર પછી મહિનામાં ઓછી મહેનતે અને વધારે સારી રીતે કરી શકું છું, અને તેથી ગણિતના વિષયમાં વધારે જાડો બિતરી શકું છું. છોકરાંનો ગણિતનો વિષય ફક્ત પાંકો થાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ તેઓને ચોક્કસ કામ કરવાની તથા એકાગ્ર ચિત્ત રાખવાની ટેવ પડે છે, અને તેમની વિચારશક્તિ જેવંવાં છે. તેથી તેઓ બીજા વિષયોમાં પણ સારા નિવડે છે.”

ધૃતિહાસ ભૂગોળ—મહિનામાં એક વખત છોકરાંને અમુક ભાગમાંથી જેટલાક સવાલો ઘેરથી કાઢી લાવી વર્ગમાં માહિમાહે પૂછવાની રજા આપવી. છોકરાંને આગળથી સચના આપવી કે જેમને સવાલ પૂછવામાં આવશે તેમનો જવાબ ખોટા પડશે તે તેમને સવાલ પૂછનારની નીચે નંબુ પડે. આથી છોકરાં પોતાના સાચીઓને ઠરાવવાની ઇચ્છાથી અધરા સવાલ કાઢવા માટે તેમજ બીજાં છોકરાંનાં સવાલના જવાબ આપવાને શક્તિ માને થવા માટે બહુ બારીકાઈથી તે ભાગ વાંચી જાય છે તેથી તે બહુ પાંકો થાય છે. બીજાં છોકરાઓ આનો સવાલથી તૈયાર થઈને આવે તે માટે શિક્ષક દરેક છોકરાંને સવાલ પૂછવાની તક આપવી જોઈએ.

વાચન—એક ઇન્સ્પેક્ટર લખે છે કે ધોરણોમાં વાચન માટે ફક્ત એક એક ચોપડી રાખવાનો ઠગવ પસંદ કરવા જેવો નથી. એક ચોપડીના પાક એક કે બે વખત વાંચવામાં આવે ત્યારપછી તે ફરીથી વંચાવવાની જરૂર નથી. લાપાનું સારુ જ્ઞાન થવાને જેમ અને તેમ વધારે ચોપડીઓ વંચાવવી જોઈએ. વળી તે એમ લખે છે કે છોકરાંને વાંચતી વખતે આંગળી મૂકી એક એક શબ્દ વાંચવાની ટેવ શિક્ષકે પડવા દેવી નહિ; તેમની એકી-

વખતે એકજ શબ્દપર નજર નહિ ચડતાં એ કે વધારે શબ્દોપર પડવી જોઈએ. આંગળી મૂકીને વાંચવાથી છોકરાં અટકી અટકીને વાંચે છે, સરળતાથી વાંચી શકતાં નથી. આ જાતનું વાચન બિલકુલ શોભતું નથી.

ગણિત—એક ઇન્સ્પેક્ટર લખે છે કે કોઈ વર્ગમાં ગણિતની ચોપડી છોકરાં પાસે ખરીદાવવી નહિ. શિક્ષકે પણ ગણિતની ચોપડીમાં આપેલા નિયમોજી વાંચવા, અને દરેક નિયમના સાધારણ ઉપયોગમાં વપરાતી સ્થિતિના સંબંધમાં કેટલાક સહેલા તથા ભારે દાખલા ઘેરથી બનાવી લાવી છોકરાં પાસે વર્ગમાં કરાવવા. આ પ્રમાણે કરવાથી શિક્ષકની પાસે પોતાનું ઇલાકદું ગણિતનું પુસ્તક થશે. તે જાતે દાખલા બનાવશે એટલે તે ક્રમમાં લઈ શકશે; તેમજ વસ્તુઓના સંબંધમાં દાખલા બનાવેલા હોવાથી છોકરાંને વૃત્તા લાગશે નહિ.

કવિતાનો મુખપાઠ—એક ઇન્સ્પેક્ટર લખે છે કે છોકરાંને મોઢે કવિતાની કવિતા એવી હોવી જોઈએ કે જેમાં તેમને રસ પડે અને જે તેઓ અંગણે સાથે રામ કાઢીને બોલી શકે. આવી કવિતા શરૂઆતથી શીખનામાં આવે તો છોકરાંના કાવ્યપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘોરણોમાં અમુક લીટીઓ મોઢે કરવાનું બતાવ્યું છે તેથી શિક્ષકે એમ નહિ સમજવું કે પહેલેથી ક્રમમાં એટલી લીટીઓ મોઢે કરાવવી જોઈએ. તેણે આપી ચોપડીમાંથી રસિક કવિતા પસંદ કરવી જોઈએ.

વર્ગમાં શાંતિ - પાઠ ચાલતો હોય તે વખતે વર્ગમાં બધાં છોકરાં શાંતપણે ધ્યાન આપે એવી વ્યવસ્થા રાખવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય એ છે કે છોકરાં જરા પણ ધ્યાન ન આપતાં કે અવાજ કરતાં માલમ પડે એટલે એકદમ શિક્ષકે અટકવું. પરંતુ તે વખતે ગુસ્સો કરવો કે કંઈ કહેવું નહિ; માત્ર ચૂપ રહેવું. આથી છોકરાંની નજર તેના તરફ ખેંચાશે. છોકરાંનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચાય કે તરત તેણે આગળ શિખવવાનું શરૂ કરવું, અને પ્રયત્ન વાક્ય રસિક બનાવવું. આ પ્રમાણે કરવાથી છોકરાંને શિક્ષા કરવી પડતી નથી અને વર્ગનું કામ શાંતપણે ચાલે છે. શિક્ષા કરવાથી પાઠમાં વટ પડે છે, વખત જતા છે, અને છોકરાં મુઠ્ઠાં નથી.

નિરીક્ષાગમન.

જર્મનિની નિશાળોમાં દરેક શિક્ષક પોતાના વર્ગનાં છોકરાંને નિશાળ બહાર નિરીક્ષા માટે લઈ જાય એવી મુખ્ય શિક્ષક નિશાળના વખતપત્રકમાં ગોઠવણુ રાખે છે. વખતપત્રકમાં નીચેના પ્રમાણે મુસાફરીએ નીકળી પડવાને શિક્ષક છોકરાંને અગાઉથી મુસાફરીના વિષયની દૃષ્ટી માહિતી આપી સાહિત્યો સાથે તૈયાર કરે છે. દૂર જવાનું હોય તો શિક્ષક પાણી તથા અવાજીખી ગોઠવણુ રાખે છે. મુસાફરીમાં જે જે બાબતોનું છોકરાંને અવલોકન કરાવવાનું હોય તે તે બાબતોની શિક્ષક દૃષ્ટી નોંધ તૈયાર કરી જરૂર પડે તો તે સંબંધી માહિતી મેળવી રાખે છે, તેથી તે જુદી જુદી બાબતોનું ક્રમમાં છોકરાં પાસે અવલોકન કરાવી શકે છે. વળી કેટલીક બાબતો પ્રસક્ષ બતાવી શકાય તેવી ન હોય પણ તેમનો સંબંધ જોડી ખ્યાલ કરાવી શકાય તેમ હોય તો તેથી બાબતોની શિક્ષક અગાઉથી માહિતી મેળવી તેપર વિચાર કરી રાખે છે અને બનતા લગી પોતાની મુસાફરી સફળ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જર્મન નિશાળોની કેટલીક મુસાફરીઓનું વર્ણન આ પત્રમાં આગળ આવી ગયું છે તે ઉપરથી શિક્ષકો કેવી રીતે છોકરાંને બહાર લઈ જાય છે અને ત્યાં અમુક પાઠમાં આવવાની બીનાનું કવી રીતે બાન અર્થવા ખ્યાલ કરાવે છે, અને મુસાફરીમાંથી આવ્યા પછી પાઠના વિષયનો જોડેથી બાબતો સાથે કેવી રીતે સંબંધ જોડે છે તે સમજાશે. (જુઓ શાળાપત્ર પુસ્તક ૬૮ પૃષ્ઠ ૩૭૧, પુ. ૩૬ પૃષ્ઠ ૨૪૧, પુ. ૪૦ પૃષ્ઠ ૩૫૬.) આવી મુસાફરીઓથી છોકરાંને તેમજ નિશાળને ઘણા પ્રકારના લાભ થાય છે તેમના કેટલાક નીચે જણાવ્યા છે:—

૧. સંબંધપૂર્વક હકીકતો છોકરાંના મગજમાં અસંખ્ય રહે છે તેથી યાદ રાખવી સહેલી પડે છે, અને લાંબી મુદત સુધી જીવાતી નથી. પાઠમાં રસ પડે છે તેથી છોકરાં બરાબર ધ્યાન આપે છે અને શિક્ષકને ઝાઝી માથાકૂટ પડતી નથી.

૨. શિક્ષકો અને છોકરાં વચ્ચેનો સંબંધ સુધરે છે. છોકરાંને શિક્ષકોનો અયોગ્ય હર કે તેમના પ્રત્યે સંકોચ રહેતો નથી, તેથી તેઓ નિશાળે ખુશી

થી આવે છે અને પોતાને કંઈ ખાંચતની સમજ ન પડતી હોય તો તે શિક્ષકને છુટથી પૂછે છે. શિક્ષકે છોકરાંને બરાબર આજખી શકે છે. ક્યો વધારે બુદ્ધિમાન ને આસાક છે, ક્યો વધારે જડ કે સુસ્ત છે, અમુક છોકરાંનું કયા કામ તરફ વલણ છે, વગેરે શિક્ષક જાણી શકે છે, અને તે બુદ્ધિજન્ય તે છોકરાંને યોગ્ય માર્ગ દોરવાને શક્તિમાન થાય છે.

૩. છોકરાંને અવલોકન કરવાની, મુકાબલો કરી ભેદભેદ સમજવાની, અને કલ્પના કરવાની ટેવ પડે છે. આ ટેવો આગળ જતાં ધણી ઉપયોગી થઈ પડે છે. તેઓ કોઈ દિવસ રસ્તે આંખો મીચીને ચાલતા નથી, તેવી તેમની સામાન્ય જ્ઞાનમાં ધણી વચારો થાય છે. તેઓને મુકાબલો તથા કલ્પના કરવાની ટેવ પડેલી હોવાથી દરેક બાબતમાં તેમની બુદ્ધિ વિશેષ રહે છે. આ પ્રમાણે દુનિયામાં બ્યવહારતી બાબતમાં તેમજ ધંધારોજગારમાં તેઓ ધણા સારા નીવડે છે. આમાંના કેટલાક તો આગળ જતાં કોઈ વિપ્રમાં જોડા ઉતરી નવી શોધો કરવાને શક્તિમાન થાય છે.

૪. દરેકજ નિશાળમાં ગોંધી ચૂક્યા કરતાં આ પ્રમાણે મદિદાર લઈ જવાથી છોકરાંના શરીરને કમરત મળે છે અને તેઓ મજબુત થાય છે.

૫. છોકરાંને બહાર ફરવાનો તથા જુદી જુદી બાબતો જોવાનો બહુ શોખ હોય છે, તેથી તેમને આમાં ખુબ ગમત પડે છે. તેઓ નિશાળે ખુશ થઈને આવે છે, તેથી હાજરીમાં પણ સુધારો થાય છે.

આવી મુસાફરીઓથી જર્મન બાળકો તથા નિશાળોને ઉપર જણાવ્યા તેવા ધણા લાભ થયા છે એમ માલુમ પડવાથી ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાની નિશાળોએ તેમનું અનુકરણ કર્યું છે અને દિંદુરયાનમાં પણ હીલચાલ થઈ છે. આપણાં નવાં ધોરણોમાં ભૂગોળ તથા ઇતિહાસના વિષયોમાં તેમજ પદાર્થ-પાઠો અને વિદ્યાના પીઠોમાં બાળકોને બહાર લઈ જઈ વસ્તુઓનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કરાવવાનું કે સંબંધ જોડી ખ્યાલ આપવાનું કરાવ્યું છે, અને “ શિક્ષકો માટે તૈયાર કરેલી સૂચનાઓ ” માં તે કામ કેવી રીતે કરવું તે જુદા જુદા વિષયોના સંબંધમાં બતાવ્યું છે. આ બધું એક સ્થળે ધોરણવાર જોખ્ખી રીતે બતાવવા માટે, તર્ધ દરેક ધોરણને મદિદારમાં કેટલા દિવસ કેટલો કેટલો વખત બહાર લઈ જવાથી આ કામ સંપૂર્ણ રીતે થઈ શકશે તે બતાવવા માટે નીચે નોંધ આપી છે તે ઉપયોગી થઈ પડશે:—

બાળવર્ગ.

આ વર્ગનાં છોકરાંને મહિનામાં એક કે બે વખત અડધો અડધો ક. સાક શિક્ષકે સંભાળથી લઈ જવાં. વધારેમાં વધારે પંદર છોકરાંને એકીવખતે લઈ જવાં. જે વર્ગમાં વધારે છોકરાં હોય તેા થોડાંને પહેલી વખત અને બાકીનાંને બીજી વખત લઈ જવાં. ગામની ભાગોળથી વધારે દૂર તે મને લઈ જવાં નહિ. આ બાળકોને ગામમાં આવેલાં મુખ્ય મુખ્ય મકાનોનું, તંથા ગામમાં અને ગામની ભાગોળે લિંગેલાં મુખ્ય મુખ્ય ઝાડોનું, અને નિશાળના કે કોઈ ગૃહસ્થના બાગમાં લિંગેલા મુખ્ય મુખ્ય છોડવાનું ઓળખાણ કરાવવું. વળી મૂળીઆં, ચક્ર, ડાળાં, વગેરે ઝાડના ભાગોની સમજણ પાડવી.

ધોરણ ૧નું.

આ વર્ગનાં છોકરાંને મહિનામાં બે વખત પોણો પોણો કલાક બહાર લઈ જવાં. તેમને ગામની ભાગોળે અથવા નજીકનાં ખેતરોમાં લઈ જવાં. એકીવખતે પંદર છોકરાંને લઈ જવાં. ખેતરોમાં લઈ જઈ તેમને જુદી જુદી જાતનાં ઝાડો તથા જુદી જુદી મોસમમાં થતાં અનાજ તથા સાકા-ભાજીના મુખ્ય મુખ્ય છોડ તથા મુખ્ય મુખ્ય ફળ ફૂલો ઓળખાવવાં ઝાડો તથા છોડવા વચ્ચે તફાવત સમજાવવો. મુખ્ય મુખ્ય ઝાડો તથા છોડવાનો ફળ, આકાર, ગુણ્ડાં, ફૂલ, ફળ, વગેરે બાબતોમાં સુધાબલો કરાવવો. ગામની ભાગોળે જે જગ્યાએથી ગામના લોકો માટી ખોદી લાવતા હોય ત્યાં છોકરાંને લઈ જવાં, અને માટી તથા રેતી વચ્ચે તફાવત સમજાવવો. ડુંભારે લોકો માટીનાં નળીઆં તથા ઘંટા કેવી રીતે બનાવે છે તે ડુંભારવાડે તથા ઇંટવાડે લઈ જઈ બતાવવું. ગામની અંદર લઈ જઈ શેરીઓ કે ખડકીઓ બતાવી તેમનું ઓળખાણ કરાવવું.

ધોરણ ૨નું.

આ વર્ગનાં છોકરાંને સીમમાં અથવા ભાગોળે નદી કે તળાવપર લઈ જવાં. મહિનામાં ત્રણ વખત તેમને એક એક કલાક બહાર લઈ જવાં, અને એકીવખતે વધારેમાં વધારે વીસ છોકરાં લઈ જવાં. જુદી જુદી મોસમ તેમને સીમમાં અનાજની વાવણી તથા કાપણી વખતે લઈ જવાં.

અને જુદી જુદી મોસમમાં થતાં બધી જાતનાં અનાજનું ઓળખાણ કરાવવું; ખેતીનાં ઓખરોનું ભાન કરાવવું તથા ઉપયોગ સમજાવવો; બગદ ખેતીના કામમાં કેવા ઉપયોગી છે તે જતાવવું. જુદી જુદી જાતનાં ઝાડો તથા છોડવાના મુકાબલામાં જોડા જિતરવું. વરસાદ આવ્યા પછી ગામમાં છોકરાંને લઈ જઈ પાણીના વહેવા ઉપરથી જમીન ક્યાં જિંમી, ક્યાં નીંચી, ક્યાં સપાટ, અને ક્યાં ઢાળવાળી છે તેની સમજણ પાડવી, અને ત્યારપછી વહેવા કે નદીપર લઈ જઈ પ્રવાહની દિશા ઉપરથી જમીનના પૃષ્ઠના જિયાણુ નીચાણુનો ખ્યાલ કરાવવો. ગામની ભાગોળે નદી ન હોય પણ જાનો વહેજો હોય તો તે જતાવી તે ઉપરથી નદીનો ખ્યાલ આપવો. જો વહેજો પણ ન હોય તો વર્ષાઋતુમાં વહેતા પાણીનો પ્રવાહ જતાવી નદીનો ખ્યાલ આપવો. વળી ગામની ભાગોળે તળાવ હોય તો ત્યાં તેડીજઈ તળાવની રચના સમજાવવી. જો તળાવ ન હોય તો વર્ષાઋતુમાં ગમ્મતી ભાગોળે ભરાઈ રહેતાં ખામોચિયાં ઉપરથી તળાવનો ખ્યાલ આપવો. નદીને કિનારે પાણીનાં ખામોચિયાં ભરાઈ રહેતાં હોય છે તે ઉપરથી પણ તળાવનો ખ્યાલ આપી શકાશે. ગામમાં જુદી જુદી જાતની માટી થતી હોય તો તે જતાવવા છોકરાંને લઈ જવાં. મુસાફરીએ જતાં રસ્તામાં શિક્ષકે છોકરાંને જુદી જુદી જગ્યાઓ કે વસ્તુઓ એક ખીમથી કયી દિશાએ છે તે પૂછવું, અને તેમના અંતરની અટકળ કરાવવી અને બની શકે તો તે મપાવવાં.

ધોરણ ઉબું.

આ વર્ગનાં છોકરાંને દર અઠવાડિયે એક વખત એક કલાક બહાર લઈ જવાં એકીવખતે ૨૦થી વધારે છોકરાંને લઈ જવાં નહિ. તેમને વધારેમાં વધારે એક માઇલ દૂર લઈ જવાશે. જુદી જુદી મોસમોમાં તેમને ખેતરોમાં લઈ જઈને ત્યાં ચાલતું કામ જતાવવું. અને વાવવાની, નીંદવાની, લણવાની, કણમણમાંથી દાણા ફેંટા પાડવાની, વગેરે ક્રિયાઓ સમજાવવી. કયી જમીનમાં ખરીફ અને રતી બંને પાક ચાલ છે અને કયી જમીનમાં માત્ર ખરીફ પાક ચાલ છે તે જતાવી કારણ સાથે સમજણ પાડવી. ઝાડોનાં પાંદડાં ખેરવા માંડે તે વખતે તેમને તે જતાવી પાનખર ઋતુનું ભાન કરાવવું. વળી વસંત ઋતુમાં ઝાડપર પાંદડાં ધૂંદી મોર આવે તે વખતે અતુ-

સરોને બતાવવું. નદી કે તળાવનો કંઈ • સુકાઈ ગયેલો ભાગ હોય ત્યાં લઈ જઈ તેમને બૂશિર, ઉપસાગર, અખાત, ટાપુ, દ્વીપકલ્પ, વગેરેનો ખ્યાલ આપવો. ગામની નજીક કોઈ જાણી ટેકરી હોય તો તે ઉપરથી હું ગમ્મો ખ્યાલ આપવો. વર્ષાઋતુમાં ગામનું વધારાનું પાણી નદીમાં જાય છે તે બતાવી નદીનું વધારાનું પણી દરિયામાં જાય છે તેનો ખ્યાલ આપવો. વરસાદનું પાણી વહેવાથી જમીનમાં ખાડા પડે છે તે બતાવી નદીની નજીક આવેલાં કોતરોની સમજણ પાડવી. ગામમાં ચોરો, ઢચેરી, કે પોલીસનું યાત્રું હોય ત્યાં લઈ જઈ સંખ્યવહિવટનું સાદું જ્ઞાન આપવું.

ધોરણુ ટ્યું.

આ વર્ગનાં છોકરોને દર આઠવાડિયે એક વખત દોઢ કલાક બહાર લઈ જવાં. એકીવખતે વીસ છોકરોને લઈ જવાશે. તેમને વધારેમાં વધારે દોઢ માઈલ દૂર લઈ જવાં. તેમને મહિનામાં એક વખત સીમમાં લઈ જઈ ત્યાં જુદી જુદી જાતની જમીન બતાવી તેમાં કયો પાક થાય છે તે પ્રત્યક્ષ બતાવી ધોરણુ જ્ઞાણે સમજણ પાડવી. કપાસના છોડ બતાવી તે ઉપર થયેલાં કાસાં લઈ તેમાંનું રૂ. તથા કપાસિયા બતાવવા. શેરડીનું ખેતર નજીકમાં હોય તે ત્યાં લઈ જઈ કોનામાં કેવી રીતે શેરડી પીંચાઈ ગોળ બને છે તે બતાવવું. ગામની સીમમાં કયો પાક વધારે થાય છે તે બતાવવું, તથા તે વધારાના પાકની સોદોંડી વ્યવસ્થા કરતા હશે તે સમજાવી ત્યાં નહિ થતો પાક ક્યાંથી આવતો હશે તેનું અનુમાન કરાવવું. શાકભાજીની વાડીમાં લઈ જઈ તમામ શાકભાજીનું જોળખાણુ કરાવવું. જુદાં જુદાં ઝાડ તથા છોડવાનાં પાંદડાંના આકાર તથા ફળફૂલના આકાર, રંગ, વગેરેનો મુકામલો કરાવવો. રસ્તામાં જોવામાં આવતાં અશુભકીઓનું જોળખાણુ કરાવવું. ગામમાં છોકરોને તેડી જઈ કેપાસ દોડવાનો અરખો બતાવવો, તથા રૂબીજવાની પીંજણી તથા કિયા પીંજનારને ત્યાં જઈ બતાવવી, અને કોઈ રાંડીરાંડ રંટિયો કાંતતી હોય ત્યાં લઈ જઈ રૂમાંથી સૂતર કેવી રીતે બને છે તે બતાવવું. મોટાં ચહેરોમાં રૂની મિલોમાં, લઈ જઈ સોડવાની, પીંજવાની, તથા કાંતવાની કિયાએ બતાવવી. ગામની નજીક ટેકરાની તળેટીમાં ઝરણુ ઝૂટી પાણી વહેતું હોય ત્યાં લઈ જઈ મોટા પહાડીમાંથી નીંદીઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો ખ્યાલ આપવો.

ગામની નજીક બીનાશ તંથા ખારરાણી જમીનમાં ગિસ ધૂતો હોય તે બતાવી ખારા પાણીમાંથી મીઠાની ઉત્પત્તિ સમજાવવી. ગામના ચોરામાં તલાટી મહેસૂલ ઉધરાવતો હોય, પોલીસથાણામાં ગુન્હાની તપાસ ચાલતી હોય, અને ચોરા કે કચેરીમાં પોલીસપટ્ટે કે માણસ્ટ્રેટ નાના મુકરદમાના ફેસલા આપતા હોય તે બતાવી હાજની રાજ્યપદ્ધતિ તથા સર્વોપરી સત્તાનો ખ્યાલ આપી આગના વખતમાં આપણા દેશમાં દેહી રાગનું રાજ્ય હતું અને તેમના વખતમાં રાજ્યપદ્ધતિ અમુક પ્રકારની હતી તે સમજાવી શકશે. છોકરાને જે કાળેના ઇતિહાસ ચાલતો હોય તે કાળનું લાર્ન કરાવે તેથી ખંડેરો કે ઐતિહાસિક સ્થળો, ગામની નજીક હોય તો ત્યાં છોકરાને લઈ જવાં, અને તે વખતની લોકસ્થિતિ, કારીગરી, વૈભવ, વગેરેનો કંઈ ખ્યાલ આપી શકાય તેમ હોય તો આપવો.

ધોરણ પત્રું.

“આ વર્ગનાં છોકરાંને દર આડવાડિયે એક વખત બે કલાક બહાર લઈ જવાં. એકીવખતે વીસ છોરાં લઈ જવાશે. તેમને વધારેમાં વધારે અઢી માર્શલ દૂર લઈ જવાં. તેમને દર મહિને એક વખત ખેતરોમાં લઈ જઈ પડતર જમીન બતાવી તે પડતર રહેવાનું કારણ સમજાવવું; જુદા જુદા જમીનના કડકા બતાવી કયી વધારે અને કયી ઓછી રજાદુપ છે તે કારણ સાથે સમજાવવું; ખેતરોમાં નાખવામાં આવતાં જુદી જુદી વર્તનનાં ખાતરો, બતાવવાં અને દરેકનો ઉપયોગ સમજાવવો. ઝાડોપર વહેલાં અને વધારે ફળ કેમ આવે તેની ખેડુતોને પૂછી માહિતી મેળવવી. બાગમાં કે શાકભાજીની વાડીમાં લઈ જઈ જુદા જુદા કયાય કેવી રીતે બનાવે છે અને તેમાં ખાતર કેવી રીતે પૂરે છે તે, તથા છોડના અને ઝાડવાંને ફૂવામાંથી પાણી કાઢી કેવી રીતે પાવે છે તે બતાવવું. ગામની નજીકના ચુરામાં લઈ જઈ ત્યાંની જમીન બધી પડતર હોય છે, ઝાડી પુષ્કળ જિગે છે, તથા તેમાં જંગલી જનાવરોનાં રહેઠાણ હોય છે તે પ્રત્યક્ષ બતાવવું. ગામની નજીક ખીડ હોય તો ત્યાં લઈ જઈ બધે ખસલી જિગે છે તે બતાવવું. ગામમાં વણકરનાં ઘર હોય તો ત્યાં લઈ જઈ તેઓ સાગપર લૂગડાં કેવી રીતે વણે છે તે બતાવવું. ચામડીઆના કુંડાર લઈ જઈ ચામડાં કેવી રીતે કેળવાય છે

તે બતાવવું. સહેરોમાં છોકરાંને વણાટનાં દેશી કારખાનાં તથા મિલોમાં લઈ જવાશે. છોકરાંને જાંચી ટેકરી કે જાંચી મંકાનની ટોચે લઈ જઈ ગામની આસપાસનો જાંચાણ નીચાણનો દેખાવ કારણ સાથે સમજાવવો. ગામની નદી કે તળાવમાં નાનું હોડકું હોય તો તે ઉપરથી વહાણનો ખ્યાલ આપવો, અને તેવંડે દરિયાપારના મુલકો સાથે ચાલતા બ્યવહારનો ખ્યાલ આપવો. ગામની નજીક દરિયા હોય તો ત્યાં લઈ જઈ આ બધું પ્રત્યક્ષ બતાવવું. ગામની નજીક કે બે ત્રણ માઈલનો છેટે રેલવે સ્ટેશન હોય તો ત્યાં લઈ જઈ આગગાડીની રચના, વસજથી થતું કામ, સ્ટેશનનો દેખાવ તથા ત્યાં ચાલતું કામ, વગેરે બતાવવું. આ મોરણમાં જે કાળનો ધૃતિદ્વાર આલંતો હોય તે વખતનાં ખંડેરો, ઐતિહાસિક સ્થળો, વગેરે ગામની નજીક હોય તો તે બતાવી તે કાળના લોકોની રિયતિ, વેલવ, કારીગરી, વગેરેનો ખ્યાલ કરાવવો.

ધોરણ ૧ હું ને ૭ મું.

આ બંને વર્ગનાં છોકરાંને એકીવખતે સાથે લઈ જવાશે. તેમને દર આઠવાડિયે એક વખત બે કે જરૂર પડે તો વધારે ક્લાક બહાર લઈ જવાં. નિશાળ બહારના વખતમાં પણ જરૂર પડે તો લઈ જવાં. તેમને આઠવાડિયામાં એક વખત સીમ કે જંગલમાં લઈ જવાં, અને ત્યાં જમીન, વનસ્પતિ, કે પ્રાણીઓ સંબંધી જે જે નવું બતાવવા જેવું લાગે તે બતાવવું. જુદી જુદી જાતના જંગલી છોડવા દવા વગેરેના ઉપયોગમાં આવતા હોય તે બતાવવડ લઈ નવાઈનાં ઝાડ જોવામાં આવે તો તે બતાવવાં; કોઈ જંગલી પ્રાણી સંબંધી માહિતી મેળવવાની હોય તો તે કામ કરવું. (જર્મનિની એક શાળામાં મરમોટ પ્રાણીની તપાસને માટે કેવી રીતે છોકરાંને મુસાફરીએ લઈ જવામાં આવ્યાં હતાં તે આગળ આવી ગયું છે. જુઓ શાળાપત્ર પુસ્તક ૪૦ પૃષ્ઠ ૩૫૬.) વર્ષાઋતુમાં ગામની નદીમાં રેલ આવી હોય કે તળાવમાં પાણી ભરાયું હોય તે જોવા લઈ જવાં. રેલનું પાણી આસપાસના પ્રદેશનો કચરો ધસડી લાવી કાંઠાની જમીન ફળદ્રુપ કરે છે તે રેલ જતરી ગયા પછી છોકરાંને લઈ જઈ બતાવવું. શિયાળામાં વધારે ઠંડ પડવાથી હિમ પડ્યું હોય તો તેથી ખેતરોમાં પાકને નુકસાન લાગ્યું હોય તે ત્યાં લઈ જઈ બતાવવું. વળી ખેતરો-

ત્યાંના લોકો પ્રત્યે હું. અતિપ્રેમના લાગણી ધરાવું છું, અને મારા વંશ તથા માદી પ્રત્યે તેઓ ખરા દિલથી વંદનાદાર છે તે હું જાણું છું. પાછલાં યોદ્ધા વરસમાં તેમની રાજ્યલક્ષિતા કેટલાક દાખલા મને મળ્યા છે, અને મારા હિંદી લશ્કરે મારી શહેનશાહતની લશ્કરિઓ તથા ફતેહમાં ઘણી સારી સેવા બજાવી છે.”

“મારો વહાલો છોકરો પ્રિન્સ ઑવ વેલ્સ અને તેમનાં બાનુ હિંદનો મુલક જુએ એવી મારી સતત ધારણા છે, અને તેઓ પણ હિંદની મુલાકાત લેવાને તૈયારજા આવુર છે; અને મને સંપૂર્ણ આશા છે કે યોદ્ધા વંશમાં તેઓ જાતે હિંદથી વાકેફ થવાને શક્તિમાન થશે”

“આ અગત્યના પ્રસંગે જની શક્યું હોય તો મારી આવવાની ઘણી ખુશી હતી. તોપણ મેં મારા વહાલા લાઈ ડ્યુક ઑવ કૉનાઈટ ને હિંદમાં એટલા બધા પ્રસિદ્ધ છે તેમને મારા રાજ્યાધિરાહણના ઉત્સવને પ્રસંગે મારા કુટુંબના પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલ્યા છે.”

“મારાં પૂજ્ય માતૃશ્રી હિંદનાં શહેનશાહ મરહુમ મહારાણી વિક્ટોરિયાની ગાદી મને મળી ત્યારથી ને દયાળુ અને ન્યાયી રાજ્યનીતિથી તેમણે પોતાની હિંદી પ્રજાની આટલી બધી આશ્રયજનક લક્ષિત અને પ્રીતિ મેળવી હતી તેવીજ રાજ્યનીતિ અક્ષત ચાલુ રાખવાની મારી ધારણા છે. હિંદનાં મારા સઘળા રક્ષિત રાજ્યોને તથા સઘળા પ્રજાને હું એકવાર ફરીથી ખાતરી આપું છું કે હું તેમની સ્વતંત્રતા જાળવીશ, તેમના હક્ક અને દરજ્જાને માન આપીશ, તેમની જે પ્રકારે ચઢતી યાવ તે બાબતોમાં હું ઉત્તરથી લઈ આપીશ, અને તેમના લશ્કરને ખાટે કાળજી રાખીશ. આ સઘળી લાગણીઓમાં મારા અમલની ઉમદા નેમ સમાયેલી છે, અને તે સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરની કૃપાથી અમલમાં મૂકાયાથી મારી હિંદી શહેનશાહતની આખાઈ વધતી જશે અને હિંદી પ્રજાના સુખમાં વધારો થશે.

રાજ્યાભિષેક ગીત.

રાગ લેસ્વી.

પુશી પુશી ને ધન દીન આજનો પુશી પુશી ને ધન દીન આજનો,	આજનો,
રાજ્યાભિષેક મારાજનો પુશી પુશી ને ધન દીન આજનો.	૨૬
કોનોટના ડયુક, લોડ કરજન સાય હિંદી રાજનો,	
દીક્ષી તણા દરબારમાં પ્રીતે મળી મોટા જનો;	પુશી૦
શ્રિરતાજ ધારણુ આજ કરશે હિંદ દેરા જૂપતિ,	
જે ચક્રવર્તિ સાતમા એકેડ મનહર મૂર્તિ.	પુશી૦ ૧
રાજત છે મતિમાન્ય ને નિપુણ ભૂવન ભારથી,	
ધરંજો સદા જગની ગતિ જગના પતિ થઈ મારથી;	પુશી૦
તે અખળ રાજો લક્ષ્મીવર સૌ અંત્રિયંત્ર સ્વતંત્ર છે,	
અતિહિંચ ક્રાંતિ શાન્ત જેનો રાજ્યતંત્ર પવિત્ર છે.	પુશી૦ ૨
વર્ણી બુદ્ધિ વિદ્ધિ સિદ્ધિ જેને હાથ જોડી છે ખડી,	
તે ધર્મમૂર્તિ શૌભ્યસૂરતિ નિરખીએ દર દર ધડી;	પુશી૦
છે ક્રાંતિ ઉત્તવળ સર્વદા મુખ ભોગવો જગમાં રહી,	
તમ પુત્ર પૌત્ર મુખિત્ર સાથે ઝેર વેર તજ સહી.	પુશી૦ ૩
સૌ ખંડ ખંડ અખંડ જામો પ્રેમ નવલા નાથનો,	
કરી પુષ્પશૃંગિને વદો સૌ વિજય સધળા સાથનો;	પુશી૦
તારીખ નવ આગંઠની ચનિયાર પુરણુ હર્ષમાં,	
ઉત્સવ થયો ઈન્દ્રાંડમાં ચત્ર ઓગણી બે વર્ષમાં.	પુશી૦ ૪
પણ ભત્રીખંડે જાન્યુઆરી ચેલો ને શુક્રવારનો,	
ચત્ર ઓગણી તણુ સાલ રૂડો દીન તો તેવારનો;	પુશી૦
ઉજ્જવળ અંચ ન માથે જાન ગવાય આપણુ દેશમાં,	
જોવા મળી છે મેદની મેળાવડે આવેશમાં.	પુશી૦ ૫
મારાજ કેસર હિંદ તખ્ત—નશીન શાણુ જૂપતિ,	
આરોગ્ય વર્ષ સદૃશ એને અમર રાજો કીર્તિ;	પુશી૦
એ સજ્જનો મુખ મારજો રાજાની જય જય બણી,	
મણુ પાસ દિં કર જોડીને દરબાય મનથી તો મણી.	પુશી૦ ૬

રાજ્યાભિષેકને દુદિતસે વહેંચાયેલાં ઇનામો.

રાજ્યાભિષેક મહોત્સવ પ્રસંગે નીચે લખેલે ઠેકાણે મેળાવામાં યઈ ઇનામ વહેંચવામાં આવ્યાં હતાં.

મેત્રાલ. મે. ઠાકોર સાહેબ ગુલાબસિંહજી હરિસિંગજીએ નિરાગતા છોકરાઓને જમાડ્યા. રકૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ તથા સદ્ગૃહસ્થોએ મળી રૂ. ૮)નું ઇનામ વહેંચ્યું.

સંજેલી. મે. જપ્તીદાર સાહેબે છોકરાઓને જમાડ્યા તથા રૂ. ૬-૧૭-૩ નું ઇનામ વહેંચ્યું.

ખોડ. પટેલ કાળીદાસ આદરભાઈ, પટેલ પથીભાઈ ગંભીરસિંગ, તથા માનભાઈ તથા ગામસોઠે મળી છોકરાઓને જમાડ્યા.

હીરાપુર--મે. મહારાજાજી નેરાવરસિંહજીએ રૂ. ૫-૮-૦ ખરચી છોકરાઓને જમાડ્યા, તથા ઠાકોરશ્રી નાદારસિંગે રૂ. ૪-૮-૦. તથા ખીજા ગૃહસ્થોએ રૂ. ૧-૮-૦ ઇનામ આપ્યું.

અનગઢ. મહેતાજી જીવરામ ખુશાલ રૂ. ૩-૦-૦, મગનલાલ જયશંક રૂ. ૪-૧૨-૬, ખીજા ગૃહસ્થો રૂ. ૪-૮-૦.

કોઠમખા. મે. દરબાર સાહેબે રૂ. ૫-૧૦-૦ ખરચી છોકરાઓને જમાડ્યા. ખીજા ગૃહસ્થો રૂ. ૧-૧૪-૦.

લુણાવાડા. મે. મહારાજાધિરાજ સાહેબ રૂ. ૭૨-૧૧-૦, ગામ સ. દ્વગૃહસ્થો. રૂ. ૪૨-૦-૦.

ઘોડાસર. મે. કારભારી સાહેબે રૂ. ૧૧)નું છોકરાઓને તથા રૂ. ૫-૦-૦ નું છોકરીઓને ઇનામ વહેંચ્યું.

અંજીર. મે. દરબાર સાહેબે રૂ. ૨૫)નું ઇનામ વહેંચ્યું.

વડતાલ. મહારાજા લક્ષ્મીપ્રસાદ તરફથી ઠાકોરી ગોવરધનભાઈએ રૂ. ૧૦, પાટીદાર સદ્ગૃહસ્થોએ રૂ. ૭-૦-૦, વાણીયા સદ્ગૃહસ્થોએ રૂ. ૪-૦-૦, તથા ખીજા વર્ગના સદ્ગૃહસ્થોએ રૂ. ૪-૦-૦ મળી રૂ. ૨૫)નું ઇનામ વહેંચ્યું.

દીવેદ, ગામના સદગૃહસ્થોએ છોકરાને મીઠાઈ, ખીંટ, તથા કાળાપર-
જના છોકરાઓને બદન આપ્યાં.

ખરવાળા, મહાગતે ર. ૨૪-૦-૦ તથા બીજા સદગૃહસ્થોએ ર. ૫)
મળી ર. ૨૯ તું ધનામ વહેચ્યું.

ડેલી. કુંભારીઆના મહીડા રામસિંગજી વગેરેએ ર. ૩-૮-૦ તું
ધનામ વહેચ્યું.

આપ્પુરોડ રેલવે હાઈસ્કૂલ—શ્રી હોરમજી સોરાબજી ર. ૫).

રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે મળેલા ખિતાબો.

આનરેબલ મિ. ઇ. જી. ઇન્ડેસ, મુંબઈ ઇલાકાના ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક
ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબને સી. આર્થ. ઇ. (કમ્પેનિયન ઓફ ધી ઇન્ડિયન ઓ-
ખાપર)નો માનવંતો ખિતાબ મળ્યો છે.

મિ. ગણેપતરામ ગોરીશંકર શાસ્ત્રી, અમદાવાદ વિભાગના માજી ડે-
પુટી એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને રામસાહેબનો ખિતાબ મળ્યો છે.

કેલવણીખાતાની ખબરો.

જાહેરખબર.

(ઇ. નં. ૫૯૧૯, તા. ૨૪-૧૨-૧૯૦૨.)

આથી ખબર આપણામાં આવે છે કે મહેરગાન ડિરેક્ટર ઓફ પ.
બ્લિક. ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે પોતાના નં. ૭૫૯૦ તા. ૧૭-૧૨-૧૯૦૨થી
સરકારે મંજૂર કરેલી નિશાળોમાં ચલાવવાની ચોપડીઓની યાદીમાંથી મિ.
જનલાલ લાલુભાઈ શાહદૃત દેશીનાથું (કિંમત દસ આના) ૨૬ કરી
તેને જદો સદગૃહ ગૃહસ્થે સુધારીને બનાવેલી ખાંચ આતાની કિંમતની
દેશીનાથાની ચોપડી દાખલ કરી છે. તેટલા માટે પ્રાથમિક નિશાળોના શિ-
ક્ષકોએ આ સુધારેલી દેશીનાથાની ચોપડી, અથવા તો મિ. પ્રેમચંદ કરમચંદ

કૃત 'દેશીનામાની પદ્ધતિ' એ નામની ચોપડી નિશાળોમાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરવામાં આવી છે તે વાપરતી.

અમદાવાદ.

તા. ૧૯-૧૨-૦૨.

}

C. Mayne,
આ. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર.

ઉ. ભા.

પુસ્તકોની પહોંચ.

નીચેનાં પુસ્તકો તેમના કર્તા તરફથી ભેટ આપ્યાં છે તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે.

૧. શિક્ષણપદ્ધતિની પાઠમાળા ભા. ૧લો. દિ. ૦-૩-૦૮ કર્તા આ. જીવદાસ ગણુપતરાવ મોહિલે, ખીલીમોરા સર જમશેદજી જીભાઈની સ્ફૂલ્ના માસ્તર.

૨. બાળકસરત અયસા અંગબળ ભા. ૨જો. દિ. ૦-૨-૦ કર્તા ગો. ખાંજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર.

૩. અવલોકન પોથી. દિ. ૦-૨-૦. કર્તા જૂનાગઢના રેવાશંકર પ્રજા સમ રાવળ.

૪. સદ્ગુણી હેમંત કુમારી. દિ. ૦-૧૨-૦ કર્તા દુર્ગાગૌરી રાવળ, હેડમિસ્ટ્રેસ લુણાવાડા.

૫. ગુજરાતી વ્યાકરણ. દિ. ૦-૧-૬ કર્તા મોરખીના પ્રલચંદ હીરાચંદ દોશી.

૬. કાંકડાની પૂજેતી. દિ. ૦-૦-૯ કર્તા કરંમસદ નિવાસી પટેલ.

૭. અવલોકન પુસ્તક ૧લું, અંક ૩ જો. કર્તા મુરતના એમ. આર. દાકર.

૮. બાળગીત. દિ. ૦-૧-૩ કર્તા મુંબઈની એમ. સી. પંડ્યાની કંપની.

૯. પદાર્થપાઠમાળા ભાગ ૧ લો. દિ. ૦-૫-૦ કર્તા દાશીરામ પ્રામ જી ઉપાધ્યાય. ખી. એ.

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તરની

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો.

“ કમીશનમાં વધારો ” આહ લાગમા. “ કમીશનમાં વધારો.”

ફેળવણી ખાતાના દાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની ફેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યર્થી તથા શુભરાતના સર્વે જાહેર છાત્રા. તરફથી એકે અનાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રી પત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માજી ઇન્સ્પેક્ટર ઇ. જાહલસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોને જ સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી રહ્યો આવી સરસ કોપીયુકો વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

મુખ્યર્થી તથા મુરતી, શાસ્ત્ર, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવી સદસ્યહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોને જ સર્વ કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વે સ્કૂલોમાં એજ કોપીયુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીયુકો માટે જે જે સદસ્યો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ અમારી દરેક કોપી વાંચવાથી ખાત્રી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા બ્યારીઓ જેઓએ આમાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સંકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પેકિંગ અને રેલ્વેનો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને નુકસાન પૂજે તેના જોખમદાર ગાલ મંગાવનાર છે.

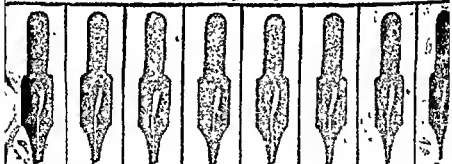
૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કર્યે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો, તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ ગાલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. હુડી મોકલાવનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. શુભરાત તથા શાહીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા હુકસેક્શનને વિનંતિ પૂર્વે જણાવવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અમેએ બીજી કોઈ પણ મૂજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સંકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની મોકલવો કરી છે. એક વખત ટામ પાંડી જોવાથી ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી મળે.

દસ્તક શિક્ષક કોપીખુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધ એસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇમ્પ્રુવ્ડ યી મોડે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દૂ, અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ડઝન-૬ કિમ્મત રૂ. ૦.૧૦. ઝોઝામાં ઝોઝા ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૧ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ થા તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૧ ટકા મળશે. વેલ્યુએબલ થી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના રૂ. ૦.૧૦ વધારે લાગશે. ભુલી જતા નહિ. અને પૈસા પહેલાં બોક્સવાથી ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચનો બે આના લાગશે.

તંબુના
આદરજી કાવસજી માસ્તરજી
દરકત શિક્ષક કોપી ખુકોની
સ્ટીલપેનોના

નં. ૧ નં. ૨ નં. ૩ નં. ૪ નં. ૫ નં. ૬ નં. ૭ નં. ૮

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી દરકત શિક્ષક કોપીખુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કરતાં અને કમિશન એજન્ટ, ધોળી તળાવ, મુમ્બઈ.

દેશીનામું—સરકારે રેકર્ડખુદ માટે અમારું દેશીનામું મંજૂર કરેલું છે. જુઓ સન ૧૯૦૧ ના નવેમ્બર માસનું ગુજરાતશાળા પત્ર. લાલની પ્રત નવાં ધોરણ પ્રમાણે સુધારેલી છે. તેની કીમત ૦-૫-૦, ચોટ્ટે ૦-૧-૦, કમિશન ૧૦ પ્રતપર ૨૦ ટકા. ૨૫ અને તેથી વધારે પ્રત લેનાર ને ૨૫ ટકા. વેલ્યુએબલ ખર્ચ લેનારને શિર.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ.

કિન્ડર ગાર્દન ગ્રંથમાળા સંપાદક સરકારી હુકમ.
સરકારી ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓનાં નવાં ધોરણો પ્રમાણે કિન્ડર ગાર્દન શિક્ષણ આપવા માટે; મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબની મંજૂરી અને મલામબુધી, નામદાર ગવર્નમેન્ટ સરકારે “કિન્ડર ગાર્દન બા. ૧-૨-૩” તથા ‘બાળ ખેલ (સચિત)’ પુસ્તકો ‘ટેકસ્ટ બુક’ (શાળાપયોગી પુસ્તકો તરીકે દરેક શાળાઓમાં વાપરવા માટે મંજૂરી આપીછે.) એ ઉપરાંત ‘કિન્ડર ગાર્દન-બાળશાળાનાં નં. ૧ થી ૨૦ સુધીમાં કેટલાંક પુસ્તકો ‘શાળા શિક્ષકો’ માટે મંજૂર કરવામાં આવ્યાં છે. મળકુર પુસ્તકો પચીસ રૂપિયાનાં ખરીદનારને વીસ ટકા કમિશન આપવામાં આવેછે.

કિન્ડર-ગાર્દન ગ્રંથમાળાને અનુસરતો સઘળો વિલાયતી સામાન ખાસ જર્મની અને અમેરિકાથી આવેલોછે, તેમાં વીશે બુક્સિસ્ટોનો જથ્થાબંધ સામાન કીફાયત ભાવે મળશે—

૧૫૪ રૂનસવાડી મુખ્ય } ગોપાળજી કલ્યાણજી દેવવાડા કર.
ભંજીઆરી ૧૯૦૩. } કિન્ડર ગાર્દન રીતો શિક્ષક તથા ગ્રંથકર્તા

નવા સાતમા ધોરણ માટે પુસ્તકો. ૧. રામાયણ, મહાભારત અને ઇલિયડના સારનું મૂળસહિત સ્પષ્ટીકરણ, મુખ્ય ઇલાકાત મે. ડિરેક્ટર સા. બ. ના લેટર નં. ૪૪૬૦ તા. ૨૫-૮-૦૨ થી મૂળ લેવાની મંજૂરી મેળવી નર્મગવમાંથી શબ્દ્યઃ મૂળ લખાવ્યું છે. ૨. ૦-૮-૦. ૨. સટીકમામેકું તથા મુદામાચરિત્ર. ૩. ૦-૫-૦. ૩. સટીકમામેકું તથા ઓખાહરણ. ૩. ૦-૫-૦. આ બન્ને જામનગર, બુનાગઢ, ગોંડળી અને ભાવનગર સ્ટેશમાં ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયાછે. ૪ ટિલ, ૩. ૦-૨-૬. પાંધાનું પોરટેજ બુકું. અંગળીજી હરજીવન ઓઝા. આસિ આસ્તર કા. મે. ટ્રે. કોલેજ રાજકોટ.

ગણિતના હજાર દાખલા.

આ પુસ્તકમાં વ્યાખ્યા, સંખ્યા, સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર, દ્વિમાત્રક, લઘુત્તમ સાધારણમાત્રક, વર્ગ અને વર્ગમૂળ, ધન અને ધનમૂળ, ત્રિશી, પંચશી; ગુણોત્તર, સાદું વ્યાજ, ચક્રટક્રિ વ્યાજ, દિવાળી બાકી વ્યાજ, નફોતોટો, ઇતરાકી, મિત્રરાકી, ગણિત અને બુધિમિતિ પ્રમાણ, શ્રેઢી માપકરણ, સર્વ પ્રકારની રીતોના એકહુજાર દાખલાઓ છે. મહેતાજીઓ, વિદ્યાર્થીઓ, તથા ટ્રેનિંગકોલેજ અને હાઈસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તક ધણુંજ ઉપયોગી છે. કિંમત ૦-૧૨-૦. સામટી લેનારને સાડે કામ, જન આપવામાં આવશે, વધારે હપ્તકત માટે નીચેને ચીરનામે લખવું:—
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોમાઈટીની } રેવાંસંકર અંબારામ બટ્ટ.
ઓફીસ—અમદાવાદ.

અંગગણિતની સમજૂતી. કિંમત ૩. બા પોરટેજ સાથે. પાંચે દય; દો, પંદર; વીશે, વીસ; અને પચીશે, પચીસ ટકા કમિશન. વેલ્યુપેએબલ ગ્રંથોના મુદ્રણ અને અમદાવાદ.

જેશંગ કાવ્ય—પૃષ્ઠ ૯૦૦ નું મોડું પુસ્તક. અસર કીમત રૂ. ૪) ને હાલ ઘટાડેલી કીમત રૂ. ૧૧૧ થી મળશે. પોસ્ટેજ તથા આના વધુ સહી, જેશંગભાઈ ત્રીકમદાસ કવિ, મુ. આવળા; જુએ અમદાવાદ.

મુંબઈના નામદાર ગવર્નરનાં શબ્દો.

“રામાયણ અને મહાભારતના ગ્રંથો સિખવાની જરૂર છે.”

“આખા હિંદુધર્મ ઉપર રામાયણ ને મહાભારતે વખાણવા જેવી અસર કરી છે.”

ઉપરના બંને ગ્રંથો શુદ્ધ, સરલ, છટાદાર, શુભરાતી ભાષામાં.

પાંડવ અને કૌરવ (આવૃત્તિ ચોથી)—પાંડવ અને કૌરવ વચ્ચેની યુદ્ધની હીલચાલ એટલી તો રમણીય અને ચિત્તાકર્ષક છે કે આ પુસ્તક વાંચતાં કે સાંભળતાં માણસના મનની બીજ કોઈ પણ કામમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી.

કદ ડેમી આઠ પેજ ૭૫ પચ્ચોતેર ફારમ. પૂરું પાકું. કિંમત રૂ. ૪ તથા.

રામ અને રાવણ (આવૃત્તિ ત્રીજી)—આ પુસ્તકમાં રામ અને રાવણના સંબંધી સઘળી હકીકત વીરસ તથા કર્ણારસ વગેરેની અપૂર્વ જમાવટ સાથે દાખલ થયેલી છે. કદ ડેમી આઠ પેજ પચ્ચાસ ફારમ. કિંમત રૂ. ૧ એક.

અમારા તરફથી અપાતાં ભેટનાં પુસ્તકો પૈકી પોતાની પાસે જે જે પુસ્તક હોય તે લખી જણાવનારને તે સિવાય જે બાકી જોડેતું હોય તે ભેટનું પુસ્તક કિંમત કે ટપાલ ખર્ચ પણ લીધા સિવાય મોકલી આપવામાં આવે છે.

વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

આતંકનિવૃદ્ધ ઔપધાલય.—જાસનગર—કાઠિયાવાડ.

ઋષિ વિદ્યા આ માસિકમાં વેદાનુકૂળ ધર્મ સંસાર ને નીતિના વિષયો આપે છે. આરે વેદ સંગ્રહમાં સપ્રમાણ શુદ્ધ ગિરામાં વિસ્તરણ છે. વાર્ષિક રૂ. ૧૧). સંપાદક મેન્ડજશંકર જ. દીવદી. પોસ્ટ ગીરગાંધી મુંબઈ.

નહેર ખખર.

નીચેનાં પુસ્તકો તૈયાર છે—પદાર્થપાઠમાળા ભાગ ૧ લો—કિમત પાંચ આના. બાળવર્ગીય ત્રીજા ધોરણ સુધી. સરકારે મંજૂર કરેલા પદાર્થ પાઠના શિક્ષણની સંપૂર્ણ સચના સહિત. કિન્ડરગાર્ટન પુસ્તક—કિમત ચાર આના. નવો ધોરણની ઉપયોગ માટે પહેલી છ બક્ષોસોની સંપૂર્ણ હકીકત તથા ચિત્રો; બાકીની બક્ષોસોની ટૂંક નોંધ.

બ્યાકરણ ને વાક્ય પૃથક્કૃતિના જૂદા નકશા. વિદ્વાન ડૉ. મરોના પદાર્થ પાઠના ત્રણ ભાગનાં ભાષાંતરે. ગજવાનાં ટેકાણાં.

૧ પોરબંદર. કતો.

૨ મુંબઈ. એન. એમ. એન્ડ કો. કાજીખાદેવી રોડ.

૩ અમદાવાદ. કાયમોન્ડ બુખીલી પ્રેસ.

ઉપાધ્યાય કાશીરામ પ્રાગજી બી. એ.

પોરબંદર.

૧ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ

અંક ૩૯૦.

પુસ્તક ૪૨૬.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

માર્ચ ૧૯૦૩.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભાસ્કર-અભ્યાસમા સફળ પ્રવાણી પદ્ધતિ.	૧૫
શિક્ષકના આવશ્યક ગુણો.	૧૯
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમા અપાતી કેળવણી.	૭૧
સિત્તોનેની કેળવણીનો વિષય.	૭૭
દેશી ભાષાઓનો અભ્યાસ.	૭૪
કોટેડીસ અને તેની શિક્ષણપદ્ધતિ.	૭૫
મનમુશાબ્દ.	૮૦
આમશોભ.	૮૩
અમેરિકામા કેળવણી.	૮૭
બાળગીત (હર્ષ સ્કૂલ માટે)	૯૨
કેળવણીખાતાની ખબરો.	૯૪
<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 3em; margin-right: 10px;">}</div> <div> <p>પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષાઓ માટે પુસ્તકો.</p> <p>ગરતરથી.</p> <p>નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.</p> </div> </div>	
	૯૪
	૯૬

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ આર્યોદય ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હંક સ્વધીન રાખ્યા છે.)

ચક્ષુરૂપી રત્નને જાળવવું એજ હૃદયોની મોટી દોલત છે.

જામનગરમાં અમારે ત્યાં વંશપરંપરાથી જનતો સાચા મોતીનો સુરમો.
આ સુરમો વાપરવાથી આંખના અસંખ્ય દરદીઓ કુતેહમંદ થયાં છે.

સર્વ મનુષ્યને ચક્ષુરૂપી રત્નને જાળવવા શરીરના તેમજ અવયવો
કરતાં વધારે જરૂરું છે. જેના સાધનતરીકે અમારો સુરમો આંખ, આમર,
પાણીનું ખરવું, કુલું, પરવાળાં, ખીલ, આંધળાપણું, ખટકો, કઢણ, દુખા
આવવું, અંજાઈ જવું, જાળાં બંધાવાં, ગરમી, રતાશ. ચીપડા થવા, પાંપણું
ખરવું, તથા ચોટી જવું. કીક, આંજણી તથા બીજા વિકારથી થતાં આંખ
નાં અસંખ્ય દરદો જેવાં કે ધુમાડાથી, બહુ વાંચવાથી ઉત્તમગરા ઇત્યાદિ
ગમેતે કારણથી થએલ દર્દનું નિવારણ કરે છે. આ સુરમો રોગી તથા નિ-
રોગી તેમજ વાંચનવર્ગ તથા લેખકવર્ગ તમામ દરદોનું નિર્વારણ કરે છે
કિ. નં. ૧ તોલા ૧ ના ૨. ૪, નં. ૨ ૨. ૧૧ નં. ૩ ૩. ૧ નં. ૪ ૩. ૦૧
કુલ ખખર } વોરા નુરસાઈ ઇસમાલજી બુલ્લાં અમીજી અતારવાલા
જામનગર. } તા. ૨૬-૧૨.-૧૯૦૨ સુ. જામનગર.

અમૃતસાગર વૈદ્યકનો ગુજરાતી ગ્રંથ.

આ ગ્રંથ જયપુરના મહારાજાએ મારવાડી ભાષામાં રજૂ કરેલો. તેનું
ગુજરાતીમાં ભાષાંતર થઈ આ બીજી આવૃત્તિમાં છપાઈને બહાર પડી ચુ-
કેલા છે. એનાં ૨૫ પ્રકરણ છે, અને મોટા નાના સર્વ રોગો તથા બાળક,
સ્ત્રીઓ, યુવકના સર્વ રોગોની ઉત્પત્તિ, લક્ષણ, ઉપાય એ સારી રીતે વિસ્તા-
રથી લખેલા છે. તથા ધાતુઓ અને ઉપ ધાતુઓ શુદ્ધ કરવી તથા મારવી
મોટા નાના રસ, ઉક્તિ, ચૂર્ણ, ગોળીઓ, ચર્ક, તેલ, ધી, વગેરે દવાઓથી
બનાવવાની તરેહવાર વિધિ એ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી લખેલી છે. અને વળી રો-
ગીના રોગો વગેરે ઓળખવા સાદુ નાડી, ગ્રન, હ્રમ, શુકન, દૂત, કાગળાં,
વગેરે પરીક્ષાઓ લંબાણથી લખવામાં આવી છે. માટે એ ગ્રંથનો અભ્યાસ
કીધાથી થોડી પણ બુદ્ધિવાળા મોટા વિદ્વાન વૈદ્ય થઈ શકે છે. કાગળ સાથે
મજબૂત ઉપર સફાઈદાર ટાઇપથી છપવા સાથે પૂર્વ પાકું, સુશોભિત, પીકે
સોનેરી અક્ષર પાડેલા છે. એ ગ્રંથની કીમત પ્રથમ રૂ. ૬) રાખેલી હતી, છતાં

તેની સરવે નકલો ખપી જવા છતાં દેશવરથી મારે માગણી થવાથી, આવખતે તેમાં કેટલોક સુધારો વધારો ફરી ફરી છપાવાથી, મૂળ કીમતમાં ઘટાડો ફરી રૂ. ૪-૮-૦ ઉપરાંત છ આમા ટપાલ ખર્ચ નહે પડશે. જોઇએ તો ગ્રંથ વેલ્યુપેએબલથી ટપાલમાં તાકીદે મંગાવી લેજો. કારણકે હવે અમારી પાસે ઘણી નકલો છે નહિ. નોટપેડ પત્ર લેવામાં આવશે નહિ.

મુઠાં જોરસદ હલ્લે ખેડા.

ત્રીભોવનદાસ ગીરધરદાસ.

લેખનકળા કોપી બુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંત્રી ઇલાકાતી ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત લેઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં મુદ્દ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણ ઢબની જોડવણુ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં તે ગ્રંથોઆતી થવાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

મુદ્ર શિક્ષકો આગળ સેક્ટો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપી બુકો.

ખીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટૂંકો મળવા અહિં મૂકવી વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરમેટ) કોતરવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રંગની શાલીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર બંન્ને ટકાઉ વાપરેલાં છે,

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની ફરકત દૂર થાય છે. તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં 'બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેઝે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ મૂકે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર ખગડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે હમારી' કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ઘુંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘુંટવાની ને તેની નીચે ખીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણુ શીખી ઘણા હોકરા પોતાને ધન્ય વળગે છે, ને મંણા અંગ્રેજી શીખવા પ્રેમ જાય છે, માટે તેટલામાં-તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જ્યાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો સીખવાની જરૂર છે તે ખોટા હમણે કોપીયુકોનો છૂટો નમ્બર બ્લાકો બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયાગી ચક્ર પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસંદ પડેલાં છે. એ કોપીયુકો દેશાવરતા ખરીદ કરનારને સેંકડે તેનીશ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલ્વે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતે કે સ્ટેશનથી આગળ ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેંકડે અર્ધો ટકા હટશાક લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ઠેકાણું-આત્મારામ અને દલાલાઈની કંપની 'દેકાણું' લેખનકળા કોપીયુકની ઓફીસ-કાલબાદેવી રોડ નં. ૨૦૪ મુમ્બઈ. આત્મારામ અને દલાલાઈની કંપની.

ભારે વખણાયેલી, ખચીત-શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તરની

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો.

“કમીશનમાં વધારો” આઠ લાગમા. “કમીશનમાં વધારો”

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા આગલા ઈન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઈન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બાળીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષકો, પ્રિન્સિપાલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુમ્બઈ તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર છાત્રાલયોમાં એકે અવાળે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રી પત્રો.

મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરખાન માજી ઈન્સ્પેક્ટર ઇ. બાઈલસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોને જ સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુકો વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

મુમ્બઈ તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુલબ્ધી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોને જ સર્વ કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો વ્યાપવાને હુકમ કર્યો છે.

જાહેર ખબર.

સખનાર ગીરજશંકર પ્રભાશંકર ત્રિવેદી.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબના પત્ર ઉપરથી માલુમ પડે છે, કે સરકારે હોપકૃત વ્યાકરણ છપાવવું બંધ કર્યું છે. અને દેશાઈ અમીર રણુ-છાણનું વ્યાકરણ, તમામ પ્રાથમિક શાળાઓમાં અવારવા માટે મંગૂર કર્યું છે. આ બાબતની નોટીસ તા. ૧૫ ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને દિવસે મુખ્ય સરકાર તરફથી બહાર પડેલા ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. આ વ્યાકરણ નવાં ધોરણ પ્રમાણે અને નવિન પદ્ધતિ પ્રમાણે લખીને સરળ ભાષામાં લખેલું હોવાથી શિક્ષકોને અને વિદ્યાર્થીઓને એક ખરેખરી અગત્યની ખોટ પૂરી પડી છે. એટલે નવાં ધોરણ પ્રમાણે વ્યાકરણ શીખવાં કે શીખવવાની મુશ્કેલી તદ્દન જતી રહી છે એમ કહીએ તોપણ ચાલે. આખા પુસ્તકની કી. ૦-૫-૬. ભા. ૧ લો. ૦-૧-૩, ભા. ૨ નો ૦-૨-૬ ભા. ૩ નો ૦-૨-૩.

એમનીજ ખતાવેલી અને સંખ્યા પ્રવેશથી થએલી જાણવાળી સંખ્યા-શિક્ષકની; પેટીઓ હવે તૈયાર થઈ છે. જેનું નામદાર હીંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલ સાહેબે તેમને પેટ્ટ આપેલું છે; અને તે મે. ડિરેક્ટર સાહેબના કમંધી-દરેક છાત્રાના મે. ડેપુટી સાહેબોએ નમુનાની માગણી કરી છે. માંથી જુની ગોખલપદ્ધતિની રીત નીકળી જઈને સંખ્યા લેખન, વાંચન, રવાળા, બાદબાકી, ચુલ્લાકાર, ભાગાકાર વસ્તુઓથી શીખવવાની રીત ખૂબ યશ. આમાં જૂદા જૂદા ચક્રકતા રંગનાં સુશોભિત, લાકડાનાં ચક્રતાં ગાંધી, ઉપરખતાવેલા સંખ્યામાં તેના ઉપયોગ ઉપરાંત જૂદી જૂદી ભાતની ગદાર અને શામીતી આકૃતિઓ બનાવવામાં, તથા આંકડા અને અક્ષરો બનાવવામાં, પૂલ, મકાન, યાંત્રિકા, વગેરે બનાવવામાં, તથા બાળાઓને ક્રમ

વિગેરે રમાડવામાં તેનો ધણો સ્વારો ઉપયોગ છે. અને તેથી નિશાળનું બી-
જું કેટલુંક ખર્ચ ધરી જાય છે. દરેક શિક્ષકે અને છોકરા વાળું કાંઈ પણ
સારું કુટુંબ કે નિશાળ આ સંખ્યા-શિક્ષક વગર રહેશે નહિ.

કી. એક પેટીના રૂ. ૩-૦-૦ અને બાર પેટીની કી. ૩૦-૦-૦

એજ પેટીને લંગતી અને તમામ શિક્ષકોને માટે સરકારે મંજૂર ન
રેલી સંખ્યા-પ્રવેશથી દરેક મહેતાજી બાણીતા છે. અને સંખ્યા શિક્ષક
હોકે નહો તોપણ સંખ્યાપ્રવેશના પુસ્તક વગર કાંઈ પણ શિક્ષકને ચાલશે
નહિ. કારણ કે નવાં ધોરણ પ્રમાણે પહેલા બે વરસના અભ્યાસને માટે
આના સિવાય બીજું એકે પુસ્તક નથી. કી. ૦-૨-૦.

સંખ્યા શિક્ષકની પેટીઓ તા. ૧ અક્ટોબરને દિવસે ગઈ સાલ ભ-
રાએલી કાન્ફરન્સ વખતે સમજાવવામાં અને પસંદ કરવામાં આવી હતી.
સંખ્યા પ્રવેશમાં તેનો ઉપયોગ બતાવવામાં આવ્યો છે, અને તે પ્રમાણે
પહેલાં બે ધોરણોમાં શીખવવાનું છે. સંખ્યા સમજાવ્યા વગર ગોખાવી
લાખાવી જવાની નથી, અને આંકના કોઠાઓ માટે કરી જવાના નથી;
સંખ્યા-પ્રવેશ વિષેનો હુકમ આગળ શાળાપત્રમાં નીકળી ચૂકેલો છે, અને
બધા શિક્ષકો તે વાપરતા હશેજ; જેઓ હજી પણ રાહ જોતા હોય તેમ-
ણે તે પુસ્તક જોવું.

એમનાંજ બનાવેલાં લેખાંનાં પુસ્તકો ન્યારથી સરકારે ટેકરૂં છુક
તરીકે મંજૂર કર્યા ત્યારથી લેખાંના શિક્ષણમાં કેટલો બધો ભૂંધારો યદ્ય મયે
જો વાત દરેક શિક્ષક અને પરીક્ષક જાણે છે. આ ઉપરના પુસ્તકો અને
સંખ્યા શિક્ષકની પેટીઓ નેટલાજ બસકે તેથી પણ વધારે ઉપયોગનાં
યદ્ય પડશે.

આ બધાં પુસ્તકો અને પેટીઓનાં મુખ્ય એજન્ટ અમદા-
વાદ રીચીરોડ 'સરસ્વતી પુસ્તકાલય' એ નામની સરકારી
નિશાળો ને માટે જોઈતાં તમામ પુસ્તકો વેચનારની પેઢીમાં; અને
દરેક છુકસેલરની દુકાને મળે છે,

ગુજરાત શાંઠાપત્ર.

પુસ્તક ૪૨મું,

માર્ચ ૧૯૦૩,

અંક ૩૯૦.

માસ.

અભ્યાસમાં સફળ થવાની પદ્ધતિ—‘વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો કંઈ સજ્જાત નથી’ એવી એક અંગ્રેજીમાં કહેવત છે. એનો અર્થ એવો છે કે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી એ કંઈ સહેલું કામ નથી. પણ અનુભવી પુરુષોએ કેટલાક નિયમો પોતાના અનુભવપદ્ધતિ બાંધ્યા છે તે અનુસરવામાં આવે તો સાધારણ શુદ્ધિવાળા પુરુષને પણ ક્ષણ પ્રાપ્ત થયા વિના રહે નહિ. કાંઈ પણ શાસ્ત્રનું ગાન મેળવવામાં ક્ષેત્ર મેળવવી હોય તો અમુક નિયમ પ્રમાણે વર્તવું જ જોઈએ. એ નિયમો નીચે પ્રમાણે હોવા જોઈએ—

૧. કામનું વખતપત્રક તૈયાર કરવું.

નિયમિત રીતે કામ કરવાથી કામ બારરૂપ થઈ પડતું નથી. જુદા જુદા વિષયોનો અભ્યાસ કરવા સારું વખતપત્રકમાં જુદો જુદો વખત નક્કી કરવો અને તે પ્રમાણે દરરોજ કામ કરવું. જો કાંઈ કારણથી અમુક વિષયનો અભ્યાસ કરવો રહી જાય, તો તે અભ્યાસ બીજા દિવસે વધારે વખત રોકાઈ કરી લેવો, પણ વખતપત્રકની વ્યવસ્થા તોડી નાંખવી નહિ.

ધણા માણસોને અનિયમિત રીતે અભ્યાસ કરવાની ટેવ પડી હોય છે તેથી તેઓ નિષ્ફળ થાય છે. પરીક્ષા દૂર હોય છે સારું બિનકુલ અભ્યાસ કરતા નથી, અથવા નહિ જોવો અભ્યાસ કરે છે, અને પરીક્ષા પાસે આવે છે સારું અતિથય પરિશ્રમ લે છે. આથી તેઓ શરીરને હાનિ કરે છે અને તેમનું ગાન અપરિપક્વ હોવાને લીધે અસંપૂર્ણ રહે છે, તેથી તેઓ પરીક્ષામાં નાપાસ થાય છે. કદાચ પાસ થાય છે તો ઉપરે નંબરે પાસ થતાં નથી, અને યોગ્ય વખતમાં મંગળમાં ધણા નિચાર દાખલ કરે છે તેથી શારીરિક

તેમજ માનસિક શક્તિઓને નુકસાન પહોંચાડે છે. આવા અભ્યાસથી વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન થતો નથી, અને તેથી જ્ઞાન અપૂર્ણ રહે છે. આવા પુરુષો અભ્યાસનો હેતુ પરીક્ષા પાસ કરવી એજ સમજે છે, અને પરીક્ષા ઉત્તીર્ણ કરી એટલે પુસ્તકો ઊંચાં મૂકે છે; તેમને અભ્યાસ કંટાળો આપનાર યર્ધ પડે છે. પરીક્ષા પસાર કરી એટલે એક ગઢ છતાં એમ તેઓ સમજે છે અને એ પુસ્તકોનું જન્મારામાં મ્હોં પણ નહિ જોઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરતા ન હોય તેમ વર્તે છે. પણ નિયમિત રીતે કામ કરવાથી કામમાં રસ લાગે છે અને થોડું થોડું કામ દરરોજ થવાથી ગમે એવું જારી કામ પણ સુગમ યર્ધ જાય છે. અભ્યાસમાં પણ એજ નિયમ લાગુ પડે છે. નિયમિત રીતે અભ્યાસ કરવાથી જ્ઞાનપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે અને ગમે તેવો સાધારણ શુદ્ધિવાળો શિષ્ય પણ અભ્યાસમાં સફળ થાય છે.

૨. વખતપત્રકમાં વિષયો યોગ્ય ક્રમમાં લેવા.

એકનો એક વિષય લાંબો વખત વાંચવાથી મન કંટાળી જાય છે. તેમજ અધરા વિષયો લાગતગટ વાંચવાથી પણ મનને ઘણો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. આથી વિષયો નીરસ લાગે છે અને મન તેમાં લીન થતું જોઈએ તેમ થતું નથી. એકાક્રમ ચિત્ત વગરનું વાચન ફળાશ્રુત થતું નથી. આ કારણથી વખતપત્રકમાં જુદા જુદા વિષયોની એવી વ્યવસ્થા કરવી કે મનને પરિશ્રમ પડે નહિ, વાંચવામાં રસ ઓછો ન થાય, અને અભ્યાસ સફળ થાય. અંકગણિતના દાખલા કર્યા પછી લાગલાજ અક્ષરગણિતના દાખલા કે ભૂમિતિના સિદ્ધાન્તો કરવા માંડીએ તો વિષય શુષ્ક લાગે છે, પરિશ્રમ વિશેષ પડે છે, અને ફળ ઓછું થાય છે. પણ ગણિત પછી કવિતા કે ભૂગોળનો વિષય રાખ્યો હોય અને પછી અધરા વિષય મક્કો કર્યો હોય તો મનને આરામ મળે છે અને અભ્યાસમાં સુગમતા પડે છે. વળી કંઈ લખવાનું કામ કરવું હોય તો તે છેવટે લખવાથી દોષ પડે છે, કેમકે મન થાકી જાય છે તો વાંચવા કરતાં લખવાનું કામ સહેલથી થાય છે. તેમજ જે વિષય આપણને અધરો લાગતો હોય તે પ્રથમજ કરી લેવાથી લાભ છે, કેમકે પાછળથી મન આનંદ થવાથી અરાજક કામ કરતું નથી અને વિષય કાવો રહી જાય છે.

૩. વિષયોની ટૂંકી નોંધ કાઢવી.

કેટલાક વિષયોનો અભ્યાસ કરી રહ્યાં પછી પુનરાવર્તન કરવા સારું તેની ટૂંકી નોંધ કાઢવાથી ઘણો લાભ થાય છે. ઇતિહાસ, પદાર્થવિજ્ઞાન, વગેરે વિષયોમાં આ ઘણું ઉપયોગી છે. પરીક્ષા વખતે બધું પુસ્તક ફરી વાંચી જવાનું નથી, પણ આવી નોંધ જોઈ જવાથી આખો વિષય મન આગળ ખડો થાય છે. ઘણા વિષયોની આવી તૈયાર કરેલી નોંધ મળે છે, પણ તે વાપરવામાં કંઈ લાભ નથી, એટલુંજ નહિ, પણ હલટી હાનિ છે. જેમ જાને તેમ મોટાં પુસ્તકો વાંચી પોતાની મેળે તેમાંથી નોંધ કાઢવી. આવી નોંધ જાતે કાઢવાથી મનને કમરત મળે છે અને વિષયનું જ્ઞાન બરાબર ઠસે છે. એ નોંધ જેમ જાને તેમ ટૂંકી હોવી જોઈએ કે પુનરાવર્તન કરતી વખતે બધી જોઈ જાય.

૪. તંદુરસ્તી સાચવવી.

કોઈ પણ કાર્યમાં સફળ થવા સારું પરિશ્રમ કરતી વખતે તંદુરસ્તીનો સારી પેઠે વિચાર કરવો. ઘણા માણસોએ મગ્ન ઉપરાંત અભ્યાસ કરવાથી શરીરને નુકસાન કર્યું છે. આવી રીતે પરિશ્રમ કરવાથી સર્વ પરીક્ષામાં પહેલું નંબરે કદાચ પાસ થવાય, તોપણ તંદુરસ્તીનો અગાડ થવા વિના રહેતો નથી, અને તંદુરસ્તી ખગડે એટલે આખો જન્મનો ખરાબ થાય છે. વળી પરીક્ષા પાસ કરી સ્કૂલ કે કોલેજ છોડી નોકરીએ વળ્યા એટલે લાજવાનું પૂરું થયું એમ સમજવાનું નથી. ખરું જોઈએ તો ખરો અભ્યાસ ત્યારે પૂરો થવાને બદલે સારું થાય છે. સ્કૂલ ને કોલેજનું કામ માત્ર વિદ્યાર્થીનાં મનની બધી શક્તિ બરાબર કેળવી તેમને જે વિષયનું જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છા થાય તે વિષયનું જ્ઞાન મેળવવા યોગ્ય કરવા એજ છે. આ પ્રમાણે સહુથી ઉપલે નંબરે પાસ થવાથી જ્ઞાન મેળવવાની યોગ્યતા સહુથી વિશેષ આવી છે એજ સિદ્ધ થાય છે, એમ નથી સિદ્ધ થતું કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ રહ્યું અને હવે કંઈ બાકી નથી; કેમકે જ્ઞાન તો અખૂટ છે, સમુદ્રનું પાણી ખૂટે તો જ્ઞાન ખૂટે. આ કારણથી ઉપલે નંબરે પાસ થવાનો પ્રયાસ કરવામાં તંદુરસ્તીને માટે બેઠકારી રાખવામાં આવે તો આખી જીંદગી ખરાબ થાય છે, આયુષ્ય ટૂંકું થાય છે, અને સ્કૂલ કે કોલેજ

શિક્ષકોને શિષ્યના અજ્ઞાન માટે તેની મરદારી કરી તેને તેના મંડળમાં દય-
કા પાડવાની કે મૂર્ખાં ગધેડા, એવાં કુવચન કહેવાની ટેવ હોય છે. એ
ધણી ખોટી રીત છે. શિષ્યમાં દોષ હોય તો તે તેને દર્શાવવો, પણ તેમ
કરવામાં કંઈ કુવચન કહેવાની કે તેની મરદારી કરવાની જરૂર નથી. જ્ઞાત
પ્રકૃતિથી અને ગંભીરતાથી તેને તેની ભૂલ જતાવવાથી તેના મનપર સારી
અસર થાય છે. ૪. બાળસ્વભાવનો અભ્યાસ. વિદ્વાનો કહે છે કે દરેક સાત
વર્ષમાં શરીરનાં તત્ત્વમાં તદ્દન ફેરફાર થઈ જાય છે. માનસિક તત્ત્વમાં પણ
એવેજ ફેરફાર થઈ જાય છે. જે કે આવો ફેરફાર શરીરનાં અને મનનાં
તત્ત્વોમાં થયાં કરે છે, તો પંજુ-આપણને તેનું જ્ઞાન થતું નથી; અજ-
ણતાં એવા ફેરફાર થયાં કરે છે. આ પ્રમાણે શિષ્ય અને શિક્ષકનાં મા-
નસિક તત્ત્વમાં ઘણો ફેર હોય છે એ વાત શિક્ષકે જાણવાની નથી.
બાળસ્વભાવનું તેને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. તનની અને મનની શક્તિ-
ઓ કેવી રીતે ખીસે છે તેની તેને પૂરી માહિતી હોવી જોઈએ. ઇન્દ્રિ-
યવિજ્ઞાન અને માનસશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વોનું તેને અવશ્ય જ્ઞાન હોવું જોઈ-
એ. તેમજ બાળકની આરોગ્યતા સાચવવા સારા શાળાની રચના કેવી
જોઈએ તથા તેમાં કેવાં કેવાં સાહિત્ય જોઈએ તેનું જ્ઞાન મેળવવા સાર
તેનામાં આરોગ્યશાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. ૫. જ્ઞાનસંપત્તિ. જે વિષય
મેળવવાનો હોય તેનું તેમજ શિક્ષણપદ્ધતિનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન તેનામાં હોવું
જોઈએ. તેણે કાળપરત્વે જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થાય તેની સાથે પોતાના જ્ઞાનમાં
હમેશા વૃદ્ધિ કરતા રહેવું જોઈએ. સારા શિક્ષક થવું હોય તો હમેશા અ-
ભ્યાસક રહેવું જોઈએ. અમુક વિષયમાં હું પરિપૂર્ણ છું ને હવે મારે એ-
નો અભ્યાસ કરવાની જરૂર નથી એવું જે માને છે તે કદી ઉત્તમ શિક્ષક
નીવડતો નથી, જેનો અભ્યાસ હમેશા આભ્યાસ કરે છે તેજ શિક્ષક ઉત્તમ
છે. ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન, માનસશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, શિક્ષણશાસ્ત્ર, ઉત્તમ શિક્ષકોએ
મેળવેલા અનુભવ તથા તેમની જીંદગીનાં જ્ઞાનને જે પુસ્તકોમાં હોય એવાં
પુસ્તકો, અને શાળાઅવરથાનાં પુસ્તકો ઉપરાંત જે જે વિષયો તેને શિખવવા-
ના હોય. તેને લગતાં ઉત્તમ પુસ્તકો શિક્ષકે હમેશા વાંચવાં જોઈએ. દરેક વિદ્વાન
શિક્ષકનું કામ કરી શકતો નથી, પણ દરેક શિક્ષકે વિદ્વાન થવું એટલે જ

ઘાની વૃદ્ધિ કર્યા કરવી એ તેનો ધર્મ છે. આ પાંચ સાહિત્ય ઉપરાંત શિક્ષકમાં શિષ્યવર્ગને કાશુમાં રાખવાની શક્તિ, પોતાના વિચાર સ્પષ્ટ રીતે તેમજ શિષ્યના ગાનને યોગ્ય ભાષામાં દર્શાવવાની શક્તિ, તેમજ પોતાનું શિક્ષણ શિષ્યના મનપર બરાબર ઠસાવવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. આવા ઉત્તમ ગુણુવાળો શિક્ષક હોય તે છતાં શિષ્ય શીખે નહિ તો તેમાં શિક્ષકનો દોષ નથી, શિષ્યનો દોષ છે. ભવજીતિ કવિ કહે છે તે પ્રમાણે

વિતરતિ ગુરુઃ પ્રાક્ષે વિદ્યાં યથૈવ તથા જટે

. ન તુ સ્વલુ તયોદ્દાને શક્તિ કરોત્યપદન્તિ વા ।

भवति च पुनर्भूयान् भेदः फलं प्राति तद्यथा.

मभवति शुचिर्विम्बोद्ग्राहे मणिर्न मृदां चयः ॥

(ગુરુ પ્રાચ શિષ્યને જેવી રીતે વિદ્યા શિખવે છે તેવીજ રીતે જડને પણ શિખવે છે. બંનેમાંથી કોઈમાં ગાનની શક્તિ ઉત્પન્ન કરતો નથી કે તેનો નાશ પણ કરતો નથી. પણ ફળના સંબંધમાં એ શિષ્ય વચ્ચે ધણો ફેરફાર થાય છે તે જેવી રીતે પવિત્ર મણિ પ્રતિબિંબ અદલુ કરવામાં શક્તિમાન થાય છે, પણ માટીનો સમૂહ યતો નથી તે પ્રમાણે છે.)

ઉગ્રકંઠા બોઈ ઑવ્ એન્જ્યુકેશને કેળવણીની બાબતમાં ખાસ સંશોધન અને રિપોર્ટ કરવા નીમેક્ષા હિરકટર બિ. મિકેઅલ સેડ્ઝરે સ્કૉટલૅન્ડની શિક્ષકસમાજમાં અમેરિકાની સંયુક્ત રાજ્ય (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)માં ચેલ્ટી કેળવણી વિશે નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે:—અમેરિકામાં અનેક પ્રકારની જાગૃતિ જોવામાં આવે છે, તેમાં કેળવણીની બાબતમાં જાગૃતિ એ એક છે. સાં કેળવણીના પ્રચારમાં સ્કૉચ અથવા સ્કૉચ—આઈરિશ જાતના મોક્ષિ અગ્રેસર બાગ લે છે. સાંની કેળવણીમાં ચાર બાબત ખાસ વખાણવા લાયક છે. ૧. સુધારો ધણો આગળ વધ્યો છે અને લોકોની કેળવણી પર ધણી શ્રદ્ધા છે. ગરીબ તેમજ તવંગર લોકો કેળવણી માટે લન, મન, અને ધન અર્પવાને તૈયાર હોય છે. બેલ્જીકની જાહેર પુસ્તકશાળામાં નીચેના શબ્દો કોતર્યા છે:—‘અજાની બ્યવસ્થા અને સ્વતંત્રતા’ કારણ કે

ળવણી છે એમ પ્રગટતાક સંત્ય માને છે. ૨. અમેરિકાના શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓનાં ખાસ લક્ષણો ખિલવવામાં ડાઈ પલુ જાતનો પ્રવાસ બાકી રાખતા નથી. અમેરિકાની કારખાનાં ચપળ કારીગરોની માગણી કરે છે હારે અમેરિકાની શાળાઓ ચપળ આગકો તૈયારસ્કરવાનો નિશ્ચય કરે છે. ત્યાંની શાળામાં સતતતા અને સમાનતા બેઠકમાં આવે છે. કેળવણીમાં સતત વિચાર કે સૂચનાને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. ૩ અમેરિકાના શિક્ષકો કેળવણી આપવાનાં નિર્ણયક હોય તે કાઠી નાંખવાના હેતુથી અનેક તરેહના પ્રયોગો કર્યા જાય છે. તેઓ સમજે છે કે વ્યવહારમાં કામે લગાડેલી શાસ્ત્રીય શોધોએ કુનિવાની જીવનસ્થિતિમાં અતિશય ફેરફાર કર્યો છે, માટે અર્વાચીન સમર્થતા જીજરતી પ્રબુ જીંદગીનાં કર્તવ્ય કરવા સમર્થ થાય એવી તેને કેળવણી આપવાનો ઉદ્દેશ રાખી વિવિધ વ્યવસ્થા એવી યુક્તિથી કરવી જોઈએ કે તેમાંથી વગર જરૂરનું નીકળી જાય. આપ કરવાથી કેળવણીનો ખર્ચ એકો થાય છે અને જુદા ધંધા અને કામકાજ કરવા માટે જરૂરનું શક્તિય જ્ઞાન સોંકાને મળી શકે છે. ૪ ધણા અમેરિકન વેપારીઓ સારી પેઢે સમજે છે કે શાળાઓ અને યુનિવર્સિટીઓમાં લાગેલા વિદ્યાર્થીઓ તેમના ધંધામાં ધણા લાયક મદદગાર થઈ પડે છે. જે યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ ઉત્તીર્ણ થયા શિષ્યોમાં ગર્વિષ્કપણું ન આવ્યું હોય અને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન મેળવ્યા પછી આનુભવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની તેમની ઇચ્છા હોય તથા તેમનામાં વિનય હોય તો એવા સુવિક્ષિત પુરોગો લાભ લઈ તેમને કારખાનાંમાં મોકલ પડે. આપવામાં ત્યાંના વેપારીઓ ચૂકતા નથી.

અમેરિકન સોંકાની કેળવણીના ગુણો વખાણવા પછી મિ. સૅન્ડરે તેના દાખો વિશે વિવેચન કર્યું છે. કેટલાંક સંકેતોમાં યુનિવર્સિટીની ગેરવ્યવસ્થાને લીધે કેળવણીનો કારમાર જરાજર ચાલતો નથી કેળવણી સ્થિત કરવાની ઇચ્છા એટલી બધી પ્રજાળ છે કે તેમ કરવામાં કેટલાક વિપર્યતા શિક્ષણથી મનને જે યોગ્ય કસરત મળવી જોઈએ તેની મજે છે કે નહિ તે વિશે ભારે શક રહે છે. યુનિવર્સિટી સોંકાની અતિશય સખાઈથી દંટાળી ઇચ્છાથી નાસી આવેલા હોવાથી તેઓ છેકરાંને વિશેષ છૂટ આપવાની ઇચ્છા રાખે છે. તેમનાં ખાસ ગુણોને જરાજર કેળવણીમાં જોઈએ તેટલી છૂટ આપ

વાંચી કુટુંબ પ્રસંગે તેઓ તેમને અવિનશી બનાવે છે. તેમનામાં ખીજે દોષ એ જોવામાં આવે છે કે તેમનું જ્ઞાન ઉપવંશીક હોય છે, તેમના બોલવામાં અનિશ્ચયોક્તિ હોય છે, અને કાર્યમાં અધિચરતા હોય છે. વળી ખીજ એક ખામી એ છે કે અમેરિકન લોકો વેપાર માટે અત્યુત્ક્રુક હોય છે તેથી તેમની કેળવણીની પદ્ધતિ પણ તે માટે વિશેષ દોરવાય છે.

સિદ્ધલક્ષીપ (સીડોન)ના ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શને ત્યાંની કેળવણી વિશે વાર્ષિક રિપોર્ટ કર્યો છે તેમાં નીચેની મુખ્ય બાબતો છે:—

વસ્તી ૩૦,૦૦,૦૦૦. સરકારી તેમજ સરકાર તરફથી મદદ મળતી હોય એવી શાળામાં લખુતા છોકરાઓની સંખ્યા ૧,૩૩,૦૦૦ અને છોકરીઓની સંખ્યા ૫૦,૦૦૦. આ સંખ્યા નિશાએ જવાને લાયક ઉમ્મરવાળાના સંકેદે ૨૫ ટકાને આશરે છે.

ઊંચા પ્રકારની માધ્યમિક (સેકન્ડરી) કેળવણી—

આને માટે એક રૉયલ કૉલેજ, ૩ સરકારી શાળા, અને ૧૫૪ સરકારની મદદથી આગતિ શાળાઓ છે. રૉયલ કૉલેજમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૩૧૩, ત્રણ સરકારી સ્કૂલોમાં ૫૦૦, અને ખાડીની સ્કૂલોમાં ૨૦,૦૦૦ છે. લંડનની મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષાના જેટલો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે.

પ્રાથમિક કેળવણી—

આ વર્ષમાં ૭ મોટી પ્રાથમિક શાળામાં બધા વિષયોમાં પરીક્ષા લેવાની પદ્ધતિ દાદી નાંખી તેને બદલે ઉપત્તક તપાસ કરવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી છે. આનું પરિણામ લાલકારક આવ્યું છે. બાળવર્ગમાં પદાર્થપાઠના શિક્ષણને તેમજ ઉપલાં ધોરણોમાં ગણિતના શિક્ષણને આથી લાભ થયો છે. અગાઉ છોકરાંની માનસિક શક્તિ જરાજર કેળવાતી ન હતી. શિક્ષકો જે કહે તે સાંભળી મોઢાંએ કરવાની સૈધી આગતી હતી. વિદ્યાર્થીઓ પ્રવર્ત વંચે ગર શિક્ષક કહે તે માત્ર મદલ કર્યા કરતા હતા. હવે તેમને અનુર પ્રત્નો પૂછી જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તેથી તેમના મનને કમરત મળે છે. શિક્ષકો સમજતા થયા છે કે અગાઉની પેઢી હવે આમણે પોપટીકે જ્ઞાન આપીશું તે આશરે નહિ.

બાળવર્ગમાં પદાર્થપાઠ, આકાર અને રંગ વિષે પાઠો, અને પાઠ્યસ્ત ઉપરથી સાધારણ કુદરતી પદાર્થનો ચિત્રો શિખવવામાં આવે છે. અગાઉ સંખ્યા સમજણ પાડ્યા વગર મ્હોંએ કરાવી શિખવવામાં આવતી હતી તેમ હવે થતું નથી, પણ પદાર્થદ્વારા સમજણ આપી શિખવવામાં આવે છે. ગામડાના છોકરાને મુદત કાપવાના, ચક્રવર્તી વ્યાજના, અને એવા એવા ક્ષાપકાઓ જે કંઈ કામના નથી તેને બદલે માપકરણ શિખવવામાં આવે છે.

ઔદ્યોગિક કેળવણી—

૪૫ શાળાઓ અને ૧,૮૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. કેળવણીનો ઉદ્દેશ મંચી બ છોકરાને કોઈ પણ ધંધો શિખવવાનો છે. છોકરીઓને લગ્ન સોંપનાં, રાંધતાં, ગૂંથનાં, અને શીત બનાવતાં શિખવે છે, અને છોકરાઓને દરજી, મેચીનું, સુયારનું, લુહારનું, હાપવાનું, ચોપડીઓ બાંધવાનું વગેરે કામ શિખવે છે. ડિરેક્ટર સાહેબ આ સંબંધમાં ટીકા કરતાં જણાવે છે કે સીંચવાનું અને રાંધવાનું કામ નિશાળમાં ધર જેવું શિખવાનું નથી. માતિના વિચારોને લીધે છોકરાઓને જે ધંધો કરવાની ઇચ્છા થાય તે પસંદ કરવાની છૂટ નથી. કેળવાપણ શિક્ષકો તેમજ ઇન્સ્પેક્ટરો ન મળવાથી એસાનો ધણો બગાડ થાય છે. ધંધો શિખવતા પહેલાં પૂરોપમાં જેમ હાથ અને આંખને કેળવણી આપવામાં આવે છે તેવી કેળવણી આપવાનો જરૂર છે; કેમકે એવી કેળવણી ઉપરજ ઔદ્યોગિક કેળવણીનો આધાર છે.

વ્યવસ્થા—આ સંબંધમાં ટીકા કરતાં ડિરેક્ટર સાહેબ લખે છે કે ધણાખરા શિક્ષકો એમ સમજે છે કે પોતાના વર્ગમાં બંદોબસ્ત રાખ્યો એટલે વ્યવસ્થા સંબંધી પોતાનું કર્તવ્ય પૂરું થયું, બંદોબસ્ત કેવી રીતે રાખ્યો તેની તેઓ દરકાર રાખતા નથી. પણ તેઓએ જાણવું જોઈએ કે જે શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ ઊંચ પ્રત્યે ગ્રેમ અને પૂન્યભાવથી જુએ છે અને ખર્ચ સ્થિત રહેવું એ પોતાનો ધર્મ સમજે છે તેજ શાળા સુવ્યવસ્થિત છે.

૭મી નવેમ્બરે અલાહાબાદ યુનિવર્સિટીની પરિષદ (કોન્વોકેશન) બરાહ તેમાં લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર અને યુનિવર્સિટીના એન્સેમ્બલ અધ્યક્ષસ્થાને બિન્દા આ હતા. તેમના બાપજીમાં સંસ્કૃત અને હિંદુસ્તાની વગેરે દેશી ભાષાઓ

અભ્યાસને લગતા તેમજ અનેકબાપવિગ્નાનને લગતા વિચારો ધ્યાનમાં લેવા જેવાં હોવાથી નીચે આપ્યા છે:—

‘ જો ખી. એ. યથા પછી વિશેષ અભ્યાસને માટે આપણે એક શાળા સ્થાપી શકીએ તો મારા વિચાર પ્રમાણે ત્યાં દેશી બાપાઓનો અને તેની માનુષાયા ગીર્વાણમાળાનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ થવો જોઈએ. જો અંગ્રેજી બોલવાઓમાંથી દેશી ભાષાઓ અને સંસ્કૃત, અરેબિક, અને શરસીનો અભ્યાસ જતો રહે તો ધણું ગ્રોવનીય થાય; તેમજ આપણી દેશી બાપાઓને બરખર કેળવવામાં ન આવે તો તે પણ અપૂર્ણ રહે. સંસ્કૃત, અરેબિક, અને શરસી બાપાના ગાન વગર કોઈ પણ માણસ દેશમાં સર્વથી વિશેષ દુધાયત્રી દિદુસ્તાની બાપાનું સાકં ગાન મેળવી શકે નહિ, કે ભાપાને કેળવી તેમાં વૃદ્ધિ કરી શકે નહિ. અંગ્રેજી બાપાની બાબતમાં પણ એમજ છે. એનું, પણ ધણું સાકં ગાન ગ્રામ દરનું હોય તો લેટિન, ફ્રેન્ચ, અને જર્મન બાપાનું કંઈક ગાન આવશ્યક છે. અરેબાપાવિગ્નાનનું અધ્યયન પણ ધણું રસિક છે અને જેની જન્મભાષા દિદુસ્તાની હોય તેને અનેકબાપાવિગ્નાનના અભ્યાસથી ઘણા લાભ થયા વિના રહેશે નહિ. સંસ્કૃતમાંથી પ્રાપ્તદ્વારા દિદુસ્તાની બાપામાં ગ્રામ્હો સી રીતે આવ્યા છે તેનું ગાન તેને યશો, તેમજ સંસ્કૃતને શરસી તથા લેટિન બાપા સાથે પણ તે સરખાવી શકશે. ’

આ કિષ્કંધી માલમ પછો કે દેશીબાપાનું શુદ્ધ ગાન મેળવવા તેમજ દેશીબાપાને સારી રીતે કેળવવા તથા તેમાં વૃદ્ધિ કરવા સંસ્કૃત બાપાના ગાનની જરૂર છે અને એવા હેતુથીજ દુનિયા દોલેખેમાં સંસ્કૃતબાપા શિખવવામાં આવે છે.

સૉક્રેટીસ અને તેની શિક્ષણપદ્ધતિ.

સૉક્રેટીસ એક અંધ-શ્લેષ વિદ્વાન કિલકુદ્દ હતો. એની શિક્ષણપદ્ધતિ કેવી હતી તે અણનું, ધણું અગમનું હોવાથી તે વિશે અતિ લખવામાં આવે છે.

• એ વિદ્વાન ઇ. સ. પૂર્વે ૪૦૦ વર્ષપર યઈ ગયો. ઇ. સ. ૫.

૪૬૮માં તે જન્મ્યો હતો અને, ઇ.સ. ૫૦૦ થી ૫૦૯ માં મરણ પામ્યો. એના સમયમાં અંધનસંતી દેવી સ્થિતિ હતી તે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. ત્યાં વેપાર ધર્મધોક્કાર ચાલતો હતો. ખાનગી મકાનો તો સારાં હતાં, પરંતુ જાહેર મકાનો ઘણાં લાચર અને રોનકદાર હતાં. પાસે બંદરમાં વેપારી માત્રની જૂથ આવજા થતી હતી. પિરીઅસ જે દાસ સિએને, કહેવાય છે ત્યાં જ વાના ટોળાવની બંને બાજુએ મોટી સામસામી દીવાલો હતી ત્યાં ધર્મને લાઈને વખતે દરીઆમાં જઈ સડાવું હતું. શહેરમાં સર્વથી ડાંગાં મકાનો દેવાલયો હતાં. અંધેને દેવી ઉપરથી અંધનસ નામ પડ્યું છે તે, દેવીના મંદિરનું નામ પાચેનન હતું; અને એ દેવાલયની પાસે જ્યુપિટર, એલિમ્પસ, અને એપોલો દેવોનાં મંદિરો હતાં એ દેવાલયોનાં હાલનાં ખંડેર ઉપરથી પણ તે સમયની સ્થિતિનો ખ્યાલ જોનારના મનમાં સહજ આવે છે. આ પ્રમાણે અંધનસ તે સમયે મોટું શહેર હતું; પણ ટાપર કે 'સાધરેક્સથી વ્યાપારને અર્થે કે એ શહેરની આખાદી જેવા માટે ૨,૩૦૦ વર્ગપર જે કોઈ જતું તેને માત્ર બહારની આખાદી જેવાથીજ શહેરનું મહત્વ સમજાવું નહિ, કેમકે તેના ખર્ચ ઉદ્યમનું કારણ તો વિધાસંપત્તિ હતી. સાંના મોકોની, સ્વતંત્રતા, ઉદ્યોગ, અને નવું નવું જ્ઞાન સંપાદન કરવા તરફ અભિરુચિ એ પ્રેરના અભ્યુદયનાં ખરાં કારણ હતાં સેન્ટ લ્યુક કહે છે કે 'સાંના લોકો કંઈ પણ નેતું, કહેવામાં કે સાંભળવામાં પોતાનો અધો સમય ગાળતા હતા' એટલે અર્થ એમ ન સમજવો કે હાલ જેમ દુનિયાના જુદા જુદા દેશોના વર્તમાન જાણવા તરફ લોકોનો પ્રેમ છે તેમ ત્યાંના લોકો કે શહેરની નવી નવી ખબરો જાણવા તરફ હતા. તેઓ તો કોઈ પણ નવું સત્ય કે નવો સિદ્ધાન્ત, રાજ્યતંત્ર વિશે નવીન મત, શહેરી તરીકે સ્વકર્તવ્ય વિશે કંઈક અપૂર્વ વિચાર, તાજાનાં સંસ્થાનોના હક, કે કુટુંબ કે રાજ્યમાં શુદ્ધિનો શી રીતે ઉપયોગ કરવો તે વિશે જ્ઞાન મેળવવા ઘણાજ તત્પર રહેતા. તે સમયે છાપવાની કળાનું સંશોધન થયું ન હતું તેથી વર્તમાનપત્રો અને લોકોને અભિપ્રાય બાંધવાનાં સાધનો ન હતાં. વાદવિવાદ મ્હોંએ થતો હતો અને લોકસભામાં, બજારમાં, દેવળમાં, અને બીજો સ્થળે નીતિ કે રાજ્યતંત્રના કોઈ પણ વિષયપર તકરુર કરતાં લોકોનાં ટોળેટોળાં

જોવામાં આવતાં હતાં. પેરિક્લીસ નામના વિદ્વાન્ રાજ્યતંત્રી અને ભાષણ-કર્તાએ એક પ્રસંગે લગાઈમાં મરણ પામેલા યોદ્ધાઓને ભૂમિદાહ કરતી વખતે જે ભાષણ કયું હતું તેમાં તેણે નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું:—

‘ રાજ્યતંત્ર વિશે વિચાર ન કરી શકે તેને મૂર્ખ ગણનારી પ્રજા તે એયિનીઅન પ્રમજ છે. રાજસભામાં જે વિષયની ચર્ચા કરવાની હોય તે વિષય વિશે એ પ્રજાના લોકો પ્રથમ વાદવિવાદ કરીને તૈયાર થાય છે. લગાઈ કરવી હોય તો તે કરવી વાજળી છે કે નહિ તેનો પ્રથમ તેઓ દીર્ઘ વિચાર કરે છે. વિચાર કર્યા વિના લગાઈમાં ઝંપલાવવાનું સાદસ કદી એ પ્રજા કરતી નથી. પણ લગાઈથી કેટલી હાનિ થવાનો સંભવ છે અને સુમેલના કેટલા લાભ છે તે જાણવા છતાં જ્યારે લગાઈમાં પડવુંજ પડે છે, ત્યારે તે શીર્ષ દર્શાવે છે. આ પૃથ્વીમાં ઘણા પ્રસિદ્ધ પુરોહો થઈ ગયા છે ને તેમનાં શબો જમીનમાં દટાયાં છે, પણ આજે જે પુરોહોનાં શબો દાટવામાં આવે છે તેનાં કરતાં વધારે ઉદાર મનના કે શીર્ષવાળા પુરોહોનાં શબો કદી દટાયાં નહિ હોય; કારણ કે એ લોકો એક સ્વતંત્ર રાજ્યના બુદ્ધિમાન્ પુરોહો છે.’

આ પ્રમાણે એથન્સ એક મોટું સરસ્વતીમંદિર હતું; પણ હાલ જેવી કેળવણી આપાય છે તેવી સામાન્ય એયિનીઅનને લાગેજ મળતી નહતી. તેને લખતાં કે વાચતાં આવડતું ન હતું, પણ તે ભાષણકર્તાનાં ભાષણો સાંભળી શકતો હતો અને સમજતો હતો. વળી એકદિનસના વૃક્ષમંડપમાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની આસપાસ જે ગિરગામુ રોળું એકું થતું હતું તેમાં એ પણ ભેગો થતો હતો. ધનાઢય લોકો ક્ષાંટેડલીસ, એરિસ્ટોફેનીસ, અને એવા મોટા મોટા નાટકકારોનાં નાટ્યો લોકોને મદત બજવી બતાવવામાં મદદ કરતા હતા, અને એવાં નાટકો જોવા લોકોની મેદિની ભરાતી હતી. મોટા મોટા ચિત્રકરો અને શિલ્પીઓનાં ચિત્રો અને કાતરકામો લોકો જોઈ શકતા હતા. હેકટર, યુગાઈસીસ, અને એવા યુગ્ધોનાં પરાક્રમો કદી બતાવનારા ભાટો-કોનાં પીરરસ કાળો તેઓ રથજે રથજે સાંભળી શકતા હતા. તેમને યુદ્ધની કળા રાજ્ય તરફથી શિખવવામાં આવતી હતી. આ પ્રમાણે તેમને દરેક વિષયની કેળવણી મળતી હતી. તેઓ સમજતા હતા કે એથન્સ શહેરનું નામ એથેને નામની ગાનદેવી પરથી પડ્યું છે, તેથી જ્ઞાન સંપાદન કરવું

(૯૫)

એ તેમનું કર્તવ્ય છે. આથી શિશુમુખી એ ધણા લોકોને વિનોદ જેવું હતું અને તેમાં પ્રવીણતા મેળવતી એ તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજતા હતા.

દિવ્ય કહે છે કે હાલ કેળવણીની બીજી શાખાઓમાં ધણા વધારે થયો છે તો પણ એક બાજુમાં હજી અધિનીઅન લોકો જોવા આપણે વધ્યા નથી. શહેરીની ફરજ શી છે તે બાજુની કેળવણી, જાહેર બાજુનો વિષે અભિપ્રાય દર્શાવવાની યોગ્યતા માટેની કેળવણી, જેવા પોતાનો અભિપ્રાય થયો હોય તેવો સમજાવવાની, અને બીજાના મતનું ખંડન કરી પોતાનો મત સમર્થન કરવાની કેળવણી જેની અધિનીઅનોને મળતી હતી. તેની કેળવણી માટે હાજરમાં શું સાધન છે ? અધિનીઅન લોકોને શિક્ષકો સત્ત્વ સિદ્ધાન્તો ગ્રહણ કરતાં તેમજ તે સ્પષ્ટ રીતે બીજાને સમજાવતાં અને તેમના મનપર હસાવતાં શિખવતા હતા તેવા શિક્ષકો હાલ ક્યાં છે ? હાલ શિક્ષકો જ્ઞાન આપે છે, પણ તે જ્ઞાન બીજાના મનપર હસાવવાનું ક્યાં શિખવે છે ? હાલ ક્યાં છે કે અધિનીઅન વિદ્વાનો તરફથી હજી આપણે આ એક બાજુમાં કેટલુંક શીખવાનું છે.

આવા ઉદ્યોગી, આજ્ઞાદ, અને ગિરમુખ પુરોગામી પરિપૂર્ણ અધ્યક્ષ શહેરમાં ઉપર કલા પ્રમાણે લગભગ ૨,૩૦૦ વર્ષ ઉપર સાંકેટીસ થઈ ગયો. એ શરીરે દૃઢ કદનો, સ્થૂંઘ, અને કંઈક કદૂપો હતો, શહેરના એક બાગમાંથી બીજા ભાગમાં ફરતો, બધા દરજ્જાના માણસો જોડે વાતચીત કરવામાં આનંદ માનતો, અને જેમ અને તેમ વધારે પુરોગામી સાથે ઓળખાણ કરવા ઇચ્છતો. અધ્યક્ષના લોકોને તે છેક અભણો ન હતો. તેઓ તેને સારી પેઢે ઓળખતા હતા એનો બાપ શિક્ષી હતો. એણે અને જાતે લશ્કરમાં સિપાઈની નોકરી તેમજ રાજ્યમાં બીજી કેટલીક નોકરી સંસ્કારી રીતે બજાવી હતી. ૪૦ વર્ષના થયો ત્યાંસુધી તેની છંદગીમાં, ગોટા બનાવ બન્યા નહિ કે તેપરથી લોકોનું ધ્યાન તેનાપર ખેંચાય. પણ ૪૦ વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યા પછી તેણે અધ્યક્ષના આગેવાન પુરોગામી સાથે વારંવાર અને લોકોથી વિદ્વાતાયુક્ત સંભાષણ કરવા માંડ્યું. તેથી લોકોની નજર તેના પર ગઈ. જ્યાં કંઈ ભાવ્યું થતું હોય કે કંઈ મહેનતવાદિય હોય હોય ત્યાં સાંકેટીસ ગદા અને ચીથરીઆગ લુગડાં પહેરેલો ધ્યાનથી સાંભળતો.

• અવશ્ય જોવામાં આવતોજ. વિનય અને માનપૂર્વક તે ભાષણકર્તાને. ભાષણનો વિષય પૂછતો. સાધારણ રીતે બેરીકસાઈથી જવાબ દેવામાં આવતો કે તેજ જવાબપર સૌંદર્ય બીજે પ્રશ્ન પૂછતો, અને એક પછી એક ઉત્તર વિરૂદ્ધ હોય તો તે સર્વ સારી જેઠે યાદ રાખતો અને પ્રવૃત્ત વિષયમાંથી લગભગ ૫૫ આડો જવા નહિ દઈ ભાષણકર્તાને યુગ્મવી નાખતો, એટલે એવ.એને ૨૫૫૮ જણાવું કે જે વિષયપર ભાષણકર્તા ભાષણ કરે છે તે વિષયને અર્થજન તે સમજતો નથી. આ પ્રમાણે સૌંદર્ય હમશ જિજ્ઞાસુનું જ સ્વરૂપ દર્શાવતો, મોઈ ૫૫ પ્રસંગે જનને દોઈ સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદન કરવા પ્રયાસ કરતો નહિ. બીજાની સાથે તેના મતની પરીક્ષા થાય એવું પ્રત્યાભિક સંભાષણ દુરનીમાંજ તે આનંદ માનતો; તથા સંભાષણને હેતુ જિજ્ઞાસા હોય એમ દર્શાવતો અને એ જિજ્ઞાસા વૃષ્ટ ન થાય તો આશ્ચર્ય પામીને હોય એમ જણાવતો. એના મનમાં દરે વિચાર બંધાયો હતો કે ફૂનીઆમાં ધણું જાન દાખલ અને ખોટું છે. સાધારણ વિષયોનું જાન પણ લોકોને નિશ્ચિન હતું નહી, અને એ વિષે સામે ભાણસ પ્રશ્ન પૂછે તો તેમનું અજ્ઞાન દંકાઈ રહ્યું હોય છે તે બહાર નીકળી આવે છે. માન્ય જુઓ ખોટા સિદ્ધાન્તો બંધિ છે તેનું કારણ કે એ સિદ્ધાન્તોનાં જે આધાર જૂત વાક્ય હોય છે તે પણ દૂષિત હોય છે. વા-વિવાદ કરવામાં તેઓ અપ્રમાણિક થાય છે કે તેમને વાવિવાદ કરતાં આવડતો નથી તેથી તેઓ ખોટા સિદ્ધાન્તો બંધિ છે એમ નથી, પણ વિવાદના આરંભમાંજ જે વાક્યો તેઓ આપે છે તે પ્રમાણજૂત હતાં નથી; કેમકે તે આપતા પહેલાં તેમના સત્યાસંસ વિષે પૂરું સંશોધન કરવામાં આવતું નથી. તે હોતો કે આપણી ભૂલનું કારણ અપણું અજ્ઞાન છે. આપણું જ્ઞાન માપવાની આપણામાં શક્તિ નથી. આપણે પંચરણ શોધન કે પરદા દરે વિના ધણું સિદ્ધાન્તો માની લીધેલા હોય છે અને એ દૂષિત સિદ્ધાન્તોને આધારે બીજા સિદ્ધાન્તો પ્રતિપાદન કરવા મળીએ છીએ તેથી તે પણ દૂષિત થાય એમાં શી નવાહ? માટે સંતેનું સંશોધન કરવું હોય તો આપણા જ્ઞાનમાં જે દઈ અપૂર્ણ કે દૂષિત હોય તે પ્રથમ દૂર કરવું એ અપ્રજો ધર્મ છે.

સૌંદર્ય મોઈ ગ્રંથ રચ્યો નથી. એનાં શિષ્યો પેટાં અને એનાં

ફોને એનાં સંભાષણ સંધરી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે, તેથી આપણને એના જ્ઞાન અને વિચારનો લાભ મળે છે. અંથ-સના જીવાનીઆઓને તેણે ની-તિબ્રષ્ટ કર્યા છે એવું તેનાપર તદોમન મૂકવામાં આવે છે તે બિલકુલ ખોટું છે એમ પ્રતિપાદન કરવા તેના શિષ્યોએ તેનું કેટલુંક સંભાષણ સંધરી રાખી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. સામા માણસમાં કેટલું બધું અજ્ઞાન છે એમ સંભા-ષણથી ખાતરી કરી આપવાની તેનામાં કેવી શક્તિ હતી તે દર્શાવવા તેના સંભાષણનો નમુનો નીચે આપ્યો છે.

(અધુરું.)

માનસશાસ્ત્ર.

કેળવણી આપવામાં માનસશાસ્ત્રના જ્ઞાનની જરૂર—કેળ-વણી એટલે મનની તમામ શક્તિની બિલવણી. એ શક્તિઓ શી રીતે ખીલે છે એ બાબતું શિક્ષકને જરૂરનું છે; કેમકે કેળવણી આપવી એ તેનું કામ છે. શિક્ષકે બાળકની હુદિને કેળવવાની છે, ઇચ્છાને નિયમિત કરવા-ની છે, અને રાગ, દ્વેષ, વગેરે લાગણીઓને યોગ્ય માર્ગે દોરવાની છે. આ પ્રમાણે શિક્ષકનું કામ મનને કેળવી પરિપૂર્ણ કરવાએ પહોંચાડવાનું છે, માટે માનસશાસ્ત્રના જ્ઞાનની તેને જરૂર છે. હવે પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે ધણા શિક્ષકો માનસશાસ્ત્ર શું છે તે બાબત બાજુમાં નથી, તોપણ પોતાનું કર્તવ્ય ધણી સારી રીતે કરે છે, તો માનસશાસ્ત્રના જ્ઞાનની શી જરૂર ? આવાજ પૂર્વપક્ષો ભો-કા ધણાં શાસ્ત્રોના સંબંધમાં ઊઠાવે છે અને હરકોઈ શાસ્ત્ર વિષે એવો વાંધો લઈ શકાય. જારીગરોને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન હોવું નથી, તોમણ તેઓ પો-તાનું કામ કર્યા બાદ છે. ધણા બારિસ્ટરોને ન્યાયશાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોવું નથી, તો-પણ ધણી સારી દલીલથી તેઓ મુકદ્દમા ચલાવી પોતાનાં કામમાં ફતેહ મેળ-વે છે. કેટલાક ખેડૂતો ખેતીના શાસ્ત્રીય જ્ઞાન મિલાય સારી રીતે ખેતી કરી શકે છે. કેટલાક હાડવો શરીરશાસ્ત્રના જ્ઞાન વગર નાડકાં ચલાવવાનું કામ ફતેહમંદ રીતે બજાવી શકે છે. સઘળા વેપારીઓ અને રાજ્યતંત્રીઓ અર્થ-શાસ્ત્ર બાજુમાં નથી, પરંતુ પોતાપોતાનાં કામ કર્યા બાદ છે. આ પ્રમાણે

હરકોઈ શાસ્ત્ર વિરહ પૂર્વપક્ષ મૂકી રાકાય. એનું સમાધાન એટલુંજ છે કે એજ માણસો ને શાસ્ત્રથી પરિચિત હોય તો હાલ જેવુંકામ કરે છે તેથી વધારે સારી રીતે કરી શકે એમાં લેશ પણ સંશય નથી. જે શિક્ષકને માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન નથી તેને બીજા માણસોની શિક્ષણપદ્ધતિ અનુસરવી પડે છે કે અનુભવથી પોતે. મેળવેલા મનુષ્યસ્વભાવના સામાન્ય ઘટનપર આધાર રાખવો પડે છે. પરાપૂર્વથી ચાલતી આવેલી રીતે તે પોતાનું કામ કયો જાય છે. પરંતુ એવા માણસો પોતાના વિષયમાં પૂર્ણ કળા ખિત્તવી શકશે નહિ. લાંબા વંશતથી કામ કરવાની જે ધારી કે રીતી પડી ગઈ હોય તેજ ધારીએ તેઓ આલ્પા જશે, પરંતુ નવો માર્ગ તેમનાથી ખોળી શકાશે નહિ. અવ્યસ્તમાર્ગ-થી લવમાત્ર પણ તેઓથી ફરી શકાશે નહિ, તેમજ પોતાનાં કે ખારકનાં કાર્યની પરીક્ષા કરી શકાશે નહિ. તેઓ સારા શિક્ષકોનું અનુકરણ કરતાં શીખ્યા હશે તો સારા શિક્ષકો નીવડશે અને નહારા શિક્ષકોની નકલ કરતા હશે તો નહારા થશે. તેઓ પોતાની પદ્ધતિના દોષો જોઈ શકશે નહિ તો સુધારવાના પ્રયત્ન ક્યાંથી કરી શકશે ? તેટલા માટે શિક્ષકે માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન અવશ્ય મેળવવું જોઈએ.. ૮૧-૮૨-૨-૪૨

✓ માનસશાસ્ત્રને શિક્ષણ સાથે સંબંધ—સારા વૈદ, યથા માટે જેમ શરીરના ભાગો અને તેના વ્યાપારોનું અધ્યયન કરવું જરૂરનું છે, તેમજ સારા શિક્ષક યથા સાર મનના વ્યાપારનું જ્ઞાન મેળવવું જરૂરનું છે. જેમ ડૉક્ટરને શરીરશાસ્ત્રનું જ્ઞાન આવશ્યક છે તેમ શિક્ષકને માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. ત્યારે હવે સવાલ એ ઊઠે છે કે સંપૂર્ણ માનસશાસ્ત્રી સારો શિક્ષક થાય કે નહિ ? માનસશાસ્ત્રનો પાર પામેલો વિદ્વાન સારો શિક્ષક થશેજ એમ નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકાય નહિ. કારણ કે માનસશાસ્ત્ર એક શાસ્ત્ર છે, અને શિક્ષણ બહુધા એક કળા છે. કળાનું જ્ઞાન, ઘણું ભાગે અનુભવથીજ મેળવાય છે. માત્ર ક્રિકેટનાં પુસ્તકો વાંચીને કોઈ સારી રીતે ક્રિકેટ રમી શકતો નથી. વૈદકનાં પુસ્તકો વાંચવાથી વૈદ થવાનું નથી. તેમજ માત્ર માનસશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી સારા શિક્ષક થવાનું નથી. તો પણ શાસ્ત્રીય નિયમો જાણ્યા વગર જે શિક્ષક એકજ શિક્ષણસરણિએ જતો હોય તે જે જે જુલો કરે તેવી જુલો શાસ્ત્ર જાણનાર કરતો નથી એ નિર્વિવાદ છે.

માનસશાસ્ત્ર એટલે શું ?—હવે માનસશાસ્ત્રમાં ક્યા ક્યા વિષયોને સંભાવેશ થાય છે તેનો આપણે વિચાર કરીએ. ખીજાં શાસ્ત્રોના પ્રયોગો કરવામાં કેટલેક પ્રસંગે ખરચ થાય છે, અને પ્રયોગો કરવાના પદાર્થો દૂરથી લાવેલા પડે છે. વનસ્પતિવિજ્ઞાન, પ્રાણિવિજ્ઞાન, રસાયણશાસ્ત્ર, શરીરશાસ્ત્ર, યન્ત્રશાસ્ત્ર, પદાર્થવિજ્ઞાન, વગેરે શાસ્ત્રોના પ્રયોગો કરવામાં એજ પ્રમાણે થાય છે. પણ માનસશાસ્ત્રમાં આમાંનું કશું ચતું નથી. તેમાં માત્ર મનના વ્યાપારોનોજ અભ્યાસ કરવાતો છે. તેને લગતી હકીકતો મેળવવામાં આપણને દ્રવ્યવ્યય થતો નથી કે ખીજી કંઈ અડચણ પડતી નથી. એ હકીકતો આપણી પાસેજ છે. આપણે આપણા મનનો અભ્યાસ કરવાનો છે.

હવે આપણામાંના બધાને સાધારણ રીતે જે અનુભવ થાય છે તેનો એક મનો લક્ષ્યો. ધારો કે રતો ચાલતાં અપણું ખ્યાન થઈ દૂરથી આવતા પુરુષ તરફ જાય છે. દૂર હોવાને લીધે આપણે તેને બરાબર દેખી શકતાં નથી, સારે આપણે મનમાં વિચાર કરીએ છીએ કે આ દૂરથી આપણી તરફ આવે છે તે કોણ હશે. આથી જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે કે આ વખતે આ તરફ આવનાર કોણ હશે. જેમ જેમ તે પાસે આવતો જાય છે તેમ તેની મુખમુદ્રા અને પહેરવેશ વધારે ખુદ્ધાં દેખાય છે. પણ હજી દૂર હોવાને લીધે આપણે તેને ઓળખી શકતા નથી, માત્ર કલ્પનાજ કરીએ છીએ કે જાણો હશે ચાલતાં ચાલતાં તે પાસે આવે છે કે તરતજ આપણે તેને ઓળખી કાઢીએ છીએ અને આપણો તેની સાથેનો બંધો સંબંધ આપણને યાદ આવે છે. તેની સાથે જે કંઈ વિનોદ કર્યા હોય તે આપણને યાદ આવે છે. આ પ્રમાણે તે પુરુષને જોઈને પ્રથમ તેને જાણવાની ઇચ્છા અને તેને ઓળખવાની શુભચિન્ત્ન મનમાં યઈ દત્તી તેને બરાબર હવે પ્રીતિની સાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. તે મંજ છે કે તેનો શી રીતે આવકાર કરવો તેની યોજનાઓ મનમાં રચાય છે. આવા અનુભવ ઘણી વખત દરેક માણસને થાય છે, સારે તે આવા સવાસો પોતાના મનને પૂછે છે: આ પાસે આવે છે તે કોણ હશે ? મારે એનો શી રીતે ઉપચાર કરવો ? એને મળ્યા પછી શી રીતે એનો સત્કાર કરવો ? આવા સવાસોને આપણા પોતાના મન વિષેના વિચાર, સાગણી, કે યોજના સાથે સંબંધ નથી, પણ જે પુરુષને જો-

ધુએ છીએ તેને વિષે જે વિચાર કરીએ છીએ તેને માટે જે લાગણી થાય છે અને તેને વિષે જે યોજના કરીએ છીએ તે વિચાર, લાગણી, અને યોજના સાથે સંબંધ છે. આને પરવક્ષી વિચાર, પરવક્ષી લાગણી, અને પરવક્ષી યોજના કહે છે, અને આવા સાધારણ અનુભવના દર્શનને પરવક્ષી દર્શન કહે છે. અનુભવની દૃષ્ટિ આવી છે, પણ માનસશાસ્ત્રની જુદાજ પ્રકારની છે. ઉપલા દૃષ્ટાન્તનો વિચાર કરીશું તો માત્રગ પડશે કે પ્રથમ અમુક પદાર્થ ઉપર આપણું ધ્યાન આકર્ષાય છે અને પછી ખુદીથી ચોંટી છે, તે પદાર્થ કયો છે તે વિષે ધન્દિયોના ઉપયોગથી જ્ઞાન મેળવીએ છીએ, ત્યાંસુધી સ્પષ્ટ અભિજ્ઞાન (જિજ્ઞાસા) થાય છે ત્યાંસુધી વિચાર કરીએ છીએ અને સ્મરણ કરીએ છીએ, તેને જોઇને મુખ કે દુખની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને વિષે યોજના કરીએ છીએ અને જે જે માર્ગો સુઝે છે તેમાંથી અમુક માર્ગ પસંદ કરીએ છીએ. આ પ્રમાણે માનસશાસ્ત્રને નીચેના વિષયો સાથે સંબંધ છે અને તેનું વિવેચન કરવાનું છે:—

ધ્યાન, જ્ઞાન, વિચાર, સ્મરણ, લાગણી, યોજના, અને પસંદગી.

(અધુરું.)

ન્યાયશાસ્ત્ર.

(આલુ પુસ્તક ૪૧ પૃષ્ઠ ૩૮૨થી.)

કળા એટલે શું?—વિશિષ્ટ હકીકતો પરથી જેમાં સાર્વત્રિક નિયમો કાઢવામાં આવ્યા હોય એવું સાર્વત્રિક જ્ઞાન શાસ્ત્ર કહેવાય છે અને આપણે જોઈએ. એ સાર્વત્રિક જ્ઞાન વિશિષ્ટ જાગૃતિને લાગુ પાડવું તેનું નામ કળા. જેમ વિવિધપરત્વે શાસ્ત્રના વિભાગ થાય છે અને જે જે વિષયને લગતું શાસ્ત્ર હોય છે તે તે વિવિધપરત્વે ને શાસ્ત્રનું નામ પડે છે, તેમ જે જે વિષયના સંબંધની કળા હોય છે તે તે શાસ્ત્રની તે કળા કહેવાય છે. હાખસા તરીકે ઘણાં ઘણાં વૈજ્ઞાનિક લગતી હકીકતો જોવાથી વનરપતિશાસ્ત્ર રચાય છે, અને તેમાં એક એવો નિયમ છે કે બધાં વૈજ્ઞાનિક વસંતમાં કળા આવે છે. હવે કોઈ માણસ પુસ્તક વાંચે છે ને કહે છે કે મારે એક જાણ રાખવું છે. આ નિયમ પ્રમાણે તો પ્રથમ તેને વસંતમાં કળા આવવી જ

નેઈએ. જે કળા ન આવે તો તે જાદ હોય નહિ, કેઈ બીજુંજ હોય. પણ આ બાબતમાં તેણે જાડ રોપવાતા સર્વ નિયમો પાળવા નેઈએ. જેમ કોઈ કારીગર શરત પ્રમાણે કામ તૈયાર કરીને આપે છે તેમ તેણે પણ રોપવાના નિયમરૂપી બધી શરત બરાબર પાળવી નેઈએ. આ નિયમો પાળવાનેજ સાર્વત્રિક ગુણ વિશિષ્ટ બાબેતોપર લાગુ પાડવું કહે છે. આજ કારણથી શાસ્ત્રના નિયમોને શરતો પણ કહે છે; કેમકે એ શરત પ્રમાણે વસ્ત્રો વિના કોઈ પણ વિશિષ્ટ બાબત જે બનાવવી હોય તે બનાવી શકીએ નહિ, કે જે વિશિષ્ટ હકીકત તૈયાર હોય તે ખરી છે કે ખોટી તે કહી શકીએ નહિ. આ પ્રમાણે વિશિષ્ટ હકીકતો અને બાબતો ઉપરથી જ્ઞાતી કાઢેલા સાર્વત્રિક નિયમોને આપણે શાસ્ત્ર કહીએ છીએ, અને ન્યારે એ સાર્વત્રિક નિયમો વિશિષ્ટ હકીકતોને લાગુ પાડીએ છીએ. લારે તેને આપણે કળા કહીએ છીએ. જે જે વિષયને લગતાં શાસ્ત્ર અને કળા હોય છે તે તે વિષયનાં શાસ્ત્રો અને કળા કહેવાય છે.

ન્યાય શાસ્ત્ર પણ છે અને કળા પણ છે—અગાઉ કહી ગયા તેમ આપણે પોતે અવલોકનકર્તા છીએ, તેમજ અવલોકન કરવાનો વિષય પણ છીએ. અર્થાત્ આપણે આપણા લાવ અને વિચાર વિગે આન્તર ઇન્દ્રિયવડે મનન કરી શકીએ છીએ. જુદા જુદા વિચારોમાં શું સાદસ્ય (સરખાપણું) છે, શા નિયમો સમાયલા છે તે વિગે મનન કરીએ છીએ. આ કામ શાસ્ત્રનું છે અને એના સંબંધમાં ન્યાય ન્યાયશાસ્ત્ર કહેવાય છે. વળી એ સાદસ્ય અને નિયમોને અમુક વિચારોને લાગુ પાડવા એ કળાનું કામ છે અને એ સંબંધમાં ન્યાય એ કળા કહેવાય છે.

હવે વિચાર એટલે શું અને તેના સંબંધમાં ન્યાય એ શાસ્ત્ર તેમજ કળા શી રીતે છે તેનો વિચાર કરીએ. ‘વિચાર’માં શેનો શેનો સમાવેશ થાય છે તે પ્રથમ જુઓ. આપણે પ્રથમ પદાર્થોનો મુકાબલો કરીએ છીએ, પછી તેમાં જે સંમાન ધર્મ (મળતા ગુણો) હોય તેનું તે પદાર્થોથી પૃથક્કરણ કરીએ છીએ. આને સમાનધર્મ પૃથક્કરણ કહીએ છીએ. હવે એ સમાન ધર્મને માટે ધર્મ (જેમાં તે રહે છે તે) ની ક-

દપના કરીએ છીએ. પછી એ ધર્માનુ આખા વર્ગને લાગુ પડે એવું નામ (નતિવાચક નામ) આપીએ છીએ. દાખલા તરીકે પ્રથમ સારનાદિમાનુ (ગાયને ગળે જે ચામડું લપડે છે તે સારના; સારનાદિમાનુ એટલે ગાય) પદાર્થો જોઈ મુકાબલો કરીએ છીએ. પછી તેમાંના મળતો ધર્મ સારના જુદા પાડીએ છીએ, એ ધર્મનો ધર્મી કલ્પીએ છીએ, ને તેને નતિવાચક નામ 'ગાય' આપીએ છીએ. આ પ્રમાણે વિચારમાં મુકાબલો, સામાન્ય પૃથક્કરણ, સામાન્ય નિર્દેશ કે ધર્મિકલ્પના, અને નતિવાચક નામ પાડવું એ બધાનો સમાવેશ થાય છે. વિચાર ઉક્ત હોય કે અનુક્ત હોય. આપણો મનમાં જે વિચાર થાય તે જો કહી જતાવીએ તો વિચાર ઉક્ત કહેવાય અને મનમાં રહેના દર્શને અને કહીએ નહિ તો અનુક્ત કહેવાય. આપણી પાસે કોઈ કદ્દો પુરૂષ બેઠેલો હોય ને આપણે વિચાર કરીએ કે 'આ માણસ કદ્દો છે', પણ એ વિચાર કહી ન જતાવીએ તો તે અનુક્ત કહેવાય. પણ આપણા મનમાં એવો વિચાર આવે કે 'આજે તાપ બહુ સખત છે' અને એ વિચાર આપણી પાસે બેઠેલા પુરૂષને કહી જતાવીએ તો વિચાર ઉક્ત કહેવાય કે દીક્ષા કરી કહેવાય. આ ઉક્ત અને અનુક્ત વિચારો સાદા છે. પણ આપણા મનમાં સંયુક્ત વિચારો પણ આવી શકે. આપણે એમ તર્ક કરીએ કે 'સધળી કાકડીઓ પિત્તકર્તા છે, આ કાકડી છે, આટે એ પિત્તકર્તા છે' અને એ વિચારો કહી જતાવીએ તો એને અનુમાન કહે છે. હવે એ તો ખુદજી છે કે કોઈ પણ પુરૂષ અનેક પ્રકારની દીક્ષા અને અનુમાનો કરી શકે, અને એ બધાને આપણે વિચારજ ગણીશું. આ દીક્ષા અને અનુમાનોમાંનાં કેટલાંક શુદ્ધ હોય અને કેટલાંક દૂષિત કે બાધિત હોય. શુદ્ધ દીક્ષા અને અનુમાનોને એકઠાં કરવાં, તેમનું સાદૃશ્ય (કઈકઈ બાબતોમાં તેઓ સરખાં છે, કેમકે સરખાં ન હોય તો તેમનું નામ એકજ ક્યાંથી પડે) શોધી કાઢવું, અને સાદૃશ્યસૂચક બાબતો એકઠી કરી તેના નિયમો બનાવવા અને એમ કહેવું કે એ નિયમરૂપી સરત ઉપર શુદ્ધ દીક્ષા કે અનુમાનનો આધાર છે—આ બધો ન્યાયશાસ્ત્રનો વિષય છે. જેમ વનસ્પતિ-શાસ્ત્રી વૃક્ષોનું અવલોકન કરી વનસ્પતિશાસ્ત્રના નિયમો તારવી કાઢે છે, જેમ ખગોળવેત્તા મહોના ગ્રહલોકનથી ખગોળશાસ્ત્રના નિયમોનું સંશોધન કરે છે, તેમ નૈયાયિક, વિચાર, તેનાં મિત્ર સ્વરૂપ—દીક્ષા, અનુમાન, વગેરે—નું મનન

કરી નિયમો શોધી કાઢે છે. આ બધું કામ શાસ્ત્રનું છે. હવે કળા તરીકે ન્યાય શું કામ કરે છે તેનો વિચાર કરીએ. ન્યાયશાસ્ત્રની મદદવડે શુદ્ધ દીકા કે અનુમાન કરવામાં આવે છે કે બીજાઓની દીકા કે અનુમાન શુદ્ધ કે દૂષિત છે તેની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે. આ બંને કામ કળાનું છે અને એ સંબંધમાં ન્યાયને કળા કહી શકાય. અમુક દીકા કે અનુમાન શુદ્ધ છે કે દૂષિત છે તે તો ઘણી વખત સદાચ સમગ્રાય છે, પણ તે કયા નિયમોને અનુસરે છે કે તેમાં કયા નિયમોનો ભંગ થાય છે તે ન્યાય શીખ્યા વગર કહી શકાતું નથી, માટે ન્યાયને કળા કરતાં શાસ્ત્ર સાથે વધારે સંબંધ છે.

ન્યાય એ શાસ્ત્રોનું શાસ્ત્ર અને કળાની કળા છે, એટલે સર્વ શાસ્ત્ર અને સર્વ કળાને એની સાથે સંબંધ છે. દરેક શાસ્ત્ર અને દરેક કળામાં વિચારનું કામ પડે છે; કેમકે વિચાર વિના આપણાથી વિશિષ્ટ બાબતોપરથી સામાન્ય નિયમો તારવી કદાચ નહિ કે સામાન્ય નિયમો વિશિષ્ટ બાબતોને લાગુ પડાય નહિ.

હવે કોઈ એવો પ્રશ્ન ઊઠાવે કે અમુક દીકા કે અનુમાન શુદ્ધ છે કે દૂષિત છે તે આપણે શી રીતે જાણીએ. તો તેનો જવાબ એટલેજ કે એ શિખણનું એ ન્યાયશાસ્ત્રનું કામ છે. એજ ન્યાયશાસ્ત્રનો વિષય છે. શુદ્ધ દીકા કે શુદ્ધ અનુમાન કયા કયા નિયમોને અનુસરે છે એ ન્યાય શિખવે છે. ખરું જોઈએ તો અમુક દીકા કે અનુમાન શુદ્ધ છે કે દૂષિત તે ઘણીવાર સ્વાભાવિક રીતે, બાહ્ય મદદવગર જાણીએ છીએ. ન્યાયનું નામ પણ જાણતા નથી એવા પુરૂષો કેટલાક શુદ્ધ વિચારોને દૂષિત વિચારોથી જૂદા પાડી શકે છે, પણ નૈયાયિક કારણ સહિત અને વિચાર અને મનપૂર્વક એ કામ કરે છે. ધારો કે તમે કોઈને એવું કહેતાં સાંભળો કે 'કોંડી નદી હમેશાં છાછરી હોય છે' તો તમે તરતજ કહી શકશો કે એ દીકા અશુદ્ધ છે. વળી કોઈ એવું અનુમાન કરે કે 'વિમાનની મુસાફરી નેખમઝરેલી છે, હું આગગાડીમાં મુસાફરી કરું છું, માટે આગગાડીની મુસાફરી નેખમઝરેલી છે' તો તમે એકદમ કહી શકશો કે એ અનુમાન દૂષિત છે. આવી દૂષિત દીકા કે દૂષિત અનુમાન શોધી કાઢવામાં ન્યાયશાસ્ત્રના અ-

ખ્યાસની જરૂર નથી. આવે પ્રસંગે તો નૈયાયિક અને અનૈયાયિક વચ્ચે ફેર ઓટસેજ કે નૈયાયિક શાસ્ત્રના નિયમો દર્શાવે એવાં અનુમાનોને અને દીકાને દૂષિત કહે છે અને અનૈયાયિક નિયમો જાણ્યા વિના કહે છે. પણ બધાં દૂષિત અનુમાનો કે દીકા કંઈ સરળ હોતાં નથી. તેઓમાંનાં ઘણાં ગુંચવણભરેલાં હોય છે અને તેમાં દોષ શો છે તે સ્વાભાવિક પ્રેરણાથી અને નિયમો જાણ્યા વિના કહી શકાતું નથી. એ કહેવા શક્યમાન થવા સારું ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ આવશ્યક છે; કેમકે ન્યાયશાસ્ત્ર શુદ્ધ વિચારનાં સામાન્ય મૂળસ્વરૂપો એકઠાં કરે છે અને તેના નિયમો બનાવે છે, અને એ નિયમોની મદદથી આપણે આપણા પોતાના વિચારો શુદ્ધ બનાવતાં તેમજ બીજાના વિચારોની પરીક્ષા કરતાં શીખીએ છીએ.

(અધુરું.)

અમેરિકામાં કેળવણી.

(મરહુમ વીરચંદ સત્યવત્ ગાંધી.)

સને ૧૮૯૬ ના ઑગસ્ટ માસમાં હું અમેરિકા ગયો, તે વખતે મારો મુખ્ય હેતુ ત્યાંની ધર્મસભામાં જૈન ધર્મના પ્રતિનિધિ તરિકે એ ધર્મનાં તત્ત્વો જાહેર કરવાનો હતો, અને જોકે તે કામ એ સભા ખલાસ થઈ એટલે પૂરું થયું કહેવાય, તોપણ એ દેશની કેળવણીની રીતિઓ, વેપાર-ધંધાઓ, હુન્નરો, વગેરે ઘણીએક જાણતો અને જાણવા જેવી લાગી તેથી, અને ધર્મ સંબંધી મારું કામ આગળ ચલાવી શકારો એ વિચારથી હું ત્યાં જો વરસ સુધી રહ્યો, જુદાં જુદાં શહેરોમાં મુસાફરી ફૂરી ધણી લોકોના સંબંધમાં આવ્યો, અને ઘણી ઘણી અગત્યની બાબતો મારા જાણવામાં આવી. બારિકાઈથી તપાસ કરનારને અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ત્રણ બાબતો ખુબ મજબૂત અસર કરે છે: ત્યાંના લોકોની આગતાસ્વાગતા અને પરોણાગત, તેમની કેળવણી આપવાની રીતિ અને સાધનો, અને વેપારહુન્નરનો વધારો. આ ત્રણે માન કેળવણીની રીતિઓ અને સાધનો ઉપર હું દૃઢ વિવેચન કરીશ.

નિશાળોમાં અને કોલેજોમાં અમેરિકાના લોકોએ દાંખલ કરેલી રીતિઓ સમ્યક્ની આપણે સારા કે ખરાબ મત આપીએ, પરંતુ આટલું તો ખરું છે કે તેમની “કોમન સ્કૂલ સીસ્ટમ” એટલે ગરીબ અને તવંગર લોકોને મફત કેળવણી આપવાની રીતિ આપણે પસંદ કર્યા વિના રહીશું નહિ. પૈસાદાર તથા ગરીબનાં છોકરાં સાથે બેસી એકજ જાતની કેળવણી લે, પૈસાદારનાં છોકરાં પૈસાની મગરૂરી અને ખુમારી ભૂલી જાય અને ગરીબનાં છોકરાં પોતાનાં ભાઈ બહેન બરાબર છે એવું સમજવા લાગે, તેમજ ગરીબનાં છોકરાં અમે શુભામ નથી પણ માણસજાતનો ઉમદા હક બોગવવાને લાયક છીએ એમ સમજવા લાગે, એ મુદ્દાનાં પહેલું અને અગત્યનું પગલું છે.

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની કેળવણીની જુદી જુદી સંસ્થાઓનું વર્ણન કરતાં પાર આવે એમ નથી. એકલા ન્યુયોર્ક શહેરમાં ધણી મૂળ કેળવણીની શાળાઓ, સ્ત્રીઓ માટે નોર્મલ કોલેજ, બચ્ચાંઓ માટે કિન્ડરગાર્ટન, હુન્નર શિખવવા માટે તથા કાયદા શિખવવા માટે સ્કૂલો, રાજકીય વિદ્યા શિખવવા માટે કોલેજો, અને તત્ત્વજ્ઞાન, સાયન્સ, વૈદક, ધંધાઓ, ધર્મજ્ઞાન, દંત-વેદ, જાનવરી વૈદક, તાર અને ટપાલ કામ, ગાયનવિદ્યા, તથા ખીજા હુન્નર જાતના હુન્નરો શિખવવા માટે શાળાઓ છે. નાટકનાં પાત્રો માટે પણ નિશાળો છે, તેમજ બાપણ કરવાની છટા મેળવવા માટે મોટી મોટી કોલેજો છે. કસરતશાળાઓ પારવિનાની છે. ઘોડે બેસતાં શિખવવા માટે પણ નિશાળો છે, તેને “રાઇડિંગ એકેડેમી” કહેવામાં આવે છે. આ બધી નિશાળોમાં કેવા પ્રકારની કેળવણી આપવામાં આવે છે તે દૂકામાં પણ બહુ દહી શકાય નહિ, તેથી માત્ર નમુના તરીકે બે ચાર બાજતોનુંજ આ રચણે હું વર્ણન કરીશ.

ખીજા બધા દેશોની માફક અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં બે મુખ્ય “પાર્ટી” છે; જૂની અને નવી. જૂની પાર્ટીના લોકો બાપદાદાના વખતથી ચાલતી આવેલી રીતો પસંદ કરે છે અને કેળવણી આપવાની રીતમાં બિલકુલ ફેરફાર કરતા માગતા નથી એક તાર નકડી કરેલાં મોરણો પ્રમાણે હમેશાં બાળકોને ગોખાવ્યા કરવું એ તેમની મતલબ છે. નવી પાર્ટી કેળવણીનો હેતુ શો છે તે ધ્યાનમાં લે છે, અને તે હેતુ હમેશાં નજર આગળ રાખી બા-

જાકાને કેળવણી આપવા માગે છે. જૂની પાર્ટીના વિચાર પ્રમાણે કેળવણીનો હેતુ જ્ઞાનનો અમુક જથ્થો અને અમુક જાતની હુશિયારી મેળવવી એ છે, અને તે હેતુ અબ્યાસ કરવાની અમુક બાજતો બાળકને શિખવી અમુક જાતની પરીક્ષા પસાર કરાવવાથી તેમના વિચાર પ્રમાણે પાર પડે છે. નવી પાર્ટી આ હેતુ બુદ્ધિભરેલો માને છે. તેઓ કહે છે કે કેળવણીનો ખરો હેતુ મનુષ્યનાં શરીર, મન, અને આત્મા સરખી રીતે બિલ્લવવાં એ છે, અને હુશિયારી તથા જ્ઞાન એ તો માત્ર સાધન છે. તેથી અમુક બાજતો જેમકે વાચનું, લખનું, અંકગણિત, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, વગેરે શિખવી જ્યાં એજ કંઈ શિક્ષકની ફરજ નથી; પરંતુ બાળકોનું શરીર તોમજ્જ મન અને આત્મા એવા વિષયોની મદદથી કેવી રીતે ખીલી નીકળે તે નિયમો જાણી એ નિયમો નિયામમાં અમલમાં મૂકવા એ શિક્ષકની ફરજ છે. અમુક જાતનું જ્ઞાન આપવું એટલું જ બસ નથી, પણ એ જ્ઞાન મેળવી તેનો દુનિયાદારીમાં કેવી રીતે ઉપયોગ કરે, અને તે જાતની મદદથી પોતાના કુટુંબ તરફની, લોકો તરફની, રાજ્ય તરફની, અને દુનિયા તથા પરમેશ્વર તરફની ફરજો કેવી રીતે અદા કરવી તે શિક્ષકે શિખવવું જોઈએ. નવી પાર્ટીના શિક્ષણ સંબંધી આ સામાન્ય વિચાર પ્રણા ઉત્તમ અને લાભદાયી લાગવાથી તે વિચારોને અનુસરીને હાલ અમેરિકામાં કેળવણી આપાય છે.

જગ કેળવણીની બાજત લઈએ તો કિન્ડરગાર્ટન શિક્ષણ પહેલું થયું પછી બાળક દેશ કેળવણીની શાળામાં જાય છે, ત્યાં તેને વાંચનાં લખનાં શિખવવાની શરૂઆત થાય છે. જૂની પાર્ટીના લોકો પહેલાં અક્ષરો શિખવે છે, પછી અક્ષરો જુના જુના એકલા કરવાથી કેવા શબ્દો અને છે તે શિખવે છે, અને પછી વાક્ય શિખવે છે. નવી પાર્ટી આ રીત પસંદ કરતી નથી. જૂની પાર્ટીના વિચાર પ્રમાણે વાંચનું એટલે લખેલા અથવા છાપેલા શબ્દો લોકો સ્વતાં આંકવા; નવી પાર્ટીના વિચાર પ્રમાણે વાંચનું એટલે લખેલા અથવા છાપેલાં શબ્દો ઉપરથી વિચાર ઉત્પન્ન કરવા. તેથી તેઓ શરૂઆતમાં અક્ષર માત્ર શિખવતા નથી. અમુક અક્ષર લખ્યો ને ઉપરથી બાળકના મનમાં તેનો અર્થ બિલકુલ આવતો નથી; કારણકે એકલા અક્ષરમાં કંઈ અર્થ રહેતો નથી, માટે જો સતથી વિચાર ઉત્પન્ન થાય તે રીત તેઓ પસંદ કરે છે. વિચાર મારી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે: (૧) એક મીનતે બીજી મીનતે

સંબંધમાં જોઈને, (૨) અગાઉથી જોયેલી ચીજોને યાદ દેવડાવીને અથવા તેનો વિચાર કરાવીને; (૩) એ ચીજોનું ચિત્ર બતાવીને, અને (૪) જો-લેલી અથવા લખેલી ભાષાથી નિશાળમાં દાખલ થતા પહેલાં ચીજો જોવાથી અથવા તે વિષે સાંભળવાથી બાળકોએ કેટલાક વિચાર એકઠા કરેલા હોય છે, એટલુંજ નહિ, પણ તે વિચાર મોટેથી બરાબર શબ્દો બોલી બહાર જણાવે છે; અર્થાત્ અમુક હૃદયુધી બોલેલી ભાષાથી બાળક વિચાર કરતાં શીખેલું છે, માત્ર એજ બોલેલા શબ્દોમાંથી ઉત્પન્ન થતા વિચારને લખેલા શબ્દો સાથે જોડી દેતાં શિખવવું એજ બાકી રહે છે. અમુક બોલેલા શબ્દો અથવા અક્ષરોથી બાળકના મનમાં વિચાર નજ આવી શકતા હોય તો તેવા અક્ષરો વા શબ્દો માત્ર વાંચતાં શિખવવાથી વાંચવાનો ખરો હેતુ-શબ્દોમાંથી વિચાર મેળવવાનો-બિલકુલ પાર પડતો નથી. બાળક ઘરમાં શબ્દો બોલતાં શીખે છે તે વર્ષતે તે શબ્દ જુદા જુદા ભાગનો બનેલો છે તે તે જાણતું નથી, અને જુદા જુદા ભાગ તેની પાસે જો-લાવવામાં આવે તોપણ તેના મનમાં કશા વિચાર ઉત્પન્ન થતા નથી. કુદરતી રીતે આખો શબ્દ એકદમ બોલનાં તે શીખે છે, અને એજ કુદરતની રીતે તેને લખેલો શબ્દ વંચાતો એજ વિચાર મેળવતાં શિખવવું જોઈએ, અને તેમાંથી ધીમે ધીમે જુદા જુદા અક્ષરોનું જ્ઞાન કરાવવું જોઈએ. નથી પાર્ટીની આ રીત ધણીજ સ્વાભાવિક દાખવાથી દાખવ કરવામાં આવી છે.

બીજા વિષયોના સંબંધમાં પણ નવી પાર્ટીના વિચારો તેજ ધોરણ પર હોવાથી તે વિચારોને અનુસરીને શિક્ષણ અપાય છે.

નીતિની કેળવણીના સંબંધમાં જૂની પાર્ટીના લોકો એમ માને છે કે નિશાળમાં માત્ર અમુક ચીજો અને બાજતોનું જ્ઞાન આપી શકાય છે, નીતિની કેળવણી આપી શકાતી નથી. પરન્તુ એ વિચાર નવી પાર્ટી જૂલ-બરેલો માને છે. અમુક શીખેલી બાજત સારી રીતે વાપરતાં આવડે એ નીતિ છે, અને તેજ જોડો ઉપયોગ થાય એ અનીતિ છે. નીતિ અનીતિ એ માણસનું મન કઈ તરફ દોરાય છે, તે ઉપર આધાર રાખે છે. બાળકનું મન શરૂઆતમાં મજબૂત હોતું નથી, તેથી તેને કુચ્છમાં રાખી સારી બાજત તરફ દોરવામાં ન આવે તો કુદરતી રીતે ખરાબ બાજત તરફ દોરાયજ. હાથપગને જેવી જોઈએ તેની કસરત ઘરમાં અથવા નિશાળમાં ન મળે

તો જરૂર તેઓ રેલવેની ગાડીમાં જુદી જુદી જાતનાં વુકસાન અને તોફાન
 કર્યાં કરશે. ધરમાં અથવા નિશાળમાં નીતિભરેલા દેખાવો તરફ બાળકોની
 નજર નહિ ખેંચાય તો જરૂર અનીતિભરેલા દેખાવો તરફ દોરશે. નિશા-
 ળમાં પોતાના સોબતીઓ સાથે માયાળુપણે વર્તવાની બાળકને બહુ સારી
 તક મળે છે, એ તકનો લાભ લેવામાં નહિ આવે તો બાળક ખેશક બગડી
 જશે. સવ્યતાથી વર્તવું અથવા ખોત્તવું તેને માટે નિશાળમાં દરરોજ તક મળે
 છે, તેનો લાભ લેવામાં ન આવે તો બાળક ગાળ દેતાં શીખશે. બાળકની
 ઇદ્રિષી નફામી રહેતી નથી; સારું કામ કરવાનું તેમને નહિ મળે તો તે જ-
 રૂર ખરાબ કામ કરશે. ઉદાર અને સખી દિલના યવાની તક બાળકને પો-
 તાના સોબતીઓ સાથે વખત કઢાડતાં ઘણી મળે છે, એ તક ખરાબર ન-
 હિ વાપરવામાં આવી તો તે સ્વાર્થી અને કંગૂસ થઈ જશે. અલખત કેટ-
 લાંક બાળકો જન્મથીજ ખરાબ હોય છે, પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું
 જોઈએ કે તેમની નહારી ટેવ નહારાં કામમાં બદલ આવે છે; અને તે
 નહારાં કામો નિશાળમાં અપાતા શિક્ષણ મારફતે અટકાવી સારી ટેવ પાડી
 શકાય છે. આ ધોરણને અનુસરીને નવી પાર્ટી કેળવણી આવે છે.

મુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની નિશાળોમાં હાયથી કરી શકાતા હુનરનું સામાન્ય જ્ઞાન
 ધણું કરીને આપવામાં આવે છે. વકીલ, બારિસ્ટર, વગેરેના ધંધા કરતાં હુ-
 નર અને વેપારમાં ઘણા માણસોની જરૂર હોય છે, અને તેથી હુનરનું અને
 વેપારમાં જોઈતી બાબતોનું જ્ઞાન ન મળે તો દેશની આબાદાની યવાને બદલે
 પડતી થાય છે. એજ હુનરનું જ્ઞાન ઘણા લોકોને હોય તો કંગાળીયતની
 જૂગો પડતી અટકે છે. ઘણા લોકોને એવો મત હોય છે કે કારીગરોને
 માત્ર હુનરનું જ્ઞાન આપવું, તેમને જિયા જ્ઞાનની જરૂર નથી; અને જિયા જ્ઞાન
 ઉચ વર્ગના લોકોને આપવું, તેમને હુનરની જરૂર નથી. આ વિચાર
 અતિબેધનના વિચારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા જણાય છે. માફ્ટસ અમુક જા-
 તિમાં જન્મ્યો માટે તેને તેના ધંધાપૂરતું જ જ્ઞાન આપવું, બીજું જ્ઞાન
 આપવાની જરૂર નથી. આવા મતના લોકો મોટી ભૂલ કરે છે. તેઓ એમ
 સમજે છે કે વિદ્યાન આજીણુનાં ઇંકરાં વિદ્યાન નીવડે છે, અને મુતારનાં
 ઇંકરાં મુતારના ધંધા જિવાય બીજું શીખી શકતાં જ નથી. સામાન્ય રીતે
 આટલું ખરું છે કે માણસમાં જન્મતી વખતે અમુક શક્તિઓ હોય છે,

તેમાંજ તે વધારો કરી શકે છે અને નવી શક્તિઓ તે પેદા કરી શકે તો નથી. પરંતુ માણસ સુખાના કુટુંબમાં જન્મ્યો માટે તેનામાં સુતાર જેટલી જ શક્તિ છે, બીજી નથી એમ ધારવું એ ભૂલભરેલું છે. કેટલાંક માણસો સોના જેવાં, કેટલાંક રૂપા જેવાં, કેટલાંક પિત્તળ જેવાં, અને કેટલાંક લોહા જેવાં હોય છે, પણ સોના જેવા માણસના છોકરા ઘણીવાર લોહા જેવા હોય છે, અને લોહા જેવા માણસના છોકરા ઘણી વાર સોના જેવા હોય છે. એવા આર ભાગ દુભેશાં રહેવાના એ ખરી વાત છે, પણ સોના જેવાનો છોકરો સોના જેવાજ નીકળે એમ રહેતું નથી. સામાન્ય કેળવણી અમ્યા પછી માત્રમ પડી આવે છે, કે છોકરો સોનું છે, રૂપું છે, પીત્તળ છે, કે લોહું છે, અને તે પ્રમાણે વધારે કેળવણી આપવામાં આવે તો દરેક માણસ દુનિયામાં કામનો યર્થ પડે. પરંતુ આપણા હિંદુસ્તાનમાં દરેક બી. એ. થ. ચેક્ષા કાંતો વફીજ થતા માગે છે અથવા શિક્ષક તરીકેની નોકરી શોધવા માગે છે, અને બંનેમાં નાસીપાસ થાય ત્યારે ન્યુનપેપરનો ધંધો લે છે. પોતાની લાયકાત પ્રમાણે ધંધો નહિ લેતાં એકજ ધંધામાં હજારો લોકો દાખલ થતા માગે છે, અને તેથી દેશની ગરીબ હાલત થતી જાય છે. હુતરની કેળવણીને હક્કથી ગણવાથી આપણે પાપમાત્રીમાં આવી પડ્યા છીએ.

હુતર શીખવા માટે અમેરિકામાં સેકેડો વિશાળો છે. વિજ્ઞાની મદદથી કેટલું યર્થ શકે છે તે આપણે જાણીએ છીએ. તેનું સારી સીને ત્રણ વર્ષમાં જ્ઞાન મળી શકે એવી ઘણી નિશાળો અમેરિકામાં છે. વિદ્યાના જુદા જુદા વિષયો શિખવવા માટે ઘણી નિશાળો છે. આવી નિશાળોમાં કારીગર લોકોને કેળવણી આપવાથી તેઓ પોતાનો ધંધો વધારે આવડતથી કરી શકે છે, એટલુંજ નહિ, પણ નવી નવી શોધો કરે છે. દાખલા તરીકે જર્મનિના પ્રોફેસર ફ્રેન્કેએ તસવીર પાડવાની વિદ્યામાં હમણાં નવી શોધ બહાર પાડી છે, એટલામાં તેણે એજ ધારણ ઉપર અમેરિકાના કારીગરો નવા નવા પ્રયોગો કરવા મંડી પડ્યા છે, ને અસલ શોધ કરનારા પ્રોફેસરને શોધ કરી છે તે કરતાં તેઓએ વધારે અગત્યની બાબતો બહાર આણી છે.

ગાયનની શાળામાં, લાપણની છાત્ર શિખવવાની શાળામાં, અને એવી એવી બીજી ઘણી નિશાળોમાં આપવામાં આવતી કેળવણીની રીતનું વર્ણન બહુ રસીકું લેવા છતાં સ્થળસંક્રાંતિને લીધે અને આખી સંજ્ઞાનું નથી.

વાઝંગીત.*

ઉઠે સ્ફૂલો માટે.

(લખનાર ઉમેદખાની દરમખાની મુનશી.)

ધૃત્વિરસ્તુતિ.

રાગ ખિહાગ.

સદે મેં તેરે ખુશીં કે યક તારતાર કે—એ રાગ.

યા રખ તુ રહીમ તુ, પરવર દિગાર તુ,

યા સરવેર સરદાર તુ, પરવર દિગાર તુ. ૨૬.

હમકો દિદાપત કીજીએ, જુરે કામોં સે કરે,

સતાર તુ કરતાર તુ, પરવર દિગાર તુ.

યા રખ તુ રહીમ તુ... ... ૧

ખસો હમારે જુરમકો, અઝ રહેમકી નઝર,

યા જલીલો જખ્ખાર તુ, પરવર દિગાર તુ.

યા રખ તુ રહીમ તુ... ... ૨

વામે દેનં હમારે, હોવે દરાઝે ઉમ,

યા માઝિકે મુખ્તાર તુ, પરવર દિગાર તુ.

યા રખ તુ રહીમ તુ... ... ૩

* ૧. સવારમાં નિયાળનું કામ શરૂ થતા પહેલાં આ ગીત ગાવાનું છે. સર્વે વિદ્યાર્થીઓએ દારબંધ બિંબા રહી મુસલમાનોના રિવાજ પ્રમાણે નેમ દુવા માગતા હોય તેવી રીતે બંને દાખ જોડી ઘણાજ નમ્રતાથી આ ગીત ગાવું.

૨. અરબી ભાષાના ઘણા શબ્દોના ઉચ્ચારો સુઝરાતીમાં લખવાનું કામ અપરંપર છે, પણ મુસલમાનોના ઓકસઓને આ શબ્દો ભણીતા છે માટે દરકત પડે તેમ નથી.

૩. ધૃત્વિરસ્તુતિ વખતે ઘણી ગરબડ ન થાય અને જોષ્ટી ગંભીરતા જાળવાય માટે પાંચ હુશિયાર વિદ્યાર્થીઓ મુકરર કરવા. તેઓ દરેક વખતે બખ્ખે લીટીઓ બોલતાં બાક અને તેના જવાબમાં દરેક વખતે બધા ઓકસઓ પહેલીજ બે લીટીઓ બોલે.

અગ્નિ લલા જ્વાળામય, પીછે હંમારા બી,
યા કાદિને સત્તાર તુ, પરવર દિગાર તુ.

યા રખ તુ રહીમ તુ... ૪

ધંધાહી શહનશાહકી, ઉત્ર દરાજ બાશ,
યા ખાલિકે ગફાર તુ, પરવર દિગાર તુ.

યા રખ તુ રહીમ તુ... ૫

ઉમેદઅલી કો રહી, તેરે લુલ્હી ઉમેદ,
યા રહીમો રહેમાન તુ, પરવર દિગાર તુ.

યા રખ તુ રહીમ તુ... ૬

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેરખબર.

(ઇ. નં. ૧૯૨૨, તા. ૧૪-૨-૧૯૦૩.)

સને ૧૯૦૩ની પબ્લિક સર્વિસ સાર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓ માટે પુસ્તકો.

ઉત્તર ભાગ.

તા. ૨૦મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૦ ના મુખર્જી સરકારી ગઝેટના ૧
લા ભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરેલા ધારાઓ મુજબ સને ૧૯૦૩ના સપ્ટેમ્બર માં
સર્મા થવાની પરીક્ષાઓ માટે નીચેનાં પુસ્તકો ઠરાવવામાં આવ્યા છે:—

પરિશિષ્ટ અ.

૧ લો દરજ્જો.

(૧) ઇંગ્રેજી—ગગ—ગોલ્ડસ્મિથકૃત “વિદ્યાર ઓવ વેકરીસ.”

પદ્ય—શેક્સપીયરકૃત “મૅકમેથ.”

(૨) ગુજરાતી—“બાળમિત્ર ભાગ ૧ લો.”

(૨) ફ્રેન્ચ—સુવેસ્કૃત “ફિનોસોફ સુ લે ત્વો”

પરિશિષ્ટ બ.

૨જો દરજ્જો.

ચોજના ૧લી.

(૨) ઇંગ્રેજી—લૉર્ડ મેકાલેકૃત “વૉરન હેરિટગ્સ” અથવા વૉશિંગ્ટન ઇ-
ન્વિંગકૃત “રોય થુક;” અને “પ્રેરેગાર્થસ લૉરટ” થુક
૨જીની ૧૦૦૦ લીટી.

(૩) ઉર્દુ —“બાગોબહાર,” ત્રજો દરવેશ.

ચોજના ૨૭.

(૨) ઇંગ્રેજ—બેલની વાંચનમાળામાંથી હિન્દુકૃત, “ વિટલ નેલ ” પ્રથમનો અર્ધભાગ, અથવા રોકસપીઅરમાંથી લેખ્યકૃત વાર્તાઓ, પ્રથમનો અર્ધભાગ. પદ—ગોલ્ડસ્મિથકૃત “ લે ઓવ ધી લાસ્ટ મિન્સ્ટ્રલની ૧-૪૦૦ લીટીઓ.

(૩) ગુજરાતી—“ નર્મ ગંધ ” (૬૬૧ આવૃત્તિ ૧૮૬૫), પૃષ્ઠ ૧-૨૦૦.
ઉરદુ —“ આબેહુયાત ” અથવા મોલવી નઝીર અહમદકૃત “ તોબે-તન નસહ.”

પરિશિષ્ટ ક.

૩મો દરજ્જો.

ચોજના ૧લી.

(૨) ઇંગ્રેજ—ગદ્ય—“ રૉબિન્સન ક્રુઝો ” અથવા બનિયનકૃત “ પિલ્ગ્રિમ્સ પ્રોગ્રેસ.”
પદ—રકૉટકૃત “ માર્મિયન.”

ચોજના ૨૭.

(૨) ગુજરાતી—કેળવણીખાતાની “ ૭મી ચોપડી, ” ની ૧૩મી આવૃત્તિ.
પ્રથમની ૩૦૦ લીટીનો મુખપાક અને સમજૂતિ.

ઉરદુ —“ આબે હયાત ” અથવા “ તોબેતન નસહ.”

ટીપ—મધ્ય પ્રાંત માટે ને મરાઠી પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે તેજ થાણા મધ્યરચના ઉમેદવારો માટે કરાવવામાં આવ્યા છે.

અમદાવાદ. } C. Mayne,
આ. એન્જલેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

જાહેરખબર.

ઇ. નં. ૬૬૯૨, તા. ૫-૨-૧૯૦૩.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે મોળે સરકારી ઇલાકે મહિકાં-હાની સ. ગુ. નિશાળના મહેતાજી અમરતલાલ મૂળજીને, તેનું કામ સારું નહિ હોવાથી તથા સાન મહિના લગી વચમાં પગાર કમી કર્યા છતાં રજા સિવાય ગેરહાજર રહેવાથી, મહેરમાન ડિરેક્ટર ઓવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન

સાહેબના તા. ૨૧-૧-૦૩ના હુકમ નં. ૮૨૦૦થી કેળવણી આતામાંથી બ-
રતર કરવામાં આવ્યો છે.

C. Mayne,

આ. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ડિ. બા.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

(સને ૧૯૮૨ની સાલમાં વહેંચાયેલાં ઇનામો.)

એડા વિભાગ—એડ. બાઈ રૈયા રૂ. ૫૦) અલારસા. પ્રદેશ
આશાભાઈ અનુભાઈ રૂ. ૨૨), બાવા પરસોતમ સરગુદાસ તથા બાઈ દિ-
વાળી રૂ. ૩-૩-૦ વહેરડા. પટેલ મોતીભાઈ દાજીભાઈ રૂ. ૧૫) નડિયાદ
બ્રાહ્મ્ય નં. ૧, મે. બા. સા. બમનજી સાહેબ રૂ. ૫-૦-૦ કંઠલાલ
મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યાશાળા. હેડ મિસ્ટર જતન તથા તેમના સ્વા-
મી પેન્શનર હરિલાલ મનમુખ ૪૦-૦-૦, પીજના જોશી ગોવિંદભાઈ
નયુભાઈ ૧૫-૦-૦, શિક્ષકમંડળ ૪-૦-૦, તલાટી ૩-૦-૦, પટેલ
કુલાભાઈ દેસાઈભાઈ ૩-૧૨-૦ આંત્રોલી. પોલીસ પટેલ ચતુર-
ભાઈ જોશંગભાઈ ૫-૦-૦ હુથાદા. સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો ૭-૮-૦
ચકલાસી. સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર નરોત્તમ જમનાદાસ ૩-૦-૦,
છીંદ્રા તાલુકે જંબુસરના મહેતાજી તુલસીભાઈ રામરાય ૩-૦-૦ માતર
મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યાશાળા. પરી. જીવણલાલ પરબુદાસ ૧૪-૮-૦,
બાઈ પારવતી ૪૫-૦-૦ રધવાણજ. સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો તથા
સદ્ગૃહસ્થો ૫-૦-૦ લવાલ. ગામના આગેવાન લોકે ૭-૮-૦ નાહાપાડ
મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યાશાળા. પેટલાદના મુળજી પદમાજી ૨૫-૦-૦
વલાસણ. ઇનામદાર હમીરભાઈ હરગોવિંદદાસ ૫-૮-૦ કરમસદ. પટેલ
ગોરધનભાઈ દેસાઈભાઈ ૫-૦-૦ મોગર. ઠાકોરશ્રી ગુમાનાસિંહજી સરદારસિંહજી
તથા ઠાકોરશ્રી અમરસિંહજી અંતરસિંહજી ૧૦-૦-૦ અડાસ. સ્કૂલ કમિટીના
મેમ્બરો ૫-૦-૦ કાસર. પોલીસપટેલ લક્ષ્મીભાઈ લખાભાઈ ૪-૦-૦ કુંજ-
રાવ. ગામના સદ્ગૃહસ્થો ૪-૦-૦ રાસ કન્યાશાળા. પેટલાદના આશાભાઈ
પુત્ર લભાઈ ૧૩-૦-૦ બોદાલ. પટેલ ભાઈલાલ તળસીભાઈ ૧૦-૦-૦
દાવોડ. શા. નાહાનચંદ તારાચંદ ૧૨-૦-૦, ઉચરાનદાર પટેલ શીવાભાઈ
જોશંગભાઈ ૧૫-૦-૦ પારેડા. શા. નાયાભાઈ જીવચંદ ૧૪-૮-૦ આંક-
લાવ. સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર. પ્રેમરતનજી પ્રેમરતનજી ૪૨-૦-૦

શ્રી. અર્જુનનું વચન : મારા પાંચ ગામની જમીનની અધિકારીઓ તેમજ પૈસા નિયંત્રકોનાં વાપરવામાં આવ્યું છે. તેમાં બતાવેલી રકમો પૈસાની શીખવણમાં મહેતરજીઓ અને અધિકારીઓ શિક્ષણને આપીને મારા પૈસા કે જે કે નાનાં એકરો રાતમાં સારી રીતે શીખી શકે; અને કેવળ પૈસા જીતીને શક મનમાં રહી જતો નથી. વિદ્યાર્થીઓ વગર શિક્ષક શીખી શકે તેવી રીતે પાઠો તૈયાર કરી આપેલા છે. તેપણ શિક્ષકોએ નીચેની રચનાઓ આપવાં રાખવી.

૧. પહેલાં એ વ્યાખ્યાના ત્રણ ભાગો મહેતરજીએ પોતાની દેખરેખ નીચે શિક્ષકોની હિસ્ટીમાં વેચાવવા અને હવેના વખતે રોકા દૂર કરવા.
૨. આ સાત ત્રીજા ભાગમાં પહેલો ભાગ પૂરેપૂરો અને બારીકબારીક શીખવવો.
૩. ગોપા અને પાંચમા ધોરણને પહેલો ભાગ વંચાવી જવો, અને તેની અંદર આપેલાં મનોવર્તનોનો અભ્યાસ કરાવવો. આથી તેમનો વ્યાખ્યાન કરાવતો પાંચો બંધાશે, આ કામ એક મહિનાનું છે; પછી,
૪. ગોપા ધોરણને બીજો ભાગ પૂરો કરવાને અને આપેલાં મનોવર્તનોનો અભ્યાસ કરાવવાને પૂરતો વખત મળશે; તેથી સાદી વાક્યપ્રયોગરૂપિ અને સાદા પદ્યરૂપનો પાંચો મજબૂત થશે; અને કર્તા, કર્મ, અને ક્રિયાના ટુંકા વધારાનો અરેખરો અભ્યાસ તેમના મનમાં ઠસશે.
૫. પાંચમો ધોરણને માટે બીજા ભાગનો ચિતાર આપતાં અને તેનાં મનોવર્તનોનો એકવાર અભ્યાસ કરાવતાં એ માસ લાગશે પછી ત્રીજા ભાગનો અભ્યાસ શરૂ કરાવવો. ત્રીજા ભાગનો અભ્યાસ શિક્ષકે પોતે બરાબર કરવો, કારણ કે દેર્શન કેસેજમાં પણ આજ સુધીના રોકાણ-શાખાથી થોડાએજ માત્ર પાછળનાંજ વર્ષોમાં વાક્ય પ્રયોગરૂપ, ત્રિવિધ-કાવ્ય, અર્થ, ભેદ, સમ્યક્ સમ્યક્ વાક્યના ભાગોના વધારા, સમાસ, વગેરેનું નામ સાંભળ્યું હોય તો હોય.
૬. છઠ્ઠા ધોરણને આ ત્રણ ભાગ, અને થોડી વ્યુત્પત્તિ આ વર્ષના અભ્યાસ માટે બસ થશે.

૭. પાઠ આપ્યા છે, તેજ પદ્ધતિ પ્રમાણે પાઠ આપવા. એક પાઠ એક દિવસે પૂરો કરવાની કાંઈ ખાસ જરૂર નથી.

૮. છેલ્લા પાઠોમાં તેમની ચાલતી ચોપડીઓમાંથી વાંચ્યો પસંદ કરીને ગ્રંથમાં છે; તેવા વાંચ્યોના પ્રયત્નરૂપ અને પદ્ધતિ આપેલાં વાંચ્યોનાં નમૂના પ્રમાણે જરાબર કરાવવાં.

વ્યાકરણનો વિષય જિલકૂત નવિન પદ્ધતિ ઉપર શીખવવાનો હેતુવાળો, પહેલાં બધા શિક્ષકોને 'શું અને શી રીતે' શીખવવું તે વિષે બહુ ગુંચવાડો લાગતો હતો; પણ બ્યારથી આ વ્યાકરણ બહાર પડ્યું ત્યારથી. વ્યાકરણનું શિક્ષણ ઉભરું સરળ થઈ પડ્યું છે.

ગોખાલી કાઢવાની રીતથી—આ વ્યાકરણ શીખવવાનું નથી. બાળકો આવડવા કરતાં, વસ્તુ સારી રીતે જાણે એ ઘણાં અગત્યની બાબત છે. ૧૮૯૪ થી આજ સુધીનાં શાળાપત્રોને જે શિક્ષકોએ અજાણ્યો હતો, તેને એ કાંઈ નવું લાગે તેવું નથી.

હોપ સાહેબનું વ્યાકરણ સરકારને હવે છપાવવાનો વિચાર નથી, કમને આ વ્યાકરણ પ્રાથમિક શાળાઓને માટે મંજૂર કર્યું છે, એ ખબર શિક્ષકોને ખાસ અગત્યની છે; કારણ કે હોપ સાહેબનું વ્યાકરણ બજારમાં મળતું નથી, તેમ બીજું કોઈ વ્યાકરણ મંજૂર થવાની આજ સુધી શાળા પત્રમાં ખબર આવી નથી. એ અડચણને લીધે દરેક શીક્ષક વ્યાકરણ શીખવવાના ગુંચવાડામાં હતા.

લેખાંનાં પુસ્તકો પાંચ વરસથી શાળાઓમાં ચલાવવાને મંજૂર થઈ ચૂક્યા છે, અને ઘણું કરીને દરેક નિયામમાં તે પદ્ધતિ પ્રમાણે શીખવાય છે; તોપણ કેટલેક ઠેકાણે તો હજી પણ જૂની પડી ગયેલી રીત પ્રમાણે ગોખાવવાની રીત ચાલતી છે, એવું સાંભળવામાં છે. નવાં ધોરણો એ પ્રસ્તાવને અનુસરીને છે, અને એ પુસ્તકો પણ નવી આવૃત્તિમાં સુધરતાં જાય છે; માટે હવે એ પુસ્તકોના શિક્ષકની પદ્ધતિ 'નામની' નહિ, પણ 'ખરેખરી' થશે એવો સંભવ છે.

ગીરભાંડાર ૧૯૦૦-૦૧ સરસ્વતી પુસ્તકાલય, રીંગરોડ,
દાવોલ. શા. નીંદાનચંદ તા.
જેશંગશાહ ૧૫-૦-૦ પાંડે અમલાવાડ.
લાવ. સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર. ૧૧-૧-૦૭

આ કોપીયુકો માટે જે જે સદ્ગુણરત્યો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ અમારી દરેક કોપી વાર્ચવાથી ખાત્રી થશે.

દરકત શિક્ષક કોપીયુકો નીચેલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવરથી માત્ર મંગાવનારા માસ્તરો તથા બા-
પારીઓ જેઓ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને સેંકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પેકિંગ અને રેલ્વે-
નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, મધ્ય રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

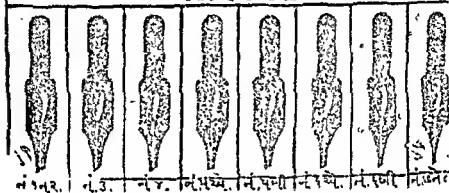
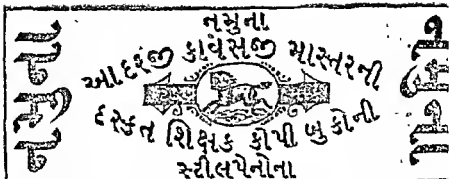
૩. માત્ર મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોષ રીતે ખરાબ થાય
તથા તે માલને નુકસાન પૂરે તેના જેખમદાર માત્ર મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માત્ર ક્યે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો,
તેના ખૂરતો ખુલાસો માત્ર મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી
આગળ માત્ર લઈ જવાનો ખર્ચ માત્ર મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. ઠૂંઠી મોકલાવનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વ ભારતરોને તથા બુકસેલરોને
વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરકત શિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અમોએ
ખીજ કોષ પશુ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના કમીસ-
નથી મોકલી આપવાની ગોઠવણ કરી છે. એક વખત કામ પાડી જોવાથી
ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી
હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું. નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરકત શિક્ષક કોપીયુકોના જ દરેક બાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને
જ નમૂના એસપી.સી.વોનો માસ-કોષમાંથી જોઈને અર્થે જુદાવી નમૂનાથી એ
રેટીલેયેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદુ, અને ફારસી લખવાને ધણી સગ-
વડ લાગેલી છે. દરેક બોક્સમાં કમીસ-૬ કિમ્મત રૂ. ૦૫. ઓછામાં ઓછા ૮
બોક્સ મંગાવનારને ૬૫ ટકા કમીસન મળશે. તે ૨૫ થા તેથી વધુ બોક્સ
લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વેલ્યુપેએનલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને
ખર્ચના ૩. ૦૫ વધારે લાગશે. બૂલી જતાં નહિ. અને પૈસા પહેલા
મોકલવાથી ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચના જે આના લાગશે.

આદરજી કાવંસજી માસ્તર. દસ્ત શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્વીલપેનોના પ્રગટ કર્યા અને કમિશન એલન્ટ, ધોળી તળાવ, મુમ્બઈ.

દેશીનામું—સરકારે ટેકસ્ટબુક બાટે અમારું દેશીનામું મંજૂર કરેલું છે. બુકો સન ૧૯૦૧ ના નવેમ્બર માસનું શુલ્કસત્યાગ પત્ર દાખની બત નવાં ધોરણ પ્રમાણે સુધારેલી છે. તેની કીમત ૦-૫-૦, પોષ્ટેજ ૦-૧-૦, કમિશન ૧૦ પ્રતપર ૨૦ ટકા, ૨૫ અને તેથી વધારે પ્રત લેનાર ને ૨૫ ટકા વેલ્યુપેન્સ ખર્ચ લેનારને શિર.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ.
દેશીનામાનાળા-૧૩૦૬૨૧.

કિન્ડર ગાર્ટન અથવાળા સંબંધી સરકારી હુકમ.
સરકારી શુલ્કસતી પ્રાથમિક શાળાઓનાં નવાં ધોરણો પ્રમાણે કિન્ડર ગાર્ટન શિક્ષણ આપવા માટે, 'મ. ડિરેક્ટર આફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબની મંજૂરી અને બલામણથી, નામદાર ગવર્નમેન્ટ સરકારે 'કિન્ડર ગાર્ટન જા. ૧-૨-૩' તથા 'બાળ એલ (સચિન)' પુસ્તકો 'ટેકસ્ટ

બુક' (શાળાપયોગી પુસ્તકો તરીકે દુરેક શાળાઓમાં વાપરતા માટે મેન્જરી આપીછે.) એ ઉપરાંત ' કિન્ડર ગાર્ટન-આળય' આપણી નં. ૧ થી ૨૦ સુધીમાં કેટલાંક પુસ્તકો ' શાળા શિક્ષકો ' માટે મંજૂર કરવામાં આવીયાં છે. મજકુર પુસ્તકો પચીસ રૂપિયાનાં ખરીદનારને વીસ ટકા કમિશન આપવામાં આવેછે.

કિન્ડર ગાર્ટન ગ્રંથમાળાને અનુસરતો સઘળો વિદ્યાયતી સામાન ખાસ જર્મની અને અમેરિકાથી આવેલોછે. તેમાં વીસે બક્ષિસોનો જથ્થાજથ્થ સામાન કીલ્લપત ભાવે મળશે—

૧૫૫ રૂનસવાડી મુનખ

જાન્યુઆરી ૧૯૦૩.

ગોપાળજી દેવ્યાણજી દેવવાડાકર.

કિન્ડર ગાર્ટન રૂઢીનો શિક્ષક તથા ગ્રંથકર્તા

નવા સાતમા ધોરણ માટે પુસ્તકો. ૧. રામાયણ, મહાભારત અને ઇલિયડના સારનું મૂળસંહિત સ્વપ્રીકરણ, મુનખ છપાકાના મે. ડિરેક્ટર આ. ખ. ના લેટર નં. ૪૩૬૦ તા. ૨૫-૮-૦૨ થી મૂળ લેવાની મંજૂરી. મેળવી નર્મગદમાંથી સખ્દયઃ મૂળ લખ ઇપાવ્યું છે. ૨. ૦-૮-૦. ૨. સ્ટીકમામેરૂ તથા મુદામાયરિત. ૩. ૦-૫-૦. ૩. સ્ટીકમામેરૂ તથા એપાહુરણ. ૩. ૦-૫-૦. આ ગ્રન્થે જામનગર, જુનાગઢ, ગોંડળ અને લાવનગર સ્ટોરોમાં ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયાછે. ૪ ફ્રિડ, ૩. ૦-૨-૬. બધાંનું પેસ્ટેજ જૂદું. મંગળજી હરજીવન એ.એ. આસિ. ખાસ્તર કા. મે. ટ્રે કલેજ રાજકોટ.

ગણિતના હજાર ઠાખલા.

આ પુસ્તકમાં બ્યાખ્યા, સંખ્યા, સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર. દૃઢમાનક, લઘુતમ સાધારણમાન્ય, વર્ગ અને વર્ગમૂળ, ઘન અને ઘનમૂળ, ત્રિશી, પંચશી, ગુણોત્તર, સાદું બ્યાજ, ચક્રદિ બ્યાજ, દિવાળી. બાકી બ્યાજ, નદાનોટો, દટસચી, મિથરાસી, ગણિત અને ભૂમિતિ પ્રમાણ, ગ્રેડી માપકરણ, સર્વે પ્રકારની રીતોના એકહજાર ઠાખલાઓ છે. મહેતાજીઓ, વિદ્યાર્થીઓ, તથા ટ્રેનિંગકોલેજ અને હાઇસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તક મળુજા ઉપયોગી છે. કિંમત ૦-૨૨-૦ સામગ્રી જોનારને સાદું કમી, ઘન આપવામાં આવશે. વધારે ઢીકત માટે નીચેને સ્કીરનામે લખ્યું:—

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની } રેવાશંકર અખ્તારામ લાટ.
ઓફીસ—અમદાવાદ.

અંકગણિતની સંમજુતી. કિંમત ૩. ૦ બા પેસ્ટેજ સાથે. પાંચે દશ દશે, પંદર; વીસે, વીસ; અને પચીસે, પચીસ ટકા કમિશન. વેલ્યુપેએશન ખર્ચ લેનારને ચિર. ખુશાલરાય ગોકળદાસ. મુમ્બઇ. બેંક. અમદાવાદ.

જેશંગ કાવ્ય—૫૪ ૯૦૦ નું મોટું પુસ્તક. અસલ કીમત રૂ. ૪) ને હાલ ઘટાડેલી કીમત રૂ. ૧૧૫ થી મળશે. પોસ્ટેજ તથા આના વધુ સહી. જેશંગભાઈ ત્રીકમદાસ કવિ. સુ. આવળા; છલ્લે અમદાવાદ.

મુંબઈના નામદાર ગવર્નરના શબ્દો.

“રામાયણ અને મહાભારતના ગ્રંથો શિખવાની જરૂર છે.”

“આખા હિંદુધર્મ ઉપર રામાયણ ને મહાભારતે વખાણવા જેવી આસર કરી છે.”

ઉપરના બન્ને ગ્રંથો શુદ્ધ. સરલ. છપાદાર, શુભરાતી ભાષામાં.

પાંડવ અને કૌરવ (આવૃત્તિ ચોથી)—પાંડવ અને કૌરવ વચ્ચેની સઘળી હિંસ્યાલ એટલી તો રમણીય અને ચિત્તાકર્ષક છે કે આ પુસ્તક વાંચતાં કે સાંભળતાં માણસના મનની બીજ કોઈ પણ કામમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી.

કદ ડેમી આઠ પેજ ૭૫ પચ્ચોતેર ફારમ. પૂરું પાકું. કિંમત રૂ. ૩ તથા.

રામ અને રાવણ (આવૃત્તિ ત્રીજી)—આ પુસ્તકમાં રામ અને રાવણના સંબંધી સઘળી હકીકત વીરરસ તથા કરુણારસ વગેરેની અપૂર્વ જમાવટ સાથે દાખલ થયેલી છે. કદ ડેમી આઠ પેજ પચ્ચાસ ફારમ. કિંમત રૂ. ૧ એક.

અમારા તરફથી અપાતાં ભેટનાં પુસ્તકો પૈકી પોતાની પાસે જે જે પુસ્તક હોય તે લખી જણાવનારને તે સિવાય જે બાકી રહેતું હોય તે ભેટનું પુસ્તક કિંમત કે ટપાલ ખર્ચ પણ લીધા સિવાય મોકલી આપવામાં આવે છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.
આતંકનિગ્રહ આયોજાત્રય.—જામનગર—કાઠિયાવાડ

ઋષિ વિદ્યા આ માસિકમાં વેદાનુકૂળ ધર્મ સંસાર ને નીતિના વિષયો રચાય છે. ચારે વેદ સાંગોપાંગ સપ્રમાણ ગુર્જર ગિરામાં વિસ્તરાય છે. વાર્ષિક રૂ. ૧૧). સમ્પાદક મંચ્છાશંકર જી. દ્વીવદી. પોસ્ટ ગીરગાંવ ખુબઈ.

જાહેર ખખર.

નીચેનાં પુસ્તકો તૈયાર છે—પદાર્થપાઠમાળા ભાગ ૧ લો—કિમત પાંચ આના. બાગવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધી. સરકારે મંજૂર કરેલા પદાર્થ પાઠોના શિક્ષણની સંપૂર્ણ સચના સહિત. ૧૬૦૨ગાર્ટન પુસ્તક—કિમત ચાર આના. નવાં ધોરણના ઉપયોગ માટે પહેલી છ બક્ષોસોની સંપૂર્ણ હકિકત તથા ચિત્રો; બાકીની બક્ષોસોની ટંક નોંધ.

બ્યાકરણ ને ગ્રામ્ય પૃથક્કૃતિના જૂઠા નકશા. વિદ્યાન ત્રિ. મરેના પદાર્થ પાઠના ત્રણ ભાગનાં આપાતરે. મળવાનાં ઠેકાણાં.

૧ પોરબંદર. કત્તા.

૨ મુંબઈ. એન એમ એન્ડ કો. કાગળાદેવી રોડ.

૩ અમદાવાદ. ડાયમોન્ડ જ્યુબીલી પ્રેસ.

ઉપાધ્યાય કાશીરામ પ્રમોજી બી. એ.

પોરબંદર.

એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર.

તા. ૧-૧૧-૧૯૦૨

સંસ્થાન પોરબંદર.

17/3/21
12/3/21
17/10/21

સૂચના.

આ પત્ર સંબંધી સર્વે સંબંધીઓએ ઓટિર તરફ ઓફિસ તરફ ખાખ જોવામાં નહિ આવે સદી વગરનાં લખાણ ઉપર ખ્યાન અપાશે નહિ.

1. જાપના મોકલેલું લખાણ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું તે અમુક માસમાં જાપના અધિકારી પાસે પહોંચે લખાણ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મગાવી લેવું.

શાળાખાતાના ડેપુટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સંબંધી હુકીકત સફલ્યોર્ડે તથા દેશીરાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

અરકારી તેમજ ખાનગી જાહેરખબરો જે માસમાં જાપાની હોય તેના આગવા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. જેના બે માસના અંક સાથે વહેંચણું હોય તેના આગવા મહિનાની પંચમી તારીખ સુધીમાં આવવા જોઈએ.

મનીઓર્ડર મોકલનારે દૂધન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને રી બાજુ તના પેસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું તે વિના બંધ થવાનો મહત્ત્વ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વેધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિસ્ટમ ખીજ ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અડી આના પદ્ધતિ ખર્ચે નાર દસ રૂપીઆસુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્ટાફરોને ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પેસા લેવાની ખુશી હોય તે તેમ સ્પષ્ટ લખવું વિષય પમદ પડશે તો તેની અગત્યનાગેરે ઉપર ટિપ્પણ કરી દર જાણે તે પાને ૩ ૧ થી ૨ સુધી આપવામાં આવશે ચર્ચાપત્રનો વિષા સમાજ થશે નહિ.

જાહેરખબરો જાપવાનાં ભાવ.

૩.	લીટી	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે ૫
૧... ૩	...	છીના અગીઆજ માસ લગી ૫
૨... ૬	...	ગણો ચાર્જ પામે. આ માસથી
૩... ૧૫	...	ઓની મુદત હોય તો પહેલે મ
એ ઉપરાંતની જાવ ઉપર પ્રમાણે,		દિને પૂરો ચાર્જ અને પછી દરેક
જાવ માસ લગી લાગુ રાખે.		અંકે અર્ધો ચાર્જ લેવાશે

હેન્ડરિસો વહેંચવાના કદ.

૫૦ તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધો તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦, અને એક તોલા સુધીના ૧૨-૦-૦, તે ઉપરાંતને માટે અમને લખવું.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

એપ્રિલ ૧૯૦૩.

અનુક્રમણિકા.

વેપવ.	૪૫
માસ—સ્વીડનમાં કેળવણી.	૫૭
મુંબઈ ઇલાકાની કેળવણીનો પંચવાર્ષિક રિપોર્ટ (૪. સ. ૧૮૯૭-૯૮-૧૯૦૧-૨.)	૧૦૨
કેનેડામાં હસ્તકળાશિક્ષણ.	૧૦૫
હાથને માટે વખત.	૧૦૮
ખાળકેને કેળવવાનો ઉત્તમ માર્ગ.	૧૦૯
ફૅટ, લખાણ.	"
સાફ્ટીફ-અને તેની શિક્ષણપદ્ધતિ.	૧૧૦
સંદર્ભપાઠો-૨૬.	૧૧૮
શિક્ષકોની નિમોસિસ-સ્પૅષી.	૧૨૨
કેળવણીખાતાની ખબરો.	૧૨૪
વેન્શન સંઘની સરકારી ઠરાવ.	૧૨૭
બરતરફી તથા ચળિક સ.	૧૨૭
સ. પ. ની ભહેરખબરો.	૧૨૮
શુદ્ધિ.	૧૨૮

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“આયોદ્ય.” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ચતુરથી રત્નને જાળવવું એજ હંદગીની મોટી દોસત છે.

જામનગરમાં અમારે ત્યાં વંશપરંપરાથી જનનો માયા મોતીનો સુરમો.
આ સુરમો વાપરવાથી આંખના અસંખ્ય દરદીઓ કૃતેહ મંદ થયા છે.

સર્વ મનુષ્યને ચતુરથી રત્નને જાળવવા શરીરના તમામ અવયવો
કરતાં વધારે જરૂરું છે. જેના સાધનતરીકે અમારો સુરમો આંખ, આંમર,
પાણીનું ખરવું, કુલું, પરવાળાં, ખીન, આંધળાપણું, ખટકો, કઠણ, દૂધવા
આવું, અંજાઈ જવું, જાળાં બંધાવાં, ગરમી, રતાશ, ચીપકા થવા, પાંપણું
ખરવું, તથા મોટી જવું કીડ, આંજણી તથા ખીજા નિકારથી થતા આંખ
નાં અસંખ્ય દરદો જેવાં કે ધુમાડાથી, જહુ પાંચરાવી ઉજાગરા છત્યાદિ
ગમેને કારણથી થએલ દર્દનું નિવારણ કરે છે. આ સુરમો રોગી તથા િ.
રોગી સેમજ પાંચનવર્ગ તથા સેખકર્ણ તમામ દરદોનું નીવારણ કરે
કિ. નં. ૧ તોલા ૧ ના ૩. ૪, ન. ૨ ૩. ૧૧ નં. ૩ ૩. ૧ ન. ૪ ૩.

કુવ જાગર. } વોરા તુરસાઈ ઇસમાસજી મુલ્લાં અમીજી
જામનગર. } તા. ૨૬-૧૧-૧૯૦૨, પુ. જામનગર.

અમૃતસાગર વૈદકનો ગુજરાતી ગ્રંથ.

આ ગ્રંથ જયપુરના મદારાજાએ મારવાડી ભાષામાં રચ્યો હતો.
ગુજરાતીમાં ભાષાંતર થઈ આ ગ્રંથ આવૃત્તિમાં છપાઈને બહાર પડી
કેસો છે. એને ૨૫ પ્રકરણ છે, અને મોટા નાના સર્વ રોગો તથા
ઓઓ, પુરૂષના સર્વ રોગોની ઉત્પત્તિ, લક્ષણ, ઉપાય એ સારી પેદ.
રથી લખેલા છે. તથા ધાતુઓ અને ઉપ ધાતુઓ.

૧૦	ડ્રાઇંગ સ્લેટ પથ્થરની ,, (લાઈન દોરેલી)	૦	૮	૦
૧૧	,, કાર્ટબોર્ડવાળી	૦	૩	૦
૧૨	ડ્રાઇંગ પેન-કાળી નંગ ૧ ના	૦	૧	૦
૧૩	,, છ રંગની ડબ્બી ૧ ના	૦	૨	૦
૧૪	રબ્બર-નાનાંનો એક આનો-ફ્રેઝલનાં મોટાં....	૦	૨	૬
૧૫	ફૂટપટ્ટી-ડ્રાઇંગના ઉપયોગ માટે દરેકના	૦	૨	૬
૧૬	ડ્રાઇંગનાં પિકચરની ક્લર બુક (રંગ પડવાની)	૦	૨	૦
૧૭	બ્રાવર્ડ કાર્ડ નં. (૮) પેકેટ ૧ ના	૧	૦	૦
૧૮	ડ્રાઇંગ કાર્ડ-નંગ (૧૨) પેકેટ ૧ ના	૦	૧૨	૦
૧૮	ઇમ્પ્રોવર્ડ કાર્ડ (પશુ-પ્રાણી-પદાર્થ) (કાણાં પાડીને બરવાના)	૦	૮	૦	૮
૧૯	રંગીન-ઇમ્પ્રોવર્ડ કાર્ડ પેકેટ ૧ ના	૦	૧૨	૦
૨૦	,, ,, મોટાં પિકચર કાર્ડ	૧	૮	૦
૧૯	રંગ ઓળખાવનારાં-અખરખ ખાનાં-પેકેટના	૦	૧૨	૦
૨૦	પ્રીગર લેઈંગ બોક્સ (રંગના નમુના બતાવવાનું)	૨	૧૪	૦
૨૦	(A) રંગીન તરેહવાર નમુનાનાં નાનાં બોક્સના	૦	૧૨	૦
૨૨.૧	પેપર ફાઈલિંગ બોક્સ ૧ ના....	૨	૧૨	૦
	પેપર ફાઈલિંગ પેકેટ (૧) ના	૦	૬	૦
	,, સોનેરી રૂપેરી પેકેટના	૦	૮	૦
૪	પેપર ફાઈલિંગ-બોક્સ ૧ ના	૨	૪	૦
૫	ફેન ફાઈલિંગ-પેપર પેકેટના	૦	૮	૦
૨૬	પેપર વીવીંગ (ગુથણીના) પેકેટના	૦	૮	૦
૨૭	,, ફેનસી ,,	૦	૧૨	૦
૨૮	પીકચર પેપર વીવીંગ-ફેનસી ,,	૧	૦	૦
૨૯	બ્રસકેટ વર્ડસ-સીલવર પ્લેટ બોક્સના	૨	૦	૦
૩૦	,, ગોલ્ડન	૨	૦	૦
૩૧	ફેનસી ,,	૨	૪	૦
૩૨	પેપર મૂંઝવાની લોખંડની સળી. એકના	૦	૨	૦
૩૩	વટાણાના આકાશ. કરવાના બોક્સના	૧	૮	૦
૩૪	માટીના આકાશ. બાડવાની બુકના	૦	૧૨	૦
૩૫	મળકાની સળી એકના	૦	૪	૦
૩૬	બાંધવાની સ્ટ્રી-વર્ડસ બોક્સના	૨	૦	૦
૩૭	પશુ-પ્રાણીઓના રંગીન કાર્ડ પેકેટના	૦	૮	૦
૩૮	દેશ દેશના લુદા લુદા રંગીન કાર્ડ-પેકેટના	૦	૦	૮	૦
૩૯	પશુ-પ્રાણી-રંગ, આકાશના નકાસા	૨	૦	૦
૪૦	ધૂધરીયાળા ન્યુઝીડલ કમ્પાસ દરેકના	૦	૨	૦

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૨મું.

એપ્રિલ ૧૯૦૩.

અંક ૪થો.

માસ.

ઈંગ્લેન્ડના બોર્ડ ઓફ એજ્યુકેશનના રિપોર્ટના ૮ મા ગ્રન્થપરથી સ્વીડનની કેળવણીને લગતી કેટલીક જાણના જેવી દર્શાવત અત્રે આપી છે:—

• સ્વીડનમાં કેળવણી બહુ વૃદ્ધિ પામી છે અને તેમાં પરદેશીને કેટલાંક ખાસ સ્વરૂપ માલમ પડે છે તે નીચે મુજબ:—

૧. પ્રાથમિક કેળવણીમાં હસ્તકળાશિક્ષણને ઘણી અગત્યતા આપવામાં આવે છે.

૨. આખા સ્કેન્ડિનેવીઆમાં લેટિન ભાષા માધ્યમિક (સેકન્ડરિ) શાળામાં આરંભમાં શિખવવામાં આવતી નથી. વિદ્યાર્થીની ઉંમર ૧૫ કે ૧૬ વરસની થાય તારેજ લેટિન ભાષાનો અભ્યાસ શરૂ કરવા દેવામાં આવે છે.

૩. સરંજારી અમલદારો શિક્ષણ જરાબર અંપાય છે એવું પ્રેમોણુપત્ર આપે તોજ કેળવણીની જાગૃતમાં જાનગી પ્રયત્નને મદદ કરવાનો પ્રયત્ન છે.

યુરોપમાં રેફર્મેશન (ધર્મસુધારો) થયા પછી સ્વીડનમાં કેળવણી આપવાની હાલતી પદ્ધતિનો પાયો રચાયો. ત્યાં લોકોમાં ધર્મ સંબંધી ધણું પક્ષ કે તક નથી. બહુધા લોકો વ્યુથરના મતને અનુસરનારા એટલે પ્રોટેસ્ટન્ટ છે. આ કારણથી અને ધર્મોપદેશકોના હાથમાં કેળવણીનો વહિવટ છે તેથી તેમાં ધણો સુધારો થયો છે. વળી દેશમાં શહેરી વસ્તી કરતાં ગામડાંની વસ્તી ઘણી વધારે છે (સને ૧૮૯૦ ના વસ્તીપત્રક પ્રમાણે શહેરી વસ્તી ૮ લાખને આશરે અને ગામડાંની વસ્તી ૪૦ લાખને આશરે છે), તેથી કેળવણીની પદ્ધતિ શહેરીઓ કરતાં ગામડાંના માણસોની અંધેશાને વ

ધારે અનુસરતી છે. છેક ૧૯૮૬ માં એક ધર્મ સંબંધી કાયદો પસાર થયો હતો કે બધાં છોકરાંને ધર્મની કેળવણી આપવી, વાંચતાં આવડે ત્યારે ધર્મની ક્રિયાનો ઉપદેશ કરવો અને અમુક દરજ્જા સગણ કેળવાય ત્યારેજ સભ કરવા દેવું. સને ૧૯૪૨ માં ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો પસાર થયો ત્યાં લશ્કરી નોકરી માટેના ઉમેદવારોને પણ વાંચતાં આવડે છે. આ પ્રમાણે પ્રાથમિક કેળવણીની બાબતમાં કેન્માર્ક અને લર્મનિના જોડણી સ્વીકૃત આગળ વધ્યું છે.

પ્રાથમિક શાળામાં નીચેના વિષયો શિખવાય છે:—

૧ ધર્મશિક્ષણ.	૮ ચિત્રકામ.
૨ સ્વભાષા.	૯ ગાયનકળા.
૩ અંગગણિત.	૧૦ કસરત.
૪ ભૂમિતિ.	૧૧ ભાગકામ.
૫ ભૂગોળ.	૧૨ સ્તોત્ર (હસ્તકળાશિક્ષણ)—છોકરા.
૬ ઇતિહાસ.	આ તેમજ છોકરીઓ માટે.
૭ પદાર્થવિજ્ઞાન.	૧૩ મૃદુભવસ્થા—છોકરાઓ સાર.

ટ્રેનિંગ ક્રાંતિને ૧૨ છે, ૭ મરદ શિક્ષકો માટે અને ૫ સ્ત્રી શિક્ષકો માટે. આ ટ્રેનિંગ ક્રાંતિને પ્રાથમિક શાળાની છે. એમાં ૧૬ વર્ષની ઉંમર પૂરી કરી હોય એવા વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે, અને અભ્યાસક્રમ ચાર વરસનો છે. જુદા જુદા વિષયો શિખવવા વખતપત્રકમાં નીચે પ્રમાણે વખત ૧૧ વહેંચણી કરવામાં આવે છે:—

અભ્યાસના કુલ વખતના

સ્વીડિશ ભાષા	સેકડે ૧૦.૮ કલાક.
ધર્મશિક્ષણ	સેકડે ૧૩.૨ કલાક.
ગણિત	સેકડે ૬.૨ કલાક.
ઇતિહાસ	સેકડે ૬.૨ કલાક.
ભૂગોળ	સેકડે ૬.૨ કલાક.
શિક્ષણશાંતિની મુગતરવો અને	
શિક્ષણવૃદ્ધિ	સેકડે ૭.૬ કલાક.

પદ્ધતિવિજ્ઞાન	સેક્ટે	૭૨ કલાક.
કૃતિતપાઠ.	સેક્ટે	૧૬ કલાક.
લેખન	સેક્ટે	૨ કલાક.
ચિત્રકામ	સેક્ટે	૫૮ કલાક.
ગાયનશાસ્ત્ર અને કળા	સેક્ટે	૭૫ કલાક.
કસરત	સેક્ટે	૭૫ કલાક.
રલોઇડ	સેક્ટે	૭૨ કલાક.
બાગકામ	સેક્ટે	૨ કલાક.

શિક્ષણ મુક્ત આપવામાં આવે છે.

ઉપર લખેલા વિષયો અને તે શિખવવા માટે મુકરર કરેલા વખત ઉપરથી સ્વીડનની ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં કયા કયા વિષયો શિખવાય છે તથા તેમને કેવા ઉપયોગી ગણવામાં આવે છે તે સમજાશે.

શિક્ષકોએ કેળવણીના વિષયોની ચર્ચા કરવા માટે સમાજો સ્થાપી છે. તેમાંની એક મોડામાં મોટી સંખ્યામાં ૧,૦૦૦ શિક્ષકો છે.

પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષણ મુક્ત આપવામાં આવે છે અને એ શાળાઓનો ખર્ચ લોકલખોર્ડ અને સરકાર ચલાવે છે. મકાન અને શિક્ષણસાધન તો ખર્ચ, શિક્ષકોનો પગાર, તથા પેન્શન શંકો અમુક ભાગ લોકલખોર્ડને સિદ્ધિ પડે છે; અને મરકર પેન્શન શંકામાં મદદ કરે છે નેમન ટ્રેનિંગ કોલેજો અને શાળાઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાનો તમામ ખર્ચ આગે છે.

સ્ટોકહોમની શાળામાં પાકયાઅના શિક્ષણ વખતે છોકરીઓ ને બિરાક રસોડામાં રાંધે છે તેમાંથી ગરીબ છોકરાંનું પોષણ થાય છે. ઘણીખરી વખત છોકરાંને એ બિરાક મુક્ત આપે છે અને કેટલીક વખત તેને માટે જૂન શી લેવામાં આવે છે.

ચોડાંક વર્ષ થયાં ઘણાં મોટાં શહેરોના શિક્ષકોએ નાનુક અને મોંઘાં છોકરાંને ઉનાળાની રજામાં તખીઅત સુગરવા મોકલવા માટે સંસ્થાઓ સ્થાપ્યાં છે. એ સંસ્થાઓ જંગલમાં કે તળાવની સમીપ સ્થાપવામાં આવ્યાં છે, અને તેનો વહિવટ શિક્ષકોજ ચલાવે છે. નજીબી છાત્રીશાળાં છોકરાંને પવંત ઉપર સ્થાપેલાં સંસ્થાઓમાં મોકલવામાં આવે છે. આ રીત પહેલી સ્ટોકહો-

મના શિક્ષકોએ સને ૧૮૮૪ માં દાખલ કરી, અને સને ૧૮૮૫થી ૯૮ સુધીમાં એ શહેર તરફથી ૩૨૨ સંસ્થાનો રચવામાં, તથા ૭,૩૦૨ છોકરાં ત્યાં મોકલવામાં આવ્યાં. દરેક છોકરાને સરાસરી ૬૦ દિવસ રાખવામાં આવ્યું અને માયાદીક દરરોજનું સરાસરી ખર્ચ ૫૫ ઓર એટલે આશરે ૭ પેન્સ થયું. કેટલીક વેપારી સમાજો મજુરોનાં છોકરાં માટે એવાં સંસ્થાનો રચાવે છે અને નીલાવે છે.

ખાનગી ગૃહસ્થોએ ગરીબનાં છોકરાં માટે સને ૧૮૮૬ માં કારખાનાં સ્થાપ્યાં છે, તેમાં નિરાધાર છોકરાં તેમજ જેનાં માબાપો આખો દિવસ મજુરી કરવામાં રોકાયાં હોય છે તેવાં છોકરાં દાખલ કરવામાં આવે છે. આથી તેઓ નિશાળના વખતની જાદાર શેરીઓમાં રખડતાં કે બીજા માગતાં અટકે છે અને જાળપણથીજ તેમને કામ કરવા તરફ પ્રીતિ થાય છે. એ કારખાનાંમાં તેમને એવા ધંધા શિખવવામાં આવે છે કે તેઓ મોટાં યાજમારો તેમાંથી પોષણ કરી શકે. તેમને કામ કરવા બદલ એક જે વાર મફત જમાણામાં આવે છે. આ છોકરાં ૭ થી ૧૪ વરસની ઉંમરનાં હોય છે અને તેમને પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની બલામણુપરથી દાખલ કરવામાં આવે છે. આ કારખાનાંના ૧૪ વર્ષના અનુભવપરથી સમાજને તે કેવાં અગત્યનાં છે તે સ્પષ્ટ સમજાયું છે. સ્ટેડહોમમાં એવાં ૧૨ કારખાનાં છે તે તેમાં ૧,૫૦૦ છોકરાં કેળવણી લે છે. ખીર્ન રાહેરોમાં ૨૫ કારખાનાં છે. હસ્તકળાનું શિક્ષણ બાળક છોકરાં જલદી ગ્રહણ કરી શકે છે. એથી તેમની શુદ્ધિ અને અવલોકનશક્તિ કેળવાય છે અને શાળાના શિક્ષણને લાભ થાય છે. વળી ઉદ્યોગ કરવા તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી ધણાં છોકરાં મોટી વયે ધંધે વળગે છે અને દેશમાં અનીતિ અને ગુના અટકે છે.

સાધારણ પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષણ પૂરું લીધા પછી તે જરૂરી રાખવાને બદલે પ્રકારની પ્રાથમિક શાળાઓ છે, તેમજ તેમાં વધારો કરવાને દોલેને કે હાઈસ્કૂલો છે. તેનો ઉદ્દેશ એવો છે કે નીચલા વર્ગના જુવાન મરદ અને સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવી. ત્યાં તેમને ધંધાની કેળવણી આપવામાં આવે છે, તે ઉપરાંત ચહેરી તરીકે તેમની ફરજ થી છે તે, તથા તેમના રાજકીય અને સામાજિક હક આ છે તે વિશે શિક્ષણ આપવા છે. આવી પંદેલી કો-

લેજ દ્વિતીયમાં સને ૧૮૬૮ માં સ્થપાઈ અને ત્યારપછીની કોલેજોને તે નમુનારૂપ છે. હાલ એવી કોલેજો ૨૮ છે. ૧૮ વરસની ઉંમર પૂરી કર્યા પછી એમાં વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે. વંળી તેમણે પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ પૂરો કર્યો છે અને તેમની ચાતુર્યક્ષમતા સારી છે એવાં પ્રમાણપત્રો તેમને પૂરાં પાડવાં પડે છે. વિદ્યાર્થીઓની સરાસરી ઉંમર ૨૦ થી ૨૫ વર્ષ સુધીની છે.

સ્લોઈડ—હસ્તકળાશિક્ષણપદ્ધતિને સ્વીડનમાં સ્લોઈડ કહે છે, અને એ શિક્ષણ માટે એ દેશ ખાસ પ્રસિદ્ધ છે. ગયાં વીસ વરસથી સ્વીડનના વિદ્વાનો સમૂહમાં છે કે માત્ર બુદ્ધિનીજ કેળવણી એ અધુરી કેળવણી છે અને તેની સાથે હસ્તકળાશિક્ષણથી શારીરિક કેળવણી આપવીજ જોઈએ. સ્વીડનની સ્લોઈડ પદ્ધતિ યુરોપના તેમજ અમેરિકાના ઘણા દેશોમાં દાખલ થઈ છે. એનો ઉદ્દેશ છોકરાંને કેળવી કારીગર બનાવવાનો નથી, પણ તેમના હાથ અંગે આખને બરાબર કેળવવાનો અને ધ્યાન, ખેત, અને સ્વ-મજ્જતાથી કામ કરતાં શિખવવાનો છે. કસરતની પેઠે હસ્તશિક્ષણ બુદ્ધિની કેળવણીથી પરિશ્રાન્ત થતા મગજને વિશ્રાન્તિ આપે છે અને કેવળ અન્યથા શિક્ષણથી મનને સંકુચિત થતું અટકાવે છે.

સ્લોઈડશિક્ષણથી વિદ્યાર્થીના કામનો જોજો બહુ વધતો નથી, અને તેઓમાં કાર્યકુશળતા આવે છે. ઘરકામમાં આવે એવા નાના નાના લોકોના નમુના એમનો વડે બનાવતાં શિખવવામાં આવે છે. શિક્ષણનો હેતુ છોકરાંને જાતમહેનતથી કેળવણી આપવાનો તેમજ અવલોકનશક્તિ અને વિચારશક્તિ ખિલવવાનો છે, તેથી એ નમુનાઓ તેમની પાસેજ કરાવવામાં આવે છે અને તેમ શિક્ષકો તેમને મદદ કરતા નથી. ચિત્રકળાના જ્ઞાનનો સંબંધ સ્લોઈડશિક્ષણ સાથે જોડવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ જે જે નમુના બનાવે છે તેનાં પ્રથમ ચિત્રો કદાવવામાં આવે છે.

સને ૧૮૯૦ માં શાળાના અભ્યાસક્રમમાં સ્લોઈડશિક્ષણ દાખલ કરવામાં આવ્યું તેમાં સરકારનો હાથ ન હતો, પણ ખાનગી ગૃહસ્થોનુંજ સાહસ હતું. એજ સમયે સ્લોઈડશિક્ષણને માટે ઘણી ખાસ શાળાઓ પણ સ્થાપવામાં આવી. મ્યુનિસિપાલિટી, ખેતીસમાજો, અને સરકાર તરફથી પણ જે શાળાઓને મદદ મળવા લાગી.

સને ૧૮૭૪ માં નાસ શહેરમાં શિક્ષકોને સ્વોછ્છશિક્ષણની કેળવણી આપવા સરકાર તરફથી એક કૉલેજ સ્થાપવામાં આવી. પ્રથમ તેમાં શિક્ષકોને એક વરસ સુધી શિક્ષણ મેળું પડતું, પણ સને ૧૮૭૮ માં શિક્ષકોના અભ્યાસક્રમની મુદત ટૂંકી કરવામાં આવી અને હાલ તેજ પદ્ધતિ ચાલે છે. ૭૭ અઠવાડિયાની એક ટર્મ કરવામાં આવી છે અને ધણા વિદ્યાર્થીઓ એવી જો કે ત્રણ ટર્મ બરે છે એટલે તેમનું શિક્ષણ પૂરું થાય છે. એ શિક્ષણમાં સ્વોછ્છપદ્ધતિ તથા સ્વોછ્છના ઇતિહાસના શિક્ષણનો તેમજ એ પદ્ધતિ પ્રમાણે નમુના કેવી રીતે બનાવવા તેનો સમાવેશ થાય છે. નાસમાં જે શિક્ષણ અપાય છે તેમાં લાકડાના નમુના કેવા બનાવવા તેજ શિખવવામાં આવે છે; કેમકે ૧૦ થી ૧૪ વરસ લગાની ઉંમરનાં છોકરાંને લાકડાના નમુના શિખવવા અનુકૂળ પડે છે. બીજી કેટલીક શાળામાં ધાતુના અને કાગળના નમુના કરતાં તેમજ લાકડાનું કોતરકામ પણ શિખવે છે. ૧૦ થી ૧૪ વરસ લગીની ઉંમરનાં છોકરાંને સ્વોછ્છ શિખવવામાં આવે છે.

નાસમાં બેનાળામાં ધણા શિક્ષકો પરદેશથી સ્વોછ્છ શીખવા આવે છે. સને ૧૮૭૫ થી ૧૮૯૨ સુધીમાં ૩,૦૭૨ શિક્ષકો એ શાળામાં ભણ્યા, તેમાં ૨,૩૦૨ સ્વીડનના, ૫૮ નોર્વેના, ૨૯૬ ઇંગ્લેન્ડના, ૫૯ અમેરિકાના, અને ૨૩ જર્મનિના હતા. શિક્ષણ મળત આપવામાં આવે છે.

સને ૧૮૯૭-૯૮ થી સને ૧૯૦૧-૨ સુધીનાં પાંચ વરસની મુંબઈ પ્રલાકાની કેળવણી વિષે ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબનાં રિપોર્ટ ઉપરથી કેટલીક જાણવા લાગક દર્શકત નીચે આપી છે:—

મુંબઈ પ્રલાકાના જુદા જુદા વિભાગોમાં કેળવણી લેનારાં છોકરાંની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે છે:—

સને ૧૮૯૬-૯૭	સને ૧૯૦૧-૦૨
સેક્ટર	સેક્ટર
મુંબઈ પ્રલાકો ૧૬૦૬	૧૬૦૭
મધ્ય વિભાગ ૧૩૦૯	૧૬૦૬
ઉત્તર વિભાગ ૧૮૦૩	૧૯૦૮
કાદિયાવાડ ૨૦૦૪	૨૩૦૮

દક્ષિણ વિભાગ ૧૭-૧

૧૩-૨

સિંધ ૧૪-૪

૧૪-૪

આ ગણતરીમાં એક બાબત વિચારમાં લેવાની છે. એ વર્ષોમાં મર-
કાને લીધે ધણી સાળાઓ બંધ હતી, એટલે જુદી જુદી સાળાઓમાંથી
મોકલવામાં આવેલા આંકડાઓ કેળવણી લેનારાં છોકરાંની ખરા સંખ્યા દ-
ર્શાવતા નથી, પણ વર્ષના છેલ્લા મહિનામાં દાખર છોકરાંની સંખ્યા દર્શાવે છે.

મુખર્ષી પ્રલાકાના ઉપર દર્શાવેલા એકંદર આંકડામાં છોકરા અને છા-
ત્રીઓની સંખ્યા બતાવનારા આંકડા નીચે મુજબ છે:—

સને ૧૮૯૬-૯૭

સને ૧૯૦૧-૦૨

સેંકડે

સેંકડે

છોકરા ૨૮૨૯

૨૭૯૯

છાત્રી ૪૦૧૯

૫૦૦૨

માધ્યમિક (સેકન્ડરિ) કેળવણી લેનારાં છોકરાંની સંખ્યા નીચે પ્ર-
માણે છે:—

સને ૧૮૯૬-૯૭

સને ૧૯૦૧-૦૨

સેંકડે

સેંકડે

મુખર્ષી પ્રલાકા ૧૪

૧૯

મધ્ય વિભાગ ૧

૨૧

ઉત્તર વિભાગ ૧૧

૨૨

કાંકિયાવાડ ૨૭

૩૧

દક્ષિણ વિભાગ ૧૬

૧૩

સિંધ ૪

૧

પ્રાથમિક કેળવણી લેનારાં છોકરાઓની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે છે:—

સને ૧૮૯૬-૯૭

સને ૧૯૦૧-૦૨

સેંકડે

સેંકડે

મુખર્ષી પ્રલાકા ૨૩૮

૨૨૫

મધ્ય વિભાગ ૨૦૪

૨૨

ઉત્તર વિભાગ ૨૫૫

૨૫૮

કાઠિયાવાડ	૨૭.૮	૩૧.૧
દક્ષિણ વિભાગ	૨૬.૩	૧૯.૬
સિંધ	૧૯	૧૭.૯

કેળવણી લેનારી છોકરીઓની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે છે:—

સને ૧૮૯૬-૯૭	સને ૧૯૦૧-૦૨
સેંકડે	સેંકડે
મુંબઈ પ્રેસીડેન્સી	૪.૩
મધ્ય વિભાગ	૪.૪
ઉત્તર વિભાગ	૫.૯
કાઠિયાવાડ	૫.૯
દક્ષિણ વિભાગ	૩
સિંધ	૩.૭

જુદી જુદી જાતની શાળાઓમાં દરેક વિદ્યાર્થી દીકરું કેળવણીનો ખર્ચ નીચે પ્રમાણે થાય છે:—

સને ૧૯૦૧-૨

	પ્રોવિન્શિયલ	લોકલ	ખાનગી	કુલ ખર્ચ
	રેવેન્યુ	મ્યુનિસિપલ	ફંડ	
કોલેજો-આર્ટસની	૬૮.૬	૭.૮	૧૧૧.૪	૧૮૭.૮
કોલેજો-પ્રોફેશનલ				
(દોકતરી-હજારેરી				
ધંધા શિખવનારી)	૭૨.૧	૦	૧૨૪.૯	૧૯૭
માધ્યમિક શાળાઓ	૮.૭	૯	૩૨	૪૧.૬
પ્રાથમિક શાળાઓ	૧.૬	૨.૨	૨.૮	૬.૬
ટ્રેનિંગ સ્કૂલો	૧૧૧.૯	૪૬.૩	૫૨.૩	૨૦૭.૫
માનિક (ટેકનિકલ)				
અને				
ઔદ્યોગિક (ધન્ડા				
સ્ટ્રીપલ) શાળાઓ	૬૬	૧૨.૯	૫૨.૮	૧૦૧.૭

ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે કે પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણોમાં-હેલ્થનાં પાંચ વર્ગમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. નવાં ધોરણોમાં કિન્ડર્ગાર્ટન ઉદ્યોગો, પદાર્થપક, દ્રુષ્ટ, કસરત, ગાયન, માપકરણ, એટી અને વિદ્યા (સાયન્સ)નાં મૂળતત્ત્વો, ચિત્રકળા (ડ્રોઇંગ), અને હસ્તકળાશિક્ષણ (મૅન્યુઅલ ટ્રેનિંગ) દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે. અવલોકનશક્તિ કેળવીને તથા હાથ અને આંખની શક્તિઓને ખીલવીને છોકરાંને શિક્ષણ આપવું અને કેવળ ગ્રંથના શિક્ષણને બદલે વ્યાવહારિક દાખલા આપી સમજાવવાની પદ્ધતિ દાખલ કરવી એજ નવાં ધોરણોનો ઉદ્દેશ છે.

કસરત અને નીતિની કેળવણી વિષે ડિરેક્ટર સાહેબ નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય દર્શાવે છે:—

‘દરેક દેશના લોકોમાં ખાસ દોષો હોય છે. મારા વિચાર પ્રમાણે હિંદુ-સ્થાનના લોકોના ખાસ દોષ અવકાશના વખતમાં શરીર કે મનને પ્રાયશઃ કારકુ ઉદ્યોગની અભાવમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે ક્રીએશનના વિદ્યાર્થીઓને ક્રીએશનમાંથી ફૂટી ટેનિસ કે ક્રિકેટ રમવાની કે નદીપર હસ્તેસાં મારવાની કસરત કરવા હોડી શોધવાની સ્પર્ધા કરતા જોજી છું ત્યારે મને લાગે છે કે તેઓ વખતનો ખોટો ઉપયોગ કરતા નથી.’

‘સ્કૂલો કે કોલેજોમાં નીતિનું શિક્ષણ પ્રત્યક્ષ રીતે આપવામાં આવતું નથી. માત્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે મુકરર કરેલા પુસ્તકથી નીતિશિક્ષણ આપવાનો પ્રયાસ શુરવો નકામો છે. શાળાઓમાં અને ખેડિંગોમાં જે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે છે, ક્રીડારમયોમાં જે ખેલ મળે છે, સારાં પુસ્તકોથી અભણતાં જે લાભ મળે છે, અને સર્વથી વિશેષ, શિક્ષકોના વર્તન અને દાખલાથી જે ઉપદેશ મળે છે તે સર્વે પર અત્યાર સુધી મરકારે વિશ્વાસ રાખ્યો છે ને તે વિશ્વાસની અસર સારી થઈ છે, માટે પુસ્તકદ્વારા શિક્ષણ આપવા કરતાં એજ પદ્ધતિ પર ભરેલો રાખવો એ ઠીક છે.’

ગયા મહિનાના ‘પ્રેક્ટિકલ ટીચર’ નામના લેખનના માસિક ચોપાની-આમાં કનેડામાં ચાલતા હસ્તકળાના શિક્ષણ વિષે કેટલીક દલીલો જણાવવા જેવી હોવાથી નીચે આપી છે:—

કેળવણી એટલે મનમાં માત્ર હકીકતો એકઠી કરવી અને જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવો એવો જૂનો ભૂલ ભરેલો વિચાર લોકોમાંથી જવા માંડ્યો છે, અને હવે લોકો કેળવણીનું ખરું સ્વરૂપ સમજતા થયા છે. શાળામાં એવી કેળવણી અપાવી જોઈએ કે તેથી શાળા છોડ્યા પછી વિદ્યાર્થીઓ જાત-સહેનતથી છાંદગીનાં તમામ કર્તવ્યો કરવાને યોગ્ય થાય. કેનેડામાં કેળવણીના આ ખરા સ્વરૂપનું ભાન થયું ત્યારથી હસ્તકળાના શિક્ષણનો પાયો રચ્યો. ત્યાં એ શિક્ષણનો સ્થાપનાર જેની ખાતાનો કમિશનર પ્રોફેસર જેમ્સ ગ્રેન્ટસન હતો. ઇંગ્લંડ અને બીજા દેશોમાં હસ્તકળાશિક્ષણ કેવી રીતે અપાય છે તે તેથી શા લાભ થાય છે તે એણે જોયું હતું, અને એને પાંતરી યઈ હતી કે જો કેનેડામાં હસ્તકળાશિક્ષણ અને તેની પદ્ધતિઓ દાખલ કરવામાં આવશે તો લાભ થયા વિના રહેશે નહિ. પોતાના મનમાં જે વિચાર દઢ થયા હતા તેની લોકોને ખાતરી કરી આપવા ઓટાવામાં તેણે પોતાની વાર્ષિક આવકનો થોડો ભાગ એક હસ્તકળાશિક્ષણની શાળા સ્થાપવા તેમજ નીભાવવા પાછળ ખરચ્યો, અને પોતાના મિત્રોને પણ એજ પ્રમુખે વર્તવાની સલાહ આપી. આ પ્રમાણે તેણે તથા તેના મિત્રોએ હસ્તકળાશિક્ષણની શાળાની અગત્યના સરકારના તેમજ લોકોના મનપર ઠસાવી; અને ત્યાંના ગવર્નર સર વિલિયમ મેક્ડોનલ્ડની પાસે જઈ તેને એ શિક્ષણના લાભની એવી તો ખાતરી કરી આપી કે તેણે દરેક પ્રાંતમાં ત્રણ વર્સ સુધી એક હસ્તકળાશિક્ષણશાળા સ્થાપવા તેમજ તેનો ખર્ચ પૂરો પાડવાનું વચન આપ્યું. એને માટે જે ટુંક કાલમાં આવ્યું તે 'મેક્ડોનલ્ડ સ્લોઈડ સ્કૂલ ટ્રસ્ટ' કહેવાયું; કેમકે પ્રોફેસર ગ્રેન્ટસનનો એવો અભિપ્રાય હતો કે સ્વીડનમાં નાસ શહેરની શાળામાં જે સ્લોઈડ પદ્ધતિ આપતી હતી તે પદ્ધતિને અનુસરતી પદ્ધતિ સ્થાપવી. આ શાળાઓ એટલી બધી લોકપ્રિય થઈ કે એવી ઘણી શાળાઓ સ્થાપવાની જરૂર પડી, અને હાલ કેનેડામાં ૪૦થી પણ વધારે હસ્તકળાશિક્ષણશાળા છે, અને શિક્ષકો ઇંગ્લંડથી બોલાવવા પડ્યા છે. સામાન્ય રીતે આવી શાળાઓ પ્રાંતોના મધ્ય ભાગોમાં જુદીજ રાજ્યમાં આવી છે; પરંતુ મોટાં શહેરોમાં એવી શાળાઓ જુદી રાખવાને બદલે એ શિક્ષણ બીજા વિષયની સાથે શાળાનાજ એક ઓરડામાં આપવાની જરૂર જણાવા માંડી છે. હસ્તકળાશિક્ષણશાળાનાં મકાન સામાન્ય સિ-

ક્ષણશાળાનાં મકાનોથી પ્રાંતના મધ્ય ભાગોમાં જુદાં રાખવાથી ધણા ગેરફાયદા થાય છે. ફાયદો માત્ર એક જ છે તે એ કે સરકારને દરેક શાળામાં હસ્તકળાશિક્ષણનો વર્ગ જુદો રાખવાથી ઠીકથી ખર્ચ થાય તેના કરતાં પ્રાંતના મધ્યભાગોમાં એ શિક્ષણની શાળાઓ રાખવાથી ખર્ચ ઓછો થાય છે. પરંતુ ગેરફાયદા ધણા જ છે. હસ્તકળાશિક્ષણને માટે વિદ્યાર્થીઓને સામાન્ય શાળામાંથી જુદી શાળામાં જવું પડે છે, તેથી તેમના મનમાં એવો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે કે હસ્તકળાના શિક્ષણને સામાન્ય શિક્ષણ સાથે સંબંધ નથી અથવા છે તો નહિ જેવો છે. વળી હસ્તકળાનો શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓના સંબંધમાં અઠવાડિયામાં અધો દિવસ જ આવે છે, તેથી તે તેમનાં લક્ષણ અને સ્વભાવની પરીક્ષા કરી શકતો નથી અને એવી પરીક્ષા વગર શિક્ષણ પરિપૂર્ણ ફળદાયક થઈ શકતું નથી.

હસ્તકળાશિક્ષણનાં મકાનો ધણાં સારાં બાંધવામાં આવ્યાં છે. એ બાબતમાં કેનેડા ઇંગ્લેંડથી ધણું અગ્રીઆતું છે. ઇંગ્લેંડમાં શાળાનાં મકાનોની બાબતો પર જોઈએ તેટલું ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. લીડસ સિવાય ધણે ખરે કેમણે હસ્તકળાનું શિક્ષણ આપવાના ખંડ દેખાવમાં ધણા જ કઠંગા અને કાઠાર જેવા લાગે છે. કેનેડામાં કેળવણીખાતાના અધિકારીઓ એમ માને છે કે આસપાસની સ્થિતિ અને દેખાવથી માણસનાં મન પર ધણી અસર થાય છે, અને તેમનું માનવું વાગતી છે. જો હસ્તકળાશિક્ષણનાં મકાન લગ્ન હોય તો તેથી વિદ્યાર્થી બંધતા વિષે જાણો વિચાર બાંધે છે અને તેના કામનું પરિણામ સતોષકારક આવે છે. આ કારણથી કેનેડામાં હસ્તકળાશિક્ષણના ખંડો ધણા પ્રકાશિત અને આકર્ષક અને વિષયને લગતાં હથીઆર વગેરે સાહિત્યોનાં ચિત્રોથી સુશોભિત બનાવવામાં આવ્યા છે. લાકડાના નમુનાતવા શિયાળા અને જીનાળામાં ઝડની સ્થિતિ દર્શાવનારાં ચિત્રો પુષ્કળ રખાય છે. શાળામાં જે જે નમુના બનાવવા છે તે સર્વે શિક્ષણખંડમાં મોટાં ચિત્રોથી દેખાડવામાં આવે છે. દિવાલ પર ચોટવાના સાધારણ કાગળ પર ચાક વડે એવાં ચિત્રો કઢાવાય છે તેથી થોડે ખર્ચે ધણી સારી અસર થાય છે. દરેક હથીઆરના જુદા જુદા ભાગો નામ સાથે ચીતરાય છે. આવા દેખાવથી છોકરાઓને ધણી નિગાયા ઉત્પન્ન થાય છે.

હસ્તકળાશિક્ષણનું કામ શરૂ થયા પછી યોગ્ય વખતમાં એમ માલમ પડ્યું કે આગળ જતાં શિક્ષકની ખોટને લીધે શાળા વૃદ્ધિ પામી શકશે નહિ. આના વિચારથી જે પ્રાંતોમાં ટ્રેનિંગ સ્કૂલો સ્થાપવામાં આવી. ઓન્ડેરિયો અને નોવાસ્કોશિયામાં ઓટાવા અને ટુરો શહેરમાં એ સ્કૂલો ઉઘાડી એમાં છ મહિના શિક્ષણ લેવું પડ્યું અને તેને માટે કેળવણીખાતા તરફથી જાનતી મદદ કરવામાં આવતી. એ ટ્રેનિંગ સ્કૂલોમાં સાચા વિદ્યાર્થીઓ દાખલ કરવા માટે ઓન્ડેરિયોનો ડિરેક્ટર જે આકાશીઆ સુધી પ્રાંતના જુદા જુદા ભાગોમાં ફરતો ને ઉમેદવારોની પરીક્ષા કરતો. આવી રીતે સારા વિદ્યાર્થીઓ પસંદ કરી તેમને સારું શિક્ષણ આપવાથી તેઓ સારા શિક્ષક નીવડતા. આ પ્રમાણે ઓટાવામાં ૧૫ અને ટુરોમાં ૯ શિક્ષક તૈયાર થયા.

ઇંગ્લેન્ડ કરતાં ફ્રેન્સમાં શિક્ષક અને શિષ્ય વચ્ચેનો સંબંધ જુદી તરેહનો છે. શિષ્યવર્ગને ફ્રેન્સમાં વિશેષ છૂટ આપવામાં આવે છે, તેથી શિક્ષક, જે ઈર્ષ શિખરે તે પ્રમાણજૂત ગણતા પહેલાં પોતાની ખાતરી માટે તેને ભિન્નભિન્ન પ્રશ્નો પૂછતાં શિષ્યો ખંચાતા નથી. આથી તેમને જોડો વિચાર કરવાની રીત પડે છે અને ખાતરી કર્યા વિના કોઈનું પથ કહેવું માનવું નહિ એમ તેઓ સમજતા થાય છે.

પરિશ્રમથી વિદ્યાર્થીનાં મન અને સરીર પર કેવી અસર થાય છે તેનું પરિશોધન કરવામાં હાલ ઘણા સરીરશાસ્ત્રીઓ રોકાયેલા છે. નિર્ણયી ગ્રમ દર થાય છે, માટે જુદી જુદી ઉંમરનાં છોકરાંને કેટલી નિર્ધારિત આરમ્પક છે તે તપાસવા એક કમિશન સ્વીડનમાં નીમાયું છે, તેનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ છે:—

૪ વર્ષનાં છોકરાં માટે... .. ૧૨ કલાક.

૭ વર્ષનાં છોકરાં માટે... .. ૧૧ કલાક.

૯ વર્ષનાં છોકરાં માટે... .. ૧૦ કલાક.

૧૨ થી ૧૪ વર્ષનાં છોકરાં માટે... .. ૯-૧૦ કલાક.

૧૪ થી ૨૧ વર્ષનાં છોકરાં માટે... .. ૮-૯ કલાક.

ઇંગ્લેન્ડમાં એક જૂની કહેવત આવે છે તે પ્રમાણે મરદને ૬ કલાક, સ્ત્રીને ૭ કલાક, અને મુર્ખને ૮ કલાક જીવ જોઈએ.

શિષ્યન-વિદ્વાન ટોસ્ટોઈને એક સંમંથીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે 'બાળકને ફળપ્રવાનો ઉત્તમ માગે કયો ? ટોસ્ટોઈને પોતાના મુખ્ય વિચારો એક લાંબા પત્રમાં દર્શાવ્યા. તેણે કહ્યું, 'હોકરોને જેમ બીને તેમ થોડું શિખવો. બાળકને ઘણું બળતના અગત્યપણથી જેટલું લય છે તેથી વિશેષ તેના અપૂર્ણ અને ઉપલક્ષીયા જ્ઞાનથી છે.' 'ત્યારે શું બાળકને આગમ રહેવું જોઈએ ?' એવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે તેને પૂછવામાં આવ્યો, તેના જવાબમાં કહ્યું કે 'ના, પણ દુનીયાના ઉદ્યોગમાં બાગ લીધા વગર તેની ટાઈ પણ છુટ્છા તૂટ થશે એવો વિચાર તેમના મનમાં કરી પણ આવવા ન દેવો. બાળપણથીજ જ્ઞાતમહેનતપર આધાર રાખવાની અને ધરના તમામ નરરી કામ કરવાની ટેવ પાડવી. બાળકે નકલ કરી શીખે છે, તેથી ધરનાં તેમજ સમાજનાં કામ માથાપોએ સારી રીતે કરી બતાવી તેમનાં મોં અગમ સારો નમુનો મૂકવો. આમ ન કરીએ અને દરેક સાધારણ ગૃહકાર્ય કે સમાજકાર્યમાં આકરની મદદ લઈએ તો બાળકને પણ બીજાપર આધાર રાખવાની ટેવ પડે છે.'

આપણું લખાણ હમેશાં સ્પષ્ટ અને સહેજથી વાંચી શકાય એવું હોવું જોઈએ. જે આપણા અક્ષર સારા ન હોય અને આપણું લખાણ બીજાને ઉકલવું ન હોય તો આપણી શિખામણ બીજાનાં મનપર કંઈ અસર કરશે નહિ. આ વિષે એક દાખલો ઇંગ્લેન્ડની શાળામાં દસવા લાયક બન્યો છે, તે નીચે પ્રમાણે છે:—

વેલ્સેસ પરમણાની એક શાળાના ઇન્સ્પેક્ટરે હમેશ પ્રમાણે મેટ્રીની અને ક્રિમિત પરીક્ષા કરી તેને રિપોર્ટ શાળાના હેડમાસ્ટરને મોકલ્યો. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે રિપોર્ટ જાતે વાંચી હતો. તેમના અક્ષર એવા ખરાબ હતા કે હેડમાસ્ટરને તે ગિલકુત્ર ઉકળ્યા નહિ. તેણે પોતાની સ્ત્રીને રિપોર્ટ બતાવ્યો, પણ તેનાથી પણ વંચાયો નહિ. આથી હેડમાસ્ટરે તે રિપોર્ટ પોતાના આર્મિસ્ટરને બતાવ્યો અને મદામુશીનને બધાએ એકલા થઈ ઘડોખરો ભાગ બેસાડ્યો. પરંતુ એક ગણ તે કાઢવી બેઠું નહિ, તેથી ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને તે સ્પષ્ટ લખી મોકલવા વિનવિ કરવામાં આવી. તેમણે તે ફરી લખી મોકલ્યું. તે વાપ નીચે મુજબ હતું:—'પરેડા વર્ગના બાળક વધારે સ્પષ્ટ હોત તો શાહે.'

સૌક્રેટીસ અને તેની શિક્ષણપદ્ધતિ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૮૦ થી.)

એરિસ્ટોનો પુત્ર ગ્લૉકો માત્ર વીસ વર્ષનો હતો, તોપણ અંધસંતા પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં પ્રધાનપદ મેળવી રાજ્યતંત્ર ચલાવવાની તેનામાં એટલી બધી ઉત્કંઠા હતી કે જ્યાં ત્યાં એ ગિરિપર તે ભાગ્ય આપતો. આમ પોતે ઉપહાસને પાત્ર થતો તે અટકાવવાની તેનાં કોઈ સગાં કે સ્નેહીમાં શક્તિ ન હતી. પ્લેટોનો મિત્ર હોવાથી સૌક્રેટીસ તેને ચલાતો હતો, તેથી છેવટે તેણે એની અયોગ્ય ઇચ્છા દૂર કરવાનું માથે લીધું અને તેમાં તે ફતેહ પામી. ગ્લૉકોને મળ્યો એટલે સૌક્રેટીસે તેની સાથે નીચે પ્રમાણે સંભાષણ કર્યું:—

સૌક્રેટીસ—પ્રિય ગ્લૉકો, તમારી ઇચ્છા પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં પ્રધાનપદ મેળવવાની છે, ખરું કેની ?

ગ્લૉકો—હા, એમજ છે.

સૌક્રેટીસ—ખરેખર, એ ધણી સારી ઇચ્છા છે. પ્રધાનપદ પ્રાપ્ત થશે એટલે તમે તમારી મરજી મુજબ વર્તી શકશો, તમારાં સમાસનેહીઓનું બહું કરી શકશો, સમગ્ર પ્રજાનું કલ્યાણ કરી શકશો, અને તમારી ક્ષાંતિ સ્વદેશમાં તેમજ પરદેશમાં ફેલાવી શકશો.

આ પ્રમાણે સૌક્રેટીસે તેની હૃદયનાશક્તિને પ્રોત્સાહન કરી અને પોતે જે કંઈ કહે તે તરફ તેનો પ્રેમ ઉત્પન્ન કર્યો. પછી તેને પૂછ્યું—

‘પણ આ પ્રમાણે દેશમાં માન પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છો છો તો દેશની કોઈ પણ ઉપયોગી સેવા ગળાવવા પણ ઇચ્છતાજ દરો; કેમકે દેશનું દિન કર્ષી વગર તો સન્માન મેળવી શકાયજ નહિ. ત્યારે મારા મિત્ર, પ્રથમ તમે દેશની કઈ સેવા બજાવવા ઇચ્છો છો તે તો કહો.’

ગ્લૉકોને શોજવામાં દેવો તે સૂઝ્યું નહિ તેથી તે કંઈ બોલ્યો નહિ. એટલે સૌક્રેટીસે કહ્યું, ‘હું ધારું છું કે પ્રથમ તમે દેશનું અવધારવા ઇચ્છશો; કેમકે આપણે આપણા કુટુંબનું કલ્યાણ કરવું હોય તો પ્રથમ તેની દ્રવ્યસંપત્તિ વધારવી જોઈએ.

ગ્લૉકો—ખરેખર મારી એજ ઇચ્છા છે.

સાહેબીસ—પણ એમ કરવું હોય તો દેશની આવક વધારવી જોઈએ.

જ્ઞાકો—હા, બરાબર છે.

સાહેબીસ—ત્યારે પ્રિય મિત્ર, પ્રથમ તો મને કહેા કે દેશની આવક કેટલી છે અને કયે કયે ભાગે પ્રાપ્ત થાય છે. મને તો ખતરી છે કે તમે એ પ્રાપ્તતાનું સ્વરૂપ સંશોધન કર્યું જ હશે, કે જે માર્ગથી કુપજ થતી જોઈએ તેટલી ન થતી હોય ત્યાં ઉપાયો યોજવામાં આવે.

જ્ઞાકો—હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે એ જાળવતો મેં કદી વિચાર કર્યો નથી.

સાહેબીસ—વાર, ત્યારે એ પ્રગ્નસતાક રાજ્યનો વાર્ષિક ખરચ કેટલો છે તે મને કહો; કેમકે હું ધારું છું કે તમારો વિચાર નક્કી ખરચ ઓછો કરવાનો હોવાજ જોઈએ.

જ્ઞાકો—એ જાળવત પણ મેં કંઈ વિચાર કર્યો નથી.

સાહેબીસ—ત્યારે અપણે રાજ્યની સંપત્તિ વધારવાનો વિચાર હાથ દૂર રાખતો જોઈએ; કેમકે ત્યાંસુધી ખરચની અને અવકાશની આપણને માહિતી નથી ત્યાંસુધી આપણે સંપત્તિ સી રીતે વધારી શકીએ ?

જ્ઞાકો—તોપણ રાજ્યની સંપત્તિ તો ચતુર્નાં રાજ્યો લૂટીને વધારી શકાય.

સાહેબીસ—બેશક, પણ એમ ક્યારે થાય કે જ્યારે આપણા રાજ્યની શક્તિ પરરાજ્ય કરતાં વિશેષ હોય ત્યારે; કેમકે આપણામાં શક્તિ ન હોય તે પરરાજ્યનું દ્રવ્ય લૂટવા પ્રવાસ કરીએ તો આપણું હોય તે પણ ખોઈ બેસીએ, માટે પરરાજ્યપર હુમલો કરતા પહેલાં આપણે આપણા રાજ્યનું સેનામંડળ તેમજ પરરાજ્યનું સેનામંડળ કેટલું છે તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.

જ્ઞાકો—આપનું કહેવું વાજબી છે.

સાહેબીસ—ત્યારે આપણું જમીનનું અને દરીઆઈ લક્ષર કેટલું છે અને ચતુર્નું કેટલું છે તે કૃપા કરી કહો.

જ્ઞાકો—એ બેમાંનું એકે હું એકદમ તમને કહી શકતો નથી.

સાહેબીસ—કદાચ તમારી પાસે લખી રાખ્યું હશે. એમ હોય તો તમે વાંચશો તે હું ખુશીથી સાંભળીશ.

જ્ઞાકો—ના, એમ પણ નહિ બને. મેં એ સંબંધી હજી કંઈ જણવતરી કરી નથી.

સૌકેટીસ—ત્યારે મને લાગે છે કે આપણે દૂકા વખતમાં પરત્રાન્ય સાથે લડાઈ કરી રાખીયું નહિ; કેમકે તમારે પ્રધાનપદ મેળવી ધણી બાબતોનો વિચાર કરવાનો છે; તેમાં પ્રયત્ન એ બાબતનો વિચાર થઈ શકશે નહિ. પણ મારી ખાતરી છે કે તમે આપણા કિનારાનું રક્ષણ કરવા કેટલું લશ્કર જોઈશો અને ક્યાં ક્યાં ને કેટલું કેટલું લશ્કર મોકલવું પડશે તેનો, તો વિચાર કીધોજ હશે; કેમકે જોટલા લશ્કરની જરૂર હોય તેટલું રખાવ અને બાકીનાને રજા અપાવ.

ઝૌકો—મારો તો એવો અભિપ્રાય છે કે બધા લશ્કરને રજા આપવી; કેમકે દેશનું સંરક્ષણ કરવાને બદલે તેઓ માત્ર દેશમાંજ લૂટફાટ કરે છે.

સૌકેટીસ—ત્યારે આપણા દેશ પર શત્રુ ચઢી આવે તો શી રીતે આપણા બચાવ કરવો? આપણા સિપાઈઓ દેશનું રક્ષણ કરવાને બદલે લૂટફાટ કરે છે એવી બખર તમને કાણે આપી? એ બાબતની તમે જાતે તપાસ કરી છે?

ઝૌકો—ના, પણ મને એ બાબતનો ધણો શક છે.

સૌકેટીસ—ત્યારે આપણે અટકળ પર આધાર ન રાખતાં એ બાબતનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન મેળવી ખાતરી કર્યા પછી સેનેટમાં એ વિષે ચર્ચા કરવી.

ઝૌકો—કદાચ એજ ઉત્તમ માર્ગ થઈ પડશે.

સૌકેટીસ—આપણી રૂપાની ખાતોની સ્થિતિ અગાઉ ધણી સારી હતી તે હાલ બગડતી જાય છે, તેનું કારણ શોધવા તમે ધણી વાર તેની કુલાકાત લીધી હશે?

ઝૌકો—ના, હું તો એક વાર ત્યાં ગયો નથી.

આ પ્રમાણે ઘણા વિષયો વિશે પ્રશ્નો પૂછી સૌકેટીસે ઝૌકોની ખાતરી કરી આપી કે રાજ્યતંત્રીને ધણી બાબતોના પૂર્ણ જ્ઞાનની જરૂર છે. છેવટે તેણે ઝૌકોને કહ્યું કે 'તમારે પ્રજાની પ્રીતિ તે સન્માન બીજા સર્વ કરતાં નિશેષ મેળવવા હોય તો જે કામ માથે લેવા ઇચ્છતા હો તે વિષે તમારું જ્ઞાન બીજા સર્વ કરતાં વધારે હોવુંજ જોઈએ. આમ થયા પછી તમારો વિચાર આપણા રાજ્યમાં પ્રધાનપદ મેળવવાનો યશ કે તરતજ તમને પ્રત્યેક મળ્યા વિના રહેશેજ નહિ, એવી મારી ખાતરી છે.'

સૌકેટીસનું મોહનસ સાથેનું સંવાદ પણ સુપ્રસિદ્ધ છે. મોહનસ

વક્તૃત્વશક્તિના લાભ વિષે બાણુ કરતો હતો, તેની સાથે સાંકેટીસે એક પ્રસંગે નીચે પ્રમાણે સંભાષણ કર્યું:—

સાંકેટીસ—વક્તૃત્વ એટલે શું ?

ગોર્નિયસ—હેમ, એ તો એક મોઢું શાસ્ત્ર છે.

સાંકેટીસ—પણ શેનું શાસ્ત્ર છે ?

ગોર્નિયસ—શબ્દોનું.

સાંકેટીસ—પણ કયા શબ્દોનું ? વેદ રાગીને જે શબ્દો કહે તેનું એ શાસ્ત્ર ખરું કે નહિ ?

ગોર્નિયસ—ના, બેશક નહિ.

સાંકેટીસ—ત્યારે વક્તૃત્વને બધા શબ્દો સાથે સંબંધ નથી.

ગોર્નિયસ—બેશક, નહિ.

સાંકેટીસ—તોપણ તેથી, માણસમાં બોલવાની શક્તિ આવે છે.

ગોર્નિયસ—અલબત્ત, એજ એ શાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ છે.

સાંકેટીસ—ત્યારે એ શાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ જે વિષયપર બોલવામાં આવે છે તે વિષયપર વિચાર કરતાં શિખવવાનો છે કે નહિ ?

ગોર્નિયસ—બેશક, હેમ.

સાંકેટીસ—પણ વેદશાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ તો શિખવે રાગીને લગતી બાબતો વિષે બોલતાં ને વિચાર કરતાં શિખવવાનો છે. ત્યારે વેદશાસ્ત્ર એ વક્તૃત્વશાસ્ત્ર છે કે નહિ ?

ગોર્નિયસ—ના, ના.

આ પ્રમાણે જે જે શાસ્ત્રમાં બોલવાની અને વિચારવાની જરૂર પડે છે તે સર્વ શાસ્ત્રો વિષે અનુક્રમે સાંકેટીસે ગોર્નિયસને પૂછ્યું ને તેની પાસે ક્યુક્ક-ક્યાન્કુ કે વક્તૃત્વશાસ્ત્ર એ જવાબી જુડું છે. હવે ગોર્નિયસે એમ કહ્યું કે વક્તૃત્વશાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ શ્રોતાજનને સમજાવી આપણે તેમની પાસે જે કરાવવું હોય તે કરાવવાનો છે. બધાં રાજ્યકાર્યોમાં વક્તૃત્વશક્તિવાળો જ પોતાનું કાર્ય સાધી શકે છે. સાધારણ માણસ કરતાં સારો વક્તા લોક-મંડળ પર વધારે અસર કરી શકે છે તથા તેમનાં મનપર વધારે સ્થિતિ મેળવી શકે છે. પછી સાંકેટીસે તેને પૂછ્યું, ત્યારે કે વક્તા બાંધવાવા વિ-

પયનો વિચાર કરવાનો છે તો વક્તાની સલાહ લેવી કે વદાણુ બાંધનારની? આવા આવા પ્રશ્નો પૂછી સૉક્રેટીસે ગૉર્ગિયસને કહ્યું કે 'તમારી કળાથી લોકોને સમજાવી શકાય છે, પણ જ્ઞાન આપી શકાતું નથી, માટે એ કળા અમુક અને વિચારશૂન્ય પુરુષોને કામની છે.' આ ઉપરથી ગૉર્ગિયસ યુક્તિ કરી શરી ગયો. ને કહ્યું કે 'મારી મતલબ એવી છે કે મોટી મોટી બાબતો જેવી કે રાજસભાને લગતી, સદ્ગુણ ને દુર્ગુણને લગતી, ન્યાય અને અન્યાયને લગતી વગેરે વિષે લોકોને સમજાવવા અને આપણું ધાર્યું તેમની પાસે કરાવવું. એ વક્તૃત્વશાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ છે.' આ ઉપરથી સૉક્રેટીસે યોગ્ય પ્રશ્ન પૂછી તેની પાસે કષ્ટ કરાવ્યું કે જો એવો ઉદ્દેશ હોય તો વક્તાઓમાં એ મહાન વિષયો વિષે સાધારણ માણસો કરતાં વિશેષ જ્ઞાન હોવું જોઈએ, તેમજ તેમના કરતાં તેઓ વધારે ધાર્મિક અને સદ્ગુણી હોવા જોઈએ. આ વાત ગૉર્ગિયસને રૂચી નહિ, પણ તેને કષ્ટ કરવું પડ્યું કે વક્તાનો ધંધો આવાં શબ્દયુક્ત કરવાનોજ છે અને એવાં શબ્દમાં તે માત્ર થયો છે. જો કોઈ પુરુષ અભિમાની હોય તો સૉક્રેટીસ સાથે આવાં શબ્દયુક્તમાં કદી ઊતરવું નહિ એવો નિશ્ચય કરે; પણ નંદ્ર હોય તો તેને ખાતરી થયા વિના રહે નહિ કે પોતાનું જ્ઞાન કેવું અપૂર્ણ છે.

ત્યાંસુધી માણસ અજ્ઞાન હોય છે અને પોતે અજ્ઞાન છે એમ ન જાણતો હોવાથી પોતાના અજ્ઞાનથી સંતુષ્ટ હોય છે ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જ્યારે પોતે અજ્ઞાન છે એમ તેને જ્ઞાન થાય છે અને તેથી મનમાં પોતાના અજ્ઞાનને માટે શરમ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારેજ તે જ્ઞાન સંપાદન કરી શકે છે. આ પ્રમાણે કોઈ પણ વિષયના જ્ઞાનના સંબંધમાં મનની ત્રણ સ્થિતિ પાડી શકાય: ૧. કવળ અજ્ઞાનની સ્થિતિ, જે સ્થિતિમાં માણસને પોતાના અજ્ઞાનનું જ્ઞાન નથી, ૨. જેમાં અજ્ઞાનની સમજણ પડે છે અને તેથી શરમ લાગે છે એવી અજ્ઞાનની સ્થિતિ, ૩. જ્ઞાન મેળવ્યા પછીની માનસિક સ્થિતિ. ત્યાંસુધી મનુષ્યનું મન બીજી સ્થિતિમાં આવતું નથી ત્યાં સુધી તે ખરું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. સૉક્રેટીસની પ્રશ્નપદ્ધતિનો હેતુ મનુષ્યના મનને ઉપરની ત્રણ સ્થિતિમાંની બીજી સ્થિતિમાં મૂકવાનો હતો; કેમકે ત્યાંસુધી તે સ્થિતિમાં મન આવ્યું નથી ત્યાંસુધી - તે ત્રીજી

સ્થિતિમાં આવી શકતું નથી. જો કે સાહેદીસની પ્રશ્નપદ્ધતિથી મનુષ્યને કંઈ નવા સિદ્ધાંતનું ગાન પ્રાપ્ત થતું ન હતું, માત્ર પોતાના અગાનનું જ બા-
ન થતું હતું અને તેથી તે સંતુષ્ટ થતો નહતો, તોપણ સાહેદીસ એમ સ-
મજતો કે મનુષ્યને પોતાનું ગાન કેવું અપૂર્ણ, અપરિપક્વ, અને દૂષિત છે
તેની બરાબર સમજણ પાડવા વગર તે ગાન પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ. એમ.
કરવાથી તે પ્રજા પ્રત્યે પોતાની દરજ્જા બમ્બતો.

વળી સાહેદીસનું કહેવું એમ હતું કે માણસો વિવાદ કરતા પહેલાં
શબ્દના અર્થનો નિશ્ચય કરતા નથી અને બરાબર સમજતા નથી. વિવાદ-
માં એકનો એક શબ્દ જુદા જુદા અર્થમાં વાપરવાથી તે ગુંચવળ બન-
છે. અર્થ સ્પષ્ટ સમજ્યા પછી શબ્દો વાપરવાની ટેવ નાનપણથી પાડવી જો-
ઈએ. એ કામ શિક્ષકનું છે. જ્યારે બાળકો નવાં વાક્યો બનાવી તે શબ્દ
વાપરી શકે ત્યારેજ તેઓ તેનો અર્થ સમજ્યા એમ શિક્ષકે જાણવું.
સાહેદીસની પ્રશ્નપદ્ધતિનો સાળાની શિક્ષણપદ્ધતિ સાથે સંબંધ—

બાળકોને પ્રશ્ન પૂછી ચિન્તવવાના ૪ હેતુ હેઠળ શિક્ષકે—

૧. તેને કેટલું ગાન છે તે જાણવું; કેમકે તે જાણ્યા વિના વિશેષ ગા-
ન આપી શકાય નહિ.

૨. તેના સમજવામાં કેટલું બુલમરેલું છે અને તેને શું શું અવકાશ
લાગે છે તે શોધી કાઢવું.

૩. તેના મનને ચપલ કરી શિક્ષક જે કહેતો હોય તેમાં લીન કરવું.

૪. પોતાનું શિક્ષણ કેટલે દરજ્જે સફળ થયું છે તે જાણવું.

સાહેદીસના પ્રશ્નો હેતુ સોદામાં કેટલું અગાન છે તેનું જાન કરાવું
વાનો હતો. વિવાદમાં તેઓ જે શબ્દો વાપરતા હતા તે શબ્દોનું પણ તે-
મનું ગાન કેવું અપરિપૂર્ણ અને અનિશ્ચિત હતું તે તેઓને પ્રશ્ન પૂછી જા-
ણાવવું એવો સાહેદીસનો આશય હતો. શિક્ષકનો પ્રશ્ન બુદ્ધિનો હેતુ વિ-
ધાર્થિને અગાનનું જાન કરાવી તેને હલકા પાડવાનો નહીં; પરંતુ તેમને નિ-
શ્ચિત અને પરિપૂર્ણ ગાન આપવાનો તેમજ કંઈપણ બાળક બીજાઓના ક-
હેવા ઉપરથીજ માની ન લેવાની, પરંતુ તે વિષે બારીક તપાસ કરી તેમાં શું
સત્ય છે તે શોધી કાઢવાની ટેવ પાડવાનો છે. અને પદ્ધતિમાં ગાનની અ-
પૂર્ણતા અને અનિશ્ચિતતા દૂર કરવાનો હેતુ સામાન્ય છે, માટે સાહેદીસ

જેવા વિદ્વાન તત્ત્વજ્ઞાનીની પદ્ધતિ જાણવી જરૂરની છે. શુદ્ધ વિચાર કરતાં અને તેને અસંદિગ્ધ અને સરળ ભાષામાં દર્શાવતાં શિષ્યવૃંદ એ સાકેટીસની ધારણા હતી, અને એજ ધારણા શિક્ષકની પણ હોવી જોઈએ. કિંચ કહે છે કે 'સાધારણ બુદ્ધિવાળા અંગ્રેજોને ગંભીર વિષયો ઉપર ગુચવાયા વગર શુદ્ધ અને અસંકીર્ણ વિચારો કરતાં અને સરળ ભાષામાં દર્શાવતાં અધરું પડે છે તેનું કારણ એ છે કે શિક્ષણમાં સંભારણપદ્ધતિનો જોઈએ તેટલો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી. અમુક વિષય વિશે વિદ્યાર્થી શું જાણે છે તે તેને તેના પોતાના શબ્દોમાં કહેવડાવવાની પદ્ધતિનો પ્રયોગ જોઈએ તેટલો થતો નથી; તેમજ અમુક બાજત વિશે તેનો જે અભિપ્રાય હોય તે પ્રતિપાદન કરાવવાનું શિક્ષક જોઈએ એટલું આપવામાં આવતું નથી.' સાકેટીસની પદ્ધતિ વ્યાકરણ, વિદ્યા, કે ગણિતના વિષયોને બહુ લાગુ ન પાડી શકાય, પણ ઇતિહાસમાં કોઈ મહાન પુરુષનું જીવનચરિત્ર શિખવવામાં કે અર્થશાસ્ત્રની કેટલીક સહેલી બાજતો જેવી કે કામની વહેંચણું, દર, મુસારો, દ્રવ્ય, મૂડી વગેરેનું જ્ઞાન આપવામાં સારી રીતે લાગુ પાડી શકાય.

સાકેટીસે કોઈ નવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કયો નથી કે નવો પંથ સ્થાપ્યો નથી, પણ સ્થાપિત સિદ્ધાંતો કેવા જૂલભરેલા હતા અને લોકોનું મોંઘેલું કેટલું અપૂર્ણ અને અનિશ્ચિત હતું તે તેણે દર્શાવ્યું છે. તે કોઈ પણ પક્ષમાં બળતો ન હતો અને સર્વ પક્ષના કેટલાક વિચારો અને સિદ્ધાંતો જૂલભરેલા છે એમ દર્શાવતો, તેથી અર્થશાસ્ત્રના લોકોની તેનાપર અપ્રીતિ થઈ. ઍનિટસ, મેસિટસ, અને સિકને તેના ઉપર બે તહોમત મૂક્યાં: એક 'તો એ કે લોકોમાં ચાલતા મતને તે માનતો નથી, અને બીજું એ કે જુવાનીઓને શંકાશીલ બનાવી બગાડે છે. ૫૫૦ સત્રાસદોથી બનેલી જ્યુરીના સમક્ષ તેનું કામ ચાલ્યું. અને પાંચ વધુ મતે તેને ગુનેગાર ઠેરવ્યો તથા મોતની શિક્ષા કરી. સાકેટીસે પોતાનો બચાવ કરવામાં જાહેર જાણલુકતોઓની કોઈ પણ મુક્તિનો પ્રયોગ કયો નહિ, પણ શાન્ત રીતે કહ્યું કે 'મેં જે પ્રશ્નપૂછી લોકોને પોતાના અજ્ઞાનનું જ્ઞાન કરાવવાનું કામ માથે લીધું છે તે ઇશ્વરપ્રેરણાથી માથે લીધું છે અને મારે એ મારું કર્તવ્ય કરતાં અટકવું એવી 'ચરતે હું મોતની શિક્ષા માફ કરાવવા ઇચ્છતો નથી.' સર્વે અસ્ત પામે એટલે એરનો પ્યાલો આપવામાં આવે તે તેણે પ્યાલો એકાં તેની શિક્ષાનો કાવ

હતો. તેને શુનેગાર ઠેરવી કંદખાનામાં નાંખ્યો તે દિવસ અને મરણને માટે નિર્મેલા દિવસની વચ્ચે તેના કુટલાક મિત્રોએ કંદખાનામાંથી તેને નસાડવાની યુક્તિઓ રચી અને કાષ્ટોએ તેની પાસે જઈ તેં યુક્તિ દર્શાવી. આ ઉપરથી સાંકેટીસે પોતાની રીન પ્રમાણે શાંત રીતે દેશના કાયદાના સંબંધમાં પ્રશ્નની કેવી દ્રશ્ય છે તે વિષે તેને પ્રશ્ન કર્યા, અને તેને ખાતરી કરી આપી કે જે સસ અને ન્યાયને માટે તેણે ૮૦ વર્ષ સુધી લોકોને ઉપદેશ કર્યો હતો તેનું પોતે હલ્લંધન કરવું યોગ્ય નથી. એર પીવાને સમયે તેની પાસે તેના મિત્રોનું ટોળું ભેગું થયું હતું, તે જખા મિત્રો તેની સાથે સંભાષણ કરતાં ગદ્યદિત ચર્ચ ગયા, પણ તેણે હમેશની શાંતિ છોડી નહિ. સર્વાસ્ત સમય પાસે આવ્યો એટલે દરોગોં એના ઝોરડામાં આવ્યો અને કહ્યું, 'હું માત્ર સરકારના હુકમથી તમને જેરનો ખાલો પીવાનું ફરમાવવા આવ્યો છું. તમારા જેવા નખ અને શિષ્ટ પુરુષ મેં જોયા નથી. મારે કહેવું પડે છે તેમાં મારો દોષ નથી તે તમે જોશો.' એમ કહી તે રડતો રડતો આવ્યો. ગમે!! સાંકેટીસે પોતાના મિત્રો પાસે બેઠા હતા તેમની તરફ ફરીને કહ્યું, 'આ દરોગો કેવો માથાળુ છે. એ મારે માટે કેવા હિદાર મિત્રથી રદન કરે છે. જેરનો ખાલો તૈયાર છે?' તેના એક મિત્રે કહ્યું, 'હું ધારું છું કે સાંકેટીસ, હંજી સર્વે ગજાગર અસ્ત પામ્યો નથી.' પણા માણસોએ વાળુ કર્યા પંછી રાત્રે આવેા ખાલો પીધો છે એમ મેં સાંભળ્યું છે.' સાંકેટીસે કહ્યું, 'તમે કહો છો તેમને તેમ કરવાને કારણુ હશે, પણ મારે એમ ન કરવાનાં કારણુ છે. હું ધારું છું કે વિલંબ કર્યાથી જીંદગી મને ખડુ વઢાલી છે એનું લોકોમાં મારું દાસ્ત ચશે: એ સિવાય ખીજે કંઈ લાલ ચવાનો નથી. હવે હું તમને છેલ્લી સલામ કરીને તમારું કદવાણુ ધરું છું. આપણે આપણે રસ્તે પડીએ છીએ. તમે જીવો છો અને હું મરણુ પામું છું. પણ એ મેં માર્ગમાં કયો ઉત્તમ છે તે આપણામાંના કોઈથી કહી શકાય એમ નથી.'

આ અંશોએ મહાન સાંકેટીસની પ્રાચીન વાર્તા પૂરી થાય છે. એ ઇતિહાસ પ્રાચીન અને અપરિચિત છે તો પણ અંશોંથી નીતિનું શિક્ષણ સર્વ કાળે અને સર્વ દેશમાં મળે છે. સાંકેટીસનું બધું શિક્ષણુ હાલ નકામું ચર્ચ પડ્યું છે. પરંતુ એણે જે દોષો જોયા હતા તેવા દોષો બધા જમાનામાં જોવામાં આવશે. તેને પૂણા વિદ્વાનો સદ્ગમ પરીક્ષા કર્યા વિના અમુક મત અ-

હજી કરનારા માલમ પડ્યા. જો તેઓએ બારીક તપાસ કરી હોત તો તેમનેજ ઘણું શંકા પડતું માલમ પડ્યા વિના રહેત નહિ. સમજ્યા વગર ગ્રહણ કરેલા મતો, પરીક્ષા કર્યા વિના કણુક કરેલા પરસિદ્ધાન્તો, અર્થ વિનાનાં શબ્દો, અને પ્રમાણ વગર દુરાગ્રહથી પકડી રાખેલા અભિપ્રાયોપર સાંકેટીસ સંભાળણુપદ્ધતિથી અતિશય દીકા કરતો. આ દોષો સર્વ જમાનામાં માલમ પડ્યા વિના રહેવાના નથી, તેથી સાંકેટીમની પદ્ધતિ સર્વ જમાનામાં અત્યુપયોગી થઈ પડે તેવી છે.

પદાર્થપાઠો.

રંગ.

બાળવર્ગ.

આ વર્ગમાં શિક્ષકે બાળકોને મુખ્ય રંગોનું જ્ઞાન કરાવવું. રાતા રંગનું જ્ઞાન કરાવવાની રીત નીચે નમુના દર્શાવેલ આપી છે તે મુજબ બધા રંગોનું જ્ઞાન કરાવી શકાશે:—

શિક્ષકે બોંયપર રૂમાલ પાથરી તેપર રંગનાં પત્તાંનો ઢગથો કરવો. પછી તેમાંથી રાતા રંગનું પત્તું લઈ કેટલાંક છોકરાંને તેવાં પત્તાં બોળી દાવા કહેવું. છોકરાં બોળી કાઢે એટલે કોઈએ ભૂલ કરી હોય તો તે બીજને છોકરાં પાસે સુધારાવરી. ત્યારપછી બીજાં રંગનાં પત્તાં બૂતવી ને હમણાં બતાવ્યું હતું તેને મળતાં છે કે કેમ તે પૂછવું. આ પ્રમાણે કેટલોક મહાવરો કરાવવાની છોકરાંની નજર અમુક રંગના પત્તાપર ચોંટશે, અને તે રંગની છાપ તેના મગજપર પડશે. ત્યારપછી શિક્ષકે તે રંગનું નામ આપવું, અને ‘આ પત્તું લાલ રંગનું છે’ એમ બધાં છોકરાં પાસે ગોટેથી બોલવાવું. પછી લાલ રંગનાં પત્તાં એક પછી એક ઢંગલામાંથી લઈ જુદાં જુદાં છોકરાંને પૂછવું, ‘આનો રંગ કયો છે?’ કાંઈ છોકરું ભૂલ કરે તો બીજને તે ભૂલ સુધારવા કહેવું. છોકરાં પાસે પૂરું વાક્યમાં જવાબ લેવા. ન્યાંસુધી તે પૂરું વાક્યમાં જવાબ આપી શકે નહિ ત્યાંસુધી શિક્ષકે જાતે સુધારાવતા જવું અથવા બીજાં છોકરાંને સુધારવા કહેવું. ત્યારપછી છોકરાં પાસે લા-

લ રંગની વસ્તુઓ હોય અથવા શિક્ષકે વર્ગમાં લાવી મૂકી હોય તો તે એક પછી એક બતાવી તેનો રંગ કેવો છે તે પૂછવું. ત્યારપછી છોકરાંએ ઘેર લાલ રંગની વસ્તુઓ જોઈ હોય તે ગણતરી જવા કેટલાંકને કહેવું; અથવા લાલ વસ્તુઓનાં એક પછી એક નામ લઈ તેનો રંગ કેવો છે તે પૂછી જાણવું. છેવટે નીચેના સવાલો પૂછી પુનરાવર્તન કરવું:—

(લાલ પત્તે લઈ) આ પત્તાનો રંગ કેવો છે?

તમારી પાસે લાલ રંગની કઈ કઈ વસ્તુઓ છે?

તમે ઘેર કઈ કઈ લાલ રંગની વસ્તુઓ જુઓ છો ?

કંકુ, ઇંટ, પાણીની ગોળી, વગેરેનો રંગ કેવો છે?

ટીપ—૧. આ વર્ગમાં કાળા, ઘોળા, રાતા, પીળા, અને લીલા રંગનું જ્ઞાન કરાવી શકાશે.

૨. આ વર્ગમાં કોઈ પાઠ વીસ કે પચીસ મિનિટથી વધારે વખત આપવી ન જોઈએ. વધારે વખત ચાલવાથી બાળકો કંટાળે છે અને ધ્યાન આપતાં નથી, તેથી વધારાનું શિક્ષણ ફળદાયી નીવડતું નથી. ઉપર મુજબ કોઈ રંગનું જ્ઞાન એક પાઠમાં ન કરાવી શકાય તો સંબંધ જળગીને બધી હકીકત બે પાઠમાં શિખવવી, અને દરેક પાઠને છેડે પુનરાવર્તન કરવું.

૩. જો નિશાળમાં કિન્ડરગાર્ટનની ૧લી બક્ષિસની પેટીઓ આપેલી હોય તો પત્તાને બદલે દડાથી રંગોનું જ્ઞાન કરાવી શકાશે.

૪. લાલ રંગનું જ્ઞાન કરાવતી વખતે પાણીની ગોળી, સળગતા કોમલા, તપાવેલું લોદું, મરઘાની કલગી તથા મુલ, કરેણા તથા જમ્બુસનાં ફૂલ, ઇંટ, પાકાં ખોર, કંકુ, વર્ગના કેટલાક છોકરાની લાલ રંગની ટોપીઓ, લાલ કાગળ, લાલ પૂંઠાની ચોપડી, વગેરે વસ્તુઓ તરફ ધ્યાન રાખી રંગનું જ્ઞાન કરાવવી. વખતે ધ્યાન કાગળ, ચોપડીનાં પાનાં, ધોળાં લૂમડાં-ધોતિયાં વગેરે, રૂપું, કલાઈ, ચૂનો, ચાક, રૂ, જગલું, વગેરે તરફ, કાળા રંગનું જ્ઞાન કરાવતી વખતે કાચલા, કાળા રંગની ટોપીઓ તથા ડગલીઓ, લેંસ, કામડો, દેવચકલી, સમડી, બાવળનું થડ, કાજળ, વેગણ, કાળું પાટિયું, લોઢાની ચીજો, ચોપડીનું કાળું ફેંદું, વગેરે તરફ, પીળા રંગનું જ્ઞાન કરાવતી વખતે

હજાર, પાકી કેરી, પાકાં લીંબુ તથા કેળાં, પીળા કાગળ, પાકાં પાંદડાં, પીળા માટી, ડાંગર, વગેરે તરફ, અને લીલા રંગનું ભાન કરાવતી વખતે જાડનાં પાંદડાં, કાચી કેરી, કાચાં જોર, કાચાં જામફળ, કાચું લીંબુ, કાચી રાયલુ, કાચુ દાડપ, પોપટ, મોરનાં પીંજાં, લીલા રંગની ટાપીઓ, વગેરે તરફ ઓકરાનું લક્ષ્ય ખેંચવું અને કોમાંની બને તેટલી વસ્તુઓ વર્ગમાં લાવી રાખવી.

૧૬ું ધોરણ.

આ વર્ગમાં વાદળી, જાંબુઓ, તથા નારંગી એ રંગોનું ઉપર બાળ-વર્ગમાં જણાવ્યા મુજબ ભાન કરાવવું. પછી મૂળ રંગો ઉપરથી બનના મિશ્ર રંગો કરી બતાવવા:—

શિક્ષકે બજારમાંથી લાલ, પીળા, અને વાદળી એ ત્રણ રંગનાં બૂકા આણી મેજપર મૂકવા, અને તે કયા કયા રંગના બૂકા છે તે ઓકરાને પૂછી જવું. પછી ખાલામાં પાણી લઈ એક ઓકરાને બોલાવી લાલ રંગના પડીકામાંથી એક ચમચો રંગ લઈ પાણીમાં નાખવા કહેવું. ઓકરાને પૂછવું કે ‘આ કયો રંગ નાખવામાં આવ્યો?’ ત્યારપછી એક બીજા ઓકરાને બોલાવી પીળા રંગના પડીકામાંથી એક ચમચો લઈ તેજ ખાલામાં નાખવા કહેવું. ઓકરાને પૂછવું કે ‘આ કયો રંગ નાખવામાં આવ્યો?’ ‘પહેલાં આમાં કયો રંગ નાખ્યો હતો?’ ‘આ ખાલામાં કયા બે રંગ એકઠા થયા?’ ત્યારપછી બીજા કોઈ ઓકરાને બોલાવી એક દાનજીવતી ખાલામાંનું પાણી હલાવવા કહેવું. હવે ઓકરાને પૂછવું કે, ‘આ કયો રંગ થયો?’ ઓકરાને પહેલાં નારંગી રંગનું ભાન કરાવ્યું છે એટલે ‘આ નારંગી રંગ બન્યો’ એમ તેઓ જવાબ આપી શકશે. ‘ત્યારે આપણે નારંગી રંગ બનાવવાને કયા કયા રંગો એકઠા કર્યા?’ ‘શી રીતે એકઠા કર્યા?’ ‘નારંગી રંગની કયી કયી વસ્તુઓ તમે જોઈ છો?’ વગેરે સવાલ પૂછવા. ત્યારપછી આ પ્રયોગ બે ચાર વખત ઓકરાઓ પાસે ફરીથી કરાવવો. છેવટે નીચે મુજબ પ્રશ્ન પૂછીને પુનરાવર્તન કરવું:—

આ ખાલામાં આપણે કયા કયા રંગ નાખ્યા ?

એ બે રંગ એકઠા થવાથી કયો રંગ બન્યો ?

નારંગી રંગ કયા બે રંગ એકઠા કરવાથી બન્યો ?

આ પ્રમાણે બીજા બે પાઠોમાં લાલ તથા વાદળી રંગ એકઠા કરાવી નાંખુઓ રંગ બનાવી બતાવવો, અને પીળા તથા વાદળી એકઠા કરાવી લીલો રંગ બનાવી બતાવવો.

ત્યારપછી કયા રંગોને મૂળ રંગ કહે છે અને શાથી, તથા કયા રંગોને મિશ્ર રંગ કહે છે અને શાથી તે સમજાવવું:—

શિક્ષકે પ્રથમ નીચેના સવાલ પૂછવા:—

‘આ મેજ ઉપર આપણે પ્રથમ કયા કયા રંગ લાવીને મૂક્યા હતા?’ ‘તેમાંથી કયા કયા નવા રંગ બનાવ્યા હતા?’ ‘નારંગી રંગ કયા રંગો એકઠા કરીને બનાવ્યો હતો?’ ‘લીલો રંગ કયા રંગ એકઠા કરીને બનાવ્યો હતો?’ ‘નાંખુઓ રંગ કયા રંગ એકઠા કરીને બનાવ્યો હતો?’ ‘દરેક નવો રંગ બનાવવાને કેટલા રંગ એકઠા કરવા પડ્યા હતા?’ વગેરે.

છોકરા પાછલા પાઠોમાં રાખી ગયાં છે તેથી આ સવાલોના જવાબ આપી શકશે. ત્યારપછી શિક્ષકે નવા રંગોને મિશ્ર રંગ નામ આપવું. પછી પૂછવું કે ‘આપણે કયા રંગોને મિશ્ર રંગો એવું નામ આપ્યું?’ ‘નારંગી (મિશ્ર) રંગ કયા બે રંગ એકઠા કરવાથી બને છે?’ ‘નાંખુઓ (મિશ્ર) રંગ કયા બે રંગ એકઠા કરવાથી બને છે?’ ‘લીલો (મિશ્ર) રંગ કયા બે રંગો એકઠા કરવાથી બને છે?’ ‘જે રંગોને આપણે મિશ્ર રંગો નામ આપ્યું તે કેટલા કેટલા રંગ એકઠા કરવાથી બને છે?’ ‘બધા મિશ્રરંગ બનાવવાને આપણે કયા રંગો તૈયાર રાખવા પડે છે?’ ‘ટેબલ પર તૈયાર રાખેલા રંગોમાંથી આપણે જે નવા રંગો બનાવ્યા, તેને શું નામ આપ્યું?’ વગેરે.

ત્યારપછી શિક્ષકે રેન્જ પરના ત્રણ રંગો અને નવા બનાવેલા ત્રણ મિશ્ર રંગોમાંના બધાં બે વધારે એકઠા કરી છોકરાંને બતાવવું કે અવા મિશ્રણથી અસલનો રેન્જ પરનો ઠાઠ રંગ બનતો નથી. આથી આપણે રેન્જ પરના રંગોને મૂળ રંગ રહીએ છીએ. મૂળ રંગો એટલે જે બીજા કોઈના મિશ્રણથી બનતા નથી, પણ જેના મિશ્રણથી બીજા રંગો બને છે. મિશ્ર રંગો એટલે મૂળ રંગોમાંના બે રંગ એકઠા કરવાથી જે નવા રંગ બને છે તે. હવે નીચેના પ્રશ્નો પૂછી પુનરાવર્તન કરવું:—

મૂળ રંગ કયા કયા ?

મિશ્ર રંગ કયા કયા ?

લાલ, પીળો, ને વાદળી એ રંગોને મૂળ રંગ કેમ કહ્યા ?

લીલો, નંતુઓ, અને નારંગી એ રંગોને મિશ્ર રંગ કેમ કહ્યા ?

કેટલા મૂળ રંગ મેળવવાથી મિશ્ર રંગ બને છે ?

ટીપ—૧. આ વર્ગમાં કોઈ પાઠ અડધા કલાકથી વધારે વખત ચાલવો ન જોઈએ કોઈ પાઠ અડધા કલાકથી વધારે વખત ચાલે તેમ હોય તો સંબંધ જાળવીને તેના એ ભાગ કરવા, અને દરેક પાઠને છેડે પુનરાવર્તન કરવું.

૨. શિક્ષકે મૂળ રંગો એકઠા કરી નવા રંગો બનાવવાના પ્રયોગો છોકરાં પાસે કરાવવા. તેમ કરવાથી પાઠની હકીકત તેમના મગજમાં બરાબર દસે છે.

૩. શિક્ષકે ધીરજથી કામ લેવું; પૂર્ણ વાક્યોમાં જવાબ લેવા અને છોકરાં જુઓ કરે તે સુધગવવા જવું. મૂળ રંગોનાં નામ પાટિયાપર લખવાં અને તેમાંથી મિશ્ર રંગ બનતા જાય તેમ નીચે મુજબ મોટે ભાસે પાટિયા પર લખતા જવું:—

લાલ

પીળો

વાદળી

લાલ + પીળો = નારંગી

પીળો + વાદળી = લીલો

લાલ + વાદળી = નંતુઓ

મૂળ રંગ.

મિશ્ર રંગ.

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ઑક્ટોબર સુને ૧૯૦૨ની ત્રિમાસિકનું પરિણામ નીચે મુજબ છે:—

પ્રશ્ન ૧લો—આ પ્રશ્નના ઉત્તર ૧૦ જણ તરફથી મળ્યા હતા, તેમાંથી જવાબાર્ધ દેશરૂબાર્ધ પટેલ, ઉત્તેલીઆ તા. ધોળકાના મહેતાજીને ૩. ૨૦નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨જો—આ પ્રશ્નના ઉત્તર ૮ જણ તરફથી મળ્યા હતા, તેમાંથી જવાબાર્ધ દેશરૂબાર્ધ પટેલ, ઉત્તેલીઆ તા. ધોળકાના મહેતાજીને ૩. ૧૦નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩૯—આ પ્રશ્નના ઉત્તર ૪ જણ તરફથી મળ્યા હતા, તેમાંથી ગણપતરામ અંબાસંકર, નાગડ તા. ઘોળૂકાના મહેતાજીને ૩. ૨) તું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

• ગર્હ ત્રિમાસિકનું પરિણામ નીચે મુજબ છે:—

પ્રશ્ન ૧૯૦—આ પ્રશ્નના ઉત્તર ૧૬ જણ તરફથી મળ્યા હતા, તેમાંથી જયચંદ બેચર ઝવેરી, સ્પેશલ પ્રવેશક કલાસ ભારતરજુ-નાગડ, ને ૩. ૨) તું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨૯૦—આ પ્રશ્નના ઉત્તર ૧૫ જણ તરફથી મળ્યા હતા, તેમાંથી બગવાનજી દેવજી પંડ્યા, રાણાપીરસરા તા. પોરબંદરના મહેતાજીને ૩. ૧) તું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩૯૦—આ પ્રશ્નના ઉત્તર ૧૨ જણ તરફથી મળ્યા હતા, તેમાંથી નીલાંબાઈ બંસંકર ભટ્ટ, વટાર તા. પારડી ત્રિફલે સુરતના મહેતાજીને ૩. ૨) તું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલવા: —

(૧) તમારા ગામમાં અથવા આજુબાજુનાં ગામોમાં પ્લેગનો ઉપદ્રવ આ-લતો હોય તો તમારી નિશાળની સહીસત્રામતીને માટે શા શા ઉ-પાય ચેષ્ટાશો, તથા ગામના લોકોના બચાવની ખાતર શું શું કરી શકશે ? ઇનામ ૩. ૨)

(૨) બાળવર્ગના ચોથા ત્રિપથમાં જણવ્યા મુજબ બે સ્થિક વાર્તાઓ લખો. ઇનામ ૩. ૧)

(૩) કન્યાશાળાના પાંચમા ધોગણમાં સોગદામનો અભ્યાસ કયા ક્રમમાં ચલાવશો ? (આ સવાલ માત્ર સ્ત્રીશિક્ષકોને માટે છે.) ઇનામ ૩. ૨)

ટીપ—સ્પર્ધાના નિયમો માટે એપ્રિલ સને ૧૮૯૩ તથા માટે ઑ-ક્ટોબર સને ૧૯૦૨ના શાળાપત્રમાં જોવા. તા. ૨૦ની મે પછી આવે-લા ઉત્તર લક્ષમાં લેવાશે નહિ.

કેઝવણીખાતાની સ્વરો.

સરકારી ઠરાવ.

સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સની ૫૩૧મી કલમમાં પેન્શનની રકમ નક્કી કરવાને નોકરીનાં છેલ્લાં પાંચ વર્ષના પગારની સરાસરી લેવાનું ઠરાવ્યું છે તે મુદત ધટાડીને ત્રણ વર્ષની રાખવા સંબંધી:—

હિંદ સરકારના મહેસુલ અને વ્યાપાર ખાતા તરફથી પેન્શન અને ગ્રેન્ડ્યુટિના સંબંધમાં હિંદના સ્ટેટ સેક્રેટરીને મોકલેલો પત્ર નં. ૨૭૧ તા. ૭-૮-૦૨.

૧. સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સની ૫૩૧મી કલમમાં પેન્શનની રકમ નક્કી કરવાને નોકરીનાં છેલ્લાં પાંચ વર્ષના પગારની સરાસરી લેવાનું ઠરાવ્યું છે તે મુદત ધટાડી ત્રણ વર્ષની રાખવાની અગ્રે ભલામણ કરીએ છીએ તે આપ ધ્યાનમાં લેશે.

૨. ૧૬૨૮ અમલદારોની અરજ ધ્યાનમાં લઈ અમે આ ભલામણ કરી છે. આ અમલદારો ધણે ભાગે સરકારી ઓફિસોમાં કલાર્કની જગાએ છે, અને સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સના જ્યાં ભાગમાં આપેલા પેન્શન સંબંધી સામાન્ય ધારાઓ તેમને લાગુ પડે છે. તેઓ પોતાની અરજમાં પેન્શન નક્કી કરવા માટેની મુદત સમૂજગી કાઢી નાખવાની કે તે ધટાડી બહુ તો એક વર્ષની રાખવાની માગણી કરે છે આ બધો અરજીઓની મતલબ એક સરખી હોવાથી તેમાંની એક આ સાથે મોકલી છે.

૩. સને ૧૮૧૬ના પેન્શનના ધારાઓમાં નોકરીનાં છેલ્લાં ત્રણ વર્ષના પગારની સરાસરી ઉપર પેન્શનની રકમ નક્કી કરવાનું હતું. સને ૧૮૭૧ના પેન્શનના ધારાઓમાં આ મુદત વધારીને પાંચ વર્ષની રાખવામાં આવી હતી, અને ત્યારપછી જોકે આ મુદત ધટાડવાને એક કરતાં વધારે વખત. માગણી કરવામાં આવી હતી છતાં તેની તે મુદત આજમુધી કાંપમરદી છે.

૪. કરારથી નહિ બંધાયેલા કેટલાક અમલદારો તરફથી આવેલી રજા અને પેન્શનના ધારામાં સુધારો કરવાની અરજીઓ હિંદ સરકારના મહેસુલ ખાતાના શેર નં. ૧૭૫, તા. ૩૨-૮-૧૮૬૫ થી સ્ટેટ સેક્રેટરીને રવાના કરવામાં આવી હતી, તેમાં એક માગણી એ હતી કે પેન્શન નક્કી કરવામાં

નોકરીનાં છેલ્લાં પાંચ વર્ષ ગણતરીમાં સેવામાં છે તે ઘટાડીને ત્રણ વર્ષની મુદત ગણતરીમાં લેવી. તુમાર મોકલી આપતાં હિંદ સરકારે આ અરજ પર જુદું ધ્યાન આપ્યું નહોતું, તેમજ સ્ટેટ સેક્રેટરીએ તે તુમારનો છેવટનો નિર્ણય કયો ત્યારે પણ તે અરજ પર જુદું ધ્યાન આપ્યું નહિ. ફરીથી ઇ. સ. ૧૮૭૬માં હિંદ સરકારે પોતાના તા. ૨૭મી નવેમ્બરના કાગળ નં. ૩૮૯ થી ભલામણ કરી હતી કે ઇંગ્લેન્ડે લાગુ પડતા પેન્શનના ધારા સિવિલ સર્વિસના દેશી નોકરોને પણ લાગુ પડવા જોઈએ, અને હવે પછી તે કસરથી નહિ બંધાયલા નોકરોને પણ સામાન્ય રીતે લાગુ પડવા જોઈએ. ઇંગ્લેન્ડે લગતા ધારા લાગુ પાડવામાં પેન્શન નક્કી કરવા માટે પાંચ વર્ષની મુદતને બદલે ત્રણ વર્ષની મુદત રાખવાની બાબત આવતી હતી. સ્ટેટ સેક્રેટરીએ આ ભલામણ પૂરી મંજૂર રાખી નહિ, પણ દેશી સિવિલ સર્વિસનો માટે જે પેન્શનના ધારા તેમજ મંજૂર રાખ્યા તેમાં પેન્શનની રકમ છેલ્લાં ત્રણ વર્ષના પગારની સરાસરી ઉપર નક્કી કરવાનું ઠરાવ્યું. ત્રીજી અને છેલ્લી વખત આ બાબત ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં સ્ટેટ સેક્રેટરી આગળ રજુ થઈ. ઇ. સ. ૧૮૮૭ ની સાલની અરજીએ જે હિંદ સરકારના તા. ૨૧-૮-૧૮૮૬ ના રોરા નં. ૨૫૪ થી સ્ટેટ સેક્રેટરીને મોકલી આપવામાં આવી તેમાં એક માગણી એ હતી કે ત્રણ વર્ષના પગારની સરાસરી ઉપર પેન્શનની રકમ નક્કી થવી જોઈએ. આ માગણી મંજૂર રાખવા હિંદ સરકારે ભલામણ કરી નહિ અને સ્ટેટ સેક્રેટરીએ તે મંજૂર રાખી નહિ.

૫. આ વખત અરજદારો માગણીમાં બહુ આગળ વધ્યા છે. તેઓ પહેલાંની અરજીઓની માફક પાંચ વર્ષની મુદત ઘટાડીને ત્રણ વર્ષની રાખવા માગતા નથી, પણ આ મુદત સમજી કાઢી નાખવા (એટલે પેન્શન ઉપર જતા અવલ જે પગાર હોય તે ઉપર પેન્શનની રકમ નક્કી કરવા) અથવા તો તે મુદત ઘટાડીને એક વર્ષની રાખવા અરજ કરે છે.

પેન્શન ઉપર જતા અવલ જે પગાર મળતો હોય તે ઉપર પેન્શન નક્કી કરવાની અથવા તો પાંચ વર્ષની મુદત ઘટાડીને એક વર્ષની રાખવાની અરજને અમે ટેકા આપતા નથી, તોપણ ધ્યાન દઈ વિચાર કરે તો એવા નિર્ણય ઉપર આવીએ છીએ કે હાલના ધારાઓમાં જણાવેલી

૫ વર્ષની મુદત ધણી લાંબી છે. કોઈ નોકરને પોતાની નોકરીમાં વધારેમાં વધારે પગાર મળે તે તેણે બળવેલી સરકારી નોકરીની ખરેખરી તુલના છે, અને પગારમાં ઔદ્યોગિક વધારો થયો હોય તેને લીધે થતી અસર ઓછી કરવા માટે પેન્શનની રકમ નક્કી કરવા નોકરીના છેલ્લા વર્ષ કરતાં વધારે મુદત લેવી એ વાજબી છે, તોપણ પાંચ વર્ષની લાંબી મુદત રાખવી એ અમે ઠીક ધારતા નથી. જે માણસોનો પગાર મુદત પ્રમાણે વધતો જતો હોય તેના સંબંધમાં પાંચ વર્ષની લાંબી મુદત રાખવાથી ધણી વાર એમ બને છે કે પેન્શનપર જતા અવલ જે પગાર મળતો હોય તેના અર્ધ કરતાં પણ ઓછી રકમ પેન્શન માટે બંધાય છે, અને તેની આવદાનીમાં આટલે બધે દરજ્જે ઘટાડો થવાથી તે ખોટ તેને બહુ લાગે છે.

૬. ઉપલાં કાનૂનોને લીધે અને (૧) ઇંગ્લેન્ડને લગતા ધારામાં પણ ત્રણ વર્ષની મુદત રાખી છે તથા (૨) દિલ્હીમાં એને લગતા ફરજી પગાનના સંબંધમાં તેમજ રેલવેની સિવિલિયન અને હિંદી લશ્કરના કેટલાક નોકરોના સંબંધમાં પેન્શનને માટે ત્રણ વર્ષની મુદત રાખી છે; તેથી અમે જલામણ કુટુંબે જીએ કે સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સની પકડમાં કલમમાં જણાવેલા પાંચ વર્ષની મુદત ઘટાડીને ત્રણ વર્ષની રાખવી આટલી છૂટથી સારી નોકરી બળવતાર સરકારી માણસોને લાભ થશે, તેમજ કામ કરવાને અશક્ત થઈ ગયેલા છતાં પેન્શનની વધારે સારી રકમ મળે માટે પાછલાં સારાં કામને લીધે રહેવા દેવામાં આવતા માણસો વહેલા પેન્શન ઉપર જશે તેથી લાયક નોકરોની સંખ્યામાં વધારો થશે.

૭. અહીં સરકારને ખર્ચમાં કેટલો વધારો થશે તેનો અડસઠો કાલ્લો મુશ્કેલ છે, પણ જે ગણતરી કરવામાં આવેલી છે તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે પહેલા વર્ષમાં ૩૨,૦૦૦ રૂપિયાનો વધારો થશે, અને તે વધતાં વધતાં ૩૬મા વર્ષમાં ઉંચે ૩,૯૭,૦૦૦ રૂપિયા મુધી જશે.

હિંદના રેલ સેક્ટરી તરફથી દિંદ સરકારને મળેલો જવાબ નં. ૧૧૦ (મહેસુલ ખાતું) તા. ૧૦મી ઑક્ટોબર ૧૯૦૨—

“ તા. ૭મી ઑગસ્ટ સને ૧૯૦૨ના મહેસુલ અને વ્યાપાર ખાતાના તમામ પત્ર નં. ૨૩૧ ઉપર કાઉન્સિલમાં વિચાર કરીને સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સની ૫૩૧મી કલમમાં પેન્શનની રકમ નક્કી કરવાને નોકરીના છેલ્લાં પાંચ વર્ષનો પગાર ગણતરીમાં લેવાનું ફરમાયું છે તે પાંચ વર્ષની મુદત કમી કરી ત્રણ વર્ષની રાખવાની તમારી જલામણ કુટુંબ મંજૂર કરે છે. ”

હિંદ સરકારનો ઠરાવ—મહેસુલ અને વ્યાપાર ખાતું નં. ૫૭૮૩ તા. ૩૧-૧૦-૧૯૦૨:—

“ હિંદના સ્ટેટ સેક્રેટરી સાહેબનો જવાબ નં. ૧૬૦ તા. ૧૦-૧૦-૧૯૦૨ (મહેસુલ ખાતું) તા. ૨૭મી ઑક્ટોબર સને ૧૯૦૨ ને રોજ મળ્યો, તે ઉપરથી હાલ કરવામાં આવે છે કે તે જવાબની નકલ ફારીન, હોમ, લેજિસલેટિવ, લશ્કરી, રેવન્યુ, અને એગ્રિકલ્ચર એ ખાતાને તા. ૧૩-૮-૧૯૦૨ ના યોરા નં. ૪૪૦૬ ખીના સંબંધમાં મોકલવી. ”

“ વળી તે જવાબની નકલ જે પત્રો તે જવાબ છે તે પત્રની નકલ સાથે સ્થાનક સરકારોને, રાજ્યવલિયટ કરનારને, હિંદ સરકારના હાથ નીચેનાં બુદ્ધાં બુદ્ધાં ખાતાના હપરી અધિકારીઓને, અને સંબંધી એગ્રિકલ્ચર જનરલો તથા કોમ્પ્રોહસરો (હિસાબ તપાસનાર અધિકારીઓ) ને મોકલી આપવી. ”

મુખર્ષી સરકારનો ઠરાવ નં. ૩૯૪૩ તા. ૧૯ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૨ (મહેસુલ ખાતું.)

હિંદ સરકારના હાલની નકલ તેને લગતી હપીકન સાથે સેક્રેટરીઆ-ટનાં સંબંધી ખાતાં તથા તે ખાતાંના તામાના સવળા અધિકારીઓને વાફેક થવા તથા તે મુજબ વર્તવા માટે મોકલી આપવી.

P. J. Mead,

અનડર સેક્રેટરી નિશ્ચિત સરકાર.

જાહેરખબર.

(ઈ. નં. ૭૩૦૮, તા. ૨-૩-૦૩.)

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે મોન્ડે હિંગલોટ જિલ્લો ભર્યની સ. યુ. નિશાગનો ૧લો આસિસ્ટન્ટ મસુલનામ લક્ષ્મીરામ દાકર તા. ૧૩ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૨ને રોજ કંચુ મલ રજાર ગયો ત્યારપછી પાછો આવ્યો નહિ, તેમજ લાંબી મુદત સુરો વતી રહીને માટે તેણે અરજી પણ કરી નહિ, તેથી તેના આ ખાતા નોકરીને અંગે બેદરકાર-પણાને લીધે મહેરખાન ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન માહેબના નં. ૮૮૦૫ તા. ૧૬-૨-૦૩ થી તેને જતરરફ કરવામાં આવ્યો છે.

અમદાવાદ, }.

E. D. Taniati
આ. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર.
ઉ. ભા.

પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા, ઉ. ભા.

જાહેરખબર.

ઇ. નં. ૭૬૦૪, તા. ૧૨-૩-૦૩.

તા. ૧૯-૨-૦૩ના મુખર્જી સરકારી ગઝેટ 'ભા.ર.ભ ને ૨૮૦મે પાને
છાપેલી જાહેરખબરમાં * “ શેક્સપીઅરમાંથી લેખ્યકૃત વાર્તાઓ, પ્રથમનો
અર્ધ ભાગ ” એ શબ્દોની પછી નીચેના શબ્દો વધારવા:—

“ જેમાં નીચેની વાર્તાઓ આવે છે:

૧. રોમીઓ અને જુલિયટ,
૨. ઓથેલો,
૩. મેકબેથ,

૪. ધી મર્ચન્ટ ઓફ વેનિસ,
૫. ધી કોમેડી ઓફ એરર્સ, અને
૬. હમ્લેટ. ”

E. D. Talati,

આ. એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભા.

જાહેરખબર.

ઇ. નં. ૭૮૦૮, તા. ૨૧-૩-૦૩.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે ટ્રેનિંગ કોલેજના ત્રીજા વર્ષમાં
પાસ થયેલા રૂઝનાયજી બીમભાઈ વસી નામના સુરત યુનિવર્સિટી સ્કૂલ નં.
૨ ના શિક્ષકને મહાવ્યાના ગુના માટે સુરતની સેશન્સ કોર્ટ દોષ વર્ણની સ.
ખત કેદની સજા કરવાથી મહેરબાન ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન
સાહેબના હુકમ નં. ૯૯૨૫ તા. ૧૮-૩-૦૩ થી તેને ' નોકરીમાંથી બર-
તરફ કરવામાં આવ્યો છે.

E. D. Talati,

આ. એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

શુદ્ધિ.

ગયા માસના અંકને ૯૫મે પાને ૪યા લીટીમાં “ ગોઠ્ઠસ્ત્રિમધકૃત ” ને
અદલે “ સ્કોટકૃત ” સમજવું. એડિટર.

* આ જાહેરખબરનું બાંધાંતર ગયા માસના અંકને ૯૫મે પાને આપ્યું
છે. એડિટર.

કિન્ડરગાર્ટન-ગ્રંથમાળા.

(કિન્ડરગાર્ટન કેળવણીનાં ગુજરાતી સાહિત્યની સરકારી તપાસ.)

- ૧-કિન્ડરગાર્ટન શિક્ષણ પદ્ધતિ—કિન્ડરગાર્ટનના કર્તા પેરૉન લેાઝી, ફ્રેન્કલ, અને હરબાર્ટના હેતુ તથા નિયમો ઉપરથી દેશા કેળવણીનું શિક્ષણ આપવાનો નિર્ણય છે. એ નિર્ણય, ખા. બ્હા. શેઠ દારાશાહ ચિન્મયરે, જ્ઞાનપ્રસારક મંડળી તરફથી 'ફરામહ ઇન્સ્ટીટ્યુટ' માં વાંચ્યો હતો. કિન્ડરગાર્ટન આના.
- ૨-કિન્ડરગાર્ટન અથવા બાળશિક્ષણ (મૂળ ભાગ-સચિત્ર) મૂળાક્ષરો અને તે ઉપરથી સાદા શબ્દો તથા વાક્યોનું જ્ઞાન, આ પુસ્તક, 'ગુજરાતી વાંચનમાળા' રૂપે પ્રકટ કર્યું છે. કિન્ડરગાર્ટન આના.
- ૩-કિન્ડરગાર્ટન—બાળશિક્ષણ—ભાગ—પ્રેલોડ—(આવૃત્તિ બીજી) સામાન્ય પદાર્થ પાઠો, તથા કેળવણી બક્ષિમોનો તે સાથે સંબંધ છે. આ પુસ્તક 'ટેકસ્ટ-બુક' 'ઇનામ લાઇબ્રેરી' માટે મંજૂર થયું છે. કિન્ડરગાર્ટન આના.
- ૪-કિન્ડરગાર્ટન—બાળશિક્ષણ—ભાગ—બીજો—(આવૃત્તિ બીજી) વનસ્પતિ, પ્રાણી પદાર્થો તથા સૃષ્ટિ કૌદર્શ સંબંધી પાઠો છે. આ પુસ્તક 'ટેકસ્ટ-બુક' તરીકે મંજૂર થયું છે. કિન્ડરગાર્ટન આના.
- ૫-કિન્ડરગાર્ટન—બાળશિક્ષણ—ભાગ—ત્રીજો—(આવૃત્તિ બીજી) કદરતી પદાર્થો ઉપરથી વ્યવહારિક નીતિજ્ઞાન મેળવવા સંબંધી પદાર્થો-પાઠો (Recitation) છે. આ પુસ્તક 'ટેકસ્ટ-બુક' તરીકે મંજૂર થયું છે કિન્ડરગાર્ટન આના (ત્રણ ભાગ સાથે-આર આના).
- ૬-બાળ—કસરત અથવા અંગમથન—(આવૃત્તિ બીજી) સચિત્ર-ખાખાડામાં ગાયન સાથે કસરત કરાવવા સંબંધી કેટલાક પ્રયોગો છે. તેમાં કમ્પેન્સ સાથેની કસરત, રંગીન વાવટા, લશ્કરી કલાપત આદિ પ્રયોગનાં ગાયનો છે. પુસ્તક 'શાળા લાઇબ્રેરી' માટે મંજૂર થયું છે. કિન્ડરગાર્ટન આના.
- ૭-A-મજકુર પુસ્તકનો બીજો—ભાગ—કમ્પેન્સની કસરત, લશ્કરી કુચ, લાકડી ગમ્મતી કસરત, વાવટા, અને દોરીની ગોપ-શ્રેણી આદિ પ્રયોગો છે. કિન્ડરગાર્ટન આના.
- ૮-બાળ—ઉલોગ અથવા 'શિશુ શિક્ષણ' મૂળગ્રંથનું કવિતામાં રેંક ટાંચણ છે. આ પુસ્તક પુનરાવૃત્તિની સુધારણામાં છે. કિન્ડરગાર્ટન આના.

- નં. ૮-આળ કહાણિયો—(આવૃત્તિ ત્રીજી) બાળકો માટે નાની નાની પંખુ સાદી ને રમુજ વાર્તાઓ છે. આ પુસ્તક ‘શાળા-લાઈબ્રેરી’ માટે મંજુર થયું છે. કિં. બે આના.
- નં. ૯-૧૦-આળ—આગ, લા. (૧-૨) (આવૃત્તિ ત્રીજી) કિન્દરગાર્દનનાં ચક્રના ક્રમનાર વિષયોનાં ગાયનો છે. આ પુસ્તક, ‘શાળા લાઈબ્રેરી’ માટે મંજુર થયાં છે કિં. આઠ આના.
- નં. ૧૧-કિન્દરગાર્દન—પાઠશાળા—બાળકો માટે વાંચન પાઠો છે. કિં. બે આના.
- નં. ૧૨-આળ શિક્ષણ ગરખાવણી—કન્યાશાળાઓમાં ચક્રાવચા બેળક ગરખાવણોનો સંગ્રહ છે. આ પુસ્તક ‘કન્યામ લાઈબ્રેરી’ માટે મંજુર થયું છે. કિં. ચાર આના.
- નં. ૧૩-સંગીત-સૂત્રી મંડળ-આચીનકાવતી સ્ત્રીઓનાં શુદ્ધ ચરિત્ર છે. આ પુસ્તક વડોદરા રેલ્વેની શાળાઓ માટે મંજુર થયું છે. કિં. ચાર આના.
- નં. ૧૪-કિન્દરગાર્દન-આળબેલ—(આવૃત્તિ ત્રીજી) સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓનાં નવા ધોરણોમાં સમાવેલા કિન્દરગાર્દનના સંખ્યા નિર્ધારિત નવીન સુધારા વધારાવાળું એકજ સચિત્ર પુસ્તક છે, તે “ટેકસ્ટ બુક” તરીકે મંજુર થયું છે. કિં. પાંચ આના.
- નં. ૧૫-આળકોની રંગભૂમિ-બાળકો માટે નાનાં નાટકો છે. કિં. બે આના.
- નં. ૧૬-આળજ્ઞાન-નાનાં બાળકોને સૃષ્ટિજ્ઞાન આપનારી કવિનાઓ છે. કિં. બે આના.
- નં. ૧૭-આળ-ગીત—(આવૃત્તિ ત્રીજી) કિન્દરગાર્દન શીર્ષકોનાં બાળકોને હાવજાન સાથે ગણાવવા માટે ગાયનો છે. તે અમદાવાદ ગેજ તેમજ ક્રિમેન્ટ રેનીંગ કોલેજેન્ટ તથા પ્રેક્ટિસીંગ-સ્કુલો ઈત્યાદિમાં સાથે છે. કિં. બે આના.
- નં. ૧૮-પદાર્થ પાઠ નવાં ધોરણના બાળકોમાં આવતા પાઠોનું નમૂનું છે. દિગત બે આના.
- નં. ૧૯-કિન્દરગાર્દન-દોહડીગ બુક (ભાગ ૧) રંગભૂમિ સાથે બાળકોના તથા ખેડૂતા ધોરણનાં બાળકોના ઉપયોગ માટે આસ ચિત્ર સંલિપિત મદદ કર્યું છે. આ પુસ્તક શુલ્કસની, મસાહી તથા ઉડુંશાળાઓમાં પણ ઉપયોગની થઈ પડ્યું છે. કિંમત બે આના.
- નં. ૨૦-કિન્દરગાર્દન-દોહડીગ-બુક (ભાગ ૨) રંગભૂમિ સાથે બાળકો

આ કોપીયુકો માટે જે જે સહૃદયો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલા છે તેમના નામ અમારી દરેક કોપી વીંચકાથી ખાત્રી થશે.

દરુકત શિક્ષક કોપીયુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા બ્યા-
પારીઓ જેઓ ઝોલામાં ઝોણી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને સેંકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પેકિંગ અને રેલ્વે-
નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઝોણી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોષ રીતે ખરાબ થાય
તથા તે માલને નુકસાન પૂજે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયાં મોકલાવવો,
તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી
આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. હુડી મોકલાવનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વ મીરતરોને તથા યુકસેલરોને
વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરુકત શિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અમોએ
ખીલ કોષ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના કમીશ-
નથી મોકલી આપવાની મોકલવણા કરી છે. એક વખત કામ પાડી જોયાથી
ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં ઝોણા ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી
હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું. નોટપેઠ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરુકત શિક્ષક કોપીયુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને
જ ખર્ચ બેસતી સ્ટીલપેને; ખાસ ઇંગ્લેન્ડથી મોકલે ખર્ચ ખૂબી મંગાવી છે. એ
સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દૂ, અને ફારસી લખવાને ઘણી સગ
વડ લાગેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૩-૬ કિમ્મત રૂ. ૦.૧૧. ઝોલામાં ઝોણા ૮
બોક્સ મંગાવનારને ૬૫ ટકા કમીશન મળશે, ને ૨૫ યા તેથી વધુ બોક્સ
લેનારને ૧૨.૫ ટકા મળશે. વેલ્યુએબલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને
ખર્ચના ૩.૦૦ વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહિ. અને પૈસા પહેલા
થી મંગાવનારને ૧-૬ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.

કિન્ડર ગાર્દન ગ્રંથમાળા સંબંધી સરકારી હુકમ.

સરકારી શુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓનાં નવાં ધોરણો પ્રમાણે કિન્ડર ગાર્દન શિક્ષણ આપવા માટે; મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન, સાહેબની મંજૂરી અને બક્ષામણ્યી, નામદાર ગવર્નમેન્ટ સરકારે 'કિન્ડર ગાર્દન બા. ૧-૨-૩' તથા 'બાળ બેલ (સચિત્ર)' પુસ્તકો 'ટેકસ્ટ બુક' (શાળાપયોગી પુસ્તકો તરીકે દરેક શાળાઓમાં વાપરવા માટે મંજૂરી આપીછે.) એ ઉપરાંત 'કિન્ડર ગાર્દન-બાળગ્રંથાવળી નં. ૧' થી ૨૦ સુધીના કટલાંક પુસ્તકો 'શાળા શિક્ષકો' માટે મંજૂર કરવામાં આવ્યાં છે. મંજૂર પુસ્તકો પચીસ રૂપિયાનાં ખરીદનારને વીસ ટકા કમિશન આપવામાં આવેછે.

કિન્ડર ગાર્દન ગ્રંથમાળાને અનુસરના સઘળા લેક્ચરર સામાન ખાસ જર્મની અને અમેરિકાથી આવેલોછે. તેમાં વીશે બક્ષિસોનાં જરૂરિયાત સામાન કીધાયત આવે મળશે—

૧૫૧ રૂનસવાડી મુંબઈ } યોપાળજી કદ્યાલુંજ દેસવાડકર.
જાન્યુઆરી ૧૯૦૩. } કિન્ડર ગાર્દન રીટીનો શિક્ષક તથા ગ્રંથકર્તા

ચોપડીઓના મોટા વેપારીઓ.

અમદાવાદના જૂન. જાણીતા બુકસેલર શા. મોતીલાલ મનગલાલ અને તેમના દીકરાઓએ મુંબાઈ ખાને એક ચોપડીઓની મોટી દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં કેળવણી ખાતાની ઇમેજ શુજરાતી તમામ બુક્સ-ટેકસ્ટ, ઇનામ, અને લાયબ્રેરી તરીકે મંજૂર થએલી ચોપડીઓના ધણો જમરો સ્ટોક રાખવામાં આવ્યો છે નવા ધોરણો પ્રમાણેજ બુક્સો રાખી છે માટે જોઈએ તેમણે સવડ પડતે સ્થળેથી મંગાવવી. અમારી દ્વારાએ મંગાવનાર ગ્રાહકોને ફાયદો વિશેષ છે. કોપી બુકો પણ અમારી પાસેથી જ મંગાવનારને લાભ છે. ધિ દિવર—(મ. દા. આડતીઆ ફત) આદર જી. આનંદથી તાપ્રદે ઇંગ્લીશ શીખવનાર ઉત્તમ પુસ્તકની વિશ્લેષ તેમ જ વિદ્યાર્થીઓ તરફથી પુષ્કળ માગણી થવાથી આપી રહેલી જુજ નકલો લઈ લીધી છે. શિક્ષકો માટે કિ. રૂ. ૧) બીજા માટે રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ ભડું. લી. શેવકો. મોતીલાલ મનગલાલ શાહ. એન્ડ સન્સ. તમામ જાતનાં પુસ્તકો વેચનાર ઠા. { રામવાડી-કાલખાદેની રોડ. મુંબાઈ. અમદાવાદમાં રીચીરોડ ઉપર.

સૂચના.

આ પત્ર સંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. ખેડી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપમંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલેલા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના ઉપ્યુટી અને એસિસ્ટન્ટ ઉપ્યુટી સાહેબોને તથા મહેતાશ્રીઓને કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સંબંધી હકીકત સ્કૂલબોર્ડ તથા દેશીરાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશાચો પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમજ ખાનગી જાહેરખતો જે માસમાં છાપવાની હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. હેન્ડલિંગે જે માર્ગેનાં એક માથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મનીઓર્ડર મોકલનારે રૂપવ ઉપર પોતાનું કેટલાં અને શી ખાત-તના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષર લખાવું. તે વિના બેંક થાનાં સંલવ છે. પોસ્ટની ટિકેટ મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વેધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટ લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અંગ્રેજીમાં વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છટક નક્કરનાં પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. પદ્મના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆસુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કોલરોને ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પમંદ પડશે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર ત્રિમાર કરી દર છ મેલે પાને રૂ. ૧ થી ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્થપત્રનો એમાં સમાવેશ થશે નહિ.

જાહેરખબરો છાપવાના ભાવ.

રૂ.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી પા
૧...	... ૩	ગણો ચાર્જ પડશે; બાર માસથી
૨...	... ૮	એક મુદત હશે તો પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછી દરેક અઢી ચાર્જ લેવાશે.
૩...	... ૧૫	

હેન્ડલિંગે પહેલાના દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦ સુધી તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એક તોલા સુધીના ૧૨-૦-૦ તે ઉપરનાને માટે અમને લખવું.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

મે ૧૯૦૩.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
આસ—ગ્રંથકોશને સૂચના.	૧૨૪
ગુજરાતી પુસ્તકોમાં ભાવગ પડતા બાપાદોષ.	૧૨૯
શિક્ષણ તથા નિરાળબવસ્થા સંબંધી સૂચનાઓ.	૧૪૦
આયશાસ્ત્ર—તકે કે આપના પ્રકાર.	૧૪૪
ભૂગોળના પાઠ—આકાર (પ્રશ્ન).	૧૪૯
સામાજ્ય જ્ઞાન—જ્ઞા.	૧૫૫
કેળવણીખાતાની ખબરો.	૧૫૮

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

જ્યોતિષશાસ્ત્ર "ગિરિજા" મેચ.

૨૪ જુલાઈ ૧૯૦૩ સ્થાપીત સંખ્યા ૬૨૬

તાની જેવા જે આનીનું પ્રારંભ.

સુંદર સ્વાસ્થ્યમવાળું ટાઇમરીસ ઇમીટેશન સી-
લ્ડની પીલાયતી છત્રી, બ્લેનકેટ, સ્ટાઇલોગ્રાફીક
પેન તથા રેશમી રમાલ, અથવા રેશમી પંખા એ-
માંથી શું પસંદ કર્યો. આઇનસિલ્ક કમ્પોઝિટ
કંપનીમાં આઠ આના બરી જતાર ગુરુરથને અ-
મારી કંપનીનું ચાર ટીકીટોવાળું સરટીફીકેટ આ-
પવામાં આવેછે. કે જે ખરીદનાર ધણીએ પોતાની
પાસે રાખવું. અને તેનાંથી અને તે માંદેસી ચાર
ટીકીટો જે આનાના દરથી વેચી કંપનીમાં બરા-
બરો આઠ આના વસુલ કરવા.

કદાચ કોઈ માણસ ઓછી ટીકીટ વેચશે તો
તેને પણ તેના પ્રમાણમાં નીચે દર્શાવેલા છતાંમોમાંનું પસંદ કં-
ચેલું કોષ્ટકપણ હતામ મળેછે. ધણી કંપની આજકાલ ઉપલો રીતે
ધણી કરેછે પરંતુ આજકાલ સુધી આ પા કિંદુસ્તાનમાં કોષ્ટકપણ
જોવા કંપની નથી કે જે ચાર ટીકીટોથી ઓછી વેચનારને પણ
છતાંમને કદાચ બતાવેછે; પણ આઇનાસિલ્ક કમ્પોઝિટ કંપનીએ
(ઓછી ટીકીટો વેચનારને પણ હતામ આપીને) પોતાના આક્રમક
ખાની કરી આપી છે કે આ કંપનીના હેતુ વેપારને કોષ્ટક
રીતે ખીલવવાનો છે.

તા. ૬. જે આનાનો ટીકીટ. સિવાય અમારી પાસેથી
ખાસખાસ ચાર ટીકીટોવાળું સરટીફીકેટ મેળવનારાઓએ આઠ
આનાને બદલે દસ આના આપવા પડશે.

છતાંમોની વીગત.

૪. ટીકીટો વેચનારને-એક સ્વાસ્થ્યમવાળું ટાઇમરીસ અથવા એક
વીલાયતી ઇમીટેશન સીલ્ડની છત્રી.

૩ ટીકીટો વેચનારને-ખાસ વરસાદ માટે વપસાએલા ખુલ્લું
છાપની વાટર મુદ્દ છત્રી અથવા તો એક બ્લાન્કેટ.

૨ ટીકીટો વેચનારને-એક સ્ટાઇલોગ્રાફીક પેન.

૧ ટીકીટ વેચનારને-એક સુંદર રેશમી રમાલ અથવા ચિત્રોવા-
ળો રેશમી પંખો.

બંદાર ગામના માલકોને પોલ્ટેન તથા પોર્ટિંગ ચાર્જ
બુકો આપવો પડશે રકુલઆસ્તર તથા વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ.

ઉપરના નમુના પ્રમાણે સરસ તથા ટકાઉ સ્ટાઇલોગ્રા-
ફીક પેન. ઈ. ૧). દેશવર માટે પોલ્ટેન સુધાંત ૩. ૧-૨-૦.

એક પેન ગંગાવતરને ૫૦) ફેનસી પોલ્ટ કાર્ડ મલ્ટ
આપવામાં આવશે.

આઇનાસિલ્ક કમ્પોઝિટ કંપની.

સુવર્ણાદેવી પોલ્ટ મુનચ.

૧. કોપીખુકોની સદાચ જ્યને સુંદરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરપ્લેટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુંદર રંગની શાદીથી જાપાળ છે, હાજીર અને કબર લિંગાં ટકાવ વાપરેલાં છે,

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર ગાય છે. તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું માન ગાય છે.

૩. શરૂઆતમાં 'બાળકો પહેલો' નમ્બર લખતાં પોતાની ગ્રેજે અક્ષર કહે ત્યારે હાથ ધ્રુજે છે, તે શરૂઆતથી અક્ષર-અગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે દમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર ગ્રામ બાળકોને છુંટવાનો નખ્યો છે, તે હાથ હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી છુંટવાની તે તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોગ્ય શીખી ધણાં ગ્રેકર પોતાને ધ-મે વળગે છે, તે ધણાં અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન ગાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાને તેમને વખત મળતો નથી.

૫. લિંગાં પેરજોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ દમારી કોપીખુકોને હકો નમ્બર ખાતો બરેલી રીને પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં જ્યવહારમાં ધણાં ઉપયાગી ચક્ર પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાણોમાં ધણાં જ પચન્દ પડેલાં છે. એ કોપીખુકો દેશાવરના ખરીદ કરનારને સંકડે તેત્રીશ ટકા દમિશનથી જમાવવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રહેતે ખર્ચ આપીયું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સંકડે અર્ધો ટકા લંકેશાષ લખ મોકલી આપવા જોઈવાળું ગખી છે. ટેકાણું-આત્મારામ અને હલાભાઈની કંપની ટેકાણું લેખનકળા કોપીખુકની ઓફીસ-કાલબાદેવી રોડ નં. ૨૦૪૮ મુગળધ. આત્મારામ અને હલાભાઈની કંપની.

દેશીનામુ—મગરે ટેકરટયુક માટે અગાઉ દેશીનામુ મંજુર કરેલું છે. જુઓ સવ ૧૯૦૧ ના નવેમ્બર માસનું ચુનરાતરાગા ખત્ર દાલની પ્રત નવાં ધોગ્ય પ્રમાણે સુધારેલી છે. તેની કીમત ૦-૫-૦, પોસ્ટ ૦-૧-૦, દમિશન ૧૦ પ્રતપર ૨૦ ટકા. ૨૫ અને તેથી વધારે પ્રત લેનાર ને ૨૫ ટકા. વેલ્યુવેજા ખર્ચ લેનારને સિર.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ } ચીખનલાલ ચુનીલાલની કંપની.
દેશીનામાવળા-વટોદરા. } અમદાવાદ આયોજ્ય પ્રેસ.

સુમરાતનો દિવિદાસ (કાલી કમુજ તારાં રૂપે,) ૦-૨-૦. બારોટ અને શાંદ કૃત મુંગધ મલા ૦ મદે ૦ કીરે. આ બદાદુરે નં. ૯૪૦૧. તા. ૪-૩-૦૩થી ટેકરટયુક તરીકે પસંદ કર્યો છે. મો. લે. બાદોટ, રાજકોટ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૨મું.

મે ૧૯૦૩.

અંક ૫મો.

માસ.

કેટલાક મંથકારો પોતાના મંથની એક નક્ક અમારા પર મોકલી આપત્રમાં તેના ગુણદોષનું વિવેચન કરવા વિનંતિ કરે છે. તેમને આથી ખચર આપવામાં આવે છે કે અમે અમારા ચોપાનીઆમાં પુસ્તકપરીક્ષા કરતા નથી. મથું 'ગુજરાતી પુસ્તકો ઉપર સરકારી રીતે અમારે અભિપ્રાય આપવો પડે છે, તેથી શાળાપત્રમાં ટીકા કરવી અમે દુરસ્ત ધારતા નથી. વળી કેટલાક મંથકારો પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરના પહેલાં અમારી સૂચના કે અભિપ્રાય મેળવવા આવે છે; પરંતુ તેમના મંથો અમારી પાસે સરકારી રીતે આવવાનો સંભવ હોવાથી અમે ખાનગી અભિપ્રાય કે સૂચના આપવી યોગ્ય ગણતા નથી. જેઓ પુસ્તક મોકલશે તેમનાં પુસ્તકોની પહેાંચ કણુલ કરવામાં આવશે. તે યોગ્ય હશે તો તેની સ્તુતિ કે અયોગ્ય હશે તો નિંદા કરવાનું કામ ઉપર દર્શાવેલા હેતુથી અમે માથે લેતા નથી.

સરકારી રીતે મંથાવલોકન કરતાં કેટલાક લાખાદોષ અમારી દૃષ્ટિએ પડ્યા છે તેવા દોષો લેખકો ન કરે એ હેતુથી અમે નીચે આપીએ છીએ:—
અ. ભેદજીના દોષો:—

અશુદ્ધ.
પરમપવિત્ર
ચંદનીય

શુદ્ધ.
પરમપવિત્ર
વંદનીય

× 'વંદનીય,' 'અનુકરણીય,' 'આદરણીય,' વગેરે શબ્દોમાં 'અતીય' પ્રાચીન છે તે 'તી' માં ઇશ્વર દીર્ઘ છે. ૨૦૦૦/૧/૨૬ ૨૦૦૧/૧/૨૬

અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧ ક્ષેપ	ક્ષેપ
૨ વર્ષસંકર	વર્ષસંકર
૩ આસિર્વાદ	આસીર્વાદ
૪ પ્રિતી	પ્રીતિ
૫ પુન્ય	પૂન્ય
શુદ્ધ	શુદ્ધ
નિશ્ચયપૂર્વક	નિશ્ચયપૂર્વક
૬૪- કૃત્રિમ	કૃત્રિમ
ઋણી	ઋણિ
પત્નિ	પત્ની
ઋણિપત્નિ	ઋણિપત્ની
ઉપપત્નિ	ઉપપત્ની
વાનરપત્નિ	વાનરપત્ની
પ્રમુતિદાન	પ્રમુતિદાન

૧ 'ક્ષેપ' શબ્દ ક્લિપ્ત ધાતુ ઉપરથી આવ્યો છે. પણ 'ક્ષેપ' કષ્ણે છે, પણ તે અશુદ્ધ છે.

૨ 'વર્ષસંકર' એ શબ્દમાં વર્ષ અને સંકર એ બે શબ્દ છે. સંકરનો અર્થ મિશ્રણ છે.

૩ આ સાંવિત્તુ શબ્દ લખવામાં મળ્યા બૂલ કરે છે. 'આસીર્વાદ' માં આગિસ્તવાદ (વદ્ ધાતુ ઉપરથી) એ બે શબ્દ છે; પણ ' નોંઘવાયા' દોષે દ્રઃ ' ૮ । ૨ । ૪૬ એ સ્વયં જોમ આસીર્વાદ, આસીર્વાદ કે આસીર્વાદ વગેરે દ્વારા વિભક્તિ પર છતાં દ્વિધા થાય છે, તેમજ સમાસમાં પણ દ્વિધા થાય છે; જેમકે આસીર્વાદ, આસીર્વાદ.

૪ ' પ્રીતિ ' માં પ્રી ધાતુ ને તિ પ્રત્યય છે.

૫ ' પૂન્ય ' માં પૂઞ ધાતુ ને ચ વિધ્યય પ્રત્યય છે.

૬ ' પ્રમુતિ ' માં મુઞ ધાતુ છે.

અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
+સાસન	સાસન
^૧ ગૃહણુ	મદણુ = ૧૩૧
^૨ સ્પર્શાસ્પર્શી	સ્પર્શાસ્પર્શી
ઉચ્ચીત	ઉચિત
વિચીત્ર	વિચિત્ર
×સ્મરણુ	સ્મરણુ
^૩ ભરતિભૂત	ભરતીભૂત
^૪ ભરતખંડ, ભરતવર્ષ	ભરતખંડ,
^૫ દંપતિ	દંપતી =
^૬ પ્રદીપ્ત	પ્રદીપ્ત

+ સાસન=શાસ્ત્ર+અન. એજ પ્રમાણે ‘વાચન,’ ‘દરણુ,’ ‘મ-
પણુ’ વગેરે શબ્દો થાય છે.

૧ મદણુ=મદ+અન. ધાતુ મદ છે, મદ નથી.

૨ ‘સ્પર્શાસ્પર્શી’માં ‘ધાતુ સ્પૃશ્ છે, સ્પૃષ્ નથી,

× સ્મરણુ=સ્મૃ+અન. જ નો ગુણ થાત છે. ‘દરણુ,’ ‘કરણુ’ ‘મરણુ,’
‘ભરણુ,’ ‘પોષણુ,’ વગેરે શબ્દોમાં પણ એજ પ્રમાણે ધાતુને ંન વિ-
કારક પ્રત્યય લાગ્યો છે.

૩ ભરતીભૂત. અમૂતતદ્ભાવના અર્થમાં ચિવ પ્રત્યય લાગે છે તેની
પછી ક્, મ્, કે અગ્નાં રૂપ વપરાય છે.

૪ ભરતવર્ષ કે ભરતખંડ = ભરત રાગનો દેશ.

૫ દંપતી = જનયાપતી. એ હન્દ સમાસમાં ‘જાવા’ નું દમ્ કે જમ્
વિકસ્યે થાય છે, તેથી-તણુ શબ્દ બને છે:-જનયાપતી, દંપતી, જંપતી. ત્રણે
શબ્દમાં અન્ત્ય દ્ છે; કારણકે દ્વિવચન છે.

૬ પ્રદીપ્ત = પ્ર+દીપ્ (દીપ, દીપો વગેરે શબ્દો જે પરાગી આગ
છે તે-ધાતુ) + ત (ભૂતકૃદંતનો પ્રત્યય).

અનુક્ર.	શ્રુ.
શ્રુ	શ્રુ
તિન	તિન
અંને	અંને
દારી	દારી
સેવક	સેવક
પતિત	પતિત
ઉપવિત	ઉપવીત
વિચાર	વિચાર
ગંભીર	ગંભીર
સુશિલ	સુશીલ
આસોઆગ	આસોઆગ
દુર્ગમ	દુર્ગમ
આધીન	(કિ) અધીન કે આધીન
દદ	દદ
સપથ	સપથ
ઉદાસ	ઉદાસ
સંભારી	સંભારી

૧ 'અંને' શબ્દમાં ધણા સેવકો અનુસ્વાર અને જે નકાર વાપરે છે, તે દાસપદારક બુદ્ધ છે.

૨ 'સેવક' માં સેવ્ ધાતુ છે.

૩ પતિત = પત્ + દ (આગમ) + ત (ભૂતકૃદન્તનો પ્રત્યય).

૪ ઉપવીત = ઉપ + વીત (વેનું ભૂતકૃદન્ત).

૫ વિ અને નિ ઉપસર્ગ છે, માટે વિચાર, નિર્વેશ, વગેરે.

૬ આસોઆગ = આગ + અચ્છાયા (અ + આગ)

૭ 'દુર્ગમ'માં દુર્ ઉપસર્ગ છે.

૮ અધીન = અધિ + દન્. શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દ 'અધીન' છે. ગુજરાતીમાં 'આધીન' વપરાય છે.

૯ ઉદાસ = ઉદ્ + આસ (ભાવ પરણી).

અશુદ્ધ

નિષ્પૃ

નમૃતા

શુદ્ધ

વિધ્ય

નમૃતા

વ. વ્યાકરણના દોષો:—

(અ) અશુદ્ધ શબ્દચક્રના—

૧. પાશ્વિમાત્ય.

શુદ્ધ શબ્દ ‘પાશ્વિમાત્ય’ છે. ‘પાશ્વિમાત્ય’ એવો શબ્દ સંસ્કૃતમાં નથી.

૨. એક્યતા, સૌંદર્યતા, નૈર્વૈતા, વિરામતા, લવણ્યતા, મહત્વતા, પશુપાતપૂર્ણ—આવા શબ્દો પણ સામાન્ય ધર્મ પડ્યા છે. લેખકોને સંસ્કૃતનું જ્ઞાન ન હોવાથી જાળમે બવાચક પ્રત્યયો લાગે છે. ત્વ, તા, ય, અ, એ ભાવવાચક પ્રત્યયો સાધારણ છે. ‘એકતા,’ ‘સૌંદર્ય,’ ‘નૈર્વૈ,’ ‘લાવણ્ય,’ વગેરે ભાવવાચક નામ છે, એમાં ‘ન’ ભાવવાચક પ્રત્યય છે. એમાં ભાવવાચક નામને ‘તા’ કે ‘ત્વ’ ભાવવાચક પ્રત્યય લગાવે એ અશુદ્ધ છે. એવા શબ્દો માત્ર હાસ્યકારક ધર્મ પડે છે ‘વિરામ,’ ‘પશુપાત’ એમાં પણ ‘અ’ ભાવવાચક છે, માટે ‘વિરામતા’ કે ‘પશુપાતપૂર્ણ’ એ શબ્દો દેખીતાજ અશુદ્ધ છે.

‘માન્ય રહીએ’ એ શુદ્ધવાક્ય નથી. ‘માન્ય રાખીએ’ કે ‘મૂંઝા રહીએ’ એ શુદ્ધ છે. ‘સાર્યક’ ને જગતે ‘સાર્યક્ય’ ‘તાદૃશ’ ને જગતે ‘તાદૃશ્ય’ (‘તાદૃશ્યચિત્ર’) પણ આવીજ રીતે અશુદ્ધ વપરાય છે.

સશક્ત, સદદ, સકોમળ.

‘અશક્ત’ એ ‘શક્ત’થી જિત્તો શબ્દ છે. ‘અશક્ત’ થી જિત્તો વાપરવો હોય તો ‘શક્ત’ વાપરવો; ‘સશક્ત’ કરવાની જરૂર નથી. ‘સશક્ત’ શબ્દ અશુદ્ધ નથી. ‘દેવદેવ મનદેવદેવ’ (વિદ્વાનેએ પ્રેમીય વાપર્યો હોય તો-સમર્થ કરવું) એ નવે એનું મર્મ નહીં સમજાય. તત્પ્રત્યય ભાવવાચક પણ છે તો શક્ત તો સર્વ જાતે પણ થાય અને તે ઉપરથી સમક્ત એટલે જાતેનહિત એવો સર્વ શાય પણ શબ્દ અપ્રસિદ્ધ છે, અને અપ્રસિદ્ધ શબ્દ વાપરવા એ દોષ છે.

‘દૃઢ’ અને ‘ક્રામગ’ એ શુદ્ધ શબ્દો છે; એમાં પૂરે ‘સ’ મૂકવાથી શું થાય છે? ‘સદદ’ અને ‘સકોમળ’ એવા શબ્દો શબ્દ ‘પણું દદ’

‘મણુ કોમળ’ એવા અર્થમાં બનાવાય. પણ ‘સદૃઢ’ અને ‘સકોમળ’

અશુદ્ધ છે. ‘સગાત’ પણ એવોજ અશુદ્ધ શબ્દ છે.

(બ) કહોર શબ્દરચના—

૧. નદિવત્ = નદિ જેવું, એ અર્થમાં ‘નદિવત્’ શ્રુતિક્તુ છે.

૨. અન્ય રીત્તા, અનિર્વચિત રીત્યા. બીજી રીત્યા.

ગુજરાતી ભાષામાં સંસ્કૃત શબ્દ સંસ્કૃત વિભક્તિયુક્ત વાપરવાથી જ્ઞાનને ઘણા કહોર લાગે છે. ઉપર પ્રમાણે આવી રચના પણ શ્રુતિક્તુ લેખકોપયુક્ત છે.

૩. પ્રવાહરૂપા સ્થિતિ.

ઘણા ગ્રંથકારો સંસ્કૃત રીતિનું અનુકરણ કરી વિશેષણ સ્ત્રીલિંગનું હોય તો તેની સ્ત્રીલિંગ પ્રકૃતિ વાપરે છે. હાલમાં આ પદ્ધતિ સંસ્કૃત

ભાષાનાર સેખકોએ દાખલ કરવા માંડી છે; પણ તે પ્રશંસનીય નથી.

સંસ્કૃતમાં તો વિશેષણ વિશેષ્યની ભાતિજ નહિ, પણ વિભક્તિ અને વચન પણ અદુષ્ટ કરે છે. ગુજરાતીમાં વિશેષણને વિશેષ્યની વિભક્તિને પણ અનુસરતાં કરવાની ઇચ્છા આવવા સેખકોની હોય તો અમારે કંઈ કહેવાનું નથી, પણ તેમ તેઓથી બનનાર નથી, તો લિંગની બાબતમાં સંસ્કૃત રીત સા માટે દાખલ કરવી જોઈએ?

• ‘સ્વાભાવિકી રીતીએ યાય છે,’ ‘આધુનિકી અવરથામાં’, સંપૂર્ણ અ-
પેક્ષા’ ‘ઉપયોગિની રિવાજગા’, જેરે આ ભાતના બીજા દાખલા છે.

૪. પુસ્તકોદ્ધાર, સાધને હાં.

આમાં રૂપો સામાન્ય રીતે સેખકો વાપરે છે, તેને બદલે શબ્દ

‘પુસ્તકોદ્ધાર’, ‘સ્થાપનાદાર’, જેરે વાપરવાં.

‘વાચ્યઅન્તો દિવાક’માં એવોજ હોય છે.

(ક) આમં શબ્દો—

ભાષા શિષ્ટ માણસો જોતે એવી લખવી જોઈએ; મહિ આમ્ય શ-
બ્દો ન આપવા જોઈએ. કેટલાક આમ્ય શબ્દો પુસ્તકોમાં જોવામાં
આવેલા ને એ ગ્રંથકાર છે:—

એક પાયાં, પેઠી પાસ, તોષા, મેર, વેર (તે સી મેર, તેતું, સ-
બંધનું), મેરનું, અબકું, ચિખવાકું, વગેરે.

(૬) વ્યાકરણ દોષો—

‘દરેક’ કે ‘પ્રત્યેક’ એ વિશેષણ જોડે વિશેષ્ય બહુવચનમાં ધણીજ લેખકો વાપરે છે. થોડાંજ પુસ્તકો એ દોષથી મુક્ત જોવામાં આવે છે. ‘દરેક ઉમરાવ અને મુખા,’ ‘પ્રત્યેક અક્ષરો,’ ‘દરેક પગલાં,’ ‘દરેક જોલો,’ ‘દરેક ઉપદેશકો,’ વગેરે ભૂલો ધણીજ સામાન્ય છે. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં પણ એવી ભૂલ સારા અંચકારોનાં પુસ્તકમાં પણ જોવામાં આવે છે, પણ ત્યાં તે રૂપનું કેટલેક રચણે સમર્થન કરી શકાય છે. ‘પ્રત્યેક’ અને ‘દરેક’ ધણી વ્યક્તિઓમાં એકેક ઇંદી વ્યક્તિને લાગુ પડે છે, માટે વિશેષ્ય એકવચનમાંજ જોઈએ.

(૭) જાપાના અપૂર્ણ જ્ઞાનથી થતા દોષો—

ધણી અંચકારોને સંસ્કૃત જાપાનું જ્ઞાન નથી હોતું, તોપણ સંસ્કૃત શબ્દો વાપરવા ધણી ગમે છે. સંસ્કૃત શ્લોકો પોતાના અન્યમાં ઉતારી તથા સંસ્કૃત શબ્દો વાપરી ઉત્તમ પ્રતિભા અંચમાં પોતાનાં અંચને મૂકવાનો તેમનો આશય જણાય છે. આવા અંચકારોનું અજ્ઞાન ઠીકું રહેતું નથી. શ્લોકો ધણી અશુદ્ધ જાપાવા હોય છે, તેમજ સંસ્કૃત શબ્દો પણ અર્થજ્ઞાન વર્ગર ગમે તેમ વપરાયલા હોય છે તેથી વાચકનું હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

શબ્દો—‘અનેક બહુ,’ ‘દેવતાચળ પર્વત,’ ‘કન્યાકૃષ્ણ’ (‘કૌંભકૃષ્ણ’ ને બદલે), ‘બટાર્ક’ (‘બટાર્ક’ ને બદલે), ‘પસંદનીશ’ (‘પસંદ’ જ નજાતી શબ્દ ને ‘અનીય’ સંસ્કૃત પ્રત્યય, કેવું હારમંજનક!), ‘ગુણા રવિન્દ ગાવા’ (ગુણારવિન્દ=ગુણ + અરવિન્દ. ‘અરવિન્દ’ નો અર્થ કમળ થાય છે. અર્થ સમજના વિના ‘ગુણારવિન્દ’ શબ્દની પેઠે ‘ગુણારવિન્દ’ વાપરવો એ કેવું હાસ્યજનક!), ‘ગુણનું ચત્તાકાર હતું,’ વગેરે.

શિક્ષણ તથા નિશાળવ્યવસ્થા સંબંધી જાણપાણેજ દર્શાવેલ તથા પ્રમાણો કેટલાંક ઇંગ્રેજ પત્રોમાંથી લઈ નીચે આપી છે:—

ગુન્દાની નોંધ—ઇસંકનો એક શિક્ષક લખે છે કે, “મેં એક શાળાનું રાખ્યું છે, તેમાં મારાં છોકરાઓ નિશાળનાં કાઈ નિયમ તોડે મળવા કંઈ ગેરવર્તણૂક ચલાવે તે હું તેમની પાસે સહી તથા તા-

રીખ સચે નોંધવું છું. પોતાના શુદ્ધ નોંધસરે છોકરા એટલા મધ્ય નાખુજ દોષ છે કે તેઓ કદી શુદ્ધતા નહિ આવવાની સંભાવના રાખે છે. આ પ્રમાણે ગારી નિશાળમાં સળ કરવાની જરૂર ન પડતાં સારી રીતે વ્યવસ્થા જાળવાય છે, અને છોકરાંની શાસ્ત્રમક્ષમતાથી ઉપરી અધિકારીઓ તથા નિશાળની મુજાકાત લેનાર ખુશ થાય છે. ”

અવસોકનપત્રક—શિક્ષકે એક પાટિયાપર કોરો કાગળ ચોટી તે નંતરે પડી અને એવે સ્થળે લટકાવવું, અને છોકરાં પોતાની આસપાસ કુદરતમાં જે જે નવા ફેરફાર થયેલા જુએ તે પોતાની સહી તથા તારીખ માથે આ પાટિયામાં દરરોજ નોંધે એવી તેમને સૂચના આપવી. અહવાંડિયાની આખરે શિક્ષકે આ નોંધ તપાસવી અને જેની નોંધ વધારે અને રજૂતિપાત્ર લાગે તેને ઇનામ અથવા બીજી કોઈ જાતનું ઉત્તેજન આપવું. આથી છોકરાંની અવસોકનશક્તિ કેળવાયે અને તેઓ કુદરતથી બરાબર વાકેફ થશે.

બાળવર્ગમાં મૂળાક્ષરો શિક્ષણ—મૂળાક્ષરનાં પતાં છૂટાં છૂટાં લોંબપર પાથરવાં, અને પાટિયાપર કેટલાક અક્ષર લખવા. પછી એક છોકરાંને પહેલા અક્ષરસાથું પાતું બોળી કાઢવા કહેવું. તે બોળી કાઢે એટલે હાથમાં જાંચે રખાવી તેને વર્ગમાં આમતેમ ફેરવવો, અને તે વખતે તે અક્ષરનું નામ જણાવી બધાં છોકરાં પાસે તેનો ઉચ્ચાર સાચે કરાવવો. આ પ્રમાણે દરેક અક્ષરના સંબંધમાં કરવું.

પાઠની નોંધ—શિક્ષકે પાઠ આપવા જે નોંધ ધેર કાઢી દોષ તે માત્ર ઉપરીને ખુશ કરવા માટે કાઢેલી ન જોઈએ. તેણે તે નોંધમાં લખ્યાં મુંજબ પાઠ આપવો જોઈએ, અને તેમાં કંઈ પ્રયોગો કરવાનું તથા ચિત્રો કાઢી બતાવવાનું લખ્યું હોય તો તે પ્રમાણે કરવું જોઈએ. ઇંગ્લેન્ડની એક નિશાળમાં ઇન્સ્પેક્ટરની મુજાકાત વખતે એક શિક્ષકે જનકે નોંધમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું હતું કે અમુક ચિત્ર પાટિયાપર કાઢી બતાવવું, છતાં પાઠ શિખવતી વખતે તે કાઢી બતાવ્યું નહિ. ઇન્સ્પેક્ટરે તેનો જવાબ મળ્યો તારે તેણે કહ્યું કે “ હાઈંગ એકએક બરાબર કહતાં નહિ આવડ્યાંથી મારે તે પાતું મૂકવું પડ્યું. ” ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું. “ શિક્ષકે જેવું આપડે તેવું હાઈંગ

કાઠવું જોઈએ; છોકરાંને તેથી વસ્તુતો મન ખ્યાલ આવે એટલે બસ છે એકાએક કાઠતાં ન આવડે તો-પાઠ શરૂ કરવા પહેલાં ચિત્રનું બોણું બીણી લીટીઓથી પાટિયાપર દોરી રાખી પાઠ વખતે ઉપર ચાક ફેરવી જવો જોઈએ. પણ તે ચિત્રકુલ પડતું મૂકી છોકરાંને-અંધારામાં રાખવાં એ મને ઠીક લાગતું નથી.”

પ્રશ્નો—શિક્ષકે છોકરાંને દૂર્ઘ વાક્યોમાં અને સાદી ભાષામાં પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. વાક્યોની ભાષા સમજી શકાય તેવી ન હોય અથવા તો તે ભાષાં હોય તો છોકરાં પ્રશ્નની મતલબ મંડુલ્ય કરી શકતાં નથી, અને મતલબ મંડુલ્ય ન કરી શકે તો તેઓ ખરો જવાબ શી રીતે આપી શકે ? પછી છોકરાંને માત્ર ‘હા’ કે ‘ના’ એવા જવાબ આપવાના હોય તેવા અપવાદ સ્વચ્છ સવાલ પૂછવા નહિ તેમને જવાબ આપતાં કંઈ વિચાર કરવેક પડે એવા પ્રશ્ન પૂછવા જોઈએ. છોકરાંની વિચરશક્તિ કેળવવા, અને જાણી-તી તથા અનુભવેલી બાબતોપરથી તેમની પાસે નવાં અનુમાનો કઠારવા માટેજ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે, માટે તે હેતુ પાર પડે તેવા પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. વળી પ્રશ્નો ક્રમમાં સંબંધપૂર્વક પૂછવા જોઈએ. ક્રમમાં ન લેવાથી કયી જાણીતી બાબતોપરથી કેવી રીતે શું નવું જાન મળ્યું તે છોકરાં સમજી શકતાં નથી, અને ત્યાંસુધી નથી હંકીકત તેમના મગજમાં ખરાબર દસતી નથી.

વાચન—શિક્ષકે પાઠમાં આવેલા અથવા શબ્દો છૂટે અક્ષરો પાટિયા પર લખવા, અને દરેક શબ્દનો કેટલાક છોકરાઓ પાસે પ્રથમ અક્ષરવાર અને પછી આખો ઉચ્ચાર કરાવવો. જે અથવા શબ્દો પાઠને મથાળે આવેલા હોય તો તે પાટિયાપર લખવાની જરૂર નથી. સારપછી તેણે છોકરાઓ પાસે કડકે કડકે પાઠ વંચાવવો. પ્રથમ સારો છોકરો કેટલીક લીટીઓ વાંચે એટલે તેજ લીટીઓ તે વિષયમાં કાચા માલમ પડતા છોકરા પાસે વંચાવવી. વાંચતાં વાંચતાં કોઈ શબ્દ આગળ છોકરો ચાલે તો તે શબ્દનો ઉચ્ચાર ખીંચી છોકરાંએ અથવા શિક્ષકે કહી દેવો નહિ. તે શબ્દના અર્થ (એક સ્વરમંદિત બંજન) જુદા જુદા એકાંતી તેનીજ પાસે આ-

આ શબ્દનો ખરો ઉચ્ચાર કરાવવો. શિક્ષકે ક્યાં છોકરા વાચનમાં સારા છે અને ક્યાં કાચા છે તેની ચાટી બતાવી વ્યાખ્યાન વખતે હમેશા સાથે રાખવી. વાંચતી વખતે છોકરાને દરેક શબ્દ જૂઠો જૂઠો વાંચવો દેવો નહિ, પણ મં- બંધ સાથેનો વાક્યનો અમુક ભાગ એકીવખતે વાંચે. એવી ટેવ. પા વી. છોકરો પહેલી વખત વાંચતો હોય તે વખતે વાક્યને કદાચો બામ એકી- વખતે બિલકુલ અકાચા સિવાય વાંચવો તે શિક્ષકે બતાવના જતું. આવી છોકરા શબ્દોનો એક બીજા સાથેનો સંબંધ સમજશે. એક છોકરો વાંચતો હોય અને શિક્ષક સુધરવંતો હોય તે વખતે બીજા છોકરાએ તે વાક્ય મ- નમાં વાંચતા જતું. અને શિક્ષક જ્યાં જ્યાં અટકવાનું બતાવે તે પાઠ રાખવું. પાઠની મતલબ દર્શાવે એવા ચિત્રો ધાણીખરી વાચનચોપડી- ઓમાં પહેલે મંથલે આપેલાં હોય છે. જ્યાં આમાં ચિત્ર હોય ત્યાં પાઠ શરૂ કરતા પહેલાં શિક્ષકે ચિત્રના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દા છોકરાં પાસે પ્રશ્ન પૂ- ણી કરાવવા અને બાકીની હકીકત પોતે કહેવી. આથી છોકરાને પાઠ વાં- ચતી વખતે શબ્દસંબંધ સમજવો સુકેદર પડશે નહિ.

પદાર્થપાઠો.—એકજ વસ્તુ ઉપર બે, ત્રણ કે વધારે પાઠ આપી સકાશે, પણ પહેલી વખતે જે ચિત્ર થું હોય તેથી કંઈ નવું બીજું વખ- તના પાઠમાં જિખરવું જોઈએ. પહેલી વખત જે ચિત્ર થું હોય તે ફરીથી ચિખરીતે અથવા તો તે ભાગમાંથી સવાશ પૂછીને વખત મળતો એ તે વસ્તુ ઉપર બીજો પાઠ આપ્યો કહેવાય નહિ. સારા શિક્ષકો કોઈ પ- લુ વસ્તુ ઉપર બે ત્રણ કે વધારે પાઠ આપી શકે છે, કારણકે તે વસ્તુ વિષે પૂરતી માહિતી મેળવેલી હોવાથી તેમને દરેક વખતે તે સંબંધી કંઈ કંઈ નવું કહેવાનું હોય છે. નજાણા શિક્ષકો વસ્તુએની પૂરતી માહિતી મેળવવા- ની દરમિયે કરતા નથી, તેથી તેમની પાસે જોઈએ તેટલું જાણ્ય નહિ હો- વાથી તેઓ કોઈ વસ્તુ ઉપર વધારે પાઠ આપી સકના નથી.

ન્યાયશાસ્ત્ર.

(આજી ૫૪ ૮૭ થી.)

તર્ક કે ન્યાયના પ્રકાર.

તર્ક એટલે શું અને તેના કેટલા પ્રકાર છે તે નીચેના દાખલાઓ પ્રકારી માલમ પડશે.

અવલોકન કરવાથી આપણને નીચે પ્રમાણે માલમ પડે છે:—

દરમને જમીનપર પડવાનું વલણ થાય છે,

નારંગીને જમીનપર પડવાનું વલણ થાય છે,

નાગીએરને જમીનપર પડવાનું વલણ થાય છે,

પુસ્તકને જમીનપર પડવાનું વલણ થાય છે,

વૃગેરે.

આ ઉપરથી આપણે એવા સિદ્ધાન્તપર આવીએ છીએ કે

સર્વ પદાર્થને જમીન ઉપર પડવાનું વલણ થાય છે.

આવા સિદ્ધાન્તો સપ્રમાણ છે કે દૂષિત છે તે શોધી કાઢવું ઘણું અ-

ર્થ છે આપણે ધર્મવાર એવી રીતે ન્યાય કરીએ છીએ તે દૂષિત હોય છે.

દાખલા તરીકે આપણે એકાદ પરદેશીને જોઈએ તે તે આપણને ઉદ્ધત માલમ પડે જીભને જોઈએ તે પણ ઉદ્ધત માલમ પડે, અને ત્રીજો પણ ઉદ્ધત લાગે, એમ પાંચ સાત કે જેટલા જોવામાં આવે તેટલા પરદેશીઓ ઉદ્ધત માલમ પડે અને તે પરથી એવો સિદ્ધાન્ત કાઢીએ કે તમામ પરદેશીઓ ઉદ્ધત છે, તો તે સિદ્ધાન્ત દૂષિત છે એ ખુસ્તુંજ છે.

આ ન્યાયની રીતમાં વિશેષ પદાર્થોના અવલોકનથી તેમના ધર્મ શોધી કાઢી સર્વ તેવા પદાર્થોને તે લાગુ પાડવામાં આવે છે. તર્ક કે ન્યાય કરવાનો આ એક પ્રકાર છે.

પણ કહે છે. હેતુ પક્ષમાં હોવોજ નોઈએ. નહિતો સાધ્ય સિદ્ધ થાય નહિ. પર્વતમાં ધૂમવસ્તુ ન હોય તો વર્ણિતત્વ સિદ્ધ થાય નહિ. એ પ્રમાણે પક્ષમાં હેતુરૂપી ધર્મના ચિહ્નથી સાધ્ય સિદ્ધ થાય છે, માટે હેતુ સિંગ પણ કહેવાય છે. સાધ્ય સિદ્ધ થયા માટે હેતુ અને સાધ્ય વચ્ચે એવો સંબંધ હોવો જોઈએ કે જ્યાં જ્યાં હેતુ હોય ત્યાં ત્યાં સાધ્ય હોય, અને જ્યાં જ્યાં સાધ્યનો અભાવ હોય ત્યાં ત્યાં હેતુનો અભાવ હોય આવા સંબંધને વ્યાપ્તિ કહે છે. વ્યાપ્તિ એ સાધ્ય અને માધકનું નિયમિત સહયોગ છે. ધૂમ અને વર્ણિ વચ્ચે વ્યપ્તિ છે; કેમકે જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય છે, ત્યાં ત્યાં વર્ણિ હોય છે, અને જ્યાં જ્યાં વર્ણિનો અભાવ હોય છે, અર્થાત્ વર્ણિ હોતો નથી, ત્યાં ત્યાં ધૂમનો અભાવ હોય છે, એટલે ધુમાડો હોતો નથી. આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિનો નિર્દેશ બે રીતે થાય છે:—(૧) જ્યાં ધૂમ હોય છે ત્યાં વર્ણિ હોય છે, અને (૨) જ્યાં વર્ણિ હોતો નથી ત્યાં ધૂમ હોતો નથી. પહેલી અન્યથાવ્યાપ્તિ અને બીજી વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ કહેવાય છે. પહેલી હેતુ અને સાધ્યની વ્યાપ્તિ છે અને બીજી સાધ્યના અભાવ અને હેતુના અભાવની વ્યાપ્તિ છે. હવે ધૂમ અને વર્ણિ એ બેમાં કોણ કોને વ્યાપીને રહ્યું છે, એટલે ક્યામાં ક્યાનો સમાવેશ થાય છે, તેનો વિચાર કરીએ. વર્ણિ ધૂમને વ્યાપીને રહ્યો છે, પણ ધૂમ વર્ણિને વ્યાપીને રહ્યો નથી. સર્વત્ર ધૂમને સ્થળે વર્ણિ હોયજ છે, પણ સર્વત્ર વર્ણિસ્થળે ધૂમ હોતો નથી. લોહના તપેલા ગોળામાં વર્ણિ છે પણ ધૂમ નથી. આ પ્રમાણે ધૂમ વ્યાપ્ય અને વર્ણિ વ્યાપક છે. પણ બેના અભાવ વિષે વિચાર કરીશું તો એથી ઉલટુંજ માલમ પડશે. જ્યાં વર્ણિનો અભાવ હોય ત્યાં ધૂમનો અભાવ હોયજ. પણ ધૂમનો અભાવ હોય ત્યાં અવશ્ય વર્ણિનો અભાવ છે એમ કહેવાય નહિ; કારણકે લોહના તપેલા ગોળામાં ધુમાડો નથી, પણ વર્ણિ છે. હવે સહેજાઈથી સમજારો કે હેતુ એ વ્યાપ્ય છે અને સાધ્ય વ્યાપક છે, સાધ્યનો અભાવ વ્યાપ્ય અને હેતુનો અભાવ વ્યાપક છે, અને વ્યાપ્તિવાક્યમાં વ્યાપ્ય હોય અને વ્યાપક વિધેય થાય છે. સાધ્ય સિદ્ધ કરવામાં હેતુ અને સાધ્યની વ્યાપ્તિ આવશ્યક છે. પર્વત ધુમાડાવાળો છે, વર્ણિવાળો છે તેથી—એમ જો અનુભવનાં પહેલાં બે અવગતવાક્યો મળીશું તો લિંગ અને સાધ્ય વચ્ચે વ્યાપ્તિ ન હોવાથી ધૂમના

- ત્ય પર્વતને વિશે સિદ્ધ કરવાનું છે તે સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ; કારણ કે જ્યાં જ્યાં વદ્ધિ છે ત્યાં ત્યાં ધૂમ છે એવી વ્યક્તિ નથી. આ પ્રમાણે અનુમાનનાં ત્રણ અવયવવાક્યો તપાસ્યાં. હવે એમાં વાક્યનો વિચાર કરીએ ધૂમ અનુને વદ્ધિ એવી વ્યક્તિ નહોતી. યદ્યપિ પશુ જાંસુડી જે ધૂમ વાદ્ધિવાચ્ય છે તે ધૂમ પર્વતપર છે એમ જોયું નથી, ત્યાંમુઠી પર્વતપર વદ્ધિ છે એમ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. આ કારણથી એવું વાક્ય પ્રયોજ્ય છે. વદ્ધિવાચ્ય ધૂમવાનુ આ પર્વત છે એવું જે વ્યક્તિવિશિષ્ટ હોય, માન તેને પરામર્શ કે લિંગપરામર્શ કહે છે. જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેમાં કંઈ સંશય નથી એમ દર્શાવના પાંચમાં વાક્યનો પ્રયોગ થાય છે. એ પાંચ વાક્યનાં નામ નૈવયિકા નીચે પ્રમાણે આપે છે:—

(૧) 'પર્વત વદ્ધિવાળો છે' એ સિદ્ધ કરવાનું વાક્ય છે, માટે એને ^{પર્વત} પ્રતિજ્ઞા કહે છે.

(૨) 'ધુમાવાળો છે તેથી' એ હેતુ દર્શાવે છે માટે એને હેતુ કહે છે.

(૩) 'જે જે ધુમાવાળું છે તે તે વદ્ધિવાળું છે, જેમકે મહાનસ' એને ઉદાહરણ કે દૃષ્ટાન્ત કહે છે. —

(૪) 'આ (પર્વત) એવો (વદ્ધિવાચ્ય ધૂમવાળો છે)' એને ઉપનય કહે છે; કેમકે પર્વતને મહાનસનો દૃષ્ટાન્ત લાગુ પાડવામાં આવે છે.

(૫) 'માટે (પર્વત) એવો (વદ્ધિવાળો) છે' એ ઉપરનો સિદ્ધાન્ત દર્શાવી નિગમન કહેવાય છે. નિગમનવાચ્ય પ્રતિજ્ઞા રાકપના જેવું જ જણાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. 'એવો' એટલે ભાગ પ્રતિજ્ઞાવાચ્ય છે, પણ 'માટે' માં પૂર્વનાં વાક્યોનો સમાવેશ થાય છે. પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, અને ઉપનય—બધાંનો એક જ સંબંધ થઈ, નિશ્ચય કરવામાં આવે છે, માટે એને નિગમનવાક્ય કહે છે.

આ પાંચ અવયવવાક્યોમાં^૧ પ્રતિજ્ઞા,^૨ હેતુ,^૩ ઉપનય, અને^૪ નિગમન એ ચારની સંજ્ઞા તો અન્વય છે, યથાર્થ છે; પણ વ્યક્તિવાક્યને 'ઉદાહરણ' કે 'દૃષ્ટાન્ત' સા માટે કહે છે તે વિચારવા જેવું છે. એ વાક્યમાં ઉદાહરણ તો ગોઠુ છે, કેટલાક નૈવયિકા નકામું મળી પેનો પ્રયોગ કરતા નથી, અને

વ્યાપ્તિજ પ્રધાન છે, તો વાક્યની સંતા જે પ્રધાન છે તે ઉપરથી કેમ પડતી નથી, ગાણુ ઉપરથી શા માટે પડે છે? એનું સમાધાન એટલુંજ છે કે અનુમાનનાં પાંચ અવયવવાક્યો મૂળ નીચે પ્રમાણે હતાં:—

- (૧) પર્વત વહ્નિવાળો છે, પ્રતિરૂપ
- (૨) હુમાડવાળો છે તેથી, દેવ -
- (૩) જેવું રસોડું, ઉદાહરણ -
- (૪) તેવો એ (પર્વત) છે, ઉદાહરણ -
- (૫) માટે (પર્વત) તેવો (વહ્નિવાળો) છે. નિગમન કે નિર્ણય

આમાં ત્રીજાં વાક્યમાં ઉદાહરણ છે, વ્યાપ્તિ નથી, તેથી એની સંતા ઉદાહરણ કે દષ્ટાન્ત વધાર્યો છે. પણ હેતુ અને સાધના નિયમિત સાહચર્ય વગર આ અવયવવાક્યો અપૂર્ણ છે એમ માત્રમ પડવાથી ત્રીજા વાક્યમાં વ્યાપ્તિ ઉમેરાઈ અને 'જે જે હુમાડવાળું છે તે તે વહ્નિવાળું છે, જેવું રસોડું' એમ ત્રીજું અવયવવાક્ય થયું. પણ સંતા તો જે મૂળ પડી હતી તેજ કાયમ રહી. આથી વ્યાપ્તિ પ્રધાન છે અને ઉદાહરણ ગાણુ છે, તો પણ અવયવવાક્યની સંતા ઉદાહરણ કે દષ્ટાન્તજ રહી.

એરિસ્ટોટલની પહેલાંના ગ્રીક નૈયાયિકો સાદર્યાનુમાન પ્રેરણ વાપરતા હતા, તે ઉપરા ઉદાહરણવાળા પંચાનવ અનુમાનને મળતું આવે છે. એરિસ્ટોટલ નીચેનો દષ્ટાન્ત આપે છે:—

- (૧) થીબ્સની સાથે ઍયન્સનો વિગ્રહ (પક્ષ) હોનિકર્ત્તા હતો (સાધ્ય),
- (૨) કેમકે તે પેરોક્ષી સાથેનો વિગ્રહ હતો (હેતુ),
- (૩) જેવો થીબ્સનો વિગ્રહ ફેસીસ સાથે હતો તેવો (ઉદાહરણ).

પ્રાચીન સંસ્કૃત ન્યાયવાક્ય અને ગ્રીક ન્યાયવાક્ય બંને વિશિષ્ટ હોવાનું કન ઉપરથી વિશિષ્ટ હોવાનું અનુમાન કરવાના દાખલા છે, અને પ્રસિદ્ધ નૈયાયિક મિત્ર કહે છે કે અનુમાનનું મૂળ સ્વરૂપ એજ હતું.

મૂંગોલના પાઠ.

આકાર (પ્લેન).

૧. પ્રથમ ખ્યાલ.

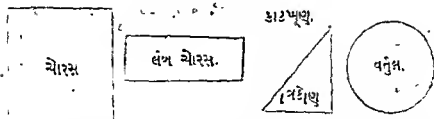
સાહિત્ય—સોયો તથા જુદા જુદા આકારનાં પત્તાં. છોકરાં પાસે સ્લેટ કે કાગળ અને પત્થરપેન કે પેન્સિલ જોઈએ.

શિક્ષકે પહેલાં છોકરાંને સોયો વહેંચી આપવી. પછી પોતે એક સોય લઈ એજ પર આડી મૂકવી અને છોકરાંને તે પ્રમાણે સ્લેટ કે કાગળ પર મૂકવા કહેવું. પછી તે ઉપર દૃષ્ટિ નાખતાં તેનો આકાર કેવો લાગે છે તે છોકરાંને પૂછવું. તેઓ કહી શકશે કે 'તેનો આકાર સીધી લીટી જેવો લાગે છે.' આવો જવાબ મળે એટલે શિક્ષકે તેમની પાસે સોયની લંબાઈના માપની આડી સીધી લીટી કાગળ કે સ્લેટ પર દોરાવવી. પછી તેણે પોતાની સોયને જુદી જુદી દિશામાં મૂકીને તે રિધતિમાં છોકરાં પાસે સોય મુકાવવી, અને તેઓ એમ કરે એટલે તેની જુદી જુદી રિધતિના આકાર દર્શાવનારી સોયની લંબાઈના માપની લીટીઓ દોરાવવી. શિક્ષકે પછી કહેવું કે 'આ બધી લીટીઓ તમારી પાસેની સોયના જુદી જુદી રિધતિમાં આકાર દર્શાવે છે.'

સોયના જુદી જુદી રિધતિમાં આકારો.

પછી શિક્ષકે ત્રિકોણ, ચોરસ, લંબ ચોરસ, વર્તુલ, વગેરે આકારનાં પત્તાં છોકરાંને આપવાં. અને તેમના પર નજર નાખવાથી તેમના જે આકાર લાગે તે લંબાઈ પહેળાઈનું માપ લેવાથીને દોરાવવા, અથવા તે પત્તાની આસપાસ લીટીઓ દોરાવવી. શિક્ષકે કહેવું કે 'આ આકૃતિઓ જુદાં જુદાં પત્તાના આકાર દર્શાવે છે.'

પત્તાનાં જુદાં જુદાં આકારો.

આટલા ઉપરથી આકાર કાઢવો એટલે શું તેનો કંઈ ખ્યાલ છોકરાંને આવશે. તેઓ શિક્ષકની મદદથી કહી શકશે કે—

૧. કોઈ વસ્તુનો આકાર કાઢવો એ એક પ્રકારનું ચિત્રકામ છે.
 ૨. આકાર વસ્તુની અમુક દિશામાં સ્થિતિ દર્શાવે છે.
 ૩. આકાર, લીટી, વક્ર લીટી, કે સપાટ સફાઈપરની કોઈ આકૃતિ હોઈ શકે.
 ૪. આકાર વસ્તુઓનું કદ (લંબાઈ પહોળાઈનું માપ) દર્શાવે છે.
- શિક્ષકે આ દલીલો પાઠ્યાપર લખવી.

૨. વિશેષ સમજ.

સાહિત્ય—કિન્ડર્ગાર્ટનના ધન, સમખાત, ગોળા, અર્ધગોળ, નળાકાં, તથા ચંદ્ર. છોકરાં પાસે સ્લેટ કે કાગળ અને પાથરપેન કે સીસાપેન બોક્ષિ.

શિક્ષકે છોકરાંને કિન્ડર્ગાર્ટનના ધન વહેંચી આપ્યાં અને તે કાગળ કે સ્લેટ પર મૂકવા કહેવું. પછી ઉપરથી ગમ્યમાં નજર નાખતાં તેનો જે પ-હોળામાં પહોળો ભાગ દૃષ્ટિ તલે આવે તેનો આકાર કેવો લાગે છે તે-છોકરાંને પૂછવું. છોકરાં કહેશે કે 'ધનનું ઉપરનું આખું પૃષ્ઠ નજર તલે આવે છે અને તેનો આકાર ચોરસ લાગે છે.' પછી તે ઉપરના પૃષ્ઠની એક બાજુ ચપાવી તે માપનો ચોરસ છોકરાં પાસે કઢાવવો. શિક્ષકે કહેવું કે 'આ ચોરસ ધનનો આકાર દર્શાવે છે.' ત્યારપછી તે ધનને જુદી જુદી સ્થિતિમાં મુકાવવો. દરેક સ્થિતિમાં ઉપરથી બોક્ષતાં તેના આકાર એકસરખા ચોરસ બહારી. પછી તે ધન કાગળ પર અજુથ પડી રખાવાને તેની આસપાસ લીટીઓ દોરવાની, આ આકાર પણ તેવી જ નીતનો ચોરસ થશે. આ આ-

કારને તળિયાનો આકાર કહે છે. પછી ધનના આકારની માફક કાટખૂણ સમખાતનો આકાર દોરાવવો. કાટખૂણ સમખાતના સંબંધમાં છોકરાં જોશે કે તેને આંડો કે ઊભો રાખ્યો હોય તે પ્રમાણે તેના આકારમાં ફેર પડે છે, પણ એકજ સ્થિતિમાં ઉપરથી દૃષ્ટિ તળે આવતો અને તળિયાનો આકાર એકસરખો રહે છે. જહો અર્થગોળ કે સ્તંભોનાં અડધીમાં છે. કરાંને આપીને તેનો આકાર દોરવા કહેવું. ઉપરથી જોતાં અર્થગોળના તળિયાનો ભાગ પહોળામાં પહોળો લાંબાથી તેઓ તળિયાના ભાગનો આકાર દોરશે. શિક્ષકે કહેવું કે ખરેખર આ ભાગનો આકાર તેજ અર્થગોળનો વાસ્તવિક આકાર ગણાય છે, અને તળિયાનો આકાર પણ તેજ છે. ત્યારપછી શિક્ષકે છોકરાંને ગોળા કે લીંબુ આપી આકાર દોરવા કહેવું. ઉપર નજર નાખતાં ગોળાના કેન્દ્રની આસપાસનો ભાગ તેમને પહોળામાં પહોળો લાગવાથી તેઓ તે ભાગની આસપાસનો વર્તુલાકાર માપ લઈને દોરશે. શિક્ષકે કહેવું કે ‘ખરેખર, આ વર્તુલાકાર ગોળાનો વાસ્તવિક આકાર ગણાય છે.’ પછી તે ગોળાને મજબૂત પકડી રખાવીને તેની આસપાસ લીટી દોરાવવી. છોકરાં જોશે કે આ પ્રમાણે જે વર્તુલાકાર ધાય છે તે ધણો નાનો છે. શિક્ષકે કહેવું કે ‘આ આકારને ગોળાનો વાસ્તવિક આકાર કહી શકાય નહિ, કારણ કે તે ધણો નાનો આકાર છે. માટે ગોળાના સંબંધમાં તેના કેન્દ્રની આસપાસનો વર્તુલાકાર તેજ તેનો વાસ્તવિક આકાર ગણવો.’ શિક્ષકે પછી તેની જ રીતે છોકરાં પાસે નળાકાર, શંકુ, તથા પિરામિડના આકાર દોરાવવા.

ધન, કાટખૂણ સમખાત, ગોળો, વગેરેના આકારો—

ધન. કાટખૂણ સમખાત. ગોળો તથા અર્થગોળ.

આટલાપરથી છોકરાંને આકારના સંબંધમાં કંઈ વિશેષ વ્યાખ્યાનો હશે. તેઓ શિક્ષકની મદદથી કહી શકશે કે—

૧. આકારથી માત્ર કદ (લંબાઈ પહોળાઈ) દર્શાવાય છે, જોમાર્થસ્થાનાતી નથી. ૨.

૨. ઉપરથી નજર નાખતાં વસ્તુનો જે પહોળામાં પહોળો ભાગ દૃષ્ટિ તળે આવે તે ભાગની આસપાસનો આકાર તે તે વસ્તુનો વાસ્તવિક આકાર ગણાય છે.

૩. કેટલીક વખત વસ્તુના તળિયાના પૃષ્ઠની સીમા આકારમાં લેવાય છે. આ આકારને તળિયાનો આકાર કહે છે. ધન, કાટખૂણુ સમખાત, તથા નજાકારમાં ઉપરથી દૃષ્ટિ તળે આવતો અને તળિયાનો આકાર એકજ છે. અર્ધગોળ, ટુંકું, તથા પિરામિડમાં તળિયાનો આકાર તેજ ઉપરથી દૃષ્ટિ તળે આવતો આકાર છે.

૪. ગોળામાં કેન્દ્રની આસપાસનો વર્તુલાકાર તેજ તેનો વાસ્તવિક આકાર ગણાય છે. તળિયાનો આકાર આકારમાં ગણાતો નથી.

૫. ગોળાનો તથા તેના અર્ધગોળનો આકાર એકજ છે.

શિક્ષકે આ હકીકત પાઠિયાપર લખવી.

૩. સાધારણ વસ્તુઓના આકાર.

સાહિત્ય—કિન્ડરગાર્ટનની, પત્થરપેનની, કે દિવાસગાની પેટીઓ. દરેક ઊકરા પાસે ખડિયો, ચોપડી, રંગ કે કાગળ, અને પત્થરપેન કે પેન્સિલ એકઠાં.

શિક્ષકે ઊકરાને કિન્ડરગાર્ટનની, પત્થરપેનની, કે દિવાસગાની પેટીઓ વહેંચી આપવી, અને પોતાને જે પેટી મળી હોય તેનો આકાર દોરવા કહેવું. તેઓ ધન તથા કાટખૂણુ સમખાતના આકાર દોરતાં દુષ્ટીબી ગયા છે તે મુજબ માપ લઈ પેટીનો આકાર દોરી શકશે. પછી ઊકરાને પોતાની પાસેની ચોપડીનો આકાર દોરવા કહેવું. તે પણ તેઓ દોરી શકશે. પછી ખડિયાનો આકાર દોરવા કહેવું. તેઓ નજાકારની મારફતે તેનો આકાર પણ દોરી શકશે. ઊકરાં ભૂલ કરે તો શિક્ષકે સુધારવી. શિક્ષકે આટલીજ વસ્તુઓના આકાર દોરાવવા એ જગમગ નથી. તેજુ જુદી જુદી વસ્તુઓ લાવી આકારનો ખુબ મહાનરો કરાવવો કે જેથી ઊકરાંનાં સગજમાંથી તેનો ખ્યાલ કઠી ખસે નહિ.

પછી શિક્ષકે ઊકરાં પાસે વસ્તુઓના એક ખીજના સંબંધમાં આકાર દોરાવતાં. રાખસો વરીકે ટેવવપર કેટલેક અંતરે ચોપડી તથા ખડીઓ છે,

તે બંનેના આકાર સોધે કંઠાવંચા હોય તો છોકરાં માત્ર તે બે વસ્તુઓના આકાર કાઢે એ બસ નથી. આ વસ્તુઓ વચ્ચે જે અંતર હોય તે આકારમાં જળવાયું જોઈએ. અંતર જળવ્યા વિના દોરેલા આકારો ખુરા ગણાય નહિ. શિક્ષકે છોકરાંનાં મંગળમાં દસાવવું કે—

આકાર વસ્તુઓનું એક બીજાથી અંતર પણ બતાવે છે.

આ હપ્પકત શિક્ષકે કાળા પાટિયાપર લખવી.

૪. સ્કેલની સમજ.

આત્યારમુખી આપણે એવી વસ્તુઓ લીધી કે જેમના પૂર્ણ કદ (લંબાઈ પહોળાઈ) ના આકાર આપણે દોરી શક્યા. પણ વસ્તુઓ એવી હોય કે તેમનો પૂર્ણ કદનો આકાર તમારી પાસેની સ્લેટ કે કાગળપર દોરી શકાય નહિ. ધારો કે આપણે પાંચ ફુટ લાંબી ને ૩ ફુટ પહોળી પેટીનો આકાર દોરવો છે તો શી રીતે દોરીશું ? આવી વસ્તુનો પૂર્ણ કદ (લંબાઈ પહોળાઈ) નો આકાર દોરી શકાશે નહિ, ત્યારે મૂળ કદનો અમુક ભાગ લઈને તેનો આકાર દોરવો. આ ભાગ લંબાઈ ને પહોળાઈ બંનેના સંબંધમાં એકસરખો હોવો જોઈએ. છોકરાં પાસે પેટીની લંબાઈ પહોળાઈ મપાવવી, અને મૂળ કદના જેટલાંભા ભાગનો આકાર દોરવાનો હોય તેટલાંભા ભાગ લંબાઈ પહોળાઈનો લેવો. આ રચણે પેટી પાંચ ફુટ લાંબી અને ત્રણ ફુટ પહોળી છે તો તેના બારમા ભાગના કદનો આકાર દોરવો હોય તો લંબાઈ પાંચ ઇંચ ને પહોળાઈ ત્રણ ઇંચ લઈ લંબચોરસ દોરવો. આ રીતે મૂળ કદનો કોઈ ભાગ લઈ મોટી વસ્તુનો આકાર દોરી શકાય. મૂળ કદને બદલે તેનો કોઈ ભાગ લેવો તેને સ્કેલ કહે છે, અને તે એક ફુટપર ગણાય છે. દાખલા તરીકે મૂળ કદનો છઠ્ઠો ભાગ લીધો હોય તો સ્કેલ ૧ ફુટ ૨ ઇંચનું ગણાય છે, બારમો ભાગ લીધો હોય તો ૧ ફુટ ૧ ઇંચ ગણાય છે; ચોવીસમો ભાગ લીધો હોય તો ૧ ફુટ ૦ ઇંચ ગણાય છે; વગેરે. આવી રીતે ૧ ફુટ અમુક ઇંચ અથવા તો ૧ ઇંચ કે ૧ ઇંચનો કોઈ અપૂર્ણક સ્કેલ માટે માપ લઈને કોઈ પણ વસ્તુનો આકાર સ્લેટ કે કાગળપર દોરી શકાય. મુખ્ય વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે લંબાઈ ને પહોળાઈ બંનેના સંબંધમાં એક સ્કેલનો ઉપયોગ થવો જોઈએ, અને એક જ વસ્તુનો

તું હવું કે તે મન ને શરીરપર અપ્રીત કરતાં પશુ વધારે ખરાબ અસર કરે છે. પણ ધીમે ધીમે તેનો વાપર વધતો ગયો, એટલે સુધી કે ૧૮મા સે-
શની આખર સુધીમાં તો ઈંગ્લેન્ડમાં તે ઘેરે ઘેર પીવાવા માંડી. બીજા દે-
શોના લોકોમાં પણ તે ધીમે ધીમે ફાખલ થઈ અને હાલ દુનિયાની વસ્તી-
ના અર્ધ કરતાં વધારે ભાગના લોકોને મદાની લત લાગી છે. ખરેખર, હવે
ઉપરાંત પીવાથી મદા મનોવિકારોને ઉત્કેરે છે, પણ રીતઝર પીવાથી જી-
રસા નરમ પાડે છે, મનને શાંત કરે છે, મુસ્તી ઉડાડે છે, યાદ ઉતારે છે,
શરીરને હલકું કરે છે, તથા મગજ ચોખ્ખું કરે છે.

ચીન અને જાપાનમાં ભગતો મદાનો છોડ બારેમાસ લીલો મૂકે છે,
અને ત્રણથી પાંચ પુટ સુધી લાયો વધે છે. તેનું થડ ભરાઈ હોય છે અ-
ને ઝળાઓ પાંદડાંથી લચી જાય છે. પાંદડાં અંકાર અને ફૂલ ધોળાં તથા
સ્વેજ સુગંધી હોય છે. છોડનો ત્રણ વર્ષનો થાય છે ત્યારે ખરાબર ફાલવા
માંડે છે. તે વખતે તેને નવાં પાંદડાં જલદીથી અને પુષ્કળ આવે છે. એ-
કજ છોડમાંથી લીલી અને કાળી બે જાતની મદા બને છે; તેમાંથી
માત્ર બનાવટમાં છે. લીલી મદા બનાવવાને પાંદડાંને એકઠાં કર્યા પછી તા-
પપર મૂકેલી કઢાઈમાં તપ્તીને સૂકવી નાખે છે; અને કાળી મદા બનાવવાને
પાંદડાંને એકઠાં કર્યા પછી સૂર્યના તાપમાં ને હવામાં ખુણાં મૂકવામાં આવે
છે, અને તે દરમિયાન પાંદડાંનો રંગ બદલાઈ જાય છે. આમ છતાં ચીનના દર-
કોઈ ભાગમાં કંતો કાળી કે કંતો લીલી એમ એકજ જાતની મદા થાય છે;
બંને જાતની કોઈ જગાએ જવલ્લેજ થાય છે. ચીનમાં જમીનઘણા નાના
નાના દુકાનમાં વહેચાઈ ગયેલી છે, અને નાની નાની વાડીઓમાં મદાનું
વાવેતર ઘણી જગાએ જોવામાં આવે છે. ખેડુત અને તેનું કુટુંબ મદાના
છોડ ઉછેરે છે અને પાંદડાં ચૂરી એકઠાં કરે છે. એપ્રિલ મહિનામાં પહેલી
વખત પાંદડાં ઉતારવામાં આવે છે. આ પાંદડાંની પીકો ને હાઈસેન જા-
તની શ્રેષ્ઠ મદા બને છે. ત્યાર પછી મે, જૂન, અને ઓગસ્ટમાં ફરીથી પાં-
દડાં ઉતારવામાં આવે છે. છેલ્લી ચૂંટણીની મદા ઘણી હેલકી ગણાય છે.

હિંદમાં પ્રથમ આસામના જંગલમાંથી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના નોક-
રોને ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં એક દેશી છોડ દાંચે લાગ્યો. તે ચીનની ખરી મદા-

ના છોડ જેવો ન હતો, પણ તેની કંઈક ગંજ સારેતેવો હતો. વિશેષ ત-
પાસ કરવાથી એમ માલમ પડ્યું કે તે જંગલમાં વધારે ઉછરે છે, અને
ત્યાં તે ૧૫ થી ૨૦ ફુટ મુઠી ઊંચો થાય છે તથા તેનાં પાંદડાં ૬ ઇંચ
લાંબાં થાય છે. ઇ. સ. ૧૮૩૬માં આ દેશી છોડમાંથી ૧ પાઉંડ મ્હા
ખનાવીને લંડન મોકલવામાં આવી અને ખીજે વર્ષે ૫ પાઉંડ ગર્મ. ઇ. સ.
૧૮૩૮ માં મ્હાની ૧૨ નાની પેટીઓ અને ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં તેથી આ-
ઠગણી પેટીઓ ઇંગ્લંડ ખાતે ગઈ. આ બધી મ્હા આસામના અમલ જંગ-
લી છોડોમાંથી તૈયાર કરવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં આસામમાં
મ્હાનું પહેલવહેલું વાવેતર થયું. આ વખતે ચીનમાંથી મ્હાનાં બી લાવીને
વાવ્યાં. આ પહેલીજ વખતના વાવેતરમાં ફતેહ મળી તેથી દિન પરદિન તે
વધવા માંડ્યું. આસામમાં મ્હાના વાવેતરનો જે અનુભવ થયો તેપરથી એ-
મ લાગ્યું કે હિમાલયમાં આ વાવેતર થઈ શકે એવી પુષ્કળ જમીન છે.
આ ઉપરથી ત્યાં વાવેતર કરવામાં આવ્યું અને તે લાલકારી જણાવાથી
તેમાં દિન પરદિન પુષ્કળ વધારો થયો. ત્યારપછી હિંદના ખીજા ભાગોમાં
મ્હાનું વાવેતર થયું. ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં ૪,૯૮,૮૦૦ એકર જમીન આ
વાવેતરમાં રોકાઈ હતી, તેમાંની આસામમાં ૩,૩૧,૮૦૦, બંગાળમાં
૧,૩૩,૦૦૦, અને બાકીની વાયવ્ય પ્રાંતો, પંજાબ, અને મદ્રાસમાં હતી. ઇ.
સ. ૧૯૦૦ માં ૧૯,૦૩,૦૫,૦૦૦ પાઉંડ મ્હા વિલાયત ખાતે મોકલવામાં
આવી, તે ઉપરથી તેના વાવેતરમાં કેટલો વધારો થયો છે તેનો ખ્યાલ
આવશે.

સિલોનમાં પ્રથમ મ્હાના વાવેતર તરફ ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં ખ્યાન
ખેંચાયું. તે વર્ષમાં ત્યાં છુંદના છોડમાં કંઈ રોગ પેડો તે કેમે કરી નીક-
ળ્યો નહિ. તેથી છુંદનું વાવેતર કરનારાને તે ઉદ્યમ પડતો મૂકવો પડ્યો. આ
વખતે મ્હાના વાવેતરથી શયરો ચરો એમ તેમને લાગ્યું, અને તે શરૂ કર્યું
તથા તેમાં ફતેહ મળી તેમણે ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં ૩,૫૧૫ પાઉંડ અને ઇ.
સ. ૧૯૦૦ માં આસરે ૧૨,૦૦,૦૦૦,૦૦ પાઉંડ મ્હા વિલાયત ખાતે મોકલી.

દક્ષિણ અમેરિકામાં પારાગુવાઇમાં ત્રીકાંઠે તથા બ્રાઝિલના પ-
હાડી ભાગમાં માતે કે પારાગુવાઇ એ નામની દેશી મ્હા થાય છે. આ

સહના વખતથી ત્યાંના હન્ડિયનો આ મ્હાનો ઉપયોગ કરે છે, પણ તેનું રીતસરનું વાવેતર પ્રથમ જેસ્ટુટ લોકોએ કર્યું. તેથી તે જેસ્ટુટ મ્હા પણ હહેવાય છે. પાંદડાંને બૂંચવી તેમનો બૂંચા કરી આ મ્હા બનાવવામાં આવે છે. આરનામાં ચીનની મ્હાની ગાદક તે બનાવવામાં આવે છે. ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં પારાણવાદમાંથી ૧,૧૨,૮૧૬ પાઉન્ડની કિંમતની આ જાતની મ્હા પરદેશ ખાતે મોકલવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૮૧૦ માં આંરિમ માં ચીની મ્હાનું વાવેતર શરૂ પણ ત્યાંની હવા ગાદક નહિ આવવાથી તે ધંધામાં ફતેહ મળી નહિ. તેપણ હાલમાં થોડાં વર્ષ થયાં સુધી દરરોજ દર કરી તેનું વાવેતર ફરીથી કરવા માંડ્યું છે, અને ત્યાંથી હાલ વિલાયત ખાતે મ્હા જાય છે.

આસ્ટ્રેલિયા અને નેટલમાં પણ મોટાં વર્ષ થયાં મ્હાનું વાવેતર થવા માંડ્યું છે, અને તેમાં લાગ જણાવાથી દિન પરદિન વધારે થતો જાય છે. ઇંગ્લેન્ડમાં દિન પરદિન મ્હાનો વાપર વધતો જાય છે, અને ઉપર જણાવેલા દેશોમાંથી બધી મ્હા પરી પાડવામાં આવે છે. ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં ઇંગ્લેન્ડમાં માયાદીઠ ૧૩૬ પાઉન્ડ મ્હા વપરાતી અને હાલ ૬ પાઉન્ડ વપરાય છે. આ પ્રમાણે પાછલાં સાઠ વર્ષમાં મ્હાનો વાપર લગભગ પાંચગણો વધ્યો છે. પાછલાં પચીસ વર્ષમાં ઇંગ્લેન્ડમાં મ્હાનો વાપર ફેરલો વધ્યો છે અને હજા હજા દેશોમાંથી ફેરલી મ્હા વિલાયત ખાતે જાય છે તે નીચેના ક્રમાંકથી જણાશે:—

ઇ. સ. ૧૮૭૮

ઇ. સ. ૧૯૦૦

ચીન... ૧૬,૬૦,૦૦૦,૦૦ પૈ.

૨,૧૦,૦૦૦,૦૦ પૈ

વખત હિન્ડુસ્તાન... ૨,૫૦,૦૦૦,૦૦

૧૫,૪૦,૦૦૦,૦૦

તની શ્રેષ્ઠ મ્હા બનાવ... —

૧૧,૪૦,૦૦૦,૦૦

હાં ઉતારવામાં આવે છે: ૪૦,૦૦૦,૦૦

૧,૦૦,૦૦૦,૦૦

હિન્ડુસ્તાનમાં પ્રથમ આંસા-જાગી જે ઇંગ્લેન્ડમાં પચીસ વર્ષપર મ્હા પછે રોને ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં એક દેશીની ઘણી મેટી હતી. અને રિસેનમી પછે બહો હિન્ડુસ્તાન તમા કિલ્લે

નથી જાય છે. આ ઉપરથી હિંદુસ્તાન તથા સિંધોત્તરમાં રહેલું વાવેતર કેટલું બહુ વધ્યું છે તેનો ખ્યાલ આવશે. ઇંગ્લેન્ડમાં રહેલો વાવેતર વધતો જાય છે તેનું કારણ તેની એધવારી પણ હોઈ શકે. ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં રહેલો સરેરાશ જાંવ દર પાઉંડ ૧ શિ. ૬ પે. હતો; ઇ. સ. ૧૮૯૧ માં ૧૦૬ પેન્સ હતો; અને હાલ ૧ પેન્સ છે. પાછલાં દસ વરસમાં રહેપર લેવાતી જમીનમાં વધારો થયો છે. ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં એક પાઉંડ રહેપર ૪ પેન્સ લેખે જમીન લેવાતી. હાલમાં તે વધારીને ૬ પેન્સ કરી છે. આ કારણથી ત્યાં હાલમાં કોકો અને ઘુંઘેલો વાવેતર વધવા લાગ્યો છે, અને રહેતા વાવેતરમાં જેટલો વધારો થયો તેટલો તેટલો થતો નથી.

હિંદુસ્તાનમાં પણ હાલમાં રહેલો વાવેતર વધવા લાગ્યો છે. વીસ વર્ષપર માત્ર શહેરોનાં પૈસાદાર કુટુંબોજ રહે પીના, પણ ધીમે ધીમે પ્રસરતાં હાલમાં તેનો ઉપયોગ બહુ વધી ગયો છે. ગામડાંના લોકો પણ હવે ઉપયોગ કરવા લાગ્યા છે. તોપણ ઇંગ્લેન્ડની માફક રહે વિના દરરોજ આને નહિ એવાં કુટુંબ ગામડાંમાં તો ઘણાં જુગ જોવામાં આવશે. ગામડાંના લોકોમાં શુભ પ્રસંગે અથવા લાઠીપંથ દોસ્તદારની મિત્રમંડળ પહેલાં અશીર્વાદો કહીને કાઢવાનો રિવાજ હતો, તે જગ્યાએ હાલ રહે વારામાં આવે છે. શહેરોમાં જો કે રહેલો વાવેતર વિશેષ છે, તોપણ દરરોજ રહે નહિ પીનારાં ઘણાં કુટુંબો મળી આવશે.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેરખબર.

જાતર સાગની કન્યાશાળાઓના સિદ્ધકારને ખબર આપવામાં આવે છે કે ગર્વ પ્રવેશક પરીક્ષા વખતે અમે વિદ્યાર્થીઓની નીચેના વિષયોમાં ખામી જોઈ હતી:—

૧. અક્ષરોનું ખરું સ્વરૂપ અને લખવાની પદ્ધતિ તે જાણનાં નથી.
૨. લખાણ વાળું જ અશુદ્ધ જોવામાં આવે છે.

૩. ગણિત અને લેખાંતો વિષય પ્રદર્શનશૈલીના ઉપયોગ માટે શિખવવાતો નથી.

૪. દત્તિદાસ અને ભૂગોળમાં ગોખણના પ્રયોગોના સાદા ઉત્તર આપે છે, પરંતુ એ વિષયની અગત્ય સમજવાનાં તરફ શિખવવામાં આવતાં નથી. ભૂતળ તો બાળકોનાં નથી.

કન્યાશાળાના શિક્ષકો આ બાબતો ધ્યાનમાં લેઈ આવતી પ્રવેશક પરીક્ષામાં મોકલવાની વિધિઓને વધારે સારી રીતે તૈયાર કરશે એવી આશા છે.

અમદાવાદ મહાવિદ્યાલય દ્વિમેશ
ટ્રેનિંગ કોલેજ, તા. ૨૫-૩-૦૩.

} A. E. Brooke,
આફિંગ લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

નહેરખખર.

ઉત્તર ભાગની કન્યાશાળાઓના શિક્ષકોને ખખર આપવામાં આવે છે કે પહેલાંના વખતમાં દ્વિમેશ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થનાર ઉમેદવારને વર્ગના વયના વખતમાં દાખલ કરવામાં આવતી હતી. હાલ તે રિવાજ બંધ કરી મહેરખખર એં. ઇ. સા. ની પરવાનગી લઈ પ્રવેશક પરીક્ષા દાખલ કરી છે. પ્રવેશક પરીક્ષા માટે આવત વખતમાં નહેરખખર આવતામાં આવે છે. તેથી કોઈ ઉમેદવારે આ પ્રકારની અરજ વર્ગના વયના વખતમાં કરવી નહિ. બલામણુ કરી ઉપસી ઓશીસ તરફ મોકલવાથી માયાકૃત વધારે થઈ વખત નક્કો બન્ય છે. માટે બલામણુ કરનાર સાહેબો એ પણ એવી અરજીઓ બંધ કરવા મહેરખખર કરવી. શાળાવખતમાં પ્રવેશક પરીક્ષાની નોટીસ આવ્યા પછી જે ઉમેદવારો અરજી મુજબ તેનીજ બલામણુ થવી જોઈએ.

તા. ૨૫-૩-૦૩
અમદાવાદ-દિ. ટે. કોલેજ.

} A. E. Brooke,
આફિંગ લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી આસ્તરની

દસ્કત શિક્ષક કોપીખુડો.

“ કમીશનમાં વધારો ” આઠ લાગમાં. “ કમીશનમાં વધારો.”

કેળવણી ખાતાના દાસનાં તથા આગલા ધન્ડેકટરો તથા ડેપુટી ધન્ડેકટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યત્વે તથા શુદ્ધચેતના સર્વે જાહેર જાણીતા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રી પત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માજી ધન્ડેકટર ધ. જાધવરા સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીખુડોને જ સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીખુડોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીખુડો વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે. મુખ્યત્વે તથા શુરત, હાથેય, નહીઆદ, અમદાવાદ વગેરે જાહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અગ્રણી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીખુડો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીખુડોને જ સર્વ કોપીખુડોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીખુડો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીખુડો માટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો, તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલા છે તેમનાં નામં અમારી દરેક કોપી વાંચવાથી ખાત્રી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીખુડો તોચલી સરતોંથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવસ્ત્રી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા વ્યાપારીઓ જેઓ જોહામાં જોહી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સેકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પેકિંગ અને રેલ્વેનો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી જોહી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને આવે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે સ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને તુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. ત્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે સ્તે અને કયાં મોકલાવવો, તેના પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જ ન્યાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને શિર સમજવો.

કિન્હર ગાર્દન ગ્રંથમાળાનાં ગ્રંથોની સરકારી હુકમ.

સરકારી ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓનાં નવાં પીરવો પ્રમાણે કિન્હર ગાર્દન શિક્ષણ આપવા માટે; એ. ડિરેક્ટર આર પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન, માટે. બની મંજુરી અને બજામજૂરી, નામદાર ગવર્નમેન્ટ સરકારે 'કિન્હર ગાર્દન બા. ૧-૨-૩' તથા 'બાળી એલ (સચિત)' પુસ્તકો ' ૨૬૨૬ પૃષ્ઠ ' (શાળાપોલી પુસ્તકો તરીકે દરેક શાળાઓમાં તપસવા માટે મંજુરી આપી છે.) એ ઉપરાંત ' કિન્હર ગાર્દન-બાળીમધ્યાંશીનાં. ૧ થી ૨૦ સુધીનાં કેટલાંક પુસ્તકો ' શાળા શિક્ષકો ' માટે મંજુર કરવામાં આવ્યાં છે. મજકુર પુસ્તકો પચીસ રૂપિયાનાં ખરીદનારને વીસ ટકા કમિશન આપવામાં આવે છે.

કિન્હર ગાર્દન ગ્રંથમાળાને અનુમરનો સવરો વિજ્ઞાપતી આમાન આસ જર્મિની અને અમેરિકાનો આવેલો છે. તેમાં વીધે બહિરોનો જરૂરિયાત સામાન કીસવત આવે મગી—

૧૫૪ દનસવાડી મુખ
ગન્યુઆરી ૧૯૦૩.

} એવાળા હયાળુ રેતવાડા
} કિન્હર ગાર્દન રોનો શિક્ષક તથા મેવાળા

ચોપડીઓના મોટા વેપારીઓ

અમદાવાદના વૃદ્ધા વર્ણના ગુરુસેવર શા. મોતીલાલ મનગલાલ. અને તેમના દીકરાઓએ મુંબાઈ અને એલ. ચોપડીઓની મોટી દુકાન લખાડી છે. જેમાં કેળવણી ખતની હમેશા ગુજરાતી તમામ જુઓ-રોટા, ઇનામ, અને સાચેરી તરીકે મંજુર થયેલી ચોપડીઓનો પગો જલ્દી રોક શખવામાં આવ્યો છે. નવા પેરવો પ્રમાણે જુઓ સખી છે. માટે જોઈએ તેમજ સવર પડને રચેલી મચાવી. અમારી દાસએ મચાવનાર માલિકને ફાયદો વિશેષ છે. દોપો બુકો પણ અમારી હમેશી જ મચાવનારને લાભ છે. મિ રિચર—(મ. ટા. આન્નીઆ. ૨૧) અર. ૨ ઇ. અનંદળી તરફે હમીદ ઓખાનાર જનમ પ્રાનાની હિલો તેમ જ વિદ્યાર્થીનારથી પ્રખર મામણી ચલાવી જાતી રહેલી જુદા નામે લલ લીધો છે. હિલો માટે કિ. ર. ૧ જીવન માટે ર. ૧૧ પેરેલ જઈ લી. રોનો. મોતીલાલ મનગલાલ શા. એન્ડ સન્સ. તમામ જલ્દી પુસ્તકો મેવાનાર શા. { નામરાહી-મોતીલાલ શા. મુંબાઈ. અમદાવાદમાં રહેલી દુકાન.

સૂચના

આ પત્ર સંબંધી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. ગોઠવેલ કાગળે લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણ હિપર ખ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અમુક ગ્રાસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પેલાને ખર્ચે ગંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના ડેપુટી અને ઍસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સહીએ તે તથા મહિતાજીએ તે ફળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સંબંધી હકીકત સ્કલખોર્ડો તથા દેશીરાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પ્રહુ ખુશી થી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમજ આતમી જાહેર અમરો જે માસમાં છપાવવા હોય તેના આગતા મહિનાની પાંચમી તારીખ સહેલાં પહોંચવી જોઈએ. હેન્ડલિંગ સો જે માનના અક સાથે વડેચમાં હોય તેનો આગતા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મનીઓડર મોકલનારે ફૂલ હિપર પોતાનું ડેફીલ્ટ અને ફી બાબતના પેસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના બહુ ફયાનો સંગત છે. 'ચોસ્ટની' ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધ આંતો વધારે મોકલવે; પોસ્ટ, મિરાજીની ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક વૃક્ષના પોસ્ટેજ સહી અરીજ અમા. પુદરના ખર્ચે લે. રૂ. ૨૫૦ આસુડીની પોસ્ટેજના વિશ્વક તથા સ્કોલરોને ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જૂન ૧૯૦૩.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
અસ-તરણપ્રિકાશને સ્વપના.	૧૧૧
શિક્ષકશાસ્ત્રના વિષયપર બાવણો.	૧૧૫
ઇતિહાસ અને ભૂગોળનું શિક્ષણ.	૧૧૬
વિ. નેચનર્થ ઇન્ડિયન એસો સિયેશનની સુખમની સ્થાપનાનો વાર્ષિક રિપોર્ટ. (૧૯૦૨-૦૩) }	૧૧૮
નાપશાસ્ત્ર.	૧૦૫
ગણિત-સિદ્ધિ અપૂર્ણાંકોના વર્ગ કાઢવાની દૃઢી રીત.	૧૮૦
ભૂગોળના પાઠ.	૧૮૧
ખેતીકાંતે બોર.	૧૮૨
કેળવણીખાતાની અવરો } પબ્લિક સર્વિસ સાર્ટિફિકેટ પરીક્ષાની તારીખ.	૧૮૧
નિયામોનો પ્રનામ પત્રક.	૧૮૧
વિચારિત વિદ્યુત્તીઓનું શિક્ષણ.	૧૮૨

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“જ્યોત્સના” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે દેશ સ્વાધીન શાળા છે.)

વાંચો—ઉપયોગી. જાહેર ખબર. ઉપયોગી-વાંચો.

નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો રોકડે થી ૮૬ (૨૦) થી મળશે—

સરકારે નિશાળામાં ચલાવવાને દેકરૂ-થુંકે તરીકે મંજૂર કરેલાં છે:

કથાવર્તનું પુસ્તક (રા. પદવા કૃત) ૦-૮-૦ અત્યંત પ્રકાશ. ૦-૨-૬
અંગ્રેજીવૃત્તાનાં મૂળતત્ત્વો બા: રીસો. ૦-૬-૦ દેસી દિસાળ બામ ૨ જી. ૦-૨-૯
ભરતખંડનો સરગ માતલાસ. ૦-૭-૬ ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. ૦-૦-૯
ભૂતળ (રા. બા. કૃત). ૦-૪-૦ નવું ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ
દેસીભાષા (જ. લ. ચાકૃત ટ. રૂપ) ૦-૪-૦ (મ. ર. કૃત). ૦-૨-૬

ઉપર સિવાયનાં કોઈ પણ પુસ્તકો ૧ ટકા દડસાઈથી મોકલીશું. પેઢાં
તથા રેલ્વે વિગેરેનો ખર્ચ લેનારને સિર છે. આ સિવાય હમારે ત્યાં છાપખા-
નાને લગતો દરેક સામાન જેવો કે—છાપવાના કાગળો-બોર્ડ-હોટ-પ્રેસ-પ-
ખાટીંગ-સમ-રંગીન-કાગળો-સ્ટેશનરી-નોટ પેપર-પાકીટો વિગેરે છુટક તથા
જ્યાંય મળશે. પત્રગવહાર નીચે પ્રમાણે કરશે.

આપોદય પ્રેસ બીરોગસ-આસ્તોડીવા } ચીમનલાલ ચુનીલાલ એ. ટકું
—અમદાવાદ— } —ગાગળ વિગેરેના વેપારી.—

ચક્રુચી રત્નને જાળવણું એજ હાંદગોની

મોટી દોલત છે.

જામનગરમાં અમારે ત્યાં વંચારપણા જાનો સાચા મોતીનો મુરમો.
આ મુરમો વાંચરવાથી આંખના અસંખ્ય દરદીઓ ફોડે મંદ થયાં છે.

સર્વ મનુષ્યને ચક્રુચી રત્નને જાળવણા શરીરના તમામ અવયવો
કરતાં વધારે જરૂરું છે. જેના સાધનતરીકે અમારો મુરમો આંખ, જમર,
પાણીનું ખરનું, કુટું, પરવાળાં, ખીન, આંખાગાળું, ખરો, કઠણ, કપવા
આવડું, અંગાઈ જડું, જૂનાં બંધાવાં, મરમી, રતાસ, ચીપડા થવા, પાંચળું
ખરડું, તથા મોટી જડું, કીડ, આંજણી તથા જીલ વિગેરેની ચનાં આંખ-
નાં અસંખ્ય દરદો જેવાં કે પુમાણી, લઢુ વાંચવાથી ઉજમરા છત્યાદિ
ગમેને કારણથી થએલ રહેતું નિંસારણુ કરે છે. આ મુરમો રોગી તથા નિર-
રોગી તેમજ વાંચનવર્ગ તથા લેખકવર્ગ તમામ દરદોનું નીવારણુ કરે છે.
કિ. નં. ૧ તોલા ૧ નાં રૂ. ૪, નં. ૨ રૂ. ૧૫ નં. ૩ રૂ. ૧ નં. ૪ રૂ. ૧૦
કુલ ખબર. } દોરા મુરમાઈ ઘસમાણુ છુટ્ટાં આમોગ અતરવાલાં.
જામનગર. } તા. ૨૬-૧૨-૨૬૨૨, મુ. જામનગર.

અમૃતસાગર વૈદ્યક્રમે ગુજરાતી ગ્રંથ.

આ ગ્રંથ જયપુરના મહારાજાએ મારવાડી ભાષામાં રચ્યો હતો. તેનું ગુજરાતીમાં વાપાંતર યશ આ બીજી આદ્યતિમાં છપાવેને બહાર પડી ચુકેલો છે. એનાં ૨૫ પ્રકરણ છે, અને મોટા નાના સર્વ રોગો તથા બાળક, સ્ત્રીઓ, પુરુષના સર્વ રોગોની હિતવૃત્તિ, લક્ષણ, ઉપાય એ સારી પેઠે વિસ્તારથી લખેલા છે. તથા ધાતુઓ અને ઉપ ધાતુઓ શુદ્ધ કરવી તથા મારવી; મોટા નાના રસ, ઉષ્ણતા, ગુણ, ગોળીઓ, અર્ક, તેલ, ધી, વગેરે દવાઓથી બનાવવાની તરેહવાર વિધિ એ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી લખેલી છે. અને ત્રણ દોઝીના રોગો વગેરે પિછાનવા સાર નાડી, મૂત્ર, છત્ર, શુક્ર, કૃત, કાગળાન, વગેરે પરીક્ષાઓ લેવાથી લખવામાં આવી છે. માટે એ ગ્રંથને અભ્યાસ કાયાથી થોડો પશુકુશ્લિતાના મોટા વિદ્વાન વેદ યજ્ઞ શકે છે. કમળ સાંગ, મજબૂત ઉપર સદાહાર ટાંપથી છાપવા સાથે પૂરું પાકું, સુરોગિત, પાંદે મોનેરી આકાર પાડેલા છે. એ ગ્રંથની કીમત પ્રથમ રૂ. ૬) રાખેલી હતી; છતાં તેની સરવે નક્કો ખપી જવા છતાં દેશવરથી બારે માગણી થવાથી, આ વખતે તેમાં કેટલોક સુધારો વધારો કરી ફરી છપાવાથી. મૂળ કીમતમાં ઘટાડો કરી રૂ. ૪-૮-૦ હમરાંત છ આના ટપાલ ખર્ચ બદલે પડશે. જેમને તે ગ્રંથ વેલુપેએબલથી ટપાલમાં તાપ્તિદે મંગાવી લેજો. કારણકે હવે અમારી પાસે ઘણી નક્કો છે નહિ. નોટપેઠ પત્ર લેવામાં આવશે નહિ.

શુભ વેરસદ્દ હશે ખેડા.

ત્રીભોવનદાસ ગીરધરદાસ.
સાચત્ર ગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી, આ. ત્રી. કિ. સવાળ નો.

આ ચોપડી મુંબઈ પ્રસાદના ગે. હિરેકર સાહેબ ગાંધીદુરે ટેક-રૂં છુક તરીકે મુંબુર કરો છે.—એટલે હો. શુ. પહેલી ચોપડી અ-યવા સાંગત્ર ગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી એ એમાંની શિશુને ગમે તે એક પંદેલા ધોરણમાં ચલાવવાની મુંબુરી આપી છે. આ બા. નો સરકારી હરન તા. ૧૮-૧૨-૧૯૦૨ના જોમ્મે ગ. એ. જા. ૧ લાના. ય. ૨૦૮૭માં બહાર પડેલો છે.

સદ્દુઃચોપડી જૂનાગઢમાં કૃતિ પામેથી તથા વડરાજી શહેરના શુદ્ધ સેવર નેચંદ તત્કથી પામેથી મળશે. દમિયન સેંકડે ટકા વીસ, રસ્તાખર્ચ મંગાવનારને વિર છે, પેકિંગ ખર્ચ લેવામાં આવશે નહિ. જે છુકસેલો સદ્દુઃચોપડી વેગવાની મરહુ પત્રથી વાપાવશે, તેનો બંદોબસ્ત કરીશું. મુંબરુ મુંબઈ રોક. પ્રાથમિક શાળા સુપરવેઈઝર. શુ. જુનાગઢ.

સરકારે ટેકન્ડેશુક તરીકે મુંબૈર, કરેલ સરળ દર્શનામાની પદ્ધતિ, ૧૫ મી આવૃત્તિ, ૩૩ આનો નંબા ત્રીજા ધોરણ માટે વ્યાકરણ શિક્ષણ માળા અંક ૧ લેા, ૧૩ આનો. ધો. ૪ માટે અંક બીજો નવું આના. ધો. ૫-૬-૭ માટે નવું ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ ૧મી, આવૃત્તિ; ૪ આના. પોસ્ટેજ ને વી. પી. ખર્ચ લેનારને શિર. કમિશન ૫-૧૦-૨૫-૨૦ નંગથી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. પ્રેમચંદ કરમચંદ. શાહ, કે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર. મુ. ગોંડળા.

અંકગણિતની સમજૂતી ક્રિમ્મત ૩. ૦૦ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે દશ દશે, પંદર; વીશે, વીસ; અને પચીશે, પચીસ ટકા કમિશન. વૈષ્ણુપેઝબલ ખર્ચ લેનારને શિર. ગુરુશાહદાસ ગોકળદાસ. મુખ્યબ બેંક. અમદાવાદ.

લેશંગ કાવ્ય—૫૪ ૯૦૦ નું મોટું પુસ્તક. અસલ ક્રીમત ૩.૪) ને હાલ પટ્ટાડેલી ક્રીમત ૩. ૦૦૦ થી મળશે પોસ્ટેજ ત્રણ આના વધુ.

સહી. લેશંગભાઈ ત્રીકમદાસ કવિ. મુ. બાવળા; શ્રેષ્ઠ અમદાવાદ.

લેખનકળા કોપી યુકે.

ગુજરાતી અને બાળબોધ ૭ નમ્બર.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્યર્થ ઈલાકાની ગુજરાતી નિરાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના પછા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વૃક્ષણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણ ઢાળની ગોઠવણ કરીને, હાલ આવતી સર્વે કોપીયુકે કરતાં તે ચઢીઆતી ચપાની ખાતી ધપા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુત શિક્ષકો આગળ સેક્રેટરી સર્ટિફિકેટ મૂકવા કરતાં એ કોપી યુકે બીજી સાથે સરખાવનાં બ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમજ અનુભવી જિવંદને ટેકા મળ્યા અર્થે મૂકવી વધારે ચેતવણ વારીએ છીએ.

૧. કોપીયુકેની સદાષ અને સુંદરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કાપરપ્લેટ) કેતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાબતે સુંદર રંગની સાલીથી છપાય છે, ઘાગળ અને કવર બોર્ડાં ટકાઉ વાપરેલાં છે,

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે. ત્રીજા જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાઠું ચાલુ થાય છે.

વાની ખામી હોય. તો તમારે ધૈર્ય રાખી સુધારો કરવો, કોષ દર્શાવવો જોઈએ નહિ. આનંદી સ્વંસાવ એ ગુણ તમારામાં અવશ્ય જોઈએ. બાળકોની પ્રકૃતિ આનંદી હોય છે અને તેમને નવીન અને સિત્ત વસ્તુઓ તરફ ધણે પ્રેમ હોય છે; આથી જ શિક્ષકના વિચારો નવીન હોય છે, અને જો આ ચોક્કસ દૃષ્ટાંત અને ચિત્રથી પાઠ રમુજ બનાવી શકે છે તેમના શિષ્યવવા તરફ તેઓ વિશેષ ધ્યાન આપે છે. આમ હમેશ પાઠ રસિક કરવો એ કંઈ સહેલું કામ નથી. ધણી વાર તમારો પાઠ કંટાળો આપનાર થઈ પડે છે તે તમારા શિષ્યો તરફ પારખી કાઢે છે. માટે તમારે આનંદી સ્વંસાવ અને ધૈર્ય રાખવાની તેમજ પાઠ રસિક કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. એકનું એક કૃત્ય વારંવાર કરવાથી જ મનની શક્તિ બંધાય છે તેને આપણે ટેવ કહીએ છીએ. કોઈ પણ કામ કરવામાં આગ્રહ અને ખંત રાખવાથી તે સહેલું થાય છે, માટે તમે પણ ખંતથી ધૈર્ય અને આનંદી સ્વંસાવ રાખવાની અને પાઠમાં રસ ઉપભવવાની ટેવ પાડી શકશો.

‘શિશુસમાનભાવ એ શિક્ષકનો સર્વોત્તમ ગુણ છે. એ ગુણ વગર તમે તમારો ધર્મ સ્પર્શ રીતે બગાડી શકશો નહિ, અને એ ગુણની મદદથી મને તેનું અધિક કામ પણ કરી શકશો. બધા છોકરાં પર તમારે પ્રેમ રાખવો જોઈએ, માત્ર એક જ અને બુદ્ધિશાળી છોકરાં પર નહિ, પરંતુ સુસ્ત અને જડ છોકરાં પર પણ સરખો પ્રેમ રાખવો જોઈએ. તેમની સ્થિતિમાં જાણે તમે હો, તેમની જાણે દેખાતા હો, અને તેમને જ કાને સાંભળતા હો તેમ વર્તવું જોઈએ. આ રીતે તમે તમારા દોષ તરતજ શોધી કાઢી શકશો, અને તેવા દોષ ફરીથી ન થાય તે માટે સારું રહેવાનો પ્રયત્ન કરી શકશો.’

‘તમારે હમેશ વિદ્યાવૃદ્ધિ કરતા રહેવું જોઈએ. અમુક પાઠ શિષ્યવવાં જોઈએ જ્ઞાન મેળવવું બંધ નથી. ધણી વાર પાઠ આપતાં આપતાં અચકા ખાતા કે અટકતા તમે લાગો છો તેનું શું કારણ છે ? કારણ જોઈએ કે આગળ શું કહેવું તે તમને સ્પષ્ટ નથી; તમે તમારા જ્ઞાનની પરમ સીમાએ પહોંચી ગયા હો અને તેથી અટક્યા હો એમ લાગે છે. આનું પરિણામ એ થાય છે કે વગરનું ધ્યાન સિધ્ધિ થાય છે, તમારો પાઠ અવ્યવસ્થિત

માય છે, છોકરાંનું ધ્યાન કેટલે રહેતું નથી, અને તમે નાઉમેદ થાઓ છો.' તરણ સિદ્ધાંત ધણી વાર એમ ધારે છે કે આપણે પાઠની બહુ તે-
વારી કરવાની જરૂર નથી. પણ એ ધણી મોટી ભૂલ છે. બરાબર તેવારીની
દમેશ જરૂર છે. તમારે આખા વિષયનો જુદી જુદી રીતે અને જુદી જુદી
દૃષ્ટિથી સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરતા રહેવું જોઈએ, અને જે પાઠ આપવાનો હોય
તેનો ખાસ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. પાઠની નોંધ કાઢવી એ ધણી ઉત્તમ
રીત છે. એથી એનો એ પાઠ ફરીથી આપવો પડે છે ત્યારે અગાઉની ભૂલ
ચર્તા અટકે છે અને પાઠ વધારે સંપૂર્ણ રીતે અપાય છે. નોંધને માટે બેચક
ધણો શ્રમ લેવો પડે છે અને સંશોધન કરવું પડે છે, પણ તે શ્રમ અને
સંશોધન નિરર્થક જતાં નથી.'

‘તમારો ઉદ્દેશ તમારા શિષ્યોની શુદ્ધિ અને ખીણ બધી શક્તિઓ
કેળવવાનો, તેમને સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતાં શિખવવાનો, છંદગીનાં કમંચ
કરવા માટે તેમને લાયક કરવાનો, તેમની સ્થિતિ સુધારી ઉઠાવી કરવાનો, અને
તેમની શક્તિ જનનંગતા કલ્યાણને અર્થે વાપરવા યોગ્ય કરવાનો હોવો
જોઈએ. છોકરાંને દમેશ તરું તરું થીજવાની ઇચ્છા હોય છે, માટે તમારે તેમની
જિજ્ઞાસા પૂરી પાડવી જોઈએ, અને કદી પણ તેમની મરકરી કરવી કે તેમના
પર અનાદર કે તિરસ્કાર દર્શાવવો જોઈએ નહિ. તેમની શક્તિ કેટલી છે તેની
તમને ખબર પડશે એટલે તેમના નકામા પ્રયત્નો તમે અટકાવી શકશો, અને
સ્વતંત્ર રીતે અવલોકન કરવાની અને વિચાર કરવાની ટેવ પાડી શકશો.’

‘તમારે તમારું શિક્ષણ વ્યવસ્થિત કરવા તરફ ધણું ધ્યાન આપવું જો-
ઈએ. મૂળ અને સાદી બાબત પ્રથમ શિખવી વિશેષ હકીકતો પરથી સા-
માન્ય નિયમ તારવવાની, સાદી બાબતપરથી સંયુક્ત બાબતપર જવાની,
‘અને નાણીતી’ બાબતોપરથી અત્તણી બાબતોપર જવાની પદ્ધતિ અનુસરવી
જોઈએ. આમ કરવાથી તમારું શિક્ષણ સંગતિ અને ઉપયોગી થશે. ઉપ-
લબ્ધિ ગાન દંઈ કામતું નથી.’

‘વળી તમારે વર્ગના છોકરાની શક્તિપર ધ્યાન આપી તમારો પાઠ
બધા સમગ્ર શકે એવો કરવો જોઈએ. આ બાબતમાં તેમની બરેકમજબૂલી
અને સામાજિક સ્થિતિપર પણ ધ્યાન આપવું પડશે.’

‘ખીનઅનુભવી શિક્ષકો જેમ સ્વાભાવિક રીતે સસચાંઈ ચપળ શિષ્ય તરફ વિશેષ ધ્યાન આપે છે તેમ તમારે કરવું જોઈએ નહિ. ચપળ વિદ્યાર્થી કરતાં જડ વિદ્યાર્થી તરફ વિશેષ લક્ષ આપવું જોઈએ.’

‘શિષ્યવેત્તી બધી હંકીકત તમારા શિષ્યને યાદ રહી શકતી નથી, તેથી જે ધણી અગત્યની બાબતો હોય તેપર તેમનું ધ્યાન ખાસ ખેંચવું જોઈએ, ને તેમનાં મનપર તેનો સંસ્કાર ધણો જાડો પાડવો જોઈએ. વારંવાર પુનરાવર્તન કરવું આવશ્યક છે. પાઠને અન્તે તેમજ નવા પાઠની શરૂઆતમાં મુખ્ય બાબતોનું પુનરાવર્તન કરવું જોઈએ.’

‘કેટલીક વખત તમારા પ્રશ્નો ઉત્તર નહિ મળવાથી તમને આશ્ચર્ય લાગે છે, પણ તેનાં કારણો જુદાં જુદાં હોઈ શકે. કદાચ જે શિષ્યને પ્રશ્ન ક્યો હોય તેણે બરાબર ધ્યાન આપ્યું ન હોય, કદાચ ખરા ઉત્તર વિશે તેના મનમાં શક હોય, કે કદાચ પોતાની ભાષામાં બરાબર ઉત્તર દર્શાવતાં તેને આવડતું ન હોય. તરણ શિક્ષકો ખરું કારણ સમજી શકતા નથી, પણ આમાંનું છેલ્લું કારણ ધણી વાર ખરું હોય છે. વળી સારી રીતે પ્રશ્ન પૂછવા એ પણ એક કળા છે. તમારા પ્રશ્ન ધણાજ સરળ હોવા જોઈએ; એટલે તેમનું તાત્પર્ય બાળકના મનમાં તરત ઊતરવું જોઈએ. વળી તે સ્પષ્ટ અને એકજ ઉત્તર હોઈ શકે એવા હોવા જોઈએ. પ્રશ્ન જેમ અને તેમ દૂંદા અને સરળ કરવાપર અને ‘હા’ કે ‘ના’ ના ઉત્તરથી સંતુષ્ટ નહિ થતાં સંપૂર્ણ વાક્યમાં નિશ્ચિત ઉત્તર મેળવવાપર ખૂબ ધ્યાન આપવું જોઈએ. એકના એક શિષ્યને બધા કે ઘણા પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ નહિ; જોખમાં જોખ એક વાર પણ દરેકને એક પ્રશ્ન આપે એમ પૂછવા જોઈએ. ધણી શિક્ષકો પોતેજ ઉત્તર કહી દેતા હોય એમ પ્રશ્ન પૂછે છે. તમારે એવી બૂલ કરવી નહિ. કંઈક શ્રમ કર્યો વિના કોઈ પણ શિષ્ય કોઈ વિષય શીખી શકશે નહિ. શીખીને ભૂલી જવાથી કંઈ લાભ નથી; શીખીને યાદ રાખ્યાથીજ લાભ થાય છે; અને યાદ રાખવા માટે પ્રયત્ન અને ધ્યાનની જરૂર છે.”

‘તમારી નજર બધા શિષ્ય તરફ જાય એવે રીતે તમારે એકક રા

ખરી જોઈએ. જેમ તમે જરાજર ધ્યાન આપશો તેમ શિષ્યો સાવધ રહેશે, એટલે તેમનું ધ્યાન ઠેકાણે લાવવાની તમને જરૂર પડશે નહિ.'

‘ઘેરથી કામ કરી લાવવાનું આપો તો તે ધણું ન ચર્ધ જાય તેપર તમારે ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. તમને જાતે કોઈ કામ કરતાં જોઈલો વખત લાગે તેના કરતાં ત્રણ ગણો વખત છોકરીને લાગશે એ સારી પેઠે યાદ રાખવું જોઈએ. તમને અચૂક કામ કરતાં દસ મિનિટ લાગે તો બાળકને આઠો કલાક લાગશે એ વાત જૂલવી જોઈએ નહિ.’

‘તમારે તમારું મન કેળવતા રહેવું જોઈએ; તમારું મન સારી રીતે કેળવાયલું હોવાની ધણી જરૂર છે. રહેલના વખતમાં તમને ખાનગી વાચન-થી તમારું મન કેળવવાનો ધણો અવકાશ ન મળે તો જોઈલો અવકાશ મળે તેનો સંદુપયોગ કરવો જોઈએ. લાંબી રજાનો સમય સારી રીતે ગાળા શકાશે. મનને ધણો પરિશ્રમ આપવાની જરૂર નથી, પણ નિયમિત રીતે દરરોજ થોડો વખત પણ જરાજર ગાળશો તો ધણો લાભ થયા વિના રહેશે નહિ. વર્તમાનપત્રો તેમજ તમારા સમયના વિદ્વાનોના ગ્રન્થો તમારે પાંચવા જોઈએ. જેમ તમારું જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામશે અને તમારી વિચાર કરવાની શક્તિ વધશે તેમ તમારા શિક્ષણથી શિષ્યને વિશેષ લાભ થયા વિના રહેશે નહિ.’

‘વળી શિષ્યમંડળ પ્રત્યે તમારે હમેશા પુત્રપ્રેમ દર્શાવવો જોઈએ. જેવો સંબંધ પિતા અને પુત્રનો છે તેવોજ સંબંધ ગુરુ અને શિષ્યનો હોવો જોઈએ એ વાત તમારે કદી જૂલવી નહિ.’

‘તમારે યાદ રાખવું કે વર્ગ કોઈ વિષયમાં નબળો હોય તો તેનું કારણ તેમજ વર્ગમાં ઉત્સાહની ખામી હોય તો તેનું કારણ તમેજ છો. શિષ્યની શક્તિ કે મીતિ નબળી હોય તો તેને માટે તમે કેટલેક અંશે જવાબદાર છો.

‘હું હમેશા સાવધ રહું છું કે બેદરકાર?’ ‘હું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવું છું કે ઉપલક્ષ્ય?’ ‘શિષ્યના દોષ હું જરાજર સુધારું છું અને તે દોષ કેમ દૂર થાય તે હું દર્શાવું છું કે નહિ?’ ‘હું શિષ્યોને ઉત્તેજન આપું છું કે નિરાશ બનાવું છું?’ એવા પ્રશ્નો તમારે તમારા મન સાથે પૂછવા

જોઈએ. આવા પ્રશ્નો પૂછવાથી તમારા શિષ્યના જ્ઞાનની સાથે તમારા જ્ઞાનમાં પણ વધારો થશે.’

‘જે કાંઈ વિદ્યાર્થી તમને દનડતો હોય તો તેને એકાંતમાં બોલાવી શિખામણુ દેવો જોઈએ, અને તમારાપર તેનો વિશ્વાસ બેસે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આમ કરવાથી તમે તેને સુધારી શકશો તથા તેનું કલ્યાણ કરી શકશો. વળી શિષ્ય તરફ તમારો ખરો પ્રેમ હોવો જોઈએ; કૃત્રિમ પ્રેમ દર્શાવી તેમની પ્રીતિ મેળવવા કદી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ નહિ. તમારો પ્રેમ ખરો હશે તો શિષ્યનું કલ્યાણ યથા વિના રહેશે નહિ.’

‘ઘણી વાર તમને તમારા કામમાં ઘણી ઘણી મુશીબતો નડશે અને નાહમેદ યવાનાં ઘણાં કારણો મળશે. પણ જે ઉત્તમ ઉદ્દેશથી તમારે તમારો ધર્મ અનુવધાનો છે તે કદી બૂલવો નહિ. સારું બીજું વાવશે તો તેનું ફળ લાંબે વખતે પણ યથા વિના રહેશે નહિ.’

મિ. બોર્ડિલનની મુચનાઓ શિક્ષકોએ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. તેમાં ઘણી અગત્યની બાબત એ છે કે શિક્ષકે હમેશા પોતાના જ્ઞાનમાં શુદ્ધિ કરતા રહેવું જોઈએ. જ્ઞાનમાં શુદ્ધિ ચવાથી તેનું દરેક કાર્ય સુગમ થશે. વિદ્યાને સંસ્કૃત ખંડિતોએ કલ્પલતા સાથે સરખાવી છે. જેમ કલ્પલતા જે કંઈ ધમ્મ (કલ્પ) થાય તે સફળ કરે છે તેમ વિદ્યા સર્વ જનોરય સિદ્ધ કરે છે.

‘દૂરીકરોતિ કુમર્તિ વિમલીકરોતિ

ચેતશ્ચિરન્તનમયં સુલુકીકરોતિ ।

મૂતેપું કિંચ કરુણાં વહુલીકરોતિ

કિં કિં ન સાધયાવિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ॥ ’

(કુમર્તિને દૂર કરે છે, ચિત્તને સ્વચ્છ કરે છે, સાંખ્યા વખતના પાપને પી જાય છે, પ્રાણી પ્રત્યે દયા વિસ્તારે છે, કલ્પલતાની પેઠે વિદ્યા શું શું સાધતી નથી ?)

તા. ૬મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૩થી તા. ૧૦મી જાન્યુઆરી સુધીમાં ઉચ્ચ-
શ્રેણીમાં 'કોલેજ ઓફ પ્રીસેપ્ટસ' ના પ્રાઈસરોએ જુદા, જુદા વિષયો કેવી
રીતે શિખવવા તે વિષે ભાષણો આપ્યાં હતાં, તેમાંથી શિક્ષણશાસ્ત્રના વિષયને
લગતો કેટલોક સાર નીચે આપ્યો છે:—

'મિ. જી. જી. ટિન્ડલેએ 'શિક્ષકનું શાળામાં શું કર્તવ્ય છે' તે વિષયપર એ
ભાષણો આપ્યાં હતાં. પ્રથમ ભાષણમાં 'શિક્ષકે પોતાના પાઠની નોંધ સ્તરી રીતે
તૈયાર કરવી' તે વિષયપર બોલતાં તેણે જણાવ્યું હતું કે નોંધ તૈયાર આપી
હોય એવાં ધણાં પુસ્તકો મળે છે, પણ શિક્ષકે તે વાપરવાં નહિ; તેણે જાંતે
નોંધ ઠાઠવી. જરૂર લાગે તો પોતાની કાદેલી નોંધ એવાં પુસ્તકની નોંધ
સાથે સરખાવી જોવી; પણ ઉતારો કરી લેવો નહિ. તેણે ખીજી વાત એ
કહી હતી કે શિક્ષકે શિષ્યના મન અને સ્વભાવનો અભ્યાસ કરવો જોઈ-
એ. સંબંધિત શિક્ષણનો પાયો આવા અભ્યાસપરજ રહેતો છે, અને શિક્ષણ-
પદ્ધતિનાં પુસ્તકો વાંચવાથી શિક્ષક આ જાતના અભ્યાસમાંથી મુક્ત થતો
નથી. તેણે શિક્ષણપદ્ધતિનાં પુસ્તકો વાંચવા ઉપરાંત શિષ્યના મન અને સ્વ-
ભાવનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ, ને એ અભ્યાસ બરાબર કરી શકવા
માટે માનસશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. મિ. ટિન્ડલેએ ત્રીજી વાત એ
કહી હતી કે શાળાનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીને જીંદગીનાં કર્તવ્ય કરવાને લાયક બ-
નાવે એવું હોવું જોઈએ. શાળામાં તેને એવું જ્ઞાન મળવું જોઈએ અને
એવી રીતે તેનું મન કેળવાવું જોઈએ કે જીંદગીમાં ગમે તે કર્તવ્ય કરવું
પડે તેને માટે તેને કંઈ હરકત પડે નહિ. સામાન્ય રીતે લોકો હાલની કેળ-
વણીનાં પરિણામથી અસંતુષ્ટ થયા છે. સુધરેલા દેશોમાં કેળવણી ફરજિયાત
છે અને હાકરાને નિશાળે મોકલવાંજ જોઈએ એમ માન્યા સમજે છે.
પણ હવે એક વીશી થયા પછી લોકો શરીઆત કરતા થયા છે કે શાળામાં
કંઈ સારું શિક્ષણ મળતું નથી અને કેળવણી દ્વારા ઉપયોગની નથી. ખાત્ર
હાકરાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તેથી તેમનાં માન્યો હવે સંતુષ્ટ થતાં નથી, પણ
તેઓ એમ ધમ્મ છે કે જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરતાં તેમને આવડવું જોઈએ;
અર્થાત્ તેમનાં મન સારી રીતે કેળવાવાં જોઈએ. શિક્ષકે હાકરાંનાં મનમાં
ધણા વિષયોપર વિદ્વાનોના વિચારો ભરવા એટલુંજ તેનું કર્તવ્ય નથી; તેણે

તેમના મનની શક્તિઓ કેળવવી જોઈએ કે તેઓ સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકે અને જાતમહેનતથી જીવંતીનું દરેક કર્તવ્ય સારી રીતે બજાવી શકે. શાળામાં શિષ્યવાતા બધા વિષયોનું જ્ઞાન ઠંઠું વ્યવહારમાં દરેક વિદ્યાર્થીને કામ આવતું નથી. જેઓ શિક્ષકનો ધંધો ન કરવાના હોય તેમને ભૂમિતિ, અક્ષરમણિત, વગેરે વિષયો વ્યવહારમાં નકામા છે. શાળામાં અનેક વિષયો શિષ્યવવામાં આવે છે તેનો હેતુ તે વિષયનું છોકરાને જ્ઞાન આપવું એટલેજ નથી; પરંતુ તેમના મનની જુદી જુદી શક્તિઓ કેળવવાનો છે. જુદા જુદા વિષયો શીખવાથી મનની જુદી જુદી શક્તિઓ કેળવાય છે અને જાતમહેનતની ટેવ પડે છે. માટે શિક્ષકે એ ઉદ્દેશ લક્ષમાં રાખી વિષયો શિષ્યવવા જોઈએ. મનની તમામ શક્તિઓ કેળવવી, સારી ટેવ પાડવી, જાતમહેનત કરતાં શિખવવું, અને સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાની ટેવ પાડવી એજ શિક્ષકનું કર્તવ્ય હોવું જોઈએ.

ખીજી બાબતમાં મિ. રિન્ડેએ 'વર્ગનો બંદોબસ્ત' એ વિષયપર પોતાના વિચાર દર્શાવ્યા હતા. તેણે આ સંબંધમાં કહ્યું હતું કે વર્ગમાં બંદોબસ્તનો આધાર શિક્ષકના પોતાનાજ ગુણપર છે. તેણે શિષ્યના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરી તેમને સ્વાધીન રાખવા જોઈએ. શિષ્યવર્ગપર સારા શિક્ષકનો દાખ વધીકરણના મન્ત્ર જેવો છે. જે શિક્ષક શિષ્યનું બધું ધ્યાન પાઠપરજ લીન કરી શકે તો તે તેમને સારી રીતે કાળુમાં રાખી શકે. તેણે શિક્ષા કે ધનામને વિચાર ગૌરવ રાખવો અને પાઠમાં શિષ્યના ચિત્તને લીન કરવાનું વિચારનેજ પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ. અગાઉના કરતાં હાલ બાળસ્વભાવમાં ધણો ફેર પડ્યો છે. શિક્ષક અને શિષ્ય વચ્ચે વૈરભાવના જૂના વિચારો હવે ના જુદા થયા છે; અને એવા વિચારો જેથી ફરીથી જીવતા થાય અને શિષ્યને શાળા તરફ નાખુથી ઉત્પન્ન થાય એવી પદ્ધતિ યોજાવી એ જૂલમરેણું છે. જે વર્ગમાં પાઠ શીખતી વખતે છોકરાં ઉભેલી જણાય અને પાઠમાં રસ લેતાં માલમ પડે તે વર્ગનો બંદોબસ્ત મારો સમજવો. એવો બંદોબસ્ત હોય ત્યારે નિશાળ છોકરાંને બંદિખાના જેવી લાગતી નથી, પણ આનંદનું સ્થાન થઈ પડે છે.

છેગ્યાંડના એક ધન્સ્પેક્ટરે ઇતિહાસ અને બુજોળના શિક્ષણ વિષે નીચે પ્રમાણે વિચાર દર્શાવ્યા છે:—

‘દરેક વર્ષે ધોરણમાં નક્કી કરેલા વિષયોજ શિખવ્યા કરવા એ શિક્ષકનું કામ છે એમ સમજવું બૂલભરેલું છે. ચાલતા સમયનો ઇતિહાસ અને તેના સંબંધની બુજોળ શિખવવાથી વિષયમાં ધણો રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. હાલના સમયને લગતા વિષયો, જેવા કે હમા એટ્વર્ડ રાખનો રાજ્યાભિષેક, દરબાર, સોમાલિ લેન્ડ, મોરોકકોને લગતી હાલની હકીકત, વગેરે શિખવવાથી ધણો લાભ થશે. ‘વોટર્સ’ ની લડાઈની હકીકત કરતાં ‘પાસોમે’ટમાં બજેટની તકરાર’ એ વિષયનું જ્ઞાન છોકરાંને વિશેષ રસિક અને લાભકારક થશે. સાંપ્રત કાળના ઐતિહાસિક બનાવો જે દેશને લગતા હોય તે દેશની બુજોળ શિખવવી જોઈએ. મેસિડોનીઆની સરહદ ઉપરના બનાવોની માહિતી આપતી વખતે તે દેશની બુજોળ શિખવવી જોઈએ, તથા ઐતિહાસિક બનાવોને દેશની કુદરતી રચના તથા રિયતિ સાથે કેવો સંબંધ છે તે સમજાવવું જોઈએ.

આ કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ કે શિક્ષકે પ્રાચીન સમયનોજ ઇતિહાસ શિખવ્યા કરવો અને હાલ દુનીઆના જુદા જુદા ભાગોમાં શું બને છે તેથી છોકરાંને અભ્યાસમાં રાખવાં એ બૂલભરેલું છે. શિક્ષકોએ જાતે વર્તમાન-પત્રો વાંચી સાંપ્રત સમયના બનાવોથી છોકરાંને વાકેફ કરવાં જોઈએ.

‘ધિ નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશન’ ની મુંબઈની શાખાના ૧૯૦૨-૦૩ ના વાર્ષિક રિપોર્ટની એક નકલ એસોસિએશનના મેનેજીંગ ઓફિસર સર્કેટરી રા. મદનલાલ લલ્લુભાઈ મુનસિફ તરફથી મળી છે, તે પરથી એ નંડગી ફેળવણીના ઉત્તેજનને માટે કેવું સ્તુત્ય કાર્ય કરે છે તે સ્પષ્ટ જણાય છે. તે અંગ્રેજી, મરાઠી, તથા ગુજરાતી ભાષામાં વિવિધ વિષયોપર સ્પર્ધાથી નિબંધો લખાવે છે તથા વક્રત્વશક્તિને ઉત્તેજન આપવા માટે ભાષણો કરાવે છે, અને સુપ્રસિદ્ધ પરીક્ષકદ્વારા તે નિબંધ અને ભાષણોની પરીક્ષા કરાવી જેમના નિબંધ કે ભાષણો ઉત્તમ માલમ પડે તેમને ધનામ આપે છે. સને ૧૯૦૨-૦૩ ની સાલમાં ૧૧૫ નિબંધો મંડગી તરફ આવ્યા હતા,

તેમાં ૧૪ અંગ્રેજી બાપામાં, ૨૬ ગરાડી બાપામાં, અને ૭૫ ગુજરાતી બાપામાં લખાવણ હતી. તેમાંથી ઉત્તમ નિબંધો લખનારાઓને નીચે મુજબ ઇનામ આપવામાં આવ્યાં હતાં:-

૧જું ઇનામ મંગળીના અધ્યક્ષ શ્રી ઓનરેબલ સર ચાર્લ્સ ઓલિવન્ટ કે. સી. આઇ. ઈ. એ કાઢ્યું હતું. 'મૌન એ ગુપ્ત છે અને વચન રહ્યું છે' એ વિષય ઉપર અંગ્રેજીમાં પહેલા ત્રણ સર્વગી શ્રેષ્ઠ નિબંધ લખનારાઓને રૂ. ૪૦, ૨૦, અને ૧૫ નાં ઇનામો આપવાનાં હતાં. એ ત્રણ ઇનામો અર્જુન રામરાવ શિરાહે (મુંબઈ), જહાંગીર જમનશા વઝીર (મુંબઈ), અને રણુ-છોડલાલ બાપાનાલ (ભુવનગર)ને મળ્યાં હતાં.

૨જું ઇનામ રૂ. ૫૦)નું શેઠ ત્રિભોવનદાસ મંગળદાસ નથુભાઈ તરફથી હતું. 'શ્રીઓના પતિ પ્રત્યેના હૃદય સમર્પન' એ વિષયપર ઇંગ્રેજીમાં નિબંધ લખવાના હતા. શ્રીપુરુષ બંનેને નિબંધ લખવાની જૂદ દલીલ મિલિસ કે. સદ્વિવત્પન, એમ. એ. (મદ્રાસ) અને મનસુખરાય અનન્તજી વંશુ (જુનાગઢ) એ બે જણ નેરફથીજ નિબંધો મળ્યા હતા, તેમાંથી પરીક્ષાએ મિલિસ સદ્વિવત્પનને નિબંધ ઇનામને લાયક ઠેરવ્યો હતો.

૩જું ઇનામ રૂ. ૫૦)નું શેઠ ત્રિભોવનદાસ મંગળદાસ નથુભાઈ તરફથી હતું. 'કિન્ડર્ગાર્ટનપદ્ધતિ અને હિંદુસ્તાનમાં તેને હોશિયાર હરવાનો ઉત્તમ ઉપાય' એ વિષયપર નિબંધ માગ્યા હતા. એ નિબંધ લખવાની જૂદ માત્ર શ્રીઓનેજ હતી. ફક્ત એક જણ નિબંધ લખી મોકલ્યો હતો, અને તેને શ્રી ઓનરેબલ મિ. ઇ. જાદવજી એમ. એ. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન અને જ્ઞાન જહાદુર ડિ. આર. ચિત્તગર એ પરીક્ષકોએ તપાસી ઇનામને માટે નાલાયક ઠેરવ્યો હતો.

૪જું ઇનામ રૂ. ૨૫)નું મંગળીના એક ગૃહસ્થે ગવર્નર સાહેબનાં પત્ની કે. જી. નોર્થકોટને નામે 'કૃષ્ણવણી પાનેલા પુરોએ અવધાનને સમય શી રીતે ગાળવો' એ વિષયપર ઇંગ્રેજીમાં નિબંધ લખાવણ કાઢ્યું હતું. એ નિબંધ પણ

હોંકર (વડોદરા) નો નિબંધ ઉત્તમ માત્રમ પડવાથી તેમને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું.

૫મું ઇનામ રૂ. ૧૫)નું મંડળીના એક ગૃહસ્થે મિસ. ઇ. એ. મૅનિંગને નામે 'ગૃહસ્થનાં આવશ્યક કારણો' એ વિષયપર ઇંગ્લેન્ડમાં નિબંધ લખાવવા કાઢ્યું હતું. એમાં સ્પર્ધા કરવાની છૂટ માત્ર શાળાની કન્યાઓને જ હતી. ડોઈ કન્યા તરફથી નિબંધ નહિ આવવાથી ઇનામનો ઉપયોગ ખીજી રીતે કરવામાં આવ્યો હતો.

૬મું ઇનામ રૂ. ૨૫)નું મંડળીના એક ગૃહસ્થે પ્રોફેસર મેક્સમ્યુલરને નામે 'આપલ્યા મુશિક્ષિત સ્ત્રિયા રિકામા વેઝ કોળત્યા રીતીનેં ઘાઝવિતાત, વ તો ત્યાંનીં વસ્તુનઃ કસા ઘાલવાવા' (આપણી મુશિક્ષિત સ્ત્રીઓ નામો વખતે ઇર્ષ રીતે ગાળે છે અને તે વસ્તુનઃ ઇર્ષ રીતે ગાળવો જોઈએ) એ વિષયપર મરાઠીમાં નિબંધ લખાવવા માટે કાઢ્યું હતું. આ નિબંધ લખવાની સ્ત્રીઓને જ છૂટ હતી. અગીયાર નિબંધમાંથી સમુલ્લખાઈ દેર (વડોદરા)નો નિબંધ ઉત્તમ હોવાથી તેને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું. પરીક્ષકોને સમુલ્લખાઈના નિબંધ એટલો ખુબી સરસ લાગ્યો હતો કે ખીજાં ૩. ૧૫) તેઓએ તેને આપવાની મંડળીને બક્ષામણુ કરી હતી.

૭મું ઇનામ રૂ. ૨૦)નું મંડળીના એક ગૃહસ્થે ડૉક્ટર રામકૃષ્ણ ગોષાળ મેઘારકરને નામે 'સ્ત્રીશિક્ષકાંચી દર્શીંચી સ્થિતિ કસી આહે, વ તો કોળત્યા રીતીનેં મુધારાચી' (સ્ત્રીશિક્ષકોની હાલની સ્થિતિ કેવી છે અને તે ઇર્ષ રીતે મુધારા) એ વિષય ઉપર મરાઠીમાં નિબંધ લખાવવા માટે કાઢ્યું હતું. માત્ર સ્ત્રીશિક્ષકોને જ આ નિબંધ લખવાની છૂટ હતી. ત્રણ જણ તરફથી નિબંધો મળ્યા હતા, તેમાંથી નર્મદાખ. ઇ કેશકર, અ. હમદનગરની હેડ મિસ્ટ્રેસનો નિબંધ પરીક્ષકોને ઉત્તમ માત્રમ પડવાથી તે બાઈને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું.

૮મું ઇનામ રૂ. ૧૫)નું મંડળીના એક ગૃહસ્થે ડૉક્ટર આત્મારામ પાંડુરંગને નામે 'સંજારાંત કોળત્યા રીતીનેં વાગલેં અસતતં સુલ

દોઈઠ' (સંસારમાં કર્મ રીતે રહેતાં મુખ યાપ) એ વિષય ઉપર મહાદીમાં નિબંધ લખાવવા માટે દાદયું હતું. શાળામાં બણતી કન્યાઓનેજ એ નિબંધ લખવાની છૂટ હતી. રાવપરા કન્યાશાળા (વડોદરા) ની મિસ રાંધાબાઈ પવરનો નિબંધ ૪ નિબંધોમાં ઉત્તમ માલમ પડવાથી એ કન્યાને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું.

૯મું ઇનામ ૩. ૨૫)નું મંડળીના એક ગૃહસ્થે મિ. દાદાભાઈ નવરોજીને નામે 'શીખેલી સ્ત્રીઓ પોતાનો નવરાસનો વખત હાલ કેમ ગાળે છે અને તે કેમ ગાળવો જોઈએ' એ વિષયપર ગુજરાતીમાં નિબંધ લખાવવા દાદયું હતું, અને સ્ત્રીઓનેજ સ્પર્ધા દરવાની છૂટ હતી. ૨૬ જણ તરફથી નિબંધો લખી મોકલવામાં આવ્યા હતા, તેમાંથી ગુલામ હરિભાઈ (રફૂલ મિસ્ત્રેસ, કાળકા દેવી કન્યાશાળા, મુંગઈ) નો નિબંધ પરીક્ષકોને ઉત્તમ માલમ પડવાથી તેને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું. ૩. ૧૫)નું બીજા નંબરનું ઇનામ મંડળીએ મિસિસ મીડીઆઈ સોરાબજી આદરજી દલાલ (ભરથ)ને આપ્યું હતું.

૧૦મું ઇનામ ૩. ૨૦)નું મંડળીના એક ગૃહસ્થે મિસ મેરિ કાપ્પેન્ડર નેશનલ ઇન્ડિયન ઍસોસિએશનની સ્થાપનારને નામે, 'દાલની સ્ત્રીશિક્ષણની સ્થિતિ કેવી છે તે તે કેમ સુધારી શકાય' એ વિષય ઉપર ગુજરાતીમાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને આપવા દાદયું હતું. સ્ત્રીશિક્ષકોનેજ આ નિબંધ લખવાની છૂટ હતી. ૧૧ જણ તરફથી નિબંધ આવ્યા હતા, તેમાંથી બાર્ડ રતન નરોત્તમ (સીખેલી, મુરત ગિરફો) નો નિબંધ ઉત્તમ માલમ પડવાથી તેને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું. પરીક્ષક મિ. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ. એ. એલ. એલ. બી. એ આ નિબંધ મંડળીને ખરચે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાની બલામણુ કરી હતી. વળી નિબંધ લખનારની મૂચનાઓ કેળવણીખાતાના અધિકારીઓને જણાવવા માટે પણ મિ. ઝવેરીએ મંડળીને બલામણુ કરી હતી.

૧૧મું ઇનામ ૩. ૧૫)નું મરદુમ મિ. સોરાબજી સાપુરજી બંગાળીને નામે મંડળીના એક ગૃહસ્થે 'સંસાર મુંખ વધારવાનાં આવશ્યક સાધનો' એ વિષય ઉપર ગુજરાતીમાં ઉત્તમ નિબંધ રચનારને આપવા દાદયું હતું શાળામાં

આનુતી કન્યાઓનેજ આ નિબંધ લખવાની છૂટ હતી. ૧૮ નિબંધોમાંથી અમીરખા અનન્તરાય (વડોદરા)નો નિબંધ ઉત્તમ, હોવાથી તેને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું.

૧૨મું ઇનામ રૂ. ૨૫)નું ધિ આનરેબલ સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ નાઈટ, મંડળીનાં બ્રૅન્ડ આનરરિ સેક્રેટરીએ રોહ દામોદરદાસ ગોરધનદાસ સુખડવાળાને નામે ક'ટ્યું હતું. 'છોટારા ઉઘેરવાના શાનની જરૂર' એ વિષયપર અંગ્રેજી, મરાઠી, ગુજરાતી, કે ઉર્દુ બાણમાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને આ ઇનામ આપવાનું હતું. સ્ત્રીઓનેજ સ્પર્ધામાં જીતવાની છૂટ હતી. અંગ્રેજીમાં ૧, મરાઠીમાં ૮, અને ગુજરાતીમાં ૨૦ નિબંધો લખી મોકલવામાં આવ્યા હતા. ઉર્દુમાં કોઈએ નિબંધ લખી મોકલ્યો ન હતો. કેટલાક નિબંધો એવા ઉત્તમ હતા કે પરીક્ષકોતી લલામણુથી રૂ. ૪૫) મૂળ રકમમાં જીમેરી વીસ વીસ રૂપિયાનાં ત્રણ ઇનામો કરી નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં હતાં:—

• મિસ કુંવરબાઈ બરજેરજી એલ્લજીને અંગ્રેજી બાણમાં ઉત્તમ નિબંધ લખવા માટે.

મિસ અંબુતાર્ક પુણેકરને મરાઠી નિબંધ માટે.

મિસ ગુલાબ હરિભાઈ શાહને ગુજરાતી નિબંધ માટે.

મંડળી તરફથી વક્તૃત્વશક્તિને ઉત્તેજન આપવાના હેતુથી. ઉત્તમ વક્તાને નીચે પ્રમાણે ઇનામો આપવામાં આવ્યાં હતાં:—

• અંગ્રેજી ઇનામ—મંડળીના એક ગૃહસ્થે ધિ આનરેબલ સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ નાઈટને નામે રૂ. ૨૦)નું ઇનામ કાઢ્યું હતું. 'મોટી ઉમ્મરની હિંદુ કે યુસલમાન છોકરીઓને શાજર છોડ્યા પછી અભ્યાસ જારી રાખવામાં પડતી અડચણો અને તે શી રીતે દૂર કરી શકાય' એ આપણો વિષય હતો. માત્ર સ્ત્રીઓનેજ સ્પર્ધા કરવાની છૂટ હતી. ફક્ત એજ સ્ત્રીઓએ એ વિષયપર લખણ કર્યું હતું: (૧) મિસ તેહનિના પેસ્ટનજી પાવરી (મુંબઈ) અને (૨) મિસિસ અ.નંદીયાજી પ્રભુ દેસાઈ (વડોદરા). પરીક્ષકોએ મિસ તેહનિનાને ઇનામને માટે ચોખ્ખા મણુવાથી તેને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું. મિસિસ આનંદીયાજી પ્રભુ દેસાઈ પાસે એક નિબંધ લખાની એક ગૃહસ્થે

મિસ ઇ. એ. મૅનિંગના નામથી ઇનામ આપવા કહ્યું, તેથી એ ઇનામ પરીક્ષકોના અભિપ્રાયથી એ સ્ત્રીને આપવામાં આવ્યું હતું.

મરેડી ઇનામ—મૅડગીના એક ગૃહસ્થે મરહુમ ધિ ઑનરેબલ મિ. ઝવેરીલાલ ઉમીઆશંકર યાચિકને નામે રૂ. ૨૦૦નું ઇનામ કાઢ્યું હતું. ‘માતાએ બાળકને કેવી રીતે શિક્ષણ આપવું કે તેનું શરીર અને બુદ્ધિ સારી રીતે કેળવાય,’ એ ભાષણનો વિષય હતો. મરણી અને બીજાં કારણોને લીધે જે સ્ત્રીઓએ ભાષણ આપવા આવવા લખ્યું હતું તેઓ આવી નહિ શકવાથી મૅડગીએ મિસિસ કારીઆર્થ હલેકર, વડોદરાની મરાઠી શાળાની મુખ્ય સ્ત્રી. શિક્ષકને ભાષણ આપવા વિનંતિ કરી હતી. તેણે લખી લાવી નિમંષ વાંચ્યો, તે પરીક્ષકોને ઉત્તમ લાગવાથી તેને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું.

ગુજરાતી ઇનામ—મૅડગીના એક ગૃહસ્થે રૂ. ૨૦૦નું ઇનામ મરહુમ મિ. કમલદાસ મળાજીને નામે કાઢ્યું હતું. ‘માએ બાળકોને કેમ કેળવવાં કે તેમનાં શરીર અને બુદ્ધિ ખીતે’ એ વિષયપર ઉત્તમ ભાષણ કરનારને એ ઇનામ આપવાનું હતું. માત્ર સ્ત્રીઓને જ સ્પર્ધામાં ગિતરવાની છૂટ હતી. તથા સ્ત્રીઓ સ્પર્ધામાં ગિતરી હતી, તેમાંથી બાર્થ શુભામ દરિબાર્થ ગ્રાહને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું. બીજા એ સ્ત્રીઓ, મિસિસ ‘માલોકબાર્થ’ દલાનજી દવિ અને બાઈ સુરજ ન્યેષ્ટારામ (વડોદરા) એ દરેકને રૂ. ૧૫૦નું ઇનામ પરીક્ષકોની બલામણુથી આપવામાં આવ્યું હતું. એ ઇનામો મરહુમ રાજા રામભોલનરાય અને ધિ ઑનરેબલ ડૉક્ટર જૉન પોસનને નામે આપવામાં આવ્યાં હતાં.

બધાં મળીને આશરે રૂ. ૫૫૦૦નાં ઇનામો આપવામાં આવ્યાં હતાં, અને મૅડગીની મેનેજિંગ કમિટી આશા રાખે છે કે આવતા વર્ષે સારું પણ એટલી રકમ તેઓ એકઠી કરી શકશે.

ઉપર પ્રમાણે એ મૅડગીના વાર્ષિક રિપોર્ટનો સંક્ષિપ્ત વૃત્તાન્ત છે. એ વિશે અમારો મત એવો છે કે આવી રીતે નિમંષો રચાવી કે ભાષણો કન્યાની અંગ્રેજી, મરાઠી, અને ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસકોને ઉત્તેજન આપવું એ વાતું સારું કામ છે. પરંતુ મરાઠી અને ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ

લખનારા કે લાપણ કરનારા પુરુષોની સંખ્યા બહુ નથી, માટે એ બા-
પામાં બધાં છતાં માત્ર સ્ત્રીઓનેજ માટે રાખવાને બદલે પુરુષોને, માટે
થોડાંક રાખવામાં આવશે તો લાભ થશે. કિન્ડર્ગાર્ટન જેવા વિષયપર
છતાંમી નિર્મલ લખવા સ્પર્ધા કરવાની છૂટ માત્ર સ્ત્રીઓનેજ આપવી યોગ્ય
નથી. જે વિષયપર લખનાર પુરુષોએજ પણ ધણા ન મળી શકે તે
વિષય લખવાની છૂટ સ્ત્રીપુરુષ બંનેને રાખવી જોઈએ. પુરુષની ખામતમાં
જરૂર લાગે તો અમુક વયની મર્યાદા રાખવી જોઈએ. વળી પ્રાથમિક શા-
ળાનાં નવાં ધોરણોને લગતા દેટલાક વિષયપર ઉત્તમ શિક્ષણસરણિને અનુસ-
રીને નિર્મલ રચાવવામાં આવશે ને તે રચવાની છૂટ અમુક વયના કે અમુક
વર્ષપર્યન્તના ટ્રેન્ડ સ્કોલરને આપવામાં આવશે તો તેથી તેવા શિક્ષકોમાં
વાંચવાનો શોખ વધશે અને પ્રાથમિક કેળવણીને લાભ થશે. હાલમાં પ્રાથમિક
શાળામાં ધણા શિક્ષકો શાળા છોડ્યા પછી અભ્યાસ ભરી રાખતા નથી
તેવા શિક્ષકોને આત્રા ઉત્તેજનથી કંઈક વાંચવાનું મન થશે, અને તેથી
શિક્ષકર્મને પણ લાભ થશે.

ન્યાયશાસ્ત્ર.

૭૫૪૨૨. (ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૪૮ થી.)

આ પ્રમુખ પાઠ્યશાસ્ત્ર નૈયાયિકો ન્યાયના બે પ્રકાર પાડે છે. પહેલામાં
વિશિષ્ટ પદાર્થોના અવલોકનથી તેમને ધર્મ શોધી કાઢી તે ધર્મ તેવા સર્વ
પદાર્થોને લાલુ પાડવામાં આવે છે. આ પ્રકાર દર્શનવામાં વિશિષ્ટ વાક્યો
ઉપરથી સામાન્ય વાક્ય ઉપર ઊતરવામાં આવે છે. આ ન્યાયને વ્યાપ્તિ-
ન્યાય (ઇન્ડક્શન) કહે છે. બીજા પ્રકારમાં સામાન્ય વાક્ય ઉપરથી વિ-
શિષ્ટ વાક્ય ઉપર અવધ છે. આ પ્રકારને પરામર્શન્યાય કે અનુમાન
(ડિડક્શન) કહે છે. પાઠ્યશાસ્ત્ર વિદ્વાનો ઓક નૈયાયિક એન્ટિસ્ટોટલને અનુ-
સરી પરામર્શન્યાય ત્રણ વાક્યોથી દર્શાવે છે. એમાં એ આધારમૂલ વાક્યો
પરથી ત્રીજા વાક્ય ઉપર અવાય છે.

(૧) ત્રીજા સિદ્ધિ કથનોગી છે. —

(૨) રૂપીઓ એક સિક્કો છે, ૮૯

(૩) માટે રૂપીઓ ઉપયોગી છે.

આમાં પહેલાં બે વાક્યો આધારભૂત વાક્યો છે, અને હેતુ વાક્ય નિગમનવાક્ય છે. પહેલાં આધારભૂત વાક્યમાં વ્યાપ્તિ (ત્યાં જ્યાં સિક્કો છે ત્યાં ત્યાં ઉપયોગી પણું છે) અન્તર્ભૂત હોવાથી તેને વ્યાપ્તિવાક્ય કહે છે; અને બીજાને હેતુવાક્ય કહે છે. *અન્તર્ભૂત નિગમન છે*

હવે બે પ્રશ્ન ઊઠે છે. પ્રથમ એ કે પાશ્ચાત્ય નૈયાયિકો જેમ ન્યાયના વ્યાપ્તિન્યાય અને અનુમાન એવા બે પ્રકારો પાડે છે તેમ સંસ્કૃત નૈયાયિકો એ બે પ્રકારને પૃથક્ રજૂ છે કે નહિ, અને બીજો એ કે પાશ્ચાત્ય નૈયાયિકોનું અનુમાનવાક્ય ત્રણ અવયવવાક્યોનું બનેલું છે અને સંસ્કૃત નૈયાયિકોનું અનુમાનવાક્ય પાંચ અવયવવાક્યોથી થાય છે, તો એ બેમાં તારતમ્ય શું છે અને કઈ પદ્ધતિ વધારે સારી છે.

પ્રથમ પહેલાં પ્રશ્નનો વિચાર કરીએ. વ્યાપ્તિન્યાય શું છે તે સંસ્કૃત નૈયાયિકો બજાવતા હતા, પરંતુ તેઓ તેને પૃથક્ ગણતા નહતા; અનુમાનનું મત ધન ગણતા હતા. વ્યાપ્તિજ્ઞાનમાં બે જાગત આવશ્યક છે—(૧) હેતુ અને સાધ્યનું સાહચર્ય અને (૨) વ્યભિચારજ્ઞાનરિરહ, એટલે એ સાહચર્યનો કોઈ પણ સ્થળે ખાધ છે એવા જ્ઞાનનો અભાવ. હવે વ્યભિચારજ્ઞાન બે પ્રકારનું હોય—હેતુ અને સાધ્યનું સાહચર્ય નથી એવો નિશ્ચય કે સંશય, અર્થાત્ દ્વિભિચારનિશ્ચય કે વ્યભિચારસંશય. વેળા વ્યભિચારનિશ્ચય પણ પ્રમાણયુક્ત કે દૂષિત હોય. જો વ્યભિચારનિશ્ચય પ્રમાણયુક્ત હોય તો વ્યાપ્તિને ખાધ આવે છે. પણ વ્યભિચારનિશ્ચય દૂષિત હોય કે વ્યભિચારનો નિશ્ચય નહિ પણ સંશય હોય તો એવો વ્યભિચારનિશ્ચય કે વ્યભિચારસંશય બે રીતે દૂર થઈ શકે છે, સ્વાભાવિક જ્ઞાનથી કે તર્કથી. જેમ સ્વાભાવિક જ્ઞાનથી સુક્રિયાંનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો ખર્ગજ લાગે છે તે તેને માટે વિશેષ પ્રમાણની અપેક્ષા રહેતી નથી, તેમ વ્યભિચારનિશ્ચય કે વ્યભિચારસંશય એવો દૂષિત હોય કે તે હોય પત્યક્ષ જ હોય, એટલે આપણને સ્વાભાવિક જ્ઞાનથી જ બહાર આવે, તો તે અજાણ વિશેષ જ્ઞાનની કે પ્રમાણની જરૂર મળતી નથી. પણ તે એ

વો દૂષિત ન હોય તો તેને દૂર કરવા નૈયાયિકો એક પ્રકારની ન્યાયરી-
 તિનો પ્રયોગ કરે છે તેને તેઓ તર્ક કહે છે. ૬ ખસા તરફે ધારો કે કાઈ
 પુરુષ પર્વત ઉપર ધૂમ જીએ છે અને તેપરથી વર્ષિનું અનુમાન કરવા
 ઇચ્છે છે. તે આ પ્રમાણે પ્રતિગાવાક્ય અને હેતુવાક્ય કહી બતાવે છે,
 'પર્વત વર્ષિવાળો છે, ધૂમવાળો છે તેથી,' અને પછી જ્યાં જ્યાં ધૂમ છે
 ત્યાં ત્યાં વર્ષિ છે' એ અન્યવ્યાપ્તિવાક્ય કહે છે. પણ પ્રતિપક્ષી એ વ્યાપ્તિ
 કણુક કરતો નથી. ત્યારે હવે એ વ્યાપ્તિ ખરી છે એમ એણે શી રીતે સિદ્ધ
 કર્યું? જ્યાંસુધી વ્યાપ્તિ સિદ્ધ થઈ નથી ત્યાંસુધી પર્વતપર વર્ષિ છે એમ અનુ-
 માન કરી શકાશે નહિ. ત્યારે પ્રતિપક્ષી વ્યાપ્તિનો જે અભાવ કહે છે, અર્થાત્
 પર્વતપર ધૂમ છે તોપણ વર્ષિ નથી એમ વદન્યભાવ કહે છે, તે દલીલની ખાતર
 માની લઈ વ્યાપ્તિ સિદ્ધ કરવા માટે એને વદન્યભાવપરથી અનુમાનદ્વારા ધૂમા-
 ભાવ સિદ્ધ કરવો પડશે. તે અનુમાન આ પ્રમાણે થશે. પર્વત ધૂમાભાવવાળો
 છે, વદન્યભાવવાળો છે તેથી, જ્યાં જ્યાં વદન્યભાવ છે ત્યાં ત્યાં ધૂમાભાવ છે;
 વગેરે. જો પ્રતિપક્ષી આ વ્યાપ્તિ કણુક ન કરે તો તેને પૂછવું કે જ્યાં વ-
 દન્યભાવ છે ત્યાં ધૂમ હોય એવો એક પણ દદ્યન્ત રજી કરો. આ તેનાથી
 કરી શકાશે નહિ, કેમકે ધૂમ વર્ષિનું કારણ હોવાથી તે વગર રહી શકેજ નહિ.
 હવે ધૂમાભાવ તો દેખીતોજ અયુક્ત છે; કેમકે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી વિરદ્ધ
 છે. ધૂમ પ્રત્યક્ષ છે તો ધૂમાભાવ કેમ કણુક કરાય? ત્યારે પર્વત ધૂમા-
 ભાવવાળો, એ એ જે પરિશીલ્યાન્યાન્યું તે પર્વત ધૂમવાળો છે એ પ્રત્યક્ષ
 જ્ઞાનથી વિરદ્ધ છે. પરિણામ આ પ્રમાણે અયુક્ત છે, માટે જે સ્વીકારેલી
 બાબત એટલે વદન્યભાવપરથી અયુક્ત પરિણામ આન્યું તે પણ અયુક્તજ
 હોવી જોઈએ; માટે એ સ્વીકારેલી વાતથી ઉઘટી એટલે 'પર્વત વર્ષિવાળો
 છે' એમ ખરી હોવી જોઈએ. આદિ વદન્યભાવ જે વ્યાપ્ત છે તેના આ-
 રોપ (માની લેવા)થી ધૂમાભાવ જે વ્યાપક છે તેનો આરોપ સિદ્ધ થયો.
 વ્યાપ્યારોપપરથી વ્યાપકના આરોપને તર્ક કહે છે; વદન્યભાવ સ્વીકારવાથી
 ધૂમાભાવ જે સિદ્ધ થયો તે તર્ક એ અસત્યજ્ઞાન છે, કેમકે પ્રયત્ન દર્શનથી
 વિરદ્ધ છે, માટે એનો સમાવેશ નૈયાયિકો અપ્રમા એટલે અવયાર્થ જ્ઞાનમાં
 કરે છે. આ પ્રમાણે તર્કથી નૈયાયિકો વ્યાપ્તિનો સંશય દૂર કરે છે. આ

તર્કરીતિ ઓક નૈયાયિકાની ' શિક્ષણિયો ઓક ઓસરમ્ ' (પ્રમાણનાં
 વિતાર્યપ્રસંગ) રીતિ છે. એક રીતિથી યુક્તિરૂપે પહેલી ઓપડીના
 ૬, ૭, ૧૧, ૧૯, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૯, ૩૯, ૪૦, સિદ્ધાન્તો સિદ્ધ થયા
 છે. વ્યાપ્તિનું જ્ઞાન તો હેતુ અને સાધના. સાહચર્યજ્ઞાનથીજ થાય છે, તે
 હંક તર્કથી થતું નથી. તર્કથી તો વ્યાપ્તિનો સંઘર્ષ દૂર થાય છે, અથવા
 વ્યભિચારવિરહ સિદ્ધ થાય છે. વ્યભિચારવિરહ સિદ્ધ થવાથી સાહચર્યજ્ઞાન દૃઢ
 થાય છે અને તેથી વ્યાપ્તિજ્ઞાન થાય છે. એરિસ્ટોટલના મત પ્રમાણે વ્યાપ્તિ-
 ન્યાય (ઇન્ડક્શન) એ માત્ર ચયચય અનુમાનનો પ્રકાર છે. મિત્ર વરેરે
 હાજના પાત્ર તથા નૈયાયિકો વ્યાપ્તિન્યાયને પરામર્શન્યાયથી જુદાજ પ્રકારનો ન્યાય
 સમજે છે. સંસ્કૃત નૈયાયિકો વ્યાપ્તિજ્ઞાનને અનુમાનનો પ્રકાર ગણતા નથી,
 પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ એક પ્રકારનું અલૌકિક પ્રત્યક્ષ જેને તેઓ સામાન્ય-
 લક્ષણપ્રત્યાસત્તિ કહે છે તેનાથી વ્યાપ્તિજ્ઞાન થાય છે એમ ગણે છે. એટલે,
 ધૂમ અને અગ્નિનો બાહ્યેન્દ્રિયો સાથે સંનિકર્ષ (સંબંધ) થતો નથી તો
 વ્યાપ્તિપ્રદ શી રીતે થાય (સકાલવદ્ધિધૂમયોરસંનિકર્ષાત્ કંથં
 વ્યાપ્તિપ્રદઃ) એવો પૂર્વપક્ષ કોઈ ઉઠાવે તો તેનું સમાધાન નૈયાયિકો
 એમ કરે છે કે ધૂમત્વ અને વર્ણિત્વરૂપ સામાન્યલક્ષણસંનિકર્ષથી સકળ
 ધૂમ અને વર્ણિત્વના જ્ઞાનનો સંભવ છે. જેમ ધૈર્યત્વરૂપ સામાન્યલક્ષણ-
 સંનિકર્ષથી તેના સકળ આશ્રય ઘટનું જ્ઞાન અલૌકિક પ્રત્યક્ષથી થાય છે,
 તેમ ધૂમ અને અગ્નિનો સંબંધ સ્વાભાવિક છે એમાં હંક ઉપરિધિ (પ્ર-
 ચોક્ષ) નથી. એવા સંસ્કારની મદદવડે—વારંવાર ધૂમ અને અગ્નિને સાથે
 જોવાથી જે સંસ્કાર થાય છે તેની મદદવડે—સાહચર્યમાદિપ્રત્યક્ષથીજ ધૂમ
 અને અગ્નિની વ્યાપ્તિ નિર્ધારાય છે એમ કેશવમિશ્રનું મત છે. આ પ્રમાણે
 આપણા જે પ્રશ્નમાર્ગ પહેલા પ્રશ્નનું નિરાકરણ એવું થાય છે કે પાશ્વર્ય
 વિદ્વાનોની માફક સંસ્કૃત નૈયાયિકો વ્યાપ્તિન્યાય (ઇન્ડક્શન) અને પરામર્શ-
 ન્યાય (ડિડક્શન) ને બે જુદા પ્રકાર સમજતા ન હતા, વ્યાપ્તિજ્ઞાનને અ-
 નુમાનનું સાધન ગણતા હતા અને વ્યાપ્તિજ્ઞાન અલૌકિક પ્રત્યક્ષથી (એટલે
 બાહ્યેન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષથી નહિ, પણ આન્તરેન્દ્રિય જે મન તરફનું પ્રત્યક્ષ
 લક્ષી) થાય છે એમ સમજતા હતા.

હવે ખીજા પ્રશ્નનો વિચાર કરીએ. સંસ્કૃત નૈયાયિકો પંચાવયવ અનુમાનનો પ્રયોગ કરે છે અને એરિસ્ટોટલ અને તેના અનુયાયીઓ અવયવ અનુમાનનો પ્રયોગ કરે છે, અને બંને પદ્ધતિથી યોગ્ય સિદ્ધાન્તપર અંજાય છે, ત્યારે પંચાવયવમાં એ નિર્ણયક હોવા જોઈએ કે અવયવમાં એ અપૂર્ણ હોવા જોઈએ એમ પ્રથમ દૃષ્ટિથી જોતાં લાગે છે, પણ વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં એમાંથી એકે પક્ષ ખરો નથી. મનુષ્યમન સર્વ સ્થલે સમાન છે અને પ્રાચ્ય તથા પાશ્ચાત્ય નૈયાયિકોના વિચારનિયમો સરખાજ છે, પણ તે દૃષ્ટાવવાની રીતમાં ફેર પડે તેમાં નવાઈ નથી. એરિસ્ટોટલની પદ્ધતિમાં જેટલા આચરણ્યક અનુમાનાવયવો છે તેટલાજ વપરાય છે. સંસ્કૃત નૈયાયિકોનું અનુમાનમહાવાક્ય એક પ્રકારનું સંભાષણમહાવાક્ય છે. એમાં એક પક્ષકારના પ્રશ્નો અનુકત છે અને તે પ્રશ્નો માત્ર ઉત્તર ઉપરથીજ સમગ્રજ છે. પંચાવયવ અનુમાનવાક્ય પ્રયોજવાનું કારણ એ છે કે જેના મનમાં સંદેહ છે એવાં પ્રતિપક્ષીના સંદેહનું નિરાકરણ કરવું. અનુમાનના અવયવ એ એના સવાલના જાણે જવાજ ન હોય, તેવા છે. સંદેહ અને તે દૂર કરવાની ઇચ્છા, અર્થાત્ આકાંક્ષા, વગર કોઈ પણ વાદ થાય નહિ, એમ સંસ્કૃત નૈયાયિકોનું માનવું છે. પણ કોઈ કહેશે કે વાદ શું થતા પહેલાં અને કોઈ પણ પક્ષકારના બોલતા પહેલાં આકાંક્ષા શી રીતે ઉત્પન્ન થાય ? આ શંકાનું નિરાકરણ કરવા માટે જે જે ઉવટે સિદ્ધ કરવાનું છે તે પ્રથમ કહેવામાં આવે છે. પ્રતિજ્ઞાવચક્ય આરંભમાં પ્રયોજવાનું કારણ આ પ્રમાણે આકાંક્ષા ઉત્પન્ન કરવી એજ છે. આજ કારણથી એરિસ્ટોટલની પેઠે સંસ્કૃત નૈયાયિકો પ્રથમ વ્યાખ્યાવાક્ય વાપરતા નથી; કેમકે વ્યાખ્યાવાક્ય સર્વમાન્ય હોવાથી કોઈ આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થતી નથી. સંસ્કૃતમાં અનુમાનવાક્યનું બંધારણ એવું છે કે નિગમનવાક્ય સગણ આવતાં દરેક પગથીએ આકાંક્ષા જાગ્રત રહે છે. આ પ્રમાણે પંચાવયવ અનુમાન વાદ કરવામાં જે પદ્ધતિ પ્રયોજાય છે તે બરાબર દર્શાવે છે. પણ અમુક સિદ્ધાન્ત સપ્રમાણ છે કે દૂષિત છે તેની પરીક્ષા કરવામાં એરિસ્ટોટલની સરખી બરાબર કામ આવે છે. સંસ્કૃત નૈયાયિકોની પદ્ધતિમાં વાક્યના કે પદના વિભાગ, તથા તેની રચના અને પ્રકાર જેમ એરિસ્ટોટલે કર્યા છે તેમ કરવાની જરૂર પડતી નથી. એરિસ્ટોટલવાક્ય, અને પદના વિભાગ તથા તેની રચના અને પ્રકાર પાડી બ્યવસ્થિત રીતે બંધર

સે વર્ગના ઝોરડાનો આકાર દોરાવવો:—

શિ०--આપણે પેટીનો આકાર કેવી રીતે કાઢવો હતો ?

વિ०--તેની લંબાઈ પહોળાઈનું માપ લઈને.

શિ०--તેના કયા પૃષ્ઠનું માપ લીધું હતું ?

વિ०--ઉપરના અથવા ભોંયતળિયાના.

શિ०--આપણે આ ઝોરડાનો આકાર કાઢવો છે તો કયા ભાગનું માપ લેવું સહેલું પડશે ?

વિ०--ભોંયતળિયાનું.

શિ०--ભોંયતળિયાનો આકાર તમને કેવો લાગે છે ?

વિ०--કાટખૂણ ચોખૂણ.

શિ०--ત્યારે તમારામાંથી જે જણ આવી આ પુટપટી વડે ભોંયતળિયાની લંબાઈ પહોળાઈનું માપ લઈ તે બધાં હોદ્દાને લખાવે.

જે વિ०--ભોંયતળિયાની લંબાઈ ૩૬ ફુટ અને પહોળાઈ ૨૪ ફુટ છે.

શિ०--હવે આ માપનો કાટખૂણ ચોખૂણ તમારી રસેટપર દોરો.

વિ०--સાહેબ, પૂરા માપનો કાટખૂણ ચોખૂણ દોરી ચકાશે નહિ, કારણ કે અમારી રસેટો એમડા કદની નથી.

શિ०--ત્યારે શી રીતે આકાર દોરી ચકાશે ?

વિ०--આપણે પેટીનો આકાર જેમ રહેલયો દોર્યો હતો, તેમ આમાં પણ રહેલ લેવું પડશે.

શિ०--ત્યારે આ ઝોરડાનો મોટામાં મોટો આકાર દોરવાને તમે કયું રહેલ લેશો ?

વિ०--સાહેબ, અમારી રસેટો આસરે ૬ ઈંચ ચોરસ છે તો ૬ ઈંચ માપની બાબુથી ઝોરડાની લંબાઈ દર્શાવી ચકાશે. હવે ઝોરડાની લંબાઈ ૩૬ ફુટ છે તો ૨૬ ફુટે ૬ ઈંચનું અથવા ૬ ફુટે એક ઈંચનું (અથવા એક ફુટે ૬ ઈંચનું) મોટામાં મોટું રહેલ લઈ ચકાશે.

* છોકરાં અપૂર્ણાંક શીખ્યાં નહિ હશે માટે એક ફુટે એક ઈંચના અમુક અપૂર્ણાંકનાં રહેલ લેવા કરતાં અમુક ફુટે અથવા ત્યારે એક ઈંચનાં અથવા અમુક માદાએ એક ઈંચ કે એક ફુટનાં રહેલ લેવાંથી ઠીક પડશે.

શિઃ--૬ કુટે ૧ ઇંચનું સ્કેલ લેવાથી આકારમાં ઓરડાની લંબાઈ કેટલા ઇંચથી દર્શાવાશે ?

વિઃ--૬ ઇંચથી.

શિઃ--ત્યારે તમારી કુટની પડીથી ૬ ઇંચ લાંબી લીટી તમારી સ્કેટપર દોરો. હવે ઓરડાની પહોળાઈ કેટલી છે ?

વિઃ--૨૪ કુટ.

શિઃ--તમે આ પહોળાઈ આકારમાં કેવી રીતે દર્શાવશો ?

વિઃ--૪ ઇંચ માપની લીટી ૬ ઇંચની લીટીને કાટખૂણે દોરીને.

શિઃ--હવે આ બે લીટીઓ ઓરડાના ભોંયતળિયાની પાસપાસેની બા-
બુઓનું માપ દર્શાવે છે, તો આ બાબુઓની સામેની બાબુઓ
દર્શાવવા માટે તમે શું કરશો ?

વિઃ--ઓરડાના ભોંયતળિયાનો આકાર આપણે કહી ગયા તેમ કાટખૂ-
ણ ચોખ્ખું છે, એટલે કે તેની સામસામેની બાબુઓ સરખી છે,
તો બીજી બાબુઓ દર્શાવવાને સામેની બાબુઓ દર્શાવનારી લીટીઓ-
નાજ માપની લીટીઓ દોરીને આપણે કાટખૂણ ચોખ્ખું બનાવીશું.

શિઃ--તમે લીધેલા સ્કેલથી આ ઓરડાનો આકાર દોરાયો હવે એથી
મોટો આકાર દોરી શકશો કે ?

વિઃ--ના સાહેબ. મોટો આકાર દોરવાને મોટા કદની સ્કેટો જોઈએ.

શિઃ--ત્યારે આથી નાનો આકાર દોરી શકશો કે ?

વિઃ--હા સાહેબ. આ આકાર દોરવામાં આપણે જે સ્કેલ લીધું છે તેમાં
એક ઇંચથી ૬ કુટ દર્શાવાય છે. હવે આ સ્કેલથી નાનાં સ્કેલ એટલે
એક ઇંચવડે ૬થી વધારે કુટ દર્શાવાય એવાં સ્કેલ લેવાથી આથી
નાના આકાર દોરી શકાશે.

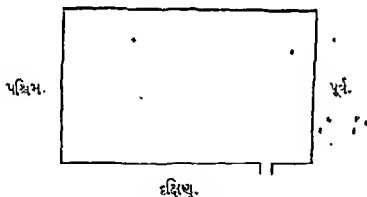
શિક્ષકે પછી બુદ્ધિ બુદ્ધિ સ્કેલ લેવાથી ઓરડાના આકાર દોરાવવા.
સરખી તેણે વર્ગના ઓરડાનો અગાઉથી દોરી રાખેલો આકાર બતાવી તેની
બાબુઓ મપાવી તેમાં કયું સ્કેલ લીધું છે તે કહાવ્યું.

આકારના પાટો શિખવતા પહેલાં શિક્ષકે છોકરાંને દિશાનું જ્ઞાન કરાવ્યું હશે. તે આકારમાં ઓરડાના ભોંયતળિયાની બાજુઓ દર્શાવનારી લીટીઓ આગળ તે બાજુઓની દિશા દર્શાવવી.

વળી ઓરડાના આકારમાં બારણાં તથા ભોંયતળિયાને અડકતી બારીઓનો આકાર અંતર માખી સ્કેલ મુજબ માપ લઈ દર્શાવી શકાશે; તેમજ ઓરડામાં મેજ, પેરી, ખુરશી, વગેરે જે દિશામાં હોય તે દિશામાં તેમનો આકાર દર્શાવી શકાશે.

નીચે આકૃતિ નં. ૧ માં અમદાવાદ મેજ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાક્ટિસિંગ સ્કેલના એક ઓરડાનો આકાર નમુના દાખલ આપ્યો છે, તેમાં ૮ ફુટે એક ઇંચનું સ્કેલ લીધું છે તે ઉપરથી તે ઓરડાની લંબાઈ પહોળાઈ હાય લાગશે શિક્ષકે પોતાના ઓરડાનો આકાર દોરાવતી વખતે આ નમુનો ધ્યાનમાં રાખવો.

ઉત્તર.

આકૃતિ નં. ૧.

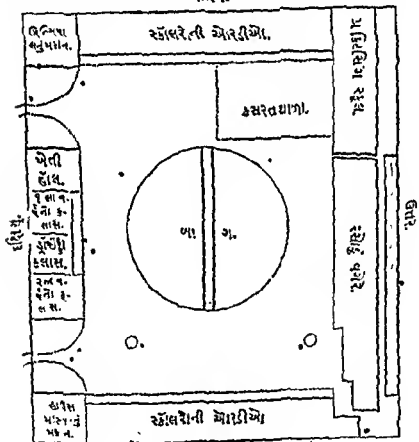
૬. નિશાળના મકાનનો આકાર.

સાહિત્ય—પુટપટી તથા નિશાળના મકાનનો અગાઉથી દોરી રાખેલો આકાર. છોકરાં પાસે ઉપરના પાઠમાં જણાવ્યા મુજબ વસ્તુઓ વેઈચ.

વર્ગના ઓરડાનો આકાર કદાચ પછી શિક્ષકે જાણી નિશાળનો આ-

કાર કઢાવવો. યાદ રાખવું કે જે સપાઈપર આકાર દોરવાના છે તેના બંને જે વિસ્તારનો આકાર દોરવાનો છે તેના માપપર રોકેલનો આધાર છે, માટે બંને માપ લઈ રોકેલ નક્કી કરીને આકાર દોરવો. નીચે આકૃતિ નં. ૨ માં ચુગરાત મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનનો આકાર નમુના દાખલ આપ્યો છે તે મુજબ શિક્ષકે પોતાની નિયંત્રે આકાર કઢાવવો. નીચેના આકારમાં ૭૫૦ ફુટ એક ઘમ્બુ રોકેલ લીધું છે તે મુજબ માપી જોવાથી ટ્રેનિંગ કોલેજની લંબાઈ પહોળાઈ તથા મકાનના જુદા જુદા ભાગો કપી કરી દિશાએ તથા એક બીજાથી કેટલે અંતરે આવેલા છે તે લાચ લાગશે.

પશ્ચિમ.

પૂર્વ.

આકૃતિ નં. ૨.

શિક્ષકે પોતાની નિશાળનો આકાર કઢાવતાં, આ નમુનામાં જણાવ્યા મુજબ, જુદા જુદા વર્ગના ઓરડા, બાથ, કસરતશાળા, વગેરેનાં સ્થળ દર્શાવવા છોકરાંને કહેવું. પછી તેણે નિશાળના મકાનનો અગાઉથી દોરી રાખેલો નકશો બતાવી તેમાં લીધેલું સ્કેલ છોકરાં પાસે કઢાવવું.

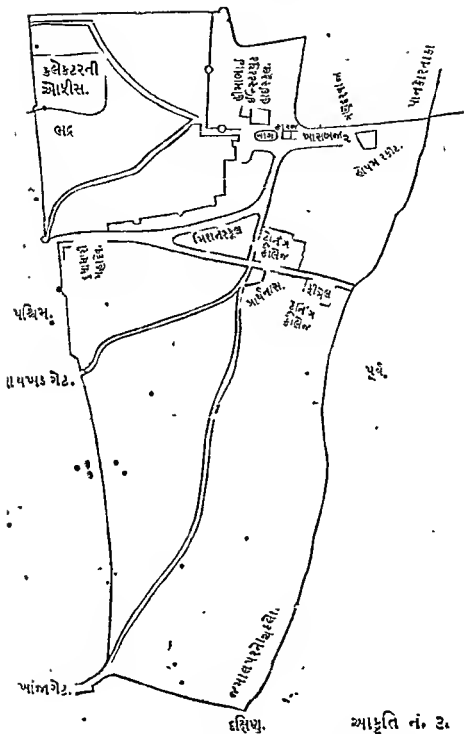
ટીપ—શિક્ષકે કુટપટ્ટીવડે છોકરાં પાસે માપ લેવડાવવું; પોતે જાતે માપ લઈ છોકરાંને કહેવું નહિ.

૯. નિશાળવાળાં લત્તાનો આકાર.

સાહિત્ય—કુટપટ્ટી તથા નિશાળવાળા લત્તાનો અગાઉથી દોરી રાખેલો આકાર. છોકરાં પાસે ૫ મી પાઠમાં જણાવ્યા મુજબ સાહિત્ય લેખિએ.

નિશાળનો આકાર કઢાવ્યા પછી શિક્ષકે નિશાળવાળા લત્તાનો આકાર તેવીજ રીતે કઢાવવો. ૫ મી પાઠમાં લીધું હતું તે કરતાં વધારે નાનું એટલે એક ઇંચથી વધારે કુટ દર્શાવાય એવું સ્કેલ આ પાઠમાં લેવું પડશે. અમદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ શહેરના જે લત્તામાં આવેલી છે તે લત્તાનો એટલે રાયખડ વોર્ડનો આકાર નીચે આકૃતિ નં. ૩માં નમુના દાખલ આપ્યો છે તે મુજબ શિક્ષકે પોતાની નિશાળ શહેર કે ગામના જે ભાગમાં આવેલી હોય તેનો આકાર કઢાવવો. નીચેના નમુનામાં ૨૭૫ યાર્ડ ૧ ઇંચનું સ્કેલ લીધું છે, એટલે આકારમાં ૧ ઇંચનું અંતર તે વાસ્તવિક અંશ યાર્ડનું અંતર દર્શાવે છે. શિક્ષકે પ્રથમ મોટામાં મોટો આકાર દોરી શંકાય એવું સ્કેલ લેવું અને પછી નાનાં સ્કેલથી નાના આકાર કઢાવવાં. ત્યારપછી તેણે અગાઉથી દોરી રાખેલો નિશાળવાળા લત્તાનો આકાર બતાવી તેમાં લીધેલું સ્કેલ છોકરાં પાસે કઢાવવું.

ટીપ—મોટા વિસ્તારનો આકાર કઢાવતી વખતે છોકરાં પાસે લંબાઈ પહોળાઈ તથા સ્થળોનાં અંતર મપાવવા કરતાં અગાઉથી દોરી રાખેલા નમુનામાં લીધેલું સ્કેલ જણાવી તે ઉપરથી લંબાઈ પહોળાઈ તથા અંતરનું માપ કઢાવવું ઠીક પડશે.

ગાઠા કે ખાજ કરો નહિ. છુદ્દાં ને અથકત માણસોની મરકરી કરો નહિ. તેમની સાથે તેમજ અમુક માણસ સાથે સમ્મતાથી વર્તો.

જમતી વખતે હાથ પગ ધોઈને બેસો. મ્હેંમાં દાળીઓ હોય તે વખતે બેસો નહિ. ખાતાં ખાતાં છીંક આવે તો મ્હેં આંડું લઈ સ્નાન હાથ સખો. બોંયપર હાથે ટેકા દઈને બેસો નહિ.

સાધારણ રીતે બધા સાથે વિનયથી વર્તો. વાત કરતાં 'હા સાહેબ,' 'ના સાહેબ,' 'આપની બહેરબાની,' 'તરફી માફ કરો,' એવાં વિનય વાળાં વાક્યો વાપરો. કોઈ બોલતું કે વાત કરતું હોય તેમાં વચ્ચે બેસો નહિ. તમારા પોતાના કામમાં ધ્યાન આપો. દરેક કામ સ્વચ્છ રીતે અને વખતસર કરો. કોઈને ધેર જાઓ તો બદારથી છુમ પાડી જવાબ મળે ત્યારે અંદર પેસો. હમેશાં નીચેનો અમુલ્ય નિયમ પાળો:—

‘ જીખતે તમારી તરફ જવી રીતે વર્તવાનું માગો

તેવીજ રીતે તમે તેમની તરફ વર્તો. ’

એટલે જીખના સંબંધમાં કંઈ પણ વર્તણૂક અસાવતી વખતે હું તેની જગાએ હોત તો આવે પ્રસંગે તેના તરફથી કેવી વર્તણૂકની આજ્ઞા મળત એવો સલાહ મનમાં પૂછો, અને તમારું અંતઃકરણ કહે તે પ્રમાણે વર્તો.

કેળવણીખાતાની સંવરો.

પંચિક સપ્તિસ સ્ટાફિકેટ પરીક્ષાની તારીખ.

જાહેરખબર.

(ઇ. નં. ૪૨૫, તા. ૨૯-૪-૦૩.)

આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે રાત્રે ૧૯૦૩ ના સંપ્ટેમ્બર, માસની તા. ૧૬મી (શુક્રવાર) ને રાત્ર અને તે પછીના દિવસોએ હવેના દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવા માટેની પરીક્ષા ઉત્તર ભાગમાં નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ,

ભરૂચ,

નડીઆદ,

મુરબ,

ગાંધરા,

થાણા.

૨. તા. ૨૦મી - ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૦ ના મુખર્ષી સરકારી ગેઝેટના ૧૫૫ ભાગને ૨૫૧૭-૨૫૨૦ નંબરે પ્રસિદ્ધ કરેલા સુધારેલા નિયમો મુજબ પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. સને ૧૯૦૩ ના ઑગસ્ટ માસની તા. ૧લીએ અથવા તે પહેલાં ઉમેદવારોએ પોતાની અરજીઓ વગેરે પોતાના મધ્ય સ્થળના પ્રમુખ સાહેબ તરફ મોકલવી. તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.

૪. જે ઉમેદવારો થાણા મધ્ય સ્થળે પરીક્ષા આપવાના હોય તેમણે મુખર્ષી સરકારી ગેઝેટના બીજા ભાગમાં મધ્ય ભાગના મહેરબાન એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે પ્રગટ કરેલી મહેરબાનર વાંચવી.

અમદાવાદ,
તા. ૨૧મી એપ્રિલ ૧૯૦૩

F. B. Pandarres Jorg,
આક્ટિંગ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર.

ઉત્તર ભાગ.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

રેવાકાંઠા-પંચમહાલ વિભાગ. કાલોલ, કારોનેશનને દિવસે ગામના સદમ્બરસ્યોએ ૩. ૩૫ નું ઇનામ છોકરા તથા છોડીઓને જમાડવામાં વાપર્યું. પુરોહી મે. દેવગઢનાં મહારાણાં સાહેબ તરફથી કારોનેશનને દિવસે ૩. ૧૪) તથા ગામના સદમ્બરસ્યોએ ૩. ૫) છોકરાઓને જમાડવામાં વાપર્યા. બાંકરોલ મે. દેવગઢ મહારાજ સાહેબ તરફથી કારોનેશનને દિવસે ૩. ૧૯-૧૧-૬ તથા ગામના સદમ્બરસ્યોએ છોકરાને જમાડ્યા. કડાણા મે. કડાણા દરબાર સાહેબે કારોનેશનને દિવસે છોકરાઓ તથા છોડીઓને જમાડવામાં ૩. ૧૦) તથા ૩. ૪) નાં કપડાં વહેંચ્યાં. સોસોડા પટેલ જો. રમાઈ મસોતમાઈ તથા પટેલ જશ્વરભાઈ કાળીદાસે કારોનેશનને દિવસે ૩. ૭) નું ઇનામ વહેંચ્યું. કણજની કારોનેશનને દિવસે મે. દાકાર સાહેબ ૬-તેડસીંગજી દીપસીંગજી ૩. ૫) પાટીદાર પંચ તરફથી ૩. ૫) ધારાળા પંચ તરફથી ૩. ૩) કાળીઆં પંચ તરફથી ૩. ૨) તથા બીજા સદમ્બરસ્યોએ

મળી રૂ. ૮-૬-૦ મળી કુલ રૂ. ૨૩-૬-૦ છોકરાઓનાં જમાવનાં તથા ઇનામનાં ખર્ચાં. કહાનલ દરોનેશનને દિવસે મેહેવાસી પટેલે રૂ. ૪) સરકાર તરફથી રૂ. ૩) તથા બીજા ગ્રંથો રૂ. ૬-૮-૦ છોકરાઓનાં જમાવનાં તથા ઇનામનાં ખર્ચાં.

જાહેરખબર:

(ગુ. વ. સો. તરફથી.)

સંસાર સુધારોત્તેજક ઇનામની નિબંધ નં. ૧૯૦.

“વિવાહિત હિન્દુ સ્ત્રીઓનું શિક્ષણ.”

આ વિષય ઉપર ગુજરાતીમાં ઉત્તમ નિબંધ લખનાર, સત્કારીને રૂ. ૧૫ થી રૂ. ૨૫ સુધીની કિંમતનાં ઉપયોગી પુસ્તકો બધીસ આપવામાં આવશે. નિબંધ બહુ લંબાણમાં હોવાની જરૂર નથી, પણ સુદાસર હોય તો ઠીક. લખાણ કાગળની એકજ બાજુએ સારા અક્ષરથી અને શુદ્ધ લખવું. નિબંધ ઉપર લેખકે પોતાનું નામદામ ન લખતાં કોઈ સંજ્ઞા લખવો, અને જુદા બંધ પાકીટમાં નિબંધ ઉપરની સંજ્ઞા સાથે પોતાનું નામદામ સ્પષ્ટ લખાવવું; તથા તે નિબંધની લેખક પોતેજ હોવા વિષે કોઈ સંશયરૂપે નહીં પ્રમાણપત્ર મોકલવું.

ઇનામલાપક ઠરેલો નિબંધ કોઈ માસિક या સાપ્તાહિક પત્રકાર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

અ. સો. વિવાગીરી રમણભાઈ બી. એ. તથા બીજા જે વિદ્વાન ગ્રંથોએ આવેલા નિબંધો તપાસી અભિપ્રાય આપવાનું સ્વીકાર્યું છે નિબંધો તા. ૩૦-૬-૧૯૦૩ સુધીમાં પહોંચે તેવી રીતે નીચેને સરનામે મોકલવા.

જીવજીલાલ અમરશી મહેતા,

રૂ. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની એડીસ,

અમદાવાદ.

સ્પેક્ટરો, દેવની કેળવણીમાં આગેવાન બાળીતા મુદરચો, પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યર્થી તથા ગુજરાતના સર્વે મહેર છાત્રા તરફથી એકે અવાજ તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રી પત્રકો.

મહેરખાન હિરેકટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરખાન માછ ઈન્સ્પેક્ટર ઇ. જાડવરા સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સમજાવી મંજૂર કરેલી કોપીબુકોમાં એક ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીબુકજ વાપરવાને મગફરી ધરાવશે.

મુખ્યર્થી તથા મુરત, બરચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવો સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સમજાવી કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વ કોપીબુકોમાં એક ગણી છે, અને તેમના તાબાની ચર્ચ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીબુકો વસાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીબુકો માટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ અમારી દરેક કોપી વાંચવાથી ખાત્રી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેલાવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા બાપારીઓ જેઓ ઝોજામાં ઝોજી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સેક્ટર ૩૦૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પોટ્ટમ અને રેલ્વેનો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઝોજી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેક્ટર ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પોટ્ટમ, પોરટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માયે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને તુકસાન પૂજે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયાં મોકલાવવો તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આમગ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. રૂઢી મોકલાવનારે બજાર ઠેકાણું લખવું.

આખાં છે. મજકુર પુસ્તકો પંચોશ રૂપિયાનાં ખરીદનારને વીસ ટકા મિશન આપનામાં આવે છે.

કિન્ડર ગાર્ટન ગ્રંથમાળાને અનુસરતો સફળો વિજ્ઞાયતી સામાન ખાસ જર્મની અને અમેરિકાથી આવેલો છે. તેમાં વીશે બુકિસોનો જરૂરયાન સામાન કીધાયતે આવે મળશે—

૧૫૨ રસચાડી મુંબઈ
જાન્યુઆરી ૧૯૦૩.

જોપાગણ કથ્યાબુજ દેવતાગર.
કિન્ડર ગાર્ટન રૂઢીનો શિક્ષક તથા મેયકો

ચોપડીઓના મોટા વેપારીઓ

અમદાવાદના જૂના જાણીતા બુકસેલર શા. મોતીલાલ મંગલસાલ અને તેમના દીકરાઓએ મુંબાઈ ખાતે એક ચોપડીઓની મોટી દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં કેગરણી ખાતાની ધમેજ ગુજરાતી તમામ બુકસોન્ટેકટ, ધનામ, અને લાખજેરી તરીકે મંજૂર થયેલી ચોપડીઓના પ્રજો જમશેર રંગ રાખવામાં આવ્યાં છે. નવા પેઢરણો પ્રમાણેજ બુકસો રાખી છે. માટે જોઈએ તેમણે મુવડ પડને રચાયેલી મંગાવતી. અમારી દ્વારાએ મંગાવનાર બ્રાહ્મદેને ફાયદો વિશેષ છે. કોપી બુકો પણ અમરૂરી / જોડેથી જ મંગાવનારને લાભ છે. શિ રિયર—(ગ. દા. આકાશીઆ ૬૧) આટલું જ. આનંદથી તાજાંદે ઇંગ્લીશ લીખનાર ઉત્તમ પુસ્તકની વિશકો તેમ જ વિદ્યાર્થીઓ તરફથી પુષ્કળ માગણી થવાથી ખાત્રી રહેલી ગુજ નકો લખ લીધી છે. શિક્ષકો માટે કિ. રૂ. ૧) બીજા માટે રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ જુડેલી. શેવકો. મોતીલાલ મંગલસાલ શાહ. એન્ડ સન્સ. તમામ જાનાં પુસ્તકો વેચનાર ડા. { રામચાડી-કાલબાદેવી શાહ. મુંબઈ. અમદાવાદમાં રીઓરડા ઉપર.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જુલાઈ ૧૯૦૩.

અનુક્રમણિકા.

સંસ્કૃત-પદ્યાર્થપાઠ-વિષય-મુચનાઓ	૧૬૩
શારીરિકશિક્ષા તથા નીતિચળને સગતા વિચારો.	૧૬૭
દત્તોષ્ઠમિપ્રાચ્ય-ભાષાના વિકાસની પરિપક્વ	૧૬૯
કેળવણી એટલે શું?	૨૦૦
સોનસાગર	૨૦૩
ગાંધી વિષે પાઠો-ગાય	૨૧૦
શિક્ષકોની નિમાસિક રૂપરેખા	૨૧૮
હાઈસ્કૂલ સ્કૉલરશિપ પરીક્ષાની તારીખ	૨૧૯
મિડલ સ્કૂલ	૨૨૦
કાગ્રી સહાયકીન	૨૨૧
બર્ટન શીમેલ ફે. ડૉ.ની પ્રવેશક પરીક્ષા	૨૨૨
કાઠિયાવાડ મેલ	૨૨૩

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

અ. આર્યોદય " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

(સર્વ હક સ્વાધીન સમ્પાદક)

લઘુભારત.

મહાભારતના માંખણરૂપ ગુજરાતનોમા રચતું આ લઘુભારત કાવ્ય સાહિત્યના ગોળી તથા અર્ધચાંદીઓને બદલે ઉપયોગી છે. તેનો પહેલો અને બીજો ભાગ વિદ્વાનોથી વખણાયો છે; જેમાં પહેલો ભાગ મયકવાડી કેળવણી ખાતામાં છ-નામ તથા લાઈબ્રેરી, અને અંગ્રેજી કે. ખા. માં લાઈબ્રેરીઓ માટે મનુર થયે છે. બીજો ભાગ મન્ન કેળવણી ખાતામાં છનામ લાઈબ્રેરી જેવ માટે પસંદ પડ્યો છે. હાલ ત્રીજો ભાગ આગવતા જે ભાગ કરતાં પણ વિશેષ રસિક પ્રસિદ્ધ થયો છે.

છઠ્ઠા હશે તેમને પહેલો ભાગ રૂ. ૧૫, બી. પી. ધી રૂ. ૧૫ માં, બીજો ભાગ રૂ. ૧૫, બી. પી. ધી રૂ. ૧૫ માં, ત્રીજો ભાગ રૂ. ૧૫ માં બી. પી. ધી રૂ. ૨૦ માં મળશે. નવું જામ સામટા મળનાર મનાવિકાર તથા આશા નિ-રાશા વિષેનો બોધનક છનામી નિર્ગંધ આડ આના કોમનનો બેટ. મળવા સાથે પુસ્તકો રૂ. ૫) માં બી. પી. ધી મળશે. આ બેટ સત્તર પુસ્તકો મંગાવનારને મળવાનો સંભવ બન્યો, કારણ તેની પ્રતો થોડી છે.

અમદાવાદ—રાણપુર } ગણપતરામ રાજા-નામ ભંડ.
હનુમાનગ્રી ખડકી. } પ્રતાપ તાટક આદિ ગ્રંથોના કર્તા.

વાંચો! વાંચો! વાંચો!

ખરીદ કરી ખાતરી મળશે.
,લાલ લેવા ચૂકશે નહીં.

ગૂજરાતી મૂકોમા
આત્મી ડીપોની ખુ
કો કોપીઓ. જોક
સરમાઈઓ નકર
જો વિગેરે તમામ
જાતની ગૂજરાતી
ખુકો. હોઈંગ ખુકો
તેમજ કેઈગનો મા
મન પગ અમારે
ત્યાથી મળશે. કમી
શન સાદ આપવા
માં આવશે.

ધી ગુજરાત ઓરીઅન્ટલ

ખુક ડીપો.

૨૭૬૦ રતનપોળ

અમદાવાદ.

છેલ્લું શુક્રોમાં ચ-
લતીતમામ જાતની
ખુકો. મંરુન, કાર
સી, કેન્ચ, ઈથેન,
નકશાઓ, મોવેયો
વિગેરે પદ્ધતીની
નોટો. હોઈંગનો રા
મન વિગેરે તમામ
જાતની ખુકો અમારે
ત્યાં મોટા જથ્થામાં
તેમજ પૂરક સારા
કમીશનથી મળશે.

પરીક્ષાની નોટો. પાના ૧૦ ને પાના ૨૦

વાળી કોમત રૂ. ૦-૦-૩, અને રૂ. ૦-૦-૬.

ડીપોના માવપર સાર અને વધારે કમીશન આપવામાં
આવશે. માત્ર વેલ્યુને જ નહીં માફકશામાં આવશે. અવધારે
'કંઈ નાખ્યાં લેવામાં આવશે. માટે લાલ લેવા ચૂકશે નહીં.

તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રહેવે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જવાનો અર્થ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. ફૂડી મોકલાવનારે જરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વ ખાસ્તારોને તથા ખુકસેલરોને વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દસરત શિક્ષક કોપીખુકોની સાથે કોમોએ ખીજી કોષ્ટ પશુ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી ખુકો સેક્ટે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણી કરી છે. એક વખત કામ પાડી જવાથી ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં કોમોએ અર્થ થાય તેમ કરીશું. જોખોની મરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું. નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

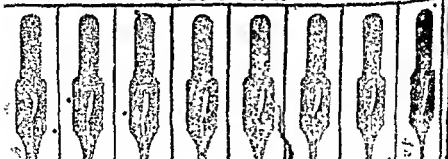
દસરત શિક્ષક કોપીખુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધ ખેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇમ્બલડથી મોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દૂ, અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ લાવેલી છે. દરેક ખોકસમાં ૩૫-૬ કિન્મત રૂ. ૦.૧૮. એકાગ્રાં એકા ૮ ખોકસ મંગાવનારને ૬૫ ટકા કમાચન મળશે. ને ૨૫ મા તેથી વધુ ખોકસ લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વેલ્યુએએબલથી ૧ થી ૬ ખોકસ મંગાવનારને ખર્ચના ૩. ૦૮૨ વધારે લાગશે. છાંડી જતા નહિ. અને પેતા પહેલાં કોપી મંગાવનારને ૧-૨ ખોકમના ખર્ચના બે ગાના લાગશે

નમુના

આદરજી કાવસજી માસુરજી

દસરત શિક્ષક કોપીખુકોની
સ્ટીલપેનોના

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૨મું,

બુધવાર ૧૯૦૩.

અંક ૭મો.

માસ.

ગયા હિસેબ્યર માસના પત્તણ એકપુકેશનલ જર્નલમા પદાર્થપાઠ વિ-
ષે દ્રષ્ટીક અગત્યની સચનાઓ આપી છે તે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને
ઉપયોગી ધારી'નીએ લીધી છે.—

૧. પદાર્થપાઠમાં નીચેનાં બે લક્ષણ આવવા જોઈએ—

અ, જે પદાર્થનો પાઠ આપવામાં આવે તે પદાર્થ ઇન્દ્રિયોને પ્ર-
ત્યક્ષ હોયો જોઈએ.

ચ, પાઠ એવી રીતે અપાવવા જોઈએ કે પદાર્થના ધર્મ શિષ્યો
જાતે નિરીક્ષાથી અને પ્રયોગથી શોધી કાઢે

૨. પદાર્થપાઠ આપવાનો પ્રયાસ કરતા પહેલાં શિક્ષકે સારાં પુસ્તકમાંથી
તે પદાર્થની જરાજર માહિતી મેળવવી, તેનું ધ્યાનથી અવલોકન કરવું, જે
જે જાગ્યત તે શિખવવા ધાગતો હોય તેની નિરીક્ષાથી અને પ્રયોગથી
ખાતરી કરવી, કાળા પાટીઆ ઉપર જે સક્ષિપ્ત ટિપ્પણ કરવાનું હોય તેના
અભ્યાસ કરવો, પ્રયોગો કરીને કરી જોવા, અને પાઠની નોંધ બહુ સંભા-
ળથી કરવી “ પદાર્થનોજ જરાજર અભ્યાસ કરવો. ” એ અભ્યાસ ધણો
જરૂરનો છે, અને ગમે તેટલું વાંચવાથી એની ખામી પૂરી પડતી નથી.
તેણે શિષ્યની દૃષ્ટિથી પદાર્થનો અભ્યાસ કરવા. જેની રીતે તે તેના ધર્મ
શિષ્ય પામે શોધી કઢાવવા માગતો હોય તેની રીતે તે જાતે શોધી કઢવા
પદાર્થની પરીક્ષા કરવી, તેના અવયવો વહેદા વહેદા તપાસવા, અને તે
સમંધી પ્રયોગો કરી જોવા. પુસ્તકોનો ઉદ્દેશ પદાર્થના ધર્મ દર્શાવવાનોજ

છે, પણ તે ધર્મ શેષી કાઢવાનું કામ શિક્ષકનું છે (૮૩૨).

૩. શિક્ષકે શિષ્યવતી વખતે

(અ) બને ત્યાંસુધી પ્રત્યક્ષ પદાર્થની સદાયતાથીજ પોતાનો પાઠ સ્પષ્ટ અને સ્થિર કરવો.—બને તો પદાર્થનો નમુનો દરેક છોકરાના હાથમાં મૂકવો; પદાર્થ ન મળી શકે તોજ તેના મોડેલ અને ચિત્રનો આશ્રય લેવો. પદાર્થના ધર્મ દર્શાવવામાં મોડેલ અને ચિત્રો ઉપયોગી છે, તોપણ માત્ર તે મની મદદથીજ પાઠ આપવામાં આવે તો તે પાઠ વાસ્તવિક રીતે પદાર્થપાઠ કહી શકાય નહિ.

(બ) પ્રશ્નદ્વારા શિષ્યો પાસે ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગથી પદાર્થના ધર્મ કઢાવવા.—પદાર્થપાઠ આપવામાં શિક્ષકનો મુખ્ય હેતુ શિષ્યની ઇન્દ્રિયો કે યવવાનો હોવો જોઈએ. ઇન્દ્રિયો કેળવવી એટલે તેમની શક્તિ વધે એવી રીતે કસવી. જો શક્તિ વધી હશે તો પદાર્થોમાં અને તેમના ધર્મમાં ભેદ પારખવાની શક્તિમાં વધારો જણાશે. ઇન્દ્રિયોની શક્તિ વધારવાનો ઉપાય માત્ર એજ છે કે શિષ્યોને નિયમિત અને ક્રમવાર પાઠ આપવા, અને પ્રશ્નોથી તેમની ઇન્દ્રિયો ખુબ કસવી. વળી ધ્યાનમાં રાખવું કે એકંજ નહિ, પણ બધી ઇન્દ્રિયો કેળવવાની છે. પદાર્થપાઠ આપતી વખતે ધણા શિક્ષકો માત્ર આંખજ કેળવે છે. પદાર્થ ખડખડો છે કે સુંવાળો, કઠણ છે કે પોચો, ભારે છે કે હલકો એ છોકરાંએ જોવું એજ તેઓ પાઠ આપવાનો ઉદ્દેશ સમજે છે. પદાર્થના આવા ધર્મો સ્પર્શેન્દ્રિયથીજ જણાઈ શકે; પદાર્થ જોઈને એ ધર્મોનું છોકરાં અનુમાન કરી શકે, તોપણ બરાબર જ્ઞાન મેળવવા માટે તો તેમણે પદાર્થ હાથમાં લઈ તપાસવો જોઈએ; અર્થાત્ તેમની નેત્રેન્દ્રિયજ નહિ, પણ સ્પર્શેન્દ્રિય પણ કેળવવી જોઈએ. એકે ઇન્દ્રિયથી બીજી ઇન્દ્રિયનું કામ થઈ શકે નહિ. આ કારણથી પદાર્થના કોઈ પણ ધર્મ વિશે શિષ્યવતી પહેલાં એ ધર્મના વિચાર કરી ઇન્દ્રિયથી મેળવી શકાય તેનો શિક્ષકે વિચાર કરવો, અને પાઠમાં તે ધર્મનું જ્ઞાન આપવાં છોકરાંની તેજ ઇન્દ્રિય કેળવાય તેપર લક્ષ આપવું. બધા ધર્મો પ્રયોગથી સિદ્ધ કરી જુનાવવા અને તે પ્રયોગો છોકરાં પાસે કરાવવા.

(ક) પ્રથમ પદાર્થના જે ધર્મ છોકરાંને જણાવના હોય તેનો વળ

- કરવી અને પછી જાણીતા પરથી અનુભવાપર તેમને લઈ જવા.—ધણા શિક્ષકો પદાર્થપાઠના આરંભમાં પદાર્થના ધર્મોનું વર્ણન કરી જાય છે અને અંતે તેના ઉપયોગ સૂચવે છે. આવો ક્રમ પદાર્થવર્ણનગ્રંથમાં યોગ્ય જણાય, પણ જાણીતા પદાર્થના પાઠમાં યોગ્ય શિક્ષણસરણી એ છે કે છોકરાં પાસે જાણીતા ઉપયોગ પ્રથમ કદાવવા, અને પછી એવા ઉપયોગને યોગ્ય કયા ધર્મ પદાર્થમાં હોવા જોઈએ તે નિરીક્ષા અને પ્રયોગ વડે કદાવવું. પદાર્થના ધર્મો અને ઉપયોગની યાદી કરી રાખવી, જે ધર્મોને ઉપયોગ સાથે સંબંધ નથી એવા ધર્મો યાદીમાંથી કાઢી નાંખવા, અને જાણી રહેલા ધર્મોનું શિખવવા.

(૩) બ્યક્તિવાચક પદાર્થોના પાઠ આપતી વખતે તેમનાં ખાસ લક્ષણો શિખવવા તરફ અને જાનિવાચક પદાર્થોના પાઠ આપતી વખતે તેમના સામાન્ય ધર્મો છોકરાં પાસે શોધાવવા તરફ લક્ષ આપવું.—દાખલા તરીકે સીસા કે કોઈ ખીંછ ધાતુ વિશે પાઠ આપતાં અપારદર્શકતા, યજ્ઞકાંઠ, વગેરે ધર્મો તરફ ધ્યાન ન આપવું. એ ધર્મો ધણી ધાતુમાં સામાન્ય છે અને ધાતુ વિશે પાઠ આપતાં શિખવવા જોઈએ; પણ અમુક ધાતુ વિશે પાઠ આપતાં શિખવવા જોઈએ નહિ. તેમજ 'કોઈ' (કુચ) વિશે પાઠ આપતાં તેની લઘુતા, પ્લવનશીલતા (પાણીમાં તરવાની શક્તિ), અને સ્થિતિસ્થાપકતા વિશે જુવેચન કરાવવું, પણ તેની ઘનતા, અપારદર્શકતા, અને દહનશીલતા (સૂળગી જડે એવો ધર્મ) વિશે વાત કરવી નહિ. વળી ગાયના પાઠમાં ગાયના ખાસ ધર્મ, જેવા કે તેનું પેટ, દ્રોણી ખરી, અને વાગોળવાના દૈનિક જનાવવા; પણ તેનું વાજરડું હવડું જન્મે છે, તે તેને ધવડાવે છે, તેનું લોહી હિન્દુ છે, અને તે ફેફસાંવડે શ્વાસ લે છે એવી ખામતો ગાયના પાઠમાં ન લેતાં સાંચળવાળાં પ્રાણીઓના પાઠમાં જ રહેવી.

(૪) પાઠના જુદા જુદા ભાગોનો સંબંધ જોડવો.—પદાર્થના ધર્મ તેના ઉપયોગ સાથે થી રીતે જોડાય તે ઉપર દર્શાવ્યું છે. કંઈક એવીજ રીતે પ્રાણીને લગતી ખામતો જોડે ખીમ સાથે જોડી શકાય. શિક્ષક આરંભમાં પ્રાણીના ખોરાક વિશે વાત કરે તો તે પ્રાણી પેતાનો ખોરાક (ઈંદર લૂંટ્યા પ્રાણી) શી રીતે શોધી કાઢે છે તે પ્રથમ દર્શાવી શકશે. આથી તેને તે પ્રાણીની ઇન્ડ્રિયોનું વર્ણન કરવાનો પ્રસંગ મળશે.

તે પોતાનો ખોરાક શી રીતે પકડે છે તે દર્શાવી શકાશે, અને તેના અવયવો અને સ્વભાવનો ખ્યાલ આપી શકાશે. છેવટે તે કેવી રીતે ખોરાક આવે છે ને પચાવે છે તે બતાવાશે, અને એ રીતે તેના દાંતનાં ખાસ લક્ષણ અને પાચક ઈન્દ્રિયો તરફ લક્ષ્ય ખેંચી શકાશે.

(ક) સંભાળપૂર્વક નિરીક્ષા કરાવ્યા પછી ચોક્કસ વર્ણન કરતાં શિખવવું.—શિષ્યનો શબ્દસંચય અને ભાષાશાસ્ત્રના વધારતું એ પદાર્થપાઠનો એક હેતુ છે એ વાત ભૂલવી જોઈએ નહિ. સર જોશુઆ ફિચ કહે છે કે ‘દરેક પાઠમાં જે કંઈ નવું જ્ઞાન અપાય છે તેને લગતા કોઈ કોઈ નવા શબ્દો પણ શિખવાયા છે; આ શબ્દો એવી રીતે શિખવવા જોઈએ કે તેમના સ્મરણની સાથે તેમને લગતા સર્વ વિચારોનું સ્મરણ થાય.’ પરંતુ પાઠમાં ઘણા પાત્રોના શબ્દો વાપરવા નહિ. પ્રથમ પાઠને લગતી ઇલાદત સહેલાં શબ્દો, દેવ-કાવ્યો અને જરૂર હોય ત્યાંજ નવા શબ્દો શિખવવા. દરેક નવા શબ્દને કાળા પાટીઆપર લખી સમજાવવો, અને બધાં છોકરાં પાસે સાથે બોલાવવો કે તે તેમનાં મનપર બરાબર દેશે.

(ગ) પદાર્થ વિશે જે વિગતવાર દુકીદત શિખવવામાં આવે તે કાળા પાટીઆપર તે પદાર્થના જુદા જુદા ભાગોનાં ચિત્ર દર્શાવે છોકરાંનાં મનપર હસાવવી.—પ્રાણી વિષેના પાઠ સમજાવવામાં પ્રત્યક્ષ પ્રાણી જે તેના મોંડેલ વાપર્યા હોય તોપણ તેના જુદા જુદા અવયવોની રચના કાળા પાટીઆપર તેમનાં ચિત્ર કાઢવાથીજ બરાબર સમજાવી શકાશે. વળી ચિત્ર છોકરાંનાં દેખતાં કાઢવામાં આવે અને જુદા જુદા ભાગો સમજૂતી સાથે દોરવામાં આવે તો છોકરાંનું જ્ઞાન વધારે સ્પષ્ટ અને ચિરસ્થાયી થશે. એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમને પાઠમાં રસ ઉત્પન્ન થશે અને તે રસ ટકી રહેશે. વળી એવાં ચિત્રથી શિક્ષક જુદા જુદા અવયવોનાં આકાર અને સ્થિતિ સ્પષ્ટ સમજાવી શકશે, અને અગત્યની બાબતપર છોકરાંનું ધ્યાન આકર્ષી નકામી બાબતો છોડી દઈ શકશે. શિક્ષકે કાળા પાટીઆપર કાઢેલાં ચિત્ર જેવાં ચિત્ર છોકરાંએ તોટકમાં કાઢેલાં. દરેક અને નેજ સાથે સાથે જળવદાં જોઈએ.

(ઘ) સમગ્ર પદાર્થનું આગેદુજ ચિત્ર છોકરાંનાં મનપર પાડવું.—પદાર્થના અવયવોનું વર્ણન કર્યા પછી સમગ્ર પદાર્થ વિશે વિવેચન કરવું. માત્ર

અવયવોનું છૂટું છૂટું વર્ણન કરવાથી બધાનો પરસ્પર સંબંધ સમજાતો નથી, માટે પદાર્થનું સમગ્ર ચિત્ર છોકરાંનાં મનપર દસાવવું.

શારીરિક શિક્ષા તેમજ નીતિગુણને લગતા નીચેના વિચારો લક્ષમાં લેવા લાયક છે:—

માત્ર નીતિગુણથીજ છોકરાંને સુધારી શકાતાં નથી અને કેટલેક પ્રસંગે નકારાં છોકરાંને ઠેકાણે લાવવા માટે તેમજ શાળામાં વ્યવસ્થા રાખવા માટે શારીરિક શિક્ષાની જરૂર પડે છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ હિંદુસ્તાનની શાળાઓમાં સોટીનો ઉપયોગ ઘણો સાધારણ થઈ પડ્યો છે અને ઘણે ઠેકાણે માત્ર એજ શિક્ષાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એ બાબત શું હાનિકર્તા નથી ? જોણીની બૂલો માટે, દાખલો ખોટો મણવા માટે, જૂજોળ કે ખીજા વિગેરેમાં ખોટા જવાબ દેવા માટે, મોડા આવવા માટે, ઘેરથી કરી લાવવા આપેલું મનોમલ્લ બેદરકારીથી કરવા માટે, અને એવા બીજા ઘણા સાધારણ કાર્યો માટે છોકરાંને નેતરની સોટીનો માર મારવામાં આવે છે. આથી જે અનિષ્ટ પરિણામ નીપજે છે તે ખુલાંજ છે. શિક્ષક અને શિષ્ય વચ્ચે જેવો ભાવ અને માઠ સંબંધ બંધાવો જોઈએ તેવો બંધાવવા પામતો નથી. લોક કહે છે તેમ 'આવી વિદ્યાર્થી શિક્ષણ તરફ શિષ્યનો પ્રેમ બંધાવાને બદલે દોષ બંધાય છે. આવી શુભામી શિક્ષા શુભામી સ્વભાવ બનાવે છે.' જ્યોત્સુધી સોટીનો ભય છોકરાંનાં મનમાં રહે છે ત્યાંજુધી તેઓ હુકમને તાબે થઈ દુરાચરણ છૂપાવે છે; પણ તે બય જતો રહે છે એટલે તેમની અનીતિ સ્વાભાવિક રસ્તે વળે છે. વળી સખ્તાઈ અતિશય કરવાથી કદાચ અમુક દુરાચરણ દૂર થાય તો તેને બદલે દિવ્યકારાપણું દાખલ થાય છે. દુરાચરણ છોકરાંને બદલે હવે આપણને બાલસો છોકરો મુલાકાત પડે છે.' આવા વિચારો મહા વિદ્વાન લોકો બે સૈકા અગાઉ દર્શાવ્યા હતા, અને હાલ પણ વિદ્વાનોના એ વિષયપર વિચાર એવાજ છે.

દુકામાં કહીએ તો ખરાજ ટેવ કે અનીતિ સિવાયના કાઈ પણ દોષ માટે શારીરિક શિક્ષા કરવાથી શિષ્યના મનપર હાનિકારક અસર થયા વિના રહેતી નથી. તેથી તેને અજ્ઞાનપર અભાવ થાય છે, આગામી તાબે

ચતું અને ફરજ બળવરી એ દુઃખદાયક અને અધમતા ઉત્પન્ન કરનાર છે અને મરજી મુજબ વર્તવાથીજ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે એવા વિચાર તેણે મનમાં દાખલ થાય છે, શાળામાં જેવી રીતે તેને વર્તવા દે છે તેથી ઉભરી રીતે વર્તવાથી પોતે સુખી થશે એમ તે સમજે છે, અને મોટી વયે જુલમી અને ગર્વિષ્ઠ થાય છે.

આ જામત ધણા શિક્ષકો સમજે છે અને એવાજ વિચારો ધણા શિક્ષકો પોતે દર્શાવશે, તોપણ સારીરિક શિક્ષા આટલી બધી સારણુ છે તેનું શું કારણ ? કારણ માત્ર એટલુંજ જણાય છે કે આદિની શિક્ષણપદ્ધતિમાં પરીક્ષાનાં પરિણામપર અને શુદ્ધિનીજ કેળવણીપર ધર્મ, ધ્યાન આપવામાં આવે છે, નીતિની કેળવણીપર જેટલું ધ્યાન આપતું નોંધ્યે તેટલું અપાતું નથી. છોકરાંને પરીક્ષામાં પાસ કરાવવાં, તેમનાં મનોબલપુસ્તકો સ્વચ્છ રખાવવાં, નિશાળમાં બહારની સંસારી રાખવી, અને ઉપરી અધિકારીઓ નિશાળની મુદ્દાકાત લેવા કે પરીક્ષા કરવા આવે ત્યારે બહારના દેખાવથી તેમની પ્રીતિ સંપાદન કરવી એજ ધણા શિક્ષકો પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે. પોતાનાં આચરણથી શિષ્યના મનપર કદી બૂઝાવ નહિ એવી છાપ પાડવી એ આપણો ધર્મ છે એમ યોગાત્મ સમજતા જણાય છે. ઉપરી અધિકારીઓ વર્ગમાં એકવાર નિશાળની તપાસ કરવા આવે ત્યારે તેઓ તેમને બહારના દેખાવથી રાજ કરી હેતરે, હે, અને યોગ્ય વખતમાં પરીક્ષકોથી શિક્ષકનાં આચરણ અને સ્વમાર્ગની પરીક્ષા થઈ શકતી નથી. આ કારણથી શિક્ષકો પોતાની નીતિ અનુકરણીય બનાવી શકે તેની નીતિ સુધારી શકતા નથી.

શિષ્યમાં જાતિસાધનો તરફ સમાનભાવ ઉત્પન્ન કરવો, તેમને પરસ્પર સદાયતા આપતાં શિખવવું, કર્તવ્ય કર્તવ્ય છે માટેજ કરવું નોંધ્યે, કંઈ લાભની દૃષ્ટિથી કે શિક્ષાના અવધી નહિ. એવો ઉત્તમ વિચાર તેમનાં મનમાં આણવો, અને જ્ઞાન વધારવા તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો એ શિક્ષકનું ખરું કર્તવ્ય છે. પોતાનું આચરણ દમેશ સરખું રાખવું, વિચાર દૃઢ રાખવા, અને ગમે તે કારણથી પણ મુનીનિના વર્તનમાંથી અને સુખમાર્ગમાંથી લવમાત્ર પણ

અંશિત ન થવું એ ઉત્તમ નીતિવિચારો દરેક શિક્ષક પેતના કરી તે પ્રમા-
ણે વર્તવા હમેશા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. શિક્ષકોની નીતિ ઉત્તમ પ્રકારની થશે
એટલે અદ્યય રીતે તેની અસર શિષ્યના મનપર થવા વિના રહેશે નહિ.
નીતિબળ બુદ્ધિબળથી ધણુંજ અટીચાતું છે. બુદ્ધિમાન પુરૂષના બુદ્ધિપ્રભાવથી
આપણે વિસ્મિત થઈએ છીએ, અને ' જુઓ શી એની બુદ્ધિ છે ! ' એવાં
વચનો આપણા મુખમાંથી નીકળી જાય છે, પણ તેને માટે અન્તઃકરણ-
માં ભાવ કે માનની લાગણી ઉત્પન્ન થતી નથી. એવો ભાવ ને નીતિ,
પ્રમાણિકપણું, અને સત્યનાં દૃઢ-ત્વો જોઈને એ શુભેવાળા પુરૂષો મારેજ
થાય છે. નીતિબળ એવું જન્મરૂં છે કે સત્યશીલ અને પ્રમાણિક પુરૂષથી
અપ્રમાણિક પુરૂષો કંપે છે તમા આધા નાસે છે. એક પુરૂષ માટે એવું
કહેવાય છે કે જ્યારે તેને કંઈ ખોટું કામ કરવું હોય ત્યારે તે ચોતાના આ-
રક્ષમાં જગિશી નીતિમાન પુરૂષોની જખીઓને ઉંધી વાગતો, જખીના સમક્ષ
પણુ તેનાથી અંનીતિનું કામ કરાવું નહિ. જખીનું પણ આતું નીતિબળ તો
પ્રત્યક્ષ પુરૂષનું નીતિબળ કેટલું બધું હોતું જોઈએ.

આશા છે કે આ ચોપાનીઆમાં પ્રસંગે પ્રસંગે નીતિનો ઉપદેશ કરવા-
માં આવે છે તેનો કંઈક પણ સંસ્કાર શિક્ષકોનાં મનપર થશે, અને તે દિ-
વસે દિવસે દર થઈ ચિરસ્થાયી થશે, તેથી બલિષ્ઠની પ્રજા નીતિવાળી થશે
અને દેશનો દિવસ કરશે. તથાસ્તુ !

• • •

ગયા ડીસેમ્બર માસમાં હતોઈમાં પ્રાચ્યભાષાના વિદ્વાનેની પરિષદ મ-
ળી હતી. આવી પરિષદ પૂર્વમાં પહેલીજ મળી હતી. જુદાં જુદાં રાજ્યો
અને શોધક મંડળીઓ તરફથી ૩૬ પ્રતિનિધિઓ મોકલવામાં આવ્યા હતા,
તેમાંના ૨૭ પ્રતિનિધિઓએ પરિષદનાં કામકાજમાં ભાગ લીધો હતો. આ
ઉપરાંત બીજા ૫૦ વિદ્વાનો હાજર હતા. પરિષદની ૬ બેઠક થઈ હતી અ-
ને તેમાં ૫૦ ભાષણોં અપાયાં હતાં. આપણને ઉપયોગી થઈ પડે એવો નિબંધ
પોન્ડિચરિના ડૉક્ટર દોર્ડિઅરનો હતો. તેમણે જણાવ્યું હતું કે મેં વેદક-
શાસ્ત્રનાં ધણાં સંસ્કૃત પુસ્તકો શોધી કાઢ્યાં છે.

કેળવણી એટલે શું?—શિક્ષકોએ બાળસ્વભાવનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. બાળક ઘણી રીતે એક બીજાસમાન છે. બીજામાં પોતાનામાં સુંદર અને પરિપુષ્ટ છોડવો થવાની શક્તિ છે, પણ તે તેવો સુંદર અને પરિપુષ્ટ છોડવો યશ કે નહિ તેનો આધાર આસપાસની સ્થિતિપર છે. જે જમીન ફળદ્રુપ હશે અને ગરમી અને લીનાશ જોઈએ તેટલી હશે તો બીજાનો સુંદર છોડ યશે. એથી ઉલટું, જે જમીન ખારવળી હશે અને જોઈતી લીનાશ કે ઉષ્ણતા નહિ હોય તો બીજા મરી જશે કે તેનો મુડકાલ છોડ યશે. માટે બીજા ગમે તેવું સારું હશે તોપણ તેની આસપાસની સ્થિતિ એવી અનુકૂળ નહિ હોય કે તે પોતાની સર્વ શક્તિ બહાર વ્યાણી શકે, તો તેનો સુંદર છોડ યશે નહિ. છોડ યવા માટે જે ગુણ જરૂરના છે તે ગુણ જમીનમાં નહિ હોય, અથવા હશે તો યોગ્ય પ્રમાણમાં મળેલા નહિ હોય કે છોડમાં આવે એવા દ્રવ્ય નહિ હોય, તો છોડ પરિપૂર્ણ સ્થિતિએ પહોંચશે નહિ. વળી જે બહુ ઓછા પાણી પાવામાં આવશે કે અયોગ્ય વખતે પાણી પાવામાં આવશે, તોપણ છોડ પરિપૂર્ણ કળાએ પામશે નહિ. ગરમીની બાજતમાં પણ એમજ સમજવું. અત્યુષ્ણતા કે અત્ય ઉષ્ણતા છોડને હાનિકારક થઈ પડશે. અત્યુષ્ણતાથી છોડ કંઈક નશે અને અત્ય ઉષ્ણતાથી છોડને ફળ આવશે નહિ. વળી બીજા પોતાનાંજ કૃત્યથી છોડની દૃશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે એ આપણે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. ચતુર અને મહેનતુ ખેડુત આસપાસની સ્થિતિ જેમ અને તેમ અનુકૂળ કરે છે; પણ છોડ જાતેજ મૂળ ધાલે છે, ડળી, પ્રકાશમાં આણે છે, પાણી પીએ છે, ખીલી નીકળે છે, અને ફળ આપે છે. ગંધી વૃદ્ધિ અંદરથીજ થાય છે, બહારથી થતી નથી. પોતાની શક્તિ પોતાની મેજે કેળવીનેજ છોડ વૃદ્ધિ પામે છે. એવીજ રીતે બાળક પોતાની શક્તિ પોતાની મેજે કેળવીનેજ જ્ઞાન સંપાદન કરવાની, વિચાર કરવાની, અને કામ કરવાની શક્તિઓને ખિલવે છે. બોવેન કહે છે કે ‘શક્તિઓને કામે લગાડવાથીજ ખીલે છે. અમુક શક્તિ ખિલવવામાં બેદરકાર રહીએ તો તે શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે અને કાલક્રમે ખિલકુલ જતી રહે છે. આ નિયમ માત્ર વ્યક્તિનેજ લાગુ ન પડતાં વંશપરંપરા ઉતરે છે, અને આ રીતે અમુક પ્રજામાં અમુક શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે કે વિશેષ ખીલે છે. ક્રાબેલ કહે છે તેમ જૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્ય ત્રણે કાળની મનુષ્ય-

જાતિ નિરનિરાણી નથી, પણ પરસ્પર સંબંધ ધરાવનારી છે; અર્થાત્ જૂત કાળની પ્રજાની અસર સાંપ્રત કાળની પ્રજા પર થાય છે. અને સાંપ્રત કાળની પ્રજાની અસર ભવિષ્ય કાળની પ્રજા પર થશે. બાળક પરિપૂર્ણ મનુષ્ય થશે કે નહિ તેનો આધાર તેની સ્વાભાવિક માનસિક શક્તિ, તેને કેળવવાના પ્રસંગ, અને તેના ઉપયોગ પર છે. હાથ કેળવવા હોય તો હાથને કસરત આપવી જોઈએ; શરીર કેળવવું હોય તો શરીરને કસરત આપવી જોઈએ; મનની શક્તિઓ કેળવવી હોય તો મનની શક્તિઓને કસરત આપવી જોઈએ; અને તમામ શારીરિક તથા માનસિક શક્તિઓ કેળવવી હોય તો તમામ શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને કસરત આપવી જોઈએ. પણ ગમે તેવી કસરત આશયે? ઉત્તર સ્પષ્ટ છે. માત્ર જે કસરત યોગ્ય સમયે મળે છે, જે શરીર અને મનની શક્તિઓના સ્વરૂપને અનુકૂળ છે, અને જે એ શક્તિઓના બળના પ્રમાણમાં છે તેજ કસરતથી યોગ્ય કેળવણી મળશે. બીજી બધી કસરત અંશે કે બધી રીતે હાનિકારક થશે. વળી એક બીજો નિયમ વસ્તુમાત્રને લાગુ પડે છે તે મનને વિશેષ લાગુ પડે છે. પરિપૂર્ણ અને વાસ્તવિક કેળવણીને માટે કસરત પદાર્થની પોતાનીજ અપજાતામાંથી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ અને ટકી રહેવી જોઈએ તમામ કુદરતી શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓ સ્વાભાવિક રીતે જાગૃત્ થવી જોઈએ. શખલા તરીકે, જો આપણે છોડી જુદી કરવા ઇચ્છતા હોઈએ, તો આપણે માત્ર એટલું કરવું કે તે છોડને (બધાં છોડને) તેની પોતાની મેળે તે રીતે અપજા થવા પ્રેરવો, અને તે અપજાતા કાગમ રાખવા મદદ કરવી. આપણે તેની જુદીનો વખત જાણો કરી શકીએ, આપણે પરિણામ પર કંઈક અસર કરી શકીએ, પણ એ બધું કરવા આપણે તે છોડની જાતનીજ અપજાતા પર આધાર રાખવાનો છે. આ અપજાતાને આપણે જાતની અપજાતા કહીએ છીએ. મનના સાધારણ વ્યાપાર પણ છે-જ્ઞાન, લાગણી, અને ઇચ્છા. જે કસરતથી મનને કેળવવા ઇચ્છતા હોઈએ તે કસરત આ ત્રણ વ્યાપાર કરનારી શક્તિના સ્વરૂપ પ્રમાણે હોવી જોઈએ, અને હમેશા તેના બળના પ્રમાણમાં હોવી જોઈએ. વળી એમ પણ જણાવું છે કે જે પ્રમાણમાં અપજાતા સ્થગ્ન માનસિક શક્તિની હોય અને એ અપજાતા ઠાઈનો આપેલી નહિ, પણ પોતાની મેળે

હૃદય યથેલી, પોતાની મેળે ટેકી રહેલી, અને પોતાની મેળે પ્રેરાયલી હોય તેજ પ્રમાણમાં પરિણામ આવે છે. અર્થાત્ જ્ઞાન, લાગણી, અને ઇચ્છાએ એ ચપળતામાં યોગ્ય ભાગ લેવો જોઈએ, અને વિશેષે કરીને, લાગણી અને ઇચ્છા—મનના વ્યાપારને પ્રેરવાની, પોષવાની, ટકાવવાની, અને નિયમિત કરવાની મનની પોતાની શક્તિઓ—ને કદી ભૂલવી જોઈએ નહિ. ’

આ ઉપરથી આપણને માલમ પડે છે કે ઇશ્વરે બાળકને કેટલીક શક્તિઓ અર્પેલી છે, અને એ શક્તિઓ કેળવી શકાય એટલે વિશેષ પ્રયત્ન બનાવી શકાય. કેળવવાની કસરતનું સ્વરૂપ તેમજ પ્રમાણ બાળકના સ્વભાવને અનુસરતું હોવું જોઈએ, એ કસરત બાળકે જનતેજ આરંભી જોઈએ, આગળ ચલાવવી જોઈએ, અને પરિપૂર્ણ કરવી જોઈએ, અને સાફ પરિણામ લાવવું હોય તો બાળકની નમામ શક્તિઓ કેળવાય એવી કસરત જોઈએ.

આપણે બાળકની સ્મરણશક્તિ કેળવીએ એટલે કેટલીક બાબતો તેની પાસે મળેલી ગોખાવી પોષકની પેઠે ગોલાવી જઈએ, અને તેની અવલોકન શક્તિ, વિચારશક્તિ, અને કાર્યશક્તિ તરફ દૃઢ રહીએ; અથવા તેની વિચારશક્તિ કેળવીએ અને શારીરિક શક્તિ વિશે બેદરકાર રહીએ; અથવા તેની જ્ઞાન સંપાદન કરવાની શક્તિ કેળવીએ અને સંપાદન કરેલા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરતાં ચિંત્નનીએ નહિ, તો આપેલી કેળવણી નિર્થક થઈ પડે છે, એટલુંજ નહિ, પણ હાનિ તેથી હાનિ થાય છે. આ બધી કેળવણી એક-દેશી કહેવાય. આપણે ઉદ્દેશ આવી એકદેશી કેળવણી આપવાનો ન જોઈએ, પણ સમગ્ર શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓ કેળવવાનો જોઈએ, કે જેથી નિઃશય છોડી છોકરાં ધંધે વળગે ત્યારે તેમનાં શરીર પરિપુષ્ટ અને તબદુરસ્ત હોય, અવલોકનશક્તિ તીવ્ર હોય, સ્મરણશક્તિમાં સારો સંયત્ત થયેલો હોય, હૃદયનાશક્તિ ચપળ હોય, વૃદ્ધશક્તિ બરાબર ખીલેલી હોય, વિચાર કરવાની શક્તિ પરિપૂર્ણ થઈ હોય, પોતાની દરેક બળવવાની સમજણ બરાબર આવી હોય, મન દૃઢ થયું હોય, ટેવ સારી પડી હોય. અને નીતિ સારી હોય. આનુંજ નામ કે-

જાણી. તમામ શક્તિ, શારીરિક અને માનસિક, એટલે શરીરની, બુદ્ધિની અને નીતિની, ખરાબર કસવી એજ કેળવણી.

માનસશાસ્ત્ર.

(આશુ ૫૪૪ ૮૩થી.)

તપાસ કરતાં માલમ પડશે કે ધ્યાન, જ્ઞાન, સ્મરણ, લાગણી, યોજના, અને પસંદગી એ બધાંને પરસ્પર સંબંધ છે. જે પદાર્થ જાણવાની ઇચ્છા થાય છે તે પદાર્થ પર આપણે ધ્યાન યોજાડીએ જીએ, ધ્યાન શખવાથી તે પદાર્થ શો છે તેનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, જ્ઞાન થવાથી અગાઉ જોયો હોય તેનું સ્મરણ થાય છે, સ્મરણ થવાથી સુખ કે દુઃખની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે, એ લાગણીને અનુસરતી યોજના કરાય છે, અને અનેક યોજનાઓ મનમાં આવે છે તેમાંથી જે રૂથે છે તે પસંદ કરાય છે. ધર્મી આ પ્રમાણે ધ્યાન, જ્ઞાન, વગેરેનો ઉત્તરોત્તરજ સંબંધ છે એમ સમજવાનું નથી. પદાર્થનું જ્ઞાન થવાથી તેના પર વિશેષ ધ્યાન લગાડાય છે, અને ધ્યાન અને સ્મરણના દરેક વ્યાપારમાં યોજના અને પસંદગી રહેલી છે.

એથી પશુ આગળ વિચાર કરતાં એક ઘણી અગત્યની બાબત સમજાશે. ઉપરના દૃષ્ટાંતમાં દરથી આવતા પુરુષ વિશે ધ્યાન, જ્ઞાન, સ્મરણ, વગેરે થયાં તે કોનાં હતાં એવો પ્રશ્ન આપણે આપણા મનને પૂછીશું તો શો જવાબ મળશે? મેં ધ્યાન આપ્યું, મને જ્ઞાન થયું, મને સ્મરણ થયું, મને ખુશી, કે નાખુશી ઉત્પન્ન થઈ, મેં યોજના કરી, અને બિન બિન યોજનામાંથી મેં અચૂક યોજના પસંદ કરી. આ પ્રમાણે જે જે બાબતો હું જાણું છું કે સ્મરણ કરું છું તેનો જ્ઞાન અને સ્મરણકર્તા હું જ છું. માનસશાસ્ત્રમાં આજ દૃષ્ટિએ જોવાનું છે અને એ દર્શન આત્મલક્ષી દ્રશન કહેવાય છે; કારણકે માનસશાસ્ત્ર આત્માના કે પંચના અનુભવ અને કૃત્યનો અભ્યાસ છે. આ પ્રમાણે માનસશાસ્ત્રમાં જે જે બાબતોનો અભ્યાસ

કરવાનો છે તે તમામ બાબતો પરસ્પર સંગદ છે, અમુક ચાતાને લગવી છે, અને એ ચાતાને આપણે દરેક જણ 'હું' કે 'હું પોતે' એમ કહીએ છીએ.

શાસ્ત્ર એટલે શું ?

કોઈ પણ વિષય વિષે સહજ અવલોકન કર્યાથી મનુષ્યને તે વિષયનું સાધારણ જ્ઞાન થાય છે. આપણે બધા જાણીએ છીએ કે કાગળનું ધમકે છે અને ફેફસાં શ્વાસ લે છે. આવા જ્ઞાનને સાધારણ જ્ઞાન કહે છે. એ સાધારણ જ્ઞાન ઘણી વાર ગૂલભરેલું તેમજ અપૂર્ણ હોય છે. સાધારણ જ્ઞાનને વધારે ચોક્કસ, વિસ્તીર્ણ, અને નિયમિત કરીએ ત્યારે તે શાસ્ત્ર કહેવાય. જે પુસ્તકમાં એવું જ્ઞાન પ્રતિપાદન કર્યું હોય તેને પણ-શાસ્ત્ર-કહે-છે.

સંસ્કૃત વિદ્વાનો શાસ્ત્રનું નીચે પ્રમાણે લક્ષણ આપે છે:—

પ્રવૃત્તિર્વા નિવૃત્તિર્વા નિત્યેન કર્તૃકેત્ત્વ વા ।

પુંસાં જેનોપદિદ્યેત તચ્છાસ્ત્રમાભિધીયતે ॥

પુરૂષે શેમાં પ્રવૃત્ત થયું અને શેમાંથી નિવૃત્ત થયું એ ઉપદેશ કરનાર નિત્ય (ઈશ્વરી) કે અનિત્ય (પુરુષ) વાક્ય, અર્થાત્ કર્તૃત્વ કે અકર્તૃત્વ બોધક દેવી કે પુરુષનું વચન તે શાસ્ત્ર. આવો અંથ જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ હોવો જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે.

માનસશાસ્ત્રની વ્યાખ્યા—

આપણા બધામાં કંઈક એવું છે કે જેને લાગણી થાય છે, જે વિચાર કરે છે, અને જે કાર્ય કરે છે. એને આપણે મન કહીએ છીએ. જેમ આપણે શરીરનો અભ્યાસ કરી શકીએ તેમજ મનનો પણ અભ્યાસ કરી શકીએ. મનના વ્યાપાર વિષે લોકોના કેવા મત છે તેની પરીક્ષા કરી શકીએ, તેમાં સુધારો વધારો કરી શકીએ, તેનું પ્રયત્નકરણ અને વર્ગબંધી કરી શકીએ, અને એ પ્રમાણે મનના વ્યાપારનું શાસ્ત્ર બનાવી શકીએ. એ શાસ્ત્ર તે માનસશાસ્ત્ર અર્થાત્ જે શાસ્ત્ર મનના વ્યાપારોને વર્ણવે છે, તે મનના વર્ગ બાધે છે, અને તેમને સમજાવે છે તે માનસશાસ્ત્ર કહેવાય કે.

માનસશાસ્ત્રનું કામ માત્ર મનના વ્યાપારોને વર્ણવવાનુંજ નથી, પરંતુ એ વ્યાપાર એક બીજાને મળતા આવે છે કે એક બીજાથી જુદા પડે છે, કેવી રીતે મળતા આવે છે કે જુદા પડે છે, કઈ સ્થિતિમાં એ વ્યાપારો થાય છે, કયા ક્રમમાં થાય છે, તેમાંના કયા સદા છે અને આરંભમાં થાય છે, કયા સંયુક્ત કે ગુંચવણમરેજા છે અને પાછળથી થાય છે, અને સંયુક્ત વ્યાપારપર સંદર્ભ વ્યાપાર કેવો આધાર રાખે છે એ બધું સમજાવવાનું છે. ૮૧-૧૮-૧-૨૬

પ્રકરણ ૨૯.

માનસશાસ્ત્ર શિખવવાની પદ્ધતિઓ.

ઉપસક વિચાર કરતાં માનસિક વ્યાપારોના અભ્યાસ કરવો ઘણો સહેલો લાગશે. કોઈ પણ શાસ્ત્રનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવા માટે તેનાં સાહિત્ય કે ઉપકરણની જરૂર છે; કેમકે તે વગર પ્રયોગ કે સંશોધન થઈ શકે નહિ. એ સાહિત્ય કે ઉપકરણ સર્વ સ્થળે, સર્વ સમયે, અને સર્વ પુરોષોને મળી શકતાં નથી. પણ માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં અ.વા પ્રકારની અડચણ નડતી નથી. એ શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં કોઈ સાહિત્યની જરૂર નથી. માત્ર મનનીજ જરૂર છે, અને મન તો હમેશા સર્વની પાસેજ રહે છે. તેથી તેના વ્યાપારોનું અભ્યાસ કરવા સહેલો લાગે છે. પણ ઊંડો વિચાર કરતાં જણાશે કે એ અભ્યાસ કરવો સહેલો નથી. કોઈ પણ શાસ્ત્રને લગતી બાબતો શોધી કાઢવાની રીત એ છે કે તેનું અવલોકન કરવું અને તે અવલોકન સુક્ષ્મ દૃષ્ટિથી કરવું. એવું અવલોકન કર્યા વિના તે સમજ કે સમજાવી પણ શકાય નહિ. આપણા માનસિક વ્યાપારનું જ્ઞાન આપણા સિવાય બીજા કોઈને પ્રત્યક્ષ થતું નથી. કોઈ પણ સારીરની વેદનાથી તમારા મનમાં જે દુઃખની લાગણી થતી હોય કે કોઈ ખુશકારક બનાવને લીધે જે સુખની લાગણી થતી હોય તે તમારા અહોરા ઉપર દિશગીરી કે ખુશીનાં ચિહ્નોથી કોઈ પણ માણસ જોઈ શકે છે, તેમજ તમે જાને પણ બીજાઓને તે કહી શકો છો; પરંતુ સુખ કે દુઃખનો અનુભવ તો તમેજ કરો છો. તમારા સુખના નિકાર ઉપરથી કે તમારા પોતાના કહેવાથી તમા-

રી મનોવૃત્તિઓ બીજાઓ બાજી શકે છે; પણ એ મનોવૃત્તિઓનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તો તમને એકલાનેજ થાય છે. આ પ્રમાણે માનસિક વ્યાપારનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તમને પોતાનેજ થાય છે; એટલે માનસશાસ્ત્રમાં અભ્યાસકર્તા અને અભ્યાસનો વિષય એકજ છે, તેથી અભ્યાસ અધરો થાય છે. માનસિક વ્યાપારની આવી અભ્યાસ કરવાની પદ્ધતિને અન્તર્દર્શનપદ્ધતિ કહે છે. આ પદ્ધતિમાં નીચે લખેલી અડચણો નડે છે:—

(૧) માનસિક વ્યાપાર બાહ્ય પદાર્થોની પેઠે બાહ્ય મન્ત્રિયોના સંબંધમાં આવતા નથી. આપણે વનસ્પતિને ચતુરિન્દ્રિયથી જોઈ શકીએ છીએ એ તેમ કંઈ વિચારને જોઈ શકતા નથી. વળી આપણે કુલુન્દ્રિયથી શબ્દ સાંભળી શકીએ છીએ, તેવી રીતે મનોવૃત્તિઓને સાંભળી શકતા નથી.

(૨) મનની અમુક વૃત્તિનો અભ્યાસ કરવા તે ઉપર ધ્યાન આપીએ કે તરતજ મનની સ્થિતિ બદલાઈ જાય છે; કેમકે તે સમયે મન તે વૃત્તિમાં નહિ, પણ તે વૃત્તિના અભ્યાસમાં લીન છે. આ મુશ્કેલી એવી ભારે છે કે કેટલાક ગ્રન્થકારોના મત પ્રમાણે અન્તર્દર્શનપદ્ધતિથી માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ થઈ શકેજ નહિ. પણ તેઓ આ મુશ્કેલીને છે તે કરતાં બહુ મોટી માનતા લાગે છે. આપણે અન્તર્દર્શનથી જે માનસિક વ્યાપારનો અભ્યાસ કરતા હોઈએ તે વ્યાપાર તો અભ્યાસ સમયે હતો નથી, પરંતુ આપણે સ્મરણશક્તિની સહાયતાથી તેને મનમાં લાવી શકીએ છીએ. આ પ્રમાણે સ્મરણશક્તિ માનસિક વૃત્તિના અભ્યાસ કરવાનું સાધન યર્થ પડે છે. કોઈ પણ વિષયનું ચંદણ કરતી વખતેજ નહિ, પણ તે સમય પછી પણ સ્મરણશક્તિની મદદથીજ તે વિષયના જ્ઞાનનું સ્ફુરણ થાય છે.

(૩) માનસિક વ્યાપાર એટલા બધા પરિચિત છે કે તે તરફ આપણું ધ્યાન સાધારણ રીતે આકર્ષાતું નથી. એવા વ્યાપાર દરરોજ થાય છે તેથી તેઓ તરફ આપણું ધ્યાન જતું નથી. આ કારણને લીધે માનસિક વ્યાપારનો અભ્યાસ કરવો હોય તો ધ્યાનને આકર્ષક પદાર્થ તરફ જતું અટકાવી પરિચિત વસ્તુઓ તરફ જતાં સિખવવાની શક્તિ આપણામાં હોવી જોઈએ.

વળી આ પદ્ધતિમાં ખાસ દોષ એ છે કે એમાં પ્રમાણ અનિશ્ચિત અને બદલાતું છે. બીજાં શાસ્ત્રોમાં પ્રમાણ નિશ્ચિત છે. પદાર્થવિજ્ઞાની આમ, મિટર, વગેરે નિશ્ચિત પ્રમાણોનો ઉપયોગ કરે છે. પણ માનસશાસ્ત્રીનું પ્રમાણ નિશ્ચિત નથી. બ્યારે કોઈ પણ માણસ માનસશાસ્ત્ર વાંચે છે ત્યારે તે તેના સિદ્ધાન્તોની પરીક્ષા પોતાના મનમાંજ કરે છે. પણ કોઈ પણ બે માણસો એવા ભાગ્યેજ બેવાર્માં આવે કે જેમનાં મન સરખાંજ હોય. માનસિક વ્યાપાર વિષે જેમના વિચાર બધી રીતે મળતા હોય એવા માણસો ભાગ્યેજ મળી આવે. પણ માણસોના વિચાર પરિપૂર્ણ રીતે મળતા ન હોય તોપણ ઘણાંખરા મળતા હોઈ શકે, અને એવી સંમતિ ઉપરજ શાસ્ત્રનું બંધારણ છે.

અન્તર્દર્શનની પદ્ધતિ આવી અશ્રી છે, તોપણ માનસશાસ્ત્રનું ખરું જ્ઞાન મેળવવા માટે એ પદ્ધતિ અનુસરવી જરૂરની છે. જેમ વનસ્પતિશાસ્ત્ર શીખવું હોય તો વનસ્પતિની નિરીક્ષા કરવાની જરૂર છે, અને નિરીક્ષા વગર માત્ર ગ્રંથપરથીજ સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી શકાય નહિ, તેમ માનસશાસ્ત્રનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન માત્ર પુસ્તકોપરથીજ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ, પરંતુ તેમાં માનસિક વ્યાપારનું અન્તર્દર્શન આવશ્યક છે.

પરંતુ માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે માત્ર અન્તર્દર્શનનીજ પદ્ધતિ મૂલી. શુ વિષયનો અભ્યાસ કરવામાં એક બીજી પણ પદ્ધતિ છે, તેને બાહ્યદર્શનની પદ્ધતિ કહે છે. આ બાહ્યદર્શનપદ્ધતિના બે વિભાગ છે, અવલોકનપદ્ધતિ અને પ્રયોગપદ્ધતિ.

અવલોકનપદ્ધતિ—માણસો મનની સ્થિતિ બાહ્ય આકાર અને ઇગિત ત વડે દર્શાવે છે. મનુરંમતિમાં કહ્યું છે કે ‘આકારૈરિદ્ધિતૈર્ગત્યા ગૃહ્યતેઽન્તર્ગતં મનઃ’ (મનના વિચાર આકાર, ઇગિત [અભિપ્રાયસૂચક એષ્ટા], અને ગતિ વડે જણાઈ આવે છે). બ્યારે કોઈ માણસ બીજા માણસોનાં બાહ્ય ચિહ્નો જુએ છે અને એવાં ચિહ્નો દર્શાવતી વખતે પોતાના મનની સ્થિતિ કેવી હોય છે તેનો વિચાર કરે છે ત્યારે તે તેમના મનની સ્થિતિનું અનુમાન વધારે સારી રીતે કરી શકે છે. એજ પ્રમાણે મત્યક્ષ અવલોકનપદ્ધતિ

થી ગાંડાઓનાં વિકારી મૂન કે જંગલી પ્રજાનાં બીનકેળવાપણાં મનનો અભ્યાસ કરી શકાય છે. જેમ શરીરશાસ્ત્રી રોગિષ્ઠ શરીરની પરીક્ષાથી શરીરના અવયવોના વ્યાપાર જાણી શકે છે, તેમ માનસશાસ્ત્રી ગાંડાં માણસો, કેટીઓ, ઉંધતાં માણસો, વગેરેની ચેષ્ટાના પ્રત્યક્ષ અવલોકનથી માનસિક વ્યાપારનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. વળી સાદિત્ય પણ મનુષ્યના વિચાર અને મનોભાવનો ચિતાર છે, અને નાટકકાર અને નવલ વાર્તાના લખનારાઓએ જે મનુષ્યચિત્રો પાડ્યાં હોય છે તે પરથી પણ માનસિક વ્યાપાર જાણી શકાય છે. તેમજ કેટલાંક જીવનચરિત્રોમાં પણ બહુ સારો ચિતાર આપ્યો હોય છે. આવી રીતે પરોક્ષ અવલોકનથી પણ માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ થઈ શકે છે.

પ્રયોગપદ્ધતિ—ધણા માનસિક વ્યાપારોનો અભ્યાસ પ્રયોગદ્વારા કરી શકાય છે. પ્રજા લાગણી ઉત્પન્ન કરવા માટે શરીરને ઓછામાં ઓછે કેટલો સ્પર્શ કરવો જોઈએ, કેઈ પર્યં એકદમ દ્રષ્ટિએ પડે તો તેને ઓળખવાને કેટલું વખત જોઈએ, આમડીના કેઈ પણ શાગપરનાં બે બિંદુઓ વચ્ચે કેટલું અંતર હેતુજ જોઈએ કે તે બે બિંદુને દાખવાથી બે ભાયાનીજ લાગણી થાય--આવી આવી બાબતો પ્રયોગથી જાણી શકાય છે. આ પદ્ધતિમાં જ્ઞાનતન્તુનું જ્ઞાન આવશ્યક છે.

બાહ્યદર્શનપદ્ધતિના દોષો—આપણે પારકાના મનનો અભ્યાસ પ્રત્યક્ષ રીતે કરી શકીએ નહિ. આપણે માત્ર કેટલાંક શરીરનાં ચિન્હોનો અભ્યાસ કરી શકીએ અને એ ચિન્હ ઉપરથી માનસિક સ્થિતિનું અનુમાન કરી શકીએ, પણ એ ચિન્હો અત્યુક્ત માનસિક સ્થિતિનું દર્શાવે છે એમ આપણાંથી ખાતરીથી કહી શકાય નહિ. નાટકમાં વેપુલ જીવનચરિત્રોનાં મનનું રચક તેમના વેપ ઉપરથી સમજાવું નથી. મન ઘણું દિલગીર હોય તો જ તેઓ હાસ્યરસ જેમાં પ્રધાન હોય એવો વેપ બાંધી શકે છે. તેમજ અવધારમાં ઘણું મનુષ્યોના ઇગિતપરથી તેમના મનની ખરી સ્થિતિ દર્શાવે સમજાવી શકાતી નથી; કેમકે એ દર્શિત સ્વાભાવિક ન હોય, ફિતમ પણ હોય. વળી ઘણીખરી વાર માણસને પોતાના મનથી પારકાના મનની સ્થિ

તિ સમજવાનું વલણ થાય છે. ઉદાઃ પ્રકૃતિવાદો પુરુષ બીજાઓને પણ તે-
વાળું દેખે છે. આત્મહૃદયથી પુરુષ પારકાના હૃદયનું અનુમાન કરે છે.
છોકરાં વિષે ઘણી ભૂલો આજ રીતે થાય છે. પુખ્ત ઉંમરનાં સ્ત્રીપુરુષો છો-
કાંનાં મન પોતાના જેવાં ભણે છે

છોકરાંના મનનો અભ્યાસ માનસશાસ્ત્રીને જરૂરનો છે. હજી બાળકના
માનસિક વ્યાપારની શોધ પરિપૂર્ણ થઈ નથી. હાલ તો એક અન્યકારના
કણ્ય પ્રમાણે બાળકનું મન માત્ર અર્ધજ્ઞ શોધી શકાયું છે. બાળકના મનનું
પૂરું જ્ઞાન મેળવ્યા વિના તેને બરાબર કેળવણી આપી શકાય નહિ. ઘણી
ખરી વાર જેવી આપણી મનોવૃત્તિ છે તેવીજ બાળકની છે એમ આપણે
ધારી લઈએ છીએ, પણ એમાં આપણી ભૂલ છે. બાળકની મનોવૃત્તિઓનો
પરિપૂર્ણ અભ્યાસ માનસશાસ્ત્રીને તેમજ શિક્ષકને જરૂરનો છે.

• હવે એ અભ્યાસમાં દેવી અડચણો નડે છે તેનો વિચાર કરીએ. છેક
બાલ્યાવસ્થામાં બાળક બોલી શકતું નથી, અને બોલતાં શીખ્યા પછી નાટકનાં
પાત્રની પેઠે વર્તે છે. જે તેને માસમ પડે કે કોઈ તેને જુએ છે તો તે
સ્વાભાવિક રીતે વર્તેલું બંધ થઈ જાય છે. તેને મોટાંની નકલ કરવી ગમે
છે, હોય તેના કરતાં ઝાતું જણાવવાનું મન થાય છે, અને બીજાંની તેના
પર પ્રીતિ થાય એવું વર્તન કરવાની ઇચ્છા હોય છે. આથી આપણે બાળ-
કનાં મનની પરীક્ષા કરતી વખતે સાવધ રહેવું પડે છે. ન રહીએ તો તેમ-
ના મનોવ્યાપારને સ્થળે જે પુખ્ત પુરુષ કે સ્ત્રીનું તેઓ અનુકરણ કરતાં
હોય તેના મનોવ્યાપાર આપણા જીવામાં આવે છે, અને તેમના મનનો
અભ્યાસ બરાબર થઈ શકતો નથી.

બાળકના મનોવ્યાપાર બરાબર સમજવા સારું માણસને પોતાનો
બાલ્યાવસ્થાનું સારું સ્મરણ હોવું જોઈએ, બાળકના મનોભાવ બરાબર
જાણી તેને સુખે સુખી અને તેને દુઃખે દુઃખી થવાની શક્તિ હોવી જોઈ-
એ, અને તેના મનોવ્યાપારનું અવલોકન કરી સંશોધનદ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર-
વા મન ટેવાવું જોઈએ.

પ્રાણી વિષે પાઠો.

ગાય—૧.

સાહિત્ય—એક ગાય લાવી નિશાળ ખેલાર બાંધવી અને તેના મેઠાં આગળ ઘાસ નાખવું. આ ગાય મારકણી હોવી ન જોઈએ.

શિક્ષકે છોકરાંને ગાયની સન્મુખ બેસાડ્યાં અને નીચે મુજબ પાઠ શરૂ કરેલો:—

શિ.—(ગાય તરફ આંગળી કરીને) આ તમારી આગળ શું છે ?

વિ.—ગાય.

શિ.—તેનો રંગ કેવો છે ?

વિ.—ઘોળો.

શિ.—ખીન કોઈ રંગની ગાયો તમે જોઈ છે ?

એક વિ.—સાહેબ, મારે ત્યાં કાળી ગાય છે.

બી. વિ.—સાહેબ. મારે ત્યાં લાલ ગાય છે.

શિ.—ત્યારે ગાય ઘોળી, કાળી, લાલ, વગેરે જુદા જુદા રંગની હોય છે. (આ હકીકત પાઠિયા ઉપર લખવી.) હવે વલુઓ આ ગાય શું ખાય છે ?

વિ.—ઘાસ

શિ.—તમે ઘાસ ખાઈ શકશો નહીં ?

વિ.—ના સાહેબ

શિ.—કુતરાં બિલાડાં ઘાસ ખાય કે ?

વિ.—ના સાહેબ.

શિ.—ત્યારે ગાય સિવાય બીજાં કયાં પ્રાણી ઘાસ ખાય છે તે તમે કહી શકશો ?

વિ.—ખગલ, ભેંસ, ઘોડું, ગધેડું, બકરાં, ઘેટાં, વગેરે.

શિ.—ત્યારે આ પ્રાણીઓને શું ખાનારાં કહેવાય ?

વિ.—ઘાસ ખાનારાં

શિ.—ત્યારે ગાયને આપણે કેવું પ્રાણી કહીશું ?

વિ.—ઘાસ ખાનાર પ્રાણી.

શિક્ષકે પાટિયાપર લખવું કે ‘ગાય ઘાસ ખાનાર પ્રાણી છે.’

શિ.—આપણે ગાય સામાટે રાખીએ છીએ?

વિ.—તે આપણને દૂધ આપે છે.

શિ.—દૂધ શા ખપમાં આવે છે?

વિ.—આપણે તે એકલું પીએ છીએ અથવા ખોરાક સાથે લઈએ છીએ.

શિ.—દૂધ બીજા દુર્ઘ કામમાં આવે છે?

વિ.—હા સાહેબ, તેનાં દહિં, ઘાસ, માખણ, અને ધી બને છે.

શિક્ષકે નીચે મુજબ નોંધ લખવી:—

‘ગાય દૂધ આપે છે. દૂધનાં દહિં, માખણ, ને ધી બને છે.’

*આટલી હદીકત આ પાઠને માટે બસ થશે. શિક્ષકે પાટિયાપર ગાયનું ચિત્ર દર્શવું અને પછી પુનરાવર્તન કરી છોકરાને પાછાં વર્ગમાં લઈ જવાં.

ગાય—૨.

સાહિત્ય—ઉપરના પાઠમાં જણાવ્યા મુજબ.

શિક્ષકે પાછલા પાઠનું પુનરાવર્તન કરી આગળ ચાલવું. પ્રથમ તેણે છોકરાંને ગાયના શરીરના જુદા જુદા ભાગોનાં નામ પૂછવાં. આ નામો (જાણીતાં હોવાથી) તેઓ ઝટ આપી શકશે. પછી માણસના અંગ કરતાં ગાયના અંગમાં કયાં અવયવો વધારે છે તે પૂછવું. છોકરાં વિચાર કરી કહી શકશે કે ગાયને શિંગડાં તથા પૂંછડી એટલાં વધારાનાં અવયવો છે; વળી તેને હાથ નથી, પણ હાથને બદલે બે વધારાના પગ છે, એટલે ચાર પગ છે. (શિક્ષકે આ હદીકત પાટિયાપર લખવી.)

ત્યારપછી શિક્ષકે છોકરાંને ગાયનું દરેક અવયવ તપાસી તેના માણસના અવયવ સાથે મુકાબલો કરવા કહેવું, અને અમુક અવયવની રચનામાં અમુક જાતનો તફાવત શા કારણથી રાખ્યો છે તે બંને ત્યાં સુધી તેમની પાસે કદાવવું; વળી વધારાનાં અવયવો શા માટે આપ્યાં છે તે પણ કદાવવું. નીચે મુજબ પ્રશ્નોથી તે આ કામ કરી શકશે:—

શિ.—ગાયને હાથ છે કે?

વિ.—ના સાહેબ,

શિ.—ત્યારે જુઓ, તે ધાસનો કદ્દો શી રીતે મ્હોંમાં લે છે?

વિ.—મ્હોં બોંયપર અડકાડી જીભવડે પકડે છે.

શિ.—તમે તમારા હાથ બોંયપર મૂકી ગાયની આંક ટટાર જુલા રહી તમારું મ્હોં જમીનપર અડકાડો નેહ.

વિ.—(તેમ જીભા રહી) સાહેબ, અડકાડી શકાતું નથી.

શિ.—ત્યારે ગાય શી રીતે અડકાડે છે?

વિ.—આપણી ગરદન ફરતાં તેની ગરદન વધારે લાંબી છે, તેથી તે મ્હોં જમીનપર અડકાડી શકે છે.

શિ.—હવે તમે આ જમીનપર પડેલી પેન્સિલ તમારી જીભવડે પકડી જુઓ નેહ.

વિ.—(તેમ કરવાનો પ્રયત્ન કરી) સાહેબ, તે પકડી લકાતી નથી.

શિ.—ત્યારે ગાય ધાસનો કદ્દો પોતાની જીભવડે શી રીતે પકડે છે?

વિ.—સાહેબ, તેની જીભ લાંબી છે અને વળા જડી પણ છે, તેથી તે ધાસના કદ્દાની આસપાસ વિંટળાવી શકાય છે, અને આ પ્રમાણે કદ્દો મજબૂત વિંટળાઈ મ્હોંમાં આવે છે.

શિ.—જુઓ ત્યારે, ઈધરે ગાયને હાથ આપ્યા નથી, તો તેને બદલે પોતાનો ખોરાક પકડી મ્હોંમાં મૂકવાને લાંબી ગરદન અને લાંબી તથા જડી જીભ આપેલી છે. કેવી રીતે તેની શુભી છે!

— આવી ખુબી ગાયનાં બીજાં અવયવોની રચનામાં પણ આપણે નોંધશું.

શિક્ષકે આ હકીકત પાઠિયાપર લખતી અને જીભનું દ્રોણ કાઢતું. છેવટે તેણે આખા પાઠમાં શિખવેલી બીજાનું પુનરાવર્તન કર્યું.

ગાય—૨.

સાહિત્ય—૧લા પાઠમાં જણાવ્યા ઉપરાંત બની શકે તો એક ફરક શોધતું લાંબી રાખવું.

શિક્ષકે પાઠના પાઠોનું અડધથી પુનરાવર્તન કરી નીચે મુજબ આમળ આપવું:—

શિ.—હવે તમે ગાયનું નાક અને આંખો તપસો અને તેમાં કંઈ જાણવા જેવો તજવત હોય તો કહો.

વિ.—(તપાસીને) સાહેબ, ગાયની આંખો આપણી આંખો કરતાં મોટી છે, અને નાક આપણી જેટલી બહાર નીકળી આવેલું નથી.

શિ.—હા. માત્ર આટલો કદ અને રચનામાં તજવત છે. બીજું કંઈ ખાસ જાણવા જેવું નથી. (આ હકીકત પાટિયાપર લખવી.)
હવે તમે તેના કાન વિશે શું કહી શકો છો ?

વિ.—તે આપણા કાન કરતાં વધારે લાંબા છે.

શિ.—તમારા માથાપર માખ કે જવડું બેસું હોય તો તમે શી રીતે ઉઝારી કે કાઢી નાખો છો ?

વિ.—હાથવતી.

શિ.—પણ ગાયને હાથ નથી, તો તે પોતાના માથાપર બેઠેલી માખ કે જવડું શી રીતે ઉઝાડે છે ?

વિ.—પોતાના લાંબા કાન આગ તેમ દ્રક્કારીને. જુઓ, આ ગાય પોતાના કાન દ્રક્કારે છે અને માખો ઊડતી જણાય છે.

શિ.—ત્યારે ઇશ્વરે ગાયને લાંબા કાન આપવાનું કારણ તમે સમજ્યા ?

વિ.—હા સાહેબ, માથાપર બેઠેલી માખો કે જવડું ઉઝાડવાને ઇશ્વરે તેને લાંબા કાન આપ્યા છે.

(શિક્ષકે આ હકીકત પાટિયાપર લખવી અને કાનનું દોષ્ટ્રગ કાઢવું.)

શિ.—તમને કોઈ મારવા આવે તો કેવી રીતે તમારો બચાવ કરશો ?

વિ.—હાથ વડે, અથવા હાથમાં લાકડી કે બીજું કંઈ હથિયાર લઈને.

શિ.—પણ ગાયને હાથ નથી, તો તેને કોઈ ઇજા કરવા આવે ત્યારે તે શું કરે છે ?

વિ.—તે પોતાનાં શિંગડાં આગળ ધરી સામી થાય છે.

શિ.—જુઓ ત્યારે, ઇશ્વરે તેને પોતાનું રક્ષણ કરવાને શિંગડાંની હથિયાર બહેલું છે. (આ હકીકત પાટિયાપર લખવી.)

શિક્ષકે આ જગ્યાએ કહેવું કે 'શિંગડાં એ માથાના આગલા ભાગમાં જે છેડે બહાર નીકળી આવેલાં અને ઉપર કઠણ ચામડીના પડવાળાં બે હાડકાં છે.' તેણે છૂંકે શિંગડું લાવી રાખ્યું હોય તો તે બતાવી કહેવું, 'જુઓ, આ માત્ર શિંગડાની ઉપરનું ચામડીનું પડ છે, અને તેમાંથી હાડકાનો ગલ કાઢી લીધેલો છે.' પછી તેણે બધાં-છોકરાંને તે હાડકું બતાવવું, અને પાટિયાપર શિંગડાનું ડૂંધગ કાઢવું. છેવટે આખા પાઠમાં શિખવેલી બીનાનું પુનરાવર્તન કરી તે બીના છોકરાંનાં મગજમાં બરાબર ઠસી છે કે નહિ તે જોવું.

ગાય-૪.

સાહિત્ય—૧લા પાઠમાં જણાવ્યા મુજબ.

શિક્ષકે પાછલા પાઠોનું પુનરાવર્તન કરી નીચે મુજબ આમળ સાધવું:-

શિ.—શું ગાયોને આખો દહાડો ને રાત ઘેર બાંધી રાખીને ઘાસ નીરવામાં આવે છે ?

વિ.—ના સાહેબ, દિવસે તેમને ચરવા છોડે છે.

શિ.—તેમને ચરવા કોણુ લઈ જાય છે ?

વિ.—ગોવાળિયા.

શિ.—ગોવાળિયા તેમને ક્યાં ચરવા લઈ જાય છે ?

વિ.—જ્યાં ઘાસ ઊગતું હોય ત્યાં.

શિ.—ઘાસ ક્યાં ઊગે છે ?

વિ.—બીનાશવાળી જગ્યામાં.

શિ.—ગોવાળિયા જાતે ઘાસ ઉપાડી લાવીને ગાયોને નાખે છે ?

વિ.—ના સાહેબ, ગાય જાતે ફરીને ચરે છે.

શિ.—બીનાશવાળી જમીન પોચી હોય છે, અને ત્યાં ગાયોને ફરીને ચરવું પડે છે, તો તેવી જગ્યામાં તેમનાથી ટરી સકાય તેવાં તેમનાં પગતળિયાં હોવાં જોઈએ. જુઓ તે તપાસો.

વિ.—(તપાસીને) સાહેબ, આપણાં પગતળિયાં જેવાં તે લાંબાં નથી, અને દરેક પગે આગત્રા ભાગમાં તળિયાને લગતો વચ્ચે પ્રાટવાળો જડો નથી છે.

૧૨૧.—આ નખતે ખરી કહે છે. આ શાટવાળી ખરીને લીધેજ ગાય પોત્તી જગામાં ફરી સકે છે. ફાટમાં હવા જવાથી ઉપરથી ચતું વાતાવરણનું દબાણ ઓછું થાય છે, તેને લીધે પોત્તી જમીનમાં પેટલા પગ સહેલાઈથી બહાર નીકળી સકે છે, જુઓ ઇશ્વરની રચનામાં કેવી ખુબી રહેલી છે !

શિક્ષકે વાતાવરણના દબાણ વિષેની હકીકત ખીજા કેટલાક દાખલાથી છોકરાંનાં મગજમાં ઠસાવરી. ત્યારપછી તેણે ખરીનું ડ્રોઈંગ પાટિયાપર કાઢ્યું અને નીચે મુજબ નોંધ લખવી—

‘ગાયને પગે શાટવાળી ખરી હોય છે. આ ફાટવાળી ખરીને લીધે તે પોત્તી જમીનમાં ફરીને ધાસ ચરી સકે છે.’

ત્યારપછી પુનરાવર્તન કરી પાઠ પૂરો કરવો.

ગાય—૫.

સાહિત્ય—૧લા પાઠમાં જણાવ્યા મુજબ.

શિક્ષકે પાંચલા પાઠોનું ઝડપથી પુનરાવર્તન કરી નીચે મુજબ આગળ ચાલ્યું:—

શિ.—માણસનું સરીર અને ગાયનું સરીર એ બેના કદમાં કંઈ તફાવત તમે જુઓ છો ?

વિ.—હા સાહેબ, ગાયનું સરીર ઘણું વધારે કઠાવર છે.

શિ.—તેનું સરીર આટું કઠાવર હોવાનું કારણ તમે જાણો છો ?

વિ.—ના સાહેબ.

શિ.—ત્યારે સાંભળો. આપણે પહેલાં કહી ગયા કે ગાય ધાસ ખાનાર પ્રાણી છે. હવે ધાસમાં પુષ્ટિકારક તત્ત્વ ઘણું ઓછું છે તેથી તે અનાજ કરતાં ઘણું વધારે ખવાય ત્યારેજ ભૂખની શાંતિ થાય છે, તો આ બધા ધાસનો સમાવેશ થવા માટે ગાયનું પેટ મોટું હોવું જોઈએ, વળી અનાજ જેમ સહેલાઈથી પાચન થાય છે તેમ ધાસ સહેલાઈથી પાચન થતું નથી, માટે તે પાચન થવા માટે આંતરડાંની વિશેષ મદદ હોવી જોઈએ; કારણકે આંતરડાં ખોરાક પાચન કરવામાં મદદ કરે છે. આ કારણથી

ગાયનાં આંતરડાં બેઠું લાંબાં હોવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે ગાયનું પેટ ઘણું મોટું તથા આંતરડાં લાંબાં હોવાં જોઈએ તે સમજાયી તેનું શરીર આવું કદાવર બનાવવામાં આવ્યું છે.

આ હકીકત છોકરાઓ બરાબર સમજ્યા છે કે નહિ તે જણવાને શિક્ષકે નીચે મુજબ પ્રશ્નો પૂછવા:-

ગાયનું પેટ શા માટે મોટું હોયું જોઈએ? તે પુષ્કળ ધાસ ખાવ તારે તેની ભૂખ થમે છે તેનું કારણ શું? ખોરાક ખાવન કરવામાં મુખ્ય મદદકર્મી કાણ છે? ગાયને આંતરડાંની વિશેષ મદદની જરૂર કેમ પડે છે? ગાયનાં આંતરડાં શા કારણથી લાંબાં હોવાં જોઈએ? ગાયનું શરીર કદાવર હોવાનું કારણ શું?

પછી શિક્ષકે નીચે મુજબ ટૂંકમાં પાઠિયાપર નોંધ કરવી:-

‘ગાયનું પેટ મોટું હોય છે અને તેનાં આંતરડાં લાંબાં હોય છે તે સમજાયી તેનું શરીર વધારે કદાવર હોય છે.’

ત્યારપછી તેણે પુનરાવર્તન કરી પાઠ બંધ કરવો.

ગાય-૬.

સાહિત્ય-૧લા પાઠમાં જણાવ્યા મુજબ.

ગાય બધું ધાસ ખાઈ રહ્યા પછી બેમીને વાગોળતી હોય તે વખતે શિક્ષકે છોકરાંને તેની સન્મુખ લઈ જઈ પાઠ આપવો. પાઠના પૂઠોનું કંડપથી પુનરાવર્તન કરી તેણે નીચે મુજબ આગળ સાલવું:-

શિ.—જુઓ આ ગાય પોતાનું મોં કેમ હસાવે છે?

વિ.—સાહેબ, તે વાગોળે છે.

શિ.—‘વાગોળે છે’ એટલે શું?

વિ.—ખોરાક ખાઈને આવે છે.

શિ.—જુઓ તે ધાસ કે બીજું કંઈ મોંમાં લે છે?

વિ.—ના સાહેબ.

શિ.—ત્યારે તે શું આવતી હશે?

વિ.—સાહેબ, તેણે ધાસ મોંમાં ભરી રાખ્યું હશે અને તે આવતી હશે.

શિ.—ના તેમ નથી. જુઓ સાંભળો:-

માણસને માત્ર એકજ પેટ કે હોજરી હોય છે, તેમાં તે પોતાનો ખોરાક પ્રથમથીજ ખુબ ચાવીને ઉતારે છે અને ત્યાં તે પાચન થાય છે. પણ ગાયને ચાર હોજરી કે હોજરીના ચાર ભાગ હોય છે. પહેલી હોજરીમાં તે ઘાસના મોટા મોટા કડકા ઉતારે છે. આ કડકા ત્યાં ગયા પછી બીજી હોજરીમાં ઊતરે છે, અને ત્યાં તેના નાના નાના ગોળા બને છે. ગાય આ ગોળા નિરાંતની વખતે વાધણી ખાઈ મ્હોંમાં એકે એકે પાછા લાવે છે, અને તેમને ખુબ ચાવે છે. આ ચાવવાને વાગોળનું કહે છે. આ ગાય ચાવે છે—વાગોળે છે તે બીજી હોજરીમાંથી મ્હોંમાં પાછા આવેલા ઘાસના ગોળા છે. આ આવેલું ઘાસ પછી ત્રીજી હોજરીમાં જાય છે, અને ત્યાં તેનાં પહેળાં ચક્રતાં બને છે. આ ચક્રતાં પછી ચોથી હોજરીમાં જાય છે, અને ત્યાં પાચન થાય છે. પહેલી વખત ચાવ્યા વિના મોટા મોટા કડકા પ્રથમની હોજરીમાં ઉતારવાનું કારણ એ છે કે ગાય જંગલમાં ચરતી હોય ત્યાં તેને ફાડી ખાનારાં પ્રાણીની વધારે ખોંક રહે છે, તેથી તે જોટલું ઘાસ પેટમાં ધાલી શકાય તેટલું પ્રથમ મોટા મોટા કડકા કરીને ઉતારે છે. પછી તે નિર્ભય જગ્યાએ બેઠી હોય ત્યાં આ ચાવ્યા વિના ઉતારેલું ઘાસ પાછું મ્હોંમાં લાવી વાગોળે છે. આ કારણથી તેને વાગોળનાર પ્રાણી કહે છે. જુઓ ધ્રુવે કેવા કારણથી કેવી ખુબીજંધ ગાયની હોજરી બતાવી છે !

આ પ્રમાણે હકીકત કહ્યા પછી તે છોકરાં બરાબર સમજ્યાં છે કે નહિ તે જાણવા માટે શિક્ષકે નીચે સુજ્ઞ પ્રશ્ન પૂછ્યા:—

૧. ગાયને વાગોળનાર પ્રાણી કેમ કહે છે ? તેને કેટલી હોજરી છે ? માણસને કેટલી હોજરી છે ? ગાયને વધારે હોજરી હોવાનું કારણ શું ? પહેલી હોજરીમાં ગાય પોતાનો ખોરાક કેવી સ્થિતિમાં ઉતારે છે ? બીજી હોજરીમાં તેનું કેનું રૂપ બને છે ? બીજી હોજરીમાંથી તે ખોરાક ક્યાં લાવે છે અને ત્યાં તેનું શું થાય છે ? ત્યારપછી આવેલા ખોરાક ક્યાં જાય છે ? ત્રીજી હોજરીમાં આ આવેલા ખોરાકનું કેનું રૂપ બને છે ? ત્યાંથી તે ક્યાં જાય છે અને તેનું શું થાય છે ? વગેરે.

શિક્ષકે પછી આ બીજા દંકમાં પાટિયાપર લખવી અને ગાયની હોજરીનું દ્રોષ્ટાંત કાઢવું. ત્યારપછી તેણે પુનરાવર્તન કરી શિષ્યવેલી બીના, છોકરાં સમજ્યાં છે કે નહિ તે તપાસવું.

(અધુરું.)

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ગાઈ ત્રિમાસિક સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે મુજબ છે:—

પ્રશ્ન ૧લો. ૧૩ જાણુ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી જીવણદાસ લક્ષ્મીદાસ રપે. આ. મા. જામખંભાણીઆનાને ૩. ૨) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨જો. ૯ જાણુ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી મૂળચંદ નાગજી સાંગાણી પેટા તા. મા. મોરવાડનાને ૩. ૦-૮-૦૦ તથા જીવણદાસ લક્ષ્મીદાસ રપે. આ. મા. જામખંભાણીઆનાને ૩. ૦-૮-૦૦ નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩જો. અમે લખવાને દિસગીર છીએ કે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઘાઈ પણ શીશિકાક તરફથી અમને મળ્યો નથી.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલ્યા:—

(૧) એક રસિક વાર્તાથી શુજરાત પરદેશીઓના હાથમાં જરાનું કારણ ચોથા ધોરણનાં છોકરાંને સમજાવે. ઇનામ ૩. ૧)

(૨) વાદળાં ચઢી આવી આકાશ ધમધોર જની રક્ષુ હોય તે વખતે ત્રીજા ધોરણનાં છોકરાંને શી નિરીક્ષા કરાવશે તે લખો. ઇનામ ૩. ૨).

(૩) બાળવર્ગમાં માટીના ઘાટ કયા ક્રમમાં સિખવશે તે ચિત્ર સાથે બતાવો. ઇનામ ૩. ૨)

ટીપ.—૧. સ્પર્ધાના નિયમો માટે એપ્રિલ સને ૧૮૯૩ તથા માટે ઑક્ટોબર સને ૧૯૦૨નાં યાજાપત્રમાં જોવા. તા. ૨૦ મી ઑગસ્ટ પછી આવેલા ઉત્તર લક્ષમાં લેવાશે નહિ.

૨૦ ઉત્તર દૂકામાં લખવા.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

હાર્દ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

બહિરખબર.

(ઇ. ત. ૧૦૫૧, તા. ૪-૬-૧૯૦૩.)

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે તા. ૨૪મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૨ના મુખર્જી સરકારી ગઝેટને ૧૨૮-૧૩૦ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમે મુજબ ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં ત્રણ ત્રણ સરકારી સ્કૉલરશિપો આપવા માટે સોમવાર તા. ૭મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૩ને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

ગુરુત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો).

ગોધરા (પંચમહાલ).

ભરૂચ.

થાણા.

૨. ત્રણમાંની એક સ્કૉલરશિપ માટે બધા ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે; જે સોડા ઇમેજ કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવાકે, બેની-બ્રઝનાઈલ, કૃષ્ણમી, અને કણુમી કરતાં જે સોડા વધારે પાછળ છે તેવા સોડાની સ્પર્ધા માટે એક સ્કૉલરશિપ રાખવામાં આવશે; અને એક સ્કૉલરશિપ મુસલમાનો માટે રાખવામાં આવશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટી મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં ઘણા યવાની અરજીઓ દરાવેલા જાયેલા ઝૉર્મ (નિયમોનું પરિશિષ્ટ ૨) ઉપર કરવી, અને ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને તે મોકલવી. તા. ૧૫મી ઑગસ્ટ સુધી અરજીઓ અને ઘણા યવાની ફી કમિટી લેશે. તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ. અરજીના દરાવેલા ઝૉર્મની નકલ પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ પાસેથી અથવા નીચે સહી કરનાર પાસેથી મળશે.

હાઈ સ્કૂલના મકાનમાં અને ખેડા જિલ્લાના ઉમેદવારોની નણિયાદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમાં પરીક્ષા લેવાશે. તા. ૧૧મી ઑક્ટોબર સુને ૧૯૦૦ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટ બા. ૧લાને ૨૧૫૫-૨૧૫૭ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ લખેલા કામચલાઉ નિયમોમાં જણાવેલી શરતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવાશે.

૨. પરીક્ષામાં હાજર થવાની અરજીઓ તથા શી અમદાવાદ અને નણિયાદ મધ્ય સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તા. ૧૫મી ઑગસ્ટ સુધીમાં લેશે

અમદાવાદ, } F. B. Pendharies Lory,
તા. ૨૧-૫-૧૯૦૩. } આ. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

જાહેરખબર.

રાજકોટ બાર્ટન ટ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

(સને ૧૯૦૩ ની પરીક્ષા નવા પાંચમા ધોરણ પ્રમાણે થશે.)

૧. કાંઈપાવાડ વિલામની તમામ નિયાયોના મારતો, આસિસ્ટન્ટ, અને સીનિયરકોને ખબર આવવામાં આવે છે: કે રાજકોટ બાર્ટન ટ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં હાજર થતા જે બાઈઓ ઉમેદ રાખતી હોય તેમની કમર, અભ્યાસ, વગેરે હકીકતનું પત્ર (સને ૧૮૯૩ ની સાલના મુજબ ચાગાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૬૪મે હાથેલા નમુના પ્રમાણે) બતાવી તેમાં જાહેલી હકીકત બરાબર પૂરી આ જાહેરખબર પહેંચે કે જેમ અને તેમ તારીખો અમારા તરફ મોકલવું. તારીખ ૧લી ઑગસ્ટ પછી આવાં પત્રો લેવામાં નહિ આવે

૨. બાઈઓની ઉમ્મર પંદર વર્ષથી જોડી નુ વ્હેંચે, તેમજ પનીસ વર્ષથી વધારે ન વ્હેંચે.

૩. પ્રવેશક પરીક્ષા કન્યાશાળાના નવા પાંચમા ધોરણ પૂરતી રીતે આપશે. જે બાઈઓને કોલેજમાં હાજર કરવામાં આવશે તેમને

પહેલા, બીજા, ત્રીજા વર્ષના વર્ગમાં અમુક શિષ્યાની સ્કૉલરશિપ દર માસે મળશે, તે તે સિવાય પ્રવેશક પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે પાસ થનાર બાકીને લૉગ સ્કૉલરશિપ તરીકે પાંચ રૂપિયા વધારે પહેલા વર્ષના વર્ગમાં અભ્યાસ કરતા સુધી મળશે.

૪. દાખલ થવા ઉમેદ રાખનાર બાઈઓએ સારી ચાલતું સર્ટિફિકેટ સ્કૂલ કમિટીનું અથવા સારા જાણીતા ગૃહસ્થોનું ઉપરના પત્રક સાથે મોકલવું. ઉમેદવારમાં શરીર સંબંધી કોઈ પણ જાતની બોડ હોવી ન જોઈએ.

૫. કૉલેજ કમિટીના ધારા પ્રમાણે લલકી ગાતિની બાઈઓની પ્રવેશક પરીક્ષા લેવામાં નહિ આવે.

૬. પ્રવેશક પરીક્ષા તારીખ ૭મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૩ (સોમવાર) ને દિવસે સવારના સાગ્રદસ વાગે કૉલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૭. કૉલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જે બાઈઓ માત્રુમ પડશે તેમની તનદુરસ્તી બાબતની ખાતરી હર સાલ મુજબ કરવામાં આવશે.

રાજકોટ, } E. Corkery,
તા. ૪ થી જૂન સને ૧૯૦૩. } લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ, કાઠિયાવાડ બાર્ટન શી-મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ,—રાજકોટ.

જાહેરખબર.

કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની આગ્રુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૪ માઈ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૩ (શુક્રવાર) ને રાજ સવારના દસ વાગે, અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા સાતમા ધોરણમાં થશે, માટે જેમણે સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

૨. સને ૧૮૯૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રમાં નમૂનો છપાયો છે તે મુજબ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતાં જણાવવું કે ઉમેદવારની

ઉમ્મર ૧૭ વર્ષથી વધારે અને ૨૨ વર્ષથી ઓછી છે, તેમજ કંઈ ખોટાં પાંપણ નથી તે ચાલચલગત સારી છે. ચાલચલગતની ખાતરમાં ખાસ તપાસ કરી પોતાની ખાતરી કરીનેજ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપવું.

૩. સર્ટિફિકેટમાં ઉમ્મરનાં વર્ષ, માસ, અને દિવસ લખવાની સાથે અંગ્રેજી અને ગુજરાતી જન્મતિથિ લખવા ચૂકવું નહિ.

૪. સત્તર વર્ષ કરતાં નાની ઉમ્મરના ઉમેદવારોને પરીક્ષા આપવા સાદું મંજૂરી મેળવવાની જરૂર નથી. તે ખાસ થશે તોપણ તેને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૫. બાવીસ વર્ષ કરતાં મોટી ઉમ્મરના વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવા માટે, તેમ ખાસ થયા પછી કોલેજમાં દાખલ થવા સાદું, મહેરજાન કાઢિયાવાડ એજન્સી એજ્યુકેશનલ ઓફિસર સાઈંગ બહાદુરની ખાસ, પઠવાનગી મેળવવી પડશે.

૬. જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પહેલાંના બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યા હોય, તેમણે તે સમજાતાં સર્ટિફિકેટ લાવવાં. ચાલચલગતની ખાતરમાં તો પરીક્ષા પહેલાં એક માસ અગાઉનું સર્ટિફિકેટ ખાતરી લાયક ગણાશે.

૭. પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાયક ગણાયેલા ઉમેદવારોને પરીક્ષક સંબંધી તપાસ માટે મહેરજાન દાખલ સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે, માટે તેમણે વધારે વખત રોકાવું પડશે.

૮. દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેરખબર બનતા સુધી શાળાપત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે. પણ પરીક્ષાની તારીખ ઉતાવળે જાણવાની જેની આવુક્તિ હશે, તેને રાજકોટમાં રહેતા તેના લાગતા વગગતા તરફથી અગર સ્કોલરશીપ તરફથી તે મળી સકશે; કારણ કે તારીખ મુકરર થયેથી પૂરતું કોલેજના નોટિસ બોર્ડ ઉપર તે જાહેર કરવાનો વિચાર છે.

રાજકોટ,

તારીખ ૧૮ જૂન અને ૧૯૦૩.

P. M. Doctor,
પ્રિન્સિપાલ, કાઢિયાવાડ મેડિકલ કોલેજ, રાજકોટ.

આદરણ કાવસણ માસ્તર. દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો તથા
ગ્રીસમેનોના પ્રગટ કર્તા અને કમિશન એન્ટ, ધિંબી. તળાવ, મુમ્બઈ.

દેશીનામું—સરકારે ટેકરટયુક માટે અમારું દેશીનામું મંજૂર
રેલું છે. જુઓ સન ૧૯૦૧ ના નવેમ્બર માસનું ગુજરાતશાળા પત્ર. હાલની
૧૫ નવાં ધોરણ પ્રમાણે સુધારેલી છે. તેની કીમત ૦-૫-૮, પોસ્ટેજ
૦-૧-૦, કમિશન ૧૦ પ્રતપર ૨૦ દકા, ૨૫ અને તેથી વધારે પ્રત લેનાર
૧ ૨૫ દકા. વેલ્યુપેપર ખર્ચ લેનારને ચિર.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ. } ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની
દેશીનામાવાળા-વડોદરા. } અમદાવાદ આર્થિક પ્રેસ.

ચોપડીઓના મોટા વેપારીઓ

અમદાવાદના જૂના જાણીતા બુકસેલર શા. મોતીલાલ મગનલાલ,
અને તેમના દીકરાઓએ સુંબાઈ ખાને એક ચોપડીઓની મોટી દુકાન
ઉઘાડી છે. જેમાં કેળવણી ખાતાની ઇમેજ ગુજરાતી તમામ બુકસો-ટેકરટ,
ઇનામ, અને લાયબ્રેરી-તરીકે મંજૂર થયેલી ચોપડીઓના યથો જખરો
રોક રાખવામાં આવે છે. નવાં ધોરણો પ્રમાણે બુકસો રાખી છે. માટે
એકએ તેમણે સવડ પડતે રચાયેલી મંગાવવી. અમારી દ્વારાએ મંગાવનાર
આહુદાતે ફાયદો વિશેષ છે. કોપી યુકો પણ અમારી પાસેથી જ
મંગાવનારને લાભ છે. ધિ ટિપ્પર—(મ. ડા. આડતીઆ કૃત.) આવૃ.
૨ છ. આનંદથી તાકીદે ઇંગ્લીશ શીખવનાર ઉત્તમ પુસ્તકની શિક્ષકો તેમ
જ વિદ્યાર્થીઓ તરફથી પ્રબળ માગણી ચવાથી ખાકી રહેલી જુજ-નકલો
લઘ લાધી છે. શિક્ષકો માટે કિ. રૂ. ૧) ખીજ માટે રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ જુડું.
લી. શેવકો. મોતીલાલ મગનલાલ શાહ, એન્ટ સ-સ. તમામ જાતનાં
પુસ્તકો વેચનાર ડા. } રામચાડી-કાલબાદવી રોડ. મુંબઈ.
અમદાવાદમા સીચીરોડ ઉપર.

સચિત્ર ગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી, આ. ત્રી, કિ. સવાઅને.
આ ચોપડી મુખ્ય ધલાકાનાં મે. ટિપ્પર સાહેબ બહાદુરે ટેક-
રટ યુક તરીકે મંજૂર કરી છે.—એટલે હા. ગ. પહેલી ચોપડી અ.

થવા સચિત્ર ગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી એ-એમાંની શિક્ષકને ગમે તે એક પહેલા ધોરણમાં ચર્ચાવવાની મંજૂરી આપી છે. આ બા. નો સરકારી કરાવ તા. ૧૮-૧૨-૧૯૦૨ના બોમ્બે ગ. ગે. બા. ૧ લાના પૃ. ૨૦૮૭માં બહાર પડેલો છે.

સદલું ચોપડી જુનાગઢમાં કર્તા પાસેથી તથા વડવાણ શહેરના બુક-સેલર જેમંદ તલકશી પાસેથી મળશે. કમિશન સેંકડે ટકા વીસ, રસતાખર્ચે મંગાવનારને શિર છે, પેકિંગ ખર્ચ લેવામાં આવશે નહિ. જે બુકસેલરો સદલું ચોપડી વેચવાની મરજી પત્રથી જણાવશે, તેનો બંદોબસ્ત કરીશું. સુદરજી મૂળજી શેઠ. પ્રાથમિક શાળા સુપરવાઇઝર. સુ. જુનાગઢ.

નવા સાતમા ધોરણ માટે પુસ્તકો. ૧. રામાયણ, ગદ્યાભાસ્વર અને ઇલિયડના સારતું મૂળસાહત. સ્પષ્ટીકરણ, મુંબઈ છતાકાવા ગે. ડિરેક્ટર સા. ગ. ના લેટર નં. ૪૩૬૦ તા. ૨૫-૮-૦૨ થી મૂળ લેવાની મંજૂરી મેળવી નમંમઘમાંથી સપ્તઃ મૂળ લઈ છપાવ્યું છે. ૨. ૦-૮-૦. સટીકમામેઈ તથા સુદામાચરિત્ર. ૩. ૦-૫-૦. ૩. સટીકમામેઈ તથા ચોખાહરણ. ૩. ૦-૫-૦. આ બન્ને જામનગર, જુનાગઢ, ગોંડલ અને હાવનગર રોડોમાં ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયાં છે. ૪. ડ્રિલ, ૩. ૦-૨-૬. બધાંનું પોસ્ટેજ જૂડું. મંગળજી હરજીવન ચોખા, આસિ. માસ્તર. કા. મે. ટ્રે. કોલેજ રાજકોટ.

કિન્ડર ગાર્ટન ગ્રંથમાળા સંબંધી સરકારી હુકમ.

સરકારી ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓનાં નવાં ધોરણો પ્રમાણે કિન્ડર ગાર્ટન શિક્ષણ આપવા માટે: મે. ડિરેક્ટર એફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબની મંજૂરી અને સલામજીવી, નામદાર ગવર્નમેન્ટ સરકારે “કિન્ડર ગાર્ટન બા. ૧-૨-૩” તથા “બાળ બેલ (સચિત્ર)” પુસ્તકો ‘ટેક્સ્ટ બુક’ (શળોપયોગી પુસ્તકો તરીકે દરેક શાળાઓમાં વાપરવા માટે મંજૂરી આપી છે.) એ ઉપરાંત કિન્ડર ગાર્ટન-બાળગ્રંથાવળી નં. ૧ થી ૨૦ સુધીમાં કેટલાંક પુસ્તકો ‘શાળા શિક્ષકો’ માટે મંજૂર કરવામાં આવ્યાં છે. મજકુર પુસ્તકો પચીસ રૂપિયાનાં ખરીદનારને વીસ ટકા કમિશન આપવામાં આવેલું.

કિન્ડર ગાર્ટન ગ્રંથમાળાને અનુસરતો સેવજીવિલાયતી સીમાન ખાસ જર્મની અને અમેરિકાથી આવેલો છે. તેમાં વીસે બક્ષિઓને જરૂરનાં સામાન કીલ્લત બાવે મળશે—

જોખાળા ક્રવાજી રેલવાનર

ચક્ષુરૂપી રત્નને જાળવવું એજ, હૃદયોની મોટી દોષત છે.

જામનગરમાં અમારે ત્યાં વંશપરંપરાથી બનતો સાચા મોતીનો સુરમો.
આ સુરમો વાપરવાથી આંખના અસંખ્ય દરદીઓ ફતેહ મેંદ થયા છે.

સર્વ મનુષ્યને ચક્ષુરૂપી રત્નને જાળવવા સરીરના તમામ અવયવો
કર્તા વધારે જરૂરું છે. જેના સાધનતરીકે અમારો સુરમો આંખ, આંખર,
પાણીનું ખરતું, કુંડું, પરવાળાં, ખીચ, આંધળાપણું ખટકો, કદચ, દખવા
આવડું, આંખાઈ જવું, જાળાં બંધાવાં, ગરમી, રતાશ ચીપડા થવા, પાપણું
ખરતું, તથા મોટી જવું. કીડ, આંજણી તથા બીજા નિકારથી થતાં આંખ-
નાં અસંખ્ય દરદો જેવાં કે ધુમાડાથી, બહુ લાંચવાથી ઉજગરા છત્યાદિ
ગુપ્તે દારણથી થએલ દર્દનું નિવારણ કરે છે. આ સુરમો રોગી તથા નિ-
રોગી તેમજ વંચનવર્ગ તથા લેખકવર્ગ તમામ દરદોનું નિવારણ કરે છે
કિ નં. ૧ તોલા ૧ ના રૂ. ૪, નં. ૨ રૂ. ૩ ના નં. ૩ રૂ. ૧ ના ૪ રૂ. ૧ ના
૫ ના ૬ ના ૭ ના ૮ ના ૯ ના ૧૦ ના ૧૧ ના ૧૨ ના ૧૩ ના ૧૪ ના ૧૫ ના ૧૬ ના ૧૭ ના ૧૮ ના ૧૯ ના ૨૦ ના
જામનગર. } ચોરા તુરભાઈ ઇસમાલજી મુશ્કાં અમીજી અત્તરવાલા.
તા. ૨૬-૧૨-૧૯૦૨. સુ. જામનગર.

સરકારે ટેકસ્ટબુક તરીકે મજૂર કરેલ સરળ દેશીનામાની
પદ્ધતિ, ૧૫ મી આવૃત્તિ, ૩૩ આના નવા ત્રીજા ધોરણ માટે વ્યાકરણ
શિક્ષણ આજીવ. અંક ૧ લો, ૧૩ આનો ધો. ૪ માટે અંક બીજો
તથા આના. ધો. ૫-૬-૭ માટે ત્રણ શુભરાતી બાળી વ્યાકરણ ૬ઠી,
આવૃત્તિ, ૪ આના. પોસ્ટેજ ને વી. પ્રી. ખર્ચ લેનારને શિર. કમિશન
૫-૧૦-૧૫-૨૦ નમથી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા પ્રેમચંદ્ર કરમ
અંક શાહ, ડે. એ. ઇન્સપેક્ટર. સુ. આંડળ.

અંકગણિતની સમજાવતી કિમત રૂ. ૧૦ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે દસ
દશે, પંદર; વીસે, વીસ; અને પચીસે, પચીસ ટકા કમિશન. વેલ્યુપેએબલ
ખર્ચ લેનારને શિર. ખુશાલદાસ ગોકળદાસ. મુખ્ય મંદ. અમદાવાદ.

જેશંગ કાવ્ય—૫૪ ૬૦૦ નું મોટું પુસ્તક. અસલ કીમત રૂ. ૪૦ ને
દાલ ધટાડેલી કીમત રૂ. ૧૦૦ થી મળશે. પોસ્ટેજ તથા આના વધુ.
સહી. જેશંગભાઈ ત્રીકમદાસ કવિ. સુ. બાવળા; હમે અમદાવાદ.

નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો રોકડે થી ૮૬૫ (૨૦) થી મળશે-

સરકારે નિશાળોમાં વ્યાપવાને ટેકર-બુક તરીકે મંજૂર કરેલી છે,
કરાયતનું પુસ્તક (રા. પટ્ટા ૬૧) ૦-૮-૦ વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ. ૦-૨-૧
અંકગણિતનાં મૂળતત્ત્વો ભા. ૧લે. ૦-૧-૦ દેશી દિમાળ ભાગ ૨ જી. ૦-૧-૬
ભારતખંડનો સરળ ઇનિદામ. ૦-૭-૬ ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ ૦-૮-૫
બૂતળ (રા. બા. ૬ ૬૧) ૦-૫-૦ નવુ ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ
કેયીનામું (જ.લ. શાકૃત ૮. ૨૫) ૦-૫-૦ (મ. ર. ૬૮૪. ૦-૧-૧)

ઉપર સિવાયનાં કોઇ પણ પુસ્તકો ૧ ટકા હકસાધથી મોકલીશું. પેઢી
તથા રેલ્વે ડિગેરેનો ખર્ચ લેનારને ચિર છે. આ સિવાય હમારે ત્યાં હાંપખા-
નાને લગતો દરેક સામાન તથા રેશનરી મળશે.

વાક્યપૃથકકૃતિ અને નિબંધ રચના—કર્તા રમણભાઈ મહીપતરાય
ખી. એ. એલ એલ. ખી. ડિ. ૨. ૦-૨-૦. કમિશન ૨૦ ટકા—આ પુસ્તક
મીનથી સાતમા ધોરણ લગીનાને અતિ ઉપયોગી છે.

આપોંકય ગ્રેમ બીડોંસ-આસ્નોડીયા } ચીમનલાલ સુનીલાલ એન્ડ
—અમદાવાદ— } —રાગળ વગેરેના વપારી.—

ત્યાં મુધારેલાં બે ધોરણ બરાબર શીખવી શકે એવો ને થયેલો
લીસક નોંધએ છે પગાર વીગેરેને માટે નીચે સહી કરનારને લખવું થા મળવું

મહસદીયા મદરેશા પીપરડીવાલાના મેનેજર. રાંદેર.

ગુજરાતી સંસાર્ય પ્રકાશ. મહર્ષિ સ્વામી દયાનન્દ કૃત દિ.
ન્દીનું આયાનગ. ધર્મિક ને સામરિક ૧૭૮ મુબોધનો ૫૦૦ પાનનો મો.
ટો મન્ય છપાય છે. આગળથી ર. ૧૧ પાછળથી ર. ૨) નામ નોંધાવો. ઋષિવિ-
દ્યા મામિકની આદિમમાં ગીંગામ-મુંબઈ.

ઋષિવિદ્યા—માસિકમાં સાવચો, સંવાદો, બોધકનાટકો, કાવ્યો
અને વેદોમાં બીજરૂપે રહેલા વિષયો સંગ્રહમાં સમગ્રાણ ગુર્જરગીરામાં એ-
વા અનુક્રમે વિસ્તાર્ય છે કે વર્ષાને પુસ્તકો બંધાય. વાર્ષિક ર. ૧૬ રેલાખ-
થી ત્રીજું વર્ષ. ર. મંરછાશંકર જયશંકર કિચેલી. ગીરગામ. મુંબઈ.

સૂચના.

આ પત્ર સંબંધી સૂચે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોંટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સડી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના ઉચ્ચુટી અને એસિસ્ટન્ટ ઉચ્ચુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સંબંધી હુકીકત સ્કૂલબોર્ડો તથા દેશીરાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરોશું.

સરકારી તેમજ ખાનગી બહેરખમરો જે માસમાં છાપવાની હોય તેના આગના મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. દેખીતો જે માસના અંક સાથે વડેવવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવા જોઈએ.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, જેને ઈ બાખના પૈસા છે. તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે નિના બહુ ચત્તનો અંતર છે. ઈસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધા આનો વધારે મોકલવો; પૈસા સેવાય ખીજ ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથી જ વસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી દે. ઈસ્ટ-૦ માર્ચ, છટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અડી આના. પદરના ખર્ચે જે નાર દમ રૂપીઓ સુધીના પગારવાળા સિમ્લોકો તથા સ્કોલરોને ટપાલખ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ જ ખુવું. વિષય પર્મદ પડશે તો તેની અગત્ય વગેર ઉપર વિચાર કરી દર જ પેલે પાને રૂ. ૧ થી ૨ સુધી અ.પસમાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાસ થશે નહ.

બહેરખમરો છાપવાના ભાવ.

ર.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂર્ણ ચાર્ટ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી જ મળે ચાર્ટ પડશે. બાર માસથી ઓગી મુદત હશે તો પહેલે જ દિને પૂર્ણ ચાર્ટ અને પછી દરેક અર્ધે ચાર્ટ લેવાશે.
૧...	...	૩
૨...	...	૮
૩...	...	૧૫

જે ઉપરાન્તનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે-

બાર માસ લગી સાગલાગટ દરે

the Gujarat School-Paper.

गुजरात शाळापत्र.

အံ့ဂုဏ် ၁၆၀၃.

આનુકંભણિકા.

	૫૪૬.
૧—કિન્નરગાઈત પદ્ધતિ....	૨૨૫
અમેરિકોમાં કેળવણી.	૨૩૬
નસયાત્ર—મન અતે શરીર વચ્ચેનો સંબંધ.	૨૩૮
મનના ત્રણ સ્વરૂપ.	૨૪૧
શી વિષે પાઠો—ગાય.	૨૪૫
૧. ગુજરાત મેઘ દે. કો.ની પ્રવેશક પરીક્ષા.	૨૫૦
૧. ગુજીખાતાની ખબરો. } મહાલક્ષ્મી શીમેઘ દે. કો.ની પ્રવેશક પરીક્ષા.	૨૫૨
સરકારી નોકરી માટે નાલાયક....	૨૫૪
સ્ત્રીકોની પદ્ધતિ.	૨૫૫
સ્વરૂપ જાહેરખબરો.	૨૫૬

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ आर्योद्दय ” प्रिन्टिंग प्रेस.

(સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તરની

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકે.

“કમીશનમાં વધારો” આઠ લાગમાં “કમીશનમાં વધારો.”

કેળવણીખાતાના દાલના તથા આગલા ઈન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઈન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યર્થ તથા ગુનગતના સર્વ બંદરે છાપાં તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રી પત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માજી ઈન્સ્પેક્ટર ઇ. બાકુલસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકેને જ સુધળી મંજૂર કરેલી કોપીયુકેમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુકેજ વાપરવાને મગરૂરી કરાવશે.

મુખ્યર્થ તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઇન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સુધળી કોપીયુકે સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકેને જ સર્વ કોપીયુકેમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાખાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકે ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીયુકે માટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્વિશિષ્ટ મળેલાં છે તેમનાં નામ અમારી દરેક કોપી વાંચવાથી ખાત્રી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકે નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા બ્યાપારીઓ જેઓ જોજામાં જોછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સેક્ટે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પેકિંગ અને રેલ્વેનો સર્વ ખર્ચ આપનાર્ત આવશે.

૨. ૨૦૦ થી જોછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેક્ટે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વ ખર્ચ ખરીદનારને માશે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રકમમાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને લુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન દોય ત્યાં માલ ક્યો રસ્તો ચર્ચે ક્યાં મોકલાવશે. તેનો પૂરનો ખુતાસો માલ મંગાવનારે લખી લખાવવો. રેલ્વે રેકડનાં

આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને શિર સમજવો.

૫. દુબી મોકલાવનારે બરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કોઠીઆવાડના સર્વ માસ્તરોને તથા બુકમેનને વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્ત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમોને ખીજ કોષ્ટ પથ ગૂજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેક્ટે ૧ એક દકાના, કમીશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણ કરી છે. એક વખત દાખ પાડી જોવાથી ખાતરી થશે. પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું. નોટપેડ દાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દસ્ત શિક્ષક કોપીબુકોના જ દરેક ભાગના બુદ્ધ બુદ્ધ કદના અંશોને જ બન્ધ બેસતી સ્ટીલપેનો આસ છોડવાથી મોટા ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. જે સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ લાગેલી છે. દરેક બોક્સમાં ડઝન-૬ દિખત રૂ. ૦૫. ઓછામાં ઓછા ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૫ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ યા તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વેલ્યુપેએબલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચેના ૩. ગ્રાન્ડ વધારે લાગશે. ભૂતી જતા નહિ. અને પૈસા પહેલાંથી મોકલાવનારને ૧-૬ બોક્સના ખર્ચેના બે આના લાગશે.

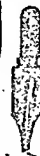

જાણી

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી

દસ્ત શિક્ષક કોપી બુકોની

સ્ટીલપેનોના

							
નં. ૧૨૫	નં. ૩.	નં. ૪.	નં. ૫.	નં. ૬.	નં. ૭.	નં. ૮.	નં. ૯.

આદરજી કાવસજી માસ્તર, દસ્ત શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા અને હમિયન એજન્ટ, ધાબી તળાવ, મુંબઈ.

વાંચો! વાંચો! : વાંચો!

ખરીદ કરી ખાતરી મેળવો.

લાભ લેવા ચૂકશે નહીં.

ગુજરાતી સ્ટુડેન્ટોમાં
આવડતી કીપેલી ખુ
કો. કોપીઓ. એક
સરસાઈએ. નકશા-
ઓ વિગેરે તમામ
બતતની ગુજરાતી
ખુકો. કોઈએ ખુકો
તેમજ કોઈએ મનો સા
મન પચ્ચ આપારે
ત્યાંથી મળશે. કમી
રાત સાથે આપવા-
માં આપશે.

ધી ગુજરાત ઓરીઅન્ટલ

ખુક કીપો.

૩૭૬૦ રતનચોળ

અમદાવાદ.

ઉચ્ચ શૈક્ષણિક આ-
વડતી તમામ બતતની
ખુકો. સરકાર. કાર-
સી. ફ્રેન્ચ. ઇંગ્લેન્ડ,
નકશાઓ, નોવેલો
વિગેરે. પરીક્ષાની
નોટો. કોઈએ મનો સા
મન વિગેરે તમામ
બતતની ખુકો આપારે
આ મોટા જથ્થામાં
તેમજ છુટક સારા
કમી રાખી મળશે.

પરીક્ષાની નોટો. પાના ૧૦ ને પાના ૨૦

વાળી કીમત રૂ. ૦-૦-૩, અને રૂ. ૦-૦-૬.

કીપેલા માત્ર પર સાથે અને વધારે કમી રાખ આપવામાં
આવશે. માત્ર વેદ્યુપે એ નકશી માત્ર વાંચામાં આવશે. અથવા રો
કર્મ નાણાં લેવામાં આવશે. માટે લાભ લેવા ચૂકશે નહીં

દેશીનામુ—અરકારે ટેકરટખુક માટે અમારૂં દેશીનામુ મંબુર

કરેલું છે. જુઓ સન ૧૯૦૧ ના નવેમ્બર માસનું ગુજરાતીસાગા પત્ર. કાલની

પ્રત નવાં પોરણ પ્રમાણે સુધારેલી છે. તેની કીમત ૦-૫-૦, પોસ્ટેજ

૦-૧-૦, કમિશન ૧૦ પ્રતપર ૨૦ ટકા, ૨૫ અને તેથી વધારે પ્રત લેનાર

ને, ૨૫ ટકા. વેદ્યુપેખત અર્થ લેનારને છિટ

છગતલાલ લલિતલાઈ શાહ. } સીમતલાલ ચુનીલાલની કંપની
દેશીનામાવાળા-૫૨૦૬૨. } અમદાવાદ આયોજ્ય પ્રેસ.

ચોપડીઓનાં મોટા વેપારીઓ

અમદાવાદના જૂના જાણીતા બુકસેલર શ્રી. મોતીલાલ મગનલાલ, અને તેમના દીકરાઓએ 'મુંબાઈ' અને એક ચોપડીઓની મોટી દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં કેળવણી ખતાની ઇમેજ શુદ્ધતા તથામ બુકસેલર-ટેકસ્ટ, ઇનામ, અને લાયબ્રેરી તરીકે મંજૂર થએલી ચોપડીઓનો ઘણો જાપોરો રોક રાખવામાં આવ્યો છે. નવાં ધોરણ પ્રમાણેના બુકસેલર સાંપી છે. માટે જોઈએ તેમજ સવડ પડે સ્થળેથી મંગાવવી. અમારી દ્વારાએ મંગાવનાર આહુકાને ફાયદો વિશેષ છે. કેપો બુકો પછી અમારી પાસેથી જ મંગાવનારને લાભ છે. ધિ રિયર—(મ. ડા. આડતીઆ ફૂટ) આટ ૨ જી. આનંદથી તાકીદે ઇંગ્લીશ થીખતનાર ઉત્તમ પુસ્તકની વિશ્લેષ તેમ જ વિદ્યાર્થીઓ તરફથી પુષ્કળ માગણી થવાથી ખાત્રી રહેલી જુન નક્કો લઈ લીધી છે. વિશ્લેષ માટે કિ. રૂ. ૧) બીજા માટે રૂ. ૧૧ પ્રેસ્ટેજ જુદું. લી. શેવકા. મોતીલાલ મગનલાલ શાહુ, એન્ડ સન્સ, તથામ જ્વલનાં પુસ્તકો વેચનાર ડા. { રામવાલી-કાલબાદેની રોડ મુંબાઈ. અમદાવાદમાં રીયીરોડ ઉપર.

સચિત્ર શુદ્ધતાની નવી પહેલી ચોપડી, આ. ગ્રી., કિ. સવાયાનો. આ ચોપડી સુખ્ય ઇલાકાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ બહાદુરે ટેન્-રૂ બુક તરીકે મંજૂર કરી છે. —એટલે હો. ગુ. પહેલી ચોપડી અ-થવા સચિત્ર શુદ્ધતાની નવી પહેલી ચોપડી એ જેમાંની વિશ્લેષને ગમે તે એક પહેલા ધોરણમાં ચલાવવાની મંજૂરી આપી છે. આ બા. નો સરકારી ફાવ તા. ૧૮-૧૨-૧૯૦૨ના બોર્ડે મ. જે. બા. ૧ લાના પ. ૨૦૮૭માં બહાર પડેલો છે.

સદ્દુ ચોપડી જૂનાગઢમાં કર્તા પાસેથી તથા વડવાણ સહેરના બુક-સેલર જેમ્સ તલકથી પાસેથી મળશે. કમિયન સેંકડે ટકા વીસ, રસ્તાખર્ચ મંગાવનારને શિર છે, પેકિંગ ખર્ચ વેચામાં આવશે નહિ. જે બુકસેલરો સદ્દુ ચોપડી વેચવાની મરજી પતથી જણાવશે, તેનો બહેનસ્ત કરીશું. મુંદરજી મૂળજી રોક, પ્રાથમિક શાળા સુપરિન્ટેન્ડ. મુ. જૂનાગઢ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૨મું.

ઓગસ્ટ ૧૯૦૩.

અંક ૮મો.

માસ.

ખાળકનો સ્વભાવ, તેના ગુણદોષ, અને ફિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ કેવી રીતે જુલુ કેળવે છે અને દોષ દૂર કરે છે તે વિષે વિદ્વાન શિક્ષણશાસ્ત્રીઓના અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે છે —

૧. સ્વાભાવિક ચપળતા એ ખાળકનું ખાસ લક્ષણ છે. પ્રા-
ણીમાત્રનાં અન્યામાં એ લક્ષણ બેવામાં આવે છે. બેઇન કહે છે કે ‘ખા-
ળકની ધન્દિયો સ્વાભાવિક રીતેજ ચપળ હોય છે, તેની ચપળતાને કંઈ
ઉત્કેરણીની જરૂર નથી.’ એ ચપળતા ધન્દિયોને કેળવવામાં વપરાય છે,
અને વસ્તુઓનું પ્રથમ જ્ઞાન એ ચપળતા કેળવવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે.

ફિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ આરંભથીજ ખાળકના આ લક્ષણને સ્વીકારી પ્રવર્તે છે.
કોબેચ કહે છે કે ‘સ્વાભાવિક અને ભિન્નરૂઠી જતી ચપળતાદ્વારાજ જ્ઞાન
આપવાનો આરંભ કરવાનો છે.’ એના અભિપ્રાય પ્રમાણે જો મન આપી-
એ તેનો સંગ્રહ કરવાનીજ શક્તિ ખાળકમાં છે એમ નહિ, પરંતુ ચપળતા
અને ઉત્પાદકશક્તિ પણ છે. એ સ્વાભાવિક ચપળતાને સત્વર કરીનેજ
જાયા પ્રકારનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની શક્તિ કેળવવી એ ફિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધ-
તિનો ઉદ્દેશ છે. ઇંડા ગોઠવી જુદી જુદી આકૃતિઓ ખનાવવી, ચીપો ગો-
ઠવી સાઠીઓ કરવી, મણકા પડોવી આકરો કરવા, ગાન, ગાયન સાથે
કસરત, વગેરે શુક્તિઓ ખાળકને સ્વાભાવિક ચપળતાદ્વારા કેળવણી આપ
વાજ યોગ્ય છે.

૨. લાંબો વખત કામ કરવાનો કંડાળો એ ખાળકનું બીજું
લક્ષણ છે. શરીર અને મનને નિકટ સમ્યક છે, તેથી જો શરીર અસ્થિ-

૨ હોય તો મન પણ અચિરજ દોષ. જેમ બાળક પેતાના ચરીરને એકની એક રિપતિમાં લાગે વખત સખી સકતું નથી, તેમ તે પેતાના મનને પણ એક રિપતિ ઉપર લાગે વખત ચિત્ત સખી સકતું નથી.

કિન્નરોદન પદ્ધતિ બાળકના આ લક્ષણને રચીકારી અનુસરતી યાગ છે. એ પદ્ધતિ પ્રમાણે બાળકને આપવાના પાક દૂધ દોષ છે, અને દરેક દૂધ પાકના એવા વિભાગ કરવામાં આવે છે કે તેથી બાળકની જુદી જુદી શક્તિઓને કસરત મળે. પણ એક દિવસે આપવાના ધણા ખરા પાક એક મુખ્ય બાળકને લગતા હોય છે, તેથી તેમને એક બાળક પર બધાનું આપવાની ટેવ પડે છે. વળી ધન વડે આદ્યુર્તિઓ બનાવવી, સજાઓ ગોઠવી આપાર કરવા, વગેરે ઉદ્યોગો કરવાથી બરાબર બધાનું આપવાની અને ચપગનાથી કામ કરવાની ટેવ પડે છે.

૩. પદાર્થો તપાસવામાં, મુખ્યત્વે કરીને હાથમાં લઈને લેવામાં, આનન્દ પામવો એ બાળસ્વભાવનું ત્રીતું લક્ષણ છે. ત્રણ મહિનાનું બાળક ગળાનો દીવો જુએ છે અને તે તરફ તેનું બધાનું ચોંટી જાય છે કે તે લેવાને લાયક લાગે છે. જોવાથી જ સજા થતું નથી, પણ સ્પર્શ કરવાની પણ તેની ગરજ ધાય છે. પાણીમાં ચંદ્ર જોઈને તેમજ દરેક પ્રકાશિત પદાર્થ તરફ નજર કરીને તેને લેવાનું બાળકને કેતું મન ધાય છે અને તેને માટે કેટલું રૂઢન કરે છે તે સર્વને બાળીતું છે. આથી દરેક પદાર્થ હાથમાં લઈ તપાસવાનો બાળકનો સ્વભાવ દુરુપદ જણાઈ આવે છે.

કિન્નરોદન પદ્ધતિ બાળકની આ પ્રકૃતિને અનુસરીને જોજોડી છે. ‘બ-હીસો’ માત્ર બાળકને બતાવવી એજ એ પદ્ધતિનો હેતુ નથી; પરંતુ તે હાથમાં લેવડાવી આકારો રચાવવા એ હેતુ છે. કાંબેલનો મત એવો છે કે ‘બહીસો’ ને લગતા પાઠો પણ અપાયા પછી ‘બહીસો’ છોકરાંને આપવી. ‘બહીસો’ જોવાથી બાળકની નજર ફેગાય છે, તેમને હાથમાં લઈ ઉદ્યોગ કરવાથી સ્પર્શની અને સ્નાયુની કન્દ્રિયો ટેવાય છે, અને તેમને લગતાં સમ્બંધ, કવિતા, અને ગાયનથી કૌતુહલિય કમાય છે. વળી દૃષ્ટિ-ગને-સ્પર્શદ્વારા પદાર્થનો આકાર મન પર બરાબર હસે છે.

૪. જળસ્વભાવની નિરીક્ષા કરતાં માલમ પડશે કે આકાર કરતાં રંગ તેમને વધારે આકર્ષે છે, અજકતા પદાર્થો તરફ બાળકનું મન

ખાસ ખેંચાય છે અને તે જોઈ પરમ આનંદ પામે છે. ઉત્તમમાં ઉત્તમ કાતરણી કે ચિત્ર કરતાં જોનાં ચક્રચકિત રંગ પ્રજ્વળ હોય એમા ચિત્રપુસ્તકથી બાળક વધારે લોભાય છે. ચોરસ, લંબચોરસ, વગેરે આકૃતિની સંતા શીખતા પહેલાં લાલ, આસમાની, વગેરે રંગનાં નામો બાળક શીખે છે એ પણ આકાર કરતાં રંગ તરફ તેમનો વિશેષ પ્રેમ સ્પષ્ટ દર્શાવી આવે છે.

કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ બાળકની આ વૃત્તિને અનુસરીનેજ રચેલી છે. ૧લી બક્ષીસમાં રંગિત દ્રવ્યો આજ કારણથી રાખેલા છે.

૫. પ્રખળ અનુકરણ કરવાની વૃત્તિએ બાળસ્વભાવનું પાંચમું લક્ષણ છે. બાળક છેક નાનું હોય છે ત્યારથી એ વૃત્તિનો ભાસ થવા માંડે છે માને હસતી જોઈને બાળક હસે છે, અને ખોસતી સાંભળી બોલવાનો પ્રયાસ કરે છે. લગભગ મોટું થાય છે એટલે તે જોતું દેખે છે તેવી રમત રમે છે એ પણ આપણે જોઈએ છીએ. ઢીંગલા ઢીંગલી પરણાવવાની, વરઘોડો કાઢવાની, વગેરે બાળરમતો બાળકોમાં અનુકરણ કરવાની વૃત્તિ કેવી બળવાન છે એ સ્પષ્ટ મુખ્ય છે.

કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ એ વૃત્તિને પણ સંભાળે છે. 'બક્ષીસો' વડે શિક્ષક જોવા આકારો રચે છે તેવા આકારો અનુકરણ કરી બાળકે રચના એમ એ પદ્ધતિ શિખવે છે.

૬. બાળકની કલ્પનાશક્તિ ઘણી પ્રખળ છે. 'સંતાકુકડી' ની અને બીજી રમતો તેમની સ્વાભાવિક ચપળતા, નકલ કરવાની શક્તિ, અને કલ્પનાશક્તિ બતાવે છે. આ કલ્પનાશક્તિ અનુભવની ખામીને લીધે ગમે તેમ પ્રવર્તે છે અને મર્યાદામાં રહેતી નથી, તેથી કેટલાક વિદ્વાનોનો એવો મત છે કે એને ઠબવવા કરતાં અટકાવી કાણુમાં રાખવાની વધીરે જરૂર છે.

કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ બાળકની કલ્પનાશક્તિ તૃપ્ત કરે છે. ધન વડે ખુરશી, દેવળ, કુતો, આગગાડી, વગેરેના આકારો બનાવવાની એ ખરા પદાર્થો છે, આકારો નથી એવી કલ્પના કરતાં બાળકોને શિખવે છે. કાગળો વાળા કેટલાક આકાર બનાવવામાં આવે છે તેમાં તો તે તે આકાર તે તે પદાર્થ છે એમ બતાવવામાં પ્રખળ કલ્પનાશક્તિની જરૂર પડે છે. વળી વસ્ત્રોએથી પણ એ શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે.

૭. બાળસ્વભાવમાં સમભાવનાનાં કેટલાંક ચિહ્ન પણ જોવામાં આવે છે. એ વૃત્તિ ઘણું અંશે સ્વાભાવિક છે. ઘણાં નાનાં છોકરાં આપણને હસતાં જોઈ હસે છે અને દિલગીર થતાં જોઈ દિલગીર થાય છે. મા કે ધાવની સાથે તેમને વિશેષ સંબંધ હોવાથી તેઓ પ્રત્યે તેમની સમભાવના ખુલ્લી જણાઈ આવે છે. આ પ્રમાણે સમભાવના સ્વાભાવિક છે, પણ તેને ખિચવવામાં અને પોપચામાં અનુભવ અને કેળવણીની જરૂર છે. બીજાં મનુષ્યોની દિલગીરી જોઈ તેઓ તરફ સમભાવનાની વૃત્તિ પ્રથમ કેળવાય છે. તેમનો આનંદ જોઈ તેવોજ આનંદ પામવાની વૃત્તિ છેક બાલ્યાવસ્થામાં ઐટલી ખંધી જોવામાં આવતી નથી; કેમકે પોતાના સંબંધીજ વિચારો તેનામાં હજી ઘણા બળવાન હોય છે.

ફિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષકો યોગ્ય વાર્તાઓ કહે છે તે સાંભળીને તેમજ પાઠના વિષયજૂત પ્રાણીઓ તરફ શિક્ષક કેવી દયાથી વર્તે છે તે જોઈને બાળકની સમભાવના કેળવાય છે.

૮. બાળકની શાબ્દિક સ્મરણશક્તિ ઘણી પ્રબળ હોય છે. સ્વભાષા ગમે તેવી અઘરી હોય તોપણ બાળક તેનું જ્યારેપણ પોતાની જાતે કેવી સહેલાઈથી મેળવે છે એ આપણે જોઈએ છીએ, અને એથી એની શબ્દિક સ્મરણશક્તિનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ થાય છે.

ફિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ ગાયનો, કવિનાઓ, વગેરે મોઢે કરાવી અને આગલા પાઠના વિષય તરફ વારંવાર ધ્યાન ખેંચી એ સ્મરણશક્તિ કેળવે છે.

૯. સૂક્ષ્મ ભેદ કરવાની શક્તિ બાળકમાં ઘણી નબળી હોય છે. ઘણાં નાનાં બાળકમાં પણ ભેદ કરવાની શક્તિ હોય છે, પણ તે મોટા મોટા ભેદજ સમજી શકે છે. સૂક્ષ્મ વિવેક કરવાની તેનામાં શક્તિ નથી.

ફિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ બાળકની આ ખામી સમજીને જોખમથી જાણાય છે. એ પદ્ધતિ પ્રમાણે પ્રથમ બાળકને મોટા મોટા ભેદો સમજાવવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે ૧લી 'બક્ષીસ' માં જુદા જુદા રંગના દડાનું જોઈ આખી પછી ફોળેલ ૨જી 'બક્ષીસ' માં ધન વિશે વાત કરે છે, અને દડાની સાથે નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે ધનને સરખાવતો જણાય છે.

દડો.

એક સફાર્.

એકે ખુલ્લો નહિ

એકે કોર નહિ.

ધન.

જુદા જુદી સફાર્જી.

જુદા જુદા ખુલ્લાએ.

જુદી જુદી કોરો.

આ પ્રમાણે મોટા મોટા બેઠા બાળકના મનમાં ચોંટાળા પડી ક્રોધેશ દડા અને ધનની વચ્ચે આકૃતિ, નગાકાર તેમની નજર આગળ મૂકે છે, અને એક તરફથી દડા તથા નગાકારને અને બીજી તરફથી ધન તથા નગાકારને સરખાવવાથી તેમનું મગતાપણું અને ફેરફાર મન પર દસાવે છે. દડા અને નગાકાર વચ્ચેનો ફેરફાર દડા અને ધન વચ્ચેના ફેરફાર જેવો ખુલ્લો નથી. આ કારણથી મેટા ફેરફાર સમજવા પડીજ આડીક ફેરફાર બનાવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બાળકની ચેતનવિવેકશક્તિ ધણી નબળી છે એ કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ યોજનાર બાળક સમજે છે.

૧૦. બાળકની હિંચા પ્રકારનો માનસિક શક્તિઓ-તર્કશક્તિ, વિચારશક્તિ, વગેરે-ધણી નબળી છે. એ શક્તિઓ ધીમે ધીમે ફેળવાય છે.

બાળકમાં પ્લાસ્ટિકીટી કરવાની કે વસ્તુ ગર વિચાર કરવાની શક્તિ નબળી છે એ વાત કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ સ્વીકારે છે. બીજી 'બર્મીસ'માં આખા ધન તરફ બાળકનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે અને તે સમજવા પડી બીજી 'બર્મીસ' માં તેના વિભાગ દર્શાવે છે; કારણ કે બાળકનું મન પ્રથમ પદાર્થનું પૃથક્કરણ કરી તેના અવયવો તપાસી શકતું નથી, પણ પદાર્થને સમગ્ર જુએ છે.

૧૧. બાળકની નીતિ સમજવાની શક્તિ ધણી નબળી છે. જેમ જેમ ફેળવણી બહેળા વિસ્તરમાં મળે છે અને જોમના સંબંધમાં આવે તે પ્રકાર અને સીએની નીતિ હિંચા પ્રકારની હોય છે તેમ તેમ બાળકમાં નીતિ સમજવાની શક્તિ ફેળવવાય છે. પ્રથમ તે માતાની કે પાપની પાસે રહે છે, મારે પ્રથમ તેમની ફેળવણી ઉપર તેની ફેળવણીનો આધાર છે. હાજરો જોઈને તે યીએ છે એ નક્ક કરવાની શક્તિ ઉપર દર્શાવી છે. માતા ને નીતિવાળી હોય તો તે નીતિમાં જ ચાલે છે. માતાની જોઈ નંબરે તેની નીતિ પર પડનાં માન્યતાની અવર માય છે.

બાપ, બાઈ, બેન, વગેરે જે બાંહેધારોને તે હમેશા જુએ છે તેમના વર્તનની અસર તેને થયા વગર રહેતી નથી. મોટું થાય છે એટલે તે જે છોકરાં સાથે રમે છે તેમની નીતિ કે અનીતિની પણ તેને અસર થાય છે. પછી નિશાબે જાય છે એટલે શિક્ષકના અને જે છોકરાના સંબંધમાં તે આવે છે તેમના વર્તનની છાપ, તેમજ શાળામાં જે પુસ્તક વાંચે છે તેના બોધની છાપ તેના મનમાં પડે છે. આમ બાળ્યાવસ્થાથીજ જેના સંબંધમાં તે આવે છે તેના વર્તનની અસર તેના મનપર થયા વિના રહેતી નથી. વળી એ અસર ઉત્તરોત્તર બળવાનું છે એ પણ લક્ષમાં રાખવાનું છે. માતાના વર્તનનો સંસ્કાર સર્વથી વિશેષ બળવાનું છે, તેથી ઉતરતો સંસ્કાર બાંહેધારોનો છે, પછી શિક્ષકનો અને પુસ્તકનો છે, અને પછી ઇતર મનુષ્યોનો છે. આમ બાળકના મન પર બાળ્યાવસ્થાથીજ નીતિની કે અનીતિની છાપ પડે છે; પણ નીતિ શું છે અને અનીતિ શું છે એ સમજવાની શક્તિ યશી મોડી આવે છે.

કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ ધણી રીતે એ શક્તિ ડેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. વાર્તાઓ, ગાયન, કવિતા, વગેરે વડે તે સમજાવના પ્રેરે છે અને ‘બહીસો’ વડે ઉદાગો કરાવી સૃષ્ટિમાં સર્વત્ર નિયમ અને વ્યવસ્થા રહેલાં છે એમ અવલોકન કરતાં શિખવે છે. એ પદ્ધતિ મનની સર્વ શક્તિઓ ડેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે; માત્ર વિચારશક્તિનેજ નહિ, પણ લાગણી અને કલ્પશક્તિને પણ ડેળવે છે. માત્ર જ્ઞાનનો મનમાં સંગ્રહ કરવો એજ એ પદ્ધતિનો ઉદ્દેશ નથી, પણ મનની સર્વ શક્તિઓને બરાબર ડેળવવી અને જાતમહેનતની ટેવ પાડવી, તેમજ શરીરના જુદા જુદા અવયવોને કસરત આપવી, અને સ્વચ્છતા, પ્રેમ, નિયમિતપણું, સત્ય, આચારીનતા, શિક્ષિતા, વગેરે ગુણોને ઉત્તેજવા તથા રોપવા એ તેનો ઉદ્દેશ છે.

ફ્રોબેલના જે મુખ્ય વિચારો ઉપર કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિનું બંધારણ છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) સૃષ્ટિમાં સર્વત્ર એકતા છે; સર્વ પદાર્થોનું એક સર્વશક્તિમાન કારણ છે અને તે ધર્મર છે, તેથી દરેક ચીજમાં ધર્મી રીતે સ્વરૂપ છે; મનુષ્ય અને કુદરત એક કર્તાનાં સર્જનમાં છે માટે એકજ નિયમને આપીને બોધવો.

ક્રોએલના અનુયાયીઓ એમ માને છે કે જેમ છોકરું બાળક તેમ તે કુદરતને વિશેષ મગતું, કુદરતના જેવુંજ હોય છે.

(૨) બાળકેળવણી કુદરતના નિષ્ક્રમને અનુસરવી જોઈએ. બાળકની શક્તિ જેમ જેમ સ્વાભાવિક રીતે ખીલતી જાય તેમ તેમ યોગ્ય સાધનો વડે તેને કેળવવી જોઈએ. તેના સ્વભાવના અભ્યાસને આધારેજ બધી કેળવણી ચાલવી જોઈએ. ક્રોએલ કહે છે કે ‘માણસ કુદરતનું, મનુષ્ય-જાતિનું, તેમજ ઈશ્વરનું છોકરું છે, અને જ્યારે તે બાળક હોય ત્યારે તેને એ ત્રણેની સાથે મિત્રતાના સંબંધમાં લાવવું એ કેળવણીનો હેતુ છે. બાળકની શક્તિઓ સ્વાભાવિક રીતે પરિપૂર્ણ ખીલે તેને માટે યોગ્ય હાલતમાં-સારી અસર કરી શકે એવી ઉત્તમમાં ઉત્તમ આસપાસની સ્થિતિમાં-બાળકને મૂકવું એ શિક્ષકનું કામ છે. કિંવક કહે છે કે ‘જેમ બેકુન વૃક્ષ કે શેપામાં કંઈ નવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, તેમ શિક્ષક બાળકમાં કંઈ નવી શક્તિ ઉત્પન્નવી શકતો નથી; તે તો માત્ર સ્વાભાવિક શક્તિઓની ખિલવટ પર દેખરેખ રાખે છે.’

(૩) છાંદગીનું સ્વરૂપ સર્વ અવયવથી સંપૂર્ણ છે, માટે બાળકની કેળવણી સર્વ અર્થે પરિપૂર્ણ જોઈએ. તનની, મનની, અને નીતિની કેળવણી પર આરંભથીજ સમાન ધ્યાન આપવું જોઈએ. જ્ઞાનનો મનમાં સંગ્રહ કરવો એ કેળવણીનો હેતુ નથી, પરંતુ સર્વ શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને યોગ્ય રીતે ખિલવવી એ છે.

(૪) બાળકની શક્તિઓ બાળપણમાં સ્વાભાવિક અપંગતાદ્વારાજ કેળવવી જોઈએ. બાળકનો પ્રવૃત્ત સ્વાભાવિક અને સ્વતંત્ર જોઈએ. ‘માત્ર સાંભળવું અને અનુકરણ કરવું એનું નામ કેળવણી નથી.’ બાળકની સ્વાભાવિક અપંગતા રમતમાં રહેલી છે, આથી તેની આરંભની કેળવણીમાં સ્વાભાવિક રમતને માર્ગે કાંમ કરાવી તેને યોગ્ય રસ્તે દોરવું. ક્રોએલના કેળવણી સંબંધી મોટા સુધારામાં આજ અવસ્થાની બાબત છે. બાળક સ્વતંત્ર રીતે વર્તવું હોય, અને તેને શિક્ષક યોગ્ય માર્ગે દોરવતો હોય પણ શુભાશંકની ‘પેકે’ વર્તીવતો ન હોય, તોજ તે સ્વાભાવિક રીતે પોતાની શક્તિઓ ખિલવી શકે છે. સ્વાભાવિક રીતે જે માર્ગે જવું હોય તેજ માર્ગે તેને જવા દેવું. અગાઉથી આપણે તેના માર્ગ નક્કી કરવો નહિ, કે જે

માર્ગે તે જતું હોય તેમાં આપણો ઇચ્છા પ્રમાણે વચ્ચે પડતું નહિ ને માર્ગે આળવો નહિ, પણ મનુષ્યસ્વભાવના બહોળા સામાન્ય નિયમોને અતુલ-રીને જે સ્વાભાવિક માર્ગ તેણે ગ્રહણ કર્યો હોય તે માર્ગે પ્રેમ અને સંભાળથી દોરવું. જેમ મનુષ્યને સ્વતંત્રતા અને નિયમ પર પ્રેમ છે તેમજ બાળકને પણ છે.

(૫) સહવર્તન પરિપૂર્ણ કરવા માટે સ્વતંત્રતાની સાથે બીજાના સમાગમની પણ જરૂર છે. જન્મથીજ બાળકને સમાગમ અને સમસાતના પ્રિય છે. તે સોખતીના સમાગમમાં આવે છે, ત્યારેજ તેને બીજાના હંક અને લાગણીને માટે હંકિ પૂજ્યભાવની સમજણ આવે છે, ફરજ એટલે શું તેનું બાન થાય છે, અને સ્વાર્થરત્તિ ઓછી થતી જાય છે.

બાળકને કુટુંબના કરતાં બહોળા જનમંડળના સમાગમમાં આવવાની જરૂર છે, અને શાળામાં સોખતીઓ સાથેના સમાગમથી એજોટ પૂરી પડે છે. આવા સમાગમથી તેમજ જે રમતો, ઉદ્યોગો, અને ખેત બાળકો સાથે કરે છે તેથી તેમની નીતિપર સારી અસર થાય છે.

(૬) બાળકની શક્તિઓને યોગ્ય રીતે ખિત્તવવા માટે સુખ આવશ્યક છે. આથી તેની ચપળતા એવી જોઈએ કે તેને આનંદ અને સુખ હિપ્ત થાય. એવો આનંદ અને સુખ ધણે ભાગે સ્વાભાવિક ચપળતાનાં અને હંકિ દ્વેદમંદ રીતે કામ કરવાનાં પરિણામ છે. આથી સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે બાળકને જે કંઈ શિખવવાનું છે તે તેને બદલે શિક્ષકે કરી બર્તાવ્યાને નહિ પણ યોગ્ય સચના અને દોરવણીથી તેની પાસે કરાવીને શિખવવાનું છે. કોઈ પણ કામ પોતે જાતે કરવાથી માણસને ધણે પ્રેમ હિપ્ત થાય છે, તે કામમાં ખામી હોય, પૂર્યતા ન હોય, તો પણ પોતે જાતે તે કરે છે એવો વિચારજ તેને આનંદ આપે છે, અને એથી આગળ વધવામાં તેને ધણું ઉત્તેજન મળે છે.

(૭) બાળકને કુદરતના પ્રત્યક્ સંર્ગમાં મૂકવું, તેને ચિન્તન અને બિન્ન બિન્ન પદાર્થો સન્નિયો નડે અવલોકન કરાવવું. કુદરતની રચના અને દેખાંતની નિરીક્ષા કરાવવી. અને પ્રાણીઓ સાથે સમાગમમાં લાવવું એ જ્યાં બાળકજીવજીનો આવશ્યક અંગ છે.

પ્રાણીનો પ્રત્યક્ષ સમાગમ જો કોઈ પણ વયે વિશેષ જરૂરનો છે તો તે બાળપણમાં છે. પશુ, પંખી, વૃક્ષ, રંગ, વગેરે તરફનો પ્રેમ એ વયે ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ અને પોષવો જોઈએ.

(૮) બાળસ્વભાવમાં જે લક્ષણ ખાસ જણાઈ આવે છે—કંઈક નવું બનાવવા તરફ પ્રેમ અને જિજ્ઞાસા. આજ કારણને લીધે ‘બક્ષીસો’ વડે આકારો બનાવવાના અને પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરવાના ધણા પ્રસંગ આપવા જરૂરના છે. ક્રૉબેલ કહે છે કે ‘આપણે બાળકને જે શિખવીએ છીએ તેના પર તો મનુષ્યમતિનું સ્વામિત્વ છેજ, પણ માણસ જે કંઈ નવું ઉત્પન્ન કરે છે તેથી સૃષ્ટિના જ્ઞાનમાં વધારો થાય છે.’ અર્થાત્ બાળકને જાત-મેહેનતની ટેવ પાડી તેની પાસે નવું ઉત્પન્ન કરાવવું.

કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ વિશે પ્રસિદ્ધ શિક્ષણશાસ્ત્રી ફ્રિયનો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે છે:—

“બાળકને નિશાળનો લાંબો વખત ધણો કંટાળાભરેલો થઈ પડે છે, અને નિશાળ તેને કંટાળારૂપ થઈ પડી બહુવાની સાથે કંટાળાભરેલા વિચારો જોડાય છે, તેમ ચર્તા અટકવી આ પદ્ધતિના ભિન્ન ભિન્ન ઉદ્યોગો ગમત સાથે જ્ઞાન આપે છે. બીજા વિષયોની વચ્ચે વચ્ચે આ ઉદ્યોગો આવવાથી પરિશ્રમ લાગ્યા વગર બાળકોનું ધ્યાન આકર્ષાય છે. તેઓ એ ઉદ્યોગોથી તાબે રહેતાં શીખે છે, તેમનું ધ્યાન સ્થિર થાય છે, નજર ચોક્કસ થાય છે, દ્વાય દૂર છે, તેમને ગણત્યાં આવડે છે, અને તેઓ રંગ તથા આકૃતિનું સ્વરૂપ સમજતાં શીખે છે. અનુકરણ કરવામાં, દ્રવ્યનાશકિતથી નવા આકાર અને યોજના રચવામાં, ચિત્રકામમાં, અને નમુના કાઢવામાં તેમની શક્તિ કેળવાય છે. વળી આ બધું ઉત્તમ રીતે શીખાય છે; પાડ તરિકે શીખાતું નથી, પણ રમત તરીકે શીખાય છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં કેળવણી આપવાના હેતુથી યોજાતી એ વ્યવસ્થિત રમતજ છે. પણ એ હેતુ છોડતાં મોંઘાં આગળ લાવવામાં આવતો નથી. તેઓ જાણે છે કે આપણે રમીએ છીએ, પણ ખરું જોતાં તેમને વ્યવસ્થિત કેળવણી આપવામાં આવે છે. અનુભવથી એમ માલમ્ પડે છે કે આ પદ્ધતિ પ્રમાણે શીખેલાં છોકરાંને લેખન, હિસાબ, અને ચિત્રકામનાં મૂળતત્ત્વો બરાબર આવડ્યાં હોય છે અને બીજાં છોકરાં કરતાં નિશાળના હમેશા અલગતા વિષયો શીખવા માટે તેઓ વધારે

લાયક હોય છે, અને (૨) પરોક્ષ રીતે તેમને ધણી ઉપયોગી કેળવણી મળી હોય છે. તે તેમની વિશેષ બાળતા અને આલાક બુદ્ધિથી જણાઈ આવે છે.”

“આ પદ્ધતિ એવી ફાયદાકારક છે તોપણ એ વિષે ગ્રંથ રચનારા આપતા નથી એવી બે ત્રણ ચેતવણી હું આપવા માગું છું. એવી ચેતવણી તેઓ આપતા નથી તેમાં તેમનો દોષ નથી. દુનીઆનાં ઉત્તમ કામો ટીકા કરવાથી નહિ પણ ઉત્સાહથી થાય છે. કોઈપણ પદ્ધતિના ગુણદોષ શાન્ત પ્રકૃતિથી અને વિવેકબુદ્ધિથી કાઢવા એ તે પદ્ધતિ યોગ્યતારા અને અનુસરનારાઓથી ન થાય તો તેમાં તેમનો દોષ નથી. અગાકની જૂની પદ્ધતિથી થતા ગેરલાભ બે-ઈ તે પદ્ધતિ દૂર કરી નવી પદ્ધતિ યોજવામાં તેમનો ઉત્સાહ એવો પ્રબળ હોય છે કે તેથી કદાચ તે પદ્ધતિની કોઈ ન્યૂનતા તરફ તેમની નજર ન જાય એ સ્વાભાવિક છે. બાળકને જે ગુણ અને બુદ્ધિશક્તિ કેળવણી આપવામાં આવતી તેની સામા થવાના ઉત્સાહથી ક્રોએવની પદ્ધતિના અનુયાયીઓએ કદાચ એ પદ્ધતિની સ્તુતિ કરવામાં કેટલીક અતિશયોક્તિ કરી હોય; પણ તેમનામાં ઉત્સાહ ન હોત તો તેઓ જે ધણો લાભ કરી શક્યા છે તે કરી શકત નહિ.”

“પ્રથમ એ યાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે એ પદ્ધતિ પર પરિપૂર્ણ પ્રદ્વાવાળા અને તે અમલમાં આણવાની પૂરી યોગ્યતા ધરાવતા શિક્ષક ન હોય ત્યાં સુધી એ પદ્ધતિ દાખલ કરવી નકામી છે. હોંસ વગરના ચિ-હકો જેઓ એમ સમજે કે મને તે માણસ એ પદ્ધતિ પ્રગણે શિખી શકે, અને જેઓ ક્રોએવની ‘બક્ષીસો’ અને રમતો, જે પુસ્તકમાં બનુકે વર્ણવેલી હેલ્થ તેમાંનાં ચિત્રો અને નમુનાથી એ પદ્ધતિ અમલમાં આણવા ઇચ્છે, તેમને હાથે એ પદ્ધતિ દાખલ કર્યાનાં પરિણામ ધણાં નિર્ણવ આવશે. ધણો આનંદી સ્વભાવ, બહુશ્રુતપણું, સમલાવના, અને વાતો કહેવાની તથા છોકરાંને પોતાની સાથે તેમજ માણેમાંડે વાન કરવાનું ઉત્તેજન આપવાની અસાધારણ શક્તિ. જે શિક્ષકમાં હોય તેજ એ પદ્ધતિ બરાબર શ્તેદ્ધમેદ રીતે અમલમાં મૂકી શકે.”

“બીજું આ, પદ્ધતિના અત્યુત્સાહી અનુયાયીઓ તેની અતિસ્તુતિ કરી નેત્રએ તેથી વિશેષ, ફળની આશા રાખે છે. એ પુરૂગો ક્રોએવના ઉદ્યોગોને અભ્યાસક્રમના અંત તરીકે નહિ, પણ સમગ્ર અભ્યાસક્રમ તરીકે જ ગણે છે. છ સાત વર્ષનાં છોકરાંની તેઓ આખો દિવસ સાદી ગંધરાના,

કાગળ વાળવાના, ખેલો કરવાના, કવિતાનું સુખપાઠ કરવાના, કવિતા ગાવાના, અને એવા એવા ઉદ્યોગોમાં જ ગુંથાયલા રાખે છે. બૂલથી તેઓ સાધનભૂત ઉપાયને પરિણામ ગણે છે. બાળકનું ધ્યાન ખેંચવાની તેમને એક નવીન રીત હાથ લાગી છે, તેથી તેઓ એમ સમજે છે કે બાળકો વ્યવસ્થિત અને ધ્યાનમાં રહે ત્યાંસુધી એવા ઉદ્યોગોમાં રોકવામાં કંઈ ખામી નથી. વાંચવાનું શિખવવાને બદલે તેઓ બાળકોનું ધ્યાન ચિત્ર તરફ આકર્ષે છે. અનુકરણ કરવાની શક્તિ પાકે લખાવવાના કામમાં વાપરવું તે બદલે તેમની પાસે એવી નિશાનીઓ કઢાવે છે કે તેના અર્થ પણ તેઓ સમજતાં ન હોય. ચિત્રકામ, સીવવું, ગુંથવું, કે ખીલવું જે કંઈ બાળકો ઉપયોગી સમજતાં હોય તેવું કામ કરાવી તેમની આંખ અને હાથ કેળવવાનો સમય થઈ ગયો હોય છે તેમ છતાં તેવી કેળવણી આપવાને બદલે તેઓ તેમની પાસે વહેલા નમુનાઓ અને સુભૂષિત કાગળના આકારો કરાવવામાં ધણો વખત કાઢે છે. મનની શક્તિઓ કેળવવાની ધણીજ નજર છે એ અમે કહીએ કરીએ છીએ, એટલુંજ નહિ, પણ એમ પણ જાણીએ છીએ કે દસમાંથી નવ શિક્ષકો એ શક્તિઓ કેળવવાને બદલે બણાવવું એજ પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે. તોપણ આપણે આ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે નિશાળમાં શીખવાનો વખત એટલો બધો દૂર છે કે જે આપણે તેમના ધણો વખત કેળવણીની ખાતરજ કેળવણી આપવામાં માગીએ તો તે વાળખી ન કહેવાય. અમુક માનસિક શક્તિ જોઈએ, તેટલી ચપગતાથી કામ કરતી થાય એટલે આપણે તેને જેમ જલદી કંઈ દુનિયાનાં ઉપયોગી કામ કરવામાં વાપરીએ તેમ વધારે સારું. ”

“ વળી અવલોકનશક્તિ ધણી ઉપયોગી છે તોપણ તેના ઉપયોગીપણાને છે તેથી વિશેષ ગણવાની બૂલ થાય છે. લાંબે સરવાળે બુદ્ધિનાં કામ કરવામાં વિચારશક્તિથી ટેવ કરતાં તે ઓછી કિમતી છે; એમ છતાં તેને માટે કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ જેટલું કરે છે તેમાંનું કંઈ વિચારશક્તિને ઉત્તેજન આપવામાં કરતી નથી અથવા નહિ જેવું કરે છે. બાળકને દૃશ્ય અને સૂક્ત બાબતો વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજવામાં તે મદદ કરે છે; પણ અદૃશ્ય અને અસૂક્ત (કાદબનિક) બાબતો તરફ તે તેમને એક ડગલું પણ બાગ્યે દારવે છે. તેઓ અવલોકન કરતાં, સંલિખતાં, સાથે મળીને કામ કરતાં શીખે છે, પણ બધું વિચારનું

કામ અને લગભગ બધું વાત કરવાનું કામ તેમને માટે શિક્ષક કરે છે. આ કંઈ પદ્ધતિનો દોષ નથી; પણ તેના ઉપયોગીપણાની એક સીમા દર્શાવે છે.”

અમેરિકામાં કેળવણી—અમેરિકામાં કેળવણીનો પ્રચાર કેટલો બધો છે તે રેવરન્ડ જી. એન. વેરટ, એમ. એ., બી. ડી., લખનૌરની રીડ ક્રિશ્ચિયન કૉલેજના પ્રિન્સિપાલે અલિગઢ કૉલેજમાં બાપલું આપ્યું તેમાંની કેટલીક હકીકત પરથી જણાય છે.

ચારસો વર્ષ પહેલાં આખા અમેરિકામાં એકે નિશાળ કે શિક્ષક ન હતો અને કેળવણી પાછળ કંઈ ખર્ચ કરવામાં આવતું ન હતું. પણ આજે હુનાઇટ રેટર્સમાં ૨ લાખ શાળાઓ, ૪ લાખ ટ્રેન્ડ શિક્ષકો, અને દોઢ કરોડ વિદ્યાર્થીઓ છે, તથા દર વર્ષે ૪૫ કરોડ રૂપિયા કેળવણી પાછળ ખર્ચવામાં આવે છે. ત્યાંની કેળવણીના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય—(૧) જાહેરશાળા-પદ્ધતિ, (૨) જાત્યા પ્રકારની કે યુનિવર્સિટીની કેળવણી, અને (૩) વિશિષ્ટ કે કુળાની કેળવણી.

૧. જાહેરશાળા—એના સંબંધમાં ચાર બાબત તોંધ કરવા લાયક છે: (અ) એવી શાળાઓ દેશના તમામ ભાગમાં ફેલાયેલી છે અને તેમાં સર્વ વર્ગના લોકો પોતાનાં છોકરાંને મોકલે છે. પ્રેસિડન્ટ રૂઝવેલ્ટનાં છોકરાં વૉશિંગ્ટનમાં સાધારણ મજૂર વર્ગનાં છોકરાં જોડે બેસી કેળવણી લે છે. (બ) પાંચથી સોળ વર્ષ સુધી દરેક અમેરિકન છોકરાને અને છોકરીને સંપૂર્ણ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણી લેવાનો હક્ક છે અને તેનો બધો ખર્ચ સરકારને સાર છે. (ક) છોકરા અને છોકરીઓ સાથે બહે છે. (ડ) કેળવણી ફરજિયાત છે. છોકરાંને કેળવવાના સંબંધમાં ખર્ચ બંધન કાયદાનું નથી, પણ સમાજનું છે. છોકરાંને નિશાળે ન મોકલે તો જનમંડળમાં માળાપત્તી ફેળેતી યાય છે. સરમંતી લાગણીને લીધે દરેક માળાપ છોકરાંને નિશાળે મોકલે છે અને એ રીતે કેળવણી ફરજિયાત છે. અમેરિકાની હાર્દરૂલનો અભ્યાસક્રમ અહિંની કૉલેજોની બી. એ. પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમ જેટલો છે. આ જાહેરશાળાપદ્ધતિ ધણી ફતેહમંદ નીવડી છે. કેળવણી સર્વત્ર પ્રચાર પામેલી છે, ને આરકમાં સંકેતે ૯૯૬ લોકો લખી વાંચી જાય છે; હુધરસીઆનામાં અર્ધી વસ્તી હબસીતી છે, તેથી યુનાઇટેડ રેટર્સમાં સરેરાસ સંકેતે ૮મ માણસો લખી વાંચી જાય છે.

૨. ઊંચા પ્રકારની એટલે યુનિવર્સિટીની કેળવણી ખાનગી ગૃહ-સ્થાની ઉદારતાથી ચાલે છે. સને ૧૯૦૧માં ઉદાર મહાશયોએ કુળાના ઉત્તે-જનમાં ૩,૩૦,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા, પુસ્તકાલય પાછળ ૪,૫૦,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા, અને યુનિવર્સિટીની કેળવણી પાછળ ૨૦,૪૦,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા વ્યાખ્યા એ-કી કરેલી હતીકત પરથી એમ માલમ પડે છે કે હાલ અમેરિકામાં આ પ્રકારની ઊંચી કેળવણી આપનારી ૩૬૪ સંસ્થા છે, ૪,૭૭૦ પ્રોફેસરો છે, અને ૮૦,૦૦૦ શિષ્ય છે. એ તો ખરી વાત છે કે આ સંસ્થામાંની કેટ-લીક વિદ્યાલય (કોલેજ) કે મહાવિદ્યાલય (યુનિવર્સિટી) કહેવાવાને લાયક નથી; પણ ઉત્તમ વર્ગની સંસ્થાની સંખ્યા ૨૦૦થી ઓછી નથી. અમેરિકા-માં યુનિવર્સિટીમાં શીખનારા ધણા ખરા બી. એ. અને એમ. એ. માં પાસ થયેલા હોય છે. ત્યાં જે દિવસે બી. એ. કે એમ. એ. ની પદવી મળે છે તે દિવસ 'ગ્રાજુએટ' તરીકે ગણવામાં આવે છે, અને કોલેજના વર્ષમાં તેને મોટા ઉત્સવદિન માને છે. અર્થાત્ ત્યાં બી. એ. કે એમ. એ. થયા પછી આદિની મારફત અભ્યાસ હોડી દેવામાં આવતો નથી, પણ તે દિવસને અભ્યાસ શરૂ કરવાનો દિવસ ગણવામાં આવે છે. ઇંગ્લંડમાં અને આ દેશમાં છેવટની પરીક્ષા પર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે, પણ અમેરિકામાં શી-ખના વર્ગના કામ પર વિશેષ લક્ષ આપાય છે. વર્ષમાં જે શિખવાય છે તેની ધણી સખત પરીક્ષા લેવાય છે. અમેરિકામાં ધણા વિદ્યાર્થીઓ કોલેજની ૨-૩માં ખાનગી કામ કરી શી આપવાના પૈસા પેદા કરે છે. તેઓ ખેતરમાં કામ કરે છે, નોપડીઓ વેચે છે, નિશાળ ભણાવે છે, કે બીજા કાર્મ-રીતે કોલેજની ફી નેટહું દ્રવ્ય સંપાદન કરે છે. પ્રેસિડન્ટ મેક કિન્ડીએ રૂઝ-માં શાળાના શિક્ષકનું કામ કર્યું હતું. અને પ્રેસિડન્ટ ગાર્ફિલ્ડે કોલેજની ફી નેટહા પૈસા મેળવવા વાસીદું વાળ્યાનું અને ઘર વગાડવાનું કામ કર્યું હતું.

૩. કુળાની કેળવણી. દરેક કુળાનું શિક્ષણ અપવા માટે જુદું કલા-ભવન છે. વીજળીની શક્તિ, સંગીત, ચિત્રકર્મ, સુદ્ધકળા, દૃશ્યાલ, તારનું કામ, વગેરેનાં શિક્ષણને માટે જુદાં જુદાં કક્ષામંચન છે. વળી આંધળાં, બ-હેરાં, અને મૂંગાંને માટે પણ શાળાઓ છે, તેમજ ઇજનેરી કામના શિક્ષ-ણ માટે કોલેજો છે.

માનસશાસ્ત્ર.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૦૬થી.)

પ્રકરણ ૩જી.

મન અને શરીર વચ્ચેનો સંબંધ.

‘ મને લાગણી થાય છે, ’ ‘ હું વિચાર કરું છું, ’ ‘ હું ઇચ્છું છું ’ આ વાક્યોથી મનના મુખ્ય વ્યાપારોનું જ્ઞાન થાય છે. કોઈ પ્રશ્ન કરે કે ‘કો’ લાગણી થાય છે, ‘કોણ’ વિચાર કરે છે, ‘કોણ’ ઇચ્છે છે’ તો આપણે કહીશું કે ‘મનને લાગણી થાય છે’, ‘મન વિચાર કરે છે,’ અને ‘મન ઇચ્છે છે.’ આ પ્રમાણે જેને લાગણી થાય છે, જે વિચાર કરે છે, અને જે ઇચ્છે છે તેને આપણે મન કહીએ છીએ. મન શું છે તે આપણે જાણતા નથી, પણ તેના વ્યાપાર જાણીએ છીએ.

ઇન્દ્રિયદ્વારા મનને બાહ્ય પદાર્થ સાથે સંબંધ થાય છે. શરીર મન અને પદાર્થ વચ્ચેનું દ્વાર છે, એટલુંજ નહિ, પણ તેને મન સાથે બીજાં ઘણાં ગાઠ સંબંધ છે. મનની ચપગતાનો શરીરની ચપગતા પર ઘણો આધાર છે. પરિશ્રમ કે માદગીથી શરીરની સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે તો મનની ચપગતા ધી ઝીજાય છે. તેમજ મનને પરિશ્રમ પડવાથી શરીર પર અસર થાય છે. આશા, નિરાશા, સુખ, દુઃખ, ખુશી, દિવંગીરી, વગેરે લાગણીઓ શરીર પર અસર કરે છે અને તેના દેખાવ પરથી જણાઈ આવે છે. વળી માનસિક ચપગતા બિન બિન ઇન્દ્રિયોની ચપગતા પર ઘણો આધાર રાખે છે. સહેજમાં થવાથી નાનસિકની ઇન્દ્રિય યોતાનો વ્યાપાર ચપગતાથી કરતી નથી તેથી ગન્ધનું જ્ઞાન બરાબર થતું નથી. આ પ્રમાણે શારીરિક અવયવોની સ્થિતિથી મનોભાવ પર અસર થાય છે. વળી સ્નાયુની સ્થિતિ પર માનસિક ઇચ્છાનો આધાર છે. દિવસને અન્તે થાકી જવાથી જે કામ થઈ શકતું નથી તે નિદ્રાથી સ્નાયુઓને આરામ મળ્યા પછી બીજા દિવસે સહજ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે માનસિક ચપગતાનો શારીરિક ચપગતા સાથે સંબંધ ખુલ્લો છે. સ્વસ્થ મન સ્વસ્થ શરીરનું પરિણામ છે. શરીર કંઈ મનની આશા પાળવા બંધાયેલો સેવકજ નથી, પણ મનની સ્થિતિ નક્કી કરનારા પદાર્થોમાંનો એક છે. માટે જ્ઞાનતન્ત્રનું જ્ઞાન માનસિક વ્યાપાર સમજવા માટે જરૂરનું છે.

જ્ઞાનતન્તુની વ્યવસ્થાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન શરીરશાસ્ત્રના અભ્યાસથી પ્રાપ્ત થાય છે. માનસશાસ્ત્રીને એવું કંઈક જ્ઞાન અવશ્યક છે. જ્ઞાનતન્તુવ્યૂહના બે વિભાગ છે—(૧) જોપરી અને જરગના અસ્થિમય ઢાંકણમાં રક્ષણ કરાયેલી મધ્ય જ્ઞાનતન્તુઓ, અને (૨) આ મધ્ય જ્ઞાનતન્તુઓને ધડના રનાયુઓ સાથે જોડનારી દોરી જેવી લાંબી તન્તુઓ.

ખીજા પ્રકારની જ્ઞાનતન્તુઓ અતિસૂક્ષ્મ ઝીણા રેશાની ખેતલી છે. તે બે પ્રકારની છે. એક પ્રકારની તન્તુઓ મધ્ય જ્ઞાનતન્તુઓને શરીરના લિંગ લિંગ બહારના ભાગ સાથે તેમજ અંદરના ભાગ (જેમકે પેટ)ની સાથે જોડે છે. તેમાંની ઘણી અગત્યની ઇન્દ્રિયો સાથે જોડાયેલી છે. બાલ પદાર્થથી ઇન્દ્રિયો પર જે લાગણી થાય તે લાગણી મધ્ય જ્ઞાનતન્તુઓને પહોંચાડી એ આ જ્ઞાનતન્તુઓનો વ્યાપાર છે, ને તેથી તેમને અન્તર્વીહિની જ્ઞાનતન્તુ કહે છે. ખીજા પ્રકારની તન્તુઓ મધ્ય જ્ઞાનતન્તુઓને રનાયુ સાથે જોડે છે, અને તેમની પ્રેરણાને જુદા જુદા રનાયુ તરફ લઈ જઈ અવયવોની હીલચાલ, વાણી, વગેરે ઉત્પન્ન કરે છે. આ તન્તુઓ પ્રેરણાને મગજમાંથી બહાર લઈ જાય છે, માટે તેમને બહિર્વીહિની જ્ઞાનતન્તુઓ કહે છે. ૮૮-૨૪-૨

મધ્ય જ્ઞાનતન્તુઓની રચના ત્રણ પ્રકારની છે. છેક નીચલી મધ્ય જ્ઞાનતન્તુઓ જરગની કરોડમાં રહે છે, તેનાથી ઊંચી જોપરીમાં રહે છે તેને મગજ કહે છે, અને સર્વથી ઊંચી, જેનો સંબંધ ઊંચા પ્રકારના શુદ્ધિનાં કામ જોડે છે, તેને મગજના મોટા અને આગલા ભાગનું ઢાંકણ કહે છે. આ ત્રણ પ્રકારની તન્તુઓ પરસ્પર જોડાયેલી છે. બાળકના પગને બુંધમાં દાખીએ છીએ કે તે તરતજ ખેંચી લે છે. એ વ્યાપાર નીચલી મધ્ય જ્ઞાનતન્તુઓનો છે. આવા વ્યાપારમાં બહુ ચેતનાની કે ઇચ્છાની જરૂર નથી, માટે એને અનિચ્છક વ્યાપાર કહે છે. પણ વિચારપૂર્વક થયેલા અને સંયુક્ત વ્યાપારને મગજ સાથે સંબંધ છે. જોડેા સખત હોય તો નીચા વળીને જોરથી કાઢવેા એ એવો વ્યાપાર છે. એમાં દયાળુની લાગણી તેમજ તે દૂર કરવા થયેલી ઇચ્છા સ્પષ્ટ જણાય છે. અવગોચન કરવું, વિચાર કરવો, ધ્યાન આપવું—એ બધાને ઊંચામાં ઊંચી મધ્ય જ્ઞાનતન્તુ સાથે સંબંધ છે. જોપરી અમલદારનો તાબાના તોફારો જોડે જેવો સંબંધ છે તેવો સંબંધ મ-

સમાવેશ થાય છે. ક્રોધ, દ્વેષ, પ્રેમ, સમભાવના, પચાત્તાપ વગેરે લાગણીઓ છે.

(૨) જ્ઞાન. એક માનસિક વ્યાપારને બીજાથી જુદો પાડના સાથે જોડાયેલી સર્વ માનસિક રિયલિટીઓ એમાં સમાવેશ થાય છે. સ્મરણ, કલ્પના, તર્કશક્તિ—એ જ્ઞાનના પ્રકાર છે.

(૩) ઇચ્છા. મનના જે વ્યાપારોથી કાર્ય થાય છે કે શવાની વૃત્તિ થાય છે તે બધા વ્યાપારો ઇચ્છામાં અન્તર્ભૂત છે. ધ્યાન, પ્રેરણા, નિશ્ચય—એ ઇચ્છાના પ્રકાર છે.

આ ત્રણે વ્યાપારો એક બીજાની સાથે જોડાયેલા છે. તેઓ કદી પંચ અસંકીર્ણ માલમ પડતા નથી. ‘છોકરાની આંગળી દાઝે છે’ એમાં શુદ્ધ લાગણીનો વ્યાપાર હોય એમ લાગે છે; પરંતુ તપાસ કરતાં માલમ પડશે કે એમાં પણ જ્ઞાન અને ઇચ્છાનો અન્તર્ભાવ છે. આંગળી દાઝી છે. અને મ્હો કે બીજો અવયવ દાઝ્યો નથી એમ છોકરો જાણે છે. તેનામાં આ વિવેકબુદ્ધિ હોવાથી જ્ઞાન છે. વળી તે દાઝેલી આંગળી પર ધ્યાન આપે છે અને ધ્યાન એ ઇચ્છામાં અન્તર્ભૂત છે. આ પ્રમાણે છોકરાની લાગણી સાથે જ્ઞાન અને ઇચ્છા જોડાયેલાં છે. આજ કારણથી માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કઠણ છે.

આમ ત્રણે માનસિક વ્યાપાર એક બીજા સાથે સંબંધ છે, તોપણ એકથી વખતે એક વ્યાપારનો અભ્યાસ કરવો સહેજો હોવાથી એ વ્યાપારો જાણે અસંકીર્ણ હોય તેમ વિવેચન કરવું પડશે.

માણસોમાં જુદા જુદા માનસિક વ્યાપાર પ્રધાન હોય છે. જેનામાં લાગણી પ્રમુખ હોય છે તેને આપણે લાગણીવાળો માણસ કહીએ છીએ, જેનામાં જ્ઞાન વિશેષ હોય તેને જ્ઞાની કે બુદ્ધિમાન કહીએ છીએ, અને જેનામાં ઇચ્છા પ્રધાન હોય તેને દૃઢ નિયમવાળો કે દૃઢ કહીએ છીએ. સંપૂર્ણ કેળવણી પુરૂષમાં ત્રણે વ્યાપારો યોગ્ય પ્રમાણમાં મિશ્ર થયેલા હોય છે.

ધ્યાન, વિવેક, અને તુલના—એ સર્વ જ્ઞાનમાં આવરણક છે. અમુક રંગને સતો રંગ કહીએ છીએ ત્યારે આપણે તેના પર ધ્યાન આપીએ છીએ, બીજા રંગોથી જુદો પાડીએ છીએ, અને અગાઉ જેને સતો રંગ-કહ્યો છે તેની સાથે સરખાવીએ છીએ. જે દુનીયામાં તમામ ચીજ એક સરખી હોય તો લાજ એવો વિચારજ બંધાય નરિ. જે સર્વ પદાર્થો

મન પર એક સરખીજ છાપ પડે કે લાગણી થાય, તો જ્ઞાન કે લાગણીનો વિચારજ ઉત્પન્ન થાય નહિ. એ કે વધારે માનસિક અનુભવને છુટા પાડી ઓળખવાની શક્તિ વિના જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય નહિ. જો સર્વ માનસિક અનુભવ એકજ પ્રકારનો હોય તો દુનીઆમાં જ્ઞાન જેવું કંઈ થાયજ નહિ. ત્યારે, અમુક માનસિક સ્થિતિ પર આપણે ધ્યાન આપીએ છીએ, બીજી સ્થિતિઓથી તેને જુદી પાડીએ છીએ, અને અગાઉની એવી સ્થિતિ સાથે તેની તુલના કરીએ છીએ ત્યારેજ તે સ્થિતિનું આપણને જ્ઞાન થયું કહેવાય છે. જ્ઞાનમાત્ર સાપેક્ષ છે, એટલે બીજા જ્ઞાન સાથે તેનો સંબંધ છે.

• વૃદ્ધિ અને ખિન્નવટ-જેમ શરીરના કદમાં વધારા થાય છે તેને આપણે શારીરિક વૃદ્ધિ કહીએ છીએ અને રચનામાં ફેરફાર થાય છે તેને શારીરિક ખિન્નવટ કહીએ છીએ, તેવીજ રીતે મનનાં સાધનોના વધારાને માનસિક વૃદ્ધિ અને એ સાધનોની વધારે સંપૂર્ણ સ્થિતિને માનસિક ખિન્નવટ કહે છે. લાણાવવાથી માત્ર મનની વૃદ્ધિ થાય છે; તેની ખિન્નવટ થવા માટે કેળવણીની જરૂર છે.

૮૧-૨૧-૩-૧૩

કેળવણીમાં ફેરફાર પડવાનાં મુખ્ય કારણો—

૧. જન્મથી પ્રાપ્ત થયેલી શારીરિક અને માનસિક શક્તિ. જેમ એક કુટુંબનાં છોકરાં બીજાં કુટુંબનાં છોકરાંથી શરીરસંપત્તિમાં જુદાં પડે છે તેમજ તેઓ માનસિક શક્તિમાં પણ જુદાં પડી આવે છે. માયાપનાં શરીરના, મનના, અને નીતિના ગુણોદોષો તેમનાં છોકરાંમાં કેટલેક અંશે જીતરે છે. જીર્ણ શરીર સ્વસ્થ હોય છે તેનું મન પણ સ્વસ્થ હોય છે. રોગિષ્ઠ શરીર મનને રોગિષ્ઠ અને વિખરી બનાવે છે. સ્વસ્થ શરીર અને મન પરિપૂર્ણ કેળવણી ખામી શકે છે.

૨. કૌટુંબિક, સામાજિક, અને એવી બીજી આસપાસની સ્થિતિ. જેમાં માયાપ તેવાં છોકરાં. ઘરની સ્થિતિથી છોકરાંની કેળવણીમાં ફેરફાર થાય છે એ સ્પષ્ટ છે. ઘણાં છોકરાંને ઘરકેળવણી સારી મળતી નથી, તેથી શિક્ષકનું કામ અધર્મ થાય છે. કેળવણીમાં માયાપ શિક્ષકના કામમાં મદદ કરે છે. સમાજની સ્થિતિ પણ કેળવણી પર અસર કરે છે. જે સમાજના સંબંધમાં છોકરાં આવે છે તે કેળવણી કે, બીનકેળવણી હોય તે પ્રમાણે છોકરાંને સારી કે નહારી અસર થાય છે. છોકરાં મોક્ષ થવા

પડી ને ધંધે વગરો તેની પણ તેમના પર અસર થાય છે. બાળપણમાં બધી રીતે સરખાં હોય એવાં બે છોકરાંમાંનું એક વિદ્યાભ્યાસમાં લીન રહે અને બીજું સીપાર્ધિયાય તો બંનેના સ્વભાવમાં ઘણો ફેરફાર પડશે એ ખુદ્દુ છે.

બાળકની કેળવણીનો ત્રણ કાળમર્પદા—

પ્રથમ કાળમર્પદા—એકથી સાત વરસની ઉંમર. આ મુદ્દતમાં બાળક આસપાસની સ્થિતિનેજ વશ છે. તેનું મન બલે કામ કરતું નથી, પણ આસપાસની સ્થિતિથી તેના પર ને અસર થાય છે તે માત્ર ગ્રહણ કરે છે. દરેક વસ્તુ તરફ નજર કરવામાં તે કુશળ છે. તેનામાં વિચારશક્તિ નથી અને સહેજે છે તે કલ્પનાશક્તિના રૂપમાં છે. લાગણી પોતાનાજ સંબંધની અને તીવ્ર હોય છે અને તે બહુ થોડો વખત રહે છે. ઇચ્છા પણ નહિ જેની છે, પણ ધીમે ધીમે જણાવા માંડે છે, અને એ મુદ્દતને અન્તે કંઈક ખુશીથી લાગણાગટ ધ્યાન આપવાની ટેવ પડે છે.

બીજી કાળમર્પદા—આઠથી ચૈદ વરસની ઉંમર. આ મુદ્દતમાં મન વિશેષ ચપલ થાય છે. તે માત્ર આસપાસની સ્થિતિનેજ વશ રહેતું નથી, પણ તે સ્થિતિ પર પણ પોતે અસર કરે છે. ઇન્દ્રિયો ને ગ્રહણ કરે છે તે સ્મરણુ. સ્થાનમાં સંગ્રહી રાખે છે. સ્મરણુશક્તિ ધણી તીવ્ર થાય છે. આ સમયમાં ને બરાબર શીખવામાં આવે છે તે બાળકેજ નહિ રહે છે. કલ્પનાશક્તિ વિશેષ અનુભવથી નિયમમાં રહેતી થાય છે. વિચારશક્તિમાં વૃદ્ધિ થાય છે. લાગણીએને કલ્પનામાં રાખતાં શીખે છે, અને તે શુદ્ધ પરથી સંક્રાંતિ થતી બનય છે. ઇચ્છાશક્તિ ધણી વધે છે અને કેટલીક વખતે હલનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

ત્રીજી કાળમર્પદા—ચૈદથી એકત્રીસ વરસની ઉંમર. આગત્તાં વર્ષોમાં ને જ્ઞાન મેળવ્યું હોય છે તેને અવસ્થિત કરવામાં મન શકાય છે. બરાબર સમજ્યા વગર શબ્દે શબ્દ યાદ રાખવાની ટેવ જતી રહી વિચારપૂર્વક યાદ રાખવાની ટેવ પડે છે. લાગણીએ ખુદ્ધિ અને ઇચ્છાને વિશેષ આતીન થાય છે. મનુષ્ય આસપાસની સ્થિતિનો સુકામ રહેતો નથી, પણ તેનાથી છૂટો થવા પ્રયત્ન કરે છે. બીજા પર આધાર રાખતો મની સ્વતંત્ર જ્ઞાન મહેવત પર આધાર રાખતો થાય છે.

પ્રાણી વિષે પાઠો.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૧૭ થી.)

ગાય ૯.

સાહિત્ય—૧લા પાઠમાં જણાવ્યા ઉપરાંત દાદો, રાક્ષીઓ, અને આગલા (કાપવાના) દાંત જેમાં હોય એવું કોઈ મુએલા પ્રાણીનું જડણું (નં. અ) તથા મુએલી ગાયનાં બંને જડણાં (નં. વ) મળ્યા આવે તો લાવી રાખવાં.

શિક્ષકે પાછલા પાઠોનું ઝડપથી પુનરાવર્તન કરી નીચે મુજબ આગળ ચાલવું:—

શિ.—તમારા મ્હોંમાં દાંતની કેટલી હારો છે ?

વિ.—બે.

શિ.—જુલો દારોને શું કહે છે ?

વિ.—જડણાં.

શિ.—તમે કયા દાંતથી ખોરાક ચાવો છો ?

વિ.—(મ્હોંમાં આંગળી ધાલીને બતાવે છે) આ દાંતથી.

શિ.—તે દાંત જડણાંની કયા બાજુએ આવેલા છે ?

વિ.—દરેક જડણાને બંને છેડે.

શિ.—આ ચાવવાના દાંતને શું કહે છે ?

વિ.—દાદો.

શિ.—આ દાદો તમારા આગલા દાંત જેવી છે કે ?

વિ.—(મ્હોંમાં આંગળી ધાલીને તપાસી જુએ છે) ના સાહેબ, દાદો પહોળી, ચપટી, તથા ખડખડી સપાટીવાળી છે, અને આગલા દાંત ધારવાળા છે.

શિ.—આગલા દાંત ધારવાળા શાથી બનાવ્યા હશે ?

વિ.—ખોરાકની ચીજો કાપવાનું એટલે તેમના કડકા કરવાનું કામ તેમને કરવાનું છે માટે.

શિ.—હા, આ કારણથી આગલા દાંતને કાપવાના દાંત કહે છે. હવે જુઓ, તમારાં જડણાંમાં દાદો અને આગલા દાંતની વચ્ચે બંને બાજુએ એક એક એવા ચાર જુદીજ જુદાના દાંત છે તે તપાસો.

વિ.—(તપાસીને) સાહેબ, તે અણીવાળા છે.

શિ.—આ દાંતને રાક્ષીઓ કહે છે. તે કોઈ ચીજ ફાડવાનું કામ કરે છે. શરીર ખાનારાં પ્રાણીઓને આ દાંત વધારે હોય છે.

શિક્ષકે આ વખતે છોકરાંને જણાવું નં. એ બતાવી દાદો, રાક્ષીઓ, તથા કાપવાના દાંત બરાબર ઓળખાવવા, અને દાંતના ત્રણ પ્રકાર 'તથા તેમના ઉપયોગ, આકાર, વગેરેની દૃકામાં પાટિયા પર નોંધ લખવી.

* શિ.—(એક વિદ્યાર્થીને બોલાવી) હવે તમે આ ગાયનું મોં પહોળું કરી તેનાં જડખાં તપાસો, અને જે તમારા જોવામાં આવે તે મોટેથી કહો.

વિ.—(તપાસીને) આમાં ઘણે ભાગે ચાવવાના દાંત એટલે દાદો છે, રાક્ષીઓ બિલકુલ નથી, અને કાપવાના દાંત માત્ર નીચલા જડખામાં છે.

શિ.—તમે કોઈ વસ્તુ તમારા દાંત વડે શી રીતે કાપો છો ?

વિ.—ઉપલા અને નીચલા જડખાના આગલા દાંત વચ્ચે દાખીને,

શિ.—ત્યારે ગાયને માત્ર નીચલા જડખામાં કાપવાના દાંત છે, અને જડખામાં નથી, તો તે શી રીતે ઘાસના કડકા કરતી હશે ?

વિ.—(ચિત્તાર કરીને) સાહેબ, તે કંઈ સમજાવું નથી.

શિ.—જુઓ, તેના ઉપલા જડખામાં દાંત નથી, પણ તેનાં પેદાં બહુ કઠણ છે. આ પેદાંની અને દાંતની વચ્ચે ઘાસ દાખીને તે પોતાના માથાને ઓછો આપે છે, એટલે ઘાસના કડકા ચાય છે. આ ગાયે મોંમાં ઘાસનો કસો લીધો છે તે તે શી રીતે કાપે છે તે તમે ધ્યાન આપીને જુઓ.

વિ.—સાહેબ, આપે કહ્યું તેજ પ્રમાણે કાપે છે.

* શિ.—હીક, હવે ગાયને રાક્ષીઓ નહિ હોવાનું કારણ તમે કહી ચક્રો ?

વિ.—તેને ખોરાકની કોઈ ચીજ ફાડવાની હોતી નથી, તેથી રાક્ષીઓની જરૂર પડતી નથી.

શિ.—બરાબર. હવે ગાયના દાંતમાં ઘણે ભાગે દાદો કેમ રાખી હશે ?

વિ.—સાહેબ, તેને પુષ્કળ ઘાસ ચાવવાનું છે માટે.

શિ.—હા. આપણે પહેલાં જણાવી ગયા છીએ કે ગાય પુષ્કળ ઘાસ ખાય ત્યારેજ તેની બૂખ સમે છે. તો આ બધું ઘાસ બરાબર પાચન થવા માટે તે બરાબર ચવાવું જોઈએ, અને તે સખબંધી તેના દાંતમાં દાદો સુધારે હોવી જોઈએ.

શિક્ષકે જડમાં ન. વ દરેક છોકરાને ખતાવી ઉપરની હકીકત તેના મગજમાં બરાબર ઠસાવવી. જડમાં નં. વ ન મળી આવ્યાં હોય તો દરેક છોકરાને ગાય પાસે આવી તેનો જડમાં તપાસી ખાતરી કરવા કહેવું. ત્યારપછી તેણે ગાયના જડમાંનું ડ્રોઈંગ પાટિયા પર કાઢવું, અને નીચે મુજબ નોંધ લખવી:—

‘ ગાયના દાંતમાં ઘણે ભાગે દાદો છે, રાક્ષીઓ બિલકુલ નથી, કાપવાના દાંત માત્ર નીચલા જડખામાં છે, અને ઉપલા જડખામાં કાપવાના દાંતને બદલે કાંચુ પેદા છે. ’

• છેવટે પુનરાવર્તન કરી પાઠ પૂરો કરવો.

ગાય—૮.

સાહિત્ય—૧લા પાઠમાં જણાવ્યા ઉપરાંત એક બળદ લાવી નિશાળ બહાર બાંધવો.

શિક્ષકે પાઠના પાઠોનું ઝડપથી પુનરાવર્તન કરી નીચે મુજબ આગળ આપવું:—

શિ.—ગાય પોતાના માથા પર બેઠેલી માખો શી રીતે ઉઘાડે છે ?

વિ.—તેના લાંબા કાન ફફડાવીને.

શિ.—કાન ફફડાવીને તે આખા શરીર પરથી માખો ઉઘાડી શકે કે ?

વિ.—ના સાહેબ, કાન એટલા બધા લાંબા નથી.

શિ.—ત્યારે તે માથા ફિલાવના બાટીના ભાગમાંથી શી રીતે માખો ઉઘાડે છે ?

વિ.—તેની પૂંછડી આમ તેમ હલાવીને. જુઓ સાહેબ, આ ગાયની પૂંછડી આમ તેમ હાલે છે અને માખો બહાર નીકળી જાય છે.

શિ.—પૂંછડી તેના શરીર પર બધે જ રી વગે એવી લાંબી હોય છે કે ?

વિ.—(ગાયની પૂંછડી ઝાલી તેના આખા શરીર પર ફેરવી જુઓ છે) સાહેબ, કોઈ કોઈ ભાગમાં તે પહોંચી શકે નહિ. પરંતુ તેને છેડે વાળનો ગુચ્છો છે, તે ગળાવાળી તેના ભાગમાં પવન લાગી શકે છે, અને માખો બહાર નીકળે છે.

શિક્ષકે પૂંછડીનું ડ્રોઈંગ કાઢવું, અને નીચે મુજબ પાટિયાપર નોંધ લખવી—

‘ ગાયને લાંબી પૂંછડી હોય છે અને તેને છેડે વાળનો ગુચ્છો હોય છે. આ ગુચ્છવાળી લાંબી પૂંછડીથી તે પોતાના આખા શરીર પરથી માખો ઉઘાડી શકે છે. ’

શિ.—આપણે પહેલાં કહી ગયા કે ગાય દૂધ આપે છે અને દૂધનાં દહિં, માખણ, ને ધી બનેછે. હવે ગાય બીજા કંઈ ખપમાં આવે છે કે ?

વિ.—સાહેબ, તે કોઈ કોઈ જગ્યાએ ભાર વહી જવાનું કામ કરે છે. અહિં વણજારા લોક તેની પાસે તેનું કામ કરાવે છે.

શિ.—આ ગાયની પાસે બીજું કશું પ્રાણી બાંધેલું છે ?

વિ.—સાહેબ, તે બળદ છે.

શિ.—ગાય ને બળદમાં શો ફેર છે ?

વિ.—ગાય માદા છે અને બળદ નર છે.

શિ.—બળદને આપણે શા ઉપયોગમાં લઈએ છીએ ?

વિ.—તે પોતાની કાંધ પર ભારબરેલું ગાડું કે ગાડી ખેંચી બધું છે; વળી કોઈ કોઈ જગ્યાએ તેની પીડ પર પણ ભાર નાખે છે.

શિ.—વળી બીજા કંઈ ખપમાં તે આવે છે કે ?

વિ.—ખેડુત લોકો જમીન ખેડવા માટે તેને હળે બેઠે છે, અને બીજા ખેતીના કામમાં પણ લે છે. બળદ વિના ખેતીનું કામ થઈ શકે નહિ.

શિ.—હા, આપણા દેશમાં ખેતીનું કામ ઘણુંખરું બળદની મદદથી ચાલે છે. ઇચ્છું વગેરે દેશોમાં તે કામ ઘોડા પાસે કરાવે છે. પણ ઘોડા કરતાં બળદ વધારે સહનશીલ હોવાથી તે ખેતીના કામમાં તેમજ ભાર વહી જવામાં વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે. ત્યારે જુઓ, બળદ જેવું ઉપયોગી પ્રાણી બનાવીને ઈશ્વરે આપણા પર કેટલો બધો ઉપકાર કર્યો છે !

વિ.—હા સાહેબ, ઈશ્વરની મોટાઈ અને હદારતા તેનાં સર્વગાં કામમાં જોવામાં આવે છે.

શિક્ષકે પછી ગાયના શરીરના જુદા જુદા ભાગો મુઆ પછી શા ઉપયોગમાં લેવાય છે તે જોડાંને ટૂંકામાં કહેવું—

માંસાહારી લોકો તેનું માંસ ઉપયોગમાં લે છે; તેની ચૂરખી સાખુ અને માણુખતી જનાવરામાં વપરાય છે; તેનાં હાડકાંના ચપ્પુનાં હાથા બને છે, ખરોઆનાં બટન બને છે, તથા શિંગડાંના છત્રીનાં હાથા બને છે; અને તેની ચામડી કેળવીને ઘણા ઉપયોગમાં લેવાય છે.

હેવટ પુનરાવર્તન કરી પાઠમાંની દષ્ટિકત જોડાં બરાબર સમજ્યાં છે કે કેમ તે શિક્ષકે તપાસી જોવું.

ગાય.

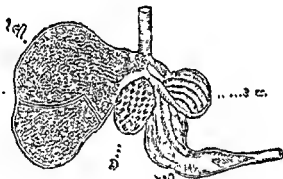
જલ, ઘડે ઘાસનો કદલા પકડે છે.

પગ (ખરી દર્શાવી છે).

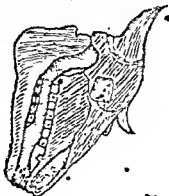

ગાયની હોજરીઓ.

કાપવાના દાંત.

મોં (જડાં, દૂધાં છે).

દાદો.

શિંગડું.

બિબું કાપેલું શિંગડું.

કેળવણાખાતાની સ્વરો.

બાહરખખર.

ગુજરાત મેસ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

મહેરખાન ઉત્તર ભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ બહાદુરના ઇ.નં. ૧૬૫૬, તા. ૭-૭-૦૩ ને આધારે ખબર આપવામાં આવે છે, કે અમદાવાદ મેસ ટ્રેનિંગ કોલેજની આજુ પર્થની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૯મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૩ને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ સદરહુ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે.

વિષયમાં 'આરોગ્ય વિધા'ને બદલે 'વિદ્યાના પાઠો' રાખેલા છે તે બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

૩. છેક નાના જણાતા, બહેન, ઓછું દેખનારા, અથવા બોબડા ઉમેદવારો પસંદ કરવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારો પાસે ત્રીજા દરજ્જાનાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ હોવાં જોઈશે.

૫. ગઈસાતમાં અને તે પહેલાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા બધા ઉમેદવારોએ પોતપોતાનું તે પરીક્ષાનું સર્ટિફિકેટ પોતાની સાથે લેતા આવવું. તે પૈકી જેઓ ચાલુ સાલમાં માપકરણની પરીક્ષા આપવા જવાથી એ વિષયના દોઝા ભરવા સાફ પોતાનું સર્ટિફિકેટ તે પરીક્ષાના ગ્રેસિડન્ટને આપી આવ્યા હોય, તેમણે ગ્રેસિડન્ટની સહીનો કાગળ રજુ કરવો, કે તે પ્રમાણે સર્ટિફિકેટ રાખવામાં આવ્યું છે. તે કાગળમાં નીચેની હકીકત પણ આવવી જોઈએ:—

ઉમેદવારું નામ, આપતું નામ અને અટક, વતનનું ગામ, તાલુકો અને જિલ્લો, જન્મતારીખ ઈસ્વીસન પ્રમાણે, પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થવાની સાલ, એકંદર મેળવેલા દોઝા.

સર્ટિફિકેટ અથવા ઉપરનો કાગળ રજુ કર્યા વિના કોઈને પ્રવેશક પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૬. જે ઉમેદવારો ચાલુ સાલની પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થયા હોય તેમની હકીકત અમારા તરફ બારોબાર આવશે; તેમને સર્ટિફિકેટ કે ઉપર જણાવેલા કાગળ લાવવાની જરૂર નથી.

૭. ઉમેદવારોની ઉંમર ૧૭ વર્ષની ઉપર અને ૨૨ વર્ષની અંદર હોવી જોઈએ. આજ સુધી બાવીસ વર્ષ ઉપરાંતની ઉંમરના શિક્ષકોને મહેરબાન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની મંજૂરીથી દાખલ કરતા હતા તે હવે મહેરબાન ઇન્સપેક્ટર સાહેબના ઈ. નં. ૫૬૮૭ તા. ૨૮-૧૦-૧૯૦૧ થી બંધ કરવામાં આવ્યું છે, માટે બાવીસ વર્ષ ઉપરાંતની ઉંમરના કોઈ શિક્ષકે પણ પરીક્ષામાં આવવું નહિ.

૮. સવળા ઉમેદવારોએ પોતાપોતાના મહેતાજીઓ પાસેથી સારી ચાત્રત્વ સર્ટિફિકેટ લેતા આવવું.

૯. પસંદ થયેલા ઉમેદવારો સરકારી નોકરીને માટે લાયક છે એવું તેમણે વૈદ્યખાતાના યોગ્ય અમલદારનું સર્ટિફિકેટ મેળવવું પડશે.

ગુજરાત ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ-તા. ૧૩-૭-૦૩.

K. P. TRIFEDI,
પ્રિન્સિપાલ.

બહેરખબર.

મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા,
સને ૧૯૦૩.

ઉત્તર ભાગની તમામ નિશાળોના ભારતીય, બ્રાહ્મિસ્ટનો, અને સ્ત્રીશિક્ષકોને ખબર આપવામાં આવે છે, કે આ કોલેજમાં દાખલ થનાર સ્ત્રીઓની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૨૭ માહે નવેમ્બર સને ૧૯૦૩ને રાજ સદરકુ કોલેજના મકાનમાં સવારના ૧૦ા વાગે લેવામાં આવશે. માટે જે સ્ત્રીઓને એ પરીક્ષામાં દાખલ થવું હોય તેમને ખબર મોકલવા બંધોબસ્ટ કરશે.

પરીક્ષા નવા પાંચમા ધોરણ પ્રમાણે લેવામાં આવશે. ૧૫ વર્ગીય ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ગીય વધારે ઉંમરની સ્ત્રીઓને દાખલ કરવામાં આવશે નહિ. કે. એદવારેઆ સાથેના નમૂના પ્રમાણે એક પત્ર બરીને સપ્ટેમ્બર માસ આખર સુધીમાં જિલ્લાના મહેરબાન કે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના અધિપ્રાપ સાથે અમને મોકલવું, અને તે સાથે પોતાની સારી ચાત્રચલત માટે જે આખર દાર ગૃહસ્થોનાં સર્ટિફિકેટ પણ મોકલવાં.

પાસ થનાર પેકી મહેતાજીની, બ્રાહ્મિસ્ટની, અને મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના સ્કોલરોની સ્ત્રીઓ પ્રથમ પસંદ કરવામાં આવશે.

મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

R. McAfee,
લેડી સુપરી-૨-૩-૫.

જાહેરખબર.

સરકારી નોકરી માટે નાલાયક.

આથી દરેક ખાતાના ઉપરીને માત્રમ થાય જે અસિખાગ મધ્યસ્થને સને ૧૯૦૦ ની એકન્ડ એડ પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા બાળકૃષ્ણ વિનાયક દ્વિતરદારને સદરહુ પરીક્ષામાં ખોટી ઉમ્મર લખાવી હ-ગવા બાજત કેળવણીખાતાના સરકારી ટ્રાય નં. ૮૩૬, તા. ૧-૫-૧૯૦૩ થી કોઈ પણ માતની સરકારી નોકરી માટે નાલાયક ઠેરવવામાં આવ્યો છે.

પૂના—ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક

E. Giles,

ઇન્સ્ટ્રક્શનની ઓફિસ,

ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

તા. ૨૫-૫-૧૯૦૩.

પુસ્તકોની પહોંચ.

નીચેનાં પુસ્તકો તેમના કર્તા તરફથી ભેટ મળ્યાં છે તે ઉપકાર ક્ષાયે સ્વીકારવામાં આવે છે.

રેખાત્મક યથાદર્શન ભાગ ૧લો. કર્તા રામરામ સંકર.

રેખાત્મક યથાદર્શન પુસ્તક ૨ હું, મરાઠી. કર્તા રામરામ સંકર.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ. કર્તા રામજી મહાવજ, નવાનગર નંબર

૫માના મહેતાજી.

ત્રિમયંચોતરી, મોજદીન મહેતાજી, એધાડંબર, ઉઢાહોધસ,

લગન, આ પાંચ પુસ્તકોના કર્તા કવિ જીવરામ અનંતમર.

મોહનમાળા. કર્તા મપનલાલ સંકર પટેલ, રૂઢા આસતર જીવન.

પરચૂરણ જાહેરખબરો.

વકતૂત્વોત્તેજક ગુર્જર વ્યાખ્યાનમાળા નંબર ૧લો.

સ્વદેશની ઉન્નતિ માટે ઉજ્જતા યુવાનોની વકતૂત્વશક્તિને ઉત્તેજન આપવાની હાલના સમયમાં ખાસ આવશ્યકતા છે. આપણી મામળીઓ કે વિચારોની ચેતવણ સામા પક્ષનાં માણસોનાં અન્તઃકરણમાં ઉતારવા, તેમજ

દેશ અને દેશીઓની ઉત્તતિના માર્ગો દર્શાવનાં માટે સંભાવણુ એ ઉત્તમ સાધન છે; પરંતુ ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડમાં ઉત્તમ વક્તાઓની સંખ્યા પ્રમાણમાં બહુ ઓછી જણાય છે. ભવિષ્યની પ્રગતિના લાભને અર્થે આવી કોઈ એક કાયમની સંસ્થાની ખાસ જરૂર છે; પરંતુ હાલ તેવી સંસ્થાના અભાવે અજમાયશ તરીકે-દેશહિતેચ્છુ ધનવાન્ અને વિદ્વાન્ ગૃહસ્થો તરફથી મદદ મળતા સુધી-થોડાક પ્રયોગો અજમાવી જોવાનો, કેટલાક મિત્રોનો વિચાર થયો છે, અને તેનો આ પહેલો પ્રયોગ છે. ધ્વિરકૃપાથી દેશ અને દેશીઓની ઉત્તતિ ધ્વજનારા વિદ્વાન્ તથા ધનવાન્ ગૃહસ્થો તરફથી યોગ્ય મદદ મળશે તો ભવિષ્યે તેવી કાયમની કોઈ સંસ્થા સ્થાપાયેલી જોવાને આપણે ભાવ્યશાળી થઈશું.

“ વક્તૃત્વ ”.

આ વિષયપર ગુજરાતી ભાષામાં છટાદાર-ઉત્તમ ભાષણ કરનારને નીચે મુજબ ધનમ્મો આપવામાં આવશે:—

ધનામ ૧લું રૂ. ૧૫-૦-૦ તું (રૂ. ૭ રોકડ તથા રૂ. ૮ નાં પુસ્તકો.).

ધનામ ૨લું રૂ. ૧૦-૦-૦ તું (રૂ. ૫ „ „ ૫ નાં „).

ધનામ ૩લું રૂ. ૫-૦-૦ તું (રૂ. ૩ „ „ ૨ નાં „).

૨. દરેક ભાષણકર્તાને ભાષણ માટે વધારેમાં વધારે અર્ધો કલાક આપવામાં આવશે.

૩. ભાષણ મોટેથીજ કરવાતું છે; પરંતુ જેમને પહેલું અને બીજાં ધનામં મળશે તેમણે પોતાનું ભાષણ લખીને અગને આપવું પડશે.

૪. ઉમેદવારે પોતાનું નામ, ક્ષત્ર, જાત, ધંધો, ઉંમર, અને ભાષણ આપવા માટે ક્યાંથી આવવાતું છે, તે વિગતવાર તા. ૬૫ મી ઑગસ્ટ સુધીમાં જણાવવું.

૫. પરીક્ષક કમિટી, વિષયની ખાતો, ભાષણકર્તાની વક્તૃત્વશક્તિ તથા છટા, વગેરે ઉપર લંકા આપશે.

૬. ભાષણસમારંભ અમદાવાદમાં થશે. ઉમેદવારોની અરજીઓ આગા પછી ભાષણ કરાવવાની તારીખ તથા સ્થળ નક્કી કરીને ઉમેદવારને જણાવવામાં આવશે, તેમજ વર્તમાનપત્રદ્વારા પણ જાહેર કરવામાં આવશે.

૭. પહેલાં ધનામને લાયક દરેકું ભાષણ યોગ્ય લાગશે તો કોઈ મા-

સિક યા સાપ્તાહિક પત્રમાં છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે; અને નાણાંની સવડ થશે તો સસ્તી, કિંમતે તેનો પ્રજામાં ફેલાવો થાય તેમ પણ કરવામાં આવશે.

પત્રવ્યવહાર નીચેના શીરનામે કરવો:—

છવજીલાલ અમરશી મહેતા,
ટે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની ઓફિસ,
અમદાવાદ.

સંસાર સુધારોત્તેજક ઇનામી નિબંધ, નં. ૨૯.

“ શ્રીમંત અને ગરીબ સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યો: ”

એ વિષય ઉપર ગુજરાતીમાં ઉત્તમ નિબંધ લખનાર સત્તારીને સૌં છવજીર લલુભાઈ તરફનું રૂ. ૨૦) નું ઇનામ આપવામાં આવશે. આ નિબંધ લખનારે (૧) પતિ પ્રત્યે, (૨) ઘર પ્રત્યે, (૩) ઘરનાં વડીલ માણસો-સાસુ સસરા, જેઠ જેઠાણી, વગેરે પ્રત્યે, (૪) ઘરનાં નાનાં માણસો-નણંદ, દીયર-દેરાણી, વગેરે પ્રત્યે, (૫) પોતાનાં માતાપિતા અને લાઈભાંડુઓ પ્રત્યે, (૬) હોદ્દાઓ પ્રત્યે, (૭) ગામના લોકો-વિશેષે કરીને ગરીબ લોકો તથા સ્ત્રીઓ પ્રત્યે, અને (૮) દેશ પ્રત્યે શ્રીમંત અને ગરીબ સ્ત્રીઓનાં શાં કર્તવ્યો છે-વગેરે મુદ્દાઓ ઉપર વિવેચન કરવું. લખાણ કાગળની એકજ બાજુએ સારા અક્ષરથી અને શુદ્ધ લખવું. નિબંધ ઉપર લેખકે પોતાનું નામ દાખ ન લખતાં ફોર્મ સંસા લખવી, અને જુદા બંધ પાકીટમાં નિબંધ ઉપરની સંસા સાથે પોતાનું નામદાખ, ઉમ્મર, અને જાત રપટ જણાવવા; તથા તે નિબંધની લેખક પોતેજ હોવા વિષે ફોર્મ સદ્ગૃહસ્થનું પ્રમાણપત્ર મોકલવું.

ઇનામને લાયક ફરલો નિબંધ જનશે તો ફોર્મ મસિક યા સાપ્તાહિક પત્રદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. એ સૌં વિદ્યાર્થીની રમણભાઈ બી. એ. એમણે તથા બીજા એક વિદ્વાન ગૃહસ્થે આ નિબંધો તપાસી અભિપ્રાય આપવાનું સ્વીકાર્યું છે. નિબંધો તા. ૧લી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૩ સુધીમાં પહોંચે તેવી રીતે નીચેના શીરનામે મોકલવા, તેમજ આ વિષેનો પત્ર વ્યવહાર પણ તેજ શીરનામે કરવો:—

છવજીલાલ અમરશી મહેતા,
ટે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની ઓફિસ,
અમદાવાદ.

હિન્ડર ગાર્ડન ગ્રંથમાળા સંબંધી સરકારી હુકમ

સરકારી ગુજરાતી પ્રાયમિક શાળાઓનાં નવાં ધોરણો પ્રમાણે હિન્ડર ગાર્ડન શિક્ષક આપના માટે; એ. ડિરેક્ટર આદિ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબની મંજૂરી અને દબલામણથી, નામદાર મવર્તમેન્ટ, સરકારે “હિન્ડર ગાર્ડન બા. ૧-૨-૩” તથા ‘બાળા ખેત્ર (સચિત)’ પુસ્તકો ‘ટેકસ્ટ બુક’ (શાળાપયોગી પુસ્તકો તરીકે દરેક શાળાઓમાં વાપરવા માટે મંજૂરી આપી છે.) એ ઉપરાંત ‘હિન્ડર ગાર્ડન-બાળાગ્રંથાવળી નં. ૧ થી ૨૦ સુધીમાં કેટલાંક પુસ્તકો ‘શાળા શિક્ષકો’ માટે મંજૂર કરવામાં આવ્યાં છે. મજકુર પુસ્તકો પચોશ રૂપિયાનાં ખરીદનારને વીસ ટકા કમિશન આપવામાં આવે છે.

હિન્ડર ગાર્ડન ગ્રંથમાળાને અનુસરતો સહજો વિદ્યાવતી સામાન્ય ખાસ જર્મની અને અમેરિકાથી આવેલો છે. તેમાં બીજો બક્ષિસોનો જરૂરયાતી સામાન્ય શિક્ષણત્વ બાવે મળશે—

૧૫૫ રૂપિયાની મુજબ
જાન્યુઆરી ૧૯૦૩.

ગોપાળજી કૃત્યાણજી દેવવાડાકર.
હિન્ડર ગાર્ડન રહીતો શિક્ષક તથા ગ્રંથકર્તા

સરકારે ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલ સરળ દર્શનામાની પદ્ધતિ, ૧૫ મી આવૃત્તિ, ૩૩ આના નવા ત્રીજા ધોરણ માટે વ્યાકરણ શિક્ષક માળા અંક ૧ લો, ૧૩ આનો ધો. ૪ માટે અંક બીજો, ત્રણ આના ધો. ૫-૬-૭ માટે નવું ગુજરાતી બાળા વ્યાકરણ ૬ થી, આવૃત્તિ, ૪ આના પોસ્ટેજ ને વી. પી. ખર્ચ લેનારને સિર. કમિશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંગથી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, કે. એ. ઇન્સ્ટ્રક્ટર. મુ. ગોંડળા.

અંગગણિતની સમગ્રતી. કિમ્મત રૂ. ૦૧ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે દલ દશે, પંદર; બીજો, વીસ; અને પચીસ, પચીસ ટકા કમિશન. લેટ્યુપેએમલ ખર્ચ લેનારને સિર. ગુજરાલદાસ ગોકળદાસ. મુમ્બઈ બેંક. અમદાવાદ.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દરેક થાય છે. તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાડું ચાલુ થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં 'બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ ધ્રુજે છે, તે શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ઘુટવાનો રાખ્યો છે, તે હાથ હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘુટવાની તે તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોટું ધોરણ શીખી ઘણા ઓકરા પોતાને ધંધે વળગે છે, ને ઘણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન ચાલુ, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે. કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાને તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જ્યાં ધોરણોમાં કોપી સાચે લખાણો લખવાની જરૂર છે તે ખોટા હમારી કોપીઓનો છઠો નમ્બર ખાતો બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં બ્યવહારમાં ઘણાં ઉપયોગી ચક્ર પડે તેવાં લખાણો લખવા કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિદાણોમાં ઘણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીઓ દેશાલરના ખરીદ કરનારને સંકડે તેવીય 'ટકા' મિલકતથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેશ્વે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેશ્વેનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાચેખીલાં પુસ્તકો સંકડે અર્થે ટકા હકસાજ લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ઠંકાણું-આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની. ઠંકાણું લેખનકળા કોપીઓની આગ્રીસ-કાલખાદેવી રોડ નં. ૨૦૪ મુમ્બઈ.

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની.

સૂચના.

આ પત્ર સંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોંઠપેઠ કામગીરીમાં નહિ આવે. સફી વર્ગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કામગીરી એકજ બાબુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના ડેપુટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ; શાળાઓ સંબંધી હકીકત સ્કુલબોર્ડો તથા ડેરીરાજ્યોના અધિકારીઓ લખા મોકલશે તો તે પણ ખુશોદા પ્રસિદ્ધ કરાશું.

સરકારી તેમજ ખાનગી બહારખર્ચે જે માસમા છાપાવવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શ્રી ધાખ તથા પેસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના ભૂલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટના ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધા આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ કિંમત બીજી ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉનાજ વર્સ એકતો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પ્રસ્ટેજ માફ, ડ્રેક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અદા આવી. પદરના ખર્ચે લે. ૨૨ દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કોલરોને ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

લેખ લખી મોકલનારને પેસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ પર્યટ લખવું. વિષય પસંદ પડે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર નિચાર કરો દર છાપેને પાને રૂ. ૧ થી ૨ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાવેશ મશે નહિ.

બહારખર્ચે છાપવાના ભાવ.

રૂ.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી પાગલો ચાર્જ પડશે. બાર માસથી એકી મુદત દરે તો પડેલે મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછી દરેક વર્ક અર્ધા ચાર્જ લેવાશે.
૧...	...	૩
૨...	...	૮
૩...	...	૧૫

એ ઉપરાન્તનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે-
બાર માસ લગી લાગુપ્રાપ્ત હશે

અંક દ્વિતીય.

પુસ્તકે ૪૨મું.

The Gujarat School-Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૩.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભાસ-ચોપ ૧૩મા સીઝોનો સ્વર્ગાસ૨૫૭
ભવિનગર રેલ્વેના મહેતાજીઓનું કૉન્ફરન્સ
અખટો છૂટા પાડવા સખી નિયમો...૨૫૮
બ્રુગેળનું શિક્ષણ...૨૬૫
નિધની ગૂંગોળ૨૬૮
પદાર્થપાઠ—૨ગ...૨૬૯
માધવવાલ મેમોરિયલ ફંડ૨૭૮
કેળવણીખાતાનાં બાબતો { હલકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીમા ઉમેદવારોને...	...
ખાખસે { દાખલ કરવા સખી નિયમો...	...૨૮૧
{ ચોપડીની મજૂરી૨૮૩
{ નિશાળોના ઇનામપત્રક...૨૮૭

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ આર્યોદય ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રૂપેથી છે.)

વિભક્તિ અને કાળવાચક પ્રત્યયોજ શબ્દો સાથે જોડાયલા લખવા, નામયોગી છૂટા લખવા.

આ નિયમને અનુસરીએ તો ‘માટે’, ‘કાળે’, ‘સાથે’, ‘સારે’, ‘પર’, ‘ઉપર’, ‘મુખી’, ‘પ્રમાણે’, ‘મુજબ’, અને એવા બીજા નામયોગીઓ છૂટા લખવા જોઈએ. આમાંના કેટલાક નામયોગી જેવા કે ‘કાળે’, ‘સાથે’, ‘પ્રમાણે’ વિભક્તિના પ્રત્યયોનો અર્થ સારે છે તોપણ વિભક્તિના પ્રત્યય નથી; પરંતુ ‘કાળ’ (કાર્ધ), ‘સાથ’, ‘પ્રમાણ’ એ નામોને વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગી ચયા છે. આવા શબ્દો વિભક્તિના પ્રત્યયની ગરજ સારે છે, તોપણ અંગ્રેજીમાં જેમ ‘of’, ‘notwithstanding’, ‘regarding’, ‘pending’, ‘respecting’, ‘according’, વગેરે શબ્દો છૂટા લખાય છે તેમ એવા નામયોગીઓ જે મૂળ કાર્ધ પણ નામનાં રૂપો છે તે જુદાજ લખવા અમને ઉચિત લાગે છે. અંગ્રેજીમાં તો ‘by’, ‘with’, ‘from’ (થી), ‘to’ [ને] વગેરે નામયોગીઓ જે કેવળ વિભક્ત્યર્થ છે અને ‘કાળે’, ‘પ્રમાણે’, ‘સાથે’ ની મારફત નામને વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગી ચયા નથી તે પણ છૂટા લખાય છે; કારણ કે એ પ્રત્યય નથી, પણ પ્રત્યયના અર્થના શબ્દો છે. અંગ્રેજી ભાષામાં એવા શબ્દો છૂટા લખવાનું બીજું પણ કારણ છે. એ શબ્દો વિભક્ત્યર્થ છે તોપણ નામ કે સર્વનામ જોને યોગે વપરાય છે તેની પછી નહિ પણ પહેલાં આવે છે. માટે પ્રત્યયો જે શબ્દો સાથે જોડાયલા હોય તે શબ્દો જોઈ લખાવા; પણ શબ્દો તો છૂટા લખવા યોગ્ય છે.

હવે કયા શબ્દો એકલા લખવા તેનો વિચાર કરીશું તો તે ઉપરથી નીચેના નિયમ પર અવાશે:—

જે શબ્દો જુદા-લખવાથી અર્થને હાનિ થાય નહિ તેવા શબ્દો છૂટાજ લખવા.

સંસ્કૃત ભાષાના પ્રચારને અનુસરીને ગુજરાતીમાં સમાસનો પ્રચાર દાખલ થયો છે. એ પ્રચાર ભાષામાં વપરાતાં અને દાખલ થતાં શુદ્ધ સમસ્ત સંસ્કૃત પદોમાં જોવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ, પણ ‘માઆપ’, ‘ધરધણી’, ‘કાચુંકાચું’, ‘દિડિયાસેર’, ‘ખાંનપાન’, ‘ગાળવીજ’, ‘ધાયાણુડયા’, ‘જૂલયાપ’,

‘ દ્વંધપાણી ’, ‘ પરનાતી ’, ‘ વાતચીત ’, જેરે અનેક અપભ્રંષ્ટ શુદ્ધરાત્રી શબ્દો પણ સમસ્ત જોવામાં આવે છે. આવાં સમસ્ત પદોમાં અવયવો જુદા લખીએ તો સમાસનો અર્થ કેટલેક પ્રસંગે નષ્ટ થાય છે. કર્મધારય સમાસમાં અવયવો જુદા લખવાથી અર્થનો ફેરફાર ન થાય, પરંતુ તત્પરક, બહુવ્રીહિ, અવ્યયીભાવ, મધ્યમપદ્મોપી, દ્વિગુ, અને દ્વન્દ્વમાં અવયવો જુદા લખવાથી સમસ્ત પદનો અર્થ નીકળશે નહિ. ‘ કિડિયાસેર ’ માં ‘ કિડિયા ’ અને ‘ સેર ’ જે શબ્દો જુદા લખીએ તો ‘ કિડિયાની સેર ’ એવો અર્થ થશે નહિ. ‘ નીલકંઠ ’ માં ‘ નીલ ’ અને ‘ કંઠ ’ શબ્દો જુદા લખીએ તો ‘ નીલ છે કંઠ જેનો, અર્થાત્ મહાદેવ ’ એવો અર્થ થશે નહિ, પણ ‘ નીલ કંઠ ’ એવો અર્થ થશે. ‘ યથાશક્તિ ’ માં ‘ યથા ’ અને ‘ શક્તિ ’ છૂટા લખીએ તો ‘ શક્તિ પ્રમાણે ’ એવો અર્થ કાઢતાં કેટલાક શબ્દોનો અધ્યાહાર માંડવો પડે. ‘ યથા [જે પ્રમાણે] શક્તિ (હોય તે પ્રમાણે) ’ આમ અર્થ બદલવો પડે. વળી ‘ અવ્યયીભાવ ’ પદનો અર્થ એવો છે કે ‘ જે અવ્યય નથી તેનું અવ્યય થવું ’, અર્થાત્ જો સમાસમાં સમસ્ત પદ અવ્યય છે. એનું બરાબર જ્ઞાન ન હોવાથી કેટલાક ‘ યથાશક્તિએ ’ એવું અશુદ્ધ પદ વાપરે છે. ‘ શુણ્વિશેષણ ’ માં અવયવો ‘ શુણ્વ ’ અને ‘ વિશેષણ ’ છૂટા લખીએ તો ‘ શુણ્વવાચક વિશેષણ ’ એવો મધ્યમપદ્મોપી સમાસનો અર્થ થાય છે તે થાય નહિ. ‘ ચોમાસું ’ માંના અવયવો ‘ ચો ’ અને ‘ માસ ’ જુદા જુદા લખીએ તો ‘ ચાર માસનો સમાહાર ’ એવો જે સમાહારદ્વિગુનો અર્થ થાય છે તે થાય નહિ. ‘ માબાપ ’ માં ‘ મા બાપ ’ એમ શબ્દો જુદા લખીએ તો જે વચ્ચેનો સંબંધ તૂટી જાય, તેથી ‘ અને ’ નો અર્થ જે દ્વન્દ્વ સમાસમાંથી નીકળે છે તે અર્થ શી રીતે નીકળે ? માત્ર કર્મધારય સમાસમાંજ કેટલેક સ્થળે અવયવો છૂટા લખવાથી અર્થની હાનિ ન થાય; કારણ કે તે વિશેષણવિશેષ્યસમાસ છે. ‘ મહાભારત ’ જેવા શબ્દોમાં ‘ મહા ભારત ’ એમ છૂટા અવયવો લખે તો અર્થની હાનિ ન થાય, કેમકે જાણે સમાસ થયેજ નથી એમ સમજાય; પણ ‘ ધનસ્થાન ’ જેવા કર્મધારય સમાસમાં અવયવો છૂટા ન થઈ શકે. ‘ ધન સ્થાન ’ એમ છૂટા અવયવો લખવાથી ‘ ધન (વાદળો) જેવો સ્થાન ’ એવો અર્થ ન નીકળે. સંસ્કૃતમાં

તો પ્રથમ અવયવની વિભક્તિ તોખાઈ નથી એવા સમસ્તપદમાં, અર્થાત્ અલુક્ સમાસમાં પણ અવયવો સાથેજ લખાય છે. 'યુધિષ્ઠિર' શબ્દમાં 'યુધિ' અને 'સ્થિર' છૂટા લખાતા નથી, પણ ભેગાજ લખાય છે. ન્યાં સંધિ થઈ હોય (' મહોન્મત્ ', ' નિર્જન ', ' નીરસ ', ' પરમેશ્વર ', ' રાનોદય ', ' પારાયણ ', વગેરે) એવા શબ્દોમાં તો અવયવો છૂટા નજ થાય તે કોઈ કરતું પણ નથી એ બાણીતું છે. આ પ્રમાણે સમસ્તપદના અવયવો છૂટા કરવા એ યોગ્ય નથી; કેમકે એમ કરવાથી અર્થહાનિ થવાનો સંભવ છે. આમ છે તેમ છતાં પણ કેટલાક લેખકો સમસ્ત પદના અવયવો છૂટા લખે છે. ખડું એકદું લખવાથી વાંચનારને હરકત પડે, ગડગડ્યો થઈ જાય એવો તેમનો આશય હોય એમ લાગે છે. પણ અર્થની હાનિ થતી અટકાવવી એ લેખકનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે, માટે અવયવો છૂટા કરવા નહિ. કેટલાક લેખકો એવે રથને અંચેજ બાપાના પ્રચારને અંતુસરી અવયવો વચ્ચે — મૂકે છે, પણ તેમ કરવું પણ અમને યોગ્ય લાગતું નથી. શુજરાતી ભાષાની માતા સંસ્કૃત છે તેથી ન્યાં સંસ્કૃત ભાષાને મળતા પ્રયોગ હોય ત્યાં તે ભાષાની શૈલી પ્રમાણે વર્તવુંજ જુગતું છે.

આ નિયમને અંતુસરીને ' માનસશાસ્ત્ર ', ' દસાશિક્ષણશાળા ', ' નિરીક્ષાગૃહ ', ' કાર્યકારણભાવ ', ' અક્ષરશત્રુ ', ' ગરબડસરખડ ', ' વર્તમાનપત્ર ', ' મન્ત્રપુષ્પાન્નલિ ' વગેરે શબ્દોમાં અવયવો એકજાજ લખવા યોગ્ય છે.

સંયુક્ત ક્રિયાપદના અવયવો જુદા લખવાથી અર્થમાં કંઈ ફેરફાર થતો નથી, માટે અવયવો છૂટા લખવા ઉચિત છે. ' કરે છે ', ' કર્યું છે ', વગેરે શબ્દોમાં અવયવો છૂટા લખવાજ અમને દુસ્ત લાગે છે.

હવે ' બ્યાંસુધી ', ' ત્યાંસુધી ', ' પરેસુધી ', ' તેટલેસુધી ', ' એટલેસુધી ' આવે રથને અમને ' સુધી ' છૂટો લખવો યોગ્ય લાગતો નથી. ' સુધી ' એ મર્યાદાવાચક નામયોગી છે. સંસ્કૃતમાં દ્વિતીયા વિભક્તિનો એક અર્થ અત્યન્તસંયોગ (કાળ કે સ્થળના સંબંધમાં મર્યાદાવાચકત્વ) છે. શુજરાતીમાં દ્વિતીયા વિભક્તિનો એ અર્થ ' સુધી ' નામયોગીથી વાચ્ય થાય છે. જે નામ કે સર્વનામની સાથે ' સુધી ' નો અર્થ જોડાયેલો હોય તે નામ

કે સર્વનામથી ખીજ નામયોગીની પેઠે ' સુધી ' ને છૂટા લખવો એમ અમે ઉપરના નિયમ પ્રમાણે નિર્ણય કર્યો છે. આ પ્રમાણે ' ધર સુધી, ' ' દાસ સુધી ' ' ભારા સુધી, ' ' તમારા સુધી, ' વગેરે સ્થળે ' સુધી ' ખીજ નામ-યોગીની પેઠે છૂટાજ લખવો ઉચિત છે. ત્યારે પ્રથમ એ જાહે છે કે ' જ્યાં-સુધી, ' ' ત્યાંસુધી, ' ' પરેસુધી, ' ' તેટલેસુધી, ' વગેરે સ્થળે ' સુધી ' જોડેલા રાખવાનું કારણ શું ? ઉપરના નામ અને સર્વનામના ' સુધી ' સાથેના પ્રયોગ ઉપરથી આપણે જોઈએ છીએ કે ' સુધી ' સાથે નામ મૂળ રૂપમાં કોઈ પણ વિભક્તિના પ્રત્યય વગર વપરાય છે અને સર્વનામ પછી વિભક્તિના પ્રત્યય સાથે વપરાય છે. ' જ્યાં, ' ' ત્યાં, ' ' એટલે, ' ' પરે, ' ' તેટલે, ' વગેરે શબ્દોમાં અધિકરણવાચક સપ્તમી છે એ સ્પષ્ટ છે. ' જ્યાં, ' અને ' ત્યાં ' એ સપ્તમ્યર્થક અન્યથ છે અને એનો અર્થ ' જો સ્થળે ' અને ' તે સ્થળે ' થાય છે. એવે સ્થળે ' સુધી ' છૂટા લખવાથી અર્થની અયોગ્યતા આવે છે, કેમકે ' જ્યાં, ' અને ' ત્યાં ' એ અન્યથો સપ્તમ્યર્થક છે અને ' સુ-ધી ' અત્યન્તસંયોગવાચક છે, એટલે એનો અર્થ દ્વિતીયા વિભક્તિનો છે. આ-મ સંસ્કૃત ભાષાની દૃષ્ટિથી ' સુધી ' છૂટા લખવામાં અર્થની અયોગ્યતા ભાસે છે. તેમજ ગુજરાતી ભાષાના પ્રયોગ વિચારતાં પણ અયોગ્યતાજ દેખાય છે; કેમકે ગુજરાતીમાં ' સુધી ' સાથે નામ તેના મૂળ સ્વરૂપમાં કોઈ પણ વિભ-ક્તિપ્રત્યયરહિત પ્રયોગીય છે, અને સર્વનામ ખીજ નામયોગી સાથે આવે છે તેજ પ્રમાણે પછી વિભક્તિમાં આવે છે; નામને પણ વિભક્તિ વાપરવી હોય કે તેના અભ્યાદાર સમજવો હોય તો તે વિભક્તિ યુક્તીજ છે. આ પ્રમાણે અર્થની અયોગ્યતા ન દેખાય માટે ' જ્યાંસુધી ' ' ત્યાંસુધી, ' ' તેટલેસુધી, ' ' પરેસુધી, ' ' એટલેસુધી ' વગેરે સ્થળે ' સુધી ' ને છૂટા પાડવો નહિ. છૂ-ટા પાડવાથી ' જ્યાં ' અને ' સુધી ' વગેરેના અર્થોની છૂટી પ્રતીતિ થાય છે અને તે જે અર્થ વચ્ચે યોગ્યતા ઘટતી નથી. એકલા લખવાથી સપ્તમ્યર્થક અન્યથો ' જ્યાં, ' ' ત્યાં, ' અને ' પરે ' અને સપ્તમ્યર્થક વિશેષણો ' તેટલે, ' ' જેટલે ' સપ્તમ્યર્થ હોડી દે છે અને પ્રાતિપદિકાર્ય (મૂળ શબ્દનો અર્થ, પ્રથમાર્થ) ગ્રહણ કરે છે. ' ત્યાર સુધી ' માં ' ત્યારે ' શબ્દને બદલે ' ત્યાર ' રૂપ થયું છે, એટલે સપ્તમ્યર્થ જોતો રહ્યો છે અને પ્રાતિપદિકાર્ય (' તે વ-ખત ') રહ્યો છે, માટે શબ્દો જુદા લખવાથી અર્થની પ્રતીતિમાં વિલંબ

યશે નહિ. આ સ્થળે કહેવું જોઈએ કે અંગ્રેજીમાં ‘till now’, ‘till then,’ ‘up to, now,’ વગેરે સ્થળે શબ્દો જુદા લખે છે. પણ એ બાબતમાં અંગ્રેજી ભાષામાં લખાણુ નિયમિત નથી; ‘up to’ માં બે શબ્દો જુદા લખે છે, અને ‘Instead,’ ‘cannot,’ વગેરે સ્થળે શબ્દો એકઠા લખે છે. માટે આ સ્થળે અંગ્રેજી ભાષાનું અનુકરણ કરવું યોગ્ય લાગતું નથી, પણ અર્થપ્રતીતિની અયોગ્યતા અટકાવવા ‘સુધી’ સાથેજ લખવો યોગ્ય છે.

‘તોપણ’, ‘જોકે’, ‘અગરજો’, ‘ધણુંખરું’ શબ્દોમાં બધાંય સાથે લખવાજ યોગ્ય છે. ‘તો’ અને ‘પણ’, ‘જો’ અને ‘કે’, ‘અગર’ અને ‘જો’, ‘ધણું’ અને ‘ખરું’ ના જુદા અર્થો ને થાય છે, તે અર્થોને એકઠા કરવાથી ‘તોપણ’, ‘જોકે’, ‘અગરજો’, અને ‘ધણુંખરું’ ના અર્થ નીકળતા નથી, માટે શબ્દો એકઠા લખવાજ યોગ્ય છે.

‘કારણ કે’ માં અવયવો જુદા લખવા જોઈએ. ‘કારણ (એ છે) કે’ એમ સ્પષ્ટ અર્થની પ્રતીતિ થાય છે માટે અવયવો જુદા લખવા યોગ્ય છે.

‘કેમકે’ શબ્દ એકઠો લખવો જોઈએ. ‘કેમ’ અને ‘કે’ જુદા લખવાથી અન્વયની અયોગ્યતા ખુલીજ છે, એ અયોગ્યતા દૂર કરવા ધણા શબ્દોનો અધ્યાહાર લેવો પડે.

‘પરંતુ’, ‘કિંતુ’ શબ્દોમાં પણ અવયવોના અર્થથી આખું શબ્દનું અર્થની પ્રતીતિ ચતી નથી, માટે અવયવો જુદા નહિ, પણ એકઠાજ લખવા યોગ્ય છે.

‘એ’ શબ્દ ‘પણ’ ના અર્થમાં વપરાયતો હોય ત્યારે તેને ને શબ્દની સાથે તેનો યોગ હોય તેની સાથેજ લખવો યોગ્ય છે. જુદો લખવાથી અર્થમાં ફેરફાર થવાનો સંભાવ છે. ‘જેએ વાત સાંભળી નહિ’ એમાં ‘જે’ અને ‘એ’ જુદા લખીએ તો ‘જે એ વાત સાંભળી નહિ’ એમ અર્થ થાય, અર્થાત્ ‘એ’ વિશેષણ તરીકે સમજાય; માટે ને શબ્દ સાથે જોડાયતો હોય તે શબ્દની સાથેજ ‘એ’ લખવો.

‘જ’ શબ્દ અવધારણવાચક (નિશ્ચયવાચક) અવ્યય છે. એ શબ્દ ને જૂથો પાડવાથી અર્થની હાનિ તો કદાચ ન થાય, પણ અર્થપ્રતીતિનો વિલંબ તો થાયજ. અર્થપ્રતીતિનો વિલંબ એ પણ દોષ છે. ‘તેમજ,’ ‘એટલુંજ,’ વગેરે સ્થળે ‘જ’ છૂટો લખવાથી તેની શક્તિ શિથિલ થઈ જાય છે અને નિશ્ચયનો અર્થ એકદમ મનમાં આવતો નથી; આમ અર્થપ્રતીતિનો વિલંબ ન થાય માટે ‘જ’ ને જે શબ્દ સાથે તેનો યોગ હોય તેની સાથેજ લખવો યોગ્ય લાગે છે.

• આ પ્રમાણે આ વિષયનું વિવેચન પૂરું થાય છે. એ વિષે કોઈ પોતાનો અભિપ્રાય સકારણુ મોકલશે તો અમે તે ચર્ચાપત્રમાં છાપીશું અને તે વિષે અમારો અભિપ્રાય દર્શાવીશું.

• જૂગોળને મન કેળવવાનું સાધન કેવી રીતે કરી શકાય તે વિષે ડબ્લ્યુ. આર. ટેલર નામના વિદ્વાનના વિચાર ‘ટીચર્સ એન્ડ’ નામના સાપ્તાહિક ચોપાનીઆમાં નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા છે:—

છંદગીને ઉપયોગી બાજતો સાથે જૂગોળ જેટલો સંબંધ ધરાવે છે તેટલો શાળાનો એકે ખીજે વિષય ધરાવતો નથી. હાલ ચોડાં વરસ ચર્ચા પ્રાયમિક શાળાના તેમજ જડેર શાળાના અભ્યાસક્રમમાં એને અગત્યનો વિષય ગણવા માંડ્યો છે. જે દેશનો ઇતિહાસ શિખવો હોય તે દેશના કુદરતી સ્વરૂપ પર તે ઇતિહાસનો કેટલો ખંધો આધાર છે તે સમજાવવામાં એ વિષય ઘણો ઉપયોગી છે, અને હાલ આપવામાં આવે છે તે કરતાં એ પર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

આપાર સુધી જૂગોળ એટલે જગાનાં નામ અને તેને લગતી કેટલીક હકીકત જોખવવી એમ શિક્ષકો સમજતા હતા તે અજ્ઞાનનો અન્ધકાર હવે દૂર થવા માંડ્યો છે. પણ હજી જુદી અને કલ્પનાશક્તિ કેળવવામાં એ મોટું સાધન છે એ વાત બરાબર સમજાઈ નથી અને તે પ્રમાણે શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી.

ખીજા વિષયની માફક જૂગોળના વિષયમાં પણ કાર્યકારણબાવનું જ્ઞાન શિખાને આપી શકાય. ઘણા દેશના ઇતિહાસના સ્વરૂપ પર તેના કુદરતી

સ્વરૂપની અસર થઈ છે. ઘણા દેશ અને શહેરનાં નામ અને સ્થાન જાણવાં એ બેશક ઉપયોગી છે; પરંતુ એટલુંજ જ્ઞાન બહુ કામનું થઈ પડશે નહિ અને બુદ્ધિ કે કલ્પનાશક્તિને કેળવી નહિ થકે એ તો નિર્વિવાદ છે.

ઉપયોગની દૃષ્ટિથી જોતાં પણ લાંબા અનુભવથી માલમ પડ્યું છે કે ભૂગોળને શાસ્ત્રીય વિષય તરીકે શિખવવામાં વખત નિર્ણયક જાય છે એમ કેટલાક માને છે તે ખોટું છે; કેમકે એવી રીતે શિક્ષણ આપવાથી એ વિષય પર ઘણો રસ ઉત્પન્ન થાય છે, અને દેશસ્વરૂપથી ઇતિહાસ અને વ્યાપાર પર કેવી અસર થાય છે તે બરાબર સમજાય છે.

થોડાક દાખલા આપવાથી આ વિષય સ્પષ્ટ થશે. પર્વતનાજ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે શિક્ષક શિષ્યનું ધ્યાન ખેંચી શકે:—

(૧) રોડ્રીઝ અને ઍન્ડીઝ પર્વતો અમેરિકાના પશ્ચિમ કિનારાને બદલે પૂર્વ કિનારે હોત તો નવી અને જૂની દુનીઆના વ્યવહારવચ્ચે કેવો ફેરફાર થાત.

(૨) સહરાના રણમાં પર્વતની હાર હોત તો એની આબોહવામાં શો ફેરફાર પડત.

(૩) પિરનીઝે સ્પેનને ફ્રાન્સથી કેવો જુદો પાડી દીધો છે અને એ કારણથી પરાક્ષ રીતે દેશનો સુધારો કેવો અટક્યો છે; ફ્રાન્સની સાથે વ્યવહાર અને વ્યાપારમાં આથી કેટલો પ્રતિબંધ થયો છે.

(૪) ન્યુઝીલેન્ડમાં આવેલા દક્ષિણ આલ્પ્સ પર્વતથી ત્યાંના ખેડૂતને કેટલો લાભ થાય છે; આથી પુષ્કળ વરસાદ કેન્ટર્બરીના મેદાન પર પડતો કેવી રીતે અટકે છે, તેમજ ન્યુઝીલેન્ડમાં આથી કેવી રીતે અનેક વહેજા વહે છે અને દેશને કેવો ફાયદો કરે છે.

વળી નદીની બાજતમાં ઘણા અગત્યના ગૂઢ સવાલોનો નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન કરી શકાય—

નાઇલ નદી જોતાં તસ્તજ જણાશે કે તેના મૂળ તરફના હિયા પ્રદેશમાં ઘણો વરસાદ પડે છે, ત્યાં ઘણી શાખાઓ છે તેથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે. તેમજ નીચેના અને મધ્ય પ્રદેશમાં શાખાઓ બિલકુલ નથી તેથી તે પ્રદેશમાં બિલકુલ વરસાદ વરસતો નથી એ પણ સ્પષ્ટ લાગે છે.

વળી નામલ અને ઠાંગો નદીના પ્રજાહરદેશ તપાસતાં એક પ્રદેશમાં અદ્ભુત સુધારો શા માટે થયો અને બીજો પ્રદેશ શા માટે જંગલી રિય-
તિમાં રહ્યો તે જણાઈ આવે છે.

આફ્રિકાની બધી મોટી નદીઓ ઘણે જાયેથી પડે છે અને વેગથી વહે છે તેથી ખંડનો દેખાવ અમાસી જેવો થાય છે તે અને શા માટે આટલો લાંબો સમય ખંડમાં અચાન અસર્યું છે તેનું કારણ સમજાય છે; કારણ એ કે વેગવાળા પ્રવાહ અને ધોધવાળી અંદરના પ્રદેશમાં સહેલાઈથી જવામાં પ્ર-
તિબંધ થાય છે.

વળી જર્મનીના નકશા તરફ જોતાં તરત માલમ પડે છે કે ઘણી નદી-
ઓ વાયવ્ય દિશા તરફ વહે છે, માટે દેશનો ભાગ એ દિશા તરફ નીચા-
ણમાં હોવો જોઈએ. આથી એવું અનુમાન થઈ શકે, કે નદીઓ ભૂમધ્ય
સમુદ્ર તરફ વહત ને જેટલી ટાઢ પડત તેથી વિશેષ ટાઢ ત્યાં પડવી જોઈએ.

વળી શહેરોની રિયલિતો અભ્યાસ કરવાથી પણ કેટલીક રસુછ બા-
બતો સમજાય છે—

અસલના વખતમાં શહેર વસાવવાની જગા પસંદ કરવામાં શત્રુના
દુમલાથી તેનો બચાવ થઈ શકશે કે નહિ તે પર ધ્યાન આપવામાં આવતું.
આથી તેને માટે જાગી જગા કે દરીઆકિનારો કે નદીનો કાંઠો પસંદ કર-
વામાં આવતો. રટાઈંગ, દમ્બાર્ટન, કેડીઝ, માર્સેલ્સ, અને કૉનસ્ટેન્ટિનોપલ
એવીજ રીતે બંધાયેલાં છે. વળી ઘણેક સ્થળે ખનિજ દ્રવ્યને લીધે શહેરો
વસ્યાં છે અને લાં તે આખાદ થયાં છે; દાખલા તરીકે મિડલ્સબર્ગ જેમાં
લોહાની ખાણો છે, પિટ્સર્ગ જેમાં કાપલાની ખાણો છે, વગેરે. વળી અમે-
રિકાનાં ધાસનાં બીડો એશિયાનાં ધાસનાં બીડો સાથે સરખાવતાં એકના લોહો
ખેડુત અને બીજાના શીકારી શા માટે છે તે સમજાય છે.

આવી રીતે જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે અને નિરીક્ષા શક્તિ ઉચ્ચેરે : એ-
વા અનેક દાખલા આપી શકાય. દાખલાની ન્યૂનતા નથી, પણ ધણામાંથી
કયો પસંદ કરવો એ સુહેલું નથી.

સિંધની ભૂગોળ.

મોજે શાહખંદર જિલ્લો કરાંચીની મુજરાતી સફલતા હેઠમાસ્તર મિ. નર્મદાશંકર સદાશિવ ત્રિવેદી અમને લખી જણાવે છે કે હાલમાં સિંધના જિલ્લા અને તાલુકામાં કેટલોક ફેરફાર કરી તે નીચે મુજબ ગણ્યા છે:—

૧. ઉત્તર સરહદ જિલ્લો—૫ તાલુકા—જેઠપાપાદ, શહેદાદપુર, હુલ, કસ્મોર, કંચકોટ.

૨. સખર જિલ્લો—૭ તાલુકા—સખર, શિશારપુર, નૌશહરોઅબ્રો (સખર સબડિવિઝનમાં); રૌરી, મીરપુરમાયેલો, ઘોટકી, ઉખાવરો (રૌરી સ. ડિ.).

૩. લાહકાણા જિલ્લો—૧૦ તાલુકા—લાહકાણા, રતોદેશે, કંબલ, લખ-દરીઆ (લાહકાણા સ. ડિ.); તરશાખાદ, મેહર, કકર (મેહર સ. ડિ.); સેવણ, દાહુ, બેહી (સેવણ સ. ડિ.).

૪. કરાંચી જિલ્લો—૧૧ તાલુકા—કોહિરતાન, કોટ્લી, માત્રીન્દા (કોટ્લી સ. ડિ.); કરાંચી (કરાંચી સ. ડિ.); દદા, મીરપુર સાકરો, ધોગખારી (દદા સ. ડિ.); મીરપુર બકોરો, મુખવલ, બતી, શાહખંદર (શાહખંદર સ. ડિ.).

૫. હૈદરાબાદ જિલ્લો—૧૨ તાલુકા—હૈદરાબાદ (હૈદરાબાદ સ. ડિ.); ગુતી, બદીના, ટુંડોખાગેનો, ડેરાખાગેતનો (ટુંડો સ. ડિ.); હાલા, શહેદાદપુર, ટુંડો અલાયાર (હાલા સ. ડિ.); નૌશહરો ફિરોઝ, કંડીઆરો, મોરો, સકરંદ (નૌશહરો ફિરોઝ સ. ડિ.).

૬. થરપારકર જિલ્લો—૯ તાલુકા—મીરપુરખાસ, સંધક, ખીમ્રો, ઉમરકોટ, છાહરો, દીપલો, મીટી, નગરપારકર, અને સામારો (જેમ્સાબાદ).

૭. ખેરપુર સંસ્થાન—દેહી ગણ્ય છે.

પદાર્થપાઠ.

રંગ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૨૨ થી.)

૨૯૬ ધોરણ.

આ ધોરણમાં શિક્ષકે હોકરારને આખી, તપખીરિયો, અને કથ્યાષ એ ત્રણ રંગોનું ભાન કરાવવું. રંગોનું ભાન કરાવવાનો નમુનો પાછળ બાળવર્ગના પાઠમાં પૃષ્ઠ ૧૧૯મે આપ્યો છે તે જોવો. ત્યાર પછી આ રંગો મૂળ રંગ છે, કે મિશ્ર રંગ છે, કે કોઈ બીજું નામ તેમને આપી શકાય તે કદાવવાને નીચે મુજબ પ્રયોગો સાથે શિક્ષણ આપવું:—

• સાહિત્ય—મૂળ તથા મિશ્ર રંગના બૂકા, એક ડોલમાં પાણી, ત્રણ ચાર કાચના શાલા, અને જગત્તાથીના કડકા.

શિ.—મૂળ રંગો કોને કહે છે ?

વિ.—જે રંગો બીજા કોઈ રંગના મિશ્રણથી બનતા નથી તેમને.

શિ.—મિશ્ર રંગો કોને કહે છે ?

વિ.—જે રંગો મૂળ રંગમાંના બે એકઠા કરવાથી બને છે તેમને.

શિ.—મૂળ રંગનાં નામ દો.

વિ.—લાલ, પીળા, ને વાદળી.

શિ.—મિશ્ર રંગનાં નામ દો.

વિ.—લીલો, નારંગી, અને જંબુઓ.

શિ.—લીલો રંગ કયા બે રંગના મિશ્રણથી બને છે ?

વિ.—પીળા અને વાદળી એ બેના.

શિ.—નારંગી રંગ કયા બે રંગના મિશ્રણથી બને છે ?

વિ.—લાલ અને પીળા એ બેના.

શિ.—જમન, તમે આ મેજ પર નારંગી રંગનો બૂકો છે તેમાંથી એક ચમચાપુર લઈ આ પ્યાલામાં નાખો. જમન, તમે આ લીલા રંગના બૂકામાંથી આસરે દોઢ ચમચાપુર નાખો. હવે છોટાલાલ, તમે એ બે રંગો બરાબર પક્ષે એટલું પાણી પ્યાલામાં ના-

ખીને દાતણ વતી દેલાવો. (એક જગનાથીનો કડકો બોળો તે આખા વર્ગને જતાવી) જુઓ આ કયો રંગ થયો ?

વિ.—સાહેબ, એ તપખીરિયો રંગ બન્યો.

શિ.—ત્યારે આપણે તપખીરિયો રંગ કયા કયા રંગના મિશ્રણથી બનાવ્યો ?

વિ.—નારંગી અને લીલો એ બેના.

શિ.—આપણે આ રંગને મૂળ રંગ કહી શકીશું કે ?

વિ.—ના સાહેબ, તે મિશ્રણથી બન્યો માટે તેને મૂળ રંગ કહી શકાશે નહિ.

શિ.—ત્યારે આપણે તેને મિશ્ર રંગ કહી શકીશું કે ?

વિ.—સાહેબ, તે બે રંગના મિશ્રણથી બન્યો છે.

શિ.—પણ તે કયા બે રંગના મિશ્રણથી બન્યો ?

વિ.—લીલો અને નારંગી એ બે.

શિ.—લીલો અને નારંગી એ કેવા રંગ છે ?

વિ.—મિશ્ર રંગ.

શિ.—ત્યારે તપખીરિયો રંગ નારંગી અને લીલો એ બે મિશ્ર રંગના મિશ્રણથી બન્યો, તો મિશ્ર રંગની વ્યાખ્યા પ્રમાણે તપખીરિયા રંગને મિશ્ર રંગ કહી શકાય કે ?

વિ.—સાહેબ, બે મૂળ રંગ ઉપરથી જ રંગ બને તે 'મિશ્ર' રંગ કહેવાય; પણ આ રંગ તો બે મિશ્ર રંગના મિશ્રણથી બન્યો, તો તેને મિશ્ર રંગ કહી શકાશે નહિ.

શિ.—બરાબર. વળી જુઓ, આ તપખીરિયો રંગ લીલા અને નારંગી રંગના મિશ્રણથી બન્યો. પણ પીળો તથા વાદળો એ બે રંગના મિશ્રણથી લીલો રંગ બને છે અને લાલ તથા પીળો એ બેના મિશ્રણથી નારંગી રંગ બને છે, તો લીલો અને નારંગી એ બેના મિશ્રણમાં કયા કયા મૂળ રંગ આવ્યા ?

વિ.—સાહેબ, લાલ, પીળો, અને વાદળો એ ત્રણે મૂળ રંગ આવ્યા.

શિ.—પણ બે મૂળ રંગના મિશ્રણથી બને તેને આપણે મિશ્ર રંગ

કહીએ છીએ, અને આ તો ત્રણ રંગના મિશ્રણથી બન્યો, તો આપણે તેને મિશ્ર રંગ કહી શકીએ કે ?

વિ.—ના સાહેબ, તેને મિશ્ર રંગ કહી શકાશે નહિ.

શિ.—ત્યારે આપણે તેને મૂળ રંગ કહી શકતા નથી, તેમજ મિશ્ર રંગ કહી શકતા નથી, તો હવે શું નામ આપી શકીશું ?

વિ.—સાહેબ, તે મિશ્ર રંગોના મિશ્રણથી બને છે માટે તેને મિશ્રનો મિશ્ર એવું નામ આપી શકાય.

શિ.—હા, તેને આપણે મિશ્રનો મિશ્ર અથવા એક શબ્દમાં પુનઃ મિશ્ર નામ આપીએ; અથવા તો તે બે કરતાં વધારે રંગના મિશ્રણથી બને છે માટે તેને સંયુક્ત નામ આપીશું તો પણ ચાલશે.

ત્યાર પછીના પાઠોમાં શિક્ષકે ઉપરના નમુના મુજબ કથાઈ અને ખાખી રંગો પણ પુનાર્મિશ્ર કે સંયુક્ત રંગ છે તે બતાવવું. નારંગી અને લાલ બુઓ રંગ અતુકમે એક ચમચાપુર અને દોઢ ચમચાપુરથી સહેજ વધારે એ પ્રમાણમાં લેવડાવવાથી કથાઈ રંગ બનશે; અને લીલો તથા લાલબુઓ અતુકમે એક ચમચાપુર અને આસરે સવા ચમચાપુર લેવડાવવાથી ખાખી રંગ બનશે.

ટીપ—૧. શિક્ષકે પ્રયોગો ઊકરો પાસે કરાવવા. ૧લા તથા ૨જા ધોરણનાં ઊકરોને પ્રમાણની સમજ નહિ હોવાથી મિશ્રણમાં દરેક રંગ અડસંદે આટલા ચમચાપુર લેવો એમ બતાવ્યું છે, અને તેથી ખરેખરા રંગો નહિ બનતાં વખતે સહેજ આજ અથવા ઘેરા પણ બનશે. પરંતુ—આ ધોરણોમાં તે ખરેખરા રંગો છે એમ માની લેવું પડશે. હવે પછીનાં ધોરણોમાં મિશ્રણનું ખરું પ્રમાણ આપી શકાશે.

૨. મિશ્રણ કરતી વખતે દેશી રંગોના બૂકાં લેવા. જર્મન રંગ વધારે ઘેરા હોવાથી આપેલા પ્રમાણમાં ઘણો ફેર પડે છે એમ પ્રયોગો કરી જોવાથી સિદ્ધ થશે. માટે આ ધોરણના પાઠોમાં જે અડસંદેનું પ્રમાણ બતાવ્યું છે તેમાં અને આવતાં ધોરણોમાં જે ખરું પ્રમાણ આપવામાં આવશે તેમાં દેશી રંગોનું મિશ્રણ સંમિજવું.

૩. દેશી રંગોમાં લાલ રંગને માટે ઢિંગજોડ, પીળાને માટે રેવચીનો

માં મૂળ રંગોનું પ્રમાણ કંઈ વધારે ઓછું છે, એટલે આ પાંચ રંગો ખરા ત્રણ મિશ્ર રંગોને મળતા છે; જેમકે કેસરી નારંગીને મળતો, બદામી બણ નારંગીને મળતો, પોપરીઓ લીલા રંગને મળતો, કિરમજી નંજુઆ રંગને મળતો, અને પતંગીઓ નારંગી રંગને મળતો છે. પરંતુ આ રંગોની વધારે વસ્તુઓ નજરે પડી આવે છે અને તે ખરા મિશ્ર રંગોથી ખુબી રીતે જુદા લાગે છે માટે તેમને જુદાં નામ આપ્યાં છે. સુરમાઈ તથા બદામી રંગમાં ઘોળા રંગનું મિશ્રણ છે, પણ હવે પછીના પાઠમાં ઘોળા રંગ એ સંયુક્ત રંગ છે એમ જણાવવામાં આવશે તે ઉપરથી સમજાશે કે સુરમાઈ અને બદામી એ પણ સંયુક્ત રંગ છે.

આ ઉપરાંત મૂળ રંગ, મિશ્ર રંગ, અને સંયુક્ત રંગને મળતા બીજા કેટલાક રંગો છે, તે નીચે મુજબ:—

પીળાને મળતા રંગ.

ગંધકનો રંગ—એમાં ઘેરા પીળામાં આસમાનીની સુરખી હોય છે.

લીંબુનો રંગ—ગંધકમાં આસમાનીનો પાસ હોય તે કરતાં આમાં સહેજ વધારે હોય છે.

પરાળનો રંગ—શુદ્ધ આછો પીળો.

શણનો રંગ—ઝાંખો પીળો.

આસમાનીને મળતા રંગ.

સાફ કરેલી ગળીનો રંગ—સુંદર ઘેરા આસમાની.

સ્વચ્છ આકાશનો રંગ—આછો આસમાની.

લીલાને મળતા રંગ.

શીશીનો રંગ—ઘેરા લીલામાં પીળાની સહેજ સુરખી.

વટાણાનો રંગ—આછો લીલો.

નંજુઆને મળતા રંગ.

લવેન્ડરનો રંગ—નંજુઆ અને ઘોળાનું મિશ્રણ.

લાલને મળતા રંગ.

લાલચોળ—અગત્ય લાલ રંગમાં થોડો પીળો.

ખુદ્દો લાલ—થોડો કીરમજીમાં ઘોળો.

માંસનો રંગ—થોડો લાલચોળમાં ઘોળો.

શિક્ષકે છોકરાંને આ રંગોનું જાન કરાવવું, અને પ્રયોગો વડે તે રંગો મૂળ તથા મિશ્ર રંગમાંથી બની શકે તો કહી બતાવવા. વળી આજ પાઠમાં અમુક રંગ આછો અને ઘેરો ક્યારે કહેવાય અને કેમ અને તે સમજૂતિ આપવી. કોઈ વસ્તુ ઉપર અમુક રંગ જોઈએ તે કરતાં વધારે પ્રમાણમાં ચઢાવવાથી વધારે દીપ્તિ આવે છે ત્યારે તે જાતનો તે ઘેરો રંગ કહેવાય છે, અને આછા પ્રમાણમાં ચઢાવવાથી ઝાંખો લાગે ત્યારે આછો કહેવાય છે.

ત્યાર પછીના પાઠમાં શિક્ષકે ધોળો રંગ કયા કયા રંગના મિશ્રણથી બને છે તે પ્રયોગો વડે સમજાવવું. ૪૫ ભાગ લાલ, ૪૮ ભાગ પીળો, ૬૦ ભાગ વાદળી, ૫૦ ભાગ લીલો, ૪૭ ભાગ નારંગી, ૮૦ ભાગ જાંબુઓ, અને ૪૦ ભાગ ભાંગો (આછો) જાંબુઓ એ પ્રમાણમાં લેવાથી તેમનું મિશ્રણ કરવાથી ધોળો રંગ બનશે. વળી ધોળો રંગ આ સાત રંગના મિશ્રણથી બને છે તે એક બીજા પ્રયોગથી સમજાવી શકાશે. એક ચકરડી લઈ તે ઉપર આ સાત રંગની શંકુ આકારની કાગળની પટ્ટીઓ ચોટવી, અને પછી તે ચકરડીને ખૂબ જોરથી ગતિ આપવી, એટલે ઉપર ચોટેલા જુદા જુદા કામળો બધા એક ધોળા રંગના જણાશે, આ જગાએ યાદ રાખવું કે ઉપર જે પ્રમાણમાં સાત રંગો મિશ્ર કરવાનું બતાવ્યું છે તેજ પ્રમાણમાં પટ્ટીઓ નાની મોટી લેવી. વળી સૂર્યનો પ્રકાશ ખુદલી આંખે જોતાં આપણને ધોળો લાગે છે, પણ પાસા પાડેલાં બિલોરી કાચ આંખ આગળ રાખીને જોઈશું તો તેમાં ઉપર જણાવેલાં સાત જુદા જુદા રંગ જણાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ જે સાત રંગનાં કિરણોનાં મિશ્રણથી બનેલો છે તે કિરણોનું આ કાચમાં પૃથક્કરવન થાય છે તેથી તેઓ આપણને જુદાં જુદાં માલમ પડે છે. આ ઉપરથી પણ ધોળો રંગ સાત રંગનો બનેલો છે તેની છોકરાંને ખાતરી થશે, અને તેઓ ધોળા રંગને સંયુક્ત રંગ કહેશે. આ ઉપરથી છોકરાંને મેધધનુષ્યની રચના પણ સમજાવી શકાશે.

ધોરણ પસું.

કાળા રંગને કેવી જાતનો રંગ કહેવો તે અત્યાર સુધી સમજાવ્યું નથી માટે શિક્ષકે આ ધોરણમાં તે સમજાવવું. આ સમજાવવાને છોકરાંને ન્યુટનની રંગ સંબંધી કહપના પ્રથમ સમજાવવી પડશે. આનું પૂર્ણ વિવે-

અન સને ૧૮૯૫ નાં શાળાપત્રને પૃષ્ઠ ૪૫૬ અને ૩૮૮ મેં આપ્યું છે માટે શિક્ષકે તે વાંચી જવું. તેમાં દૂધમાં સાર નીચે મુજબ છે:—

‘ સૂર્યનો પ્રકાશ સાત જુદા જુદા રંગનાં કિરણોના મિશ્રણથી બનેલો છે. આ પ્રકાશ કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર પડ્યા પછી જે રંગનું કિરણ કે કિરણો પરાવર્તન પામે તે રંગનું કે રંગોનું આપણી આંખોમાં પ્રતિબિંબ કે ચિત્ર પડે છે, તે ઉપરથી તે પદાર્થ અમુક રંગનો લાગે છે. ખરું જોતાં કોઈ પણ પદાર્થમાં રંગ એવી વસ્તુ રહેલી નથી, પણ જુદા જુદા પદાર્થમાં સૂર્યનાં અમુક રંગનાં એક કે વધારે કિરણો પરાવર્તન પમાડવાનો અને બાકીનાં શોષી જવાનો ગુણ હોય છે તેથી તેઓ જુદા જુદા રંગના લાગે છે. આ ઉપરથી જે વસ્તુ પ્રકાશનાં બધાં કિરણો શોષી લે’ તે વસ્તુ આપણને કોઈ પણ રંગ વગરની લાગવી જોઈએ. આવી રંગના અભાવવાળી વસ્તુને આપણે કાળા રંગની વસ્તુ કહીએ છીએ. આ પ્રમાણે કાળો જે કોઈ જાતનો રંગ નથી, પણ બધા રંગોનું અભાવરૂપ છે. આપણને અંધારી રાત્રે અથવા અંધારી જગામાં બધી વસ્તુઓ કાળી દેખાય છે તેનું કારણ સૂર્યના પ્રકાશની એટલે સાત રંગનાં કિરણોની ગેરહાજરી છે.’

આ હકીકત શિક્ષકે છોકરાંને બરાબર સમજાવવી, એટલે તે ઉપરથી કાળો રંગ કોને કહે છે તે છોકરાં બરાબર સમજશે. આ સ્થળે કોઈ પ્રશ્ન હોવાશે કે ‘ આપણે જે જુદા જુદા રંગના ભૂકા લીધા તે શું રંગરૂપ પદાર્થો નથી? ’ તેના જવાબમાં તેને કહેવું કે ‘ તે રંગરૂપ પદાર્થો નથી, પણ હર કોઈ બીજા પદાર્થની માફક અમુક રંગના ભૂકામાં સૂર્યનું તે રંગનું કિરણ માત્ર પરાવર્તન પામે છે અને બાકીનાં બધાં શોષાઈ જાય છે, તેથી તે ભૂકા તેવા રંગનો લાગે છે; અને જે જે બીજા પદાર્થને તે ભૂકા લગાડવામાં આવે છે તેમાં તે રંગનું કિરણ પરાવર્તન પમાડવાનો ગુણ આવે છે, એટલેથી તે પદાર્થ પણ તેવા રંગનો લાગે છે.’

ક્ષકે કરી. બતાવવા, અને છોકરાંની ખાતરી કરી આપવી કે આ પદાર્થોમાંથી દેશી રંગો બને છે. છોકરાં આ પદાર્થોમાંના ધણાખરાને ઝાળખતા હશે અને તે વનસ્પતિની નીપજ છે એમ પણ જાણતા હશે, તે ઉપરથી તેઓ હવે કહી શકશે કે આપણા દેશી રંગો વનસ્પતિમાંથી બને છે. હવે તેમને જર્મન રંગ બતાવવા, અને કહેવું કે આ રંગો ખનિજ પદાર્થોમાંથી બને છે. કાલ તાર જેને આપણે ડામર કહીએ છીએ અને જે કાલસામાંથી એટલે ખનિજમાંથી બને છે તેમાંથી કેટલાક જર્મન રંગ બનાવવામાં આવે છે. જુદા જુદા જર્મન રંગો કયા કયા ખનિજમાંથી બને છે તે ઉપલાં ધોરણોમાં વિદ્યાના પાઠોમાં છોકરાં શીખશે. આ ધોરણમાં તો મુકાબલાને માટે તે ખનિજ-માંથી બનાવવામાં આવે છે એટલું જ કહેવું બસ છે. સાર પછી દેશી રંગો અને જર્મન રંગો વચ્ચે દેખીતો તફાવત શો લાગે છે તે તે રંગો છોકરાંની આગળ મૂકીને શિક્ષકે પૂછવું. છોકરાં કહી શકશે કે ‘દેશી રંગો કરતાં જર્મન રંગો અગ્રકાટ વધારે મારે છે.’ વળી એક જર્મન રંગથી થોડા દિવસ પર રંગેલું લૂગડું લાવીને અને એક દેશી રંગથી ઘણા વખત પર રંગેલો લૂગડો કડકો લાવીને છોકરાં પાસે તે બે વચ્ચે મુકાબલો કરાવવો. છોકરાં કહી શકશે કે ‘દેશી રંગ ઘણા દિવસનો છે પણ સહેજ ઝાંખો થયો છે, અને જર્મન રંગ થોડા દિવસનો છે પણ છેક ભીડી ગયો છે.’ આ ઉપરથી છોકરાં કહી શકશે કે ‘દેશી રંગ જર્મન રંગ કરતાં ઘણો વધારે ટકાઉ છે.’ વળી શિક્ષકે છોકરાંને કહેવું કે દેશી રંગથી લૂગડું ખવાઈ જતું નથી, પણ જર્મન રંગથી ખવાઈ જાય છે. આવી રીતે મુકાબલો કરાવવાથી છોકરાં સમજી શકશે કે જર્મન રંગ જોકે તુરત દેખીતો સારો લાગે છે, પણ પરિણામે તે દેશી-રંગ જેટલો ટકતો નથી, તેમજ તેથી લૂગડું વહેલું શાટે છે. હાલમાં દેશી રંગ કરતાં જર્મન રંગ લોકો વધારે કેમ વાપરે છે તેનું કારણ હવે શિક્ષકે સમજાવવું. શિક્ષકે કહેવું કે ‘જર્મન રંગો ખનિજમાંથી બનાવતાં થોડી મહેનતે અને ખર્ચે પુષ્કળ જથ્થાબંધ મળે છે, અને દેશી રંગો બનાવતાં વધારે ખર્ચ ચાપ છે તેમજ વધારે મહેનત પડે છે, તેથી દેશી રંગો કરતાં જર્મન રંગ બહુ સોંધા પડે છે; વળી જર્મન રંગ દેખીતા વધારે ભપકાદાર લાગે છે; તેથી ઘણા અગાન લોકો તથા ગરીબ લોકો તે પસંદ કરે છે. જે લોકો સમજે છે અને પૈસા ખર્ચવાને શક્તિમાન હોય છે તે તો દેશી રંગો જ વાપરે છે.’

ટીપ—૧. જર્મન રંગો-મૂળ, મિત્ર, અને સંયુક્ત-બધી જાતના બ. જર્મમાંથી તૈયાર મળે છે, એટલે અત્રેના રંગરંગને તેમનું મિત્રણ કરવાની જરૂર પડતી નથી. આપણા દેશી રંગોનું પ્રમાણ જર્મન રંગોને લાગુ પડતું નથી. માટે જર્મન મૂળ રંગમાંથી મિત્ર કે સંયુક્ત રંગ બનાવવા હોય તો આપણે યાછળ જણાવી ગયા તે પ્રમાણ લેવાથી બનશે નહિ, પણ બીજું કોઈ પ્રમાણ લેવું પડશે. શિક્ષક ઉપરના દેશી રંગોના પ્રમાણ ઉપરથી આ પ્રમાણ જોણી કાઢવાને પ્રયત્ન કરશે તો તેમને બહુ મુશ્કેલી પડશે નહિ.

૨. જુદા જુદા જર્મન રંગો શહેરોનાં બજારમાં મળી આવશે, માટે શિક્ષકોએ લાવી રાખવા.

માધવલાલ મેમોરિયલ ફંડ.

ગુજરાત મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના મહંમ પ્રિન્સિપાલ શે. સા. માધવ-
લાલ હરિલાલ દેસાઈની યાદગીરી કાયમ રાખવાને શું કરવું તેનો વિચાર
કરવા મહંમ રાવસાહેબ પ્રત્યે પ્રીતિ અને લાગણી ધરાવતા ગૃહસ્થોની
એક સભા તા. ૧૦મી ઑગસ્ટ સને ૧૯૦૩ને સોમવારને રોજ, અત્રેની
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના પ્રેમાભાઈ હાલમાં મળી હતી. પ્રમુખપદ
ઉત્તર ભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મહેરબાન એફ. ખી. પી. લોરી
સાહેબને આપવામાં આવ્યું હતું. મે. લોરી સાહેબે સભાનું ધ્યાન દૃઢ કરતાં
મહંમ રાવસાહેબે કેળવણીના ક.ગમાં બન્નવેલી સારી સેવાનું ત્રિવેચન
કયું હતું, અને પછી મુંબઈ ઇલાકાના જુદા જુદા ભાગોમાંથી મહંમ
રાવસાહેબ પ્રત્યે લાગણી ધરાવતા ગૃહસ્થો-મુખ્યત્વે કરીને મુંબઈ ઇલાકાના
કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબ મે. જનકલસ સાહેબ, ડેપુટી ટેલર,
આંનરબલ મિ. ચિમનલાલ હરિલાલ સેતલવાડ, વગેરે-તરફથી આવેલા
કાગળ તથા તાર વાંચી સંભળાવ્યા હતા. આ કાગળ અને તારમાં સદરહુ
ગૃહસ્થોએ સભામાં નહિ આવી શક્યા માટે દિલગીરી બતાવી હતી, અને
સભાનો હેતુ સારી રીતે પાર પડે એવી પ્રજ્ઞા દર્શાવી હતી. ત્યાર બાદ
નીચેના ઠરાવ પસાર થયા હતા:—

દીવાન બહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈએ નીચેની દરખાસ્ત

મૂકી હતી, અને તેને મિ. ટી. ટી. મન્નજીવાર બારિસ્ટર ટેકો આપ્યો હતો, અને ડૉક્ટર જોસફ બેન્ગમિન તથા મહેતાજી ચતુરજીભાઈ બોગીલાલે અનુ-મોદન આપ્યું હતું—

“ મહુમ રાવસાહેબ માધવલાલ હરિલાલ દેસાઈ જેમણે પોતાની વિદ્વતા, ઉદ્યોગ, અને ખીન અનેક ગુણોથી મુંબઈ ધલાદાની સામાન્ય કે-ળવણીની, અને મુખ્યત્વે કરીને પ્રાથમિક કેળવણીની વૃદ્ધિ કરી છે તેમના અકાળ મૃત્યુને માટે આ સભા દિલગીરી અને ખોટું દર્શાવે છે, અને તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવાને હંઈ યોગ્ય ઉપરાણું કરવાનું ઉચિત ધારે છે. ”

સાર પંખી મિ. એલજી દોરાબજી તલાટીએ નીચેની દરખાસ્ત રજૂ કરી હતી, અને તેને રાવ બહાદુર મોતીલાલ લાલભાઈએ ટેકો આપ્યો હતો તથા મહેતાજી ઉત્તમરામ કિરપારાએ અનુમોદન આપ્યું હતું—

“ મહુમ રાવસાહેબની યાદગીરી યોગ્ય રીતે કાયમ રાખવાને ઉપ-રાણું ભરાવવા અને એકઠું કરવા માટે નીચેના સહયૃહસ્થોની એક કમિટી નીમવી, અને તેમને પોતાની સંખ્યામાં વધારો કરવાની સત્તા આપવી. આ કમિટીના મેમ્બર્સ તરીકે રાવસાહેબ ગણપતરામ ગૌરીશંકર શાસ્ત્રી તથા મિ. જીવજીલાલ વજરાય દેશાઈને નીમવા, જોહન્ટ સેક્રેટરી તરીકે મિ. ચતુરભાઈ વલવજી પટેલ અને મિ. જ્યેષ્ઠ કુબેરદાસ દલાલને ની-મવા, અને હિસાબ રાખવાનું કામ મિ. મારુકલાલ આશારામ શાહ તથા હરિવલ્લભ મોરલીધર ભગતને સોંપવું. ”

• • • કમિટીના મેમ્બર્સ.

શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ
શેઠ ચીમનભાઈ નગીનદાસ
દીવાન બહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ
રા. બા. લાલશંકર ઉમિયાશંકર
રા. રા. ચંદુલાલ મયુરાંદાસ
મિસીસ એફ. એલ. મેકારી
મિ. એલજી દોરાબજી તલાટી
રા. સા. ગણપતરામ ગૌરીશંકર શાસ્ત્રી
ડૉક્ટર સોલોમન અશ્વહામ એરલકર
રા. રા. કમળાશંકર આણંદકર ત્રિવેદી
રા. રા. ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલ
રા. રા. જીવજીલાલ વજરાય દેશાઈ

અમદાવાદ.

સરદાર બહાદુર એચરદાસ વિદ્યારીદાસ	}	નડિયાદ.
પ્રાણજીવજીદાસ પરબુદાર્સ દલાલ		
રા. રા. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી		
મિ. દોરાબજી હીરજી વાઝા		
ડૉક્ટર રામસિંગ દેવીસિંગ		
ખાનખાહાદુર ધનજીરા એદલજી... ..	}	નાંદોદ.
રાવખહાદુર માધવરામ હરીરામ વ્યાસ... ..		ખંભાત.
” દોલતરામ કીરપારામ		ગોધરા.
” હરિલાલ મનસુખ		
મિ. કરીમઅલી રહીમ નાનજીઆણી		
રા. રા. જીવજીલાલ પ્રાણજીવનદાસ લાખીઆ... ..	}	ખેડા.
રા. રા. જગનલાલ કાકોરદાસ મોદી... ..		વડોદરા.
રા. રા. છપ્પીસારામ દોલતરામ દિક્ષિત		ભરૂચ.
રા. રા. ગણુપતરામ હિમ્મતરામ દેસાઈ		
રા. રા. વલ્લભલાલ નાગરજી		
રા. રા. કૃષ્ણમુખરામ આત્મારામ	}	મુરત.
રા. રા. શુભામલાઈ ગોપાળજી નાયક		
રા. રા. સુનીલાલ માણેકલાલ ગાંધી		
રા. રા. મોરારજી વલ્લભલાઈ		
રા. રા. દુર્લભજી રણજોડજી		
ઓનરબલ મિ. ચીમનલાલ હરિલાલ ચેતલવાડ	}	મુંબઈ.
રા. રા. જમિયતદાય નાનાલાલ		
પ્રેમિસર ટી. કે. મજનર		
મિસ મેરી સોરાબજી... ..	}	પૂના
રા. બા. ગોપાળજી મુરલાલ		કાઠિયાવાડ.
રા. રા. ધીરજીરામ વિશ્વનાથ વ્યાસ		
રા. રા. રણજોડલાલ લક્ષુભાઈ ખંભાતા		
રા. રા. પ્રાણજીવજીદાસ એન. ડૉક્ટર		
રા. રા. અંકુભાઈ ઉદજી		
રા. બા. દેવાભાઈ જગજીવનદાસ		
રા. બા. ગોપાળદાસ વિદ્યારીદાસ		
રા. ન. કાશીરામ પ્રાગજી ઉપાધ્યાય		
રા. રા. પ્રેમચંદ કરમચંદ		

આ સંબંધમાં મહેતાજી ઉત્તમરામ કિરપચંકરે દરખાસ્ત કરી હતી અને મિ. વ્રજરાય સાકરલાલ દેશાધ્યએ ટેકો આપ્યો હતો કે રાવચંદાદુર મોતીલાલ લાલભાઈનું નામ કમિટીમાં વધારવું. તે ઉપરથી તે વધારવામાં આવ્યું હતું.

ત્યાર બાદ કવિ ગણપતરામ રાજરામે પ્રસંગને અનુકુળ એક કવિતા ગાઈ સંબળાવી હતી.

ત્યાર પછી મિ. રમણભાઈ મહિપતરામ નીલકંઠે સભાનું કામ સારી રીતે ચલાવ્યા બદલ સભા તરફથી પ્રમુખનો આભાર માન્યો હતો. તેના જવાબમાં પ્રમુખ સાહેબે સભાનો ઉપકાર માન્યા બાદ જણાવ્યું હતું કે મહુમ રાવસાહેબનું કુટુંબ આ ઉધરાણામાં જે નાણાં બરાબ તેમાં સારી રકમ વધારી આપવાને ખુશી છે. પછી સભા વિસર્જન થઈ હતી.

F. B. Pendarves Lory,

પ્રેસિડન્ટ.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

હવેકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં ઉમેદવારોને દાખલ કરવા સંબંધી નિયમો.

•• (સરકારી ઠરાવ નં. ૧૭૬૫, તા. ૭-૭-૧૯૦૪.)

હવેકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં ઉમેદવારોને દાખલ કરવા સંબંધી કાલેમાં ચાલતા સુધળા નિયમો રદ કરી નીચે લખેલા નિયમો રાખવામાં આવ્યાં છે, અને ખીજી ખબર આપતા સુધી તેમને અમલમાં ચૂકવાનું સરકારે ઠરાવ્યું છે:-

૧. સરકારી નોકરીનાં વસુલાત અને ન્યાયખાતાં મહિલી અથવા તે ખાતાંના તાબાનાં ખાતાં મહિલી, તેમજ જે કોઈ ખીજાં ખાતાંને નેક નામદાર ગવર્નર ઇન્ કાઉન્સિલ વખતે વખત સરકારી ગએટમાં જાહેર કરી આ નિયમો લાગુ પાડે તે ખાતાં મહિલી કારકુનની સુધળી નિમણૂકોને આ નિયમો લાગુ પડે છે. જે માણસો નોકરીમાં દાખલ થઈ ચૂકેલા છે તેમને, જોઈએ તે, જેઓ કોઈ દરખેશી ખાસ પરીક્ષામાં પાસ થયા હોય તેમને,

ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન દર વર્ષે સરકારી ગએટમાં પ્રગટ કરશે. તે નામ દોહડાના ક્રમ પ્રમાણે ભાગ અથવા જિલ્લાવાર ગોઠવવામાં આવશે, અને મેળવેલા દોહડાની કુલ સંખ્યા દરેક નામની સામે દર્શાવવામાં આવશે.

- (૭) જે ઉમેદવારે પરીક્ષામાં એક વાર પાસ થઈ સર્ટિફિકેટ મેળવ્યું હશે તેને કોઈ પણ કારણ સર પરીક્ષામાં ફરી બેસવા દેવામાં આવશે નહિ; પરંતુ સર્ટિફિકેટવાળાએને પાસ થયાની તારીખ પછી પરીક્ષાના ઐત્તિહાસિક નિયમમાં પરીક્ષા આપવાની પરવાનગી ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની મંજૂરીથી આપવામાં આવશે.
- (૮) પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં દરેક ઉમેદવારે પરીક્ષા માટે શીતા રૂ. ૨) આપવા. અસહ્ય સર્ટિફિકેટ બોલાયું છે અથવા નાથ પામ્યું છે એવી એન્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટરની ખાતરી થશે તો ખમણી શી લઈ સર્ટિફિકેટની નકલ તે આપશે.
- (૯) કેળવણીખાતાના જુદા જુદા ભાગોમાં પરીક્ષા એકસરખી રીતે લેવાય તેટલા માટે ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન વખતેવખત આ નિયમોને અનુસરીને સ્વિચતવાર ધારા પ્રગટ કરશે.

૫. રજા નિયમમાં જણાવેલી પરીક્ષાનાં સર્ટિફિકેટ જેમણે મેળવ્યાં હશે તેમને ઉમ્મરનું ૧૮મું વર્ષ પૂરું થતા સુધી સરકારી નોકરીમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૬. આ નિયમોની રૂઢએ સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાની પોતાની લાયકાતને લીધે સરકારી નોકરીમાં દાખલ થયેલા દરેક માણસને જે ખાતામાં તે દાખલ થયો હશે તે ખાતાને લગતી દર કોઈ વિશેષ પરીક્ષા પાસ કરવી પડશે.

૭. જે એડિસોને આ નિયમો લાગુ પડે છે તે એડિસોમાં ખાલી પડેલી સંખ્યાઓ જાણાઓ અને ત્યાંસુધી ઠરાવેલી લાયકાત જે ઉમેદવારોએ મેળવી હશે તેમને, આપવામાં આવશે.

દેશી ભાષામાં થવાની પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાનું પરિશિષ્ટ.

(મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી ભાષાની મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે.)

- (૧) અંગ્રેજી પૂરું; દેશીનામું; ભૂમિતિ રેકન્ડ ૧૬૦.
 - (૨) સાથી ચટ્ટા મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી વાચનપુસ્તકમાંના ગદ્ય ભાગોનું વાચન અને સમજૂતિ. દ્વિતીની ૩૦૦ લીનીનો મુખપાઠ સમજૂતિ સાથે. વ્યાકરણ પૂરું. મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી ભાષામાં સાદુ અક્ષરે લખેલા હર કોઈ સરકારી કાગળો ઝડપથી વાંચવા.
 - (૩) પરીક્ષક કહે તે વિષય સંબંધી વ્યવહારી અક્ષરે મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી ભાષામાં રિપોર્ટ લખવો. એ રિપોર્ટમાં અક્ષર સારા લખવા, શબ્દો છૂટા પાડવા, અને વિરામચિહ્નો મૂકવા.
 - (૪) રાજ્યપદ્ધતિના ચોક્કસ માન સહિત હિન્દો ઇતિહાસ પૂરો.
 - (૫) હિન્દના વિશેષ માન સહિત જગત્પરી સામાન્ય ભૂગોળ; ભૂતળ વિધાનાં મૂળતત્ત્વો.
- કાંઈપણ માપકરણ ઔચિત્ક વિષય તરીકે લઈ શકાશે.

ટીપ—૧. ૨જ વિષયને બદલે હેઠળ લખેલો વિષય લઈ શકાશે:—

- (૨) સાથી ચટ્ટા વાચનપુસ્તકમાંના ગદ્ય ભાગોનું અને અપ્પલાક-ઈ-કાશીનું વાચન અને સમજૂતિ, ઉરડુ વ્યાકરણ પૂરું. સારા અક્ષરે (દેશીભાષામાં અથવા ઉરડુમાં) લખેલા હર કોઈ સરકારી કાગળો ઝડપથી વાંચવા.

૨. જે કચેરીમાં ઉરડુને દેશી ભાષા ગણેલી હોય તે કચેરીમાં નોકરી લેવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવાર મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધીને બદલે ઉરડુમાં પરીક્ષા આપી શકશે. વાચનપુસ્તક અપ્પલાક-ઈ-કાશી લેવામાં આવશે.

૨. પરીક્ષાના દરેક વિષયમાં સારા અક્ષર અને સ્વચ્છતા માટે ખાસ દોષડા રાખવામાં આવશે. ૯

નેક નામદાર ગવર્નર ઇન્ કોન્ફિડન્સ સાહેબ
બહાદુરના હુકમથી

(Signed) A. M. T. Jackson,

આ. સેક્રેટરી, નિમ્નત સરકાર.

સરકારી ઠરાવ.

(કેળવણીખાતું, નં. ૧૫૧૮ તા. ૨૮-૭-૧૯૦૨.)

સરકારી ઠરાવ નં. ૧૩૬૫, તા. ૭-૭-૧૯૦૩ ના સંબંધમાં નેક નામદાર ગવર્નર ઇન્ કોન્ફિડન્સ એમ દર્શાવે છે, કે તેમાં જણાવેલા હકમાં દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં ઉમેદવારોને ઘણા કરવા સંબંધી સુધારેલા નિયમો સને ૧૯૦૪થી અમલમાં મૂકવા.

નેક નામદાર ગવર્નર ઇન્ કોન્ફિડન્સ સાહેબ
બહાદુરના હુકમથી

(Signed) A. M. T. Jackson,

આફિસ સેક્રેટરી, નિમ્નત સરકાર.

જાહેરખબર.

(જી. નં. ૧૯૧૯, તા. ૧૮-૭-૧૯૦૩.)

મહેરબાન ડિરેક્ટર ઑફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબના ઇ. નં. ૩૦૦૨, તા. ૮-૭-૦૩ થી મિ. રણછોડાસ એન. અવરાળની 'ઇસપકુત કલિપ્ત વાતો' એ નામની ચોપડી લાફજિરી અને ઇનામ માટે મેનૂર કરવામાં આવી છે. સિદ્ધાંત એ બાળવર્ગમાં વાર્તાઓ કહેવામાં આ ચોપડીની મદદ લેવી.

અમદાવાદ,

} F. B. Pendurves Lory,
આફિસ એગ્રીકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉ. ભા.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

(સને ૧૯૦૩ની સાલમાં વહેંચાયેલાં ઇનામો.)

અમદાવાદ વિભાગ. ખેરોલ. શેઠ મહતલાલ કસ્તુરચંદ ૩. ૧૦)
 ઝોરામુર, મહેરખાન તાલુકદાર અસકરઅલી સાહેબ ૩. ૫), મુખી બુની-
 અલઅલી ૩. ૩) વસાદ, કૂલચંદ મૂળજી ૩. ૨૫) વટવા, ઇનામદાર
 અખતમીઆ રાબુમીઆ સાહેબ ૩. ૧૦), શેઠ બાપાલાલ શંભુલાલ ૩. ૩)
 કણભા, પટેલ ઇશ્વરભાઈ ગોકળભાઈ ૩. ૩૦) કોચરખ, શેઠ મણીલાલ
 રણછોડદાસ ૩. ૨૫) ગીરમથા, પીરાણાના પીરસાહેબ ઇમામશાખાવા ૩.
 ૫), બાકરમીઆ સાહેબ ૩. ૩) ઝોગણજ, શેઠ સોમચંદ અમથા લાડ
 ૩. ૨૫), શેઠ ચીનુભાઈ માધવલાલ ૩. ૨૫), રા. છોટાલાલ તુનીલાલ ૩. ૩),
 રા. હમીલાલ અંબશંકર ૩. ૩) ખોરજ, ભોટભાઈ ઘેનાભાઈ ૩. ૧૫)
 બાવળા, રેલવે ઇન્સ્પેક્ટર મે. મીલેનરી સાહેબ ૩. ૫), કંટ્રાક્ટર દેવરાજ
 ૩. ૪), કંટ્રાક્ટર ભગવાન નયુ ૩. ૩) જખારજ, તલાટી પદમશી રાયચંદ
 ૩. ૧૫) નાનીખોડ અને ઉતેલીઆ, ઉતેલીઆના દરખાસ્ત સાહેબ ૩.
 ૪૦) લોલીઆ, કાકર સાહેબ મુરસંગજી દાજરાજ તથા દરખાસ્તી રત્ના-
 ભાઈ સંગલસિંગજી તથા ગણુભા વિરસિંગ ૩. ૩૦) કોઠ, કોઠ દરખાસ્ત સા-
 હેબ ૩. ૧૫) ગાંગડ, મે. ડે. મેનેજર સાહેબ ૩. ૧૦) ગોધાવી, શેઠ
 વિચંદ દીપચંદ ૩. ૪૦) ખેરવા, પાટડી દરખાસ્ત સાહેબ ૩. ૧૦), મે.
 આ. કલે, ઝોટસન સાહેબ ૩. ૪), મલેક અગરાજ અદમદીઅન ૩. ૩),
 મુખી બોધજી કલ્યાણ ૩. ૩), શા. કેવળદાસ જીવણભાઈ ૩. ૩), શા. હ-
 રજીવન વર્ધમાન ૩. ૩), પટેલ જુડાભાઈ ગોવન ૩. ૩), હાકર શીવાભાઈ
 ઝવેરભાઈ ૩. ૩) ભોજવા, પાટડી દરખાસ્ત સાહેબ ૩. ૪) ગોરૈયા,
 પાટડી દરખાસ્ત સાહેબ ૩. ૩) ઊખલોક, પાટડી દરખાસ્ત સાહેબ ૩. ૩)
 ખરવાળા, લીમડી દરખાસ્ત સાહેબ ૩. ૨૦), હાકર ધનજી માધવ ૩. ૫)
 પોસારપુર, તલાટી ભોગીલાલ લલુભાઈ ૩. ૪) ખગડ, શેઠ દેવચંદ અ-
 મચંદ ૩. ૨૫) સાલંગપુર, રા. મગનલાલ રૂપરામ ૩. ૧૫) ઝોરામુર,
 ગોડ દરખાસ્ત સાહેબ ૩. ૧૫) ખસ, શા. વીરચંદ કેશવજી ૩. ૪) વાલુકડ,
 મે. લાડી દરખાસ્ત સાહેબ ૩. ૧૦), શેઠ રતનજી વીરજી ૩. ૫) ગામતીપુર.

શા. શકરાભાઈ પ્રાણુભાઈ રૂ. ૬૦), પટેલ હરીભાઈ બાપુજી રૂ. ૨૦) નરોડા.
 ઇશ્વરભાઈ મહાદેવ રૂ. ૫), રણછોડ જોશભાઈ રૂ. ૨૦), પાનાચંદ કેવળદાસ
 રૂ. ૬-૮-૦, મનસુખરામ ખુશાલ રૂ. ૫), રેવાશંકર ઉમેદરામ રૂ. ૫) આ.
 ડાલજ, અમીન નાથાભાઈ હાથીભાઈ રૂ. ૩૩) ખેરવા, અમદાવાદના
 શેઠ. છોટાલાલ લલુભાઈ રૂ. ૧૨), વહીવટદાર ગીરધરલાલ લાલભાઈએ છોક-
 રાઓને જમાડ્યા, દરખાસ્તી સુરજમલજી સાહેબ રૂ. ૫-૧૨-૯, મે. આસિ.
 કલેક્ટર સાહેબ રૂ. ૩), મનેક અગ્રાજી આદમમીયાં રૂ. ૩), મુખી બોધ-
 જી કલ્યાણુ રૂ. ૩), શા. કેવળ જીવણદાસ રૂ. ૩), શા. ઠાકરશી ઝવેર રૂ.
 ૩), શા. જુહાભાઈ ગોવીંદજી રૂ. ૩) રાણપુર. તાલુકદાર અંબુભા મોતી
 મીયાં રૂ. ૫), તાલુકદાર બાપુભાઈ જુલાખીભાઈ રૂ. ૫)

રેવાકાંઠા-પંચમહાલ-ખાકેર. મહારાણા શ્રી વખતસિંહજી સાહેબ
 રૂ. ૧-૨-૦, બાઈ જેઠી, મહેતા લક્ષ્મીદાસ હરજીવનદાસ, મહેતા શીવલાલ
 રણછોડ એ ગૃહસ્થોએ છોકરાઓને જમાડ્યા, સદગૃહસ્થો અને સદ્ગૃહ કમિટીના
 મેમ્બરો રૂ. ૫-૧૨-૦ લદામ. લેકડા પાટીદાર સમાજના આગેવાન ગૃહ-
 સ્થો રૂ. ૪) કંપાંટ. મે. દરખાસ્ત સાહેબ તથા ગામલોકો રૂ. ૧૩-૮-૦
 ગરાહ. મે. મહાનકરી સાહેબ રૂ. ૨-૮-૦, ગામલોકો રૂ. ૪-૧૦-૦
 વરધરી. મે. દરખાસ્ત સાહેબ શ્રી વખતસિંહજી રૂ. ૧૦-૨-૦, ગામલોકો
 રૂ. ૮-૪-૦ ઉમરવા. મે. ચાણુદાર સાહેબ વલવલાઈ રૂ. ૩), વાંકાનેર-
 વાળા બા સાહેબ રૂ. ૩) પ્રતાપનગર. શ્રી રતનુંવર બા. સાહેબ રૂ. ૩)
 ઝીલોદ ઉર્દુ શાળા. ધાંચી લોકોના પંચ તરફથી રૂ. ૭), ધાંચી મહમદ ગા-
 ઝીવલ્લી રૂ. ૩), ધાંચી રમુલ મમજી રૂ. ૩) નાંદોદ મુખ્ય સ્કૂલ,
 નાંદોદ કન્યા, એજન્ટ ઉર્દુશાળા, એજન્ટ બ્રાન્ચશાળા, લાલોલ
 મુખ્ય સ્કૂલ, એજન્ટ કન્યાશાળા, ઝધડીયા મુખ્ય સ્કૂલ, ઝધડી-
 યા કન્યાશાળા, વાલીયા સ્કૂલ, અને ગરડેશ્વર સ્કૂલ, એ બધી સદ્-
 લોભા મળી મે. દરખાસ્ત સાહેબ રૂ. ૪૦-૮-૦ રીસોદરા. પટેલ જોરા-
 ભાઈ મસોતભાઈ તથા પટેલ ઇશ્વરભાઈ કાળીદાસ રૂ. ૯) પાણેથા. ગા-
 મ લોક રૂ. ૩), રીસોદરા તથા લદામના પાટીદાર પંચો મળી રૂ. ૩) પા-
 નેથા કન્યાશાળા, પાટીદાર પંચ તથા ગામલોકો રૂ. ૩).

કિન્ડર ગાર્ટન શ્રેયમાળા સંબંધી સરકારી હુકમ.

સરકારી યુજ્જરાતી પ્રાથમિક શાળાઓનાં નવાં ધોરણ પ્રમાણે કિન્ડર ગાર્ટન શિક્ષણ આપવા માટે; મે. ડિરેક્ટર આદિ પાઠશીક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબની મંજુરી અને બક્ષામણી, નામદાર મનમોહન સરકારે “કિન્ડર ગાર્ટન બા. ૧-૨-૩” તથા ‘બાળ ખેત્ર (સચિત્ર)’ પુસ્તકો ‘ટેકસ્ટ બુક’ (શાળાપરોગી પુસ્તકો તરીકે દરેક શાળાઓમાં વાપરવા માટે મંજુરી આપીછે.) એ ઉપરાંત ‘કિન્ડર ગાર્ટન-બાળશ્રવાણી નં. ૧ થી ૨૦’ સુધીમાં કેટલાંક પુસ્તકો ‘શાળા શિક્ષકો’ માટે મંજુર કરવામાં આવ્યાં છે. મનકુર પુસ્તકો પચીસ રૂપિયાનાં ખરીદનારને વીસ ટકા કમિશન આપવામાં આવેછે.

કિન્ડર ગાર્ટન શ્રેયમાળાને અનુસરતો સધળો વિલાયતી સામાન ખાસ જર્મની અને અમેરિકાથી આવેશે. તેમાં વીશે બક્ષિસોનો જરૂરિયાત સામાન કીદામત બાવે મળશે—

૧૫૫ ૧૫૫૫ સુધી મુખ્ય
અન્ય આરી ૧૯૦૩.

} ગોપાળજી કલ્યાણજી દેવવાડાકર.
કિન્ડર ગાર્ટન રીતો શિક્ષક તથા શ્રેયકર્તા

સરકારે ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજુર કરેલી સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, ૧૫-મી આદિત, ૩૫ આના. નવા ત્રીજા ધોરણ માટે ઓપરેશન શિક્ષણ માળા અંક ૧ લો, ૧૫ આનો. ધો. ૪ માટે અંક બીજો મળુ આના. ધો. ૫-૧-૭ માટે નવું યુજ્જરાતી બાળ ઓપરેશન ૬૬, આદિત, ૪ આના. પોસ્ટેજ ને વી. પી. અર્થ લેનારને ચિર. કમિશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંમથી અતુકમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. એમચંદ કરમચંદ શાહ, ડે. એ. ઇન્સપેક્ટર. મુ. ગોંડળ.

અંકગણિતની સમજુતી કિમ્મત રૂ. ૧૦ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે દશ રૂ. પંદર; વીશે, વીસ; અને પચીશે, પચીસ ટકા કમિશન. વેચુપેએમજી અર્થ લેનારને ચિર. ખુશાલદાસ ગોકળદાસ. મુખ્ય બેંક. અમદાવાદ.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતનાં અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતનાં અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે. તેમ જ એક જ વખત એક જ કદનાં અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં 'બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેલે અક્ષર કાઢે' ત્યારે હાથ ઢૂંચે છે, તે શરૂઆતથી અક્ષર ગંગડી જવાની ધારની રહે છે, માટે 'હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને છુંદવાનો રાખ્યો છે, તે હાથ ઠરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી છુંદવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા હોકરા પોતાને ધન્યે વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પથ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને, અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાને તેમને વખત મળતો નથી.

૫. છાયાં ધોરણમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ હમારી કોપીઓને કહે નમ્બર ખાતો બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયોગી ધણ પડે તેવાં લખાણો લખાઈ કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિયાયોમાં ધણાં જ પ્રશ્ન-ક ટાડેલાં છે. એ કોપીઓને દેશાધરના ખરીદ કરનારને સેકડે તેનીશ ટકા કમિયનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેફેર્વે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલેઈનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકડે અર્થે ટકા હકસાહ લઈ મોકલી આપવા ગેઝેટરથી રાખી છે. ટેકાણું-આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની. ટેકાણું લેખનકળા કોપીઓની ઓફીસ-કાલબાદેલી રોડ નં. ૨૦૪ મુમ્બઈ.

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની.

સૂચના.

આ પત્ર સંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોંટપેઠી લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુ લખવું. તે અત્યુક્ત માસમાં છાપવા અથવા નાપસદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતાં નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાવી લેવું.

શાળાખાતાના રચયુદ્ધી અને એસિસ્ટન્ટ રચયુદ્ધી સાહેબોને તથા મહેતાશયોને કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા, ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ, શાળાઓ સંબંધી હકીકત સ્કૂલમોડેલ તથા ઢેરીરાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમજ ખાનગી બહેરખગરો જે માસમાં છાપાવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાચમી તારીખ પહેલાં પહોંચી જોઈએ.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શ્રી બાજ તના પેસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું તે વિના બૂન ચલાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ એવો આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની ફિમન અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અડી ચીના. પદરના ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારરાગા પ્રિન્ટરો તથા રફોલરોને ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તેટલે તેમજ પદ લખવું. વિષય પમદ પડે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર વિચાર કરી-દર જાહેર પાને રૂ. ૧ થી ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્થપત્રનો એમાં સમાવેશ થશે નહિ.

બહેરખગરો છાપવાનાં ભાવ.

૩.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીનો અગીયાર મામ લગી પા
૧...	...	ગજો ચાર્જ પડશે, જ્યારે મામથી
૨...	...	ઓછી મુદત હશે તો પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછી દરેક
૩...	...	અંક એવો ચાર્જ લેવાશે.

એ ઉપરાંતનો ભાવ ઉપર પ્રમાણેજ. જ્યારે માસ લગી લાપવાગટ હશે

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ઓક્ટોબર ૧૯૦૩.

અનુક્રમણિકા.

નિયમ

પૃષ્ઠ.

માસ—'સમુદસગંમગ્ધ' નામનું હસ્તલિખિત સંસ્કૃત પુસ્તક...	...૨૮૬
સર જોશુઆ ફિચનું શોકજનક મૃત્યુ...	...૨૮૭
ડૉક્ટર એમ. એ. રટ્ટીને કરેલી ઉપયોગી શોધ...	...૨૮૨
મુસલમાન લોકોનું રબું કૉન્ફરન્સ (કેળવણીનું)૨૮૫
મદ્રાસ છતાકાના કેળવણીખાતાનો પ્રયવાર્ષિક રિપોર્ટ૩૦૦
કિન્ડર્ગાર્ટન—વૈલી બક્ષીસ...	...૩૦૮
પ્રાણી વિગે પાઠો—લેસ...	...૩૦૯
બકરું...	...૩૧૧
શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા...	...૩૧૪
કેળવણીખાતાની ખબરો...	...૩૧૫

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ આર્યોદય ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

કૃતિવાળા, અતિવિદ્વાન, પરબ્રહ્મને પામેલા બ્રાહ્મણ સાથે ધર્મના વિષય પર ધણી સંવાદ થયો હતો.’

અન્યમાં હિંદુ અને મુસલમાન ધર્મના મતોમાં ઘણું મળતાપણું જોવાયું છે, તેમાંનું કેટલુંક નીચે પ્રમાણે છે:—

બંને ધર્મના શાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં ઐક્ય પાંચ તત્ત્વ અને પાંચ ધર્મિયો વર્ણવેલી છે, જો કે તેમનાં નામ જુદાં છે.

ધર્મિય અસુક ઉપાધિ સાથે રહી સદિ ઉત્પન્ન કરે છે એમ બંને ધર્મમાં વર્ણવેલું છે. હિંદુ ધર્મમાં તે ઉપાધિને માયા અને મુસલમાની ધર્મમાં ઇશક કહેા છે.

જીવાત્મા અને પરમાત્માનું ઐક્ય બંને ધર્મમાં સરખી રીતે પ્રતિપાદન કરેલું છે.

સાધુ પુરુષનો જીવાત્મા પરમાત્મા સાથે ઐક્ય પામે છે ત્યારે તે શ્વાસ અંદર લે છે તેને સઃ (તિ) કહે છે અને શ્વાસ બહાર કાઢે છે તેને મહમ્ (હુ) કહે છે. આથી કેટલાંક ઉપનિષદમાં વર્ણવ્યું છે તે પ્રમાણે એવો સાધુ પુરુષ શ્વાસ લે છે ત્યારે તે ‘હુ તે હું’ એવો મન્ત્ર હમેશ પઢે છે. આ ક્રિયા અજપાજપ કહેવાય છે. મુસલમાન ધર્મનો મત આ સાથે મળતો આવે છે એમ એ ગ્રંથમાં કહ્યું છે.

બંને ધર્મમાં સદિ ત્રણ ગુણોની બનેલી છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ ગુણોને હિંદુઓ સત્ત્વ, રજસ્, અને તમસ્ કહે છે, અને મુસલમાનો જિજ્ઞાસી, મિકાઈલ અને ઇઆશીલ કહે છે.

હિંદુઓ જોને જીવાત્મા અને પરમાત્મા કહે છે તેને મુસલમાનો રહ-જુઝાઈ અને રહકુલી કહે છે.

પુરાણમાં એક સ્થળે મહાદેવ પાર્વતીને આ પ્રમાણે કહે છે એમ આ ગ્રંથમાં વર્ણવેલું છે:—“જેની દૃષ્ટિ કોઈ પદાર્થ તરફ પ્રેરેલી ન હોય તો પણ સ્થિર રહે છે, જેના ગ્રાણ સંવત્સમાં ન રાખ્યા હોય તોપણ સંપન્નિત રહે છે, અને જેનું મન કોઈ પણ વસ્તુ પર સ્થિર ન કર્યું હોય તોપણ દૃઢ રહે છે તે સાધુ પુરુષ છે, આચાર્ય છે, પૂજ્ય છે.” મુસલમાન ફકીરોનાં વચનો એ જ મનઃવર્તનાં છે, અને તે આ પ્રમાણે વર્ણવેલાં છે:—“જો કંઈ પ્રાપ્ત કરવા

છત્તતા હો તો કેટલોક સમય કંઈ પણ શોધવામાં પ્રવૃત ન થશે, જો માન મેળવવા છત્તતા હો તો કેટલોક વખત કોઈ પણ વિષય તરફ મન ટેરશે મા; કેમકે આંતર વસ્તુ પર મન ચોંટાડશે તો બાહ્ય વિષયથી તે દૂર થશે અને બાહ્ય વિષય પર મન ચોંટાડશે તો આંતર વસ્તુથી તે દૂર જશે. આથી 'આંતર અને બાહ્ય વિષયથી મન દૂર રાખો અને ઈશ્વર પર દૃઢ ચિન્ત રાખી સુખી થાઓ. "

વળી અહોની સંખ્યા, સ્વર્ગ અને પાતાગ, મોક્ષ સંપાદન કરવાની રીત, અને બીજા કેટલાક વિષયમાં અને મત કેવી રીતે મળતા છે તે એ ગ્રંથમાં સમજાવ્યું છે.

હેવટે " આપણા વરસ " ૧૦૪૫માં અને બ્યારે " વીતરાગ " ૪૨ વરસની ઉમ્મરનો હતો ત્યારે એ ગ્રંથ પૂરો થયો એમ વર્ણવ્યું છે. વીતરાગ તે દારશિકોડ કે જોને તેણે સહાયતા આપેલી તે પુરુષ એ કહી શકાતું નથી. ૧૦૩૫નું મુસલમાની વરસ તે અંગ્રેજી સાલ ૧૬૫૫ની બરાબર છે.

સર જોશુઆ ફ્રિચ જેણે શિક્ષણશાસ્ત્ર પર ઘણા ઉત્તમ ગ્રંથો રચ્યા છે તે દેવલોક પામ્યાની ખબર તા. ૨૩ જુલાઈના ' સ્કૂલ મિસ્ટ્રેસ ' નામના સાપ્તાહિક ચોપાનીઆ તરફથી મળે છે. એ વિદ્વાન કોલેજિયેટમાં ઇ. સ. ૧૮૨૪માં જન્મ્યો હતો, ૧૮૫૨માં લંડન યુનિવર્સિટીનો ઍન્થ્રોપોલોજી થયો હતો, અને ૧૮૫૬માં જૂની બેરો રોડ ટ્રેનિંગ કોલેજનો પ્રિન્સિપાલ થયો હતો. સાત વરસ સુધી તે ટ્રેનિંગ કોલેજનો પ્રિન્સિપાલ હતો અને પછી ૧૮૬૬થી ૧૮૯૪ સુધી ઈંગ્લંડની શાળાઓનો ઇન્સ્પેક્ટર હતો. તેણે અનેક ચોપાનીઆમાં તેમજ ' એન્સાઇક્લોપીડીયા બ્રિટાનિકા ' (સર્વવિષયસંગ્રહમાળા) નામના પુસ્તકોમાં શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણપદ્ધતિ વિષે ઘણું લખ્યું છે. એનું લખાણ સ્પષ્ટ અને સુકિતવાળું છે, અને બીજા ગ્રંથોની પેઠે એના ગ્રંથોમાં નકામું લખાણ જોવામાં આવતું નથી. તેના મુખ્ય ગ્રંથો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. Lectures on Teaching (શિક્ષણ વિષે બાપણ), કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીમાં આપેલાં,

૨. Notes on American Training Schools and Colleges (અમેરિકાની ટ્રેનિંગ સ્કૂલો અને કોલેજો વિષે દિવ્યણ).

૩. The Arnolds and their Influence on English Education (આર્નોલ્ડ અને તેના જેવો ઉત્તમ શિક્ષકો તથા અંગ્રેજી કેળવણી પર તેમની અસર).

૪. Educational Aims and Methods (કેળવણીના ઉદ્દેશ અને પદ્ધતિ)

‘Encyclopaedia Britannica’ (સર્વવિષયસંગ્રહમાળા)ના ૨૭મા અંકમાં તેણે ‘કેળવણી’ ને મધ્યજે ઇંગ્લેન્ડની કેળવણીના ઇતિહાસ અને વૃદ્ધિ વિષે સવિસ્તર વિવેચન કર્યું છે. ૧૮૭૭માં તેણે ‘કોલેજ આન્ડ પ્રીસેપ્ટર્સ’માં કેળવણીને લગતાં બાર ભાષણ આપ્યાં હતાં, તે વખતે ત્યાં શ્રીતાનનની એટલી બધી ભીડ થઈ હતી કે ઊભા રહેવાની પળુજગા રહી ન હતી. આવા વિદ્વાન્તા મરણથી ઇંગ્લેન્ડને મોટું તુકસાન થયું છે.

ડોક્ટર એમ. એ. સ્ટીન કચેલી ઉપયોગી શોધ—

ડોક્ટર એમ. એ. સ્ટીન પંજાબની યુનિવર્સિટીના રેઝસ્ટ્રાર તથા લાહોરની ઓરિએન્ટલ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ હતા. તેમને ઉત્તર તરફ શાસ્ત્રીય સંશોધન કરવા સરકાર તરફથી મોકલવામાં આવ્યા હતા. ચિનાઈ તુર્કસ્તાનમાં મુસાફરી કરી તેમણે મધ્ય એશિયાની ભૂગોળના આપણા માનમાં વધારો કર્યો છે એટલું જ નહિ, પણ હિંદુસ્તાન અને આર્મીના સર્વિષ્યના ઇતિહાસ લખનારાઓને માટે ઘણી નવી અને અગત્યની હકીકત એકઠી કરી છે. આ મુસાફરી તેમણે સને ૧૯૦૦ અને ૧૯૦૧માં કરી. ખેતાનનાં ખંડિયેરમાં સંશોધન કરવાથી તેમને એ દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસ અને સુધારા સંબંધી ઘણી હકીકતો મળી આવી છે. એ મુસાફરીનો હેવાલ તેમણે “ખેતાનનાં રેતીમાં દટાયેલાં ખંડિયેરો” નામના પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. એ ગ્રંથમાં ઘણી રસિક હકીકત છે, તેમાંથી અગત્યની અર્થે વર્ણવી છે. તે દાસ્તીર, અસ્તર, ગિલગિત, અને હંજા થઈ દાસગર ગયો અને ત્યાં થઈ ખેતાન ગયો. ૧૯૦૧ના જાન્યુઆરીને અન્ને ચીનના મુસાફર જૂન સીઅંગે વર્ણવેલા પ્રાચીન નિયા સ્થળ આગળ તેને ખરોદિય ભગવાન

લખાણુ પ્રથમ મળી આવ્યું. તેના ઊંડુ હાંકનારને એક માણસ મળ્યો તેની પાસે કોતરેલા અક્ષરવાળી બે લાકડાની તકતીઓ હતી, ડૉક્ટર સ્ટીનને હાથ એ બે તકતીઓ આવી ત્યારે હિંદુસ્તાનના વાયવ્ય કોણની પ્રાચીન ભાષા ખરોસ્થિમાં એ બે તકતીનું લખાણુ છે એમ જોઇને તે આશ્ચર્ય પામ્યો. ઇ. સ. ના પહેલા સૈકામાં એ પ્રાંતમાં જે ભાષા ચાલતી હતી તેને એ બહુધા મળતી છે. અત્યાર સુધી જોતાનના ઇ. સ. ૧લા અને થીજ સૈકાના સિક્કા પર અને ૧૮૯૨માં એમ. ઇયુટીલ ડિ રિન્સ નામના વિદ્વાને શોધી કાઢેલા ભૂર્જપત્રમાં ખરોસ્થિ ભાષા જોવામાં આવી હતી. તપાસ કરતાં ડૉક્ટર સ્ટીનને માત્રમ પાંચું કે એક સાહસિક ગામડીઆ ઇબ્રાહિમે એ બે લાકડાની તકતીઓ જંગલનાં ખંડિયેરમાંથી શોધી કાઢી હતી. તેણે એવી છ તકતીઓ ખોદી કાઢી હતી, પણ નકામી સમજી તેમાંની ચાર રસ્તા પર ફેંકી દીધી હતી, અને બે છોકરીને રમવા આપી હતી. જે ખંડિયેરમાંથી ઇબ્રાહિમે એ તકતીઓ જાડી હતી તે ખંડિયેર શોધી કાઢવા તેને સાથે લીધો. તે મકાન આગળ ડૉ. સ્ટીન આવ્યો ત્યારે તેના મનમાં કેટલી આતુરતા થઈ હશે તેનો ખ્યાલ કરવો સહેલો છે. ડૉ. સ્ટીન વર્ણવે છે કે “ મકાનમાં પેલા કે ઇબ્રાહિમે નકામી ગણેલી તકતીઓ... જે સ્થળેથી ખોદી કાઢી હતી તે સ્થળ મને ખતાવ્યું. ત્યાં એક ચાર ફીટ પહોળી દિવાલની બાજુમાં ઇટના બાધેલા ચૂના અને ચોરડાની પશ્ચિમ દિવાલની વચ્ચે મારે હાથે રેતી દૂર કરી એટલે મને લેખની ધણી તકતીઓ હાથ લાગી. પણ જે ખખનો હું શોધતો હતો તે ત્યાં ન હતો. પ્રાચીન લેખની તકતીઓ એક ઉપર એક નિયમિત રીતે ગોઠવેલી પાસેના ખંડમાં હતી. ” આ શોધ થયા પછી તરતજ હું આ સ્થળે આવી પહોંચ્યો તેથી બહુ રાજ થયો; કેમકે ધણું વરસ સુધી રેતીના ઢગલાની નીચે ડાઘ રહેવાથી લાકડાની તકતીઓને સૂર્યના તાપની કે પવનની અસર થઈ ન હતી, અને મૂળ સ્થિતિમાં માત્રમ પડતી હતી, પણ જે તેને ખોદી ન કાઢી હત તો હવે વધારે વાર એવી સ્થિતિમાં રહેવા પામત નહિ. થોડા વખત પર બરફ

પડવાથી અને તાપથી છેક ઉપલી તકતીના કેટલાક અક્ષર જતા રહ્યા હતા.” આવી સોએક તકતી જડી આવી છે. તેમાંની કેટલીક તો ઘણીજ સુંદર સ્થિતિમાં અને સ્પષ્ટ ઉકેલી શકાય એવી છે. એમાંની ઘણીખરી શંકુના આકારની છે અને બબ્બેની જોડ કરી કોરાં પાસાં ઉપર તથા નીચે રહે એવી રીતે એક એકના ઉપર ગોઠવવામાં આવી હતી. આથી એવું સુંદર રક્ષણ થયું હતું કે કેટલીક તકતીમાં કાળી સાહીએ લખેલી ખરોસ્થિ બાપાની લીટીઓ કાલે લખી હોય એવીજ તાજ દેખાતી હતી. ઉપરના પાસામાં અનુક્રમશ્ચિકા છે અને જે પાસું ઊંધું પાડી ગોઠવવામાં આવ્યું હતું તેમાં ખરું લખાયું છે. ખરોસ્થિના અભ્યાસ માટે હિંદુસ્તાનમાં કે હિંદુસ્તાનની બહાર જે સાધનો અત્યાર સુધી એકઠાં કરવામાં આવ્યાં છે તેના કરતાં કંઈક પણ આ તકતીમાંથી વિશેષ સાધન મળી આવશે એ તો તેમાંનો લેખ ઉકેલતા પહેલાં પણ માલમ પડતું હતું. લેખમાંના વિષય વિષે ડૉ. સ્ટીનને પ્રથમ એવો શક હત્યન થયો કે સુદ્ધ ગ્રંથોમાં જે વિષયો હોય છે તેમાંનાજ કોઈ વિષયની પુનરુક્તિ હશે. પણ તંબુમાં એકતે બેસી વપાસતાં તેને માલમ પડ્યું કે તેનો એ શક ખોટો છે. લેખો બધા એક એકથી જુદા માલમ પડ્યા છે અને તેમાંના ઘણાખરામાં મહારાજ સાહેબનાં શાસનો છે. લેખની બાપા હિંદુસ્તાનની એક પ્રકારની પ્રાકૃત બાપા છે. આ ઉપરથી એવું અનુમાન ચાય છે કે હિંદુસ્તાનના વાયવ્ય કોણમાંથી ખોતાનમાં ખરોસ્થિ અક્ષરો દાખલ થયા તેની સાથે હિંદુસ્તાનની પ્રાકૃત બાપાં પર્યુ દાખલ થઈ હતી; અને આનું કારણ અત્યાર સુધી ન પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા કેટલાક ઐતિહાસિક ખનાવોજ હોવા જોઈએ. આથી જૂન સિઆગિ વર્ણવેલી પ્રાચીન સ્થાનિક દન્તકથા અને જૂના ટિબેટના ગ્રંથોમાં વર્ણવેલી દહીકત જે અત્યાર સુધી માનવામાં આવતી ન હતી તે હવે ખરી છે એમ સિદ્ધ થાય છે. તે દહીકત તથા દન્તકથા એવી છે કે ઇ. સ. પૂર્વે આશરે બસે વરસ ઉપર પંજાબના છેક વાયવ્ય કોણમાં આવેલો તકશસિલ પ્રાન્ત, જેને ગ્રીક-સોક્રેટાકિસલ કહેતા, ત્યાંના લોકોએ ખોતાન પ્રાન્ત જીતી લીધો હતો અને તેઓ ત્યાં જઈ વસ્યા હતા. વળી એજ સ્થળે ડૉ. સ્ટીનને ખીજ ઘણી લેખવાળી તકતીઓ માલમ પડી તેથી તેમજ ઉત્તર તરફ જે મા-

ધંધ ઉપર પોતે મુકામ કર્યો ત્યારે ત્યાંનાં ખંડિયેરો તપાસતાં જે લેખો હાય આખ્યા તે ઉપરથી પણ આજ ઐતિહાસિક વૃત્તાન્તનું અનુમાન દઢ થાય છે. આ નવે સ્થળે એ વિદ્વાન ગૃહસ્થને આશરે ૨૦૦ લાકડાની લેખવાળી તકતીઓ ઉપરાંત ચર્મપત્ર પણ માલમ પડ્યાં. આશરે પંદર ઈંચ લાંબાં ઘેટાંનાં ચામડાંના પત્ર ઉપર લખેલા ૨૪ લેખ જડી આખ્યા. એ લેખપત્રના ગોળ ખીડા કર્યા હતા અને તેની કાળો સાહી તાજી જેવી જ લાગે છે. શંકુના આકારવાળી લાકડાની તકતી પર પ્રથમ જે આરંભના અક્ષરો અહુ સ્પષ્ટ દેખાતા ન હતા તે આ ચર્મપત્રમાં ઘણી સારી રીતે વાંચી શકાય છે. “મહાનુભાવ મહારાય લિહતિ” (મહાનુભાવ મહારાજ લેખદ્વારા હુકમ કરે છે) એ શબ્દો તે ચર્મપત્રમાં છે તે ઉપરથી એ સરકારી કાગળો છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ઘણી તકતીમાં મૂળની આટીની મુદ્રા (સીલ) સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે. આ મુદ્રામાં ગ્રીક દેવતા ઇરેસ અને પેતાસ એથીનીની આકૃતિઓ જોવામાં આવે છે તેથી ડૉ. સ્ટીન કહે છે કે ગ્રીક હુનર બેક્ટ્રિયા અને હિંદુસ્તાનનાં વાપળ્ય પ્રદેશમાં પ્રસર્યો હતો એટલું જ નહિ, પણ છેક ખો-તાનમાં, પેર્સિંગ અને પશ્ચિમ યુરોપના વચલા પ્રદેશ સુધી પણ પ્રસરવા પામ્યો હતો. ડૉ. સ્ટીનની શોધો ઇતિહાસકર્તાઓને ઘણી અમત્તની યર્ધ પડશે એ સ્પષ્ટ છે.

મુસલમાન કામમાં કેળવણીના પ્રચાર માટે મુસલમાન વિદ્વાનોની ત્રીજી સલા (કોન્ફરન્સ) ગયા ઓગસ્ટ માસની તા. ૨૯મીએ પૂનામાં મળી હતી. નવાજ મોહસિન-ઉલ-મુલ્કને પ્રમુખસ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું. આશરે ૩૦૦ મુસલમાન પ્રતિનિધિઓ દેશના જુદા જુદા ભાગોમાંથી આખ્યા હતા. કેટલાક અંગ્રેજ અને દેશી વિદ્વાન પણ સભામાં વિરાજમાન થયા હતા. ધિ ઓનરેબલ મિ. ઇ. એમ. પ્રુલ્ટન, ધ રાઈટ રેવરન્ડ ડૉક્ટર મેકે આર્થર (મુંબઈના ધર્મોપાધ્યક્ષ), સર જમશેદજી જીજીભાઈ, ધિ ઓનરેબલ મિ. કેપેલ, ધિ ઓનરેબલ મિ. ઇ. જાઈલ્સ, મૉડેસ્ટ ફેઝર, મૉડેસ્ટ અમ્મર, ધિ ઓનરેબલ મિ. ગોપ્પલે, સરદાર દસ્તુર હોશંગ જાભારપ, વગેરે ગૃહસ્થો ત્યાં હાજર હતા. સંભાના મંત્રી નવાજખાદા નસરુલ્લાખાને ગયા વરસનો

રિપોર્ટ વાંચી સંબંધિત બધું જાણી ગયાં અને ૧૯૦૧ માં બીજી યૌદ્ધ તૈયારી તેનો ઇતિહાસ વાંચ્યો હતો. તેમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે 'સમા તરફથી જે બિચારાણું કરી લોકોને એકત્ર કરવામાં આવ્યું હતું તેમાંથી સુરત જિલ્લાના ૨૨ વિધાર્થીને રજાસરણિય આપવામાં આવી હતી. ગયે વરસે દરેક ભરી શકે એવા મુસતમાન પાસે રૂપીઓ રૂપીઓ ભરાવી ફંડ ભેગું કરવાની યોજના થઈ હતી, તે પ્રમાણે રૂ. ૧૦,૩૬૩ એકઠા થયા છે. ગયા અઠવાડિયામાં જૂનાગઢના નવામ સાહેબ તરફથી રૂ. ૨,૦૦૦, જૂનાગઢના વજીર શેખ મહમ્મદ બાહાદુરખાન તરફથી રૂ. ૧,૦૦૦, સુરતના હોરાઓના મુદ્દાંથી તરફથી રૂ. ૫૦૦, અને ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સાહેબ ધિ આનરબલ મિ. કેપેલ તરફથી રૂ. ૧૦૦ એ ફંડમાં આવ્યા હતા.'

પ્રમુખે પોતાના ભાષણમાં જણાવ્યું હતું કે 'મુસતમાન કોમ કેળવણીની આખતમાં બહુ પાછળ છે. એક ઔપચારી આરામ ન થાય, પણ વારંવાર એકાદ લેવાની જરૂર પડે એવા દરદીના જેવી તેમની સ્થિતિ છે. પારંપરી ભોકો કેળવણીની આખતમાં બહુ આગળ પડ્યા છે તેથી તેમનો ધણો ઉદય થયો છે. તેઓ કેળવણીના કામમાં ધણા ઉદાર છે. મુસતમાન ભોકોમાં પણ મિ તાતાના જેવા ધનાઢય અને સર જમસેદજી જેવા ઉદાર ચુદસ્થો છે, પણ તેમનો પૈસો કેળવણીના કામમાં ખર્ચાતો નથી, તેથી તે કોમની સ્થિતિ સુધરતી નથી. અંગ્રેજોમાં મુસતમાન કોમ માટે જેની કોલેજ છે તેની મુંઝવે, ઇલાકામાં એકે નથી એ દિલ્લિગીરીની વાત છે.'

ધિ આનરબલ મિ. ડુલ્ટન સાહેબે જણાવ્યું હતું કે 'ગવર્નર સાહેબની બદલી થવાથી તેઓ થોડા વખતમાં જવાના છે અને તેથી અવકાશ નહિ મળવાથી પધારી રાક્યા ગયા. અગાઉનાં વરસોની સજા કરતાં આ સમાનો પ્રધારે ઉત્સાહ જણી તેઓ ધણો આનંદ પામે છે.' ત્યાર બાદ અંગ્રેજ કેળવણીથી કેટલા બધા લાભ યાવ છે તે ભાષણકર્તાએ જણાવી કહ્યું હતું કે 'ઇલાકાના જુદા જુદા ભાગોની ઉપસભાઓ શું કામ કરે છે તે પર દેખરેખ રાખવી, અને જેમ જને તેમ વધારે મુસતમાન ઇલાકાઓ સરકારે કાઢેલી તથા ખાતગી રાખાઓ અને વિદ્યાર્થીઓને લાભ લે તેમ કર.'

વું જોઈએ. ફરુસન કોલેજના સ્થાપનારાઓએ જેવી સ્વાર્પણશક્તિ દર્શાવી છે અને જેવી રીતે તેઓ કેળવણીના કામમાં પોતાની છાંટગી અર્પણ કરવા તૈયાર છે, તેવી રીતે જ કામ કેળવણીમાં શક્તિ કરવા પ્રયત્ન કરી હોય તેણે કરવું જોઈએ. ગયા વરસમાં કેળવણીના કામમાં કેટલો વધારો થયો છે તે રિપોર્ટમાં બતાવવું જોઈએ. ’

૫મી ધિ ઓનરબલ મિ. ઇ. જાઈલ્સે પોતાના વિચાર દર્શાવ્યા હતા. તેમણે કહ્યું હતું કે ‘પ્રમુખે મુસલમાન કામને દરદી સાથે સરખાવી છે તેથી તેમના વિચાર પ્રમાણે તે કામની સ્થિતિ તનદુરસ્ત પુરવ જેવી નથી એ સ્પષ્ટ છે. ધણી વરસ થયાં હું પણ જોઉં છું કે મુસલમાનો સરકારી નોકરીમાં ધણા ઓછા હોય છે, અને મને તેવું કારણ પૂછો તો મારે કહેવું જોઈએ કે “અયોગ્યતા” એજ કારણ છે. સરકારે નોકરી આપવાની બાબતમાં કેટલાક નિયમો ધડ્યા છે, તેમાંનો એક એવો છે કે ઍન્જીએટ (બી. એ., એલ. એલ. બી., એમ. એ., એલ. સિ. ઇ., એલ. એમ. એન્ડ એસ., બી. એસ. સિ.) ને ગમે તે ખાતામાં જગા મળી શકે. પણ આ ઇલાકામાં મુસલમાન ઍન્જીએટની સંખ્યા ઘણીજ થોડી છે. ૧૮૯૬-૯૭માં પાંચ મુસલમાન ઍન્જીએટ થયા હતા. ૧૯૦૨માં એ સંખ્યા વધીને પચીસ થઈ. એ પાંચ વરસમાં ઇલાકામાં માધ્યમિક (હાઈસ્કૂલની) કેળવણી લેનારા મુસલમાનોની સંખ્યા ૧,૯૪૫ થી ૨,૯૪૦ સુધી વધી હતી. આ વધારાથી ખુશી થવાનું છે, પરંતુ હજી બીજી કામો કરતાં મુસલમાન કામ કેળવણીની બાબતમાં ઘણીજ પાછળ છે. જે સ્થાનિક ઉપસભાઓ પોતાની ધરજ ખરાબર બતાવશે તો બીજાં પંદર વરસમાં મુસલમાન કામની સ્થિતિમાં મોટો ફેરફાર થયા વિના રહેશે નહિ. મુંબઈ ઇલાકામાં અલિગઢ જેવી કોલેજ કાઢવાનો વિચાર સારો નથી. સરકારે તેમજ ખાનગી ગૃહસ્થોએ સર્વ સાધારણ સ્થિતિના લોકો કેળવણી કર્ષી શકે એવી ગોઠવણ સ્થળે સ્થળે કરી છે તેનો લાભ લેવો એ મુસલમાન લોકોનું કામ છે. હાલના કરતાં ઘણી મોટી સંખ્યા કેળવણીનો લાભ લે એવી બ્યવસ્થા કરવી એ સ્થાનિક ઉપસભાઓનું કામ છે.’

ધિ ઓનરબલ મિ. ગોખલેએ હિંદુ લોકોની આ કામમાં દિલસોજી બ-

મુસલમાન પ્રદેશ.

મુસલમાનની વસ્તી.

બ્રિટિશ એમ્પાયર ૪૨,૨૫,૮૦૦ ચોરસ માઈલ.

૧૦,૮૦,૦૦,૦૦૦.

મજમુ સાથે.

હિંદુસ્તાનમાં	૧૧,૪૫,૫૦૦	„	૧,૫૫,૦૦,૦૦૦
	૫૩,૭૧,૩૦૦	„	૧૨,૩૫,૦૦,૦૦૦
હિંદુસ્તાનમાં	૧૮,૦૦,૩૦૦	„	૬,૨૫,૦૦,૦૦૦

આ ઉપરથી હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનનો પ્રદેશ કેટલો મોટો છે અને વસ્તી કેટલી બધી છે તે માલમ પડશે. આ સંખ્યાના પ્રમાણમાં જો કે-ળવણીમાં તેઓ આગળ પડતા થાય તો તેમની રાજકીય અને બીજી સ-તા કેટલી બધી વધે !

૩૫૧-ફૂડમાં મિ. આદમજી પીરબાઈએ ૫૦૧ રૂપીઆ અને મિ. ઇ-આલીમ નુરદિને ૪૦૧ રૂપીઆ ભર્યા હતા, અને ડૉન્કર-સર્વું કામ સમાપ્ત થયું હતું.

મદ્રાસ ઇલાકાના ૧૮૯૭-૯૮ થી ૧૯૦૧-૦૨ સુધીનાં પાંચ વરસ-ના કેળવણીખાતાના રિપોર્ટમાં સાંની પ્રાથમિક શાળાં વિષે કેટલીક દૃષ્ટિકત આપી છે તે જાણવા હાયક હોવાથી નીચે આપી છે:—

નિશાળોની સંખ્યા ૧૯,૮૭૫

છાત્રાંની સંખ્યા ૬,૨૭,૫૫૧

ચોથા ધોરણમાં 'હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસની મુખતેસર દૃષ્ટિકર્ત'ને બ-હેલે 'હિંદુસ્તાનનો આખો ઇતિહાસ વાર્તાના રૂપમાં' એવો દેશર કર્યો છે. જૂઓળને બીજા ધોરણમાંથી ખસેડી છે, એટલે એનું શિક્ષણ ત્રીજા ધોર-ણમાં ચર થાય છે. આરોઅવિદાનો વિષય ત્રીજા ધોરણને બદલે ચો-મા ધોરણમાં ચર થાય છે. પહેલા અને બીજા ધોરણમાંથી અંગ્રેજીનો વિ-ષય કાઢી નાખ્યો છે અને એ વિષય ત્રીજા ધોરણમાં ચર કરવામાં આવે છે. ગાયન અને ખેતીને માટે ઈર્ષ મુકરર કરેલાં ધોરણ ન હતાં તે હવે ન-કરી કરવામાં આવ્યાં છે. ગાયન ત્રીજાથી છઠા ધોરણ સુધી ચાલે છે અને ખેતી ચોથા, પાંચમા, અને છઠા ધોરણમાં ચાલે છે. પદાર્થપાક અને વિદ્યાનાં

મૂળતત્ત્વો મારફત સામાન્ય જ્ઞાનનો વિષય. શિખવામાં આવે છે, અને ખેતી, આરોગવિદ્યા, અને ઔદ્યોગિક હુજારના વિષયોને લાગુ પડે એવી રીતે પાઠ્યપાઠ અને વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વો શિખાવવા છે. આ વિષયનું જ્ઞાન વ્યવહારમાં ઉપયોગી થાય એવી રીતે આપવામાં આવ્યું છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવા માટે વરસમાં છોકરાઓએ નિરીક્ષા કરી હોય તે વિષયના પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે. ખેતીનો અજ્ઞાસક્ત અને ધોરણ નહીં કરવામાં આવ્યો હોય છે; પણ ખેતીનું શિક્ષણ જરૂર અપાવું હોય એવી થોડીજ શાળા છે. એમ શિક્ષકો મળી આવતા નથી તેથી એ ખામી છે. દરેક ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં ખેતીની કૌશલ્યમાં ટૂંક થયેલો ખેતી માસ્તર રાખવો અને ખેતીના પ્રયોગ કરવા સારૂ એ સ્કૂલોને લગતું ખેતર લેવું એવો હવાલો થયો છે. આથી દરેક પ્રાથમિક શાળાના ટૂંક શિક્ષકને ખેતીનું કંઈક જ્ઞાન મળશે. ખેતીમાસ્તરને માટે લાયક થાય એટલું એ જ્ઞાન નહિ થાય, પણ એ જ્ઞાનથી ગામને લાભ પડી ખેતીની હકીકતથી તે વધારે સ્પષ્ટ રીતે પદાર્થપાઠ આપી શકશે. ડિરેક્ટર સાહેબ રિપોર્ટમાં કહે છે કે 'આથી વધારેની જરૂર નથી' અને પ્રાથમિક શાળામાં ખેતીનો વિષય દાખલ કરવાનો કોઈપણ પ્રયાસ થાય તો હું તેની વિરુદ્ધ છું. જે દરેક વિષય મનુષ્યે જાણવો જોઈએ તે પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીને શિખવવો જોઈએ એવો કેટલાકનો મત છે. ઉત્તર તરફથી કેટલાક દિવસ પર મને એક એવી અરજ મળી હતી કે ખેતીની પેઢી વિશે લખાયેલું પુસ્તક પ્રાથમિક શાળામાં દાખલ કરવું જોઈએ, કે છોકરાં એ પેઢીના ઉપયોગનું જ્ઞાન મળવાથી પોતાના પિતાને એ વિશે ખાતરી કરી આપે. પણ મારા વિચાર પ્રમાણે ખેતીનું 'કાંઈપણ' જ્ઞાન લાંબેજ ઉપયોગી થઈ શકે. ઉપયોગી થવા માટે ઘણું 'હોડ' શાંત્રીય જ્ઞાનની જરૂર છે, અને તે જ્ઞાન પ્રાથમિક શાળામાં આપી શકાય નહિ. શાળામાં વ્યવહારી જ્ઞાન પણ આવી શકાય નહિ. ઘણા લોકો વંચત સુધી પ્રયોગ કર્યા વગર ખેતીમાં સુધારો થઈ શકે નહિ અને શાળામાં એવા પ્રયોગ થઈ શકે નહિ. સાધારણ ખેતીની કિયાતો કારણે છોકરાંને શિખવી શકાય. અને એ વિષય ઉપર તેમની શૈક્ષિકૃતિ પ્રેરી શકાય; કે જેથી તેમને નિશાળ છોડ્યા પછી પ્રયોગ કરી જોવાનું મન થાય અને ખો

જા જે મુધારા બતાવે તે વાળ્યો છે કે નહિ તે વિશે નિષ્પક્ષપાતથી તેઓ વિચાર કરે. '

ટ્રેનિંગ કૉલેજો—ટ્રેનિંગ કૉલેજો ચાર પ્રકારની છે અને તેમાં એકંદર ૧,૫૨૯ શિક્ષકો ફળવાય છે.

આપણા ઇલાકામાં છે તેમ ટ્રેનિંગ કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને સ્કૉલરશિપો મળે છે, અને તેના બદલામાં છાત્રાઓ ત્રણ વરસ અને છે.કરીઓ બે વરસ નોકરી કરવા બંધાય છે. દરેક કૉલેજ સાથે પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલ જોડાયેલી હોય છે, અને તે કૉલેજ કરતાં એક દરજ્જે (ગ્રેડ) ઉતરતી હોય છે. દાખલા તરીકે ટ્રેનિંગ કૉલેજ જોડે પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલ તરીકે હાઇસ્કૂલ જોડેલી હોય છે, અપર (ઉપલા વર્ગની) ટ્રેનિંગ સ્કૂલ જોડે મિડલ સ્કૂલ જોડેલી હોય છે, અને લોઅર (નીચલા વર્ગની) ટ્રેનિંગ સ્કૂલ જોડે ઉપલા વર્ગની પ્રાથમિક શાળા જોડેલી હોય છે. ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં ટ્રેનિંગ થયેલા શિક્ષક તે કૉલેજની પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં જે ધોરણો શિખવાતાં હોય તેટલાં ધોરણો શિખવવાનેજ લાયક ગણાય છે.

આ પદ્ધતિ દેખીતી સંપૂર્ણ છે; પરંતુ તેમાં એક ખામી છે. વિદ્યાર્થીનિ શિક્ષણપદ્ધતિનું ગાન મળે છે, પણ ભિન્ન ભિન્ન વિષયોમાં તેમનું ગાન વધતું નથી. નિયમ એવો છે કે વિષયનું ગાન સ્કૂલો અને કૉલેજોમાં આપતું અને પદ્ધતિનું ગાન ટ્રેનિંગ કૉલેજો અને ટ્રેનિંગ સ્કૂલોમાં આપતું. પણ સાધારણ નિયામોમાં શિક્ષકોને જેનું ગાન મળતું નોર્મલ એ તેનું મળતું નથી. આ ખામી દૂર કરવા ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં ને ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં વિદ્યેય ગાન આપતું એવી યોજના હાલમાં કરવામાં આવી છે. પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં ટ્રેનિંગ થયેલા શિક્ષકોમાં આ દોષ વિશેષ જોવામાં આવે છે, તેથી ત્યાંજ હાલ પ્રકારનું શિક્ષણ દાખલ કરવાની યોજના ચર્ચા છે. એક વરસને કેટલે અભ્યાસક્રમ બે વર્ષનો રાખ્યો છે અને છેવટે ત્રણ વરસનો કરવામાં આવશે, અને વિદ્યાર્થીઓને પદ્ધતિના ગાન સાથે વિષયનું ગાન પણ આપવામાં આવશે. આવો ફેરફાર સેકન્ડરી ટ્રેનિંગ કૉલેજોમાં પણ દાખલ કરવામાં આવશે.

આ રિપોર્ટ ઉપરથી માલમ પડશે કે ગાયન, આરોગ્યવિદ્યા, અંગ્રેજી, વગેરે કેટલાક વિષયો આદિ શિખવાયા નથી તે ગદાસંમાં પ્રાથમિક શાળા.

માં શિખવાય છે. વળી ત્યાં ટ્રેનિંગ સ્કૂલ અને કોલેજો વિશેષ છે અને પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષકો માટે ટ્રેનિંગ શાળાઓ છે. પરંતુ ત્યાં અસાર સુધી માત્ર પદ્ધતિનું જ્ઞાન આપવામાં આવતું હતું; આપણી ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં જેમ વિદ્યાર્થીનું જ્ઞાન વધે છે અને તેઓ પદ્ધતિ પણ શીખે છે તેમ ન હતું. આટલે વરસે તેમને પોતાની બૂઝ માલમ પડી છે. શિક્ષણપદ્ધતિનું જ્ઞાન શિક્ષકને લાગુ જરૂરનું છે એ નિર્વિવાદ છે. પરંતુ જે વિષય શિખવવાનો હોય તેનું જ્ઞાન ન હોય કે અપૂર્ણ હોય તે પદ્ધતિનું જ્ઞાન નકામું જશે એ પણ નિર્વિવાદ છે. પહેલે નંબરે વિષયનું જ્ઞાન અને બીજે નંબરે પદ્ધતિનું જ્ઞાન એમ ફાકેલર 'શિક્ષાપદ્ધતિ' માં કહે છે તે યાજખી છે.

કિન્ડર્ગાર્ટન.

૧લી બક્ષીસ.

સાહિત્ય—એક લંચ ચોરસ આકારની પેટીમાં ૬ ઊનના (અથવા ઊનના લાંકણવાળા પોચા) દડા હોય છે. આ ૭ દડા ગુદા ગુદા ૭ રંગ (લાલ, પીળો, તે વાદળા એ ત્રણ મૂળ રંગ, અને લીલો, નારંગી, તથા જાંબુઓ એ ત્રણ મિશ્ર રંગ)ના હોય છે. દરેક દડા સાથે તેને મળતા રંગની વીસ ટુચ લાંબી દોરી હોય છે. પેટીમાં વળી બે નળાકાર લાકડીઓ અને એક લાકડાની ચીપ હોય છે. પેટીના લાંકણમાં પાડેલાં બે કાણાંમાં બે નળાકાર લાકડીઓ ઊભી ધાત્રી તેમના છેડા લાકડાની ચીપમાં પાડેલાં બે કાણાંમાં ધાત્રવામાં આવે છે. આથી એક ચોટકું બને છે, તેમાં લાકડાની ચીપમાં થોડે થોડે અંતરે પાડેલાં બીજાં કાણાંમાંથી દડા દોરી વડે લટકાવવામાં આવે છે.

હેતુ—દડાના કેટલાક ઉદાગોથી બાળકોને આકાર, રંગ, અને સંખ્યાનું જ્ઞાન કરાવી શકાય છે. આ ઉદાગો કરાવતી વખતે શિક્ષકે બાળકો પ્રાસે શુદ્ધ ભાષામાં, ચોખ્ખા ઉચ્ચાર સાથે, અને યોગ્ય શબ્દોમાં જવાબ લેવાના છે; તેથી તેમને નાનપણથી ચોખ્ખા ઉચ્ચાર કરવાની, શુદ્ધ ભાષા વાપરવાની, અને યોગ્ય શબ્દોનાં પોતાના વિચાર દર્શાવવાની ટેવ પડે છે.

બળા આપાર, રમ, વગેરેનું ઓળખાણ કરાવતાં બાળકોની અવલોકન કરવાની, ધ્યાન આપવાની, મુદ્દાગતી કરી મજાતપણું અને તકાવત સમજવાની, વગેરે શક્તિઓ કમ્પેક્ષ છે અને વૃદ્ધિ પામે છે. દાના બીજા કેટલાંક ઉદ્યોગોમાં બાળકોને અવશિષ્ટ રીતે અને ચોક્કસપણે કામ કરવાની ટેવ પડે છે. આ પ્રમાણે નાનપણથી જ શક્તિઓ કેળવાય છે અને જે સારી ટેવો પડે છે તેથી તેઓ આગળ જતાં ઘણાં સારાં અને છાંદગીને લાલકારી કામ કરી શકે છે દાની રમતોમાં વળી અવલોકનની હીવચાલથી બાળકોના સ્નાયુને કસરત મળે છે અને તે મજબૂત થાય છે.

ઉદ્યોગો કે રમતો—દસ વડે ધણા જુદા જુદા ઉદ્યોગો કરાવી શકાય, પણ તેમાંના મુખ્ય ત્રીણે કમમાં આપ્યા છે:—

૧. દાની વહેંચણી—આ કામ કરાવતા પહેલાં શિક્ષકે બાળકોને જાણવું અને ડાખા હાથનું બાન કરાવવાનું છે. છોકરાંને જમણા તથા ડાબા હાથનું બાન જરાજર થાય ત્યાર પછી શિક્ષકે બાળકોને એક દારમાં જુદાં જુદાં પહેલા નંબરના બાળક આગળ ૧લી બક્ષિસની પેટી કે પેટીઓ ઉઘાડીને મૂકવી. આ પેટીમાંથી ૧લા નંબરે જમણે હાથે દડો લઈ તે પોતાના ડાબા હાથમાં મૂકી બીજા નંબરના છોકરાના હાથમાં મૂકવે, બીજા નંબરે તે દડો પોતાના હાથમાં લઈ સલામ કરી તેજ પ્રમાણે ત્રીજાના હાથમાં, ત્રીજાએ એ ધાના હાથમાં, એમ તે દડો છેક છેલ્લાના હાથમાં જાય ત્યાં સુધી પસાર કરવો, અને એ પ્રમાણે બધાના હાથમાં દસ આવે ત્યાં સુધી ૧લા નંબરે પેટીમાંથી દસ હાથે આપવા જવું. અને બીજા બાળકોએ પણ તેજ પ્રમાણે કૃતિ કરતા જવું.

આ કૃતિનો દરેક નવા ઉદ્યોગ વખતે ખપ પડશે માટે બાળકો તે ચોક્કસપણે કરી શકે ત્યાં સુધી શિક્ષકે તે ફરીને ફરીને કરાવવી. શિક્ષકે ધીરજથી કામ લેવું; શુસ્કે થઈ છોકરાંને મજાતવાં નહિ. છોકરાં આનંદથી અને ઉમંગથી કામ કરે તેવી રીતની તેમની સાથે શિક્ષકે વર્તણૂક રાખવી. આ કૃતિમાં છોકરાં ચોક્કસપણે કામ કરતાં શીખે છે, અને વસ્તુઓ એક બીજાને આપ લે કરતી વખતે કેવી રીતનો વિનય અતાવવો તે શીખે છે.

૨. રંગોનું જોળખાણ.

શિક્ષકે ત્રણ ચાર પેટીના દડા એકઠા કરી તેમાંથી લાલ રંગનો દડો લેવો, અને આંગકાને દડાનો દગલામાંથી તેવો રંગનો એક દડો જોળી કાઢવા કહેવું. પછી તેમને કહેવું કે 'તમારામાંના દરેક જણ પાસે હવે લાલ રંગનો દડો આવ્યો, અને બધાં પાસે સાથે જોલાવું કે 'અમારામાંના દરેક જણ પાસે લાલ રંગનો દડો છે.' પછી લાલ રંગની વસ્તુઓ વર્ગમાં અથવા તો બાળકો પાસે હોય તે ખતાવવા અને તેમની નામ દેવા કહેવું. આ પ્રમાણે તેમને લાલ રંગનું પાકું જ્ઞાન થશે. ત્યાર પછી તેવીજ રીતે બીજાં પાંચ રંગનું જોળખાણ કરાવી ચકાશે.

આ ઉદ્યોગમાં બાળકોને જુદા જુદા રંગોનું જ્ઞાન થાય છે. તેઓ મુકામસો કરતાં અને મળતાપણું તથા તફાવત સમજતાં શીખે છે, એટલે તેમનામાં જ્ઞાનની સરખાત થાય છે. તેઓ શુદ્ધ ભાષામાં, જોખ્યા ઉચ્ચારથી, અને યોગ્ય સંજ્ઞામાં પોતાના વિચાર દર્શાવતાં શીખે છે. તેમની અવસોક્ત શક્તિ કેળવાય છે અને તેમને ધ્યાને આપવાની ટેવ પણ પડે છે.

૩. દડાનાં ગુણનું જ્ઞાન.

આ ઉદ્યોગમાં પ્રથમ દડાની વહેંચણી કરાવવી પછી દરેક બાળક હાથમાં દડો દબાવવાથી કહી શકશે કે 'તે પોચો છે.' પહેલાં તે રંગ વિશે શીખી ગયું છે, એટલે કહી શકશે કે 'મારો દડો—રંગનો છે.' દડાનો આકાર કેવો છે તે બાળકો કહી શકશે નહિ, માટે શિક્ષકે કહેવું કે 'તે જોળ છે.' અને જોળ રંગની બીજી વસ્તુઓ ખતાવી તે આકારનો તેમને બરાબર ખ્યાલ આપવો; પછી બધાં બાળકો પાસે સાથે જોલાવું કે 'મારો દડો જોળ છે.' ત્યાર પછી શિક્ષકે દરેક બાળકના હાથમાં દડાથી નૂના કદની પણ ભારે વસ્તુ આપી પૂછવું કે 'આ વસ્તુનો ભાર થોડો લાગે છે કે દડાનો?' બાળકો કહી શકશે કે 'દડાનો ભાર બહુ થોડો લાગે છે.' ત્યારે આની વધારે કદની પણ થોડા ભારની વસ્તુને આપણે કેવી વસ્તુ કહીએ છીએ?' બાળકો જવાબ ન આપી શકે તો કહેવું કે 'આવી વસ્તુને આપણે 'હલકી' કહીએ છીએ.' પછી વધારે કદની પણ જોળા વસ્તુની બીજી વસ્તુઓ ખતાવી તે કેવી કહેવાય તે પૂછવું. છોકરાં કહી શકશે કે 'તે હલકી કહેવાય.' ત્યાર પછી તે બિનનો બનેલો છે એમ કહી બિનના દોર

વર્ગમાં લાવી રાખ્યા હેય તે બતાવી ખાતરી કરાવવી. છેવટે બધાં ડોકરાં પાસે સાથે બોલાવવું કે,

‘મારો દડો ગોળ છે, હમ્મકો છે, પોચો છે,—રંગનો છે, અને જી-નનો બુનાવેશો છે.’

આ ઉદ્યોગનો હેતુ બીજા ઉદ્યોગમાં જણાવ્યા મુજબ છે.

૪. દડા વડે લુદી લુદી રમતો.

૧લી રમત—દડાની વહેંચણી ૧લા ઉદ્યોગ મુજબ થયા પછી બાળકોને કુંડાળાના આકારમાં ગોઠવવાં, અને દર બે બાળકો વચ્ચે હાથ લંબાવવાથી એક બીજાને અડકી રહે તેટલી જગ્યા રાખવી. પછી દરેક બાળકે એકી વખતે પોતાના જમણા હાથમાંનો દડો તે હાથ જોયો કરી ડાબા હાથમાં મૂકી, ડાબા હાથ લાંબો કરી, પાસેના છોકરાને આપવો. ડાબા હાથમાં દડો મૂક્યા પછી જમણા હાથ નીચે લાવી પોતાની ઉપરનું બાળક દડો આપે તે લેવો. આ પ્રમાણે જ્યાંસુધી પોતપોતાનો દડો પાછો આવે ત્યાંસુધી કરવું. ત્યાર પછી તેવીજ રીતે ડાબા હાથમાંથી જમણા હાથમાં દડો લેવરાવી કૃતિ કરાવવી.

બધાં બાળકો ચોક્કસપણે કૃતિ કરે ત્યાંસુધી આ રમત ફરી ફરીને રમાડવી.

૨જી રમત—બાળકોને બે હારમાં સામસામાં બેમાં રાખવાં. એક હારનાં બાળકોને દડા આપવા. પછી પ્રથમ એક બાળકને, પછી બે બાળકને, પછી ત્રણ બાળકને, એમ રહેતે રહેતે બધાં બાળકોને પોતાની સામેનાં બાળક તરફ દડા ફેંકવા કહેવું.

આવી બીજી થ્રી રમતો રમાડી શકાય. એક હારનાં બાળકો દડો જીતળી સામી હારનાં બાળકો તરફ ફેંકે, છોકરાં બોંધ પર દડો પૂછડી તે સીધે કે અવળે હાથે ઝીંકે, બીંત સામે દડો પૂછડે, વગેરે રમતો રમાડી શકાય. અવી રમતોથી બાળકોને ખૂબ ગમત પડશે. તેમને નિશાળ કેદખાના જેવી લાગશે નહિ. વળી તેમને ચોક્કસપણે કામ કરવાની ટેવ પડશે, અને અગયવાની હીલચાલથી તેમના સ્નાયુ કસાશે તથા મજબૂત થશે.

૫. લુદી લુદી બાતની ગતિનું જ્ઞાન.

સાહિત્યમાં જણાવ્યા મુજબ ચોક્કસમાં દસ લટકાવી લુદી લુદી દિશામાં હલાકાથી લોલકની, કરવતની, ચક્રરની, દ્વિચક્રની, ચીચરાની, પટ્ટીના બેડવાની વગેરે ગતિનું તથા દોરીના બિંદો નીચે ખેંચાણનું જ્ઞાન કરાવી શકાશે.

દીપ—કિન્ડર્ગાર્ટનના ઉદ્યોગો ઇંગ્લાંડ, જર્મની, અને અમેરિકામાં સંગીત સાથે શિખવવામાં આવે છે. આથી બાળકોને ગમત પડે છે, તેમજ શિક્ષણની અસર સારી થાય છે. વળી બાળકોને નાનપણથી કવિતાનો શોખ વધે છે. આપણી સ્કૂલોમાં પણ સંગીત સાથે ઉદ્યોગો શિખવાશે ત્યારે જ કિન્ડર્ગાર્ટનથી જે અરેખર લાભ થવા જોઈએ તે થશે. પરંતુ હજી જુદા જુદા ઉદ્યોગોને અનુસરતી જેવા કવિતાઓ આપણી ભાષામાં સ્વાઈ નથી. મારે કવિત્વશક્તિ ધરાવનારા મહેતાજીઓ અને બીજા વિદ્વાનોને વિનંતિ કરવાની કે તેઓએ આવી કવિતાઓ તૈયાર કરી સાર્વજનિક લાભને માટે આ મારા તરફ મોકલી આપવી. પસંદ પડેથી અમે તે આ પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સહય વિભાગના રલા આસિસ્ટન્ટ ડેપ્યુટી મિ. ઉમેદઅલી મુનશીએ દાખા ઉદ્યોગોના સંબંધમાં એક બાળગીત અમારા તરફ મોકલ્યું છે તે અમે નીચે આપીએ છીએ:—

વાઝગીત.

(આક બાળકોએ અંગએષ્ટ્ર સાથે ગાવાનું.)

કનકવા મોરે સરકે ઉછલ ગયો રે—એ 'રાગ'.

સરવે—આ રમત દાખની રમીએ સર્વે સાથે રહીને રે.

(ત્રણ કે ચાર વખત કુંડળામાં ફરવું, તાલ આપવા.)

પછી બિભા રહીને

પહેલો—આ મારો દડો સારો રે, (લાંબો હાથ કરી દડો ખતાવવો.)

બીજો—શું આ દડો નહારો રે? (એજન.)

ત્રીજો—ભાઈઓ સર્વે દડ. સારા, } એ વખત વારાફરતી બોલે.

ચોથો—ખન્યા રંગારંગી પ્યારા,

પાંચમો—હાડીએ ને લાંબી, સુંખી રમીએ સાથે રહીને રે—

સરવે—આ રમત દાખની રમીએ સર્વે સાથે રહીને રે.

(ત્રણ કે ચાર વખત કુંડળામાં ફરવું, તાલ આપવા.)

પછી બિભા રહીને

પહેલો—મારો લાલ દડો આ જોઈ લો રે, (લાંબો હાથ કરી દડો ખતાવવો.)

બીજો—આ પીળા દડાં પર મોહી લો રે, (એજન.)

ત્રીજો—અસમાની કેવો સોરહે, (દાઘ લાંબો કરી દડો ખતાવવો અને
 ચોથો—નહિ લીલા જેવો તોએ, } જે વખત વારાફરતી બોલવું.
 એજ—સારે શોભીતો લીલો જે હું હાથે લઈને રે—[દાઘ લાંબો કરી
 આપવા જેવો રોગ કરવો.]

સરવે—આ રમત દડાની રમીએ સર્વે સાથે રહીને રે.

(ઉપર કલા પ્રભાણે.)

પછી બીજા રહીને.

પાંચમો—આ જંતુડાને નીરખો રે, (લાંબા દાઘ કરી દડો ખતાવવો.)

છઠ્ઠો—નારંગી રંગ પરખો રે, (એજન.)

સાતમો—ધોળામાં શી મળ છે, } દાઘ લાંબો કરી દડો ખતાવવો,

આઠમો—કાળી જે આ ધળ છે, } અને જે વાર વારાફરતી બોલવું.

એજ—શી શોભીતી છે ફરકે આગળ પાછળ ધઈને રે—

(ધળ આગળ પાછળ કરવી.)

સર્વે—આ રમત દડાની રમીએ સર્વે સાથે રહીને રે.

(ઉપર પ્રભાણે.)

પછી બીજા રહીને.

પહેલો—આ સર્વે દડા કેરા રે, (દડા તરફ દાઘ કરી દેખાડવા.)

બીજો—છે ગોળ લાકુ જેરા રે, (બીજા દાઘ વડે લાકુનો આકાર દેખાડવો.)

પહેલો—લાકુથી અધિક શાલે છે, } જે વખત વારાફરતી બોલે.

બીજો—લઈ રમવા દીલ લોલે છે, }

સર્વે—નાચો ફરો લઈ રમત રમો તમે ફેરા લઈને રે, (નાચવું, ફરવું અને ફરવું.)

એજ—આ રમત દડાની રમીએ સર્વે સાથે રહીને રે.

(ઉપર પ્રભાણે.)

ટીપ:—૧. લીટીઓમાં જે મોટા અક્ષરો છે તે ઉપર બાર મૂકી તા-

લ દેવો.

૨. આઠ રંગો માટે આઠ બાજકો પસંદ કરવો. સાત રંગના દડા

સાત જથ્થાના હાથમાં આપવા અને આઠમાના હાથમાં કાળી ધળ આપવી.

૩. દડાની દોરીઓ આસરે અકેકે પૂંદે લાંબી દડાનાજ રંગની હોવી

જોઈએ, જે પાડી બાજકો તાત્ર આપે. જો દરેક દડાની દોરીની ગાંઠમાં

નાની ત્રણ ત્રણ ધુધરીઓ આંધવામાં આવશે તો તાલ આપતાં બાળકોને ગમ્મત પડશે.

૪. બીજા નંબરનો છોકરો જરા હસમુખો પસંદ કરવો.

૫. કન્યાશાળામાં પહેલી લીટીને બદલે “ આ રમત દાની રમીએ સૈયર સાથે રહીને ર ” એ પ્રમાણે બોલાવવું, અને બીજો ઠેકાણે જ્યાં “ ભાઈઓ ” છે ત્યાં “ બેનો ” કે “ બેની ” શબ્દ વાપરવો.

પ્રાણી વિષે પાઠો.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૫૦ થી.)

લેંસ.

•સાહિત્ય.—એક લેંસ લાવી નિશાળ બહાર બાંધવી અને તેના મોઢા આગળ ધાસ નાખવું.

સૂચના.—શિક્ષકે છોકરાંને નિશાળ બહાર લઈ જઈ જ્યાં લેંસ બાંધી હોય તે જગ્યાથી થોડેકે છેટે બેસાડવાં. પાછલા પાટોમાં છોકરાં ગાય વિષે પૂર્ણ હકીકત શીખી ગયાં છે અને લેંસ એ ગાયને ઘણી ખરી બાબતોમાં મળતું પ્રાણી છે, તેથી શિક્ષકે ગાય સાથે તેનો યોગ્ય પ્રભાવી મુકાબલો કરાવવો.

મળતાપણું.—મુકાબલો કરાવવાથી છોકરાં કહી શકશે કે “ લેંસ એ ગાયની માથે ધાસ ખાનાર તથા વાગોળનાર પ્રાણી છે. ગાયની પેટે ધાસ ચરવા માટે બીનાશવાળી જગ્યામાં ચાલવાને તેને પગતળિયે ફાટવાળી ખરી છે; હાથ નહિ હોવાથી બોંધ ઉપરથી મોંમાં ખોરાક લેવાને લાંબી ગરદન તથા લાંબી વળી શકે એવી અને ખડખડડી છલ છે; કોઈ ધન કરવા આવે તો પોતાનો બચાવ કરવાને ચંદરની બાજુએ વાંકાં વળેલાં પોલાં શિંચડાં છે; અને માખી તથા બીજા છવર્ગતુ શરીર પર તથા માથા પર બેસીને હેરાન ન કરે માટે લાંબી પૂંછડી અને લાંબા કાન છે. ગાયની પેટે તેના દાંતનાં જડખાંમાં રાક્ષીઓ બિલકુલ નથી, દાઢો વધારે છે, કાપવાના દાંત માત્ર નીચલા જડખાંમાં છે, અને ઉપર જડખાંમાં કાપવાના દાંતને બદલે કઠણ પેદાં છે. વાગોળનાર પ્રાણી તરીકે તેના પેટની રચના

છાકરાં પાસે કદાવનાં; પરંતુ પ્રથમ તેણે છાકરાને કહેવું કે ‘ગાયનું જંગલી સ્થિતિમાં રહેછાણુ સપાટ પ્રદેશમાં છે, અને બકરાંનું પહાડી મુલકમાં છે.’

આ ઉપરથી તે નીચે મુજબ હકીકત કદાવી શકશે:—

શિ.—એક શરીરે પાતળો અને બીજો ભરાઉ એવા બે છાકરાને એક ટેકરી પર ચઢવાનું કહ્યું હોય તો કયો વધારે ઝડપથી ચઢી શકશે ?

વિ.—સાહેબ, પાતળો છાકરો વધારે ઝડપથી ચઢી શકશે ?

શિ.—ત્યારે બકરાનું મૂળ રહેછાણુ પહાડી મુલકમાં છે તો ત્યાં પોતાના બોરાક માટે આમ તેમ સહેલાઈથી ફરી શકવાને તેનું શરીર કેવું હોવું જોઈએ ?

વિ.—સાહેબ, ઘણું પાતળું અને નાણુક હોવું જોઈએ.

શિ.—બરાબર. તમે જુઓ છો તેમ તેનું શરીર ટૂંકું અને પાતળું છે અને પગ પશુ પાતળા છે, તેથી તે ટેકરીઓ ઉપર ઝડપથી ચઢી શકે છે. ગાયથી તેમ ચઢી શકશે નહિ. (કુટપટ્ટી વતી બકરાનું-શરીર મનાવવું, અને એક છાકરાને ગામમાં મોકલી કોઈ ગાયનું માપ મંગાવવું. ગાય આશરે પાંચ ફુટ ઊંચી થશે, અને બકરું ત્રણ ફુટથી ઓછું થશે.) હવે તમારામાંના કોઈને પહાડી મુલકનો અનુભવ થયો છે ?

મગન—હા સાહેબ, મારા બાપને આશુ પર્વત પર નોકરી છે, ત્યાં હું થોડા દિવસ રહ્યો છું.

શિ.—ત્યાં તમે હિન્દાળામાં રહ્યા છો કે ?

મગન—હા સાહેબ.

શિ.—આપણા ગામમાં જેટલો તાપ લાગે છે તેટલો ત્યાં લાગે છે કે ?

મગન—ના સાહેબ, ત્રિલકુલ લાગતો નથી.

શિ.—ત્યારે તમે ત્યાં શિયાળામાં રહ્યા છો કે ?

મગન—હા સાહેબ.

શિ.—શિયાળામાં આપણા ગામમાં જેટલી ટાઢ લાગે છે તેથી ત્યાં વધારે લાગે છે કે ઓછી ?

મગન—સાહેબ, ત્યાં ઘણી વધારે ટાઢ લાગે છે.

શિ.—ત્યારે તમે પહાડી મુલકને ગરમ કહી શકશો કે ઠંડો ?

મગન—ઠંડો, સાહેબ.

શિ.—પહાડી મુલક ઠંડો છે તો બકરાં શિયાળામાં ત્યાંની ટાઢ શી રીતે સહન કરી શકતા હશે ?

વિ.—સાહેબ, તેને આખે શરીરે વાળનો ગરમ ડાઠ હોય છે, તેથી યાદ લાગતી નથી.

શિ.—આ પ્રમાણે તેને શરીરે વાળનું ઢાંકણ હોવાથી તેના શરીર પર માખી કે બીજા જીવજંતુ બેસે તો તેને લાગે કે ?

વિ.—ના સાહેબ, તેની આમડીને તેઓ કંઈ ઇજા કરી શકે નહિ.

શિ.—ત્યારે તેમને માખી કે જીવડાં હાડવાને લાંબી પૂંછડી કે કાનની જરૂર પડે કે ?

વિ.—તેના કાન તથા પૂંછડી આ કામ માટે ઉપયોગી થઈ પડતાં નથી.

શિ.—ત્યારે પૂંછડી આ પ્રમાણે બિનઉપયોગી હોવાથી બહુ ટૂંકી રાખી છે, અને કાન પણ ખપ વિનાના હોવાથી લગભગ રાખ્યા છે.

તથાત ખોળાવતી વખતે ઉપયોગિતાના સંબંધમાં છોકરાં શિક્ષકની મદદથી કહી શકશે કે ‘જેમ ગાય તથા બગદ પાસે બાર વહી જવાનું કામ કરાવે છે, તેમ બકરાંને બાર વહી જવાના કામમાં કાઈકજ સ્થળે લગાડે છે; કારણ કે તે ઘણાં નાચુક અને બજલીન છે. પરંતુ તેઓ તેમના વાળને લીધે ઘણાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં તેમને વાળની બહુ જરૂર રહેતી નથી ત્યારે, અથવા તો ત્યારે વાળ બહુ મોટા થઈ જાય છે ત્યારે ભરવાડ લોકો તે કાપી લે છે. (મોટા વાળથી બકરાંને બહુ બેચેની લાગે માટે તે કાપી લેવામાં આવે છે. જો કાપી ન લે તો કુદરતની ખુશી એવી છે કે તે પોતાની મેજે ખરી પડે.) આ વાળનાં તેઓ કામગા, કામળી, ધાનગા, વગેરે ગરમ લૂગડાં જનારે છે, તે ટાઢના વૃક્ષમાં લોકો શરીરે વિંટાળે છે. બકરાંના વાળનાં દોરડાં તથા નાડાં પણ બને છે. (શિક્ષકે આ વખતે એક કામગો બતાવવો અને તેમાંથી વાળ કાઢી તે બકરાના વાળ સાથે સરખાવવા. બકરાંના વાળની જનતી ચીજે લાવી રાખી હોય તે આ વખતે શિક્ષકે છોકરાંને બતાવવી.) શિક્ષકે આ સ્થળે કહેવું કે ‘આપણા મુઠકમાં જે બકરા થાય છે તેમના વાળ જ્વડા, બરછટ, અને લોકાય એવા અણીવાળા હોય છે, તેથી તેમનાં સુત્રાળાં કપડાં બનતાં નથી. પણ હંડાં મુલકનાં, દાખલા તરીકે કાશ્મીરનાં બકરાંના વાળ સુત્રાળા રેશમ જેવા હોય છે, તેથી તે વાળની શાન્નો બને છે.’ (શિક્ષકે કાશ્મીરો સાલ લાવી રાખી હોય તો છોકરાંને બતાવવી.)

બકરાના ખોરાકના સંબંધમાં શિક્ષકના પ્રશ્નોના જવાબમાં છોકરાં કહી શકશે કે 'ગાય ધાસ તથા કેટલીક વનસ્પતિનાં પાંદડાં અને અનાજ ખાય છે; પણ બકરાં તો ધાસ અને અનાજ ખાવા ઉપરાંત ગમે તે વનસ્પતિનાં પાંદડાં ખાય છે.' પણ શિક્ષકે કહેવું કે "આ ઉપરથી આપણામાં કહેવત છે કે 'ઊંટ મેલે આદડો ને બકરું મેલે કાંકરો.' બકરાંને ધાસ તથા અનાજ ન મળે તોપણ ચાલી શકે છે. તેઓને છૂટાં મૂકવામાં આવે તો ગમે તે બાજુ પાસેં તોડી ખાઈ તેઓ પેટ ભરે છે. ગમે તેવો ગરીબ માણસ પણ બકરી રાખી શકે છે. આથી તે 'ગરીબની ગાય' કહેવાય છે."

બકરાંના બળ તથા સ્વભાવના સંબંધમાં પૂછવાથી છોકરાં કહી શકશે કે "તે બળહીન અને ગરીબનું પ્રાણી છે. આપણે 'ખીચારી બકરી' એમ લોકોને કહેતાં સાંભળીએ છીએ. કોઈ કોઈ બકરા જોરાવર અને તોફાની હોય છે, પરંતુ બધી બકરી ગરીબ હોય છે."

ટીપ—૧. બકરા સંબંધી ઉપર જણાવેલી હકીકત બે પાઠમાં કલાવી શકાય.

૨. બકરાના શરીરના કેટલાક ભાગો ગાયના ભાગોથી જુદા પડે છે; દાખલા તરીકે ટુંકી પૂંછડી, લમડતા કાન, અને પાછળ વળેલાં શિંગડાં. માટે જ્યાં જ્યાં આ ભાગોનું વર્ણન આવે ત્યાં તેમનાં ડ્રોઇંગ પાટિયા પર કાઢી બતાવવા, અને બકરાના આખા શરીરનું ડ્રોઇંગ પણ કાઢવું.

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ગઈ ત્રિમાસિક સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે મુજબ છે:—

પ્રશ્ન ૧૯૦—૧૫ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી હરિશંકર ભાણુજી, બી. આ. માસ્તર રાણકંડોરણા તાબે પોરબંદરનાને રૂ. ૧)નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨૦૧—૧૨ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી જીવાલાઈ દેસાઈભાઈ, મહેતાજી, ઉતેલીઆ તાલુકે ધાળકાનાને રૂ. ૨)નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩૦૧—૧૭ પહાડી મુઠ્ઠી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી મુઠ્ઠી, સાહેબ, સીધસ, રપે. આસિ. માસ્તર જામખંભાજીઆ—પહાડી મુઠ્ઠક ડુંડો જે, તથા દયારાંકર વુળમરામ, રપે. બી. આ. સહન કરી શકતાં ત્રણે રૂ. ૧)નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

એપ્રિલની સ્પર્ધાનાં ઇનામમાં સુધારો.

ખીજા પ્રશ્નનું ઇનામ રૂ. ૦-૮-૦ મૂળચંદ, નામજી સંગાણીને આપવા બૃહથી જણાવેલું છે, પરંતુ મોહનલાલ શંકરજી, માળાઆના રપે. આ. માસ્તરને તે મળ્યું છે.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલવા:

- (૧) વણાટકામ કરનાર કારીગરને ત્યાં પાંચમા ધોરણનાં બાળકોને એવ-લોકન કરાવવા લઈ જતા અગાઉ શિક્ષકે કયા ક્રમમાં પોતાની નોંધ તૈયાર કરવી તેનો નમુનો આપો. ઇનામ રૂ. ૨)
- (૨) દરિયાની સપાટીથી પર્વતની ઊંચાઈ થી રીતે મપાતી હશે તે બા-બતની નોંધ છૂટા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ માટે તૈયાર કરો. ઇનામ રૂ. ૨)

- (૩) અમુક રથને આટલા ઈંચ વરસાદ પડ્યો તે ઓકસાએને થી રીતે સમજાવશે તેની નોંધ તૈયાર કરો. ઇનામ રૂ. ૧)

ટીપ-સ્પર્ધાના નિયમો માહે એપ્રિલ સને ૧૯૯૩ તથા માહે ઓક્ટો-બર સને ૧૯૦૨નાં શાળાપત્રમાં જોવા. તા. ૨૦મી નવેમ્બર પછી આવેલા ઉત્તરો સંગ્રહિત છે.

જાવણીખાતાની સ્વરો.

સરકારી કરાવ.

આર્ટ સ્કૂલમાં અપાતી સ્કૉલરશિપોના સંબંધમાં.)

મુંબઈ.

તા. ૧૫-૭-૧૯૦૩.

જાવણીખાતું.

નં. ૧૪૨૭.

ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શને નામદાર મુંબઈ સરદારને લખેલો પત્ર નં. ૫૮૦૮, તા. ૧૩-૧૦-૧૯૦૨:—

સર. જે. જે. આર્ટ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલ પોતાની સ્કૂલમાં અપાતી સ્કૉલરશિપોને લગતા ધારામાં કેટલાક ફેરફાર કરવા માગે છે તે હું આપ નામદારને વિદિત કરું છું.

૨. આ સ્કૂલમાં બે જાતની સ્કૉલરશિપો અપાય છે—

(૧) સામાન્ય સ્કૉલરશિપો, જેવી કે સરકારી અને મેઓ સ્કૉલરશિપો.

(૨) ખાસ સ્કૉલરશિપો—

(અ) જે અમુક પ્રમુખ કે વિભાગના ઉમેદવારો, જેવા કે યાદુદી, કચ્છી, કે બાવનગર તથા કાઠિયાવાડના વતનીઓ માટે રાખી છે.

જાવણીખાતાની સ્વરો. સંગ્રહિત છે.

(બ) જે અમુક કામ માટે રાખી છે.

૩. સામાન્ય સ્કૉલરશિપોના સંબંધમાં પ્રિન્સિપાલ જણાવે છે કે 'ગરીબ વર્ગના છોકરા આ સ્કૉલરશિપોના લાભ લઈ શકતા નથી; કારણ કે બે અથવા ત્રણ વર્ષ સ્કૂલમાં રહ્યા પછીજ તેમને માટે સ્પર્ધા કરી શકાય છે; ફક્ત એક સિવાય બધી સ્કૉલરશિપો ઉપલા વર્ગના છોકરા માટે રાખી છે. વળી બધી સ્કૉલરશિપો રંગકામ અને દ્રાતરકામ શીખનાર છોકરાજ લઈ જાય છે, શિલ્પકામ શીખનારને મળતી નથી.'

૪. ખાસ સ્કૉલરશિપોમાંની (અ) વર્ગની, જેવી કે કચ્છના રાય અને ગૌરીશંકર ઉદેશંકરના નામથી આપાતી સ્કૉલરશિપોના સંબંધમાં પ્રિન્સિપાલ જણાવે છે કે 'આ સ્કૂલમાં કચ્છની સ્કૉલરશિપ આપાય છે એવું કચ્છના વતનીઓ લાગ્યેજ નજીક હશે ગમે તેમ હો પણ કચ્છમાંથી સારા કારીગરો આ સ્કૂલમાં આવતા નથી, અને કચ્છના વતનીને કવચિતજ આ સ્કૉલરશિપ મળે છે. મારો અભિપ્રાય એવો છે કે હવે પછી પરીક્ષા બૂલ માં લેવી અને પરીક્ષાના સવાલપત્ર આઈ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલે મોકલવા. આથી પણ સારા ઉમેદવારો ન આવે તો બે સ્કૉલરશિપોની એક કરી સ્કૉલરશિપની રકમ વધારવી. તેજ પ્રમાણે ગૌરીશંકર ઉદેશંકર સ્કૉલરશિપ માટે ભાવનગરમાં સ્પર્ધા થવા દેવી જોઈએ. વળી આ સ્કૉલરશિપો ત્રણ વર્ષ માટે આપાય છે તે મુદત વધારે છે માટે તે ઘટાડીને બે વર્ષની કરવી.'

૫. (બ) વર્ગની ખાસ સ્કૉલરશિપો, જેવી કે શાહુન્ડર સ્કૉલરશિપ અને વાસુદેવ વિનાયક સ્કૉલરશિપના સંબંધમાં પ્રિન્સિપાલ જણાવે છે કે 'શાહુન્ડર સ્કૉલરશિપ હાલમાં લાકડા ઉપરના દ્રાતરકામને માટે આપાય છે, પણ હાલમાં તે કામને ટેકાણે બીજાં કામો શિખવાય છે; તેથી તે સ્કૉલરશિપ દ્રાતરકામ શીખનારને, અથવા ફોટોગ્રાફિક પ્રોસેસિંગ કે ઇલેક્ટ્રોટાક્ટિસિંગ કામ શીખનારને આપવી જોઈએ. વાસુદેવ વિનાયક સ્કૉલરશિપના સંબંધમાં કંઈ ફેરફાર કરવાની જરૂર નથી.'

૬. સામાન્ય સ્કૉલરશિપો માટે પ્રિન્સિપાલ નીચેની યોજના રજૂ કરે છે:—

સ્કૂલના ઉપલા વર્ગો માટે સ્કૉલરશિપો.

૧ મુખ્ય સ્કૉલરશિપ રૂ. ૨૫) ની૨૫
૩ પ્રગકામ માટે—			
* ૨ દસ દસ રૂપિયાની	}૨૭
૧ સાત રૂપિયાની			

૨ કોતરકામ માટે—

* ૧ રૂપિયા દસની } ૧૭
૧ રૂપિયા સાતની }

૨ શિક્ષકામ માટે—

૧ રૂપિયા દસની } ૧૭
૧ રૂપિયા સાતની }

સ્કૂલના મધ્યમ વર્ગો માટે.

૧ મુખ્ય સ્કૉલરશિપ રૂ. ૭) ની. ૭

૨ ડ્રૉઇંગ માટે—

૧ રૂપિયા ૬) ની } ૧૧
૧ રૂપિયા ૫) ની }

૨ નકશા બનાવવાનું કામ શીખનારને—

૧ રૂપિયા ૬) ની } ૧૧
૧ રૂપિયા ૫) ની }

સ્કૂલના નીચલા વર્ગો માટે.

૫ સ્કૉલરશિપો દરેક રૂ. ૫) ની. ૨૫

એન્ડ્રન્સ (પ્રવેશક વર્ગ માટે) સ્કૉલરશિપો.

મુંબઈના ઉમેદવારો માટે રૂ. ૫) ની એક એવી બે અથવા
બહારના ઉમેદવાર માટે રૂ. ૧૦) ની એક. ૧૦

કુલ રૂ. ૧૫૦

ચો. યોજનાના સંબંધમાં મિ. બર્ન્સ લખે છે કે:—

‘સામાન્ય સરકારી સ્કૉલરશિપો જેમને મળી હોય તેમને તે બે વર્ષ સુધી તો આપવીજ નોઈએ, અને ત્રીજા વર્ષ માટે તેમને બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે ફરીથી સ્પર્ધા કરવા દેવી નોઈએ. આ નિયમ રૂ. ૨૫) ની સ્કૉલરશિપને લાગુ પડતો નથી.’

‘રૂ. ૨૫) ની મુખ્ય સ્કૉલરશિપ માટે દર વર્ષે સ્પર્ધા થવી નોઈએ; અને તે કોઈ પણ છોકરાને એક વર્ષ સુધી આપવી નોઈએ, વધારે મુદત આપવી નોઈએ નહિ.’

‘આ સ્કૉલરશિપો માટે નીચેની શરતોએ સ્પર્ધા કરવા દેવી નોઈએ:—

* આ સ્કૉલરશિપો મેંઓ સ્કૉલરશિપ કહેવાશે.

દર મહિને વર્ગમાં થયેલા કામને માટે નીચે મુજબ દોકડા આપવા—

વર્ગમાં કરેલું રંગ-કામ, શિલ્પકામ, કોતરકામ, તથા ફોટોકામ.	કાલ્પનિક નમુના.	ગેર કરેલું કામ	હાજરી.
કુલ	કુલ	કુલ	એક દિવસની હાજરી
૧૦	૧૦	૧૦	માટે એક દોકડો.

આ દોકડા વાર્ષિક પરીક્ષામાં મેળવેલા દોકડામાં ઉમેરવા, અને તેમ કરતાં જે હોકારના વધારેમાં વધારે દોકડા થાય તેને સ્કૉલરશિપ આપવી. વર્ષની વચમાં કોઈ સ્કૉલરશિપ ખાલી પડે તો ખાલીની મુદત માટે ઉપર જણાવેલી રીતેજ સ્પર્ધા થવી જોઈએ.

‘એન્ટ્રન્સ સ્કૉલરશિપો નીચે મુજબ આપી શકાશે:—

(અ) મુંઝઈના ઉમેદવારો માટે રૂ. ૫)ની એક એવી બે સ્કૉલરશિપો, અથવા

(બ) બહારના ઉમેદવારો માટે રૂ. ૧૦) ની એક સ્કૉલરશિપ.

મુંઝઈમાં પોતાના માથાપ સાથે રહેનાર વિદ્યાર્થીઓ માટે શરૂઆતમાં રૂ. ૫) ની સ્કૉલરશિપ બસ છે, પરંતુ બહારના વિદ્યાર્થીઓ: રૂ. ૫) માં મુંઝઈમાં પોતાનું ગુજરાન નીભારી શકે તહિ.

મુંઝઈના વિદ્યાર્થીઓને શરૂઆતની સ્કૉલરશિપ ન મળી હોય તોપણ તે સ્કૂલમાં દાખલ થઈને વગર ખર્ચે બધી સ્કૉલરશિપો માટે સ્પર્ધા કરી શકે; પણ બહારના વિદ્યાર્થીઓને પોતાના ગુજરાન માટે શરૂઆતની સ્કૉલરશિપની જરૂર છે, કારણ કે તેની મદદથી તેઓ કોઈ પણ બીજી સ્કૉલરશિપને માટે પછીથી સ્પર્ધા કરી શકે.

‘ઉપરની યોજનામાં બે એવી રીતની ગોઠવણ રાખી છે કે હાઈસ્કૂલમાંથી અથવા તો ગુજરાતી સ્કૂલમાંથી કોઈ પણ હોશિયાર છોકરો આઈ સ્કૂલમાં દાખલ થઈ ૬ વર્ષ સુધી સ્કૂલમાં રહી શકે અને આ સ્કૉલરશિપોથી પોતાનું પોષણ કરી શકે; અને વળી છેવટે રૂ. ૨૫)ની માસિક સ્કૉલરશિપ પણ મેળવી શકે તથા પોતે શિલ્પકામ, કોતરકામ, કે રંગકામના કાંઈક માટે જોઈ રીતે લાયક થાય.’

૭. સામાન સ્કૉલરશિપના સંબંધમાં માત્ર એટલોજ ફેરફાર કરવાની માગણી છે કે તે સ્કૉલરશિપ ચાર વર્ષને બદલે બે વર્ષ સુધી આપવી, અને બીજાં બે વર્ષ માટે તે સ્કૉલરને ફરીથી સ્પર્ધા કરવાની રાખ આપવી.

૮. ફાઉન્ડર સ્કૉલરશિપ જે વિષયને માટે આપવામાં આવે છે તે

વિવિધ બદલવાનો છે. તેને માટે તે સ્કૉલરશિપ કાઢનાગ્ની પરવાનગી લેવી પડશે. આ સ્કૉલરશિપ ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં મિ. રૉસબ્રુ જમશેદજી જી. જી. માધ્યે અમુક વિવિધ માટે કાઢેલી છે, તો તેમના કુટુંબને ફેરફારના સંબંધમાં પૂછવું જોઈએ. હું ધારું છું કે તેઓ કંઈ દરકત જણાવશે નહિ; કારણ કે જે કારીગરી દાલ નીકળી ગઈ છે અને જેને બદલે બીજી દાખલ થઈ છે તેવી કારીગરીના ઉત્તેજન માટે પોતાના પૈસા ખર્ચાય એવી ઇચ્છા તેઓ ધરાવશે નહિ.

૯. બીજી દરખાસ્તો મંજૂર કરવાની હું નામદાર સરકારને લખામણ કરું છું. કારણ કે તે વિવાર્ધિઓના ઉત્તેજન અને પોપણ અર્થે શ્રેષ્ઠ રીતે ઉપયોગી થઈ પડે તેમ જાણી છે.

નામદાર સરકાર તરફથી ઉપરનો કાગળ યાદી નં. ૨૦૬૯, તા. ૨૧-૧૧-૧૯૦૨થી પોલિટિકલ ખાતા તરફ મોકલવામાં આવ્યો, અને એની સૂચના કરવામાં આવી કે ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના પત્રના જવાબે પેરમાઈમાં જણાવેલા ફેરફાર કરવામાં કંઈ દરકત હોય તો તે સંબંધી પોલિટિકલ અમલદારો મારફત જવાબ માગવા.

આ સંબંધમાં કમ્પના આર્કિટંગ દિવાનનો જવાબ નં. ૧૭૦, તા. ૩-૩-૧૯૦૩—

કમ્પની સ્કૉલરશિપોના સંબંધમાં જે ફેરફાર સૂચવ્યા છે તે કોઈપણ રીતે દરકતકર્તા નથી. 'તોપણ દરખાસ્ત સાહેબની એટલી માગણી છે કે કમ્પની માટે રાખેલી સ્કૉલરશિપો ઇલાવાદી રાખવી જોઈએ, એટલે તે બીજી સ્કૉલરશિપો સાથે જોડી દેવી ન જોઈએ. કમ્પની સ્કૉલરશિપો બે હોય તેની જરૂર પડે તો એક કરવાને કોઈ બાતની દરકત નથી.

આ પત્ર કમ્પના પોલિટિકલ એન્ટે પોતાના નંબર ૫૨, તા. ૪-૩-૧૯૦૩ થી પોલિટિકલ ખાતાના ચીફ સેક્રેટરીને મોકલ્યો.

આજવાડના પોલિટિકલ એન્ટેનો કાર્યાવાડના એન્ટે દુધ ગવર્નર ઉપર પત્ર નં. ૧, તા. ૯-૩-૧૯૦૩—

બાવનગરના મિ. વજેસંકર ગોરીસંકર તરફથી બાવનગર દરખાસ્ત મારફત જવાબ મળ્યો છે તેની નકલ આ સ. ચે. આપના તરફ મોકલી છે. તેમાં તે જણાવે છે કે 'સર જે. જે. આર્ટ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલે જે ફેરફાર સૂચવ્યા છે તે મારે કમૂલ છે. ઉમેદવારોની પરીક્ષાની તારીખ નક્કી થયા પછી તે લોકોને બહાર થવા માટે કાર્યાવાડનાં પેપરમાં કે બાવનગર દરખાસ્ત ગ્રેડમાં પ્રવિષ્ટ થવી જોઈએ.'

આ પત્ર કાઠિયાવાડના એન્ટ્રન્ડ ટુ ધ ગવર્નર પોતાના નં. ૧૯૧, તા. ૧૪-૩-૧૯૦૩થી પોલિટિકલ ખાતાના ચીફ સેક્રેટરી તરફ મોકલ્યો.

કચ્છનો તથા ભાવનગરનો એ બંને જવાબ પોલિટિકલ ખાતા તરફથી કેળવણીખાતાના સેક્રેટરી તરફ મોકલવામાં આવ્યા.

*

*

*

ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનનો પત્ર નં. ૨૪૬૨, તા. ૨૦-૬-૧૯૦૩-મિ. એ ડી સાસુન અને મિ સોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈના મુખત્યારો જણાવે છે કે જે ફેરફાર તેમની સ્કૉલરશિપોના સંબંધમાં સૂચવ્યા છે તે માટે તેમને કોઈ ખતરી દરકન નથી તે આપ નામદારને વિદિત થશે.

સરકારો ઠરાવ.—આક્રિટિંગ ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના પત્ર નં. ૫૮૦૮, તા. ૧૩-૧૦-૧૯૦૨ના છઠ્ઠા પેરેગ્રાફમાં જણાવેલી યોજના મુજબ સરકારી અને મેલો સ્કૉલરશિપ આપવાના સુધારેલા નિયમો મંજૂર કરવામાં આવે છે; પરંતુ તેથી આજ સુધી જેટલું પ્રયત્ન થતું તેમાં વધારો થવો જોઈએ નહિ.

૨. સાસુન સ્કૉલરશિપ અને કચ્છના રાવ તથા મિ. ગૌરીશંકર ઉદેશંકરના નામથી અપાતી સ્કૉલરશિપોના સંબંધમાં જે ફેરફાર કરવાની માગણી થઈ છે તે પણ મંજૂર કરવામાં આવે છે. આર્ટ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલનું કચ્છના દિવાનના પત્ર નં. ૧૭૦, તા. ૩-૩-૦૩ માં અને ઝલાવાડના પોલિટિકલ એન્ટ્રન્ડના પત્ર નં. ૧, તા. ૯-૩-૦૩ માં જણાવેલી ખામતો તરફ ધ્યાન ખેંચવું.

૩. *

*

*

A. M. T. Jackson,
અક્રિટિંગ સેક્રેટરી, નિરત્નત સરકાર.

જાહેરખબર.

ખેડા મહોમિડન એજ્યુકેશન ફંડ.

આ ફંડમાંથી મદદ આપવા માટે હવે નવાં નામો દાખલ કરવામાં આવશે નહિ. હાલ જેમને મદદ મળે છે તે મદદ જનતા સુધી ચાલુ રાખવામાં આવશે.

મુરત,

ઇસ્માલીમ મહમદ સયાણી,

તા. ૩૧-૮-૧૯૦૩

દૂરની તથા યંત્રજર.

કિન્ડરગાર્ટન ગ્રંથમાળા સંબંધી સરકારી હુકમ.

સરકારી ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓનાં નવાં ધોરણો પ્રમાણે કિન્ડર ગાર્ટન શિક્ષણ આપવા માટે; મે. ડિરેક્ટર આફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબની મંજૂરી અને બલામણુધી, નામદાર ગવર્નમેન્ટ સરકારે “કિન્ડરગાર્ટન ગા. ૧-૨-૩” તથા ‘બાળ બેલ (સચિત)’ પુસ્તકો ‘ટેકસ્ટ બુક’ (શાળાપયોગી પુસ્તકો તરીકે દરેક શાળાઓમાં વાપરવા માટે મંજૂરી આપીછે.) એ ઉપરાંત ‘કિન્ડરગાર્ટન-બાળગ્રંથાવળી નં. ૧ થી ૨૦’ મુધીમાં કેટલાંક પુસ્તકો ‘શાળા શિક્ષકો’ માટે મંજૂર કરવામાં આવ્યાં છે. મજકુર પુસ્તકો પચીસ રૂપિયાના ખરીદનારને વીસ ટકા કમિશન આપવામાં આવેછે.

કિન્ડરગાર્ટન ગ્રંથમાળાને અનુસરતા સવળો વિસાયતી સામાન ખાસ જર્મની અને અમેરિકાથી આવેલોછે. તેમાં વીશે બક્ષિસોનો જથ્થાબંધ સામાન દીક્ષાપત્ર બાવે મળશે—

૧૫૫ દનસવાડી મુનખ
જાન્યુઆરી ૧૯૦૩,

૧ } ગોપાળજી કથાણજી દેવવાડાકર.
૨ } કિન્ડરગાર્ટન રૂઢીનો શિક્ષક તથા ગ્રંથકર્તા

સરકારે ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલી સરળ દર્શનામાનાની પદ્ધતિ, ૧૫ મીં આદિત, ૩૮૮ આના. નવા ત્રીજા ધોરણ માટે ઓચાકરણુ શિક્ષણ માળા અંક ૧ લેા, ૧૮ આનો. ધો. ૪ માટે અંક બીબે તણ આના. ધો. ૫-૬-૭ માટે નવું ગુજરાતી બાળ ઓચાકરણુ ૧૬૧, આદિત, ૪ આના. પોસ્ટેજ ને વી. પી. ખર્ચ લેનારને વિર. કમિશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંમધી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. ગ્રંથાંક કરમ્ ચંદ શાહ, ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર. મુ. ગોંડળા.

અંકગણિતની સમજુતી. કિમ્મત રૂ. ૧૦ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે દસ રૂો, પંદર; વીરો, વીસ; અને પચીરો, પચીસ ટકા કમિશન. વેંચુપેજોગ્રા ખર્ચ લેનારને વિર. ખુશાલદાસ ગોંડળાદાસ. મુખ્યજ બેંક. અમદાવાદ.

ચોપડીઓના મોટા વેપારીઓ.

અમદાવાદના જૂના જાણીતા શુક્રસેવર શા. માતીલાલ મગનલાલ અને તેમના દીકરાઓએ સુંબાધ ખાતે પણ ચોપડીઓની એક મોટી દુકાન ઉઘાડી છે. તેમાં ઈંગ્લેન્ડ ગુજરાતી તમામ શુક્રસેવર માટે ટેકરટ, ધનામ, અને લાયબ્રેરી તરીકે મંજુર થયેલી ચોપડીઓનો ધણો જળરો રોક રાખવામાં આવ્યો છે. દેશવાડાકર કિંડરગાર્ટન ચોપડીઓના તથા કોપી શુક્રના અમે એજન્ટ છીએ. કિંડરગાર્ટન જનવરોના મોટા સુરોભિત નકશા તથા સામાન પણ અમે ઝોરડર મુજબ પુરા પાડીએ છીએ. ધિ ટિચર—(મ. ડા. આપ્તીઆ કૃત) આવૃત્તિ ૨ જી. સહેલમાં સારી પેઠે ઇંગ્લેન્ડ શિખવામાં ને પહેલે નંબર ગણાતી છે અને શિક્ષકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓ તરફથી પુષ્કળ માગણી થવાથી બાકી રહેલી જુન નકસો લઈ લીધી છે. શિક્ષકો માટે રૂ. ૧) ખીખ માટે રૂ. ૧૧ પૌરટેજ જુદું લી. શેવક. માતીલાલ મગનલાલ શાહ એન્ડ સન્સ. તમામ જાતનાં પુસ્તકો વેચનાર ડા. કાલ્યા દેવીરાં ઉપર રામવાડી નજીક સુંબાધ, અને અમદાવાદમાં રીચોરાં ઉપર પોસ્ટ આફીસ સામે.

સચિત્ર ગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી, આ. જી., કિ. સનાઆને આ ચોપડી સુંબાધ ધલાકાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ 'મહાદુરે ટેકરટ' શુક્ર તરીકે મંજુર કરી છે.—એટલે હો. શુ. પહેલી ચોપડી અથવા સચિત્ર ગુજરાતી નવી પહેલી ચોપડી એ બેમાંની શિક્ષકને ગમે તે એક પહેલા ધોરણમાં ચકાવવાની મંજુરી આપી છે. આ બા. નો સરકારી કરાવ તા. ૧૮-૧૨-૧૯૦૨ના બેન્કે ગ. જી. બા. ૧ કાના પૃ. ૨૦૮૭માં બહાર પડેલો છે.

સદર્દુ ચોપડી જુનાગઢમાં કર્તા પાસેથી તથા વડવાણ શહેરના શુક્રસેવર નેચર તક્કલી પાસેથી મળશે. કમિયન સેક્ટરે ટકાવી રાખ્યા મંગાવનારને શિર છે, પેકિંગ ખર્ચ લેવામાં આવશે નહિ. ને શુક્રસેવરો સદર્દુ ચોપડી વેચવાની મરજી પત્રથી જણાવશે, તેનો જંદોખસ્ટ કરીશું. સંદરજી મળજી શો, પ્રાથમિક યાગા સુપરવાઇઝર. શુ. જુનાગઢ.

ગુજરાતી સભ્ય પ્રકાશ. મહર્ષિ સ્વામી દયાનન્દ કૃત દિ. નીનું જાપાનતર. ધાર્મિક ને સાંસારિક ૧૭૮ મુદ્રેષ્યતા ૫૦૦ પાનના મો. ટા અન્ય હપાય છે. આગળથી ૨. ૧ પાછળથી ૨. ૨) નામ તોંધાવો. ઋષિવિ. ધા માસિકની અંદિસમાં. ગીરગામ-મુંગઢ. ઋષિવિદ્યા— માસિકમાં શાસ્ત્રાદ્યો, સંતો, ભોધકનાટકો, કાવ્યો અને વેદોમાં બીજરૂપે રહેલા વિષયો સાંગોપાંગ સપ્રમાણ ગુર્જરગીરામાં એવા અનુક્રમે વિસ્તરણ છે કે વર્ષે તે પુસ્તકો બંધાય. વાર્ષિક ૨. ૧. વૈશાખથી શ્રીકૃત્ વર્ષ.

૬. મંચાશંકર જયશંકર દિવેદી, ગીરગામ. મુંગઢ.

• લેખનકળા કોપી બુકો.

ગુજરાતી અને બાળભોધ હ નમ્બર.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુમ્બઈ ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાંજોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કઠ તથા લખાણ ટખની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુક કરતાં તે યદીઆતી યમાની ખાત્રી થયા પછી, હપાવી બહાર પાડી છે.

સુચ સિક્કો આગળ સેક્રેટરી સર્ટિફિકેટ મૂકવા કરતાં એ કોપી બુક બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટકા મળવા અર્થે મૂકવી વધારે યોગ્ય ધારીએ હીએ.

૧. કોપીબુકોની સુશુદ્ધ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરપેટ) કોતરવેલાં છે, જે હપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રંગની સારીકી હપાય છે, કાગળ અને કવર બંન્ને ટકાવ વાપરેલાં છે,

૨. દરેક નખરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે. તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાજકોને પાકું યાન થાય છે.

૩. ઘરઆતમાં 'બાજકો પહેલો' નખર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાટે ત્યારે હાથ ફૂળે છે, ને ઘરઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નખર માત્ર બાજકોને ઘુંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ ફરે તે પછી બીજા નખરમાં એક લીટી ઘુંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા હોઠરા પોતાને ધણે વગને છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પથ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાને તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જિયાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે બોલ હમારી કોપીજીઓનો છઠો નખર ખાતો બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં બવડારમાં ધણાં ઉપયોગી યાદ પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિયાળામાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીજીકો દેશવરના ખરીદ કરનારને સેકડે તેમજ ટંકા કોમિશનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલ્વે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલ્વેથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકડે અર્થો ટંકા હકમાઈ લઈ મોકલી આપવા જોડવણ રાખી છે. ટંકાણું—આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની. ટંકાણું લેખનકળા કોપીજીની ઓફીસ—કાલ્યાદેવી રોડ નં. ૨૦૪ મુમ્બઈ.

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની

સૂચના.

આ પત્ર સંબંધી સર્વ લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. નોંટપેઠે કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સંખી પ્રગટતાં લખાણ ઉપર ધ્યાન આપાશે નહિ. જાપવા મોકલેલું લખાણ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં જાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણ માણું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે અંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના ઉચ્ચુટી અને અસિસ્ટન્ટ ઉચ્ચુટી સાહેબોને તથા મહેતાંજીબાને ઈજાબજી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિધિયલબી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાએ સંબંધી હકીકત સ્કૅલમોડે તથા દરશીરાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પંચ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમજ ખાનગી બહારખર્ચા જે માસમાં જાપવાની હોય તેના આગત્તા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. મેનીઓર, મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું ટેકાણું અને શી બાજુ તના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના ખર્ચ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધા આનો સ્થપાર મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય કશી જ ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છાત્ર નકલના પોસ્ટેજ સાથે અંતી આના. પદવતાં ખર્ચ લે. હસ રૂપીઆ સુધીના પગારવગા-શિક્ષકો તથા સ્કૅલરોને ટપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારે પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડેશે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર જા પેન્ડે પાને રૂ. ૧ થી ૨ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાવેશ થશે નહિ.

બહારખર્ચા જાપવાના ભાવ.

૩.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચોર્ગ અને તે પ.
૧...	...	છીના અગીયાર માસ લગી પા
૨...	...	ગણો ચોર્ગ પાશે. જ્યારે માસથી
૩...	...	ઓછી મુદત હશે તો પહેલે મ.
જે ઉપરાંતનો ભાવ ઉપર પ્રમાણેજ		હિને પૂરો ચોર્ગ અને પછી દરેક
ખાસ માસ લગી લાગતાગટ હશે		એકે અર્ધા ચોર્ગ લેવાશે.

The Gujarati School-Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ડિસેમ્બર ૧૯૦૩.

અનુક્રમણિકા.

વિધેય	૫૪
મોમ—કોમેલના શિક્ષણમિદાનો	૩૫૩
શિક્ષકોના આવરુપક ગુણો	૩૫૬
કાવ્યશાસ્ત્ર	૩૬૩
પ્રાણી વિશે પાઠો—ચેતુ	૩૬૮
વૅટ.	૩૭૧
સામાન્ય ગાન—કીડી	૪૭૫
દ્વારગની પરીક્ષાઓ સમગ્રી સરકારી ઠરાવ	૪૭૬
વનોકયુવર ટેકસ્ટ બુક રિવિઝન કમિટીની	
કેળવણીખાતાની ખબરો	૪૮૦
ગોપડીની મજૂરી	૪૮૧
નિસાજોનાં-પ્રતાપપત્રક	૪૮૧

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અસહવાદ.

“ આર્યોદય ” પ્રિન્ટિંગ એસ.

(સર્વ હેક સ્વામીનં રાખ્યા છે.)

વાંચો! વાંચો! વાંચો!

ખરીદ કરી ખાતરી મેળવો.

લાભ લેવા ચૂકશો નહીં.

ગુજરાતી સ્કૂલોમાં
ચાલતી ડીપોનીયુ
કો કોપીઓ એ
કસરસાઇઓ. નકશા
ઓ વિગેરે તમામ
જાતની ગુજરાતી
બુકો. ડોઇંગ બુકો
તેમજ ડ્રોઇંગનો સા
મન પણ અમારે
ત્યાગી મળશે. કમી
શન સાર આપના
માં આવશે.

શ્રી ગુજરાત ઓરીઅન્ટલ

બુક ડીપો.

૩૭૬૦ રતનપોળ

અમદાવાદ.

ઇંગ્રેજ સ્કૂલોમાં ચા
લતી તમામ જાતની
બુકો. સંસ્કૃત શર
સી, ફ્રેન્ચ, ઇંગ્રેજ,
નકશાઓ, નોવેલો
વિગેરે. પરીક્ષાની
નોટો, ડોઇંગનો સા
મન વિગેરે તમામ
જાતની બુકો અમારે
આ મોટા જથ્થામાં
તેમજ છટક સારા
કમીશનથી મળશે.

પરીક્ષાની નોટો. પાનાં ૧૦ ને પાના ૨૦

વાગી કીમત રૂ ૦-૦-૪, અને રૂ. ૦-૦-૬.

ડીપોના માનવર સાર અને વધારે કમીશન આપવામાં
આવશે. માન રેફરેન્સ મે વન ડી મોકનવામાં આવશે. અથવા રૂ.
કર્કાનાના તેવ મા મરશે માટે લાભ તેવા ચૂકશો નહીં

દેશીનામું—સરકારે ટેકસ્ટબુક માટે અમારું દેશીનામું મંજૂર

કરેલું છે. બુકો સન ૧૯૦૧ ના નવેમ્બર માસનું ગુજરાતશાળા પત્ર. હાલની
પ્રત નવું ધોરણ પ્રમાણે સુધારેલી છે. તેની કીમત ૦-૫-૦, પોષ્ટેજ
૦-૧-૦, કમિશન ૧૦ પ્રત પર ૨૦ ટકા, ૨૫ અને તેથી વધારે પ્રત લેનારને
૨૫ ટકા વેલ્યુપેએઅથ અર્થ લેનારને ચિર.

કર્તા હગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ } ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની
દેશીનામાના-વડોદરા. } અમદાવાદ આર્થોલોજી પ્રેસ. બીલ્ડિંગ્સ

જેશંગ કાન્ધ—પૃષ્ઠ ૯૦૦ નું મોટું પુસ્તક અસલ કીમત રૂ ૪) ને
લાભ ઘટાડેલી કીમત રૂ ૦ના થી મળશે પોસ્ટેજ ત્રણ આના વધુ.

સહી. જેશંગભાઈ વીકમદાસ કવિ. મુ. આવળા; હજી અમદાવાદ.

કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળા ભાગ ૧-૨ દરગોવિંદ દ્વાર
કાદાસ કાતાનાળા કૃત 'કન્યામ તથા લાઘવેરી માટે મંજૂર ચપેલુ દરેકભાગની
કીમત રૂ. ૨). આર્થોલોજી પ્રેસમાં સી. સી કંપની અગર કર્તા પાસેથી મળશે.

(૧) ધાર્મિક કેળવણીનો હોશ જે સંકુચિત અર્થ લેવાય છે તેવો ફ્રાન્સેલ લેતો ન હતો. ધાર્મિક કેળવણી આપવી એટલે ધર્મપુસ્તક શિખવું કે તેમાંથી કોઈ વાક્ય લઈ તે પર ઉપદેશ કરવો એવો તેનો ઉદ્દેશ ન હતો. તે ધર્મની કેળવણીને જુદા વિષય તરીકે ગણતો નહિ; ધર્મ એટલે સત્યસંશોધન એવો વિસ્તૃત અર્થ કરતો હતો. સત્ય પાળવું એજ ઈશ્વરની આજ્ઞા છે એમ તે માનતો તથા શિખવતો, અને કુદરતી પદાર્થો વિશે બાળકના સાદા પ્રશ્નોને ઈશ્વરસંશોધનના સાધન ગણતો. આ પ્રમાણે શિક્ષક જાતે નીતિમાન હોઈ બાળકને સુનીતિ પાળતાં શિખવે અને અનીતિ પર અતિશય તિરસ્કાર દર્શાવે તો તે ઉત્તમ પ્રકારની ધાર્મિક કેળવણી આપે છે એમ સમજવાનું છે. ધર્મનું મૂળ નીતિ છે અને જે આચારથી નીતિ ન સચવાય તે ધર્મ કહેવાયજ નહિ. માત્ર અમુક મન્ત્રપાઠ કરવામાંજ કે વિધિ કરવામાંજ ધર્મ રહેતો નથી. એ બાલ ઉપચારનો ઉદ્દેશ મનને નિર્મળ અને પવિત્ર કરવાનો છે; પણ મન નિષ્પાપ, નિર્મળ, સત્યશીલ, અને દયાળુ ન બને તો મનુષ્ય ધર્મિય થયો કહેવાયજ નહિ. ઘણા પુરૂષો સ્નાનસંધ્યાનો મોટો આડંબર કરે છે અને લોકોના મનમાં પોતે અતિધર્મિય છે એવો વિચાર પોતાના બાલ આચાર અને ઉપચારથી પ્રેરે છે; પરંતુ તેમના આચરણમાં નીતિ જેવાંમાં ન આવે તો તેઓ બગાડપિ જેવા ધૂતંજ છે એમ સમજવું. આ લખાણનો ઉદ્દેશ વિધિ કે ઉપચાર પર લેશમાત્ર પણ આસેપ કરવાનો નથી. અગાઉ કલા પ્રમાણે એ ધર્મનો બોધ ગ્રંથજી કરવા અધિકારી બનાવવાનાં સાધન છે, અને તેટલા માટે તે ઈષ્ટજ છે. એ તત્ત્વ અનાદર દર્શાવવાનો હેતુ નથી; પરંતુ એનો મૂળ હેતુ નિષ્કળ જાય તો એ નિરર્થક છે એ પણ સ્પષ્ટ છે. આ કારણથી ફ્રાન્સેલ ધાર્મિક કેળવણીનો આધાર નીતિ કેળવવા પરજ માનતો. બાળકનાં મનમાં સત્ય પર પ્રેમ, અસત્ય પર તિરસ્કાર, પ્રમાણિકપણું, દયા, ઇત્યાદિ સારા નીતિગુણો ઉત્પન્ન કરવા એ શિક્ષકનું સર્વોપરિ અને સર્વમાન્ય કર્તવ્ય છે એ નિર્વિવાદ છે. પણ એ ગુણો શિષ્યમાં લાવતાં પહેલાં શિક્ષકે પોતાનામાં દર્શાવવા જોઈએ એ તો સ્પષ્ટ છે. શિક્ષકનું આચરણ દૃષ્ટાન્તરૂપ ન હોય તો તેનો બોધ નિષ્ફળ જશે એમાં સંશય નથી. બોધ કરતાં દૃષ્ટાન્તથી નીતિની જાણ શિષ્યમન પર સારી પડે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ બોધ નીતિ વિશે હોય

અને આચરણ અનીતિમાન હોવાથી દૃષ્ટાન્ત અનીતિનો હોય તો બોધની નહિ પણ દૃષ્ટાન્તની અસર થાય છે. માટે શિક્ષક પોતાના આચરણ દૃષ્ટાન્ત-રૂપ બનાવવાં એ તેનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. તેણે પોતાને શિર કેટલી જવાબદારી છે તેનો ઊંડો વિચાર કરવો જોઈએ. જેમ બાળક નાનું તેમ શિક્ષકનું કામ એ બાળકમાં સહેલું થાય છે, પણ જવાબદારી વધારે હોય છે. કુમળા આંત્રને જેમ નામાવીએ તેમ નમે, તેમ કોમળ વયનાં બાળકને નીતિને માર્ગે સહેલાઈથી ચલાવી શકાય છે. જેમ જેમ બાળક મોટું થતું જાય છે અને તેનીમાં સારી કે નકારી દેવ બંધાતી જાય છે, તેમ તેને નીતિમાર્ગે દોરવવાનું શિક્ષકનું કામ અધિક થતું જાય છે. સુનીતિને રસ્તે જવા કરતાં અનીતિને રસ્તે જવામાં ધણી સાલસ્ય હોવાને લીધે તે રસ્તો બાળક જસદી પકડી લે છે અને તેમ કરતાં તેને વારંવાર નહિ તો તેવાં ધણાં આચરણ ચલાવી તેનામાં દેવ બંધાય છે; કેમકે એકનું એક કૃત્ય વારંવાર કરવાથી જે મનની સ્થિતિ થાય તેજ દેવ છે. દેવ એ એવી બળવાન છે કે મનુષ્યના જાણવામાં આવતું નથી તે પહેલાં તો તે તેનો ગુલામ થઈ ચૂક્યો હોય છે. માટે બાળકને અનીતિનો દેવ પડતાં અટકાવવી એ શિક્ષકનો મુખ્ય ધર્મ છે. જેમ બાળક નાનું અને દેવની સરખાતે તેમ શિક્ષકનું કામ સહેલું થાય છે; જેમ તે મોટું થાય છે અને દેવ દૃઢ થતી જાય છે તેમ તેનું કામ કઠણ થતું જાય છે. આ કારણથી પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોનું પ્રથમ કર્તવ્ય બાળકની નીતિ જાળવવી અને અનીતિના માર્ગમાંથી તેમને ખાંજવાં એ છે. જો તેઓ એ કર્તવ્ય બરાબર નહિ કરે તો નકારી દેવ બંધાઈ દૃઢ થશે અને મોટપણે તે નીકળતી ધણી અધરી થઈ પડશે. આજ કારણથી તેમને માથે મોટી જવાબદારી છે. જે પ્રમાણમાં તેઓ એ કર્તવ્ય બરાબર બજાવશે અને પોતાની જવાબદારી સમજી વર્તશે તે પ્રમાણમાં તેઓ દેશના કલ્યાણકર્તા કે અકલ્યાણકર્તા થઈ પડશે. જીજરતી પ્રજા તેમના કબજામાં છે, તેનું દિલ તેમના હાથમાં છે, અને એ દિલ જેવી રીતે સંચવાશે તેવીજ રીતે લવિષ્યની પ્રજા સારી કે નકારી નિવડશે એ વાત તેમણે કદી બીસરતી નહિ. કિંગ્ડોમના પ્રવીણ મેનેજીંગ એક અમેરિકન સ્ટ્રીએ કેટલાંક વર્ષ પર આ પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

‘દુનીયાની આંધા ટીકરાંમાં રહેલી છે. દુનિતિને નિર્મૂળ કરવા અને સુરક્ષિતને

નમત્ કરી પ્રેરના અને પોપર્વા બાધાવરચા પણોજ અતુકળ સમય છે; કેમકે તેમાં બાળવૃત્તિ જલદી ફેરવી શકાય છે, અને જે માર્ગ દોરવી હોય તે માર્ગ દોરવી શકાય છે પ્રજ્ઞના અભ્યુદયનો પાયો પ્રાયશ્ચિક શાળામાં રચવાનો છે. મને એમ લાગે છે કે બાળકને સારી રીતે કેળવવા એ દુનીઆમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ કામ છે. ' નીતિ કરતાં અનીતિને માર્ગે જવા ધણી લાકડો હોય છે, તેમજ કેટલેક પ્રસંગે તાત્કાલિક લાભ પણ મળે છે. આથી ધણા પુરુષો અનીતિ તરફ સહજ વળી જાય છે; પણ છેવટે સત્યનોજ જય છે અને ક્ષુદ્ર-દૃષ્ટિથી એ જય માલમ ન પડે તોપણ દીર્ઘકાળે તો જય છે એમ નિર્ણય કરવું. ગમે તેવી લાભચથી પણ લક્ષ્યાયા વિના, કે તાત્કાલિક લાભથી મોહ પામ્યા વિના સત્ય માર્ગેજ જવું, લવમાત્ર પણ તેથી અલિપ્ત થવું નહિ એજ ઉત્તમ નીતિ, ઉત્તમ ધર્મ, સર્વમાન્ય, સર્વપૂજ્ય, અને ઈશ્વરપ્રિય વિધિ છે એમ સમજવું. લોકોની સ્તુતિ કે નિન્દાની દરકાર કર્યા વિના જે નીતિનો માર્ગ હોય તેજ માર્ગ હમેશ પ્રવર્તવું; અને એ વિષે ભર્તૃહરિનો નીત્યલોક શ્લોક કહી શૂદ્ધવો નહિ—

નિન્દન્તુ નીતિનિપુણા યદિ ચા સ્તુવન્તુ

લક્ષ્મીઃ સમાવિશન્તુ ગચ્છન્તુ ચા યથેષ્ટમ્ ।

અદૈવં ચા મરણમસ્તુ યુગાન્તરે ચા

ન્યાય્યાત્ પયઃ પ્રવિચલન્તિ ધદં ન ધૌરાઃ ॥

(નીતિનિપુણ પુરુષો નિન્દા કે સ્તવો, લક્ષ્મી મરણમાં આવે તો આવો કે જાઓ, આજેજ મરણ થાઓ કે બીજા સુખમાં—ચિરકાળે થાઓ, પણ ન્યાય-વાજબી માર્ગથી વિદ્વાન પુરુષો એક પગલું પણ આડા ખસતા નથી. આદિ 'નીતિનિપુણ' શબ્દ 'રાજનીતિમાં કુશળ અને પ્રસંગ જોઈ વર્તનારા' એ અર્થ ઉદ્દેશીને કવિએ મૂક્યો છે.)

વળા એક કવિએ એવીજ મતલબનો શ્લોક રાજના સુખમાં મૂક્યો છે તે પણ શૂદ્ધવો નહિ—

સપાદે વિલપમેતુ રાજ્યલક્ષ્મી,

રૂપરિ પતન્ત્વથવા કૃપાળધારા ।

અપહરતુતરાં શિરઃ કૃતાન્તો

મમ તુ મનો ન મનાગપૈતુ ધર્માત્ ॥

(ભલે રાજ્યલક્ષ્મી હાલને હાલ નાશ પામે, કે મારા ઉપર તરવારની ધાર પડે, કે મારું માથું યમરાજ દરણુ કરી લેવાય, તોપણ મારું મન લગાર પણ ધર્મથી દૂર ન જાય.)

હાલ નીતિનો લોપ અને અનીતિની પ્રવૃત્તિ સર્વત્ર વિશેષ નજરે પડે છે, માટે આ વિષય પર લાંબું વિવેચન કરવાની જરૂર પડી છે. પ્રસંગે પ્રસંગે આ પત્રમાં એ વિષયનો જે બોધ કરવામાં આવે છે તેની સહેજ પણ અસંર યદ્ નીતિબળ વિશેષ થશે તો અમારા લખવાનો હેતુ સફળ થશે ગણી અમે કૃતાર્થ યદ્ધિં. તથાસ્તુ.

(૨) સંબંધ વગરનું શિખવેલું કંઈ કામનું નથી એ કહેવાને શિક્ષણ-શાસ્ત્રીની જરૂર પડે એજ વિચિત્ર છે. જુદાજુદા વિષયોને પરસ્પર જોડવા-થીજ શિક્ષણનો મન પર પ્રબળ સસ્કાર પડે છે. પદાર્થપાઠનો પણ ખીજા વિષયો સાથે સંબંધ જોડવો. વળી પદાર્થપાઠ અમંબદ્ધ નહિ પણ આગળ જતાં વિધાના, જુદા જુદા વિષયોનું શિક્ષણ ચઢણ કરવા બાળકને અધિકારી બનાવે એવી રીતે ચોજવા જોઈએ.

(૩) ત્રીજા સિદ્ધાન્તનું મૂળ બાળકનું સ્વાભાવિક ચાંચલ્ય છે. ધણી છોકરાંમાં એ ચાંચલ્ય પુષ્કળ જોવામાં આવે છે. એને દયાની દેવું નહિ, પરંતુ એનું પોપણુ કરી તે દારે બાળકની સર્વ શક્તિ કેળવવી. ક્રોધેલની બક્ષીસો અને બાળકોગો એજ હેતુથી ચોખવણ છે. બાળકની ચપળતાને અમુક ધરડમાં નાખી યાન્ત્રિક ગતિ જેવી બતાવવી એવો એનો ઉદ્દેશ નથી; પણ જે માર્ગે તે જતી હોય તેજ માર્ગે જવા દઈ તેને વ્યવસ્થિત કરી તેની શક્તિ કેળવવી એ ઉદ્દેશ છે.

(૪) જે વિષય શિખવવાના હોય તે શિક્ષકે શિખવી દેવો અને શિષ્યે તે શીખી લેવો એમાં શિક્ષકની ચતુરાઈ રહેલી નથી. એથી શિષ્યને લાભ નથી અને એનું નામ જણાવવું કહેવાય પણ કેળવણી આપવી કહેવાય નહિ. અશ્વદ્વારા બાળકને તે વિષયનું જ્ઞાન મેળવવા મદદ કરવી અને તેની પાસે તે પ્રાપ્ત કરાવવું એ શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે. એથી મનની બધી શક્તિ કેળવાય છે, બાળકને જાતમહેનતની ટેવ પડે છે, અને તેથી આગળ જતાં જીવનમાં જે કામ તેને કરવું પડે તે કરવા તે સમર્થ થાય છે. એ વિષય પર આગળના અંકમાં કહેવામાં આવ્યું છે એટલે વિશેષ વિવેચન કરવાની જરૂર નથી.

(૫) શારીરિક, માનસિક, અને નીતિવિષયક સંપત્તિ કેટલેક અંશે વંશ-પરંપરા બીતરે છે એમાં સંશય નથી. માબાપ નમળાં હોય છે તો તેમનાં છોકરાં કવચિતજ નજરાં જોવામાં આવે છે. બુદ્ધિમાન માબાપનાં છોકરાંમાં સ્વાભાવિક બુદ્ધિબળ જોવામાં આવે છે અને બાળકની નીતિ પણ ઘણું અંશે માબાપના જેવીજ હોય છે. આમ જન્મથી બાળકનાં શરીર, મન, અને નીતિનું બંધારણ કેટલેક દરજ્જે નક્કી થયેલું હોય છે. જન્મ્યા પછી તે જેવી રીતે બીજરે છે તેવી તેના પર અસર થાય છે. માની પાસે બાપના કરતાં વિશેષ રહેવાથી માના સ્વભાવની અને બુદ્ધિની અસર બાળક પર વધારે થાય છે. માબાપ બુદ્ધિમાન, વિનયી, દયાળુ, પ્રમાણિક અને સત્યશીલ હોય તો છોકરાં ઘણું બાગે તેવાંજ થાય છે; માટે બાળકને સુમાર્ગે ચલવાનું પ્રથમ કામ માબાપનું છે. પાંચ સાત વર્ષનું થાય છે એટલે બાળક બહાર ફરતું થાય છે અને નિશાળે જાય છે. હવે તેને માત્ર ધરનીજ અસર થતી નથી, પણ ખીજ પણ બાહ્ય અસર થાય છે. જેવા તેના સોબતી અને જેવા તેના શિક્ષક તેવી તેની બુદ્ધિ, અને નીતિ થાય છે; માટે શિક્ષકનો ધર્મ છે કે તેણે પોતે પોતાના કામમાં ચપળતા, બુદ્ધિ, ઉદ્યોગ, અને નીતિ દર્શાવી શિષ્યનાં મન પર સારો સંસ્કાર પાડવો કે તેથી તેની જીવન સુધરે અને તે શિક્ષકને આશીર્વાદ દે. દરેક શિષ્યે જન્મ અને આસપાસની સ્થિતિથી કેવું મનોબળ અને નીતિબળ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે પર ધ્યાન આપી તેને લાભ થાય એવી રીતે કેળવવા પ્રવૃત્ત થવું એ શિક્ષકનો ધર્મ છે.

થોડા વખત પર મિ. એસ બાલેટ ફોલોજ ઓફ પ્રીસેન્ટર્સ આગળ 'ચાલતી ભાષાના સહજ શિક્ષણ' વિષે ભાષણ આપ્યું હતું, તેમાં તેણે શિક્ષકના આવશ્યક ગુણો નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા હતા:—

શિક્ષકમાં બળ, જ્ઞાન; ચાલાકી, ધૈર્ય, વિશિષ્ટગુણ અને કલ્પના-શક્તિ હોવાં જોઈએ. તેનો ઘાંટો અને છાતીનું બળ એવાં હોવાં જોઈએ કે તે બોલતાં કદી થાકી ન જાય; જો તેણે વર્ગમાં સર્વનું ધ્યાન બરાબર ખેંચવું હોય તો તેનામાં હમેશ પાક રસિક કરવાની અને લોહ-ચુંબકની માફક સર્વનાં આંખ અને કાન પોતાની તરફ આકર્ષવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. જો શિક્ષક કામમાં પૂરેપૂરું મન દાલશે તો તેને માલમ પડશે કે તે પરિપૂર્ણ રીતે બજાવવામાં અંગ અને મનને બરાબર કસવાં પડે છે. તરત તો કામ કરવાની હોંસમાં તેને થાક માલમ પડશે નહિ, તોપણ થોડો વખત રહીને ખીલું કામ કરવા તરતના કંટાળા પરથી તેને એ થાકનો ખ્યાલ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. જે ભાષા શિખવવાની હોય તેનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન શિક્ષકને જોઈએ અને તે છટાથી અને શુદ્ધ સંસ્કારથી ઉચ્ચારવાની તેનામાં શક્તિ જોઈએ. તેનામાં શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ બોલવાની શક્તિ નહિ હોય તો શિષ્યના ઉચ્ચાર તે શી રીતે સુધારી શકશે? જે શિક્ષકમાં ઉપદ્રા ગુણો હશે તે કોઈ પણ વિષય સારી રીતે શિખવી શકશે; પરંતુ નહિ હોય તો શિક્ષણ નીરસ અને નિષ્ફળ થયા વિના રહેશે નહિ.

'આ શબ્દોમાં' ઘણું સત્ય છે. નીચલા નંબરના શિક્ષકો પાક આપે છે તેમાં અમને સામાન્ય દોષો નીચે પ્રમાણે માલમ પડે છે:—

(૧) શિક્ષકમાં જોઈએ તેટલી સ્ફૂર્તિ કે ચપળતા જોવામાં આવતી નથી. કેટલાકમાં તો અતિમન્દતા જડતાસમાન જણાય છે. તેમના બોલવામાં શૈર્ય હોતું નથી. સ્ફૂર્તિમતી જડતા જોવાજ તેઓ દેખાય છે. તેમનું શિક્ષણ જોઈ મોટી વયના પ્રેક્ષકો પણ મન્દ બની જાય છે, અને તેમને જાંઘ આવતી હોય એવી તેમનામાં જડતા આવી જાય છે. જેમનું ધ્યાન અનિચ્છક છે તેઓ પણ આજ બની જાય છે તો બાળક જેમનું ધ્યાન અનિચ્છક છે તેઓનાં મન પર

આવા શિક્ષણનો શો સંસ્કાર પડે? વર્ગ લાવી વ્યવસ્થિત બેસાડતી વખતે, કે પાછો લઈ જતી વખતે, કે કાગા પાડીઆ પર હંધ ટિપ્પણ કરતી વખતે તેઓ કેવા મનદ અને જડ છે તે કોઈ સામાન્ય પ્રેક્ષક પણ જોઈ શકે.

(૨) નજીવી બાબત કે જેનું બાળકને જ્ઞાન હોય છે તેના સંબંધમાં પ્રશ્ન ઉપર પ્રશ્ન કરી તેઓ ટાળક્ષેપ કરે છે, અને અગત્યની બાબત પર જોઈએ તેટલું ધ્યાન આપતા નથી. આમ પિષ્ટપેપણુ કરી તેઓ શિખવવાનો વખત પૂરો કરી શીખનારને તેમજ પ્રેક્ષક કે પરીક્ષકને દુઃખો આપે છે.

(૩) તેઓ જોને પ્રશ્ન પૂછતા હોય તેના પરજ ધ્યાન આપતા જોવામાં આવે છે; પણ તે સમયે બીજા વિદ્યાર્થીઓ કેવી રીતે બેઠા છે અને તેમની નજર ક્યાં છે, તેઓ રમે છે, વાત કરે છે, કે શિક્ષકના કહેવા પર ધ્યાન આપે છે તે તરફ તેમનું લક્ષ હોતુંજ નથી. આ દોષ ઘણો સામાન્ય છે, અને તેનું કારણ શિક્ષકની જડતા અને અપરિપૂર્ણ જ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ નથી. શિક્ષકની નજર પોતે જોને પ્રશ્ન પૂછે તેના પરજ ન હોવી જોઈએ; પરંતુ સર્વત્ર ફરતી રહેવી જોઈએ. તેનાં કાન અને નેત્ર તીવ્ર અને ચપલ હોવાં જોઈએ. કોઈ બાળક વાત કરતું હોય કે રમતું હોવાથી, દુર્લક્ષ હોય તો તે તરફ તેનું ધ્યાન તરતજ આકર્ષાતું જોઈએ. તેને વિષયનું જ્ઞાન એવું સંપૂર્ણ હોવું જોઈએ કે તે આપવામાં બહુ ધ્યાન અસ્ત ન થાય, પણ કંઈક અવશિષ્ટ રહે તે વર્ગની વ્યવસ્થા જાળવવામાં ચેકો સકાય. જે શિક્ષકોના મનમાં વિષય રમી રહ્યો નથી અને જોમનામાં કામ કરવાની આલાકી નથી તેવા શિક્ષકોથી વર્ગમાં વ્યવસ્થા રાખી શકાતીજ નથી. તેઓ પરીક્ષકસમક્ષ શિક્ષણ આપે છે તે સમયે જે, કંઈ પણ વ્યવસ્થા જોરામાં આવે છે તે તેમના શિક્ષણને લીધે કે સ્ફૂર્તિને લીધે નથી, પણ પરીક્ષક અમલદારના સમક્ષ બાળકને ગરબ કરતાં શરમ આવે છે તેજ કારણને લીધે છે. ઘણી પ્રાથમિક શાળામાં અંગ્રેજ નિશાળ કરતાં ઘણો વધારે ધોંધાટ અને અવ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે તેનું કારણ એજ છે. હું નહીંઆદ દત્તો ત્યારે મારી હાઈસ્કૂલની પાસે ગુજરાતી મુખ્ય નિશાળ હોવાથી ઘણી વાર તેમાં એટલો બધો ધોંધાટ થતો કે છેક મારી રફલ લગણુ તે સંલગ્નો તથા મારા કામમાં વિલેપ પડતો, અને એક બે પ્રસંગે મારે ફરિયાદ પણ કરવી પડી હતી.

(૪) તેઓ પોતાને વિવિધ જ્ઞાન પરિપૂર્ણ ન હોવાને લીધેજ નહીં જાત પર કાળક્ષેપ કર્યા કરે છે, નિર્માણ પ્રતિન પૂછે છે, વારંવાર નકામું પુનરાવર્તન કરે છે, અને વખતના પ્રમાણમાં બહુજ થોડું જ્ઞાન આપે છે. તેમની પોતાની વાણી સંસ્કાર પામેલી ન હોવાથી શિષ્યના ઉચ્ચારદોષો દૂર કરી શકતા નથી. પોતે મન્દ હોવાથી શિષ્યને સ્પષ્ટ અને મોટી બોધતાં અને આલાપી જવાબ દેતાં તેઓ શિષ્યની શકતા નથી.

(૫) જે પાઠ આપવાનો હોય તે વિશે બાળકનું જ્ઞાન કેટલું છે તેની જરાજર તપાસ કર્યા વગરજ તેઓ પાઠની નોંધ તૈયાર કરે છે. આથી બધી વખત તેઓ જે શિષ્યની બનાવે છે તેમાંનું ઘણુંખરું બાળકને આવડતુંજ હોય છે અને પોતે બહુજ થોડું નવીન જ્ઞાન આપે છે. પદાર્થપાઠની બાળકમાં જોનું વિશેષ જોવામાં આવે છે. જે પ્રાણી કે પદાર્થ વિશે પાઠ આપવો હોય તે વિશે કોઈ કાંઈ પુસ્તકમાંથી જ્ઞાન મેળવ્યા વિના કે જાતે અવલોકન કરી સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા વિના નહીં હકીકત, જે બધીખરી બાળકો બણતાં હોય છે, તેવીજ શિખાવા પ્રપાત કરી તેઓ પોતાનો પાઠ હાસ્યજનક બનાવે છે.

મનુષ્ય બાળ્યાવસ્થાથી તે મરણપર્યંત અતુકરણ કરી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે એ જાણીતી વાત છે. જે શિક્ષક મન્દ અને જડ હોય તો બાળકમાં પૂરું જડતા અને મન્દતા આગ્યા વિના રહેતી નથી, અને શિક્ષકમાં રૂઝિ હોય તો શિષ્યમાં પૂરું રૂઝિ આવે છે. મોટા પિત્ર વિશે લોકો મોઢાંને કહે છે કે તેનામાં એવી સ્વખતના દની કે જે કોઈ તેની પાસે ચેલી તાર પૂરું જઈ આવે તેનામાં વિદ્યુદગ્રે તે સ્વખતના અંશ આવી અમાઉ કરનાં વિશેષ રૂઝિ આગ્યા વિના રહેતી નહિ.

જા પ્રથમ શિક્ષકમાત્રને ઉપયોગી ઘઈ પાડો એમ જાણી કરવામાં આવી છે.

૧લી આકરોજનના 'સૂત્ર મિશ્રદેસ' નામના ચોપાનીઆમાં જેક ઇન્દ્રપે. હારે પેનાના વિષય 'સંસ્કૃત' છે તે ઉપલા વિષયને બંદુષા મળતા છે, અને

ધૃત્વાંતે જેવા સુધરેલાં દેશમાં પણ હજી શિક્ષકોમાં કેટલી બધી ન્યૂનતા છે તે એ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. પોતાના હમેશના પર્યટનમાં તેણે જે જોયું તે સંબંધી વિચાર તે નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે:—

‘પણ વર્ષ ઉપર ઇન્સ્પેક્ટરો શાળાની સુધારાત: ક્રેતા તે વખતે તેમાં વ્યવસ્થા છે કે નહિ તે પર તેમને ખાસ લક્ષ આપતું પડતું; કેમકે ધણી શાળાઓમાં જોઈએ તેવી વ્યવસ્થા જોવામાં આવતી ન હતી. પણ હવે એ ખામત ઇન્સ્પેક્ટરોને જોવી પડતી નથી; કેમકે અસંવરમાં કવંચિતજ જોવામાં આવે છે. તોપણ બાળકોના વખતનો સારો ઉપયોગ થાય છે એમ મારાથી સંતુષ્ટ થઈ કહી શકાતું નથી. બાળકોને કહી પણ આજીમું રહેવા દેવા ન જોઈએ; એક દાખલો કે મનોમત્ન કરી રહે કે તરતજ બીજો દાખલો લખાવવો જોઈએ. બાળકને ઉતાવળથી કામ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. દિવસે દિવસે જે મન્દવૃત્તિ મારા જોવામાં આવે છે તેથી મને અતિશય કોષ ઉત્પન્ન થાય છે. માત્ર અંકગણિતના વિષયમાં નહિ, પરંતુ બીજા બધા વિષયમાં પણ છોકરાંમાં અને શિક્ષકોમાં ધણીજ મન્દતા જોવામાં આવે છે. જણે કામ કરવાના વખતની હદ જ ન હોય તેમ શિક્ષકો કામ કરતા જણાય છે. તેમના કામમાં શૂનિ કે ઉત્સાહ કે હેતુ જોવામાં આવતાં નથી. નિશાળનો તમામ વખત શિક્ષણના કામમાંજ જવો જોઈએ અને સહેજ પણ વખત નડામે નજ જવો જોઈએ એમ મારું આશ્ચર્યવંતું કહેવું છે. બપોરે મજૂરોને પોતાના દરોજના કામમાં અને સ્ત્રીઓને ઘર-કામમાં આજસ કરતાં દેખું છું ત્યારે મને ઘણી વાર એવો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે કે આજસની ટેવનું મૂળ શાળામાંજ બંધાયેલું હોતું જોઈએ.’

‘કેટલાક કથિતપણે ધણા ઉત્તમ હોય છે અને શિક્ષકનું જ્ઞાન અને શિક્ષણકળાનો સારો વિતાર આપે છે. પણ મને લાગે છે કે તેથી ઘણાં છોકરાંને જોઈએ તેટલો લાભ થતો નથી. કેટલાક શિક્ષકો ઉપર છોકરાં પરજ ધ્યાન આપે છે અને ઘણા પ્રશ્ન તેમનેજ પૂછે છે. આથી નીચલાં અને ઓછી-બુદ્ધિનાં છોકરાં પાછળ પડી જાય છે. એક ધોરણના જે વર્ગ ઘણી માર એવા જોવામાં આવે છે કે તેમાંના એક બીજા કરતાં શિક્ષકમાં

આગળ વધેલો હોય છે, શિક્ષકોને કારણે પૂછીએ છીએ તો તેઓ એમજ કહે છે કે જધાને શિક્ષણ તો સરખુંજ આપવામાં આવે છે; પરંતુ વધારે શુદ્ધિવાળા આગળ વધે છે અને મન્દ બુદ્ધિવાળા પાછળ પડે છે. પણ કેટલેક પ્રસંગે ખરું કારણ એ હોય છે કે શિક્ષક ઉપલાં છોકરાંનેજ વારંવાર પ્રશ્ન પૂછે છે અને નીચલાં છોકરાં પર કવચિતજ જોઈએ તેવું લક્ષ આપતા જણાય છે, યોગ્ય દિવસ ઉપર દુ બુદ્ધિવાળો પાઠ અપાતો જોતો હતો ત્યારે એકબીજા છોકરીને શિક્ષકે પાઠના બધા પ્રશ્નમાંના અર્થો પૂછ્યા. મેં તે પરથી શિક્ષકને પાઠ પૂરો થયે કહ્યું કે, 'હું પાઠ છું કે આ છોકરી ઉપલા નંબરની છે.' શિક્ષકે કહ્યું, 'હા, ખરી વાત છે; પણ તમને એ ખબર શી રીતે પડી?' મેં તેને કહ્યું કે 'જ્યે છોકરીના વર્ગમાં તમે માત્ર થોડીકનેજ પ્રશ્ન પૂછો છો તે તેમાં પણ એકને બીજી સર્વ કરતાં વિશેષ પ્રશ્ન પૂછો છો તે ઉપરથી આ સ્પષ્ટ જણાય છે.' શિક્ષણનું કામ ઉપદેશકતાના કામ જેવું નથી. ઉપદેશકતા તો સમમ શ્રીતાજનને ઉપદેશ કરે છે, પણ તેના કામ જેને લેવો હોય તે લે છે, પણ શિક્ષક તો જધા છોકરાં પર લક્ષ આપવાનું છે. પ્રશ્ન વર્ગનાં જુદાં જુદાં છોકરાંને પૂછવા જોઈએ; માત્ર ઉપલાં કે નીચલાં છોકરાંનેજ નહિ'

કાવ્યશાસ્ત્ર.

(ચાતુ ૫૪ ૧૭ થી.) .

કાવ્ય કોનું નામ અને કાવ્યની મહત્તા કેટલી છે તે વિશે આપણે સંસ્કૃત કવિઓનું વિવેચન જોઈું હવે કાવ્ય બનાવવામાં કયા ગુણોની આવશ્યકતા છે તે વિશે સંસ્કૃત આલોકારિકા શું કહે છે તે તપાસીએ—

‘શક્તિર્નિપુણતા લોકશાસ્ત્રકાવ્યાવલેક્ષણાત્ ।

કાવ્યશાસ્ત્રશિક્ષવાખ્યાસ ઇતિ હેતુસ્તદુદ્ગમે ॥’

કાવ્યમત્તાશ, ૧ ઉદાસ, ૨.શ્લો.

શક્તિ એટલે કવિત્વનો બીજાનું, દેવતાના પ્રસાદ વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલો સંસ્કારવિશેષ. એને પ્રતિભા પણ કહે છે. પ્રતિભા, જેને અંગ્રેજીમાં Poetic Genius કહે છે, તે વગર સારું કાવ્ય થઈ શકે નહિ. નિપુણતા વગેરે બીજાં કારણો હોય તોપણ શક્તિ કે પ્રતિભા ન હોય તો સારું કાવ્ય, જેને લોકો હસી ન કાઢે, એવું કાવ્ય (અનુપહસનીય કાવ્ય) થઈ શકે નહિ; માટે શક્તિને બધાં કારણોમાં પ્રથમ મૂકી છે. લોકવ્યવહાર, છંદઃશાસ્ત્ર (પિંગળ) વગેરે શાસ્ત્ર, અને મહાકવિપ્રણીત કાવ્ય વગેરેના પરિચીલન (અભ્યાસ, વારંવાર અવલોકન કે વાંચન)થી જે વ્યુત્પત્તિ-નિપુણતા (ગુણ, દોષ, અલંકાર, રસ, અર્થ વગેરેનો સંસ્કાર-ગાન) પ્રાપ્ત થાય છે તે નિપુણતા એ બીજું કારણ વર્ણવ્યું છે. કાવ્ય જાણનારાના ઉપદેશથી જે અભ્યાસ થાય તે અભ્યાસ એ ત્રીજું કારણ છે. એ ત્રણે એકઠાં કારણો કાવ્ય રચવાના હેતુ છે. અર્થાત્ પ્રતિભા, વ્યવહાર, શાસ્ત્ર, કાવ્ય વગેરેના ગાનથી ઉત્પન્ન થતી નિપુણતા, અને કાવ્ય જાણનારાના ઉપદેશથી જે અભ્યાસ થાય એ ત્રણ એકઠાં થાય ત્યારે કાવ્ય રચવાની શક્તિ આવે. ત્રણમાંથી એક પણ ન હોય તો કવિત્વશક્તિ ઉત્પન્ન થાય નહિ.

મમ્મટ સિવાય બીજા આલંકારિકો પણ બહુધા એવોજ મત આપે છે. વિદ્યાર 'એકાવલી' માં મમ્મટને અનુસરી કહે છે—

‘ પ્રતિભા વહુશાસ્ત્રદર્શિતા .

વહુધા કાવ્યવિદાં ચ શિક્ષયા ।

મુહુરમ્પસનં મનીષિભઃ

કાપિતં કારણમસ્ય સંભવે ॥ ’

શાસ્ત્ર, અર્થ, ગુણ, અને અલંકારનું જે વડે પ્રતિભાન થાય તે પ્રતિભા, એટલે શક્તિ, જે વિના કાવ્યજન ન કરી શકાય અથવા તો જે કાવ્ય રચે તો તે હાસ્ય-જનક થાય. ‘ પ્રજ્ઞા નવનવોન્મયેશાલિની પ્રતિભા મતા ’ નવા નવા ઉન્મેય-અંકુર-આનિર્ભવયા પ્રજાસતી જે પ્રજા તે પ્રતિભા. ‘ અપૂર્વવસ્તુનિર્મા-

જાણવા પ્રજ્ઞા' (અન્યાસોક, ૨૯ પૃ૦) અપૂર્વ વસ્તુ નિર્માણ કરવાને યોગ્ય ને પ્રજ્ઞા તે પ્રતિભા. પ્રતિભા વગર કાવ્ય રચી શકાયજ નહિ અને નહારું કાવ્ય રચવા કરતાં ન રચવું વધારે સારું છે. પ્રાચીન આલંકારિક ભાષા 'કાવ્યાલંકાર' નામના પોતાના ગ્રંથમાં કહે છે—

‘સર્વથા પદમપ્યેકં ન નિગાદ્યમવચચત્ ।

ચિલક્ષમણા હિ કાવ્યેન દુઃસુતેનેવ નિન્દ્યતે ॥

નાકવિત્ત્વમધર્માય વ્યાધયે દણ્ડનાય વા ।

કુકવિત્ત્વં પુનઃ સાક્ષાન્મૃતિમાહુર્મનીપિણઃ ॥’

(સર્વથા એક પણ દોષયુક્ત પદ પ્રયોજવું નહિ; કેમકે દુષ્ટ પુત્રથી પિતા નિન્દાય છે તેમ અયોગ્યચિન્નયુક્ત, અર્થાત્ દુષ્ટ, કાવ્યથી ગ્રંથ નિન્દાય છે. અકવિત્વથી, અર્થાત્ કવિતા ન રચી કવિ ન કહેવાવાથી, અધર્મ, કે આધિ કે દંડ થતો નથી; પણ કુકવિત્વને, અર્થાત્ કુકાવ્ય રચી કુકવિ સંજ્ઞા મેળવવી તેને, વિદ્વાન્ સક્ષાત્ મૃત્યુ કહે છે; એટલે નહારી કવિતા રચવી એ સાક્ષાત્ મૃત્યુરુપ છે.) આ પ્રભાશે કવિતા રચવામાં પ્રતિભાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. બીજું કારણ જલ્દ પ્રકારે જલ્દશાસ્ત્રદર્શિપણું, એટલે ધણું શાસ્ત્રોનું પરિચીક્ષન કરવાથી જે વ્યુત્પત્તિ-શક્તિ આવે તે છે. કવિઓએ ધણું શાસ્ત્રો જોયાં જોઇએ; કેમકે તેઓ સર્વપ્રધાન છે. તેમને સર્વ પ્રકારની કવિતા રચવાની છે. વ્યુત્પત્તિ કરતાં પ્રતિભાં પ્રધાન છે; વ્યુત્પત્તિમાં મન્દતા હોય તો તેની ખામી પણ પ્રતિભા દૂર કરી શકે છે; માટે પ્રતિભા સર્વથી પ્રથમ વર્ણવી છે. કાવ્ય જાણનારાઓના કૃપદેશથી વારંવાર અભ્યાસ કરવો, પરિચીક્ષન કરવું એ ત્રીજું કારણ છે. વારંવાર અભ્યાસ કરવાથીજ કવિની વાણી પાકે પ્રાપ્ત કરે છે. પાકે એટલે રસને યોગ્ય એવા શબ્દ રચવા તે. અવજમાં અમૃત પ્રસ્તવશ્ચ કરે એવી પદરચના. કેટલાકના મત પ્રમાણે પદ પ્રયોજવામાં એવી ચાતુરી દર્શાવવી કે પદોનાં પર્યાયપૂદ વપરાય ન નહિ; પર્યાયપદ વાગવાથી અર્થચમત્કૃતિ અને પદસાસિત્યને દાનિ પદોએ,

પાકસ્તુ રસોચિતશદ્ધાર્થનિવન્ધનમ્ । શ્રવણસુધાસ્યન્દિની પદ-
વ્યુત્પત્તિઃ પાક इत्यन्ये । પદાનાં પરિવૃત્તિર્વૈમુખ્યં પાક इत्यपरे ।
અમે સંશોધન કાઢેલી 'વિદ્યાનાયની' એકાવલી, ' ' ઉન્મેષ ' ૧૨૦, ૫૦ ૨૨.
વિદ્યાનાય 'પ્રતાપશ્વર'માં પાકનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે આપે છે—

‘ રસાસ્વાદમેભેદોઃ સ્યુઃ પાકાઃ પાક इव स्थिताः । ’

એક પ્રકારનો રસસ્વાદ, પાકના જેવી અંરિપક્ય વાણી અને અર્થ તે
પાક. દંડ્યકન્યાયથી (જેમ લાકડી અને પેંડાને પરસ્પર અપેક્ષા છે, દંડ વડે
ચક્ર ફરે છે અને ચક્ર ફેરવવામાં દંડની અપેક્ષા છે તેમ) પરસ્પર અપેક્ષા
રાખનાર પ્રણુ, પ્રતિભા, વ્યુત્પત્તિ, અને અભ્યાસ, કાવ્યનિર્માણ કરવામાં હેતુ છે.
૩૬૮ અને ૬૯૩ એ પ્રાચીન આલંકારિકા પણ એજ ત્રણ દોરણ
આપે છે. ૩૬૮ ‘કાવ્યાલંકાર’ માં કહે છે:—

‘ તસ્યાસારાનેરાસાત્ સારગ્રહણાच्च चारुणः करणे ।
त्रितयमिदं व्याप्रियते शक्तिर्व्युत्पत्तिरभ्यासः ॥ ’

કાવ્યાલંકૃ, ૧ અધ્યાય, ૧૪ શ્લોક

(અસારનું અર્થાત્ દોષનું નિરસન કરવાથી અને સારનું-ગુણ-અને અ-
લંકારનું-ગ્રહણ કરવાથી આ ૩ કાવ્ય થાય છે અને તેનું કાવ્ય કરવામાં ત્રણ
કામ લાગે છે; શક્તિ, વ્યુત્પત્તિ, અને અભ્યાસ.)

૬૯૩ પણ ‘કાવ્યાલંકૃ’ માં કહે છે—

‘ નૈસર્ગિકી च प्रातिभा श्रुतं च बहुनिर्मलम् ।
अमन्दश्चाभियोगोऽस्याः कारणं काव्यसंपदः ॥ ’

કાવ્યાલંકૃ, ૧ પદ્મિષ્ટેષ, ૧૦૩ શ્લોક.

(સ્વેચ્છાવિક પ્રતિભા, બહુનિર્મળ-દોષરહિત જ્ઞાન, અને અમન્દ-અલો-
ન ઉયોગ એ કાવ્યસંપત્તિનું કારણ છે.)

કેટલાકના મત પ્રમાણે પ્રતિભા કે શક્તિજ કાવ્ય રચવામાં કારણ છે, અને બીજાં બે કારણો—વ્યુત્પત્તિ અને અભ્યાસ ધૂણી આવશ્યક નથી; કેમકે કેટલીક વખતે આપણે જાળકને પણ કવિતા બનાવતાં સાંભળીએ છીએ. પોપ નામનું અંગ્રેજી કવિને મારે એવું જ કહેવાય છે—

‘ I lisped in numbers; for the numbers came ’.

(હું કાલું કાલું બોલતો તે કવિતામાં જ બોલતો; કેમકે કવિતા સ્વાભાવિક રીતે જ મારે મોઝે આવતી હતી.)

આ પ્રમાણે પ્રતિભાજ આવશ્યક છે અને વ્યુત્પત્તિ અને અભ્યાસથી વધારે સારું કાવ્ય રચી શકાય છે એમ કેટલાકનું મત છે.

‘ત્રિકં સમુદિતમેવ દેતુરિત્યેકં । હિમ્બેનાપિ કાવ્યોત્પાદનાચ્છ-
ક્તિરેવ કોવલેસપરે ।’ વિદ્યાભૂષણની ‘સાહિત્યકૌમુદી’ પ. ૪.

અલંકારશેખરમાં અને વાગ્મદાસકારમાં પણ એવું જ મત દર્શાવ્યું છે.

‘ કાવેત્ત્વં જાયતે શક્તેર્વર્ધતેઽભ્યાસયોગતઃ ।

તસ્ય ચારુત્વનિષ્પત્તૌ વ્યુત્પત્તિસ્તુ ગરીયસી ॥ ’

કેશવમિથુના ‘અલંકારશેખર’માં બીજા અંકમાંથી ઉતારો કર્યો છે.

‘ મતિમા કારણં તસ્ય વ્યુત્પત્તિસ્તુ વિમૂળણમ્ ।

મૃશોત્પત્તિક્લદભ્યાસ ફલાચ્ચકવિસંકથા ॥ ’

વાગ્મ૦, ૧ પરિચ્છેદ, ૩ શ્લો૦

(શક્તિથી કવિત્વ ઉત્પન્ન થાય છે, અભ્યાસથી વધે છે, તેમાં ચારુત્વ આણવામાં વ્યુત્પત્તિ જળવાનું છે. પ્રતિભા તેનું કારણ છે, વ્યુત્પત્તિ તે વિમૂળણ છે, વારંવાર એવન-અભ્યાસ કરવાથી વારંવાર કાવ્ય રચી શકાય છે એમ પુરાણ કવિઓને કહેવા છે.)

શ્રીપાદ કહે છે કે—

‘ પરિશીલિતકાંક્ષાવર્ત્તનાં કાવિસંસર્ગવિશુદ્ધચેતસામ્ ।

પારિભાવયતામનુક્ષેપં કાવિતાં પાંગિતલે નિપીદતિ ॥ ’

(જેણે ધણા કાવ્યમાર્ગનું પરિશીલન કર્યું છે, કવિના સંસર્ગથી જેટલું ચિત્ત વિશુદ્ધ થયું છે, અને જે કાણે કાણે કાવ્યશાસ્ત્ર અને કાવ્ય વિષે મનન કરે છે તેને કવિતા હસ્તગત થાય છે-હૃદયેલીમાં ખેસે છે-વસ થાય છે.)

હંડીએ પણ એવું મત કંઈક દર્શાવ્યું છે—

‘ ન વિદ્યતે યદ્યાપિ પૂર્વવાસના—

ગુણાનુવન્ધિ પ્રતિમાનમદ્રુતમ્ ।

શ્રુતેન યત્નેત ચ વાગુપાસિતા

ધ્રુવં કરોત્યેવ કમપ્યનુગ્રહમ્ ॥ ’

કાવ્યાં, ૧ પરિ૦, ૧૦૪ શ્લો૦

(પૂર્વ જન્મના સંસ્કારના ગુણ જેમાં જોવામાં આવે એવી અદ્ભુત પ્રતિમા જે કે ન હોય, તોપણ પૂર્વ કવિનાં કાવ્યનું વારંવાર શ્રવણ કરવાથી અને કાવ્ય રચનામાં વારંવાર યત્ન કરવાથી સરસ્વતી કંઈ પણ પ્રસાદ દર્શાવે છે.)

ઉપલા પદ્યનો હેતુ એવો છે કે પ્રતિમા તો ઉત્તમ ગુણ છે અને ઉત્તમ કાવ્ય રચનાને માટે આવશ્યક છે; પરંતુ તે ન હોય તો મનુષ્યે નાકિ-મેદ થવું નહિ. વારંવાર પરિશીલન કરવાથી, ઉત્તમ કવિનાં કાવ્યો તથા આલંકારિકોના સાદિત્યમન્યો વાંચવાથી પણ કંઈક સમિતિ આવે છે.

સાર એ કે ઉત્તમ કાવ્ય જનાવવામાં પ્રતિમા, વ્યુત્પત્તિ, અને અભ્યાસ ત્રણેની જરૂર છે, અને પ્રતિમા ન હોય ને ખીમ ને ગુણ હોય તો કાવ્ય હાસ્યજનક થાય છે. પણ પ્રતિમા ન હોય તોપણ મનુષ્ય વારંવાર કાવ્ય અને કાવ્યશાસ્ત્રનું પરિશીલન કરે તો કંઈક પણ કરી શકે છે; માટે નિરાશ ન થતાં પ્રયત્ન તરી રાખવો એવાજ હિંદુશાસ્ત્રી દંડી પ્રથમ પરિચ્છેદને અન્તે કહે છે—

તદસ્તતન્દ્રૈરનિશં સરસ્વતીં શ્રમાદુપાસ્યા સ્વલુકીર્તિમોષ્ટુભિઃ ।
કુંશે કવિસ્વેડપિ જનાઃ કૃતશ્રમા વિદગ્ધગોષ્ઠીષુ વિહર્ત્તમીશતે ॥

. (તેટલા માટે કીર્તિ પ્રાપ્ત કરનારાઓએ આજસ તજ હમેશ સરસ્વતીનું ઉપાસન કરવું; કેમકે કવિતાશક્તિ થોડી હોય તોપણ શ્રમ કરવાથી વિદગ્ધ પુરોની ગોષ્ઠીમાં વિદાર કરવાને સમર્થ થાય છે.)

પ્રાણી વિષે પાઠો.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૧૪ થી.)

થેડું.

સાહિત્ય—એક થેડું લાવી નિશાળ બહાર રાખવું; કાચું બિન, બિનના દેરા, ફલાંટી, બિનના દડા, વગેરે વસ્તુઓ વર્ગમાં લાવી રાખવી.

સૂચના— બકરા સાથે મુકાબલા કરાવવો અને મળતાપાતળું તથા તફાવત દેખાવવો.

મળતાપાતળું—હોકરાં મુકાબલાથી કહી શકશે કે ‘બકરાની માફક થેડું મામ, ખામર તથા વાગોળનાર પ્રાણી છે. બકરાની માફક તેને ફાટવાળી ખરી છે; ગરદન લાંબી છે; હાથ લાંબી, વળી શકે એવી, અને ખડખડી છે; જડખાંમાં રાક્ષીઓ નથી, ફરક જડખાંમાં છ છ દાદો છે, નીચલા જડખાંમાં છ કાપવાના દાંત છે, અને ઉપલા જડખાંમાં કાપવાના દાંત નથી પણ તેને બદલે પેદાં છે. બકરાની માફક થેડાનું વંગલી રિયતિમાં રહેલાથ પહાડી મુલકમાં છે, નેથી તેનું શરીર ટૂંકું અને બધે વાળથી ઢાંકાયેલું છે, અને પૂંછડી ટૂંકી તથા કાન લખડતા છે. વાગોળનાર પ્રાણી હોવાથી તેની હોઝરીના પાદાથી ચાર ભાગ થયેલા જોઈએ.’

તફાવત—હોકરાં મુકાબલાથી કહી શકશે કે ‘બકરાનું શરીર પાતળું, અને થેડાનું જાડું હોય છે. થેડાનું જાડું શરીર વાળના જાડા ઢાંકણથી વળી

વિશેષ બરાહ દેખાય છે. શરીર આવી રીતે બરાહ દેખાવાથી તેનું મોં ઘણું નાનું લાગે છે. ઘેટીને શીંગડાં હોતાં નથી; માત્ર કેટલાક ઘેટાનેજ હોય છે. ઘેટાના વાળ બકરાના વાળ જેવા લાંબા અને અણીદાર નથી; તે એક જીભ સાથે ગુંથાયેલા, જડા, અને નરમ હોય છે. 'ત્યાર પછી શિક્ષકે કહેવું કે 'બકરા છૂટાં રહે છે અને ઘેટાં ટોળામાં રહે છે. બકરાને રખેવાળની જરૂર પડતી નથી, ઘેટાંને પડે છે. કૂદવામાં તથા ટેકરીઓ પર ચઢવામાં બકરાં ઘેટાં કરતાં વધારે ચાલાક અને હિંમતવાન છે. બકરાનું શરીર નાનુક તથા પગ પાતળા છે તેથી તેઓ વધારે ચાલાક છે; ઘેટાનું શરીર જાડું હોવાથી તે ચાલાક નથી. બકરાં એકલાં રખેવાળ સિવાય ગમે ત્યાં રખડે છે અને ગમે તે ખોરાક ખાય છે. પણ ઘેટાં ટોળામાંજ રખેવાળની દેખરેખ નીચે રહે છે, અને ખોરાકને માટે ઘાસવાળી જગ્યાએ તેમને લઈ જવાં પડે છે. તેમને આખો દિવસ ખાવા જોઈએ છે, તેથી તે વધારે જાડાં થતાં જાય છે. ઘેટાંમાં બકરાં જેટલી અકલ નથી. ટોળામાં જે ઘેટાં આગળના ભાગમાં હોય તેઓ જ્યાં જાય અને જે પ્રમાણે વર્તે તે પ્રમાણે પાછળનાં બધાં અનુકરણ કરે છે; હારમાંનું એક ઘેટું કૂદીને ગમે તો એક ઊંડા ખાડામાં પડે તો તેની પાછળનાં બધાં ખાડામાં પડે છે. આતું કશું એ જણાય છે તેઓ ટોળામાં આમથી તેમ જાય છે તે વખતે પાછળનાં ઘેટાં આગળ થું છે તે દેખી શકતાં નથી, તેથી તેમને આગળનાં ઘેટાં જેમ દોરી જાય તેમ જવું પડે છે. આ ઉપરથી એક માણસે કાંદલા રિવાજના અભિરુચિપણનો વિચાર કર્યા વિના ઘણાં માણસો તેનું અનુકરણ કરે તો અપણે તે કૃતને 'ગાડરીઓ પ્રવાહ' (ગાડર=ઘેટું) એ નામ આપી વખોડીએ છીએ. 'શિક્ષકે પોતે કહેલી હકીકત છાકરાં બરાબર સમજ્યાં છે કે નહિ તે પ્રશ્નો પૂછી તપાસી જવું. ત્યાર પછી શિક્ષકે બિનની શી શી વસ્તુઓ બને છે તે પૂછી જવું. છાકરાં કહી શકશે કે ફલાલી, ધાબળીઓ, વગેરે બિનની બને છે. પછી કોઈ છાકરા પાસે ફલાલીનું બદન, બિનની ટોપી, વગેરે હોય તે બતાવવા કહેવું. શિક્ષકે કાંયું બિન બતાવવું, અને પછી બિનતા દોરા બતાવવા કાંયા બિનને કેવી રીતે કેળવીને દોરા બનાવવામાં આવે છે, તથા ચોખ્ખા કરેલા બિનને કેવી રીતે ટોપીને ફલાલી, ધાબળીઓ, વગેરે બનાવે છે તે કહેવું.

ટીપ—૧. ઘેટા વિશે ઉપર જણાવેલી દુષ્ટીકત એ કે ત્રણ આકર્ષા શિખવી ચક્રશે.

૨. ઘેટાના આખા શરીરનું તથા ઘેટાનાં શિંગડાનું ઘૂંઘંગ કાળા પાટિયા પર કાઢવું અને છોકરાંને તે રસેડ પર કાઢવા કહેવું.

હિંદ.

સાહિત્ય-શિક્ષકે એક નાનું હાંટ લાવી નિશાળ ખદાર ખાંધવું. હાંટ ન મળી આવે ત્યાં તેનો લાકડાનો, માટીનો, કે ખીજ કોઈ પદાર્થનો ખના વેચો નમુનો લાવી કે બનાવી રાખવો. હાંટનું ચિત્ર પણ પાસે રાખવું.

ટીપ—આ પાઠ શિખવતા અગાઉ શિક્ષકે છોકરાંને રેતીના રણનો ખ્યાલ આપવો. તેમને નદીના બેટમાં અથવા જાડ વિનાની સપાટ રેતાળ જમીનમાં લઈ જઈ થોડેક સુધી ચાલતાં લેવાં. આથી લાંબા વિસ્તારની આવી જગામાં યુસાફરી કરતાં કેવી મુશીબતો પડે તેનો છોકરાંને દેટલોઈ અનુભવ થશે. શિક્ષકે કહેવું કે ‘લાંબા વિસ્તારની આવી જગાને રણ કહે છે. તેમાં યુસાફરી કરતી વખતે ઘણી જાતની અડચણો પડે છે; જેવી કે પાણી જવ-સે મળે છે, આખે રસ્તે આડ નેહિ હોવાથી જાયો તો બિલકુલ મળતોજ નથી, રેતી જોડ્યા કરે છે, રેતીમાં પગ પેશી જાય છે, પગેરે.’

સૂચના—ગાય સાથે મુકાબલો કરાવવો.

મળતાપછું—મુકાબલો કરાવવાથી છોકરાં કહી શકશે કે ‘ગાયની પેઠે હિંટ માસ ખાનાર અને વાગેળનાર પ્રાણી છે. જમીન ઉપરથી ધાસ લેવાને તેને લાંબી ગરદન હોય છે, પોચી જમીનમાં ચાલવાને પ્રાટવાળા ખરી હોય છે, અને ટાઢથી રક્ષણ થવા માટે આખે શરીરે વાળ હોય છે. તેનું શરીર કઢાવર હોય છે, તે ઉપરથી અનુમાન કરી સકાય કે તે સપાટ પ્રદેશમાં વસનાર પ્રાણી છે.’

તદ્વાપત—છોકરાં કહી શકશે કે ‘હાંટનું પગતળિયું ગાયના પગ ત-

તેની જરૂર હોતી નથી. ત્યારે પોતાની મેળે ખરી પડે છે. વળી આખે સરીરે વાળ હોવાથી તેને લાંબી વૃંછડીની જરૂર પડતી નથી, તેથી તે ઘણી દંડી એટલે આસરે દોઢ ફુટ માપની હોય છે. જાંટ તેના દેખાવ પરથી જ જાણે પ્રાણી લાગે છે, એટલે તેને કોઈ હેરાન કરી શકતું નથી. આ કારણથી તેને પોતાનું રક્ષણ કરવાને શિંગડાની જરૂર પડતી નથી. જાંટ અનાજ, ઘાસ, કે આકાશ સિવાયની બીજી કોઈ પણ વસ્તુ પેતિ ખાઈ શકે છે. આ ઉપરથી આપણે કહીએ છીએ કે જાંટ મેલે આકાશ અને બકરું મેલે કહિરો. તેને ઝાડની કુમળા ડાળાઓ બહુ બાતે છે. આ ડાળાઓ તે પોતાની લાંબી ગરદન જામે તથા તીચે પહોંચાડી તોડી શકે છે.

ઉપયોગિતાના સંબંધમાં છોકરાં કહી શકશે કે રેતીનાં રણમાં અથવા તો કોઈ પણ સપાટ પ્રદેશમાં લાંબી મુસાફરી કરવી હોય તો જાંટ કણ જ ઉપયોગી થઈ પડે છે; બીજું કોઈ પ્રાણી તેના જેટલી અપ્રયત્ન અને યાકયા સિવાય મુસાફરી કરી શકતું નથી. પહેલાંનાં વખતમાં રેલવે નહોતી ત્યારે લાંબી મુસાફરી જાંટ ઉપર જ કરવામાં આવતી. તેને વળી બાર વહી જવાના કામમાં પણ લગાડે છે. જાંટનું દૂધ ઘણું પુષ્ટિકારક છે. મુઝા પછી તેનું માંસ અને આમડું ઉપયોગમાં લેવાય છે.

ટીપ્--૨. ઉપરની હકીકત બે કે ત્રણ પાઠમાં સિખવી શકાશે.

૨. શિક્ષકે જ્યાં સંબંધ આવે ત્યાં જાંટનાં સંસ્કારોનાં જુદાં જુદાં ભાગોનાં ગ્રંથિગ પાઠિયા પર કાંઠાં અને છોકરાંને તે સ્વેદ પર દોરવા કહેવું.

૩. જ્યાં પ્રલક્ષ જાંટ બતાવી શકાય તેમ ન હોય ત્યાં નેમુનો કે ચિત્રમાં કે પ્રથમ જોઈ જુદા ભાગો બતાવવા.

જાંટ તે પ્રદેશને જાંટ બતાવવા. જાંટ તે પ્રદેશને જાંટ બતાવવા. જાંટ તે પ્રદેશને જાંટ બતાવવા.

રેતીનાં રણમાં મુસાફરી કરવી હોય તો જાંટ કણ જ ઉપયોગી થઈ પડે છે, કારણ કે તે પ્રાણી તે પ્રદેશને માટે જાંટ કણ જ ઉપયોગી થઈ પડે છે, કારણ કે તે પ્રાણી તે પ્રદેશને માટે જાંટ કણ જ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

સામાન્ય જ્ઞાન.

કીડી.

ખ્રિસ્તી લોકોના ધર્મપુસ્તકમાં કહ્યું છે કે, “ કીડી પાસે જા. તેની રીવજાન શીખ, અને કહો યા.” કીડી ધણું નાનું પ્રાણી છે, તોપણ તેની પાસેથી આપણને ધણું શીખવાનું મળે છે. આપણા ઘરમાં કંઈ ગળપણ મૂક્યું હોય ત્યાં તે સંખ્યાબંધ એકઠી થાય છે તે વખતે આપણે તેમને કંટાળા આપનાર નાનાં પ્રાણી કહી વગોવીએ છીએ. પણ તેઓ પોતાનું કામ કરી કઢાપણુમરેલી રીતે કરે છે તે આપણા જીવમાં આવે છે ત્યારે આપણને તેમના પ્રત્યે અચંપા સાથે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે.

ઘરમાં અથવા ખેતરમાં તેઓ એક જગાએથી બીજી જગાએ જતી હોય ત્યારે આપણે તપાસીશું નો માલમ પંક્તિ કે તેઓ બધી એક પગથી પર જાય છે. રસ્તામાં વચ્ચે બીજી કીડીઓ મળે છે તેમને આથી પંક્તિ મીઠા આપે છે, અને અટકીને તેમની સાથે વિનવપૂર્વક કંઈ વાત કરતી જાય છે. કેટલીક કીડીઓ બીજાને મળ્યા પછી આવી રીતે અટકીને તેમની સાથે પાછી ફરે છે તે ઉપરથી આપણે આ અનુમાન કરી શકીએ છીએ. તેમના રસ્તાને નોકે એક રેતીની ઢગની જોવામાં આવે છે તેનું સ્વરૂપ જોતાં ત્યાં તે પ્રાણીઓનું ઘર હોય એમ લાગે છે, અને તપાસ કરતાં આપણું ધન રતું ખડખડે છે. આપણી પેટે તેઓ રહેવા તથા ખોરાક રાખવા માટે ઘર બાંધે છે. શિયાળામાં હવાં સંખત હોવાને લીધે બહાર ન નીકળાય તે માટે ઉનાળામાં ખોરાક સંધરી રાખે છે. કીડીઓનું પણુ ગામ કે શહેર હોય છે, અને ત્યાં તેમનાં જ્યાબંધ ઘર હોય છે. એક ઘર રહેવા માટે તનદુસ્ત ન હોય તો તેઓ તે બદલી બીજા ઘરમાં જાય છે. આપણી પેટે તે ચોખ્ખી રહે છે અને બાગમચ્ચાંની સંભાળ રાખે છે. વળી આપણી પેટે સંધરેલા ખોરાકની તે પ્રેમથી રાખે છે. અનાજ સડી ગયું હોય અથવા પલ્લવું હોય તો આપણે તાકે માખીએ છીએ તેમ તે પણ કરે છે; અનાજના કણ જમીનમાં રાખવાથી બીજી નીકળે માટે કાઢારની આસપાસની જમીન કાઢણ ને

કારી રાખે છે. વરસાદના દિવસમાં તેમના અનાજના દાણા પથળી નહીં પડી નીકળે છે તો તેઓ ફૂંટના ફણુમા એકદમ ખેંચી કાઢે છે અને દાણા સૂકવી દે છે.

આપણે દૂધ માટે ગાય રાંખીએ છીએ તેમ શુભામ વગેરેના છોડ પર જોતામાં આવનાં, એક જાંનાં છોડનો નાચ કરતાર, જીવડાં તેમને ગાયની ગરજ સારે છે. આ જીવડાંને તે પોતાના દરમાં લઈ જાય છે. તેમનાં શરીરમાંથી એક જાતનો રસ નીકળે છે તે જેમ આપણને દૂધ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે તેમ તેમને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. કીડીઓ પોતાની મૂછના વાળવતી તે જીવડાંનું શરીર દબાવે છે એટલે છેડેથી રસનું ટપકું પડે છે. આ રસ કીડીઓને બહુ બાવે છે. આ જીવડાં આવે સ્વાદિષ્ટ રસ આવે છે તેના બદલામાં કીડીઓ ઇંદ્રગોપ નામના જીવડા તરફથી તેમને ધન્ય ન થાય માટે તેમનું રક્ષણ કરે છે. આપણે જેમ ભૂખવાને અનાજ આપીએ છીએ તેમ ધરાવવાની કીડીઓ રસ્તામાં ભૂખી કીડીઓ મળે તો તેમનાં મોંમાં પોતાના મોંમાંથી રસનું ટીપું પાડે છે.

લેખક નામનો એક પ્રકરણ લખે છે કે કીડીઓ એક બીજાને પોતાની હકીકત સમજાવી શકે છે તથા માદ માગી શકે છે. તેણે એક વખત એક કરોળીઓ ટાંકણી વડે જમીન સાથે સંજ્ઞા કર્યો, કે જેથી કીડીઓ તેને ખેંચી શકે નહિ. પ્રથમ જે કીડીએ તે કરોળીઆને જોયો તે આવીને તેને વળગી, પથ ખેંચી શકી નહિ. આથી તે પાછી મઈ અને યોગ્ય વખત પછી પોતાના ધણા સોમતીઓને મદદે લાવી. આ ઉપરથી તેણે અનુમાન કર્યું કે કીડીઓ પોતાની મૂછના વાળથી એક બીજાની સાથે વાતો કરતી હશે અને ખબર આપતી હશે. (અપૂર્ણ.)

કેળવણીખાતાની ખબરો.

સરકારી ઠરાવ.

કેળવણી ખાતું.

નં. ૧૭૪૭

મુબદ્દ

તા. ૨૮-૮-૧૯૦૩.

નોંધદાર મુખ્ય સરકારે આ-ટ-૨૫-એડ કોડના પરિશિષ્ટ આદિ માં સં.

ધારો કરી તે નીચે મુજબ રાખ્યું છે, અને સને ૧૯૦૪ના એપ્રિલ માસમાં થયેલી ડ્રોઇંગની પરીક્ષા આ મુધારેલા પરિશિષ્ટ મુજબ સેવાશે:—

* * * *

ક. ફરટું એક ડ્રોઇંગના વિષયો નીચે મુજબ રાખ્યા છે:—

અ. મોટા નમુના ઉપરથી ફી હેન્ડ ડ્રોઇંગ.

ચ. રંગકામ.

ક. કર્ત્તવ્ય બુધ્ધિ.

દ. યાદદાસ્ત ઉપરથી ડ્રોઇંગ.

અ. સાદું ફી હેન્ડ ડ્રોઇંગ.

સપાટ સફાઈ પર દોરેલા મોટા નમુના ઉપરથી માત્ર પેન્સિલ, કાગળ, અને રજખરતી મદદથી, અને બીજા કોઈ યાંત્રિક સાધનની મદદ વિના કાઢેલા ડ્રોઇંગને ફી હેન્ડ ડ્રોઇંગ કહે છે. જે મોટા નમુના ઉપરથી ડ્રોઇંગ કાઢવાનું હશે તે નમુના ખીત કે કાળા પાટિયા પર છોકરાંથી સહેલાઈથી નોંધ રાકાય એટલે અંતરે મૂકવામાં આવશે. આ નમુનામાં પાંદડાં, ફૂલ, કે કોઈ અંદર કુદરતી પદાર્થનાં ચિત્ર આવશે, કૃત્રિમ અલંકારનાં ચિત્ર આવશે નહિ.

ચ. રંગકામ.

વિષય અ માં આપેલા નમુના પરથી સપાટ સફાઈ પર ફી હેન્ડ ડ્રોઇંગ કાઢી તે ઉપર કુદરતી રંગ કે રંગો દેવા; એટલે જે કુદરતી પદાર્થનું તે ડ્રોઇંગ હોય તે પદાર્થને કુદરતી રંગ ડ્રોઇંગને આપવો. રંગ લગાડ્યા પછી ચકાવ ત્યારે તે ડ્રોઇંગની સીમાવાસી લીટીઓ કલમ કે બારીક બ્રશથી માળી અથવા ડ્રોઇંગના કુદરતી રંગથી વધારે કાળા લાગે તેવી કરવી.

ક. કર્ત્તવ્ય બુધ્ધિ.

સીધી, સમાન્તર, અને કણુ લીટીઓ તથા ચોરસ, ત્રિકોણ, વર્તુલ, લંબવર્તુલ, અને બહુકોણ આકૃતિઓ બનાવવા તથા તેમના બાગ કરવા સંબંધી જ્ઞાન આપવા માટે બંધેદકૃત કર્ત્તવ્ય બુધ્ધિમાંથી નીચે દર્શાવેલા ક.

ત્યો પસંદ કરવામાં આવ્યાં છે. આ આકૃતિઓ પર ભૂમિતિના કાલ્પનિક નમુનાનો આધાર છે, અને બીજા એડનાં મનોચત્નો શરૂ કરવા માટે તેમના સંપૂર્ણ માનની જરૂર છે.

પસંદ કરેલાં કૃત્યો—૧, ૩, ૫, ૮, ૯, ૧૧, ૧૩, ૧૫, ૧૭, ૧૮, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૩૪, ૩૭, ૪૦, ૪૨. ટ્રેમલ કે ઓગી વડે લંબવર્તુલ દોરતાં આવડે એ જોઈએ.

૬. યાદદાસ્ત ઉપરથી ડ્રોઇંગ.

આ જાતનું-ડ્રોઇંગ કાઢતાં શિખવવા માટે નીચેની યોજના સચવવામાં આવી છે:—

૧. વિદ્યાર્થીઓના ઘરમાં કે શેરીમાં જોવામાં આવતી અથવા નિશાળમાં વપરાતી સાદી વસ્તુઓની યાદી ડ્રોઇંગ શિક્ષકે તૈયાર કરવી.
૨. ૧લા ડ્રોઇંગ લેસનને છોડે તેણે વિદ્યાર્થીઓને કહેવું કે ‘આવતા પાઠ વખતે તમારે આ સાદા પદાર્થોની યાદીમાંથી—તું ચિત્ર યાદદાસ્ત ઉપરથી દસ મિનિટમાં દોરવું પડશે, માટે તમારે તે દરમ્યાન તે પદાર્થ સંબંધી જે કંઈ ખાસ અવલોકન કરવા જેવું લાગે તે કરવું.’
૩. બીજા ડ્રોઇંગ લેસનની શરૂઆતમાં કે છોડે તે દિવસનું શ્રી હેન્ડ ડ્રોઇંગ જે કાગળમાં કાઢવાનું કે કાગળ હોમ તે કાગળના એક ખૂણામાં સઘળા વિદ્યાર્થીઓને ઉપર જણાવેલી વસ્તુનું ડ્રોઇંગ કાઢવા કહેવું. આ ડ્રોઇંગ મોટું હોવું ન જોઈએ અને તે કાઢવાને દસ કરતાં વધારે મિનિટ આપવી જોઈએ નહિ. છોકરાંને યાદ હશે તેટલી બધી બાબતો ચીતરવાને આટલો વખત બસ છે; વધારે આપવામાં આવશે તો નકામો જશે. આ ડ્રોઇંગ પૂરું થાય એટલે ત્યાર પછીના દિવસ માટે બીજા કોઈ પદાર્થ વિષે ખજાર આપવી, અને તે પ્રમાણે આખી ટર્મમાં કર્યા જવું.

૪. કોઈ કોઈ વખત ફી હેન્ડ ડ્રૉઇંગ માટે જે પંદરથેનું ચિત્ર આપ્યું હોય તેનું ચિત્ર યાદદસ્ત ઉપરથી કાઢવા કહેવું. આ ચિત્ર થોડો વખત વિદ્યાર્થીઓને બતાવી લઈ લેવું, અને સાર પછી યાદદસ્ત ઉપરથી તેમણે તે દોરવું.

૭. ૧લા ગ્રેડની પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓને ચાર વિષયની પરીક્ષામાં એકીવખતે બેસાડવા જોઈએ. પણ જે વિદ્યાર્થી કોઈ એક વિષયમાં ના પાસ થશે તેમને તે પછીની વાર્ષિક પરીક્ષામાં તે વિષયમાં ફરીથી બેસાડી શકાશે.

*

*

*

૫. સેકન્ડ ગ્રેડ ડ્રૉઇંગના વિષયો નીચે મુજબ છે:—

અ. મોડેલ કે પદાર્થો પરથી ડ્રૉઇંગ. આ વિષયમાં કાર્ટર્સ, શેંખ, વેગરે કુદરતી પદાર્થો અને ધરકામમાં વપરાતી ચીજો લોટાં, વાંસણ, વગેરે ઉપયોગમાં લેવાં.

બ. કુદરતી છેલ કે ફૂલ પ્રલક્ષ જોઈને તેનું ડ્રૉઇંગ કાઢવું. આ વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓએ સાદાં ફૂલ કે છોડાનાં ડ્રૉઇંગ કાઢવાં પડશે અને તેમની મર્યાદારેખા સંજ્ઞાળથી દોરવી જોઈશે.

ગ. રંગકામ. જે વિષયમાં કાઢેલા ફૂલ કે છોડના ડ્રૉઇંગને તેનો કુદરતી રંગ લગાડવો, અને રંગ સુકાયા પછી તે ડ્રૉઇંગની સીમાવાસી લીટીઓ કોઈ એક બીજા રંગથી ક્લમ કે બારીક પીછી વડે ફરીથી દોરવી.

દ. જૂમિતિના દાસ્પનિક નમુના. જૂમિતિની એકની એક કે જુદી જુદી આકૃતિઓ ઉપરાઉપરી ચઢાવીને કે ગોઠવીને બતાવેલા મુંદર નમુનાને જૂમિતિના દાસ્પનિક નમુના કહે છે. આ પ્રમાણે જમે તેટલી લંઘચોરસ આકૃતિઓ પાસે પાસે ચૂકવાથી અથવા ઉપરાઉપરી ગોઠવવાથી એક અમુક જાતનો નમુનો થશે, અને તેથી જ રીને વર્તુલ, ત્રિકોણ, લંઘચર્તુલ કે બદકોણ આકૃતિઓનું સમજવું.

ફ. યાદદસ્ત ઉપરથી દોરવાનું ડ્રૉઇંગ આ-ડ્રૉઇંગ માટે ફર્સ્ટ ગ્રેડ ન-
રતાં વધારે અધરા કે, અંત્યવણીઆ આકારના પદાર્થો લેવા.

* * * * *

A. M. T. Jackson,

અકાઉન્ટ સેક્રેટરી, નિસ્ખત સરકાર.

મુંબઈ ઇલાકો.

વર્નાક્યુલર નિશાળોમાં ચાલતી ચોપડીઓ મુદ્રારવા માટે
નીમાયેલી કમિટી.

કેળવણીખાતાના અનુભવી માણસો અને કેળવણીના કામમાં ભાગ
લેતા બીજા વિદ્વાનો તરફથી ઇલાકાના જુદા જુદા ભાગોમાં ચાલતી વર્તિન-
માળાના સંબંધમાં જે જે સૂચનાઓ કરવામાં આવશે તે પર ચા કમિટી
ધણી પ્રુદીથી ધ્યાન આપશે.

સમજા પત્રવ્યવહાર કમિટીના પ્રમુખ સાથે અંગ્રેજીમાં ચલવવો.

પૂના.

તા. ૧૦-૧૧-૦૩.

}

J. G. Goverton,
વર્નાક્યુલર ટેક્સ્ટબુક રિવિઝન
કમિટીના પ્રમુખ.

ગાંધેરખંખર.

ઇ. નં. ૪૫૬૪, તા. ૭-૧૦-૦૩.

ગાંધેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબ પોતાના નં. પરદર તા. ૧૮-૯-૦૩ થી
જણાવે છે કે 'કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળા' એ નામનું બે ભાગમાં
રચાયેલું પુસ્તક લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલાં પુસ્તકોની યાદીમાં દાખલ કર-
વાને ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપોના ક્યુરેટરને સૂચના આપી છે. આ પુસ્તક-
માંથી ઉપયોગી હકીકત ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શિખવવી, અને મોટી પ્રાથમિક
શાળાઓની લાઇબ્રેરીમાં તે પુસ્તક આપવું.

૨. સમજા શિક્ષકોએ આ પુસ્તક વાંચી તેમાં આપેલી ઉપયોગી સૂચ-
નાનો આભ લેવો.

F. B. Pendarwes Lory,

અકાઉન્ટ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભ.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

કાઠીઆવાડ વિભાગ-લાલપુર ઇન્સાલાખા મુંગઈના શેઠ પ્રાગજી દાનજી ર. ૩૫)

મુરત વિભાગ-મુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ. નવા દેશી હિ સાળની ૩૦૦ નકલ. એનન નં. ૨. સોરામજી જમસેજી સુનાવાળા તથા જીમજી આસરભાઈ તથા ગામસોડ ર. ૩૧) એનન નં. ૧. અળદુલ ર. હેમલ વગેરે ર. ૧૦) એનન નં. ૩. જવેરચંદ કૃષ્ણજી ર. પાનાના એ. જન નં. ૯. દારકાંદસ મોતીલાલ તથા ત્રીકમલાલ હડાલાઈ વગેરે ર. ૧૬) એનન નં. ૭. શેઠ. પ્રાણજીવન દુર્લભરામ તથા પ્રાણજીવનદાસ વગેરે ર. ૧૮) એનન નં. ૬. શુભામઅલી પીરભાઈ વગેરે ર. ૬૦) -

અમદાવાદ વિભાગ-અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂલ. નં. ૬. સ્કૂલ ક. મિટીના મેમ્બરો તથા સદ્ગૃહસ્થો ર. ૬), પરખ માટે ર. ૯-૧૨-૦ એનન નં. ૧૫. મે. દાકતર સાહેબ નાનાભાઈ કુંવરજી મોદી ર. ૪) એનન નં. ૬. શેઠ. માણિકલાલ અમૃતલાલ ર. ૧૦), સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો ર. ૪). એ. જન નં. ૧૧ શેઠ કેવળદાસ ત્રિભોવનદાસ ર. ૭) એનન નં. ૧૩. શેઠ. હી. શાલાય ગિરધરલાલ મણુકીવાળા ર. ૧૫) એનન નં. ૨. રા. સોમનાથ બૃ. ધરાસ ર. ૨) એનન નં. ૧૦. મે. ડા. પિતાંજીદાસ કુબેરદાસ ર. ૨-૧-૯ એનન નં. ૧. ૫રી. હરીદાસ અમરતલાલ ર. ૭), મગનલાલ મોહનલાલ ર. ૨) એનન નં. ૧૬. બૂકસેલર મોતીલાલ મગનલાલ ચોપડીઆ તથા પટાસાં. એનન નં. ૧૮. શ્રીર્ષા મસલેહુદીન મોલવી સાહેબ ર. ૧૫) સા, સૈયદ મહમ. ઇ ખાવામીઆં સાહેબ ર. ૪), અળદુલ હતીફ અળદુલ હખીજ ર. ૪), મ. હમઅલી સમસુદીન લોઢાવાળા ર. ૩), બીજા ગૃહસ્થો ર. ૫) એનન નં. ૭ સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર સાહેબો ર. ૫-૧૪-૦ એનન નં. મે. કાજી સાહેબ અમુમીઆં સાહેબ વલટે હોટાસાહેબ ર. ૫), બીજા ર. ૨) ખારેજી. ફીરખાઈ કેવળચંદ ર. ૧૧) અસલાલી બૂલાભાઈ પ્રાગજી ર. ૩૦), ગો. પીરમાઈ હાથીભાઈ ર. ૩) ખાવળા. દામોદરદાસ કરસનદાસ ર. ૩) ગો. ખાતી જુરાભાઈ ત્રિભોવનદાસ. ર. ૧૧) જા મખીઆવ. તાલુકદાર ઠાકોર શ્રી દેવસીંહજી રાવસીંહજી ર. ૫) તમડી. દારકાંદસ વણુરચી ર. ૬

દેવાકાંઠા એજન્સી. લુણાવાડા. મે. મહારાજ સાહેબ ર. ૨૧-૮-
શીહોરા હાકર કરણસીદ્ધર્થ સામતસીદ્ધર્થ હોકરાએને જમાડ્યા બાકાર
ગાંધી ગુલાબચંદ અમરચંદ ર. ૫-૮-૦ દડાણા. મે. દરબાર સાહેબ ર.
૧૩-૩-૯ કડાણા કન્યાશાળા મે. દરબાર સાહેબ ર. ૫-૪-૬ બાકોર ગા
મલોક ર. ૨૦) કરોહા. બાવા રામરતનદાસ ર. ૯)

ભરૂચ વિભાગ-કિસનાડ. પટેલ ભાઈલાલ કાળીદાસ ર. ૩) અમ
નપુર. ગીરખંડકર પ્રભાકર ર. ૩)

પથમહાલ વિભાગ-રૂસ્તમપરા. મે. ખમનજી અરદેશર દલાવ ર. ૧૫)
તથા ર. ૫), પટેલ દયાળ દાજીભાઈ ર. ૪), શેઠ દવારજી શીવજી ર. ૩) ગોધરા
બે. મે. કરીમખાલી રહીમખાલી ર. ૭. ગોધરા કન્યા. એજન્સી ર. જાન

પોરબંદર સ્ટેટ-પોરબંદર માન્ટ રૂઢલ. શેઠ હીરજીભાઈ નવરોજી
ર. ૧૦) રા. ધરમશી અમરચંદ ર. ૮)

ખેડા વિભાગ-બોદાલ. પટેલ બાવાજી હારકાદાસ ર. ૧૦) પાંચો
લ. હકર હીરાચંદ જગજીવન ર. ૮) બોદાલ. પટેલ વાઘજી ગીરધરભાઈ ર. ૧૦)
દાવોલ. રામચંદ દામોદરદાસ ર. ૨૦) સારસા. ગોકળભાઈ પરબુદાસ. ર. ૫)
જીજોદરા. ગામલોક ર. ૨૫), ત્રીભોવન વંદાવન તથા મોતીલાલ ભોગીલાલ
તથા કાળીદાસ બીખાભાઈ મળી ર. ૨૫) તથા બાવાજી મનોરભાઈ ર.
૯) આંધ્રી. મેન્મરો તથા ગૃહસ્થો મળી ર. ૧૨ ખેડા મુખ્ય
રૂઢલ. દાકતર વરજીવનદાસભાઈ ર. ૧૫) ખેડા કન્યાશાળા એજન્સી ર. ૫)
વીરસદ કન્યા. તારાપોરના પટેલ હીરાભાઈ શામળભાઈ ર. ૧૯, પટેલ
મરઘાભાઈ તળસીભાઈ ર. ૫) બોરીઆવી. પટેલ ભગાભાઈ શામળભાઈ
ર. ૨૯-૧૨-૧૯૧૧ રાઈજીભાઈ ખુશાલભાઈ તથા લલુભાઈ લખાભાઈ
ર. ૫) ઠાસરા કન્યા. નંડીઆદના દેસાઈ ધનજીભાઈ મગળભાઈ ર. ૭૫)
દત્તરસડાના પટેલ ઉમેદભાઈ બાબરભાઈ ર. ૫) બોદાલ. ત્રીભોવનદાસ જો.
ઠાભાઈ ર. ૧૨૧૧ ચીખોદરા. પટેલ દાચી ભુલજી ર. ૨૦) આસોદર. બાઈ
સુરજ ર. ૧૨) નંડીઆદ કન્યા. મે. મુળજીભાઈ ભગવાનદાસ ર. ૨૩) ચ.
કલામી. પટેલ મથુરજીભાઈ ગજાભાઈ ર. ૩) આસોદર. લલુભાઈ મગળભાઈ
ર. ૧૧૧

મુરત વિભાગ-સરસ. ગામલોક ૩. ૨૫) મન્દોષ. ગામ લોક
 ૩. ૧૭) સુખાલી. કુંવરજી મનચેરજી તથા ઐદલજી સાપુરજી ૩. ૯)
 ગોધાજી. મેખર તથા ગાંભલોક ૩. ૨૦), રતનજી કસનજી ૩. ૫)
 ઇન્દ્રાપુર. ૨૧. દયાદેવ ગીરજાદેવ ૩. ૧૦) સુદીએર. પરશોત્તમ
 માધવદાસ ૩. ૧) માસમા. ગામલોક ૩. ૮) કરંજ. મંચેરજી લીમજીભાઈ
 ૩. ૫૭) કુસદ. પીરભાઈ કદુજી ૩. ૬) એરપાડ કન્યાશાળા. હકમાજી મે-
 થાજી તથા કરસન ૩. ૭) કન્યાશ્રી. મેખરો ૩. ૭) તલંગપોર. ગામલોક
 તથા જગીરદાર ૩. ૨૪) આમરા. અનંતરાય લક્ષ્મણરાય વગેરે ૩. ૨૧) સાટ-
 પોર. કાવસજી બરજેરજી ૨ પાનાં મેસાડ. મેખરો ૩. ૩) અગાજી. ખરસો.
 ૬) એલજી ૩. ૧૨), સદ્ગુરુદેવો ૩. ૨૨) હીડેલી. કાચીનાથ બાપુજી
 ૩. ૭) જાપરાભાઈ. સદ્ગુરુદેવો ૩. ૩) અલધાજી. ગામલોક ૩. ૧૦)
 ૫. ૫) તુરખાં મદમદખાં તથા ગામલોક ૩. ૭) નાં મેસુ. મેખરો તથા
 લોકો ૩. ૧૭) ખજેદ. પોલીસપટેલ તથા કાવસજી નવરોજી ૩. ૧૧),
 મેખરો તથા સદ્ગુરુદેવો ૩. ૮) કનારમાગ. લાલભાઈ રજુછોડજી તથા ના-
 રજુજી કુંવરજી ૩. ૨૭) કહેદ. મેખરો ૩. ૪) બોજપારડી. મેખર
 તથા સદ્ગુરુદેવો ૩. ૧૮) અંબેદો એજન ૩. ૨ પાનાં મોતા. ઉમેદરામ લા-
 લભાઈ તથા રતનશી કરમશી ૩. ૩૧) મોતા કન્યા. ઉમેદરામ લાલભાઈ
 તથા માલોલાલ પીરજીરામ તથા રતનશી કરમશી ૩. ૧૭) નરેજી. સદ્-
 ગુરુદેવો ૩. ૭) તરસાડાં સદ્ગુરુદેવો ૩. ૧૦) અમલસાડી. મેખરો ૩. ૮)
 સુદનનપોર. મેખરો તથા સદ્ગુરુદેવો ૩. ૧૬) ગોદાલી. મેખરો તથા
 સદ્ગુરુદેવો ૩. ૧૨) વેગામ. મેખરો તથા સદ્ગુરુદેવો ૩. ૩) અંબાડા.
 મેખરો તથા સદ્ગુરુદેવો ૩. ૧૮) અંબામા. દયાજી ખંડુભાઈ તથા સદ્-
 ગુરુદેવો ૩. ૧૦) મંદીર. મેખરો તથા સદ્ગુરુદેવો ૩. ૧૦) મુનસાડ.
 મેખરો તથા સદ્ગુરુદેવો ૩. ૨૫) સીસોદા. મેખરો તથા સદ્ગુરુદેવો
 ૩. ૧૮) કાશીસોર. મેખરો તથા સદ્ગુરુદેવો ૩. ૫) કાલીઆવાડી. જ-
 ધાપોરના મે. મામલંતદાર સાદેજ તથા ગામલોક ૩. ૧૮) કરાડી. મે-
 ખરો ૩. ૧) ગીખલી કન્યા. નસરવાનજી સોરાજી ૩. ૧૫) અંબલ
 સદ્ગુરુદેવો ૩. ૨૫) રેગામ. વસનજી હરીભાઈ વગેરે ૩. ૪) એરગમ

સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૯) ન ગેદેન્. મેખરો ૩. ૭). હોરમનજી સોરામજી તથા
ગામલોક ૩. ૧૬૧૧ સરવા. ગામલોક ૩. ૮) વાંજણા. ગામલોક ૩. ૧૨૧. પા-
રેરા મેખરો તથા સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૩૧ કોસ્યા. રૂતમજી મેરવાનજી તથા
ગામલોક ૩. ૮) વાધરેય. ધનજીભાઈ ચાપુરજી તથા મમનજી ધનજીભાઈ ૩.
૯) ૧૧૧ ચણવાધ. મેખરો તથા સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૧૪૧ દાંતી. મેખરો
તથા સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૧૭૧ ઘેડાઈ. મેખરો તથા સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૫ લવાળ.
સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૫) રેંટલાવ. નરોતમદાસ દામોદરદાસ ૩. ૧૦) દેગામ.
ગોતીજી પદમાજી તથા ગામલોક ૩. ૧૨૧ રાખડી. મેખરો તથા
સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૫૧૧ પારડી. મેખરો તથા સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૮૭૧ ઉમરસાડી. ધન-
જીભાઈ ઠાવસજી વગેરે સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૭૧૧૧ કોલક. માણેકલાલ રાગરામ
તથા મેખરો ૩. ૨૨) હુમરા. મેખરો તથા સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૧૨) પલ-
સાણા. મેખરો તથા સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૧૬) ગોયમા. સોરામજી માણેકજી તથા
માઈ રામચંદ્ર વગેરે ૩. ૨૭) જાલદા. મેખરો તથા સદ્ગૃહસ્થો ૩.
૧૧૧ જાળવાડા. રાજજી ફરીરજી તથા મેખરો ૩. ૨૪૧૧ હુમસ. ખડેરાવ
ચીમનરાવ વગેરે ૩. ૭૭), દેવજીભાઈ વાધજીભાઈ ૩. ૫૦) હુમસકન્યા.
એજન ૩. ૧૨૧ કનસાડ. મેખરો તથા સદ્ગૃહસ્થો બગાભાઈ ચણુછોડજી
૩. ૮) એજન કન્યાશાળા એજન ૩. ૫) સચીન. કચેરીમંડળ તથા ગૃહસ્થો ૩. ૮૧
વેડજા. મેખરો તથા સદ્ગૃહસ્થો ૩. ૫) વાસણ. નવરોજી નસરવાનજી
વગેરે ૩. ૭૧ હુમસ અં. રકુ. દેવજી વાધજી ૩. ૬) પુના. જાગીરદાર સાહેબ
તથા સરકાર તરફથી તથા મેખરો અને સદ્ગૃહસ્થો મળી ૩. ૨૭૧૧

નવાનગર રેટ્ટ. - વેરાડ. ફર હરીદાસ કાળીદાસ ૩. ૭)

રાજકોટ મીડલ સ્કૂલ, તાલુકા સ્કૂલ નંબર ૨૭૦, ને કન્યાશાળામાં
મે. પે. એ. સાહેબ ૩. ૨૫૦)

મહીકાંઠા વિહાગ અમનગર મુખ્ય સ્કૂ. મે. પે. એ. સા. તથા મંડ
સાહેબ તથા દાકર સાહેબ તથા વસોજના દાકર સાહેબ મળી ૩. ૧૦૪) પુનાદગ
મીચાંસાહેબ અબેસીંગના કુવર દીવસીંગજી વગેરે ૩. ૧૨) અમનગર કન્યાશાળા.
મે. પે. એ. સાહેબ તથા મડમસાહેબ તથા દાકર સાહેબ વગેરે ૩. ૪૦) કડબેરા.
હગનલાલ ગુલામચંદ ૩. ૫)

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માંસતરની

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકે.

“કમીશનમાં વધારો” આઠ ભાગમાં “કમીશનમાં વધારો.”

કેળવણીખાતાના હાલના તથા આગલા ઈન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઈન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષકો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, ગુરુમંડલ તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર છાપા તરફથી એકે અવાજે જારી કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રી પત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માજી ઈન્સ્પેક્ટર ઇ. જામલસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકેને જ સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીયુકેમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુકે જ વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

શુભમંડલ તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઇન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીયુકે સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકેને જ સર્વ કોપીયુકેમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકે ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીયુકે મારે જે જે નદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલા છે તેમના નામ અમારી દરેક કોપી વાચવાથી ખાત્રી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકે નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવરથી માલ મંગાવનારા માસ્ટરો તથા બ્યારીઓ જેઓ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સંકડે ૪૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પેકિંગ અને રેલ્વેનો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને નુકસાન પૂજે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. ક્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં પણ ક્યે વરતે અને ક્યાં મોકલવો. તેનો ખૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી

આગળ માલ લઈ જવાનો અર્થ-માલ મંગાવનારને કિર સમજવો.

૫. ફૂડી મોકલાવનારે, જરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાશીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુક્સેસરોને વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અમોએ બીજી કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની ગાઠવણી કરી છે. એક વખત કામ પાડી જોવાથી ખાતરી થશે. પેકિંગમાં જોછો અર્થ યાચ તેમ કરીશું. જોઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું. તોટપેક કાગળ લીધામાં આવશે નાહ.

દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઈંગ્લાન્ડથી મોકલે પ્રયે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અને ફારસી લખવાને ધણી સગવડ લહેલી છે. દરેક બોક્સમાં ક્રમ-૧ કિમ્મત રૂ. ૧૦૦. જોછામાં જોછા ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૫ ટકા કમાશન મળશે. તે ૨૫ મા તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વેલ્યુપેએજલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને અર્થના ૩. બાત્ર વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહિ. અને પૈસા પહેલાંથી મોકલાવનારને ૧-૬ બોક્સના અર્થના બે આના લાગશે.

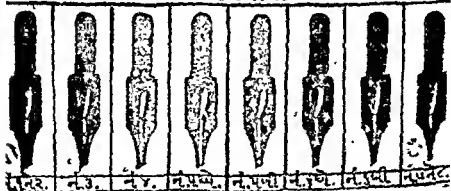
નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તરની

દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકોની

સ્ટીલપેનોના

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકો તથા તમારેગાના પ્રગત કરતા અર્થે પ્રિયજન એવર. ધાણી તંજાવ. મુમગઈ.

લેખનકળા કોપી બુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંત્રી ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં તે સ્ત્રીઆતી થયાની ખાતરી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુચ શિક્ષકો આગળ સેક્ટો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપી બુકો બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા અદિ મૂકવી વધારે યોગ્ય ધારીએ હોએ.

૧. કોપીબુકોની સદ્માત્ર અને સુંદરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરશ્વેટ) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પૈજ એક જ બાજુએ સુંદર રંગની શાદીથી છપાય છે. કાગળ અને કવર કોચાં ટકાવે વાપરેલાં છે,

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી બે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે. તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાઠ્ય માન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની ગેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ ધ્રુવે છે, તે શરૂઆતથી અક્ષર ગમડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ધ્રુવવાનો રાખ્યો છે, તે હાથ દરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ધ્રુવવાની તે તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ લીખી ધણા ઓકરા પોતાને મન્દે વળગે છે, તે ધણા અંગેજી શીખવા પથ જાપ છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું બુન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાને તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જોયાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે બોટ હમારી કોપીબુકોને છઠ્ઠો નમ્બર ખાતો બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં બવદારમાં ધણાં ઉપયોગી યથ પડે તેવાં લખાણો લખત કરેલાં છે. જે તમામ અંગેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીબુકો દેશવરના ખરીદ કરનારને સેક્ટે તેઓટ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેફ્રે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે શીખે પુસ્તકો સેક્ટે અમો ટકો, દક્ષાઈ લખ મોકલી આ.

પવા જોડવણુ રાખી છે. ઠેકાણું-આત્મારામ અને દલાભાઈની કંપની.
ઠેકાણું લેખનકળા કોપીશુકની ઓફાસ-દાદાભાઈવી રોડ નં. ૨૦૪ મુમ્બઇ.

આત્મારામ અને દલાભાઈની કંપની.

શિક્ષકોને સૂચના.

કિન્ડરગાર્ટન-આળખેત (માળ-અંધારણી નં. ૧૪) સચિત્ર સુધારેલી આવૃત્તિ ત્રીજી તરફનો પ્રાથમિક લગ્નાઓન આસ ઉપાગ માટે, કિન્ડરગાર્ટનની વિશેષ અધિકારીના સચિત્ર નમુના અને પ્રાણી-પદાર્થોના નવીન ચિત્રોના પાડો સહિત ઈંગ્લેન્ડ, જર્મની, અને અમેરિકાની છેલ્લાં છેલ્લી શોધના આધારે સુધારા વધારા સાથે આ પુસ્તક પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે.

કિન્ડરગાર્ટન શિક્ષણની વિશેષ અધિકારી કે પરિવર્ત ક્રેડિટોર નવી જાતનો વિદ્યા-યતી સામાન જથ્થાબંધ આવ્યો છે ૧૫૫ દુ-સ્વાદી મુખે, ગોપાલક ક. દેવવાલકર

સરકારી પ્રાથમિક શાળામાં ચાલતો

ગુજરાતી દેશી હિસાબ.

ભાગ ૧ લો.

આ પુસ્તકમાં વીસે આંક, મોટે ગણનાના હિસાબો, પત્રાખા, ગણણી નાણાં તથા તોલ, માપ, વખતની ધાનેા (મિટ્રો) તથા અંકના તથા આવૃ-પાણના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર આવેલાં છે. એટલુંજ નહિ પણ નવાં સુધરેલાં ધોરણોની સૂચના મુજબ એમાં કેટલોક સુધારો વધારો કર્યો છે. આંકના પ્રત્યક્ષ દર્શન માટે પોપગના ચિત્રો, દશકેની ટ્રોળખ માટે લખોટાની શીશીઓ તથા સંદર્ભના બાદબાકી માટે લખોટા-યંત્રનાં ચિત્રો, અને વૃદ્ધ વૃદ્ધ આકારોનાં ચિત્રો, ગુજરાતી અને બાળબોધ મુળાકારો વગેરે ઉપયોગી બાબતોનો આ નવા ૧૬ મી આવૃ-ત્તિમાં ઉમેરો કર્યો છે. કુશળ દરેક નક્કરો ૧૧ મિષ્ટાં આના. ચોપડી વેચનારા તથા સ્કૂલમાસ્તરો જેઓ સામગ્રી મંગાવશે, તેમને ૨૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પત્રવ્યવહાર નીચેને ઘરનામે કરવો.

એન. ડી. મહેતાની કંપની,

બુકબેન્ડર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

કાળકાદેવી રસ્તો, મુંબઈ.

સૂચના.

આ પત્ર સંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેક કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વૃગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

જાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં જાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના ઉચ્ચટી અને અસિસ્ટન્ટ ઉચ્ચટી સાહેબોને તથા મહેતાશયોને કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સંબંધી હકોક્ત સ્કૅલમોડેલ તથા દેશીરામચોતા અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમજ ખાનગી બહેરખબરો જે માસમાં છપાવવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહેંચવી જોઈએ.

મનીઓફર મોકલનારે રૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના બૂલ થયાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વસ્તુ એકતો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અહીં આંતા. પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ મુખીના પગારવાળા સિત્તકો તથા સ્કૅલરોને રૂપાલખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ કૃપા લખવું. વિષય પસંદ ખશે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર જાપેત્રે પાને રૂ. ૧ થી ૨ મુખી આપણમાં આવશે. ગર્યાપત્રનો એમાં સમાવેશ થશે નહિ.

બહેરખબરો જાપવાના ભાવ.

૩.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી પા
૧...	...	ગણો ચાર્જ પડશે. બાર માસથી
૨...	...	એકી મુદત દુનિ તો પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછી દરેક
૩...	...	અઠે અર્ધ ચાર્જ લેવાશે.

એ ઉપરાંતનો ભાવ ઉપર પ્રમાણેજ જાપવામાં લગી લાગવાગટ હશે

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

તવેશ્વર ૧૯૦૩.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ—શ્રુતોગનાં શિક્ષણ વિશે સૂચના...	...૩૨૧
પનામાની સયોગીશ્રમિ જોડી ખાડી ખનાવવાની યોજના.	...૩૨૬
દુનીયાની કાયતાની પેદાશ.	...૩૩૧
વરુચિનો પ્રાકૃતપ્રકાશ...	...૩૩૨
ન્યાયસાસ્ત્ર—પદ્ધતિ તથા પાલિભાગ.	...૩૪૧
ક્રિડા—૨૭ પ્રશ્નોસ	...૩૪૮

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ આર્યોદય ” પ્રિન્ટિંગ એસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

આગળ માલ લઇ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સગજવો.

૫. હુડી મોકલાવનારે ખરાબર ટેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા શાહીઆવાડના સર્વે મારતરોને તથા બુક્સેલરોને વિનિતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અમોએ ખીજ કોષ પછુ ગૂજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની ગાઠવણ કરી છે. એક વખત કામ પાડી બેવાથી ખાત્રી થશે. પેકિંગમાં એણે ખર્ચ ચાલ તેમ કરીશું. જોઓની મરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું. નોટપેક કામગીરીમાં આવશે નહિ.

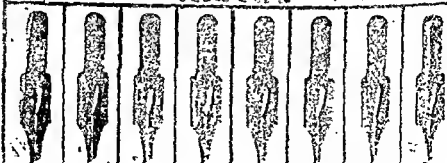
દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ ગન્ધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મોકલે ખર્ચ ખનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં કદન-૬ કિમ્મત રૂ.૦૫. એણમાં એણ ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૫ ટકા કમીશન મળશે. તે ૨૫ મા તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વેસ્તુપેએબલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના રૂ. ૦૫ વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહિ. અને પૈસા પહેલાંથી, મોકલાવનારને ૧-૬ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.

નંદુનાં

આ દરજી કાવસજી આસ્તરજી

દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકોની

સ્ટીલપેનોના

નં. ૧૨. નં. ૩. નં. ૪. નં. ૫. નં. ૬. નં. ૭. નં. ૮. નં. ૯.

આ દરજી કાવસજી આસ્તરજી દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્યા અને કમિશન એજન્ટ, ધીબા, તંજાવ, મુમ્બઈ.

વાંચો ! વાંચો ! વાંચો !

ખરીદ કરો : ખાતરી મળવો.

લાભ લેવા ચૂકશો નહીં.

ગુજરાતી સ્કૂલોમાં
ચાલતી કીપોની ખુ
કો. કોપીઓ. એક
સરસાઈઓ. નકશા
ઓ વિગેરે તમામ
જાતની ગુજરાતી
ખુકો. ડોઈંગ ખુકો
તેમજ ડોઈંગનો સા
મન પણ અમારે
તૃપ્તિ મળશે. કમી
શન સાથે આપવા
માં આવશે.

શ્રી ગુજરાત ઓરીઅન્ટલ

બુક કીપો.

૩૭૬૦ રતનપોળ

અમદાવાદ.

ઇંગ્રેજ સ્કૂલોમાં ચા
લતી તમામ જાતની
ખુકો. સંસ્કૃત. ફાર
સી, ફ્રેન્ચ, ઇંગ્રેજી,
નકશાઓ, નોવેલો
વિગેરે. પરીક્ષાની
નોટો. ડોઈંગનો સા
મન વિગેરે તમામ
જાતની ખુકો અમારે
માં મોટા જથ્થામાં
તેમજ છૂટકે સારા
કિંમી રાખી મળશે.

પરીક્ષાની નોટો. પાનાં ૧૦ ને પાનાં ૨૦

વાળી કીમત રૂ. ૦-૦-૩, અને રૂ. ૦-૦-૬.

કીપોના માલપર સાથે અને વધારે કિંમી રાખી આપવામાં
આવશે. માલ વેદ્યુપેએમલથી મોકલવામાં આવશે. અથવા રો
કડાં નાણાં લેવામાં આવશે. માટે લાભ લેવા ચૂકશો નહીં

દેશીનામું—સરકારે ટેકસ્ટબુક માટે અમારું દેશીનામું મંજૂર

કરેલું છે. જેથી સન ૧૯૦૧ ના નવેમ્બર માસનું ગુજરાત યાજ્ઞા પત્ર. હાલની

પ્રત નંબર પોરણ પ્રમાણે સુધારેલી છે. તેની કીમત. ૦-૫-૦, પોષ્ટેજ

૦-૧-૦, કિંગ્ડમ ૧૦ પ્રતપર ૨૦ ટકા, ૨૫ અને તેથી વધારે પ્રત લેનારે

ને ૨૫ ટકા. વેદ્યુપેએમલ ખર્ચ લેનારને શિર.

કર્તા હંગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ. } ચીમનલાલ તુનીલાલની કંપની

દેશીનામાવાળા-વડોદરા. } અમદાવાદ આયોજ્ય પ્રેસ.

જેશંગ કાવ્ય—૫૪:૯૦૦ નું મોટું પુસ્તક. અસલ કીમત. રૂ. ૪) ને

લાલ પુષ્ટકોની કીમત રૂ. ૦.૧૧ થી મળશે. પોસ્ટેજ નણ આનો વધુ.

સહી. જેશંગભાઈ ત્રીકમદાસ કવિ. સુધીઆવળા; હજી અમદાવાદ.

કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળા ભાગ ૧-૨ હરજીવિંદ દાર.

માદાસ કોટવાળા કૃત દેનામ તથા લાખેરી માટે મંજૂર થયેલું. દરેક ભાગની

કીમત રૂ. ૨). આયોજ્ય પ્રેસમાંથી અગર કર્તા પૈસેથી મળશે.

બહેર ખખર.

નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો રોકડેથી મળશે—

સરકારે નિશાળોમાં ચલાવવાને ટેકરુ—બુક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

કવાયતનું પુસ્તક (સ. પટવા કૃત) ૦-૮-૦ બુતપતિ પ્રેકાશ. ૦-૨-૬
અંગ્રંગલિતનાં મૂળતત્વો ભા. ૧ થી ૦-૧-૦ દિથી દિસાખ બાગ ૨ જી. ૦-૧-૯
ભરતખંડનો સરળ પ્રતિહાસ. ૦-૭-૬ ગુજરાતનો સક્ષિત પ્રતિહાસ. ૦-૦-૯
બૂતાંગ (સ. બા. હ. કૃત). ૦-૫-૦ નવું ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ ૦-૧-૬
દેશીનામું (જ.લ. ચાહકૃત) ૦-૫-૦ દે. નામાની પદ્ધતિ (પ્રે.કૃત.) ૦-૪-૬

ઉપર સિવાયનાં કોઇ પણ પુસ્તકો ૧ ટકા ફકરાધારી મોકલીશું. પેકીંગ તથા રેલ્વે વિગેરેનો ખર્ચ લેનારને સિર છે. આ સિવાય હમારે ત્યાં છાપખાનાને લગતો દરેક જાતનો સામાન તથા સ્ટેશનરી મળશે.

વાક્યપૃથકકૃતિ અને નિબંધ રચના—કર્તા રમણભાઈ મહીપતરામ ખી. એ. એલ. એલ. ખી. કિ. રૂ. ૦-૨-૦. કમિશન બ્યાર્નખી. આ પુસ્તક ત્રીજી સાતમા ધોરણ સુધીનાને અતિ ઉપયોગી છે.

“પદાર્થપાઠ” બાળવર્ગ તથા પહેલા ધોરણ

માટે. આ નામનું પુસ્તક પ્રાકિંદસિંગ રજૂના આ. મસ્તર બીખાભાઈ જી. વાળાએ દાથે કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિએ લખાઈ તૈયાર થયેલું છે. જેમાં સમુદયના પાઠોની પૂર્ણ તથા સંક્ષેપ નોંધો, નોંધ કરવાની મુયનાઓ, પદાર્થપાઠનાં પગથીઓ તથા પદ્યપાઠોની બીજા વિષયો સાથે સંબંધ, વર્ગરેતો સમાવેશ કરેલો છે. આ પુસ્તક અમારે ત્યાંથી મંગશે. કિંમત રૂ. ૦-૪-૦.

આર્થોદય પ્રેસ, બીરોડા-આસ્તોડીયા } ચીમનલાલ સુનીલાલ એન્ડ કું.
—અમદાવાદ— } —કાગળ વગેરેના વેપારી—

કિન્ડરગાર્ટનની નીચેની બક્ષિસો તૈયાર છે. બેઝએ તેમજ નીચે પ્રમાણે ટેકાણેથી કિંમત મોકલી રૂ. વિ. ખી. થી મંગાવવી.

બક્ષિસ ૧ લી. ૦-૧૨-૦

બક્ષિસ ૪ થી. ૦-૩-૬

બક્ષિસ ૨ જી. ૦-૮-૦

બક્ષિસ ૫ મી. ૦-૭-૦

બક્ષિસ ૩ જી. ૦-૭-૬

બક્ષિસ ૬ લી. ૦-૭-૦

અમદાવાદ—ચીમનલાલ સુનીલાલની કું. રૂ. આર્થોદય પ્રેસ.

રાજકોટ—લક્ષ્મચંદ ઉત્તમચંદ માસ્તર પાસેથી.

મીસી. કલ્યાણ શામળ કાયા. સુ. રાજકોટ—જેડીના નામ પાસે.

ગુજરાત શાંઠાપત્ર.

પુસ્તક ૪૨મું.

નવેમ્બર ૧૯૦૩.

અંક ૧૧મો.

માસ.

ભૂગોળના શિક્ષણ વિષે કેટલીક સચના 'ધ પંચમ એન્ક્યુકેશનલ જર્નલ' ના મે માસના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થઈ છે તે અગત્યની હોવાથી તેને આધારે નીચેની હકીકત લખી છે:—

ભૂગોળ શિખવવાનો મૂળ ઉદ્દેશ વ્યવહારિક જ્ઞાન આપવું એ છે. આ કારણથી વિદ્યાર્થીને જે શિક્ષણ આપનામાં આવે તેના શિક્ષકે વર્તમાન વૃત્તાન્તો સાથે સંબંધ જોડવો. દાખલા તરીકે આપણે જે હુગમાં પહેરીએ છીએ તે કપા દેશમાં વણાય છે, તે દેશમાં ખીજ દેશો કરતાં તે શા માટે સેંધાં પરત્વે છે, આપણા દેશમાં શા કારણથી એવાં સેંધાં થઈ શકતાં, કૃષી, કૃષે માર્ગે આપણા દેશમાં તે આવે છે, વગેરે જ્ઞાન પ્રસંગોપાત આપવું, એજ રીતે પરદેશથી જે અન્ન આવતું હોય તે આપણા દેશમાં શા માટે ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી, તેને માટે કેવી હવાની જરૂર છે, તે કૃષે માર્ગે થઈને આવે છે, વગેરે પણ કહેવું. વળી દુનીઆમાં લગાઈઓ અને શેઠો થઈ હોય તે વિષે કહેવા બૂવવું નહિ. ટ્રાન્સવાલમાં ખોર સોડા સાથે અંગ્રેજ સોડાને લગાઈ થઈ ગઈ છે તો ટ્રાન્સવાલ, ઓરેન્જ સ્ટેટ, વગેરે આફ્રિકાના પ્રદેશો વિષે, વેસ્ટ ઈન્ડીઝમાં હાલ ધણા ધરતીકંપ થઈ ગયા છે તો તે વિષે, પનામાની સંયોગીશ્રુતિ ખોદાને નહેર ખોદવા સંબંધી ચોજના આવે છે તો તે વિષે પ્રસંગ મળે જ્ઞાન આપવું એ શિક્ષકનું કામ છે. શિક્ષકો વર્તમાનપત્રો વાંચના રહે તોજ આત્મતા ખતાવેથી વાકેર રહે અને તે વિષે જરૂરનું જ્ઞાન શિખવે આપી શકે.

૨. વળી ભૂગોળના અભ્યાસથી મનને જે કેળવણી મળવી જોઈ. એ તે આપવા તરફ પણ શિક્ષકે દુર્લભ રહેવું નહિ. દેશનો નકશો અને નમુનો ખતાવી તેના કુદરતી સ્વરૂપનું વિદ્યાર્થી પાસે વર્ણન કરાવવાથી તેમની અવલોકનશક્તિ કેળવાશે, હકીકતો સાથે જોખની વારંવાર ખોલાવવાથી તેમની સ્મરણશક્તિ વધશે, સચિત્ર પ્રદર્શનથી અને આંખે-હુણ વર્ણનથી તેમની કલ્પનાશક્તિ પ્રુષ્ટ થશે, અને હકીકતોનો મુકાબલો કરાવવાથી, સામાન્ય નિયમોની શોધ કરાવવાથી, અને દેશની આબોહવા તથા પેદાશ વિષે અનુમાન કરાવવાથી તેમની તર્કશક્તિ ખીલશે.

૩. આ પ્રમાણે એ વિષયનું શિક્ષણ સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે આપી શકાશે:—

(અ) તાલુકાના કુદરતી સ્વરૂપ વિષે વાર્તારૂપે ખોષ આપી અથવા ફિ. ન અને નમુનાની સહાયતા થઈ ભૂગોળમાં વપરાતા શબ્દોના અર્થ વિષે સ્પષ્ટ વિચાર ઉત્પન્ન કરવા.

(બ) વર્ગના ઓરડાના નકશાથી શરૂ કરી ક્રમે ક્રમે પ્રાન્ત કે તાલુકાના નકશા સુધી શિખતી ભૂગોળની હકીકતો નકશામાં કેવી રીતે દર્શાવાય છે તે શિખવવું.

(ક) જે સ્વદેશ કે પરદેશના વિભાગો વિદ્યાર્થીએ જોયા નથી તે વિષે તેમને વર્ણન અને નકશાની મદદથી શુદ્ધ, ચોક્કસ અને સ્પષ્ટ ચિત્રારો બાંધતાં આવડે એવી રીતે તેમને કેળવવા.

(૬) એ વિચારોની પુષ્ટતા કરી તેમાંથી સામાન્ય નિયમો જેના પર શાસ્ત્રનું બંધારણ છે તે તારવી કાઢતાં શિખવવું.

૪. ભૂગોળના ટારિખાવિક શબ્દો શિખવતી વખતે નીચેની સૂચના ધ્યાનમાં રાખવી:—

(અ) વિદ્યાર્થી જે તાલુકામાં રહેતા હોય તેના કુદરતી સ્વરૂપથી દર્શાવી શકાય એવા શબ્દો પ્રથમ શિખવવા. સાક્ષાત્ પદાર્થોનું સ્પષ્ટ અવલોકન કરવાથી ચોક્કસ વિચારો બંધાય છે એ નિર્વિવાદ છે.

(બ) દરેક પારિભાષિક શબ્દને ચિત્ર કે નમુનાથી સમજાવવો.

(ક) એક કુદરતી સ્વરૂપને બીજા સ્વરૂપ સાથે કેવો સંબંધ છે તે સ્પષ્ટ દર્શાવવું. દાખલા તરીકે દ્વીપ એ પાણીમાં હોયેલા પર્વતનું શિખર છે અને સરોવર એ પૂરાપણી નદી છે.

(ડ) પ્રથમ જાણકો પાસે વ્યાખ્યા કઢાવવી અને ધીમે ધીમે તેમની પાસે સુધરાવવી; પણ ત્યાંસુધી જે શબ્દની તે વ્યાખ્યા હોય તે વિષે ચોક્કસ અને પૂર્ણ વિચાર હોકરાંનાં મનમાં દાખલ થયો નથી ત્યાંસુધી તે મોઢે કરવા દેવી નહિ.

(ઇ) દરેક શબ્દ માટે નકશામાં કેટલું ચિત્ર કરવામાં આવે છે તે બરાબર સમજાવવું.

૫. વર્ગનો નકશો શી રીતે કાઢવો તે શિખવતી વખતે—

(અ) ઓરડાનું ચોક્કસ માપ હોકરાં પાસેજ કઢાવવું. વિશ્રાન્તિસમયે મન્ય લેવડાવવું.

(બ) કાગળ પાટીઆને જમીન પર આડું મૂકવું. એથી લીટીઓ અને દીવાલ વચ્ચેનો સંબંધ વધારે સ્પષ્ટ થશે.

(ક) જે દરેક લીટી વિદ્યાર્થીઓ દોરે તેની દિશા, લંબાઈ, અને તે રોને માટે કાઢી છે તે તેમની પાસે કહેવડાવવું.

(ડ) વિદ્યાર્થીઓ પાસે દરેક નકશો સ્પેટ કે નોટબુક પર કઢાવવો.

(ઇ) પાટો સંભાળવી અનુક્રમપૂર્વક ગોઠવવા. આ માટે નીચેની યોજના અમલમાં મૂકી શકાય એવી છે:—

(૧) ચોપડી, ખડીઓ, અને બીજા પદાર્થો જે પર ગોઠવેલા હોય એવા એક નાના મેજનો નકશો, જે કદનું મેજ હોય તે કદનોજ કઢાવવો (આથી નકશાનો વિચાર આવશે).

(૨) એજ નકશો ૭એ એક, ત્રણ એક, એમ ત્રણ ત્રણ રકેલથી કઢાવવો (અર્થાત્ રકેલનો વિચાર ઉપજાવશે).

(૩) બારણાં અને બારીની સ્થિતિ જણાવ એવી રીતે વર્ગના ઓરડાનો નકશો કઢાવવો.

(૪) પાટલીની સ્થિતિ જણાવ એવી રીતે વર્ગના ઓરડાનો નકશો કઢાવવો.

(૫) રમવાની જગાનો નકશો કઢાવવો.

(૬) બપોરે સૂર્યની સ્થિતિ ઉપરથી દિશાઓ વિશે સમજણ આપવી.

(૭) રમવાની જગા અને પાસેની શેરીનો નકશો કઢાવવો.

૬. દેશ કે ખંડની જૂગોળ શિખવતાં પાઠના વિભાગ કરવા. દરેક વિભાગમાં (૧) આબેહુબ વર્ણન, (૨) ચપળતાથી પ્રશ્ન પૂછવાનું કામ, (૩) નમુના કે નકશાનું પ્રદર્શન, અને (૪) કાળા પાટીઆ પર સંક્ષિપ્ત નોંધ—એ ચાર માખત જોઈએ.

૭. આબેહુબ વર્ણન કરી વિદ્યાર્થીના મનમાં દેશનું ખરું સ્વરૂપ ઊતારવા શિક્ષકે પ્રવાસનાં પુસ્તકો, જેમાં મુસાફરીનું વર્ણન, દેશની હકીકત, વગેરે આપ્યું હોય તે વાંચવાં, જેનારની નજરે જણાય તેમ સ્વાભાવિક ક્રમમાં હકીકતો ગોઠવવી, આખા દેશનું વર્ણન પ્રથમ આપવું અને પછી તેના વિભાગોનું સવિસ્તાર વર્ણન આપવું, અને વિદ્યાર્થીઓ જે પ્રદેશમાં રહેતા હોય તેની આસપાસની જગા ખરાબર લક્ષમાં લેવી. આસપાસની જગાના જ્ઞાનથી શિક્ષકને રચાનિક અને પરિચિત દૃષ્ટાન્તો મળશે, વિદ્યાર્થીએ અવલોકનથી શા વિચારો બાંધ્યા હશે તે વિશે તેમને ખ્યાલ થશે, અને પારિભાષિક શબ્દો પસંદ કરવામાં સહનતા મળશે.

૮. હમેશ કાળા પાટીઆ પર નકશાની હદ કાઢી ચૂકવી, અને જેમ જેમ પાઠ ચાલતો જાય તેમ તેમ તેમાં જગા પૂરવી. કિનારાની હદ જાણી લીટીથી, દ્વીપની સીમા બિન્દુવાળી લીટીથી, અને નદીઓ જંગી નીચી લીટીથી દર્શાવવી શિખરો વર્તુલથી દર્શાવવાં શહેરોનો વિસ્તાર સમાનકેન્દ્ર વર્તુલથી બતાવવો.

૯. ધણી નામો શિખવવાં નહિ. જેને લગતી કંઈ પણ હકીકત કહેવાય નહિ એવાં નામો શિખવવાં નહિ; અને જે હકીકત બીજી હકીકત સાથે જોડાય નહિ એવી હકીકત કહેવી નહિ. અસંબદ્ધ હકીકત કવચિતજ માદ રહે છે અને માદ રહે તોપણ ભાગ્યેજ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

૧૦. હકીકતોને સ્વાભાવિક ક્રમમાં ગોઠવવી; રાજકીય બાબતો પહેલાં કુદરતી સ્વરૂપની હકીકત અને પરિણામ પહેલાં તેનાં કારણો ગોઠવવાં. પર્વતની હારની દિશાથી દેશનો ઝોળાવ અને નદીની દિશા ઠીક રીતે નહી

થાય છે, કિનારાથી જેમ પર્વત દૂર હોય તેમ નદીની લંબાઈ કેવી રીતે વધે છે અને તેથી તેમાં કેવી રીતે વદાણુ ચાલી વેપાર વધી શકે છે, નદી-માં જેમ વધારે વદાણુ ચાલી શકે છે તેમ તેને કિનારે મોટાં શહેરો કેવી રીતે વધારે સંખ્યામાં આવેલાં હોય છે, રેખાંશ, દરીઆની સપાટીથી જાંચાઈ, અને પવન તથા લહેરોથી તે શહેરોની આબોહવા પર કેવી રીતે અસર થાય છે, આબોહવાથી ગ્રાણી અને વનસ્પતિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે નહી થાય છે, તે ઉત્પત્તિથી વસ્તી અને લોકોના ઉદ્યોગો પર કેવી અસર થાય છે, લોકોનો સ્વભાવ તે ઉદ્યોગોથી કેવી રીતે બંધાય છે, સ્વભાવથી રાજ-કીય સંસ્થા પર કેવી રીતે અસર થાય છે, રાજકીય સંસ્થાથી, કેળવણી, કળા, વગેરે પર કેવી રીતે અસર થાય છે, કેળવણી અને કળાની વૃદ્ધિથી દેશનું દ્રવ્ય, વેપાર, રાજકીય સત્તા, વગેરે કેવાં વધે છે, અને તેથી હુનીઆના ખીમ્મ દેશો પર કેવી અસર થાય છે એ બધી બાબતો અનુક્રમે કાર્યકારણસંબંધે શિ-ખવત્તાથી બાળકની વિચારશક્તિ ખીમ્મશે, સ્મરણશક્તિ કેળવશે, અને વિગૂપ રસિક થશે.

૧૧. એક દેશનાં કુદરતી સ્વરૂપ અને પેદાશને ખીમ્મ દેશનાં કુદરતી સ્વરૂપ તથા પેદાશ સાથે સરખાવવાં અને તેમની વચ્ચે મળતાપણું અને ભેદ કઠાવવો. આથી હકોકતો વિદ્યાર્થીનાં મનમાં ખરાખર ઠસશે અને તેમ-ને ખરાખર પાઠ રહેશે; કેમકે તેનો સંસ્કાર મન પરં જાડો થશે.

૧૨. કાળા પાટીઆ પર જે નકશો શિક્ષકે કાઢ્યો હોય તે વિદ્યાર્થી પાસે જાણીશુકમાં કઠાવવો.

બૂગોળના પારિભાષિક શબ્દ વિશે પાઠની યોજના.

નોંધ—શબ્દમાં વિચાર સમાવેલો છે; માટે શબ્દનો અર્થ શિખવતાં વિદ્યાર્થીનાં મનમાં કયે ક્રમે સંયોગીકરણ થાય છે તે પર શિક્ષકે ધ્યાન આપવું. સમાનધર્મ શોધી કાઢતા પહેલાંનાં પગથીઆં નીચે પ્રમાણે છે:—

(અ) પદાર્થ કે ચિત્રના પ્રદર્શનથી કે અગાઉ દર્શાવેલા પદાર્થ વિશે સ્મરણશક્તિ નમત્ કરવાથી મન આગળ દૃષ્ટાન્તો રચી કરવામાં આવે છે.

(બ) એ દૃષ્ટાન્તોમાં કેટલું સાદૃશ્ય છે તે તપાસના દૃષ્ટાન્તોની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે (તુલના).

(ક) પ્રત્યેક દૃષ્ટાન્તમાં એક શો છે તે પર લક્ષ આપ્યા વગર જુદા જુદા દૃષ્ટાન્તોમાં કેટલું મળતાપણું છે તેનો વિચાર કરવામાં આવે છે (સાદૃશ્યનું પૃથક્કરણ).

(ડ) જે સમાનધર્મો શોધી કાઢવામાં આવે છે તેનો એક વિચાર બાધવામાં આવે છે (સામાન્યધર્મવિચાર).

(ધ) એવી રીતે વર્ગીકરણ થયેલા સમાનધર્મો જે પદાર્થમાં હોય તેને સંગ્રહ આપવામાં આવે છે (સંગ્રહકરણ).

ખાસ હિદેશ—(૧) શબ્દના અર્થ વિષે સ્પષ્ટ વિચાર આપવો.

(૨) એ શબ્દની વ્યાખ્યા વિધાર્થી સાદી ભાષામાં આપી એવી તેમનામાં શક્તિ લાવવી.

(૩) જે કુદરતી સ્વરૂપને માટે એ શબ્દ વાપર્યો છે તે નકશામાં કેવી રીતે દર્શાવાય છે તે સમજાવવું.

આહિત્ય કે ઉપકરણ—(અ) નમુનો બનાવવા માટે રેતી કે માટીથી બરેલી કચરોટ, રંગીન પાણી.

(બ) કુદરતી સ્વરૂપનું ચિત્ર.

(ક) કાળું પાટીલ.

(ડ) હિંદુસ્તાન કે એશિયાનો નકશો.

પાણી લાગ્યા.

સૂચવેલાં પગથિયાં.	મુલ્યથી દર્શાવવાં.
૧ કાપલા.	૧ નહિ. અને જે હકીકતો ખસે પડે એમાં જોય અને જોય નહિ. અસંજો હોય, તો તે વિષે પ્રશ્ન પૂછી તેમની પરીક્ષા કરવી કરાવવું.
અ. પદાર્થના.	અ. પછી કચરોટમાં રેતી લઈ તેમનામાં આગળ તેનો નમુનો બનાવવો અને તે શબ્દનો અર્થ બરાબર સમજાય એવી રીતે પ્રશ્ન પૂછવા.

૪ ચત્રના.

શંખદત્તી વ્યા-
ખ્યા.

(અસ્પષ્ટથી
સ્પષ્ટ).

અ. વ્યાખ્યા કદા-
વવી.

વ. „ તપાસવી.

ક. „ શુદ્ધ કરા-
વવી.

૩ તે કુદરતી સ્વ-
રૂપ નકશા પર
શી રીતે દર્શા-
વાય છે.

કુદરતી સ્વરૂપ
અ. નમુનામાં દા-
ખલ કરવું.

વ. નકશા પર આ-
જખાવવું.

૪. તે કુદરતી સ્વરૂપનું ચિત્ર બતાવી ઊકરાં
પાસે તેનું વર્ણન માગવું.

૨ પારિભાષિક શબ્દ કહેવો, સમજાવવો,
કાળા પાટીઆ પર લખવો, અને બધા પાસે સાથે બોલાવી
તેમનાં મન પર દસાવવો.

અ. પછી ઊકરાં પાસે તે શબ્દની વ્યાખ્યા મા-
ગવી. વ. સાધારણ રીતે તેમની વ્યાખ્યામાં તે
શબ્દમાં જેટલા ધર્મ રહેલા છે તેથી વિશેષ
ધર્મ આવશે. તેથી શિક્ષકે પ્રરીથી પૂર્વે ક્રમે
જવું, બીજા દાખલાઓ આપવા, ફરીથી
પ્રશ્ન પૂછવા, મુખ્ય ધર્મ ધ્યાનમાં ર-
ખાવી સ્પષ્ટ વિચાર ઉત્પન્ન કરવો, અને એ
રીતે તેમની પાસે પોતાની વ્યાખ્યાની ભૂલો
શોધી કઢાવવી. ક. આ પ્રમાણે સાદી અને
શુદ્ધ વ્યાખ્યા કઢાવાશે, તે શિક્ષકે કાળા પાટી-
આ પર લખવી.

૩ કાળું પાટીઉં જમીન પર આડું મૂકી તે પર
નમુનાનો નકશો કાઢવો.

બ. બીજાં કુદરતી સ્વરૂપો દાખલ કરવાં અને જે
ખાસ લીટીથી તે દર્શાવાય છે તે પર ઊકરાંનું
ધ્યાન ખેંચવું; જેમકે જાડી કાળી લીટી પર્વતો
માટે, જાંચી નીચી લીટી નદી માટે, વગેરે.

વ. તે કુદરતી સ્વરૂપના દાખલા હિંદુસ્તાનના
નકશામાં દર્શાવવા ઊકરાંને કહેવું.

દેશ વિષે પાઠનો નમુનો.

સાહિત્ય—કાળા પાટીઆ પર અગાઉથી દેશની મર્યાદાનો નકશો દોરી

મુકેશો નકશો. આસપાસના પ્રદેશ જણાય એવો તે દેશનો દીવાલે લટકાવનાનો કે ઘોડીએ ટાંગવાનો મોટો નકશો. કુદરતના દેખાવના ચિત્ર અને પેદાશના નમુના.

પાઠનાં પગથિયાં.

પદ્ધતિ વિષે સૂચના.

સ્થળ.

ઘોડી પરનો નકશો જતાવવો. દેશની ખરી સ્થિતિ કેવી છે અને બીજા દેશને મુકાબલે કેવી છે તે કદાવવું. કાગા પાટીઆ પર દોરેલા નકશામાં સીમા સ્પષ્ટ જતાવવી. એ સીમા કુદરતી છે કે કૃત્રિમ છે તે પર લક્ષ્ય ખેંચવું. દેશને કુદરતી સ્થિતિથી જે લાભ થતા હોય તે બરાબર મન પર ઠસાવવા.

કદ.

જન્મભૂમિ સાથે સરખાવી દેશની લંબાઈ અને પહોળાઈ બરાબર સંખ્યામાં નહિ પણ યોગ રહે એવી લગભગ સંખ્યામાં જતાવવી દેશના વિસ્તાર અને જન્મભૂમિના વિસ્તારનું પ્રમાણ ચોરસ પતાથી જતાવવું.

પૃષ્ઠ.

દેશમાં આવેલા પર્વતનું આબેહુલ વર્ણન આપી તે પાટિયા પર દોરેલા નકશામાં દાખલ કરવા અને તેમની દિશા તેમજ કિનારાથી અંતર મન પર ઠસાવવા. પર્વતની હારોને તેમની અણીવાળી છૂશિરૂં સાથે જોડવી, અને વચલાં મેદાનો તથા નદીની ખીણોને ઉપસાગર અને નદીનાં મુખ સાથે જોડવાં.

કિનારાની લીટી.

દેશના દેખાવની દિશા વિષે હોકરાં પાસે અનુમાન કરાવવાં અને તે ઉપરથી નદીનાં સંમિતિ લક્ષણો કદાવવાં. મુખ્ય નદીઓ પાટિયા પર દોરેલાં નકશામાં દાખલ કરવી અને દરેક માટે કંઈક રસિક હકીકત કહેવી.

નદીઓ.

આગોહવા.

વગી દેશની ખરી સ્થિતિ-તેની સપાટીની ઉંચાઈ, અને પર્વતની હારોની દિશા વિષે પ્રશ્ન પૂછવા. આલતા પવન અને લહેરોની દિશાઓ દર્શાવવી કે

કહેવી અને તે પરથી છોકરાં પાસે આબોહવા વિષે અનુ-
માન કરાવવું.

પેદાશ.

આબોહવા ઉપરથી વનસ્પતિની અને ખનિજ
પેદાશ વિષે અનુમાન કરાવવું. ખનિજો કહેવાજ પડશે.
બને તો વનસ્પતિ અને ખનિજ, જે પેદા થતાં
હોય તેના નમુના બતાવવા. તેની સાથે હિંદુસ્તાનની
પેદાશ સરખાવવી.

લોકો.

લોકોના દેખાવ અને ધંધા વિષે વર્ણન કરવું. ધં-
ધાનો પેદાશ સાથે સંબંધ કઢાવવો.

શહેરો.

મુખ્ય શહેરો નકશામાં દાખલ કરવાં અને દરેકના
સ્થળ વિષે કારણ આપવાનો પ્રયાસ કરવો. દરેક શહે-
રને મટે વેપારની કે ખતિહાસની કંઈક હાજીરા કહેવી.

આગાહીની સ-
હકો.

કદિપત્ર મુસાફરી વર્ણવતી જે દેશમાં થઈને આ-
ગાહી જતી હોય તેના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવું, તે ર-
સ્તે જે અગત્યની જગા હોય તે દાખલ કરવી, અને
દરેકને માટે વેપારની કે ખતિહાસની હાજીરા સમજાવવી.

પનામાનો ખાડો.

ઉદ્ધિપતની સંયોગીભૂમિ તરફ આદુલાન્ટિક અને પાસિફિક મહાસાગરો-
ને જોડે દેવાની યોજના અમેરિકાની શોધ થઈ તેટલી જૂની છે. મધ્ય અ-
મેરિકા આગળ એ જે સમુદ્રને જોડનાર એક ખાડો હોવી જોઈએ એવી
ધારણા કોલંબસની હતી. મદાગાસ્કાર પ્રાચિનિતાની હંમેશાં કહ્યું
હતું કે પનામાની સંયોગીભૂમિ જોદી ખાડો (કિનારો) કરી રહેલો. ઈ. સ.
૧૮૪૭-૪૮ માં નિકારાગુઆ આગળ ખાડો જોદી બંને સમુદ્રને જોડવા
ચિંટિયા સરકારે પ્રયાસ કર્યો હતો. થોડો સમય એ બાબત રૂંચ અને અમેરિકન
ઇજનેરીએ વિચાર ચલાવ્યો હતો, અને પનામા આગળ કે નિકારાગુઆ આગળ
ખાડો જોદી સહેલી અને સસ્તી પડે તે વિષે ચર્ચા ચાલી હતી. ૧૮૭૦માં
ફિનિશ રિસેપ્સ જેણે સ્વેચ્છ આગળ ખાડો જોદી પોતાનું નામ અમર કર્યું છે

તેણે એ બાબત હાથમાં લીધી હતી. લગભગ અઢી કરોડ પાઉંડ મૂડી એકઠી કરી પનામાની ખાડી ખોદવા એક કંપની સ્થાપવામાં આવી હતી, પણ પાંચ કરોડ પાઉંડને આશરે ખર્ચ કરી કંપનીનું કામ સમેટી લેવામાં આનું હતું.

થોડા વખત પર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની પાર્લિમેન્ટ કોલમ્બિયા સાથે ખાડી સંબંધી કોલકરાર કરી હતી, પણ કોલમ્બિયાએ તે અમલમાં મૂકવા દેવાની હાલ ના પાડી છે એવી ખબર લંડનના રૂટરના રજમી સર્વેયરના તરફારા વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ છે. આથી યોજનાનું સફળ થવું દૂર ગયું છે. આ ખબર છેલ્લી છે.

ખાડી-આ યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવશે તે ખાડી ૨૯૬ ફૂટ લાંબી અને ૯૮૬ થી ૧૧૪ ફૂટ સુધી પહોળી થશે. ખાડીનાં એ દ્વાર, નાનાં મોટાં પાસે પાસે બાંધવામાં આવશે. એ દ્વાર ૭૩૮ ફૂટ લાંબા થશે અને મોટું દ્વાર ૫૨ ફૂટ ને નાનું ૫૪ ફૂટ પહોળું થશે. આખોટો આ ખાડી એક છેડેથી બીજે છેડે જાર કક્ષાકમાં ઓગળી જશે એવી ગણના કરવામાં આવી છે. નિકારાગુઆના રસ્તા કરતાં આ રસ્તે ખાડી સસ્તી પડે એમ છે, તેમજ માર્ગે પણ દૂકા છે. પનામાની ખાડીનો માર્ગ કાલન સહેરથી પનામા સહેર સુધી ૪૩ માઇલનો છે; પણ નિકારાગુઆનો રસ્તો ૭૩ માઇલનો છે.

ખાડી ખોદવાથી ફાયદા—સ્વેઝરી ખાડીથી જૂની દુનીઆના વેપારને લાભ થયો છે તેથી વિશેષ લાભ આ ખાડી ખોદવામાં આવશે નો નહીં દુનીઆના વેપારને મળશે. પનામા કૂંતલથી કેનનાગરો નહિ, પણ મોટા સાગરો જોડાશે. સ્વેઝરી ખાડીથી યુરોપ અને એશિયાના વેપારને ફાયદો થયો છે, પણ પનામાની ખાડીથી પૃથ્વીના એ છેડાઓ સંધારો. જર્મનિ ને ચીન, ફ્રાન્સ અને ઇન્ડોઆસ્ટ્રીના ઇંગ્લેન્ડ અને જાપાનની વચ્ચે વ્યાપારનું એક મોટું દ્વાર એ ખાડી થઈ પડશે. પણ યુરોપ કરતાં પણ અમેરિકાને એ ખાડીથી ધણેજ લાભ થશે. એથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના વેપારને, તેમાં મુખ્યત્વે રૂનાં, લોહાનાં, અને વહાણ બાંધવાનાં કારખાનાને ધણું ઉત્તેજન મળશે, અને ઇંગ્લિશ અને તથા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનાં ઈશ્તાન ગદરેલા પાસિફિક સમુદ્રના જુદાં જુદાં બંદરો સુધીનો રસ્તો ધણો દૂકા થશે.

કોલકરારની શરત—પનામની ખાડી સંબંધી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને કોલંબિયા વચ્ચે કોલકરાર થયા હતા તેની શરતુ એવી હતી કે 'યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સે કોલંબિયાને એક કરોડ અને દસ લાખ ડોલર આપવા અને દરેક વર્સે અઢી લાખ ડોલર આપવા. આ કોલકરાર સો વરસ સુધી ચાલે, અને ત્યાર પછી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની ઇચ્છા હોય તો નવો પટો કરે. ખાડીમાં જ માઇલ પહોળા રસ્તા પર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો અધિકાર તેમજ કોલંબ અને પનામા આગળના પાણી પર પણ તેનો અધિકાર થાય. વળી ખાડીની ઉપજ લેવાનો તેમજ પોનાના માલનું રક્ષણ કરવા લશ્કર મોકલવાનો પણ તેનો અધિકાર થાય.' પરંતુ ઉપર જણાવ્યા મુજબ કાલ તો એ કોલકરાર કોલંબિયાએ અમલમાં મૂકવાની ના પાડી છે.

દુનીઆની કોપલાની પેદાશ.

જે દેશમાં કોપલાની પેદાશ વધારે હોય છે તે દેશમાં વેપાર વધારે આબાદ હોય છે એ રખટ છે; કેમકે અનેક પ્રકારનાં કારખાનાં કોપલાની મદદથી ચાલે છે. એક પ્રખ્યાત જૂઓળવિરાનીએ એવી ગણના કરી છે કે યુનાઇટેડ કિંગડમ (ઇંગ્લંડ, સ્કોટલેન્ડ, અને આયર્લેન્ડ) ની કોપલાની વાર્ષિક પેદાશ એટલી બધી છે કે તેમાં દરેક વર્સે ૧૪ કરોડ માણસને મજૂરી મળે છે. સને ૧૯૦૧માં આખી દુનીઆની કોપલાની પેદાશ આશરે ૭૦ કરોડ ટન હતી; તેમાં મુખ્ય પેદાશ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની ૨૬ કરોડ ટન, યુનાઇટેડ કિંગડમની ૨૨ કરોડ ટન, જર્મનિની ૧૦ કરોડ ટન, ફ્રાન્સની ૩ કરોડ ટન, અને બેલ્જિયમની ૨ કરોડ ટન હતી. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની પેદાશ અગાઉનાં વર્ષ કરતાં ઘણી વધી છે તેનું કારણ કે ત્યાં ખાણોખીન દેશો ઠરતાં નથી છે. તે બહુ જાડી નથી તેથી મજૂરી પણ ઓછી બેસે છે.

સને ૧૯૦૧ માં યુનાઇટેડ કિંગડમમાંથી ૫,૮૦,૦૦,૦૦૦ ટન, જર્મનિમાંથી ૧,૭૦,૦૦,૦૦૦ ટન, અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાંથી ૭૦,૦૦,૦૦૦ ટન કોપલાં પરદેશ મોકલવામાં આયા છે. આ પ્રતિ જે નિકાસની બાબતમાં યુનાઇટેડ કિંગડમ પહેલે નંબરે આવે છે, તેમાં કાર્મિમાંથી કોપલાની નિકાસ સર્વથી વધારે થાય છે.

પ્રાકૃત ભાષા સંસ્કૃતમાંથી ઉત્પન્ન થવાથી, સંસ્કૃતસદૃશ હોવાથી, અને તે તે દેશમાં વ્યવહાર પામેથી હોવાથી તદ્ભવ, તત્સમ, અને દેશી એમ અનેક પ્રકારની છે તેમાં મહારાષ્ટ્રી સાક્ષાત્ સંસ્કૃતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, શૌરસેની, વગેરે સંસ્કૃતતુલ્ય છે, અને બીજી તે તે દેશમાં વિજ્ઞાસ પામેલી દેશી છે. દેશી પણ સંસ્કૃતસદૃશ હોવાથી કેટલાક પ્રાકૃતના બેળ પ્રકાર કરે છે. 'આર્ષોત્થમાર્ષિતુલ્યં ચ દ્વિવિધં પ્રાકૃતં વિદુઃ' પ્રાકૃત બે પ્રકારનું છે, આર્ષ એટલે અપિપ્રોક્ત સંસ્કૃતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું અને તતુલ્ય, અર્થાત્ તદ્ભવ અને તત્સમ એવા બેળ પ્રકાર પ્રકૃતના પાડે છે. વસ્તુતઃ બધી પ્રાકૃત ભાષાઓ સંસ્કૃતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી ક્ષિપ્તારકનો અન્વય, વગેરે બાબતમાં સંસ્કૃતને સદૃશ હોવાથી, અને મહારાષ્ટ્ર વગેરે તે તે દેશમાં વ્યવહાર પામેલી હોવાથી તદ્ભવતઃ, તત્સમત્વ અને દેશિત્વ એ ત્રણે ધર્મ તેમાં એકત્રજ રહેલા છે એમ સમજવાનું છે.

હવે પ્રાકૃત ભાષાના નીચે પ્રમાણે દર્શિત્વ નિમાગ પાડે છે:—

'મહારાષ્ટ્રાશ્રામાં ભારાં પ્રકૃત્તં પ્રાકૃતં વિદુઃ ।

સાગરઃ સ્ક્તિરત્તાનાં સેતુવન્ધ્યાદિ ચન્મયમ્ ॥

શૌરમેની ચ ગૌડી ચ લાટી ચાન્ધ્યા ચ તાદૃશી ।

યાતિ પ્રાકૃતમિત્યેવં વ્યવહારેષુ સન્નિધિમ્ ॥ ?

કાવ્યાદર્શ, ૧ પરિ, ૩૪-૩૬:

મહારાષ્ટ્ર દેશમાં બોલાતી જાપાને પ્રકૃત-ઉત્તમ પ્રાકૃત કહે છે. ચમત્કારજનકવચનરૂપી રત્નોત્તો એ સાગર છે. એમાં 'સેતુમન્ધ,' 'દશમુખવધ,' વગેરે કાવ્યો રચાયાં છે. મયુરાની પાસે શરસેન નામના દેશમાં બોલાતી ભાષા શૌરસેની, કીકક અને વંગી રચ્યેના ગોડ દેશમાં બોલાતી ભાષા ગૌડી, લાટ દેશમાં વ્યવહાર પામેલી ભાષા લાટી, અને એના જેવી બીજી આવતી, માગધી, વગેરે ભાષાઓ અવધારમાં નાટક વગેરે અંધો અને તે તે દેશના લોકનો ઉક્તિપ્રત્યુક્તિમાં પ્રચાર પામે છે. તાદૃશ એટલે તે તે દેશની સર્વ ભાષા, પ્રાચી, આવતી, માગધી, અર્ધમાગધી, દ્રવિડી, વાઙ્મીશી, વગેરે સર્વ ભાષા પ્રાકૃત સંગા પામે છે એમ સમજવું છે.

‘ આભીરાદિગિરઃ કાવ્યેષ્વપભ્રંશ इति स्मृताः ।

‘ શાસ્ત્રેષુ સંસ્કૃતાદન્યદપભ્રંશતયોદ્ધિતમ્ ॥ ’

કાવ્યાં, ૧ પરિ, ૩૬.

કાવ્યોમાં, અર્થાત્ દૃશ્ય કાવ્ય નાટકદિમાં, આભીર-આહીર (ગોપ, ભરવાડ) વગેરેની બાપા આભીની વગેરે અપભ્રંશ કહેવાય છે. પણ શાસ્ત્રોમાં-વેદાદિ શાસ્ત્રોક્ત યથાર્થમાં સંસ્કૃતથી બીજી બધી બાપાને પ્રાકૃતને પણ અપભ્રંશ કહે છે. તેથી ન મ્લેચ્છિતત્વ્યં ચક્ષાદૌ યથાદિને વિષે મ્લેચ્છ બાપા વાપરવી નહિ એમ કહ્યું છે.

‘ વાગ્મટાલંકાર ’ મા કાવ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવી ચાર વિભાગ પાડેલા છે; સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપ્રશ, અને ભૂતભાષિત-પૈશાચી.

• સંસ્કૃતં પ્રાકૃતં તસ્યાપભ્રંશો ભૂતભાષિતમ્ ।

इति भाषाचतस्रोऽपि यान्त कान्यस्य कायताम् ॥ ૧ ॥

વાગ્મટાલંકાર, ૨ પર્વ, ૭૬, ૧.

પૂર્વે વર્ણવેલા કાવ્યતા અંગરૂપ ચાર બાપા છે, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપ્રશ અને ભૂતભાષિત.

‘ સંસ્કૃત રર્થગિણાં ભાષાં શબ્દશાસ્ત્રેષુ નિશ્ચિતા ।

પ્રાકૃતં તજ્જતેષુલ્પદેશપાદિકમત્તેકથા ॥ ’

વાગ્મ, ૨ પરિ, ૨.

શબ્દશાસ્ત્ર-અન્યકરણમાં બુદ્ધિપતિથી નિશ્ચિત કરેલી દેવેલી બાપા તે સંસ્કૃત. અકૃતિ-સંસ્કૃતમાંથી નીકળેલી પ્રાકૃત અનેક પ્રકારની છે, તાળવ, તણુ ૬૫, દેશ્ય, વગેરે.

‘ અપભ્રંશસ્તુ ચચ્છુદ્ધં તત્તદેશેષુ ભાષિતમ્ ।

યદ્ ભૂતૈરચ્યતે કિંચિત્તદ્ગૌતિકમિતિ સ્મૃતમ્ ॥ ’

તે, તે દેશોમાં કહ્યો, પગ-આલ વગેરેમાં ને શુદ્ધ, અર્થાત્ બીજી બાપાથી અમિશ્રિત, બાપા બોલાય છે તે અપભ્રંશ કહેવાય છે અને ભૂત એટલે પિશાચોની ને બાપા તે ભોતક-પૈશાચિક કહેવાય છે.

ચણના પ્રાકૃતમંદુરમાં ‘ સિદ્ધં પ્રાકૃતં ત્રેષા ’ એવું પ્રથમ સૂત્ર છે. તે તથા પ્રકાર સંસ્કૃતયોતિ-તદ્ભાવ, સંસ્કૃતસમ-તત્સમ અને દેશી એ છે.

૩૬૯ ' કાવ્યાલંકાર ' માં ભાષાપરતે કાવ્યતા ૭ વિભાગ કરે છે:—

૧. માકૃતસંસ્કૃતમાદ્યધીપિશાચમાપાશ્ચ શૂરસેની ચ ।

પદ્મોડ્ર મૂરિભેદો દેશવિશેષાદ્યભ્રંશઃ ॥

પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, માગધી, પિશાચનાપા-પૈશાચી, યાસેની, અને અપભ્રંશ એ ભાષાના ૭ ભેદ છે. તેમાં છઠ્ઠો ભેદ જે અપભ્રંશ તેના દેશપરતે ધણા વિભાગ છે—નાગર, ઉપનાગર, દ્રાવિડ, ટક, માતવી, પચ્યાલો, કાસિન્દી, શુર્લંદી, વેતાલિકી, કામ્બી, આબીની, શાવરી, વગેરે.

મૃચ્છકટિકની દીક્ષામાં લલ્લુલેખિત નામે પ્રમાણે પ્રાકૃત ભાષાના વિભાગ પાડે છે:—

૧. કેપાંચિન્મતે ચત્ત્વો ભાષાઃ । શૌરસેની અવાન્તિકા
માચ્યા માગધ્યઃ । કેપાંચિન્મતે

૨. માગધ્યવન્તિજા માચ્યા શૌરભેન્વર્ધમાગધી ।

વાહ્લીકા દાક્ષિણાત્યા ચ સપ્તભાષાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

૩. શતે ।

કેટલાકને મતે શૌરસેની, અવન્તિકા, પ્રાચ્યા, અને માગધી એ ચાર ભાષા છે, અને કેટલાકના મત પ્રમાણે માગધી, અવન્તિકા, પ્રાચ્યા, શૌરસેની, અર્ધમાગધી, વાહ્લીકા, અને દક્ષિણાત્યા એ સાત ભાષા છે.

કેટલાકને મતે કહી ' માગધ્યવન્તિજા—' ક્યાદિ જે શ્લોક આપ્યો છે તે ભરતનારપણના ૧૭મા અધ્યાયનો ૪૮મો શ્લોક છે.

નાટકમાં પાત્રોએ કઈ કઈ ભાષાઓ બોલવી તેને માટે આલંકારિકાએ નિયમ આપ્યો છે. માકૃતપદ્યજુલા ૮૪મો શ્લોકે આપ્યો છે નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે:—

૧. પુરુષાણામનીચાનાં સંસ્કૃતં સ્થાત્ કૃત્વાત્મનામ્ ।

શૌરસેની પ્રયોક્તવ્યા તાદૃશીનાં ચ યોપિતામ્ ॥

આસામેવ તુ ગાય સુ મહારાષ્ટ્રી પ્રયોજ્યન્તુ ।

અપ્રોક્તા માગધી ભાષા રાજાન્તઃપુરચારિણામ્ ॥

ચેટાનાં રાજપુત્રાણાં શ્રોષ્ટિનાં ચાર્ધમાગધી ।

પ્રાંચ્યા વિદૂપકાદીનાં ધૂર્તાનાં સ્પાદર્વાન્તકા ॥

યોધનાગરિકાદીનાં દાક્ષિગાત્યા હિ દીઘ્યતામ્ ।

શકારાણાં શકાદીનાં શાકારીં સંપયોજયેત્ ॥

વાઙ્મિકમાપા દિગ્ગાનાં દ્રાવિહી દ્રવિહાદિષુ ।

આખીરેષુ તથાખીરી ચાળ્હાલીં પુક્તમાદિષુ ॥

આખીરી શાર્વરી ચાર્પ કાષ્ઠપત્રેપજીવિષુ ।

તથૈવાઙ્ગારકારાદૌ પૈશાચી સ્યાત્ પિશાચવાક્ ॥

ચેટીનામપ્યનીચાનામપિ સ્યાત્ સૌરસેનિકા ।

ઘાલાનાં પળ્હકાનાં ચ નીચગ્રહવિચારિણામ્ ॥

તન્મત્તાનામાતુણાં સૈવ સ્યાત્ સંસ્કૃતં ક્વચિત્ ॥

એશ્વર્યેણ પ્રવત્તસ્ય દ્રાગેદ્રોપસ્કૃતસ્ય ચ ।

ભિક્ષુવન્ધધસદીનાં પ્રાકૃતં સંપયોજયેત્ ॥

સંસ્કૃતં સંપયોક્તવ્યં લિઙ્ગિનીં પૂત્રમાસુ ચ ।

દેવાંમાન્ત્રિસુતાવેશ્યાસાપિ કૌશ્વિત્તયોદિતમ્ ॥

ચર્દેશં નીચપાત્ર તુ તદ્દેશં તસ્ય ભાષિતમ્ ।

કાર્ગતથોત્તમાદીનાં કાર્ગો માપાવિપર્યયઃ ॥

યાંપિત્સર્લાલાલવેશ્યાકિતયાપ્તરમાં તથા ।

વૈદગ્ધ્યાર્થ પ્રદાતવ્યં સંસ્કૃતં ચાન્તરાન્તરા ॥ '૪૩૨ ॥

નીચ નહિ એવા-જીઆ કુળના અને વિદ્વાન્ પાત્રાની ભાષા સંસ્કૃત પ્રયોજવી. તેવીજ ઉત્તમ સ્ત્રીની ભાષા શીરસેની પ્રયોજવી; અને ગાંધારી (કવિતામાં) મહારાષ્ટ્રી પ્રયોજવી. રામના અન્તરપુરમાં જનારાઓની ભાષા માગધી કહેલી છે, અને એટ (સેવક), નામપુત્ર, અને શેઠીઆઓની ભાષા અર્ધમાગધી કહેલી છે. વિદૂપક વગેરેની ભાષા પ્રાચ્યા છે

અને ધૂતની અવન્તિકા છે. યોધ, નાગરિક, વગેરે અને ધૂત રૂમનારાઓની દક્ષિણાત્મા કહેલી છે શકાર,† શક, વગેરેની શાકારી ભાષા પ્રયોજવી, દિગ્ધ ઓઓની ભાષા વાઙ્મીક, દ્રવિડ વગેરેની દ્રાવિડી, ભરવાડ લોકોની આં-ભીરી, પુકસ* વગેરેની આણ્ણલી, કાઝ અને પત્ર પર આહુતિકા કરનારની આભીરી અને શાર્વરી, તેમજ અંગારકાર (કાયલા વેચનાર) વગેરેની પૈથાચી ભાષા છે. નીચ નહિ એવી ચેટીની, બાળાની, વ્યંજની, નીચ ગહ (વિચાર)થી વિચરનારા, ઉન્મત્ત અને આતુર (માંદા)ની ભાષા પૈથાચીજ છે, કવચિત્ સંસ્કૃત છે. અર્થથી પ્રમત્ત થયલા, દરિદ્રી, ભિક્ષુક, બન્ધ ધારણ કરનાર (કેદી વગેરે)ની ભાષા પ્રાકૃત પ્રયોજવી. યોગિનીઓ અને ઉત્તમ ઓઓની ભાષા સંસ્કૃત પ્રયોજવી, તેમજ દેવી, મન્ત્રિસુતા, અને વેશ્યાઓની પશુ તેવીજ (સંસ્કૃત) ભાષા પ્રયોજવી એમ કેટલાક કહે છે. જ્યાં દેશનું નીચ પાત્ર તેવા દેશનું ભાષિત (ભાષા) તે પાત્રનું પ્રયોજવું. ઉત્તમ વગેરે પાત્રોનો પણ પ્રસંગવશાત્ ભાષામાં ફેરફાર કરવો. ઓની સખી, બાલવેશ્યા, લુચ્યા, અને અપ્સરાઓની વૈદગ્ધ્ય (ચપળતા, હોશિઆરી) દર્શાવવા સંસ્કૃતભાષા વચ્ચે વચ્ચે પ્રયોજવી.

માતૃશુભાચાર્ય કહે છે કે

‘ પ્રાક્ષ્મતીચાંભુવોઃ સિન્ધ્વોર્દિગવોદ્દિગ્ધ્યશૈલંયોઃ ।

અન્તરાવાસ્યતં દેશમાર્યાવર્તં ત્રિદુર્બુધાઃ ॥

આર્યાવર્તમમૂતાસુ ગર્વાસ્વેવ હિ જાતિષુ ।

શૌરસેર્નો સમાશ્લિસ માપાં કાવ્યે પ્રયોજયેત્ ॥ ’

પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમુદ્રની તથા દ્વિમાલય અને વિન્ધ્ય પર્વતની વચ્ચે આવેલા પ્રદેશને આર્યાવર્ત દેશ કહે છે. આર્યાવર્તમાં જન્મ પામેલી સર્વ જાતિની ઓઓની ભાષા દાબ્યમાં શૌરસેની પ્રયોજવી.

+ ‘મદપૂર્વતાભિમાનૌ દુષ્કુલતર્થવ્યસંયુક્તઃ । સોડયમનૂદાઆતા રાક્ષઃ કગાલઃ શકાર હત્યુક્તઃ ।’ સાદિ. ૬૦, ૩ પરિ. ૮૧. મદ અને મૂખતાથી અભિમાની, તર્થી તાંદુરોગી જે અવ્યયુક્ત, અનુદાનો બાધ રાખતો સાચો તે શકાર.

* ‘ જાતૌ નિર્વશ્યમ્ મદારાટ્ટીઃ ભવાંતે. પુક્કસઃ ’ મનુ.

ત્યાંસુધી આર્ય સોષા બ્રહ્માવર્ત દેશમાં રહ્યા ત્યાંસુધી તેમની બા-
પામાં કંઈ વિકાર થયો નહિ; પરંતુ જ્યારે હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા પ્રદેશમાં
વસવા માંડ્યું ત્યારે દેશની હવાને લીધે ઉચ્ચારમાં ફેરફાર થવાથી તેમની
બાપા જુદી જુદી રીતે બદલાઈ અને તે બધીની સામાન્ય સંજ્ઞા પ્રાકૃત થઈ.

• પ્રાકૃત બાપાનાં ઘણાં બધાંરૂં છે, તેમાંનાં મુખ્ય હેમચન્દ્રનું
'શબ્દાનુશાસન', વરરચિતો 'પ્રાકૃતપ્રકાશ', ચણનું 'પ્રાકૃતલક્ષણ', માર્કણ્ડેયનું
'પ્રાકૃતસંવેચ', વસન્તરાજની 'પ્રાકૃતસંજ્ઞવતી', અને 'પ્રાકૃતકલ્પલતિકા'
છે હેમચન્દ્રના 'શબ્દાનુશાસન' કરતાં વરરચિતું 'પ્રાકૃતપ્રકાશ' પ્રાચીન છે,
એના પર બામહની વૃત્તિ છે.

• શ્રીગણેશાય નમઃ ।

જયતિ મદમુદિતમધુરમધુરુતાકલનકૂણિતાપાદ્મઃ ।

કરવિદિતગण्डकण्डूविनोदमुखिनो गणाधिपतिः ॥ ૧ ॥

વરરુચિરંચિતમાકૃતલક્ષણમૂત્રાણિ લક્ષ્યમાર્ગેણ ।

बुद्धा चकार वृत्तिं संक्षिप्तां भामहः स्पष्टाम् ॥

મદે કરીને, આનંદ પામેલા મધુકર (મધમાખ)ના મધુર શબ્દ
મહાશુ કરવાથી સંકુચિત થયા છે અપરંજી (આખના ખૂંટા) જેના એવો
અને શુંટથી ગણરચણ પરની ખચતાળ દૂર કરવાથી સુખ જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે
એવો મુશુપતિ વિજય પામે. વરરચિએ રચેલાં પ્રાકૃતભાષાનાં લક્ષણ-
સૂત્રોને, લક્ષ્યમાર્ગથી (દૃષ્ટાન્તો ઉપરથી, લક્ષ્ય અને લક્ષણનો સમન્વય
કરીને, સંમંથ ધટારીને) સમજાવે બામહે સંક્ષિપ્ત પણ સ્પષ્ટ વૃત્તિ કરી.

• આ પ્રમાણે વૃત્તિના આરંભમાં બામહ મંગલ આવરે છે.

आदेरतः । ૧ ।

अधिकारीऽयम् । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्याम आदेरतः

स्याने तद्वर्तीसेवं वेदितव्यम् । आदेरितेनद् आ

परिच्छेद ममाप्तेः । अत इति च आ अकारविज्ञानात् ।

अत इति तकारग्रहणं सवर्णनिवृत्त्यर्थम् ।

પ્રથમ 'આદેશતઃ' એ સૂત્ર આપ્યું છે તે વરચિતું છે, પછી તેની નીચે 'અધિકારોડયમ્' વગેરે વૃત્તિ આપી છે તે બામહતી છે. એમજ બધે સ્થળે સમજવું.

આ અધિકારસૂત્ર છે. આ સૂત્રની પછી જેનું અનુક્રમણ કરીશું. તે આદિ અત્તને સ્થાને યશે એમ સમજવું. આદેઃ એ પરિચ્છેદની સમાપ્તિ-પર્યન્ત સમજવું, અને અતઃ એ અગ્રના વિધાન સુધી સમજવું. અતઃ એમાં વકારનું ગ્રહણ સંવર્ણની નિયતિને મારે છે.

'સૂત્ર' શબ્દનો અર્થ પુસ્તક ૪૨માના અંક ૧લાને પૃષ્ઠ ૧૩મે જ. છાબ્યો છે ત્યાં જોવો. બહુવિધપ્રતિપાદકસંક્ષિપ્તવાક્યપરિણિત તે સૂત્ર. જેમાં દ્વ. કામાં ઘણો અર્થ સમાવયો હોય તે સૂત્ર. સૂત્રના છ પ્રકાર છે.

સંજ્ઞા ચ પરિભાષા ચ વિધિર્નિયમ एव च ।

અતિદેશોડધિકારશ્ચ પદ્ધિર્ધં સૂત્રલક્ષણમ્ ॥

સંજ્ઞા, પરિભાષા, વિધિ, નિયમ, અતિદેશ, અને અધિકાર એ છ પ્રકારનું સૂત્રલક્ષણ છે. જે સૂત્રોમાં સંજ્ઞા પ્રાપ્તિ હોય તે સંજ્ઞાસૂત્ર.

ઉપમર્ગાઃ ક્રિયાયોગે । ૧।૪૧૫૯ ક્રિયાને યોગે મ, પરા, વગેરે ઉપ-સર્ગસંજ્ઞા પ્રાપ્ત કરે છે. એ સંજ્ઞાસૂત્ર છે. તે તે શાસ્ત્રને લગતો સંકેત તે પરિભાષા. તે તે શાસ્ત્રના સૂત્રો સમજવાનો સંકેત તે પરિભાષાસૂત્ર.

'પદ્ધી સ્થાનેયોગો' ૧।૪૧૪૨। જ્યાં સૂત્રમાં પછી આવે ત્યાં તેનો અર્થ બીજો નહીં ન કર્યો હોય તો સ્થાને પછીનો અર્થ કરવો. જે શબ્દને પછી હોય તેને પ્રસંગે થાય એવો અર્થ કરવો. આ પરિભાષાસૂત્ર છે. જે અપ્રાપ્ત હોય તે પ્રાપ્ત કરાવે એવું સૂત્ર, અર્થાત્ જેમાં નવુંજ વિધાન કર્યું હોય તે વિધિસૂત્ર; જેમાં પ્રાપ્ત તત્વ હોય તેનું સ્થળ નિર્ધારિત-સંકુચિત કર્યું હોય તે નિયમસૂત્ર. બીજે સ્થળે આવું સમજવું એમ એક જ શુદ્ધનો અન્યત્ર સંબંધ થાય તે સૂત્ર આત્દેશસૂત્ર. જે સૂત્રનો શાબ્દસંબંધ ઉત્તર સૂત્રોમાં લેવાનો હોય તે અધિકારસૂત્ર કહેવાય છે. 'આદેશતઃ'—આદિ અત્તના એવું હોય પછીના સૂત્રોમાં સમજી લેવું; એ શબ્દોની દ્રવે પછીનાં સૂત્રોમાં અનુવૃત્તિ કરવી. પરિચ્છેદ એટલે જ-થનો વિભાગ. ઉચ્છેદ, આનન, પરિ-

સ્થેદ, ઉદ્ધાસ, ઉન્મેષ, અધ્યાય, અંક, આર્તિક વગેરે ગ્રંથના વિભાગોની સંખ્યા છે.

‘સર્ગવર્ગપરિચ્છેદોદ્ધાતાધ્યાયાક્ષમંગ્રહાઃ । ઉચ્છ્વાસઃ પરિવર્તશ્ચ

પટલં કાણ્ઠમસ્ત્રિયામ્ । સ્થાનં પ્રકરણં પર્વાદિકં ચ ગ્રન્થસન્ધ-

યઃ ॥ ’ એમ ત્રિકાણ્ડશેષ કોષમાં આપ્યું છે. કાવ્યના વિભાગને સર્ગ,

કોશના વિભાગને વર્ગ, અલંકારના વિભાગને પરિચ્છેદ, ઉચ્છ્વાસ, ઉન્મેષ,

આનન, વગેરે, કથાનાને ઉદ્ધાન, નાટકનાને અંક, સંહિતા, પુરાણાદિના વિ-

ભાગને અધ્યાય, તન્ત્રનાને પટલ, બ્રાહ્મણ (વેદના ગદ્યભાગ)ના વિભાગને

કાણ્ઠ, ઇતિહાસનાને પર્વનું અને ભાષ્ય (પતર્જલિના મદાભાષ્ય)ના વિ-

ભાગને આર્તિક કહે છે. આવી સામાન્ય રીત છે. પરંતુ વ્યાકરણમાં અધ્યાય,

પરિચ્છેદ, વગેરે આવે છે. વરરચિના પ્રાકૃતપ્રકાશના ૧૨ પરિચ્છેદ છે. તેમાં

આદેઃ એ પદની અનુવૃત્તિ પરિચ્છેદની સમાપ્તિ પર્યન્ત બધાં સૂત્રોમાં કરવી.

અનઃ એની અનુવૃત્તિ ૧૦મા સૂત્રમાં અક્ષર વિધાન કર્યું છે લાંબુથી

સમજવી. અતઃમાં તકારમકલુથી ‘ તપરસ્વત્કાલસ્ય ’ ૧/૧/૭૦

એ પાણિનિના સૂત્રથી હ્રસ્વ ‘ અ ’ સમજવો; દીર્ઘ આકાર, તેમજ પ્લુત

અક્ષર જે હ્રસ્વ ‘અ’ ના સત્વર્ય છે તેનું મકલુ ન કરવું.

ન્યાયશાસ્ત્ર.

(આશુ ૫૪ ૧૮૦ થી.)

પદસ્વરૂપ તથા પદવિભાગ.

આગલા પ્રકરણમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે પાશ્ચાત્ય નૈવાયિકા અનુમાનનાં

ત્રણ અંગ કરે છે. એ અંગ વાક્યો છે. એ આધારશૂત વાક્યો (પ્રેમિ-

સિસ) ઉપરથી ત્રીજા વાક્ય પર એટલે નિગમનવાક્ય (કન્કલુઝન)

પર આવાય છે. વાક્યોનાં અંગને પદ કહે છે.

(૧) મનુષ્ય મરણાધીન છે.

(૨) તે મનુષ્ય છે.

(૩) મોટે તે મરણાધીન છે.

આ અનુમાન છે. જે ત્રણ વાક્યોનું એ બનેલું છે તે, એના અંગ છે. દરેક વાક્યમાં એ અંગ છે તે, પદ કહેવાય છે. પહેલા વાક્યમાં 'મનુષ્ય' અને 'મરણાધીન' એ બે પદ છે, બીજામાં 'તે' અને 'મનુષ્ય' અને ત્રીજામાં 'તે' અને 'મરણાધીન' એ પદ છે. દરેક વાક્યમાં 'છે' એ સંયોજક છે. બે વિચાર દર્શાવનાર પદોને તે જોડનાર છે, માટે તે સંયોજક કહેવાય છે.

વિચારમાત્રમાં મુકાબલો રહેલો છે. બાળકને પદનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે મનમાં જે જુડી, જુડી લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે તે લાગણીનો મુકાબલો કરે છે. તેને કુતરું બતાવીએ છીએ ત્યારે અગાઉ ન જોયેલો એવો નવો પદાર્થ હોવાથી તે બીજો છે, પછી આપણે 'ભસે છે' એ પદ વાપરીએ તો બાળક 'ભસે છે' એ પદમાં 'કુતરું' અને 'ભય' એ બે પદના વિચારને જોડે છે. આ પ્રમાણે દરેક પદ જે વિચાર દર્શાવે છે તેમાં લાગણીનો મુકાબલો રહેલો છે. વિચાર વાક્યથી દર્શાવાય છે અને તેમાં બે પદથી પૂર્ણ ઉત્પન્ન થતી લાગણીનો મુકાબલો સ્પષ્ટ છે. અનુમાનમાં બે વાક્યોથી દર્શાવાતા વિચારોનો મુકાબલો રહેલો છે. આ પ્રમાણે પદના મુકાબલાથી વાક્ય અને આધારભૂત વાક્યોના મુકાબલાથી નિગમનવાક્ય પર અવાય છે.

હવે પદ અને વાક્ય એટલે શું અને તેના અર્થનું જ્ઞાન શી રીતે થાય છે તે વિષે વિચાર કરીએ. પ્રથમ સંસ્કૃત વિદ્વાનોનું કહેવું શું છે તે તપાસીએ. પ્રયોગયોગ્ય વર્ણ કે વર્ણસમુદાય તે પદ; યોગ્યતા, આકાંક્ષા, અને સંનિધિ કે આસર્જિથી યુક્ત પદસમુદાય તે વાક્ય; અને પરસ્પરસંબંધ વાક્યસમુદાય તે મહાવાક્ય. ક, ચ, ટ, ત, પ, એ વર્ણ પ્રયોગ્ય યોગ્ય નથી, છાટે પદ નથી. પદાર્થના પરસ્પરસંબંધમાં બાધનો અભાવ તે યોગ્યતા. 'વર્ણિ વડે સિંચે છે' એ વાક્ય નથી; કેમકે એમાં પદાર્થનો સંબંધ ઘટતો નથી; 'વર્ણિ' અને 'સિંચવું' એ બે પદનો અર્થ. એક એકથી વિરૂદ્ધ છે, તેથી તેની વચ્ચે સંબંધ ધરાવી શકાતો નથી. આકાંક્ષા એટલે અર્થની અપરિસંમતિ ઘોડા, ગાય, પુરુષ એ પદસમુદાય નિરાકાંક્ષ છે, માટે એવું વાક્ય બનતું નથી. સંનિધિ કે આસર્જિ એટલે પદોનું અવ્ય-

૧. વધાન-સમીપ, ઉચ્ચાર. એ પદોનો સાથે ઉચ્ચાર કરીએ નહિ, પણ પહેરે પહેરે અકેકે પદનો ઉચ્ચાર કરીએ તો તેથી વાચ્ય થાય નહિ. અકોક્ષા, ચેત્યતા, અને સંનિધિથી યુક્ત વાક્યોનો સમુદાય તે મહાવાચ્ય. ઘેરઆફ કે આખું પુરતક મહાવાચ્ય છે.

૨. હવે શબ્દમાંથી અર્થનો બોધ શી રીતે થાય છે તેનો વિચાર કરીએ. શબ્દના વાચ્ય કે શક્ય, લક્ષ્ય, અને વ્યક્ત્ય એવા ત્રણ અર્થ થાય છે, અને એ ત્રણ અર્થના સંબંધમાં તે વાચક, લાક્ષણિક, અને વ્યવજક કહેવાય છે. જે ત્રણ વૃત્તિથી શબ્દ આ ત્રણ અર્થનો બોધ કરે છે તે ત્રણ વૃત્તિઓ અભિધા કે ચક્તિ, લક્ષણા, અને વ્યવજના કહેવાય છે. નૈવાયિકા ચક્તિ અને લક્ષણા એ બેજ વૃત્તિ સ્વીકારે છે; આલંકારિકા અને વૈયાકરણી વ્યવજનાવૃત્તિ પણ સ્વીકારે છે. જે અર્થ સાક્ષાત્ સંકેતનો બોધક છે તેને આલંકારિકા વાચ્યાર્થ કહે છે અને નૈવાયિકા શક્યાર્થ કહે છે. અમુક શબ્દથી અમુક અર્થનો બોધ થવો જોઈએ એવી અનાદિધુષ્ટા તે સંકેત. એ સંકેત શેમાં રહેલો છે તે વિવેચિત્તનોના બિન્ન બિન્ન મત છે. એ મતોમાં ચાર મુખ્ય મત છે. મીમાંસકો જાતિમાં સંકેત રહેલો છે એમ માને છે. નૈવાયિકામાં કેટલાક વ્યક્તિમાં અને કેટલાક જાતિવિધિષ્ટ વ્યક્તિમાં સંકેત માને છે. આલંકારિકા અને વૈયાકરણી ઉપાધિમાં સંકેત સ્વીકારે છે. ૨૧ ઉપાધિ એટલે ધર્મ. એ ઉપાધિ પ્રથમ બે પ્રકારનો છે, સ્વભાવથીજ વસ્તુમાં રહેલો ધર્મ અને વસ્તુએ રુચેજથી તેમાં મૂકેલો ધર્મ; અર્થાત્, સ્વાભાવિક અને યાદ્યરિત્ક એવા બે ઉપાધિ છે. પ્રથમ પ્રકારના બે વિભાગ છે, સિદ્ધ (તૈયાર થયેલો, પૂર્ણ) અને સાધ્ય (તૈયાર થવો). સિદ્ધ ઉપાધિના પણ બે પ્રકાર છે; ૧૬જે ધર્મ અમુક વર્ગના પદાર્થનાત્માં રહેલો છે તે એટલે જાતિ-એ ધર્મ વસ્તુને પ્રાણુદ (પ્રાણુ આપનાર, વસ્તુને તે વસ્તુ બનાવનાર) છે. અને ૨ જે ધર્મ પદાર્થમાં વિશેષતા મૂકે છે અને તેને જીર્ણ પદાર્થથી જુદો પાડે છે, અર્થાત્ ગુણ સાધ્ય ઉપાધિ તે ક્રિયા, પાદ્મિકા ઉપાધિ તે સંગ. આ પ્રમાણે આલંકારિકા અને શાબ્દિકા (વૈયાકરણી) જાતિ, ગુણ, ક્રિયા, અને સંગમાં સંકેત મૂકે છે. હવે વિચાર કરીશું તો માત્રમ પદો કે વ્યક્તિમાં સંકેત મૂકવો મોઘ્ય નથી, વ્યક્તિનાદિઓનું કહેવું એવું છે કે જ્યારે 'માય લાન' એમ કહેલીએ છીએ ત્યારે

કાઈ ગોત્ર જાતિને લાવતું નથી, પણ ગોત્રવ્યક્તિને લાવે છે, અર્થાત્, વ્યવ-
હારને યોગ્ય વ્યક્તિ છે, જાતિ નથી, ક્રિયા વ્યક્તિ પર થાય છે જાતિ
પર થતી નથી; માટે વ્યક્તિ પરજ સંકેત મૂકવો જોઈએ. નૈયાયિકો
જેઓ વ્યક્તિવાદી છે તેમનું કહેવું આ પ્રમાણે છે; પણ એનું ખંડન ઇતર
મતવાળાઓ નીચે પ્રમાણે કરે છે. તમે વ્યક્તિમાં સંકેત મૂકો છો તો
કેટલી વ્યક્તિમાં મૂકો છો? સર્વ વ્યક્તિમાં કે થોડી વ્યક્તિમાં? સર્વ વ્યક્તિમાં
સંકેત મૂકી શકાશે નહિ; કેમકે વ્યક્તિઓ અનન્ત છે; કોઈ પણ દુનીયામાં
ફરી સર્વ વ્યક્તિ જોઈ શકતું નથી. થોડી વ્યક્તિમાં પણ સંકેત મૂકવો
યોગ્ય નથી. કારણ કે ધારો કે 'ગો' શબ્દથી પચાસ ગોત્રવ્યક્તિનું જ્ઞાન થાય
તો પરમી ગોત્રવ્યક્તિને માટે 'ગો' શબ્દ વાપરી શકાય નહિ, વાપરીએ તો
વ્યભિચારદોષ આવે છે; કેમકે જેના પર સંકેત નથી તેને પણ 'ગો' શબ્દ લાગુ
પડે. એ પ્રમાણે જે ગોત્રવ્યક્તિ પર સંકેત નથી તેનું પણ 'ગો' શબ્દથી જ્ઞાન
થાય તો 'ગો' શબ્દથી ઘટાદિ ગોબિન્ન વ્યક્તિનું પણ કેમ જ્ઞાન ન થાય?
આ પ્રમાણે અનન્તતાનો અને વ્યભિચારનો દોષ આવવાથી વ્યક્તિસંકેત
અયુક્ત છે એમ વૈવાકરણો અને આલંકારિકો માને છે. આ કારણથી
તેઓ વ્યક્તિ પર સંકેત મૂકતા નથી, પણ ઉપાધિ પર સંકેત મૂકે છે, અર્થ-
ાત્, જાતિ, ગુણ, ક્રિયા, અને સંદાને સંકેતિત માને છે.

મીમાંસકો કહે છે કે જાતિમાંજ સંકેત માનવો ખસ છે. હિમ, પય, શંખ, વગેરેમાં શુક્લ ગુણ વસ્તુતઃ જુદોજ છે, તેમજ ગોળના પાટ અને તંકુલના પાટમાં પણ પાટક્રિયા વાસ્તવિક રીતે ભિન્ન છે. "અર્જિ, વદ્, શુક્લ, વગેરે 'માણુવક' સંદાશબ્દ ઉચ્ચારે છે તેમાં તેમજ જુદી જુદી વ-
ચમાં 'માણુવક' ભિન્નજ છે, છતાં હિમ, પય, શંખ, વગેરેમાં શુક્લનું, ગો-
ળના અને તંકુલના પાટમાં પાટનું, અને બાળ, વદ્, અને શુક્રથી ભિન્ન
ભિન્ન રીતે ઉચ્ચાર થયેલા 'માણુવક' શબ્દમાં કે ભિન્ન વચમાં ભિન્ન સ્થિતિ-
વાળા માણુવકમાં, માણુવક સંદનું જે જ્ઞાન થાય છે તે હંઈક સર્વમાં સા-
માન્ય ધર્મ છે તેથીજ, માટે જાતિમાંજ સંકેત માનવો યોગ્ય છે. વ્યક્તિ-
વક્ષમાં આલંકારિકો અને શાબ્દિકો જેવા દોષો મૂકે છે તેવાજ દોષો મીમાં-
સકો ઉપવિસંકેતવક્ષર્થ મૂકે છે. તેઓ કહે છે કે જે શુક્લ પદ્યો શુક્લ
ગુણનું જ્ઞાન થતું હોય તો કયા કયા શુક્લ ગુણની પ્રતીતિ થાય છે, સર્વ

શુદ્ધ શુણ્વી, કે કેટલાક શુદ્ધ શુણ્વી ? સર્વની તો યઈ શકેજ નહિ, માટે અનન્તતાનો દોષ આવે છે; કેટલાક શુદ્ધમાં સંકેત માનીએ તો વ્યભિચાર-દોષ આવે, માટે શુદ્ધત્વ જાતિમાંજ સંકેત માનવો જોઈએ. માટે જાતિજ સંકેતિત છે. વ્યક્તિતું જ્ઞાન અવિનાશીય સંબંધથી કે આક્ષેપથી થાય છે. જાતિ વ્યક્તિ વિના રહી શકતીજ નથી, માટે જાતિ અને વ્યક્તિ વચ્ચે અવિનાશીય સંબંધ છે. જાતિથી વ્યક્તિનો અર્થ અવશ્ય સૂચવાય છે. જાતિ વ્યક્તિનો આક્ષેપ કરે છે.

કેટલાક નૈવાયિકો કહે છે કે કેવલ જાતિમાં સંકેત માનવો યોગ્ય નથી; કેમકે તેથી વ્યક્તિતું જ્ઞાન થતું નથી; તેમજ કેવલ વ્યક્તિમાં પણ સંકેત ધારવો હિત નથી, માટે જાતિવિશિષ્ટ વ્યક્તિમાંજ સંકેત મૂકવો શુદ્ધ છે.

આમ સંકેત વિષે બિલ મત છે.

૩. જા. બી -

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સાક્ષાત્ સંકેતિત અર્થ તે વાચ્યાર્થ કે શેક્યાર્થ; અને શબ્દની જે વૃત્તિ વડે એવો અર્થ થાય તે વૃત્તિ શક્તિ કે અભિપ્રાય કે હેતુવાચ છે. શક્તિના ત્રણ પ્રકાર છે, યોગ, રૂઢિ, અને યોગરૂઢિ. કેટલાક શબ્દો માત્ર પ્રકૃતિ અને પ્રત્યયનો જે અર્થ થાય તેનોજ બોધ કરે છે. પાચક, પાકક, વાચન, પાઠ, વગેરે એવા શબ્દો છે. એ શબ્દો યૌગિક કહેવાય છે અને જે વૃત્તિથી યૌગિક અર્થ વાચ્ય થાય છે તે વૃત્તિ યોગ કે અવયવશક્તિ કહેવાય છે. ઘણા શબ્દોથી યોગ કે અવયવશક્તિની અપેક્ષા વગર પ્રયોગપ્રવાદથી પ્રચલિત અર્થનુંજ જ્ઞાન થાય છે. ગાય, ઘોડો, વગેરે શબ્દો એ પ્રકારના છે. એવા શબ્દની વ્યુત્પત્તિ નથીજ એમ સમજવાનું નથી; કારણ કે કેટલાક વૈયાકરણો શબ્દમાત્ર ધાતુ પરથી વ્યુત્પન્ન થયા છે એમ માને છે. પણ માનવો અર્થ ગાય થાય છે તેનું કારણ એનું નથી કે તે ગમ્ ધાતુ ઉપરથી આખ્યો છે, પણ એ અર્થ પ્રચાર પામ્યો છે; રૂઢ થયો છે. આ શબ્દ

વૃત્તિ તે રૂઢિ અને રૂઢિથી જે અર્થ વાચ્ય થાય તે રૂઢ અર્થ. હવે કેટલાક શબ્દો યોગરૂઢ છે. પંકજ, હસ્તી, વગેરે શબ્દો એવા છે. એ શબ્દોમાં યોગ એટલે વ્યુત્પત્તિનો અર્થ છે, પણ તે અર્થ રૂઢિથી નિયમિત થયો છે. તમામ

પણ નથી; કારણ લક્ષણાના ત્રણ હેતુમાંનો એકે અહિં નથી. જે તીર ગંગાનો મુખ્ય અર્થ હોત, જે એ અર્થનો બાધ થતો હોત, જે પ્રયોજનનો (શૈલ્ય, પાવનતાદિનો) તીરની સાથે સંબંધ હોત, અને જે એ લક્ષ્ય અર્થે સ્વીકારવાનું બીજું પ્રયોજન હોત તો પ્રયોજન લક્ષ્ય કહી શકાત, પણ એમાંનું કંઈ નથી. તીર એ ગંગાસપ્તનો મુખ્ય અર્થ નથી; એમ ધારીએ કે મુખ્ય અર્થ છે, તો એ અર્થનો બાધ થતો નથી કે લક્ષણા સ્વીકારવી પડે; બાધ યાવ છે એમ ધારીએ ને પ્રયોજનનો અર્થ લક્ષ્ય છે એમ ધારી. એ તોપણ એ પ્રયોજનને ને તીર જેને મુખ્ય અર્થ માગ્યો છે તેને સંબંધ નથી; સંબંધ છે એમ ધારી લઈએ તો એ લક્ષણા કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી; વળી પ્રયોજનને પણ ધારી લઈએ તો તેનું પણ બીજું પ્રયોજન હોવું જોઈએ, બીજા પ્રયોજનનું પણ પ્રયોજન એમ ધારવું પડે છે એમ અનુ. વસ્થા દોષ આવે છે તેથી મૂલ્ય લક્ષ્ય અર્થ અને તેના પ્રયોજનની પ્રતીતિ પણ નષ્ટ થાય છે. માટે પ્રયોજન લક્ષ્ય નથી, પણ પ્રયોજનનો અર્થ બ્યક્ત છે અને જે વૃત્તિ કે વ્યાપારથી આ બ્યક્ત અર્થ નીકળે છે તે બંધનના કે ધ્વનિ છે. આ લક્ષણામૂલ્ય બ્યજના છે. —

કિન્ડર્ગાર્ટન.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૦૭થી.)

૨૯ બક્ષીસ.

સાધન—લજ્જોરસ આકારની પેટીમાં લાકડાનો એક ગોળો, એક ધન, અને એક તળાકાર હોય છે. એ બધામાં કેટલાંક નાકાં હોય છે. તળાકાર અને ધનમાં વળી આરપાર કાણાં પાડેલાં હોય છે. પેટીમાં કેટલીક દોરીઓ અને લાકડીઓ પણ હોય છે.

હેતુ—આ બક્ષીસમાં હોકરાં મુકાબલો કરી મળતાપણું અને તક્ષવત ગોળા કાકનાં શીખે છે. ગોળાની બાબતમાં તે હારને કંઈ કંઈ બાબતે.

માં મળતો છે અને કઈ કઈ જામતમાં તેનાથી જુદો પડે છે તે, અને ગોળા તથા ઘન વચ્ચે તેમજ ગોળા તથા નળાકાર વચ્ચે મળતાપણું શું છે અને તંદાવત શો છે તે તેઓ જોણા કાઢે છે. આ પ્રમાણે તેમને મુકાબલાનો ખ્યાલ આવે છે, એટલે પોતે જોયેલી વસ્તુઓને ગોળા, ઘન, તથા નળાકાર સાથે તેઓ સરખાવતાં શીખે છે. આથી તેમની યાનની શક્તિઓ કેળવાય છે; કારણ કે સમજા યાનનો આધાર જેને આપણે 'મુકાબલાનો કુદરતી નિયમ' કહીએ તે પર છે.

ગોળાના ઉદાહરણો—

૧. દડા સાથે ગોળાનો મુકાબલો અને ગોળાનું ઓળખાણ. બકીસમાંની ત્રણ વસ્તુઓ છોકરાં પાસે મૂકીને શિક્ષકે પૂછવું કે 'આમાંની કઈ વસ્તુ તમે પહેલાં જોઈ છે?' છોકરાં જલ્દી બકીસમાં દડા વિશે કીમ્પી ગયા છે તે યાદ લાવીને ગોળો બતાવશે. ત્યારે શિક્ષકે ગોળાની સાથે જલ્દી બકીસનો એક દડો રાખીને તે બંનેનો તેમની પાસે મુકાબલો કરાવવો. છોકરાં કહી શકશે કે 'બંને વસ્તુઓ ગોળ છે અને ગળડે છે.' ત્યાર પછી તેમના હાથમાં ગોળો અને દડો બંને આપવાથી તેઓ કહી શકશે કે 'દડો પોચો, અને ખડખડી સફાઈવાળો છે, લાકડાના દડાથી જુદા રંગનો છે, જીનનો બનાવેલો છે, અશાળત્રાથી અવાજ કરતો નથી, અને જમીન પર નાખવાથી ઝીછળે છે. લાકડાનો દડો કઠો છે, લીસો (સપાટ સફાઈવાળો) છે, જૂખરા રંગનો છે, જમીન ઉપર પડે છે ત્યારે અવાજ કુદે છે અને દડા જેટલો જીછળતો નથી.' આટલું સિખવ્યા પછી તે લાકડાના દડાને શિક્ષકે 'ગોળો' નામ આપવું, અને તે બધાં પાસે બોલાવવું. ત્રણ સપ્તક સિખવતાં શિક્ષકે છોકરાં પાસે તેમના ઓળખાણ ઉચ્ચાર કરાવવા. વળી મુકાબલામાં શીખેલી બધી-હકીકત તેમની પાસે બોલાવવી. આમ ફરવાનો હેતુ એ છે કે છોકરાંની વાત કરવાની શક્તિ વધે અને તેમની ભાષા સુધરે.

૨. ગોળાના જેવી બીજી જાણીતી વસ્તુઓનાં છોકરાં પાસે નામ દેવાવવાં.

૩. ગોળાને મધ્યમાંથી ફેરી વડે લટકાવીને જુદી-જુદી જાતની ચતિર્દ્રુ બાન કરાવવું.

દાદાની રમતો—

૧. છોકરાંને ગોળા ચક્રમાં બેઠાં રાખવાં. પછી શિક્ષકે પ્રથમ બેઠા રહી એક છોકરાં તરફ પગ વડે ગોળો ગમડાવવો. આ ગોળો તે છોકરાએ પગથી ખાળવો, અને તે હાથમાં લઈ શિક્ષકની જગ્યાએ બેઠા રહેવું તથા બીજા છોકરા તરફ પગ વડે ગમડાવવો. આ પ્રમાણે બધાં છોકરાં કૃતિ કરે ત્યાંસુધી કરવું.

૨. છોકરાંને સામસામાં એ હારમાં એસાડીને સીધી લીટીમાં અથવા તિરકસ લીટીમાં ગોળા ગમડાવવા કહેવું.

આલોક્ય અને શિશુસમાનભાવ ધરાવનાર શિક્ષક આવી બધી રમતો બાંતે ગોળા રમાડી શકશે. કોઈ પણ રમત અધુરી રખાવી નહિ, એકલે છોકરાં એકમંત્રે તે રમતની કૃતિ કરી, શકે ત્યાંસુધી તે રમોડ્યા કરવી. આથી છોકરાં એકસ રીતે કામ કરતાં શીખે છે. વળી તેમના રત્નપુત્રોને પણ કસરત મળે છે.

ધનના ઉદ્ધારો—

૧. ગોળા સાથે ધનનો મુકાબલો અને ધનનું આગમણ, ગોળાનાં ઉદ્ધારો અને રમતો કરાવ્યા પછી શિક્ષકે છોકરાં આગળ ધન મૂકવો, અને તેમને ગોળા સાથે મુકાબલો કરાવવો. આં એ વસ્તુના મુકાબલામાં છોકરાં ધણીજ તદ્દાંવત શોધી કાઢશે. તેઓ કહેશે કે 'ગોળો સહેલાઈથી ગમડાવે છે, પણ આ બીજી વસ્તુ ગમડાતી નથી. ગોળો ગતિમાં હોય ત્યારે તેનો આકાર એકસરખો લાગે છે, પણ આ બીજી વસ્તુને ગતિમાં મૂકીશું તો તેની આકારના ફેર પડશે. ગોળાને એકજ સદાઈ છે, પણ આ બીજી વસ્તુને એક કરતાં વધારે પ્રકાર છે.' શિક્ષકે આટલો મુકાબલો કરાવ્યા પછી તે નવી વસ્તુને 'ધન' નામ આપવું અને તે સંધેળાં છોકરાં પાસે સાથે બોલાવવું: 'બંધી ધનનાં પ્રકાર ગણાવવાથી છોકરાં કહેશે કે 'ધનને ૪ પાસાં કે પ્રકાર છે. વળી તેની જ રીતે તેની ઢાંચ અને ખુણા ગણાવવાથી તેઓ કહેશે કે 'તેને ૧૨ ઢાંચ તથા આઠ ખુણા છે.' ધનનાં પાસાં સર-

ખાવવાથી તેઓ કહેશે કે 'તે સધગાની લંબાઈ પહેલેથી સરખી છે. કાંઈ
જા માવવાથી સધળા કારોની લંબાઈ પણ તેમજ સરખી માત્રમ પડશે, તે
ઉપરથી તેઓ કહી શકશે કે 'તેનાં બધાં પાસાં ચોરસ છે.' ત્યાર પછી
સિદ્ધકે છોકરાં પાસે નીચેની હકીકત સાથે બોલાવશે—

'ધનને ૬ ચોરસ પાસાં છે, ૧૨ કોરો છે, અને ૮ ખુણા છે.'

૨. છોકરાં પાસે ધન આકારની વસ્તુઓનાં નામ દેવદાવવાં; જેવી કે
પેટ્ટી, સાપ્પુનો કડકો, સાકરનો કડકો, પત્થરની સિલા, વગેરે. (આ વસ્તુઓ
લંચચોરસ આકારની તેમજ ધન આકારની પણ હોઈ શકે.)

૩. ધનને જુદી જુદી ધરી પર ફેરવવાથી તેનો આકાર કેવો દેખાય
છે તે કહેવડવું (જુદા જુદા આકારોનું જ્ઞાન મળ્યા પછી આ ઉદ્યોગ કરા-
વી શકાશે).

૧લી ધરી—એક પૃષ્ઠના મધ્ય ભાગથી તેની સામેના પૃષ્ઠના મધ્ય
ભાગ સુધી જતારી લીટી. આ ધરી પર ધનને ફેરવવા-
થી તે નળાકાર જેવો દેખાશે.

૨જી ધરી—કોઈ પૃષ્ઠની એક કોરના મધ્ય ભાગમાંથી તેની સામેના
પૃષ્ઠની સામેનો કોરના મધ્ય ભાગ સુધી જતારી લીટી.
આ ધરી પર ફેરવવાથી તેનો આકાર પપ્પાન જેવો લાગશે.

૩જી ધરી—ધનને તેના કંઈ ઉપર ફેરવવાથી પાવાથી જોડેલાં બે શંકુ
જેવો આકાર દેખાશે.

ધરીતી. લીટીમાં આરપાર દાઘાં પાડેલાં હોય તો તેમાં જુનળા લાકડી
લાકડીને અથવા દોરી ધલી તેને બીજે છેડે મુંઠ વાળાને, અને ધરીને એક છે-
ડે નકું હોય તો તેમાં દોરી બાંધીને લાકડી કે દોરીને આમળા આપતોળી
આ આકારો દર્શાવી શકાશે.

નળાકારના ઉદ્યોગો—

૧. નળાકારનું જોળખાણ. સિદ્ધકે છોકરાંની આગળ નળાકાર મૂકવો,

એટલે તે તપાસીને તેઓ કહી શકશે કે 'તેને એક ગોળા પૃષ્ઠ, બે સપાટ પૃષ્ઠ, અને બે વક્ર કોરો હોય છે. શિક્ષકે તેને નળાકાર નામ આપવું અને તે નામ બધાં છોકરાં પાસે સાથે બોલાવવું. છોકરાં શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરે નહિ સાંસુધી તે ફરી ફરીને બોલાવવું.

૨. નળાકારનો ગોળા સાથે મુકાબલો કરાવવો.

૩. નળાકારનો ધન સાથે મુકાબલો કરાવવો.

૪. નળાકારને મળતી વસ્તુઓનાં નામ દેવડાવવાં.

૫. નળાકારને તેની જુદી જુદી ધરી પર ફેરવવાથી કેવા આકાર થાય છે તે દર્શાવવું (છોકરાંને જુદા જુદા આકારોનું જ્ઞાન થયા પછી ત્યાં ઉદ્યોગ કરાવી શકાશે). નળાકારને પણ ધનની માફક ત્રણ ધરી હોય છે :

૧લી ધરી—સપાટ પૃષ્ઠના મધ્ય ભાગથી સામેના પૃષ્ઠના મધ્ય ભાગ સુધીની લીટી. આ ધરી પર ફેરવવાથી નળાકારનો આકાર તેવો ને તેવોજ દેખાશે.

૨જી ધરી—વક્ર પૃષ્ઠના મધ્ય ભાગમાંથી આરંભાર જનારી સીધી લીટી. આ ધરી પર ફેરવવાથી નળાકારનો આકાર દેખાશે જેવો લાગશે.

૩જી ધરી—એક કોરના કાંઈ પણ બિંદુથી બીજી કોરના સામેના બિંદુ સુધી જનારી લીટી. આ ધરી પર ફેરવવાથી નળાકારનો આકાર પાયાથી નોડેલા બે સંકુ જેવો લાગશે.

જુદી જુદી ધરી દર્શાવવાને બક્ષીસમાં આપેલા નળાકારમાં આરંભાર કાણુ પાડેલાં હોય છે અથવા છેડે નાકાં લગાડેલાં હોય છે, તેમાં લાકડી કે દોરી ધાલીને આમળો આપવાથી જુદા જુદા આકારો જણાશે.

કિન્ડરગાર્ટન ગ્રંથમાળા સંબંધી સરકારી હુકમ.

સરકારી શુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓનાં નવાં ધોરણો પ્રમાણે કિન્ડરગાર્ટન શિક્ષણ આપવા માટે; મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબની મંજૂરી અને બાંધામણથી, નામદાર ગવર્નમેન્ટ સરકારે “કિન્ડરગાર્ટન નં. બા. ૧-૨-૩” તથા ‘બાળ બેસ (સચિત)’ પુસ્તકો ‘ટેકસ્ટ બુક’ (શાળાપયોગી પુસ્તકો તરીકે દરેક શાળાઓમાં વાપરવા માટે મંજૂરી આપીછે.) એ ઉપરાંત ‘કિન્ડરગાર્ટન-બાળગ્રંથાવળી નં. ૧ થી ૨૦ સુધીમાં’ ફેટલાંક પુસ્તકો ‘શાળા શિક્ષકો’ માટે મંજૂર કરવામાં આવ્યાં છે. મંજૂર પુસ્તકો પચીસ રૂપિયાનાં ખરીદનારને વીસ ટકા કમિશન આપવામાં આવેછે.

કિન્ડરગાર્ટન ગ્રંથમાળાને અનુસરતો સજો વિકાસપત્રી સામાન ખાસ જર્મની અને અમેરિકાથી આવેલોછે. તેમાં વીસે બક્ષિસોનાં જરૂરયાંજ સામાન કીધાયત બાવે મળશે—

૧૫૫ દનસત્રાડી મુખક	} ગોપાળજી કલ્યાણજી દેસવાયાકર,
જાન્યુઆરી ૧૯૧૩,	
	કિન્ડરગાર્ટન રીડીના શિક્ષક તથા ગ્રંથકર્તા

સરકારે ‘ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલી સરળ દર્શનામાનાની કૃતિ, ૧૫ મી આર્દિત, ૩૫ આના. નવા ખીન ધોરણ માટે વ્યાકરણ, શિક્ષણ માળા અંક ૧ લેા, ૧૫ આને. પો. ૪ માટે અંક, બીજો નવું આનાં. પો. ૫-૬-૭ માટે નવું શુજરાતી બાળ વ્યાકરણ, ૬મી, આર્દિત, ૪ આના. પોરટેજ તે વી. પી. ખર્ચ લેનારને ચિર. કમિશન ૫-૧૦-૨૫-૨૦ નંગથી અનુક્રમે ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર. મુ. ગોંડળ.

અંકગણિતની સમજૂતી. કિમ્મત રૂ. ૦૫ પોરટેજ સાથે. પાંચે દસ દસ, પંદર; વીસ, વીસ; અને પચીસ, પચીસ ટકા કમિશન. વેલ્યુએબલ ખર્ચ લેનારને ચિર. ખુશાલદાસ ગોંડળદાસ. ગુમખ બેક. અમદાવાદ.

૨. દરેક નમ્મરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દ્વર થાય છે. તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં 'બાળકો પહેલો નમ્મર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ ધૂંતે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર જમડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે દહારી કોપીઓનો પહેલો નમ્મર માત્ર બાળકોને છુંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ હરે તે પછી બીજા નમ્મરમાં એક લીટી છુંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા ટોકરા પોતાને ધ-ધે વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણુ જાવ છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાને તેમને વખત મળતો નથી.

૫. ઊંચાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોલ દહારી કોપીઓનો છઠ્ઠો નમ્મર ખાત્રી ભરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં જ્યવદારમાં ધણાં ઉપયોગી ઘષ પડે તેવાં લખાણો લખાઈ રહેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીઓને દેશાવરના ખરીદ કરનારને સેંકડે તેનીય ટકા કમિયનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલ્વે ખર્ચ ત્યાંપણું પણુ પોસ્ટ ખર્ચતરું ૮ રેલ્વેનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેંકડે અર્ધો ટકો હકસાધ લઘ મોકલી આપવા મોકલણુ રાખી છે. ઠંકાણું-આત્મારામ અને દલાલામની કમ્પની. ઠંકાણું લેખનકળા કોપીઓની એફીસ-કાન્યાદેવી રેલ નં. ૨૦૪ મુમ્બઈ

આત્મારામ અને દલાલામની કમ્પની.

નોંધણીઓ.

દેવ અંગ્રેજી બે અનુભવી સીક્ષકો નોંધણી છીએ—પગાર લાપકાત પ્રમાણે મળશે ઉમેદવારે સર્ટિફિકેટ સાથે અરજી શીવજી દેવરાને પહોંતાણે મોકલવી.